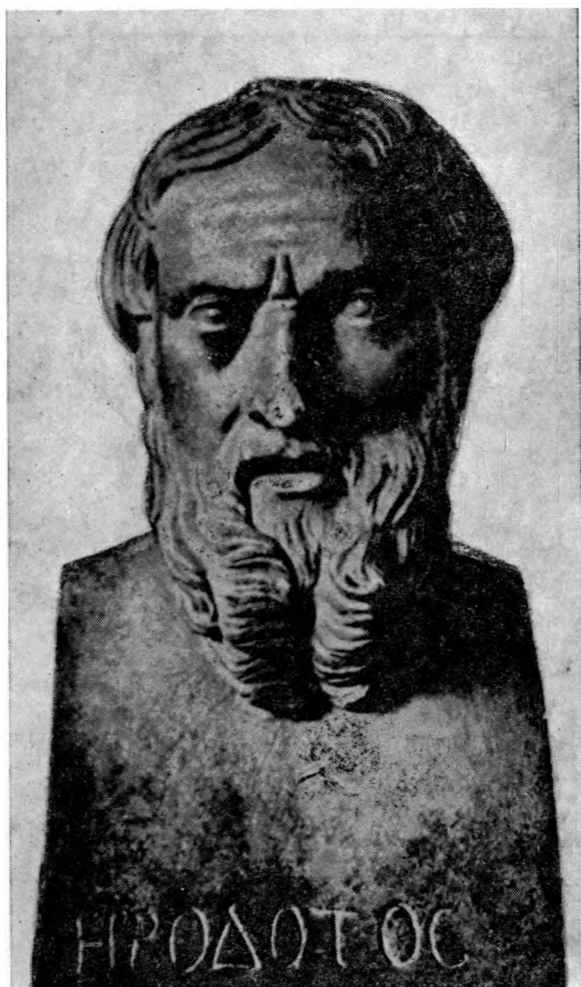
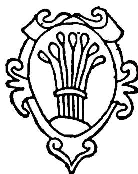

ΗΡΟΔΟΤΟϹ

HERODOTAS

ISTORIJA

Iš senosios graikų kalbos
vertė
JONAS DUMČIUS

1988

VILNIUS ·MINTIS·

BBK 63.3(0)3
He289

Herodotus
HISTORIAE, vol. 1, 2
Lipsia, 1911

Įvadą ir komentarus parašė
NIJOLĖ JUCHNEVIČIENĖ

H $\frac{0504010000-215}{M851(08)-88}$ 119—87

HERODOTO „ISTORIJOS" KILMĖ IR BRUOŽAI

HERODOTĄ, TALENTINGĄ V A. PR. M. E. GRAIKŲ RAŠYTOJĄ, NUO GRAIKŲ PROZOS UŽUOMAZGŲ SKIRIA ŠIMTMETIS. TRADICINĖ PROZOS ATSIRADImo data Graikijoje (Heladoje) — VI a. pr. m. e. Tuo metu, kai proza žengė pirmuosius žingsnius, eiliuoto pasakojimo menas jau buvo sukaupęs kelių šimtmečių patyrimą: eiliuota literatūra atsirado žymiai anksčiau už prozą. Nesant raštijos ar jai tik pradedant kurtis ir įsigalėti, literatūrai orientuojantis į oroakustinę tradiciją, eilėmis buvo daug lengviau kūrinį perteikti ir išsaugoti. Tik raštijai pakankamai išsivysčius ir įsitvirtinus, stiprėjant mokslinei kritinei minčiai, atsirado pirmieji prozos kūriniai, daugiau praktiniai negu grožiniai.

Herodotas, nors Cicerono ir pavadintas „istorijos tėvu"[1] (o pirmieji graikų prozos kūriniai buvo istoriografinio pobūdžio), nebuvo pirmasis prozininkas graikų literatūroje. Pirmieji prozos kūriniai atsirado vienoje iš Mažosios Azijos graikų (helėnų) sričių — Jonijoje, kultūra toli pralenkusioje kitas Graikijos sritis. Čia buvo sukurtas epas; pirmieji graikų mokslininkai (tarp jų ir pirmasis filosofas materialistas miletietis Talis) buvo kilę iš Jonijos; Anaksimandras iš Mileto sudarė pirmąjį žemėlapį; čia gyveno ir kūrė dauguma istoriografijos žanro pradininkų, kurie paprastai vadinami logografais[2]. Jų kūrinių išliko tik trumpučiai fragmentai, labai dažnai susidedantys vos iš kelių žodžių ar sakinių. Šiais negausiais fragmentais ir žiniomis, pasiekusiomis mus iš antikos[3], ir remiamasi sprendžiant apie logografų kūrybą.

1 De legibus, I. l, 5.

2 Graikų istorikas Tukididas, pirmasis pavartojęs šį terminą, taip vadino visus rašiusius proza, norėdamas atskirti juos nuo poetų. Dabar šitaip vadinami istorikai, gyvenę ir kūrę iki Herodoto.

3 Daugiausia žinių apie logografus pateikia Augusto laikų istorikas Dionisijas Halikarnasietis.

Pirmųjų prozininkų veikalai buvo dvejopi: vienuose buvo sistemingai aprašomos Graikijos ir kitų šalių vietovės (juos galima vadinti geografiniais bei etnografiniais žinynais), kituose — genealogijos, įpinant legendų.

Pirmuoju logografu laikomas Kadmas Miletietis (VI a. pr. m. e.), kuriam priskiriamas veikalas „Apie Mileto ir visos Jonijos įkūrimą", o žymiausias iš Herodoto pirmtakų — Hekatėjas (VI a. pr. m. e.), taip pat miletietis, garsus keliautojas, išsilavinęs ir sumanus politinis veikėjas. Antikiniai autoriai mini du jo kūrinius: „Genealogijas" ir „Žemės aprašymą." „Genealogijose" padėti laiko skaičiavimo pagal kartas pagrindai (viena karta lygi 40 metų). (Panašiai laiką skaičiuoja ir Herodotas: 100 metų lygūs 3 kartoms.) „Žemės aprašyme" pasakojama apie Europą, Aziją ir Afriką; Hekatėjas čia pateikė patobulintą Anaksimandro žemėlapį. Antikos autoriai labai vertino ir Ksantą iš Lydijos, parašiusį „Lydijos istoriją". Paskutinis ir produktyviausias iš logografų — Herodoto amžininkas Helanikas Mitilėnietis. Mums žinoma apie trisdešimt jo kūrinių pavadinimų.

Buvo ir daugiau šio žanro atstovų. Jų kūrybą sieja daug bendrų bruožų. Visų pirma, įvykius, apie kuriuos pasakojama mituose, legendose, pasakose, logografai laiko istoriniais. Tačiau labai svarbu yra tai, kad jau logografų kūriniuose pastebima istorinės kritikos užuomazgų: sveiku protu nepaaiškinamus faktus jie bando racionaliai interpretuoti. Pvz., Hekatėjas pasakoja, esą mituose minimasis Cerberis tikrai egzistavęs, tačiau tai buvęs ne šuo, o baisi gyvatė. Ji buvo vadinama pragaro šunimi todėl, kad nuo jos įkandimo ištikdavo staigi mirtis (frg. 346). Tačiau tokių subjektyviosios kritikos momentų pasitaiko retai, dažniausiai autoriai visiškai tiki padavimais.

Kitas pažangus logografų kūrybos bruožas yra tai, kad jie stengėsi pateikti savo veikaluose kuo daugiau pažintinių elementų — geografinių, etnografinių, istorinių žinių. Logografai mėgo ir etimologizuoti, tačiau mums jų etimologijos sukelia šypseną.

Kūrinius sieja ir stiliaus vienovė. Sakiniai neįmantrūs, jungiami dažnai pasikartojančiais jungiamaisiais jungtukais. Kalba daugiausia sausa ir nevaizdinga, kompozicija primityvi.

Manoma, kad Herodoto kūryba yra jungiamoji grandis tarp logografų veikalų ir mokslinės, kruopščiais tyrinėjimais bei istorine kritika paremtos istorijos, kurios pradininku ir vienu iš stipriausių jos kūrėjų laikomas Herodoto amžininkas Tukididas.

Mus pasiekė negausios žinios apie Herodoto gyvenimą, dar mažiau iš jų — patikimų. Manoma, kad jis gimė tarp 490 ir 480 m. pr. m. e. Herodoto gimtinė — Halikarnaso miestas Mažosios Azijos pietvakarinėje pakrantėje, buvusi dorėnų kolonija, įkurta apie XII a. pr. m. e. Nors V a. pr. m. e. jame jau buvo kalbama jonėnų tarme ir buvo vartojama jonėnų abėcėlė, didelę gyventojų dalį sudarė dorėnai ir autochtonai karai. Halikarnasas, kaip ir kiti Mažosios Azijos miestai, VI a. pr. m. e. prijungtas prie Persijos imperijos, buvo nuolankus persų karaliaus valdinys. Marga etninė miesto sudėtis padėjo formuotis internacionalinėms Herodoto pažiūroms.

Herodotas dalyvavo sukilime prieš Halikarnaso tironą Ligdamidą, todėl buvo priverstas bėgti į Samo salą; ten kurį laiką ir gyveno. Mokslininkai spėja, kad iš Samo jis persikėlė į tuo laiku klestėjusius Atėnus. Išmintingai Periklio valdomi, Atėnai tapo ne tik galingiausiu Graikijos miestu, bet ir jos kultūros centru. Per labai trumpą laiką Atėnuose buvo suprojektuotas ir pastatytas akropolio architektūrinis ansamblis; to meto Atėnų teatras buvo geriausias Graikijoje; juose klestėjo ne tik menas, bet ir mokslas. Antikine tradicine nuomone, Herodotas Atėnuose viešai skaitęs savo „Istorijos" fragmentus ir susilaukęs neregėto populiarumo, netgi buvęs apdovanotas pinigine premija.

Tikrai žinoma, kad Herodotas 444 m. pr. m. e. dalyvavo Atėnų iniciatyva kuriant Pietų Italijoje Turijų miestą ir tapo tos kolonijos piliečiu.

Iš Herodoto „Istorijos" atrodo, kad jis daug keliavęs; kelionių maršrutai buvę labai įvairūs: jis važinėjęs po Balkanų pusiasalį, graikų gyvenamas Egėjo jūros salas, Pietų Italiją, Siciliją, lankęsis Mažojoje Azijoje, Egipte, Kirėnėje, Makedonijoje, Trakijoje, Juodosios jūros pakrantėse, Mesopotamijoje.

„Istorija" liudija, kad Herodotas buvo išsilavinęs, išmanė graikų literatūrą: jis cituoja ne tik Homerą, bet ir

Heziodą, Archilochą, Alkajų, Sapfo, Simonidą, Pindarą, mini Ezopą, remiasi Hekatėjo veikalais.

Tiksli Herodoto mirties data nežinoma; iš jo kūrinio mokslininkai sprendžia, kad istorikas miręs netrukus po 430 m. pr. m. e.

Herodoto kūrinį, kurį pats autorius apibūdina kaip „historiē“[4], Aleksandrijos filologai pavadino „Mūzomis“, suskirstė į devynias knygas ir kiekvienai jų davė vienos iš devynių mūzų vardą[5].

Antika Herodoto „Istoriją“ gerai žinojo, tačiau vertino ją labai prieštaringai. Taip jis vertinamas iki šių dienų. Herodoto „Istorija“ buvo žavimasi, ypač vėlyvojoje antikoje, kaip didžiai menišku kūriniu. Tuo požiūriu ji smarkiai skiriasi nuo logografų kūrinių. Pirmiausia pasakojimą vienija bendra idėja. Ją Herodotas nusako kūrinio pradžioje (I. 1—5). Tai Europos (turima galvoje žemyninė Graikija) ir Azijos, iš seno priklausiusios barbarams[6], nesantarvės istorija nuo seniausių laikų iki pat Herodoto gyvenimo metų. V a. pr. m. e. graikų—persų karai, Herodoto nuomone, yra tos nesantarvės tąsa. Dėmesys netolimos praeities įvykiams yra antras svarbus bruožas, skiriantis Herodoto veikalą nuo logografų kūrinių.

Tačiau Herodotas daug ką perėmė iš savo pirmtakų. Tradicija nulėmė vieną iš Herodoto keliamų tikslų: aprašyti vertus dėmesio įrenginius, architektūros ir gamtos paminklus. Pagal logografų kūriniuose susiklosčiusią schemą aprašoma svetimų kraštų gamta, žmonės, papročiai. Daugeliu atvejų ir logografų, ir Herodoto veikalų šaltiniai buvo tie patys. Jie rėmėsi, pirma, savo gausiose kelionėse sukauptais duomenimis, antra,— pasakojimais ir faktais, sužinotais iš įvairiausių asmenų, taip pat folklorinės tradicijos atgarsiais, ir trečia,— raštijos paminklais (oficialiais dokumentais, įrašais, archontų eponimu bei šventyklų žynių sąrašais, Delfų orakulo ištarmių rinkiniais ir pan.). Daug kur Herodotas remiasi Homeru; tikriausiai istorikas buvo gerai susipažinęs ir su logografų kūriniais. Spėjama, kad daug kur, ypač Egipto aprašyme, jis remiasi Hekatėju.

[4] *Historiē — tyrinėjimas klausinėjant ir gautųjų atsakymų užrašymas.*
[5] *„Mūzomis“ buvo vadinami ir kitų antikinių autorių kūriniai.*
[6] *Taip graikai vadino visus kitataučius.*

Nuo XIX a. iki pat šių dienų mokslininkai polemizuoja dėl „Istorijos" komponavimo būdo: A. Kirchhofo iškeltos hipotezės šalininkai tvirtina, kad Herodotas pirma susidaręs „Istorijos" planą ir paskui pagal jį rašęs. Priešingos hipotezės šalininkai (pirmasis ją XIX a. iškėlė A. Baueris) mano, kad tokia „Istorija", kokią dabar turime, atsirado Herodotui sujungus į visumą anksčiau parašytus fragmentus. Naujausios monografijos apie Herodotą autorė M. Lang[7] yra unitaristinės teorijos šalininkė. Nors mokslininkai pateikia įvairiausių argumentų, tačiau šis klausimas vargiai gali būti išspręstas.

Nemaža ginčų yra sukėlusi ir mus pasiekusios „Istorijos" pabaiga (IX. 122). Kai kurie mokslininkai tvirtina, kad „Istorija"— nebaigtas kūrinys. Specialiai šis klausimas beveik netyrinėtas, mokslininkai, nagrinėjantys „Istorijos" kompoziciją, jį stengiasi apeiti[8], todėl vienareikšmiškai į šį klausimą atsakyti negalima. Tačiau mūsų nuomone, persų ekspansijos pradininko Kyro ir situacijos, artimos ekspansijos išeities taškui, pakartojimas duoda pagrindą įžvelgti ciklišką kompozicijos baigtį ir laikyti „Istoriją" užbaigtu kūriniu, tačiau neturinčiu pabaigos, simetriškos įžangai.

„Istorijos" medžiaga išdėstyta epui būdinga maniera, t. y. iliustraciniu komponavimo būdu: į pagrindinį pasakojimą įjungti aiškinantys, iliustruojantys, papildantys epizodai — novelės, anekdotai, padavimai ir kt.

Visą Herodoto kūrinį galima suskirstyti į tris dalis: pirmojoje dalyje pasakojama apie persų karalius Kyrą bei Kambizą ir apie Darijaus atėjimą į sostą: antrojoje pateikta Darijaus karaliavimo istorija; trečiojoje aprašyti Kserkso valdymo meto įvykiai. Tačiau ir kiekviena iš devynių knygų turi savo temą bei užbaigtą kompoziciją: pirmoji knyga — Kyro gyvenimas ir Mažosios Azijos šalių, su kuriomis jis kariavo, istorija; antroji — Egipto aprašymas; ketvirtoji — pasakojimas apie Skitiją; penktoji — jonėnų sukilimo istorija; šeštoji — pasakojimas apie Mara-

[7] Lang M. L. Herodotean Narrative and Discourse.— Harvard Univ. Press. 1984.

[8] Herodoto veikalo kompozicijos naujausios analizės autorės šio klausimo taip pat neliečia (Кузнецова Т. И., Миллер Т. А.). Античная эпическая историческая историография. Геродот, Тит Ливий. — М.: Наука. — 1984.

tono mūšį; septintosios knygos tema — Kserkso rengimasis invazijai ir Termopilų kautynės; aštuntojoje knygoje aprašytos kautynės prie Salamino, devintojoje pavaizduotos graikų pergalės prie Platėjos ir Mikalės[9]*. Knygoje pastebimas perėjimas nuo ekstensyvaus prie intensyvaus pasakojimo: antrojoje veikalo pusėje Herodotas sutelkia dėmesį tik į vieną iš lemiamų graikų—persų karų įvykių ir stengiasi visapusiškai jį patyrinėti. Šis gyvas perėjimas nuo istoriografijos, kaip ją suprato logografai, prie pasakojimo, kaip klasikinio šio žanro pavyzdžio graikų literatūroje (Tukidido „Peloponeso karo istorija"), sudaro neįkainojamą Herodoto kūrinio vertę.*

Herodotas už pasakojimo meistriškumą pelnytai susilaukė komplimentų ir iš savo priešų. Net Plutarchas, griežtokai kritikuodamas Herodotą ir jo „Istoriją", giria kūrinio stilių (De malignitate Herodoti, I). Kiti autoriai Herodotą šiuo atžvilgiu lygina su Homeru, rasdami abiejų autorių pasakojimo manieroje nemaža panašumo.

„Istorijos" dalys, parašytos pasakojimų stiliumi, primena padavimus, noveles, pasakas. Pasakojimo tėkmė lėta; retardaciją padidina žodžių ar sakinių pakartojimas, epizodo įrėminimas į glaustą prologą ir epilogą, tiesioginė veikėjų kalba. Sakiniai dažniausiai neįmantrūs, jungiami jungiamaisiais jungtukais.

Liaudies pasakojimuose mėgstami nukrypimai nuo tiesioginės minties, įterpimai (parentezės); jų gausu ir Herodoto pasakojime. Daug veikale patarlių, priežodžių, anekdotų.

Nuo „Istorijos" dalių, parašytų pasakojimų stiliumi, labai skiriasi tos dalys, kurios parašytos stiliumi, primenančiu jonėnų mokslinės prozos stilių. Tai sausas, dokumentinis minčių dėstymas su oficialių dokumentų ar įrašų leksikos ir sintaksės ypatybėmis, dažniausiai ten, kur Herodotas pateikia įvairius sąrašus ar apskaičiavimus (pvz., Persijos satrapijų sąrašas ir detalus jų duoklės karaliui užrašymas III. 89 fragmente, smulkus į Kserkso kariuomenę įeinančių tautų ir jų vadų išvardijimas VII. 61, Cheopso piramidės aprašymus II. 124, Egipto gyventojų aprašymas II. 164—166, Krezo dovanų Delfams išskaičiavimas I. 50 ir t. t.).

[9] *Tik III knygoje temos įvairesnės*

„Istorija" — pirmasis graikų prozos kūrinys, kuriame pateikti literatūriniai istorinių veikėjų paveikslai. Viena iš charakterio kūrimo priemonių yra veikėjo įvedimas į pasakojimą. Įdomu tai, kad dažnai veikėjas pirmą kartą tik paminimas, o tik paskui plačiau apie jį pasakojama. Pasakodamas apie veikėją, Herodotas suteikia apie jį informacijos (vardas, kilmė, pareigos, socialinė ir turtinė padėtis, amžius) ir kartais nurodo, kas skiria šį personažą nuo kitų, pabrėžia ryškiausią būdo savybę (ar tos savybės intensyvumo laipsnį). Pvz., Dejokas, medų valdovas, yra išmintingas (I. 96), atėnietis Aristidas — doriausias ir teisingiausias iš visų atėniečių (VIII.79). Kartais Herodotas pabrėžia fizines veikėjo ypatybes (ūgį, grožį, jėgą): Kalikratas — gražiausias ne tik iš spartiečių, bet ir iš visų to meto graikų (IX. 72); panašiai apibūdinamas ir persas Masistijas (IX. 25). Įdomu tai, kad žmogus su fiziniais trūkumais Herodoto, kaip ir Homero, veikale yra blogo būdo. Pvz., aklasis Anisis buvo prastas Egipto faraonas, jam valdant, egiptiečius ištiko daug nelaimių (I. 137—141). Išoriniai veikėjų portretai „Istorijoje" nepateikiami. Manoma, kad ir to meto graikų vaizduojamajame mene individualizuotų portretų nebuvo[11].

Veikėjų paveikslai kuriami ir tiesioginėmis jų charakteristikomis. Tiesa, jos dar gana primityvios: dažniausiai tik pavieniai epitetai (pvz., Dejokas — „sąžiningas", I. 96, Artemisija — „energinga, veikli", VIII. 69, Kleomenas ir Kambizas — nesveiko proto, III.25, V.42 — t. t.). Nors šitokios charakteristikos toli gražu neprilygsta Tukidido kūrinyje esamiems išsamiems veikėjų apibūdinimams[12], vis dėlto jos yra mums nepaprastai vertingos: tai tiesioginės charakteristikos užuomazgos prozoje.

Herodotas pirmasis įvedė į antikinę istoriografiją vėliau tapusias jos norma vadinamąsias „politines", arba

[11] Fidijo ir Periklio portretai Atėnės skyde jau antikoje buvo vertinami kaip didelė retenybė.

[12] Thuc. I. 138: Temistoklis „...labai trumpai pamąstęs, sugebėdavo geriausiai įvertinti esamą padėtį ir atspėti tolimos ateities įvykius <...> esant neaiškiai padėčiai, jis jau puikiausiai numatydavo, ką reikia ir ko nereikia daryti. Trumpai tariant, [Temistoklis] savo nepaprastais gabumais, nors ir stokojo išsilavinimo, geriausiai sugebėdavo parinkti momentui tinkamą veikimo planą".

„istorines“, kalbas. Kalbų „istoriškumo“ kriterijai smarkiai keitėsi nuo Herodoto iki Polibijaus. „Istorinės“ kalbos Herodoto „Istorijoje“ — paties Herodoto išmonė arba folklorinės tradicijos atgarsiai ar pakartojimas: jos neturi nieko bendra su tikrove. Jau Tukididas pastebėjo ir specialiai aptarė iš tikrųjų pasakytos ir istoriografo atkurtos kalbos neatitikimą (Thuc. I. 22). Tik Polibijus, II a. pr. m. e. graikų istorikas, pradėjo stengtis kuo tiksliau perduoti tikrovėje pasakytą kalbą.

Tiek istorinių, tiek novelės pobūdžio kalbų reikšmė Herodoto „Istorijoje“ itin didelė. Jos pagyvina pasakojimą, paaiškina situaciją, motyvuodamos tolesnę veiksmo eigą ar suteikdamos papildomų žinių. Per istorinių veikėjų kalbas Herodotas išreiškia savo nuomonę apie istorinius įvykius. Tačiau įdomiausia kalbų funkcija — veikėjų paveikslų kūrimas. Juos kurti padeda ne tik kalbos turinys, bet ir jos kompozicija, tempas, paties Herodoto požiūris į sakomą kalbą. Pvz., Sicilijos tirono Gelono atsakymas graikų pasiuntiniams ne tik iliustruoja jo galybę, gudrumą, šmaikštumą (VII. 156—158), bet ir parodo ypatingą Sicilijos tironų padėtį graikų pasaulyje, jų dviveidę užsienio politiką; joje atsispindi ir paties Herodoto simpatija Gelonui.

Daugiausia medžiagos personažų charakteristikai teikia jų veiksmai. Jau nuo neatmenamų laikų visų tautų pasakose „geri“ ir „blogi“ veikėjų poelgiai darė juos teigiamus ir neigiamus. Veiksmai, kaip ir kalbos, apibūdina ir senovės graikų epo veikėjus. Veiksmo reikšmė šiuo aspektu graikų tragedijoje nekelia abejonių. Taigi charakteristika veiksmu — tradicinė. Tačiau Herodotas ir čia įnešė naujovių. Kuo mažesnė veikėjo istorinė distancija nuo autoriaus, tuo mažiau pasakojime apie jo veiksmus pasakiškų ar legendinių momentų. Labai svarbu yra tai, kad Herodoto „Istorijoje“ pastebima charakterių psichologizmo užuomazgų, pirmas žingsnis žengtas nuo atskirų psichologinių būsenų vaizdavimo prie vieningo žmogaus charakterio atskleidimo (ryškiausiai matoma Darijaus paveikslo aprašyme). Toks požiūris į žmogų yra naujas, susiformavęs persiorientuojant visuomeninei minčiai Graikijoje V a. pr. m. e.

Taigi Herodotas menininkas buvo labai giriamas, tačiau Herodotas istorikas susilaukė daugybės priekaištų. Jo pasaulėžiūra paremta įsitikinimu, kad istorija yra dievybės nustatytos pasaulio tvarkos rezultatas. Nuo dievų priklauso ir žmogaus — nesvarbu, kas jis būtų,— ir šalies likimas. Jie nuolat kišasi į žmonių gyvenimą: siunčia pranašingus sapnus, įspėja juos stebuklais ar mįslingomis orakulų ištarmėmis, baudžia už jų ar jų protėvių nusikaltimus (palikuonys juos turi išpirkti), už dievams rodomą įžūlumą (už savo vertės pajautimą). Be to, dievai pavydi žmonėms per didelės laimės. Herodotas, panašiai kaip ir Homeras, tiki, kad dievai patys dalyvauja lemtinguose istoriniuose įvykiuose (pvz., VIII. 94).

Herodotas tiki mitais, daugelio legendinių įvykių ar asmenų istoriškumu; dažnai istorinių asmenybių gyvenimo aprašymas paremtas įvairių pasakų motyvų samplaika (pvz., Kyras, Gigas ir kt.). Tačiau kai kur į mitologinius pasakojimus ar pasakojamąją tradiciją autorius žiūri skeptiškai, bando ją racionaliai interpretuoti. Pvz., Herodotas įsitikinęs, kad per Trojos apgultį mieste Helenos nebuvo ir negalėjo būti; jeigu ji ten būtų buvusi, trojiečiai ją būtų graikams grąžinę, nesvarbu ar Aleksandras būtų to norėjęs, ar nenorėjęs (II. 120); dvi balandės, kurios išskrido iš Egipto Tėbų ir, atskridusios viena į Libiją, kita į Graikiją, prabilo žmogaus balsu, iš tiesų buvusios egiptietės, Amono žynės; kol nemokėjo vietinės kalbos, jos kalbėjusios savąja, vietiniams gyventojams nesuprantama kalba, kurią jie lygino su paukščio čiulbesiu (II. 55). Herodotas pats ne kartą pabrėžia, kad svarbiausias jo, kaip istoriko, uždavinys — faktų perteikimo visapusiškumas ir objektyvumas, todėl jis daug kur susilaiko nuo sprendimo: „Aš privalau pasakoti tai, kas yra pasakojama, bet tikėti tuo, kas pasakojama, nebūtinai privalau. Šita mano pastaba galioja visiems mano pasakojimams" (VII. 152).

Toks Herodoto objektyvumas ir siekimas kuo visapusiškiau aprėpti faktus, nors dėl to jis ne kartą buvo smarkiai kritikuotas, suteikia Herodoto kūriniui didelę mokslinę vertę: daugeliu atvejų „Istorija" yra unikali istorinių, geografinių, etnografinių ir folklorinių žinių enciklopedija.

Jau beveik du šimtmečius Herodoto Skitijos aprašymas yra vertingiausias TSRS Europinės dalies seniausiosios istorijos šaltinis. Herodoto pasakojimą apie Skitiją analizuoja labai daug kritinės literatūros autorių. Jo pateiktus duomenis daugeliu atvejų patvirtina archeologinių ir epigrafinių tyrinėjimų rezultatai.

NIJOLĖ JUCHNEVIČIENĖ

PIRMOJI KNYGA

KLĖJA

ŠTAI HALIKARNASIEČIO HERODOTO ISTORINIAI PASAKOJIMAI, KAD ILGAINIUI NEBŪTŲ UŽMIRŠTI DIDELI ĮVYKIAI IR KAD DIDINGI BEI NUOSTABŪS ne tik helėnų, bet ir barbarų[1] žygdarbiai būtų išgarsinti, taip pat [išaiškinta] visa kita ir priežastis, dėl kurios [jie] kovojo vieni su kitais.

1. Persų mokytiniai tvirtina, kad dėl nesantaikos kalti finikiečiai[2]. Mat atsikraustę nuo vadinamosios Raudonosios jūros[3] prie mūsiškės jūros[4] ir apsigyvenę krašte, kuriame ir dabar gyvena, netrukus pradėję leistis į tolimas jūrų keliones ir vežioti į įvairius kraštus egiptiečių bei asirų prekes; plaukiodami užsukę ir į Argą[5]. Argas tais laikais pirmavo šalyje, kuri dabar vadinama Helada. Atvykę į tą Argą, finikiečiai ėmę pardavinėti prekes. Penktą ar šeštą dieną nuo atvykimo dienos, kai jau beveik viskas jų buvo išparduota, į pajūrį su daugybe moterų atėjo karaliaus Inacho duktė. Jos vardas buvo, kaip ir helėnai vadina, Ija[6]. Stovėdamos laivugalyje, jos pirkusios prekes, kurios labiausiai patikusios. Finikiečiai, pasiraginę vieni kitus, šokę prie jų. Dauguma moterų pabėgusios, o Ija su kitomis buvusi pagrobta. Įsimetę jas į laivą, finikiečiai išplaukę Egipto link.

2. Šitaip Ija patekusi į Egiptą. Taip pasakoja persai, o helėnai yra kitokios nuomonės. Šitai ir buvusi pirmoji nesantaikos priežastis. Paskui, pasakoja jie, kažkokie helėnai (jų vardų jie sakosi nežiną) atplaukę į Finikijos Tyrą[7] ir pagrobę karaliaus dukterį Europą[8]. Tai buvę greičiausiai kretiečiai[9]. Tuo jie atsilyginę už skriaudą. Paskui helėnai nusikaltę, padarydami antrą skriaudą. Kai atplaukę ilguoju laivu[10] į Kolchidės Eją prie Fasio upės[11] ir pasitvarkė reikalus, pasigrobę karaliaus dukterį Medėją[12]. Kolchų karalius pasiuntęs į Heladą šauklį ir pareikalavęs atlyginti už pagrobimą bei grąžinti dukterį. Helėnai atsakę, kad finikiečiai jiems neatlyginę už argietės Ijos pagrobimą, todėl ir jie neatlyginsią kolchams.

3. Pasak persų, kai užaugo kita karta, išgirdęs apie tai Priamo sūnus Aleksandras[13] ir panoręs pasigrobti iš

Helados žmoną manydamas, kad [dėl to] nereikėsią atsakyti, nes ir iš helėnų nieko nepešę. Kai jis pagrobęs Heleną, helėnai nutarę pirmiausia per pasiuntinius pareikalauti ją grąžinti ir atlyginti už skriaudą. Pasiuntiniams įteikus reikalavimus, trojiečiai prikišę Medėjos pagrobimą; patys neatlyginę už skriaudą ir negrąžinę pagrobtosios tada, kai jie reikalavo, o dabar nori, kad kiti už skriaudas atlygintų.

4. Iki to laiko ir vieni, ir kiti tik kada ne kada grobdavę [moteris]. Paskui helėnai didžiai nusikaltę: jie anksčiau pradėję rengti žygius į Aziją, negu jos gyventojai — į Europą. Persai maną, kad moteris grobia nedorėliai ir keršija už tai neprotingi, o visiškai nesirūpina pagrobtosiomis išmintingi vyrai; juk esą aišku, kad niekas jų negrobtų, jeigu pačios to nenorėtų. Todėl jie, Azijos gyventojai,— pasakoja persai — visiškai nesirūpinę iš jų pagrobtomis moterimis, o helėnai dėl vienos lakedemonietės surengę didelį karo žygį ir, nukeliavę į Aziją, sunaikinę Priamo galybę. Nuo to laiko persai helėnus laiką amžinais priešais. Mat persai Aziją ir joje gyvenančias barbarų tautas laiko savomis, o Europą ir helėnus — svetimomis.

5. Taip pasakoja persai tvirtindami, kad Ilijono paėmimas [buvusi priežastis] pradėti neapkęsti helėnų. Ijos pagrobimą finikiečiai aiškina kitaip negu persai. Jie sakosi jos negrobę ir negabenę prievarta į Egiptą, bet ji jau Arge susidėjusi su jų laivo savininku. Pasijutusi nėščia ir bijodama tėvų, savo noru išplaukusi su finikiečiais, kad neiškiltų viskas aikštėn. Taip pasakoja persai ir finikiečiai. Aš neketinu tvirtinti, kad viskas įvyko taip ar kitaip, tik nurodysiu tą, kuris, kiek žinau, pirmasis pradėjo helėnams daryti skriaudas, ir toliau pasakosiu, paminėdamas tiek didelius, tiek mažus miestus, nes dauguma senovėje buvusių didelių miestų tapo maži, o tie, kurie mano laikais išaugę, anksčiau buvo maži. Todėl, žinodamas, kad žmogiškoji laimė nėra pastovi, pasakosiu lygiai apie didelius ir apie mažus miestus.

6. Krezas kilimo buvo lydas, Aliato sūnus[14], ir valdė tautas šiapus Halio[15] upės, kuri, tekėdama iš pietų į šiaurę tarp sirų ir paflagonų[16], įsilieja į vadinamąją Svetingąją jūrą[17]. Kiek žinome, tas Krezas buvo pirmasis barbaras, vienus helėnus pavergęs ir privertęs duoklę mokė-

ti, o kitus padaręs sąjungininkais. Jis užkariavo Azijos jonėnus, eoliečius ir dorėnus[18], o lakedemoniečius[19] padarė savo draugais. Iki Krezo karaliavimo visi helėnai buvo laisvi. Mat kimerai[20], surengę karo žygį į Joniją dar iki valdant Krezui, ne užkariavę helėnų polius, o tik staigiai juos apiplėšę.

7. Senovėje lydus valdė heraklidai[21], o paskui — Krezo giminė, vadinamieji mermnadai. O buvo šitaip. Sardus valdė Kandaulas, kurį helėnai vadina Mirsilu[22], Heraklio sūnaus Alkajo palikuonis. Mat Agronas, Nino sūnus, Belo vaikaitis, Alkajo provaikaitis, buvo pirmasis heraklidų giminės Sardų valdovas, o Mirso sūnus Kandaulas — paskutinis. Iki Agrono šitą šalį valdė Ačio sūnaus Lydo palikuonys, ir lydais pradėta vadinti visus, kurie anksčiau buvo vadinami meonais. Iš Lydo palikuonių orakulo[22] sprendimu valdžią perėmė heraklidai, kilę iš Heraklio ir Jardano vergės[23], ir valdė [Lydiją] 22 žmonių kartas, tai yra 505 metus, iki Kandaulo, Mirso sūnaus, kas kartą sūnus perimdamas valdžią iš tėvo.

8. Tasai Kandaulas pamilo savo žmoną, o pamilęs pradėjo ją laikyti gražiausia iš visų moterų. Kadangi jis taip manė,— o geriausias jo draugas buvo Gigas, Daskilo sūnus[24], [valdovo] ietininkas,— tai šitam Kandaulas, įpratęs pavesti ir svarbiausius reikalus, vis girdavo savo žmonos grožį. Po kurio laiko (mat valdovui buvo lemta nelaimė) jis Gigui tarė: „Gigai, man atrodo, kad tu netiki mano žodžiais apie žmonos grožį, mat žmonės mažiau tiki ausims, negu akims. Todėl sugalvok ką nors, kad pamatytum ją nuogą.“ Tas didžiai nustebęs sušuko: „Valdove, kaip neprotingai kalbi, liepdamas savo valdovę pamatyti nuogą! Juk, nusimesdama chitoną, moteris nusimeta ir drovumą. Seniai žmonės sugalvojo gerų patarlių, iš kurių turime pasimokyti. Tarp jų ir ši: rūpinkis tik savo [reikalais]! Aš tikiu, jog tavo žmona iš visų moterų gražiausia, ir maldauju: nereikalauk iš manęs nedorų darbų.“

9. Taip išsisukinėjo Gigas, bijodamas užsitraukti nelaimę. Kandaulas atsakė: „Nenusimink, Gigai, nebijok nei manęs, kad taip kalbu lyg bandydamas tave, nei mano žmonos [manydamas], kad per ją turėsi bėdos. Aš pirmiausia sugalvosiu taip, kad ji nė nepajus, jog žiūri: nusivesiu tave į mūsų miegamąjį ir pastatysiu už pravirų durų. Kai aš įeisiu, ateis gulti žmona. Netoli durų stovi

kėdė. Ant jos nusivilkdama ji dėlios vieną po kito drabužius, ir tu galėsi ramiai ją stebėti. Kai ji nuo kėdės eis į lovą ir atsuks tau nugarą, saugokis, kad tavęs nepamatytų išeinančio pro duris."

10. Neįstengdamas išsisukti, Gigas sutiko. Kai atėjo metas miegoti, Kandaulas nusivedė draugą į miegamąjį. Netrukus atėjo ir žmona. Gigas stebėjo, kaip ji įėjo ir vilkdamasi dėliojo drabužius. Kai ji atsisuko nugara, guldama į lovą, jis pro duris išsėlino lauk. Tačiau žmona pastebėjo jį išeinantį. Supratusi, kad čia vyro darbas, iš gėdos ji nesuriko, apsimetė nieko nemačiusi, bet širdyje pasiryžo Kandaului atkeršyti. Mat netgi lydui ir visiems kitiems barbarams vyrams didelė gėda, jei pamatomi nuogi.

11. Taigi tada ji niekam nieko nepasakė ir nepakėlė triukšmo, bet kai tik išaušo, skubiai susivadino ištikimiausius tarnus ir, apsakiusi visa, pasišaukė Gigą. Šis, manydamas, kad valdovė nieko nežino, kas atsitiko, kviečiamas atėjo — jis ir anksčiau ateidavo, kai valdovė kviesdavo. Kai tik Gigas įėjo, ji šitaip prašneko: „Dabar, Gigai, pasirink vieną kelią iš dviejų, kuriuo norėsi pasukti: arba, nužudęs Kandaulą, imk mane už žmoną ir valdyk visus lydus, arba tau pačiam reikės tuojau žūti, kad, visur klausydamas Kandaulo, ateity nematytum, ko tau nereikia. Todėl turi žūti arba jis, visą sugalvojęs, arba tu, matęs mane nuogą ir nedorai pasielgęs". Gigą iš pradžių labai nustebino valdovės žodžiai, o paskui jis ėmė maldauti, kad neverstų jo apsispręsti, nes jam esąs per daug baisus šis pasirinkimas. Bet niekaip neįstengdamas jos perkalbėti, suprato, kad iš tikrųjų yra neišvengiama: arba valdovą nužudyti, arba pačiam žūti. Jis panoro pats gyvas likti, todėl paklausė valdovę: „Kadangi verti nužudyti valdovą prieš mano norą, tai sakyk, kaip jo nusikratytume?" Į tai ji atsakė: „Patykok toje pačioje vietoje, iš kurios mane nuogą tau rodė,— užpulsi miegantį."

12. Kai klasta abiejų buvo sumanyta ir atėjo naktis, Gigas, neturėdamas kitos išeities (arba Kandaulas, arba jis turėjo žūti), nuėjo paskui moterį į miegamąjį. Įdavusi durklą, ji paslėpė Gigą už tų pačių durų. Kai Kandaulas užmigo, Gigas, išlindęs iš už durų, jį nužudė, o valdovę ir visą valdžią pasiėmė sau; šitai ir parietis Archilochas, gyvenęs tuo laiku, jambiniu trimetru papasakojo[25].

13. Taip Gigas tapo valdovu ir įsigalėjo Delfų orakulo[26] padedamas. Mat kai lydai, pasipiktinę Kandaulo nužudymu, griebėsi ginklų, Gigo šalininkai susitarė su jais šiomis sąlygomis: jeigu orakulas nuspręs, kad Gigas yra karalius, tegul karaliauja, jei ne, tegul grąžina valdžią heraklidams. Orakulas davė teigiamą atsakymą, ir Gigas liko karaliumi. Tačiau pitija pasakė ir tai, kad penktąjį Gigo palikuonį pasieks kerštas už heraklidus. Nei lydai, nei jų karaliai šio pitijos pranašavimo nepaisė, kol jis išsipildė.

14. Šitokiu būdu mermnadai atėmė valdžią iš heraklidų ir tapo valdovais. Pradėjęs valdyti, Gigas nusiuntė į Delfus daug dovanų: ten ir yra daugumas jo dovanoto sidabro. Jis paaukojo ne tik sidabro, bet ir auksinių [indų]. Ypač minėtini 6 auksiniai kraterai[27]. Jie padėti korintiečių lobyne[28] ir sveria 30 talentų[29]: tiesą sakant, tas lobynas yra ne korintiečių, o Kipselo[30], Eetiono sūnaus. Kiek žinome, šitas Gigas pirmasis iš barbarų po Mido, Gordijo sūnaus, frygų karaliaus[31], pasiuntė į Delfus dovanų. Mat Midas buvo padovanojęs Delfams nemažą dovaną — nuostabų valdovo sostą, kuriame sėdėdamas spręsdavo bylas. Šis sostas stovi toje pačioje vietoje, kur ir Gigo kraterai. Gigo paaukotąjį auksą ir sidabrą delfiečiai vadina aukotojo vardu, tai yra giginiu.

15. Valdydamas Gigas įsiverždavo į Miletą, į Smirną, o Kolofono[32] miestą buvo net užėmęs. Kadangi per 38 valdymo metus didelių darbų nepadarė, daugiau apie jį nekalbėsime, o paminėsime Ardį, Gigo sūnų, valdžiusi po tėvo mirties. Jis užėmė Prienę[33] ir buvo įsiveržęs į Miletą. Jam valdant, kimerai, skitų klajoklių išvyti iš gyvenamųjų vietų, įsibrovė į Aziją ir užėmė Sardus, išskyrus akropolį[34].

16. Iš Ardžio, karaliavusio 49 metus, valdžią perėmė sūnus Sadiatas ir valdė 12 metų, o iš Sadiato — Aliatas. Pastarasis kariavo su Dejoko vaikaičiu Kiaksaru[35] ir su medais[36], išvijo iš Azijos kimerus, paėmė kolofoniečių įkurtąją Smirną ir įsibrovė į klazomeniečių valdas[37]. Bet tas žygis pasibaigė nekaip: Aliatas grįžo smarkiai sumuštas.

17. Valdydamas jis štai ką dar nuveikė: ilgai kariavo su miletiečiais, tęsdamas tėvo pradėtąjį karą. Miletą jis puldavo tokiu būdu. Kai laukuose subręsdavo javai, įsi-

veržd avo su kariuomene. O žygiuodavo skambant birbynėms, pektidėms ir moteriškoms bei vyriškoms fleitoms. Pasiekęs miletiečių valdas, negriaudavo ir nedegindavo namų, net durų nelauždavo, palikdavo viską kaip buvę, tik sunaikindavo vaismedžius ir pasėlius, o paskui pasitraukdavo. Mat miletiečiai buvo stiprūs jūroje, todėl jų įtvirtinimų negalėjo apgulti kariuomenė. Lydų valdovas namų negriaudavo todėl, kad miletiečiai, juose gyvendami, galėtų dirbti ir sėti žemę, o jis, jiems žemę apsėjus, įsiveržęs turėtų ką naikinti.

18. Tokį karą jis kariavo vienuolika metų. Tame kare miletiečiai buvo du kartus skaudžiai pralaimėję: ties Limenėju[38], savajame krašte kovodami, ir Meandro[39] lygumoje. Per tuos vienuolika karo metų šešerius metus lydus valdė Sadiatas, Ardžio sūnus, dažnai įsiverždamas su kariuomene į Mileto žemę (jis tą karą ir buvo pradėjęs). Kitus penkerius metus po tų šešerių kariavo Aliatas, Sadiato sūnus, kaip sakiau, tėvo pradėtą karą tęsęs labai energingai. Tame kare niekas iš jonėnų nepadėjo miletiečiams, tik vieninteliai chijiečiai[40], kurie atėjo į pagalbą atsilygindami už skolą: mat anksčiau miletiečiai buvo padėję chijiečiams kariauti su eretriečiais[41].

19. Dvyliktaisiais karo metais, kai kariuomenė uždegė pasėlius, štai koks įvykis atsitiko: vėjas, pagriebęs liepsną iš degančių javų laukų, uždegė asesietės Atėnės[42] šventyklą, ir ji, apimta ugnies, sudegė. Iš pradžių į tai lydai nekreipė jokio dėmesio, bet kai tik kariuomenė grįžo į Sardus, Aliatas susirgo. Užsitęsus ligai, valdovas — ar kam iš šalies patarus, ar pats susigalvojęs — nusiuntė į Delfus pasiuntinius pasiteirauti orakulą apie ligą. Atvykusiems į Delfus pasiuntiniams pitija pareiškė tol nepasakysianti orakulo ištarmės, kol lydai neatstatysią Asese, Mileto žemėje, sudegintosios Atėnės šventyklos.

20. Tą pasakojimą sužinojau iš delfiečių; miletiečiai pasakoja, kad Periandras, Kipselo sūnus[43], labai geras tuo metu Milete tironaujančio Trasibulo draugas, sužinojęs, kokią ištarmę davė Aliatui orakulas, per pasiuntinį apie tai pranešė Trasibului, kad šis, iš anksto viską žinodamas, atitinkamai pasielgtų. Taip pasakoja miletiečiai.

21. Aliatas, išgirdęs orakulo ištarmę, tuojau pasiuntė į Miletą šauklį, siūlydamas Trasibului ir miletiečiams paliaubas, kol bus atstatyta šventykla. Pasiuntinys atkeliavo

į Miletą. Trasibulas, kuriam buvo visa pranešta ir kuris žinojo Aliato ketinimus, štai ką sugalvojo: visą maistą, kiek tik buvo jo paties rūmuose ir piliečių namuose, liepė sugabenti į aikštę ir įsakė miletiečiams, kai tik bus duotas ženklas, gerti ir linksmintis.

22. Trasibulas šitaip padarė ir paskelbė todėl, kad Sardų šauklys, pamatęs maisto kalnus ir puotaujančius žmones, praneštų apie tai Aliatui. Taip ir įvyko. Kai šauklys, viską pamatęs ir pasakęs Trasibului, ką buvo liepęs lydų valdovas, grįžo į Sardus, kiek sužinojau, dėl tos gudrybės (o ne dėl ko kito) ir susitaikė. Mat Aliatas, manydamas, kad Miletui labai trūksta maisto ir žmonės išsekę jau badu miršta, iš grįžusio šauklio išgirdo visai ką kita, negu buvo tikėjęsis. Todėl ir susitaikė su miletiečiais, padarydamas juos savo draugais ir sąjungininkais, o Atėnei Asese Aliatas vietoj vienos šventyklos pastatydino dvi — tada ir pats išgijo. Tai šitaip nutiko Aliatui per karą su miletiečiais ir Trasibulu.

23. Periandras, kuris Trasibului pranešė orakulo ištarmę, buvo Kipselo sūnus, Korinto tironas. Korintiečiai pasakoja (jiems pritaria ir lesbiečiai[44]), kad jų gyvenime įvyko didžiulis stebuklas — ant delfino nugaros buvęs išneštas ties Tenaru[45] į krantą metimnietis Arionas, geriausias to meto kitaristas[46]. Kiek žinome, jis pirmasis sukūrė ditirambą[47], davė jam vardą ir atliko jį Korinte.

24. Sako, Arionas, ilgą laiką gyvenęs pas Periandrą, užsigeidė išvykti į Italiją ir Siciliją; ten užsidirbęs nemažai pinigų, panoro grįžti į Korintą. Labiausiai pasitikėdamas korintiečių jūrininkais, iš Tarento[48] jis išplaukė parsisamdęs laivą. Atviroje jūroje jūrininkai sumanė Arioną išmesti į jūrą ir pasisavinti jo turtus. Pajutęs šitai, jis ėmė maldauti, kad paliktų gyvą, siūlydamas visus turtus. Bet jūrininkai buvo neperkalbami ir pareikalavo arba pačiam nusižudyti — tada jį žemėje palaidosią, arba kuo greičiausiai šokti į jūrą. Atsidūręs tokioje bėdoje, Arionas, jeigu jie taip norį, prašė leisti jam apsirengti iškilmių drabužiais, atsistoti laivo denyje ir pagiedoti: baigęs giesmę, jis pats nusižudysiąs. Jūrininkai, nudžiugę, kad išgirs geriausią tų laikų dainininką, pasitraukė iš laivo paskuigalio į vidurį. Arionas apsivilko iškilmių drabužiais, pasiėmė kitarą ir, atsistojęs denyje, pagiedojo himną Apolono garbei, o paskui su visa iškilmių apranga nušoko į jūrą.

Jūrininkai nuplaukė į Korintą, o delfinas, sako, paėmęs ir išnešęs dainių į krantą ties Tenaru. Iš čia Arionas su visa iškilmių apranga atkeliavo į Korintą ir papasakojo, kas jam atsitiko. Netikėdamas Arionu, Periandras įsakė jį saugoti sargybai, niekur neišleisti ir budriai sekti jūrininkus. Kai tik jie parplaukė, valdovas pasikvietė juos ir ėmė teirautis apie Arioną. Jiems atsakius, kad Arionas gyvenąs sau sveikas Italijoje,— jie palikę dainių Tarente gerai nusiteikusį,— staiga pasirodė jūrininkams Arionas, apsirengęs taip pat, kaip šokdamas į jūrą. Apstulbę ir prispirti jūrininkai nebegalėjo išsisukti. Taip pasakoja korintiečiai ir lesbiečiai. Ties Tenaru stovi nedidelė Ariono pastatyta vario statula — žmogus ant delfino.

25. Lydas Aliatas pasimirė baigęs karą su miletiečiais. Jis valdė 57 metus. Pasveikęs Aliatas — antrasis iš tos karalių giminės — paaukojo Delfų šventyklai didelį sidabro kraterą ir iš geležies sulituotą padėklą, vieną iš Delfuose vertingiausių aukų. Jį padarė chijietis Glaukas, pirmasis sugalvojęs geležies litavimo [būdą].

26. Mirus Aliatui, sostą užėmė 35 metų sūnus Krezas. Pirmuosius iš helėnų jis užpuolė efesiečius[49]. Šie, Krezo apgulti, perdavė Efesą Artemidės globai[50], ištempdami virvę nuo deivės šventyklos iki polio. Nuo senosios Efeso dalies, kuri tada buvo apgulta, iki šventyklos buvo 7 stadijai[51]. Vadinasi, pirmiausia Krezas užpuolė efesiečius, o paskui iš eilės — visus jonėnus ir eoliečius, sugalvodamas vis naują dingstį užpulti. Kuriems sugalvodavo rimtesnę priežastį, tuos stipriau apkaltindavo, o kitiems pasitenkindavo net menkniekiu.

27. Privertęs Azijos helėnus mokėti jam duoklę, Krezas sumanė pasistatydinti laivyną ir užpulti salų gyventojus. Kai jau buvo pasiruošta laivus statyti, į Sardus atvyko, vienų pasakojimu, prienietis Biantas, o kitų — mitilėnietis Pitakas[52]. Krezas pasiteiravo svečią, kas girdėti Heladoje, o šis atsakė šitaip, sustabdydamas [tais žodžiais] laivų statybą: „O karaliau, salų gyventojai supirkinėja tūkstančius arklių ir ketina žygiuoti į Sardus ir prieš tave.“ Manydamas, kad svečias sako teisybę, Krezas prabilo: „O kad dievai salų gyventojams įkvėptų mintį žygiuoti raitiems prieš sūnus lydus!“ Svečias tada pasakė: „O karaliau, matau, kad labai norėtum sučiupti salų gyventojus raitus sausumoje, ir tu teisus. O kaip ma-

nai, ko trokšta salų gyventojai sužinoję, kad ketini prieš juos statydintis laivyną? Tik sučiupti lydus jūroje ir atkeršyti tau už sausumos helėnus, kuriuos esi pavergęs." Krezas labai nudžiugo išgirdęs tokį, jo nuomone, teisingą svečio atsakymą ir tuoj sustabdė laivų statybą. Po to jis su salų jonėnais sudarė draugystės sąjungą.

28. Ilgainiui Krezas pavergė beveik visas gentis šiapus Halio upės, išskyrus kilikus ir likus. Jis užkariavo visus kitus lydus, frygus, misus, mariandinus, chalibus, paflagonus, trakus, tinus, bitinus, karus, jonėnus, dorėnus, eoliečius, pamfilus.

29. Pavergus Krezui šias gentis ir prijungus jas prie lydų, į pertekusius turtų Sardus pradėjo vienas po kito plaukti tų laikų helėnų išminčiai — tarp jų atkeliavo ir atėnietis Solonas[53], kuris, davęs atėniečiams (jų pačių pavedimu) naujus įstatymus, pasitraukė dešimčiai metų iš Atėnų, dėdamasis išplaukiąs pakeliauti, o iš tikrųjų todėl, kad nebūtų priverstas panaikinti kurį iš savo duotųjų įstatymų. Mat patys atėniečiai negalėjo jų pakeisti, nes buvo prisiekę didele priesaika 10 metų laikytis Solono duotųjų įstatymų.

30. Išvykęs dėl viso to ir noro pakeliauti, Solonas atplaukė į Egiptą pas karalių Amasį ir į Sardus pas Krezą. Krezas Soloną svetingai priėmė savo rūmuose. Po trijų ar keturių dienų Krezo paliepti tarnai vedžiojo Soloną po lobynus ir rodė visus karališkus turtus bei prabangą. Kai jis viską išvydo ir apžiūrėjo, karalius, nutaikęs progą, paklausė Soloną: „Svety atėnieti, mus dažnai pasiekia garsas apie tavo išmintį ir keliones; ketindamas kuo daugiau sužinoti, tu apkeliavai daug kraštų, todėl norėčiau paklausti, ar jau matei visų laimingiausią žmogų?" Krezas paklausė tikėdamasis būsiąs pavadintas iš visų žmonių laimingiausiu. Solonas, nė kiek nepataikaudamas, atsakė taip, kaip jam iš tikrųjų atrodė: „O karaliau, tai atėnietis Telas." Nustebęs Krezas greitai paklausė: „Kodėl manai, kad Telas laimingiausias?" Šis atsakė: „Pirma, Telas gyveno klestinčiame polyje, jo sūnūs buvo gražūs ir geri, ir jis matė, kaip šiems gimė ir užaugo vaikai; antra, jam, mūsų nuomone, sekėsi gyvenime, ir jis baigė dienas labai garbinga mirtimi: kilus karui tarp atėniečių ir kaimynų eleusiniečių[54], jisai, atskubėjęs į pagalbą, išvaikė priešus ir pats garbingai žuvo; atėniečiai jį palaidojo vals-

tybės lėšomis[55] toje pačioje vietoje, kurioje krito, ir didžiai pagerbė.“

31. Gražūs Solono pasakojimai apie Telą sukėlė dar didesnį Krezo smalsumą, ir šis paklausė, kokį antrą laimingiausią žmogų matęs po Telo, tikėdamasis gauti bent antrąją vietą. Bet tas atsakė: „Kleobis ir Bitonas. Kilimo argiečiai, jie pasiturimai gyveno ir buvo nepaprastai stiprūs: abudu rungtynėse nugalėjo varžovus; be to, apie juodu štai kas pasakojama: Arge per Heros šventę[56] pagal paprotį judviejų motina turėjo būti nuvežta vežimu į šventyklą, bet jaučiai iš ganyklos nebuvo laiku parvesti. Negalėdami ilgiau laukti, tiedu jaunuoliai patys užsidėjo sau jungą ir traukė vežimą, kuriame sėdėjo jų motina. Sukorę tokiu būdu 45 stadijus, jiedu pasiekė šventyklą. Tai padarę matant visai iškilmių miniai, jaunuoliai mirė labai gražia mirtimi — čia dievas kaip tik parodė, kad žmogui kartais geriau mirti negu gyventi. Argiečiai apstoję gėrėjosi jaunuolių stiprumu, o argietės šlovino jų motiną, turinčią tokius sūnus. Ši džiaugėsi sūnų žygdarbiu ir šlove ir, stovėdama prieš Heros statulą, maldavo deivę skirti laimingiausią likimą jos vaikams Kleobiui ir Bitonui, kurie didžiai pagerbė motiną. Po šitos maldos, sudėję aukas ir pasivaišinę šventės puotoje, tiedu jaunuoliai užmigo šventykloje ir nebeatsibudo; toks buvo jų gyvenimo galas. Jiems, kaip šauniausiems vyrams, argiečiai nuliedino statulas ir pastatė jas Delfuose.“

32. Taigi Solonas antrąją laimingųjų vietą paskyrė jaunuoliams. Supykęs Krezas pasakė: „O svety atėnieti, manąją laimę tu laikai per nieką, o mane — žemesnį už prastus žmones!“ Šis atsakė: „O Krezai, žinau, kad kiekviena dievybė yra pavydi, ir mums nežinomi jos kėslai, o tu mane klausi apie žmogaus laimę. Per ilgą gyvenimą žmogus pamato tai, ko nenorėtų matyti, ir tai, kiek jis turi iškentėti. Mano manymu, žmogaus amžiaus riba 70 metų. Tie 70 metų turi 25 200 dienų be įterptinių mėnesių[57]. O jeigu kiekvieniems antriems metams pridėsi po mėnesį, kad metų laikai būtų visada vietoje, tai per 70 metų susidarys 35 įterptiniai mėnesiai, arba 1050 dienų. Per 70 metų bus 26 250 dienų, iš kurių kiekviena atneša žmogui ko nors naujesnio už kitą. Taigi, o Krezai, kiekvienas žmogus yra tik likimo žaislas. Matau, kad turi didžiulius turtus ir esi daugybės žmonių karalius. Bet ko

manęs klausei, kol kas dar neatsakysiu, kol sužinosiu, kad gražiai baigei amžių. Mat ir labai turtingas žmogus nėra laimingesnis už tą, kuris apyskurdžiai gyvena, jeigu tas, laimingai gyvenęs, nemirs gražia mirtimi. Daugelis turtuolių yra nelaimingi, ir daugeliui vidutiniokų gyvenime sekasi. Didžiai turtingas, bet nelaimingas, tik dviem atžvilgiais pranoksta vidutinioką, o pastarasis turtingą, bet nelaimingą žmogų daug kuo pralenkia. Turtingasis lengviau patenkina savo troškimus ir geriau iškenčia užgriuvusią didelę nelaimę, o kitas nors ir ne taip lengvai patenkina troškimus ir kenčia nelaimę, bet sėkmė jį nuo daug ko apsaugo: antai jis esti nesuluošintas, neserga, nežino vargų, jam gerai klojasi su vaikais, yra gražus. Be to, jei jis gerai baigs amžių, tai ir bus tasai, kurio ieškai ir kuris vertas laimingojo vardo. Kol jis nemirė, susilaikyk ir tokio dar nevadink laimingu, o tik dalingu. Įsigyti visų gėrybių žmogui neįmanoma, bet, kaip kiekviena šalis pati visko nepasigamina, o vienokių dalykų turi, kitokių — ne, ir toji bus geriausia, kuri viso ko turės daugiausia, taip ir vienas žmogus neturi visa pats: vienokių dalykų turi, kitokių — ne, ir tą, kuris gyvenime daugiausia naudojasi gėrybėmis, be to, dar gražiai baigia amžių, mano nuomone, o karaliau, teisingai būtų vadinti laimingu. Visur ir visame kame reikia žiūrėti pabaigos. Mat dievas daug kam suteikia laimę, o paskui visai juos pražudo."

33. Tokios Solono kalbos Krezui nepatiko, ir jis išsiuntė jį paniekinęs ir palaikęs visišku kvailiu, nes tas nevertino dabartinių gėrybių, liepė visur kur laukti pabaigos.

34. Solonui iškeliavus, Krezą ištiko didelis dievo kerštas, matyt, už tai, kad save laikė laimingiausiu žmogumi. Netrukus jis susapnavo būsimą sūnaus nelaimę. Krezas turėjo du sūnus, kurių vienas buvo nesveikas — kurčias ir nebylys, o antras — vardu Atis — visais atžvilgiais pralenkiąs vienmečius. Krezas susapnavo, kad Atis žus geležinės ieties pervertas. Pabudęs jis viską apgalvojo ir, išsigandęs sapno, tuojau apvesdino sūnų. Niekuomet jo neleido į žygius, nors kare jis paprastai vadovavo lydams. Be to, Krezas įsakė išnešti iš sūnaus kambarių visas ietis, ragotines ir kitus ginklus, kuriais žmonės kaunasi, į tolimą rūmų sandėlį, kad koks nors kabantis ginklas neužkristų ant sūnaus.

35. Besiruošiant sūnaus vestuvėms, į Sardus atvyko didžios nelaimės slegiamas karališkos kilmės frygas, susitepęs rankas krauju. Įėjęs į rūmus, jis ėmė maldauti Krezą jį apvalyti pagal vietinius papročius. Krezas jį apvalė. Helėnų ir lydų apvalymo apeigos yra panašios[58]. Pagal paprotį apvalęs, Krezas pasiteiravo, iš kur ir kas būsiąs, šitaip klausdamas: „Žmogau, kas per vienas esi? Iš kurio Frygijos krašto atvykai į mano židinį? Kokį vyrą ar moterį nužudei?“ „O karaliau, esu Gordijo, Mido sūnaus, vaikas, vadinuosi Adrastas; nenorėdamas užmušiau savo brolį ir už tai tėvo išvarytas, netekęs visko čion atvykau.“ Krezas šitaip jam atsakė: „Tu — mano draugų sūnus ir atėjai pas draugus; gyvenk mano rūmuose, ir nieko nestokosi; o dėl savo nelaimės graužkis kuo mažiau — daug geriau bus.“ Taip Adrastas rado prieglobstį pas Krezą.

36. Tuo pačiu laiku Misijos Olimpe[59] atsirado didžiulis šernas. Nusileidęs nuo kalno, jis niokojo misų pasėlius. Žmonės jį tykojo daug kartų, bet nieko nepadarė, tik patys nuo jo kentėjo. Galų gale pas Krezą atėjo misų pasiuntiniai ir šitaip prabilo: „O karaliau, mūsų šalyje atsirado didžiulis šernas ir niokoja pasėlius. Nors ir labai stengėmės, negalėjom jo nutverti. Dabar maldaujame tave, pasiųsk mums sūnų, rinktinių jaunuolių būrį ir šunų, kad jį išvytume iš savo šalies.“ Taip jie maldavo, o Krezas, prisiminęs pranašingąjį sapną, šitaip atsakė: „Apie mano sūnų nė neužsiminkite — su jumis neleisiu: jis jaunavedys, ir dabar jam tik tai terūpi. Bet rinktinių lydų būrį su visais medžiokliniais šunimis pasiųsiu ir paliepsiu, kad kiek išgali padėtų iš šalies išvyti tą žvėrį.“

37. Taip Krezas atsakė, ir misai buvo patenkinti. Tuo metu, išgirdęs jų prašymą, atėjo Krezo sūnus. Karaliui atsisakius leisti sūnų, šis taip pasakė: „O tėve, seniau man didžiausias ir garbingiausias malonumas buvo pagarsėti karuose ir medžioklėse, o dabar man draudi ir viena, ir kita, nors nepastebėjai, kad būčiau bailys ar ištižėlis. Kur dėsiu akis, eidamas į susirinkimų aikštę ar grįždamas iš jos? Koks atrodysiu piliečiams ir jaunajai savo žmonai? Su kokiu vyru ji tarsis gyvenanti? Taigi arba leisk į medžioklę, arba įtikink, kad taip pasielgti man yra geriau.“

38. Krezas šitaip atsakė: „O vaikeli, aš taip darau ne dėl to, kad būčiau pastebėjęs, jog esi bailys ar koks išti-

žėlis, bet todėl, kad per sapną man apreikšta, jog trumpas tavo gyvenimas — žūsi nuo geležinės ieties. Dėl to sapno aš vedybas paskubinau ir nebesiunčiu į pratybas, stengiuosi, kol dar gyvas, tave nuo to pavojaus apsaugoti. Juk esi vienturtis mano sūnus — antrąjį sūnų, kurčiąjį, per nieką laikau."

39. Jaunikaitis į tai atsakė: „Nepriekaištauju, tėvel, kad, regėjęs tokį sapną, mane taip saugoji. Bet turiu tau pasakyti, jog kažko tu nesupratai ir klaidingai aiškini tą sapną. Sakai, sapnas pranašavęs man mirtį nuo geležinės ieties. Bet negi šernas turi rankas ar geležinę ietį, kurios tu bijai? Jeigu būtum susapnavęs, kad žūsiu nuo ilties arba kitko, tada turėtum taip elgtis, kaip dabar elgiesi, bet išpranašauta, kad nuo ieties. Kadangi kovosim ne su žmonėmis, leisk mane."

40. Krezas atsakė: „O sūnau, įtikinai mane aiškindamas sapną, todėl atsisakau savo nuomonės ir leidžiu tave į medžioklę."

41. Tai pasakęs, Krezas pasišaukė frygą Adrastą ir prabilo: „Adrastai, aš tave baisios nelaimės prislėgtą (dėl jos tau nepriekaištauju) apvaliau ir, priėmęs į savo namus, duodu visa, ko tau reikia. Todėl dabar man, kuris tiek gera tau padarė, taip pat geru atsilygink: saugok mano sūnų, einantį į medžioklę, kad kartais kelyje neužpultų kokie plėšikai ir nenužudytų. Be to, tau irgi reikia eiti ten, kur galėtum pagarsėti — juk taip darė tavo protėviai, beje, esi ir stiprus."

42. Adrastas atsakė: „O karaliau, kitomis aplinkybėmis neičiau į tokias gaudynes, juk man, tokios nelaimės ištiktam, netinka bendrauti su laimingais bendraamžiais; ir noro neturiu — dėl daugelio priežasčių nuo to susilaikyčiau. Bet kadangi ragini, o man reikia tau įsiteikti (juk turiu geru atsilyginti už gera), esu pasirengęs tai padaryti. O tavo sūnus, kurį prašai sergėti, būk ramus, grįš namo sveikas."

43. Kai buvo Krezui šitaip atsakyta, juodu išvyko su rinktiniais jaunuoliais ir šunimis. Priėję Olimpo kalną ir susiradę žvėrį, apstojo jį ratu ir ėmė laidyti ietis. Ir štai tas nuo žmogžudystės apvalytasis svetimšalis vardu Adrastas paleido ietį, bet šerno nekliudė — pataikė į Krezo sūnų. Krito jaunikaitis ieties pervertas,— išsipildė sapno pranašystė. Tuo tarpu kažkuris palydovas nubėgo praneš-

ti Krezui apie nelaimę. Atbėgęs į Sardus, jis papasakojo ir apie medžioklę, ir apie sūnaus mirtį.

44. Pritrenktas sūnaus mirties, Krezas juo labiau krimtosi, kad jo vaiką nužudė tas, kurį jis pats apvalė nuo žmogžudystės. Nelaimės slegiamas, jis šaukėsi Dzeusą Apvalytoją paliudyti, ką padarė tas svetimšalis, šaukėsi ir Dzeusą Globėją, ir Dzeusą Draugystės Sergėtoją[60], vadindamas vienu vardu tą patį dievą — Globėju jį vadino todėl, kad, priėmęs į rūmus svetimšalį, nežinojo, jog maitina būsimąjį sūnaus žudiką, o Draugystės Sergėtoju,— kad, pasiuntęs ateivį sūnaus sargu, pamatė, jog šis — pikčiausias priešas.

45. Netrukus parkeliavo lydai, nešdami lavoną, o užpakaly jo ėjo žudikas. Atsistojęs priešais mirusįjį, Adrastas pasidavė Krezui ir, ištiesęs rankas, prašėsi nužudomas prie lavono: po savosios ankstesnės nelaimės ir dar pražudęs jį apvaliusiojo sūnų, jis negalįs daugiau gyventi. Išklausęs visa, Krezas, nors ir tokios nelaimės ištiktas, pasigailėjo Adrasto ir pasakė: „O svety, jau visai atsiteisei pats save pasmerkęs mirti. Ne tu kaltas dėl mano nelaimės, atsitikusios prieš tavo valią, bet kažkuris dievas, kuris man jau seniai išpranašavo, kas įvyks.“ Krezas sūnų palaidojo pagal papročius. O Adrastas, Mido provaikaitis, Gordijo sūnus, brolio žudikas ir apvaliusiojo sūnaus žudikas, žmonėms išsiskirsčius, jausdamasis visų nelaimingiausias iš visų pažįstamų, nusižudė ant kapo.

46. Netekęs sūnaus, Krezas dvejus metus labai gedėjo. Paskui, kai Kyras, Kambizo sūnus, sunaikino Kiaksaro sūnaus Astiago galybę[61] ir persų valstybė ėmė augti, Krezas nustojo gedėti ir ėmė svarstyti, kaip galima būtų sutriuškinti kylančią persų galią, kol jie nepasidarė per daug stiprūs. Šitai sumanęs, Krezas ryžosi kreiptis į Helados ir Libijos[62] orakulus tučtuojau siųsdamas pasiuntinius — vienus į Delfus, kitus — į fokėjiečių Abus[63], trečius — į Dodonę[64]; taip pat jis kreipėsi į Amfiarėją[65], Trofoniją[66] ir į Mileto Branchidus[67]. Tai vis helėnų orakulai, kurių patarimo klausė Krezas. Pas Libijos Amoną[68] jis siuntė kitus žmones. Mat Krezas norėjo sužinoti, ko verti tie visi orakulai: jei paaiškėtų, kad jie sako teisybę, ketino antrą kartą siųsti žmones ir pasiteirauti, ar žygiuoti prieš persus.

47. Išsiųstiems orakulų tirti lydams Krezas įsakė: iš Sardų iškeliavus, skaičiuoti dienas ir šimtąją dieną užklausti orakulą, ką veikia tuo metu Krezas, lydų karalius, Aliato sūnus; visa, ką tik kuris orakulas atsakys, užsirašyti ir pranešti jam. Niekas nežino, kokį atsakymą davė kiti orakulai, bet Delfuose, kai tik lydai suėjo į šventyklą ir užklausė orakulą, ko buvo liepti, pitija tuojau hegzametru šitaip atsakė:

Skaičių smiltelių žinau ir jūros platybę pažįstu,
Aš suprantu ir girdžiu net kurčio ir nebylio kalbą,
Nosis manoji kvapus kietaodžio vėžlio pajuto,
Verdančio vario inde su aviena. Po vėžliu padėtas
Varis, o ant viršaus jo varinis dangtis užvožtas.

48. Užsirašę pitijos žodžius, lydai grįžo į Sardus. Kai ir visi kiti pasiuntiniai parkeliavo su orakulų atsakymais, Krezas išvyniojęs įsižiūrėjo į kiekvieną užrašą. Nė vienas atsakymas jo nepatenkino, bet, perskaitęs Delfų orakulo ištarmę, tuoj jį pagarbino ir priėmė nutaręs, kad šis orakulas — vienintelis teisingas, nes tik jis atspėjo, ką darė Krezas. Mat, išsiuntęs žmones pas orakulus ir palaukęs nustatytos dienos, jis štai ką padarė: užmušė vėžlį ir ėriuką ir pats juos virė variniame puode, užvožtame variniu dangčiu, manydamas, kad niekas to nesugalvos ir neatspės.

49. Tokią ištarmę Krezui pasakė Delfų orakulas, o ką atsakė Amfiarėjo orakulas lydams, atlikusiems nustatytąsias apeigas, nežinau (niekas apie tai nepasakojo), tik tiek aišku, kad Krezas ir šitą orakulą laikė neklystančiu.

50. Po to Krezas pradėjo dideles aukas aukoti Delfų dievui. Jis paaukojo 3000 įvairių veislių puikių galvijų, sukrovė į milžinišką laužą paauksuotas ir pasidabruotas lovas, auksines taures, purpurinius drabužius, chitonus ir uždegė, tikėdamasis šitaip įsigyti dievo malonę. Taip pat visiems lydams karalius įsakė aukoti kas ką turi. Baigęs aukoti, Krezas liepė išlydyti daugybę aukso ir iš jo nulieti plokštes — kiekvieną 6 plaštakų ilgio, 3 pločio ir plaštakos aukščio. Tokių plokščių išliejo 117, iš jų 4 gryno aukso, sveriančias po pustrečio talento, kitas — iš baltojo aukso po 2 talentus svorio. Tada jis liepė išliedinti iš gryno aukso liūto statulą, sveriančią 10 talentų. Vėliau tas liūtas, degant Delfų šventyklai[69], nukrito nuo plokščių, ant kurių buvo pastatytas, ir dabar stovi korin-

tiečių lobyne, bet sveria tik pusseptinto talento — pusketvirto talento per gaisrą nutirpo.

51. Be ką tik minėtų dovanų, Krezas nusiuntė į Delfus du didžiulius kraterius — auksinį ir sidabrinį; auksinis stovėjo šventykloje prie įėjimo dešinėje pusėje, sidabrinis — kairėje. Sudegus šventyklai, ir juos perkėlė į kitą vietą: dabar auksinis stovi klazomeniečių lobyne (sveria pusdevinto talento ir 12 minų), o sidabrinis — šventyklos prieangio kampe (į jį telpa 600 amforų[70]). Per Teofanijų šventę[71] delfiečiai jame maišo vyną su vandeniu. Jie tvirtina, kad tai samiečio Teodoro[72] kūrinys. Ir aš taip manau, nes jis, mano nuomone, tikrai nuostabiai padarytas. Krezas padovanojo Delfams 4 sidabrines statines, stovinčias korintiečių lobyne, ir du šlakstytuvus — auksinį ir sidabrinį. Ant auksinio užrašyta, kad jis — lakedemoniečių dovana. Tai netiesa, nes tie šlakstytuvai yra Krezo paaukoti, o užrašė kažkoks delfietis, norėdamas įsiteikti lakedemoniečiams. Aš žinau to žmogaus vardą, bet nesakysiu. Tiktai vaikas, per kurio ranką teka vanduo, yra lakedemoniečių dovana, o abu šlakstytuvai — ne jų. Kartu su jais Krezas nusiuntė į Delfus ir daugiau dovanų be užrašų. Tarp jų — apskritą sidabrinį aukojimo indą ir auksinę trijų uolekčių moters statulą; delfiečiai sako, kad ji — Krezo duonos kepėjos atvaizdas[73]. Be to, Krezas ten paaukojo žmonos karolius bei juostas.

52. Visa tai jis pasiuntė į Delfus, o Amfiarėjui, sužinojęs apie jo darbus ir likimą, padovanojo auksinį skydą ir ietį — taip pat visą iš aukso: jos net kotas auksinis. Šios abi dovanos ir mano laikais tebebuvo Tėbuose — ismeniečio Apolono[74] šventykloje.

53. Lydams, kurie tas dovanas turėjo nunešti į šventyklas, Krezas įsakė paklausti orakulų, ar žygiuoti prieš persus ir ar ieškoti sau sąjungininko. Lydai, atvykę, kur buvo siųsti, sudėjo dovanas ir šitaip užklausė orakulus: „Lydų ir kitų tautų karalius Krezas tik šituos orakulus laiko teisingiausiais visame pasaulyje, tad siunčia šias vertingas dovanas ir klausia, ar žygiuoti prieš persus ir ar ieškoti sąjungininko.“ Taip jie paklausė. Abu orakulai Krezui atsakė: žygiuodamas prieš persus, Krezas sunaikins didelę valstybę; taip pat abu patarė pasirinkti sąjungininkais tuos helėnus, kuriuos mano esant galingiausiais.

54. Krezas, sužinojęs tokias orakulų ištarmes, labai apsidžiaugė. Dabar jis buvo tikras, jog sunaikins Kyro karalystę. Krezas vėl pasiuntė į Pitoną pasiuntinius ir, sužinojęs, kiek yra delfiečių kiekvienam vyrui padovanojo po du auksinius staterus[75]. Už tai delfiečiai Krezui ir lydams suteikė teisę pirmiesiems klausti orakulą, užimti garbingiausias vietas švenčių iškilmėse, atleido juos nuo šventyklos rinkliavų ir leido kiekvienam lydui, jei panorės, visam laikui pasidaryti Delfų piliečiu.

55. Apdovanojęs delfiečius, Krezas trečią kartą kreipėsi į orakulą. Įsitikinęs jo atsakymų teisingumu, ėmė jį dažnai klausinėti. Dabar klausė, ar ilgai jis karaliaus. Pitija šitaip atsakė:

Tuokart, kai medų karalium bus kada nors asilėnas,
Lyde grakštusis, tu bėk žvirgždėtojo Hermo[76] pakrantėl
Bėgdamas be atvangos, nesigėdyk bailiu pasirodyt.

56. Išgirdęs tokią orakulo ištarmę, Krezas dar labiau nudžiugo manydamas, kad asilėnas vietoj žmogaus niekuomet negali valdyti medų, todėl jis ir jo vaikai visą laiką karaliausią. Paskui Krezas pradėjo teirautis, kurie helėnai galingiausi, norėdamas tuos pasidaryti sąjungininkais. Teiraudamasis sužinojo, kad lakedemoniečiai ir atėniečiai visus kitus pralenkia — pirmieji dorėnų gentyje, antrieji — jonėnų. Šitos dvi gentys buvo pranašiausios — jonėnai kilę iš senovės pelazgų[77], dorėnai — iš helėnų; jonėnai visą laiką gyveno savajame krašte, o dorėnai labai ilgai klajojo: Deukalionui[78] karaliaujant, jie gyveno Ftiotidėje, o Dorui, Helėno sūnui[79], valdant,— Osos ir Olimpo papėdėje, vadinamojoje Histieotidėje. Kadmiečių[80] išvaryti iš Histieotidės, dorėnai apsistojo Pindo kalnyne[81] ir dabar jau vadinosi makedonais. Paskui toji gentis iš ten persikėlė į Driopidę[82], o iš Driopidės — į Peloponesą[83] ir čia gavo dorėnų vardą.

57. Kokia kalba kalbėjo pelazgai, tiksliai nepasakysiu. Jei spręsime pagal dabartinius pelazgus, gyvenančius Krestonos polyje anapus Tirsenijos[84] (jie kadaise buvo kaimynai tos genties, kuri dabar vadinasi dorėnai, ir tada gyveno šalyje, dabar vadinamoje Tesaliotide[85]), ir pagal tuos pelazgus, kurie įsikūrė Plakijoje ir Skilakėje[86] prie Helesponto, taip pat pagal tuos senovės pelazgų polius, kurie paskui pakeitė vardus,— taigi jeigu į visa šitai at-

sižvelgsime, tai pelazgai kalbėjo barbarų kalba. Jei tarsime, kad visi pelazgai kalbėjo ta kalba, tai atikiečiai, kilę iš senovės pelazgų, suhelenėjo, kai tapo helėnų dalimi. Juk ir dabar krestoniečių ir plakiečių kalba yra ta pati — visiškai nepanaši į jų kaimynų kalbą. Tai rodo, kad jie išlaikė tą pačią kalbą, kuria kalbėjo, kai atsikėlė į dabartinį kraštą.

58. Helėnų tauta, man atrodo, nuo pat susikūrimo tebekalba ta pačia kalba. Prieš susijungdama su pelazgais, ji buvo silpna ir negausi, paskui išaugo ir suvienijo daugybę genčių, nes prie jų prisijungė pelazgai ir daug kitų barbarų genčių. Taigi manau, kad pelazgų, kaip barbarų, gentis niekada nebūtų išaugusi.

59. Krezas sužinojo, kad iš tų dviejų genčių atikiečiai buvo susiskaidę ir tarpusavio vaidų nualinti. Atėnų tironas tuo metu buvo Peisistratas[87], Hipokrato sūnus. Eilinis pilietis Hipokratas kartą dalyvavo Olimpijos iškilmėse, kai per jas įvyko didis stebuklas: aukojimo metu be ugnies užvirė dubenys su mėsa ir vandeniu, ir vanduo ėmė lietis per kraštus. Tuo laiku ten buvęs lakedemonietis Chilonas[88], pamatęs stebuklą, Hipokratui patarė: pirma, nevesti žmonos, kuri jam gimdytų vaikus, o jeigu jau turįs žmoną tai, antra, išvaryti ją iš namų; jei jau yra sūnaus susilaukęs, jo atsisakyti. Tačiau Hipokratas nepanoro tų Chilono patarimų klausyti. Netrukus jam gimė sūnus — minėtasis Peisistratas. Kai pajūrio atėniečiai[89], vadovaujami Alkmeono sūnaus Megaklio, kovojo su lygumų atėniečiais, kuriems vadovavo Aristolaido sūnus Likurgas, tasai Peisistratas, užsimojęs tironauti, subūrė trečią partiją. Susirinkęs šalininkus, jis dėjosi vadovaująs kalniečiams, bet štai ką sumanė: susižeidęs ir sužalojęs mulus, įvažiavo su jais į turgaus aikštę tarsi gelbėdamasis nuo priešų, kurie jį, važiuojantį per lauką, kėsinęsi nužudyti. Peisistratas ėmė žmonių maldauti apsaugos. Jau anksčiau jis buvo pasižymėjęs kare su megariečiais: paėmė Nisėją[90] ir dar atliko didelių žygių. Patikėję atėniečiai paskyrė Peisistratui būrį rinktinių vyrų, kurie nebuvo Peisistrato ietininkai, o tik kuokininkai, nes jį lydėdavo su kuokomis. Peisistrato vadovaujami, jie sukilo ir užėmė akropolį. Tada jis ėmė valdyti atėniečius nei esamų valdžios tarnybų nenaikindamas, nei potvarkių nekeisdamas: polį gražiai ir gerai tvarkė pagal esamus įstatymus.

60. Netrukus susitarę Megaklio ir Likurgo šalininkai Peisistratą išvijo. Šitaip Peisistratas pirmą kartą užvaldė Atėnus ir tokiu būdu prarado dar neįtvirtintą valdžią. Tie, kurie Peisistratą išvijo, vėl pradėjo tarp savęs kovoti. Patekęs į sunkią padėtį, Megaklis susisiekė su Peisistratu ir pasiūlė jam valdžią, jei tas panorėtų vesti jo dukterį. Peisistratas pasiūlymą priėmė ir su sąlygomis sutiko. Norėdami, kad grįžtų Peisistratui valdžia, jiedu sugalvojo, mano nuomone, kvailiausią dalyką. Nuo tų laikų, kai atsiskyrė helėnai nuo barbarų, kurie laikomi protingesni už kitus ir išaugę iš vaikiško nesubrendimo, apgauti atėniečiams, kurie žinomi kaip išmintingiausi iš visų helėnų, jie tada štai ką sumanė. Peanijos deme[91] gyveno moteris vardu Fija, labai aukšto ūgio — keturių uolekčių be trijų pirštų — ir šiaip gražios išvaizdos. Aprėdę tą moterį karine apranga[92], jie pastatė ją vežime ir, kaip įmanydami išpuošę, įvažiavo į miestą pirma pasiuntę šauklius. Atėję į miestą, šie skelbė, ką buvo liepti, šaukdami: „O atėniečiai, nuolankiai priimkite Peisistratą; jį pati Atėnė gerbia labiau negu kitus žmones ir grąžina į savo akropolį.“ Taip skelbė šaukliai, vaikščiodami po miestą. Greitai visur pasklido gandas, kad Atėnė Peisistratui grąžina valdžią. Miestiečiai patikėjo, jog toji moteris iš tikrųjų yra deivė, pagarbino ją ir priėmė Peisistratą.

61. Šitokiu būdu susigrąžinęs valdžią, Peisistratas vedė Megaklio dukterį, kaip ir buvo su juo susitaręs. Kadangi jo sūnūs jau buvo užaugę, o alkmeonidų giminė[93] buvo laikoma prakeikta, todėl Peisistratas nenorėjo turėti iš jaunosios žmonos vaiko ir su ja santykiavo ne taip, kaip dera. Iš pradžių žmona tai slėpė, bet paskui — nežinia, ar iškvosta, ar savo noru — papasakojo motinai, o ši — savo vyrui. Megaklis baisiai pasipiktino, kad Peisistratas jį taip niekina. Apimtas siuto, jis tučtuojau susitaikė su priešais. Peisistratas, sužinojęs, kas prieš jį rengiama, pasitraukė iš Atėnų ir išvis iš Atikos. Atvykęs į Eretriją[94], ėmė tartis su sūnumis. Nusvėrė Hipijo nuomonė, kad reikia vėl susigrąžinti valdžią. Tada jie pradėjo rinkti dovanas iš tų polių, kurie jiems buvo kuo nors kalti. Poliai paaukojo daug pinigų, bet tėbiečiai juos visus pralenkė dovanomis. Žodžiu, praėjus kuriam laikui, viskas jau buvo paruošta žygiuoti atgal [į Atėnus]. Mat iš Peloponeso atvyko sam-

dyti argiečiai, o ypač stengėsi vyras vardu Ligdamidas, atvykęs iš Nakso salos[95] su savo žmonėmis ir pinigais.

62. Išžygiavę iš Eretrijos, jie vienuoliktaisiais metais vėl grįžo į Atiką ir pirmiausia užėmė Maratoną[96]. Ten stovyklaujant, prie jų prisidėjo ne tik šalininkai iš Atėnų, bet ir iš demų suplaukė nemaža vyrų, kuriems tironija buvo malonesnė už laisvę. Ten jie ruošėsi. O priešai Atėnuose nė negalvojo apie Peisistratą, kol šis rinko lėšas ir jėgas, ir net tada, kai užėmė Maratoną. Tik išgirdę, kad Peisistratas išžygiavo iš Maratono į Atėnus, jie skubiai patraukė prieš jį. Visa atėniečių kariuomenė žygiavo prieš grįžtančiuosius, o Peisistratas ir jo šalininkai, išėję iš Maratono, artinosi prie Atėnų. Abi pusės susitiko ties palėnietės Atėnės[97] šventykla ir, pasidėję ginklus, sustojo vieni priešais kitus. Čionai, dievų įkvėptas, prie Peisistrato priėjo žynys akarnanietis Amfilitas ir šitaip hegzametru prabilo:

Užmestas tinklas žuvims, įleistas į vandenį bučius.
Tinai didžiuliai sulįs į tinklą šviesioj mėnesienoj.

63. Taip šis pranašavo dievo įkvėptas. Peisistratas patikėjo šia ištarme, pakėlė į kovą ir savo šalininkus. Atėniečių kariai tuo laiku pusryčiavo, o paskui vieni ėmė žaisti kauliukais, kiti sumigo. Peisistratas su savo šalininkais užpuolė atėniečius ir privertė juos bėgti. Tuo metu Peisistratas sugalvojo gudrybę, kad pabėgę atėniečiai nebesusiburtų ir liktų išsisklaidę. Užsodinęs ant žirgų sūnus, pasiuntė į priekį. Šie, pasiviję bėglius, perdavė Peisistrato raginimą nenusiminti ir eiti namo.

64. Atėniečiai tuo patikėjo, ir šitokiu būdu Peisistratas trečią kartą paėmė Atėnus bei įsitvirtino valdžioje, remdamasis gausiais sąjungininkais ir turėdamas pinigų — padėjėjų jis susirado vietoje, o pinigų gaudavo iš gyvenančių palei Strimono upę[98]. Iš atėniečių, kurie nepabėgo iš kovos lauko, jis paėmė kaip įkaitus sūnus ir nugabeno į Naksą. Mat Peisistratas ir Naksą buvo užkariavęs bei pavedęs valdyti Ligdamidui. Be to, jis, klausydamas orakulo, apvalė Delo salą šitokiu būdu[99]: visame plote, kurį buvo galima iš šventyklos apžvelgti, jis liepė iškasti lavonus ir pergabenti į kitą Delo pusę. Taip Peisistratas ėmė valdyti Atėnus, o atėniečiai vieni žuvo kovoje, kiti pabėgo iš tėvynės su alkmeonidais.

65. Tokia padėtis buvo Atėnuose, kai jais ėmė domėtis Krezas. O lakedemoniečiai tada išvengė didelių nelaimių ir jau buvo nugalėję tegėjiečius[100]. Mat, viešpataujant Spartoje Leontui ir Hegesikliui[101], lakedemoniečiai buvo laimėję visus kitus karus, tik su tegėjiečiais nesisekė kariauti. Ankstesniaisiais laikais Spartos valstybės santvarka buvo blogiausia visoje Heladoje, ji nepalaikė santykių su kitomis šalimis. Gera santvarka buvo įvesta štai kokiu būdu: kai Likurgas[102], žymus spartietis, nuvykęs pas Delfų orakulą klausti patarimo, įėjo į šventyklą, tuojau pitija šitaip prabilo:

Tu atvykai, Likurgai, į mano turtingą šventovę,
Dzeusui mielas esi ir kitiems Olimpo valdovams.
Aš nežinau, ar tave žmogum, ar dievu pavadinti,
Betgi manyčiau, kad tu labiau panašus į dievaitį.

Kai kas tvirtina, kad pitija Likurgui nurodžiusi ir dabartinę Spartos santvarką, bet patys lakedemoniečiai pasakoja, kad Likurgas globojęs brolvaikį Leobotą, dar nepilnametį Spartos karalių, ir perėmęs tą santvarką iš Kretos. Kai tik jis pasidarė [brolvaikio] globėju, tuojau pakeitė visus įstatymus ir žiūrėjo, kad žmonės jų griežtai laikytųsi. Paskui Likurgas sutvarkė karybos reikalus: išleido įsakus padalyti kariuomenę į enomotijas, sudarė triakadas ir sisitijus[103]. Be to, jis įsteigė eforų ir gerontų [pareigas][104].

66. Šitaip [lakedemoniečiai] gavo gerą valstybės santvarką, o Likurgui po mirties pastatė šventyklą ir dabar jį tebegarbina. Kadangi Sparta — kraštas derlingas ir gausiai gyvenamas, netrukus ji suklestėjo ir pasidarė turtinga. Galų gale [lakedemoniečiai] ėmė nebesitenkinti ramiu gyvenimu. Pasijutę stipresni už arkadus, pasiteiravo Delfų orakulą, ar galima jiems užkariauti visą Arkadiją. Pitija šitaip jiems atsakė:

Nori Arkadiją gaut? Per didelis noras! Neduosiu!
Daug Arkadijoj rasi giles tebevalgančių vyrų.
Jie apsigins nuo tavęs, nors aš negailėčiau jos duoti.
Duosiu Tegėją aš tau, kad eitum ratelį ir šoktum[105];
Lygumą gražią taip pat, kad ją su virve išmatuotum.

Išgirdę šią [orakulo] ištarmę, lakedemoniečiai kitus arkadus paliko ramybėje, bet, patikėję orakulo pasakyta dviprasmybe, tuojau išžygiavo prieš tegėjiečius, pasiėmę grandines pavergtiesiems sukaustyti. Tačiau kova jie pra-

laimėjo, ir paimtieji į nelaisvę matavo virve tegėjiečių lygumą ir dirbo sukaustyti tomis pačiomis grandinėmis, kurias buvo atsinešę. Šitos grandinės dar ir dabar tebėra Tegėjoje ir kabo ant elėjietės Atėnės[106] šventyklos sienų.

67. Ankstesniuosiuose karuose prieš Tegėją lakedemoniečiai visada pralaimėdavo, bet Krezo laikais, Spartą valdant Anaksandridui ir Aristonui, jie pradėjo imti viršų štai kokiu būdu: visą laiką tegėjiečių mušami, [lakedemoniečiai] nusiuntė į Delfus pasiuntinius paklausti, kurį dievą maldauti, kad nugalėtų tegėjiečius. Pitija nurodė jiems parsigabenti Agamemnono sūnaus Oresto kaulus[107]. Bet kadangi jie niekaip negalėjo rasti Oresto kapo, vėl nusiuntė pasiuntinius pas Delfų dievą pasiteirauti, kurioje vietoje tas palaidotas. Klausiantiesiems pitija šitaip atsakė:

Lygioj Arkadijos vietoj yra toks miestas Tegėja:
Dvejetas vėjų tenai per didelę prievartą pučia;
Smūgį atosmūgis keičia, o kančios kančią palydi,
Žemė maitintoja laiko tenai Agamemnono sūnų.
Jį pargabenęs namo, tu padėsi paimti Tegėją.

Išgirdę tokią ištarmę, lakedemoniečiai dar stropiau ėmė visur ieškoti, kol galų gale kapą rado Lichas, vienas iš vadinamųjų Spartos agatoergų[108]. Agatoergai — piliečiai, visada seniausi iš tų, kurie išeina iš raitelių, kasmet po penkis; tais metais, kuriais palieka raitelių tarnybą, jie turi keliauti po įvairius kraštus kaip Spartos bendruomenės pasiuntiniai; jiems neleidžiama ramiai gyventi.

68. Vienas tų agatoergų — Lichas, turėdamas laimę ir būdamas apsukrus, Tegėjoje rado Oresto kapą. Per paliaubas [lakedemoniečiai] bendravo su tegėjiečiais, ir jis, užsukęs į kalvę, žiūrėjo, kaip kalama geležis, ir tuo darbu didžiai stebėjosi. Pamatęs, kad jis taip stebisi, kalvis nustojo kalęs ir tarė: „Oi, kaip tu, o lakone, stebėtumeis regėdamas tai, ką aš mačiau, jeigu net geležies apdirbimas taip baisiai stebina! Mat norėjau šitame kieme išsikasti šulinį ir, kasdamas žemę, užtikau 7 uolekčių karstą. Netikėdamas, kad žmonės kadaise buvo aukštesni už dabartinius, atvožiau dangtį ir pamačiau lavoną tokio paties ilgio, kaip ir karstas. Išmatavęs karstą, aš jį vėl užkasiau.“ Kalvis papasakojo, ką buvo matęs, o Lichas, viską apgalvojęs, sumetė, kad čia ir bus Oresto palaikai, kuriuos minėjo orakulas. Jis samprotavo šitaip: dvejos kalvio dumplės — du vėjai, priekalas ir kūjis — tai smūgis ir atosmū-

gis, o kalama geležis — kančia po kančios — mat, jo nuomone, geležis išrasta žmonių nelaimei. Padaręs tokias išvadas, jis grįžo į Spartą ir ten viską papasakojo. Lakedemoniečiai Lichą tyčia neteisingai apkaltino ir nuteisė ištremti. Tremtinys nuėjo į Tegėją pas tą patį kalvį ir papasakojo apie jį ištikusią nelaimę. Paskui paprašė kalvį išnuomoti jam kiemą, bet tas nesutiko. Pagaliau Lichui pavyko prikalbinti kalvį, ir po kurio laiko [tame kieme] apsigyveno. Tada jis atsikasė kapą, susirinko kaulus ir išsigabeno juos į Spartą. Nuo to laiko kiekvieną susirėmimą laimėdavo lakedemoniečiai ir jau buvo užvaldę didžiąją dalį Peloponeso.

69. Tai sužinojęs, Krezas nusiuntė į Spartą žmones įteikti dovanų ir perduoti prašymą sudaryti sąjungą. Karalius pamokė, ką jie turi kalbėti. Nuvykę pasiuntiniai pasakė: „Mus atsiuntė lydų ir kitų tautų karalius Krezas ir liepė šitaip kalbėti: „O lakedemoniečiai, dievas įsakė man pasiieškoti sąjungininkų tarp helėnų. Sužinojęs, kad pirmaujate visoje Heladoje, pagal orakulo ištarmę kreipiuosi be jokios klastos ir apgaulės, norėdamas pasidaryti jūsų draugu ir sąjungininku." Šitokius Krezo žodžius perdavė pasiuntiniai lakedemoniečiams. Šie jau žinojo orakulo ištarmę Krezui, todėl labai apsidžiaugė atvykus lydams ir prisiekė draugystę bei sąjungą; jie jautėsi prieš Krezą kalti, nes ir anksčiau buvo susilaukę iš jo malonės. Mat lakedemoniečiai kadaise buvo nusiuntę į Sardus žmones nupirkti aukso Apolono statulai, kuri dabar stovi Tornake[109], o Krezas šį auksą jiems padovanojo.

70. Lakedemoniečiai sutiko sudaryti su lydais sąjungą ne tik dėl šios priežasties, bet ir todėl, kad Krezas iš visų helėnų tik juos pasirinko draugais. Sutikę būti sąjungininkais, jie pasidirbdino didžiulį 300 amforų varinį kraterą, ir, papuošę jo išorę gyvulių atvaizdais, ketino padovanoti Krezui. Šis krateras į Sardus nepateko dėl priežasčių, apie kurias pasakojama dvejopai. Lakedemoniečiai tvirtina, kad, kai krateras buvo gabenamas į Sardus pro Samą[110], sužinojo [apie tai] samiečiai ir jį pagrobė priplaukę ilgaisiais laivais. O samiečiai teigia, kad lakedemoniečiai pavėlavę nugabenti kraterą ir, kelyje išgirdę, jog Sardai jau paimti ir Krezas pateko į nelaisvę, Same pardavę kraterą, kurį nupirkę salos gyventojai ir paaukoję Heros šventyklai. Galbūt kraterą pardavę lakedemoniečiai, grįžę na-

mo, aiškinosi, esą juos apiplėšę samiečiai. Tai šitaip atsitiko su tuo krateru.

71. Krezas nesuprato orakulo ir ruošėsi žygiuoti į Kapadokiją[111], tikėdamasis sunaikinti Kyrą ir persų galybę. Kai jis dar rengėsi žygiuoti prieš persus, vienas lydas (jo vardas buvo Sandanis), visada laikomas labai išmintingu, o pastaruoju patarimu dar labiau pagarsėjęs, šitaip Krezui pasakė: „O karaliau, tu rengiesi žygiuoti prieš vyrus, kurie dėvi kailines kelnes ir kitus drabužius iš kailio, valgo ne kiek nori, bet kiek turi, nes jų žemė nederlinga; jie nevartoja vyno, geria tik vandenį, neturi nei figų, nei kitokių skanėstų. Jeigu juos nugalėsi, ką iš jų atimsi, kad [jie] nieko neturi? O jeigu pralaimėsi karą, pagalvok, kiek gėrybių neteksi. Mat, paragavę mūsų gėrybių, grūsis čia, ir negalėsime jų atremti. Dėkoju dievams, kad jie nekelia persams minties žygiuoti prieš lydus.“ Šitaip kalbėdamas, Sandanis Krezo neįtikino. Persai, prieš užkariaudami lydus, dar nežinojo prabangos anei gero gyvenimo.

72. Kapadokus helėnai vadina sirais. Iki valdant persams, tie sirai buvo pavaldūs medams, o paskui — Kyrui. Riba tarp medų valstybės ir Lydijos buvo Halio upė. Ji išteka iš Armėnijos kalnų, vingiuoja per Kilikiją, palikdama dešinėje matienus[112], kairėje — frygus; pratekėjusi šiuos kraštus, suka į šiaurę ir toliau skiria sirus-kapadokus, gyvenančius dešinėje, nuo paflagonų, esančių kairėje. Tokiu būdu Halis kerta beveik visą Aziją nuo jūros priešais Kipro salą iki Svetingosios jūros. Tai siauriausia visos šalies vieta — ją žvalus vyras pereina per penkias dienas.

73. Krezas žygiavo į Kapadokiją, ketindamas prie turimų valdų prisijungti naujų žemių, be to, per daug pasitikėjo orakulu ir norėjo atkeršyti Kyrui už Astiagą. Mat Kyras, Kambizo sūnus, laikė nelaisvėje Kiaksaro sūnų Astiagą, Krezo svainį, medų karalių. Astiagas pasidarė Krezo svainiu štai kokiu būdu: vienas skitų klajoklių būrys sukilęs pasitraukė į medų kraštą. Tuo laiku medus valdė Kiaksaras, Fraorto sūnus, Dejoko vaikaitis. Iš pradžių tuos skitus, kaip ieškančius prieglobsčio, jis gražiai priėmė ir, didžiai gerbdamas, net paskyrė jiems medų vaikus mokyti skitų kalbos ir gerai šaudyti iš lanko. Taip slinko laikas. Tie skitai nuolat eidavo medžioti ir vis šį bei tą

parsinešdavo, bet kartą jie neparsinešė nieko. Pamatęs grįžusius tuščiomis rankomis ir, kaip atrodo, būdamas staigaus būdo[113], Kiaksaras juos labai smarkiai išbarė ir suniekino. Skitai, jausdamiesi neteisingai suniekinti, sumanė nužudyti vieną iš tų besimokančių vaikų, apdoroti jį taip, kaip apdorodavo sumedžiotus žvėris, ir įteikti Kiaksarui lyg medžioklės grobį, o paskui kuo greičiausiai pasitraukti į Sardus pas Sadiato sūnų Aliatą. Taip ir padarė: Kiaksaras ir kiti puotos dalyviai pasisotino ta mėsa, o skitai po viso to atkeliavo pas Aliatą ieškoti prieglobsčio.

74. Kai Aliatas atsisakė išduoti skitus Kiaksarui, tarp medų ir lydų kilo karas, kuris truko penkerius metus. Tame kare medai dažnai nugalėdavo lydus, bet neretai ir lydai sumušdavo medus; kartą jie net naktį kovojo. Abi pusės kariavo vienodai sėkmingai, o šeštaisiais metais pačiame užsitęsusios kovos įkarštyje iš dienos staiga pasidarė naktis[114]. Miletietis Talis[115] šitokį dienos pasikeitimą jonėnams buvo iš anksto nusakęs ir net nurodęs metus, kuriais jis ir įvyko. Bet lydai ir medai, pamatę, kad diena staiga virto naktimi, liovėsi kovoję ir paskubėjo taikytis. Į taikos derybas juos suvedė kilikas Sienesis ir babilonietis Labinetas. Jiedu pasirūpino, kad taika būtų sudaryta greitai, ir prikalbėjo Aliatą išleisti dukterį Arienę už Kiaksaro sūnaus Astiago. Mat be stiprių giminystės ryšių draugystė nebūna patvari. Priesaiką šios tautos duoda taip, kaip ir helėnai, tik, šalia įprastinių apeigų, dar įsipjauna rankas ir palaižo vieni kitų kraujo.

75. Taigi tą Astiagą, motinos tėvą, Kyras laikė nelaisvėje — dėl ko jis taip elgėsi, aprašysiu paskesnėse knygose. Už tai Krezas pyko ant Kyro ir kreipėsi į orakulus klausdamas, ar žygiuoti prieš persus. Gavęs dviprasmišką atsakymą, patikėjo, kad orakulas jam palankus, ir patraukė į persų šalį. Atžygiavęs prie Halio upės, pervedė kariuomenę per tiltus — taip aš manau, bet daugumas helėnų sako, kad kariuomenę perkeldinęs miletietis Talis. Kadangi tų tiltų tada dar nebuvo ir Krezas nesugalvojo, kaip perkelti kariuomenę, Talis, kuris, kaip sako, tuo metu buvęs stovykloje, ir privertęs upę, tekančią kariuomenei iš kairės pusės, tekėti iš dešinės. Jis padaręs šitaip: aukščiau stovyklos pradėjęs kasti gilų kanalą ir išvaręs jį pusračiu, kad upė apjuostų stovyklą iš užpakalio, ir ji, tuo kanalu nukreipta iš senosios vagos, vėl tekėtų pro sto-

vyklą ir įtekėtų į senąją vagą. Šitaip upė buvo perskelta į dvi dalis ir pasidarė lengvai pereinama. Kai kas tvirtina, kad senoji vaga toje vietoje visiškai išdžiūvo. Aš su ta nuomone nesutinku. Kaip jie būtų perėję upę grįždami atgal?

76. Persikėlęs su kariuomene [per upę], Krezas atžygiavo į vadinamąją Kapadokijos Pteriją (Pterija yra labiausiai sutvirtinta vietovė toje šalyje netoli Sinopės polio[116] Svetingosios jūros pakrantėje), čia pasistatė stovyklą ir ėmė niokoti sirų laukus. Jis užėmė Pterijos polį, gyventojus pardavė į nelaisvę, užkariavo visas gretimas gyvenvietes ir iš jų išvarė niekuo nekaltus sirus. O Kyras, surinkęs kariuomenę ir pasiėmęs visus pakeliui sutiktus vyrus, patraukė prieš Krezą. Prieš pakeldamas kariuomenę į kautynes, jis pasiuntė šauklius pas jonėnus, siūlydamas jiems atsimesti nuo Krezo. Jonėnai jo nepaklausė. Kai Kyras atžygiavo ir pasistatė stovyklą priešais Krezą, priešininkai Pterijoje išmėgino savo jėgas. Įvyko smarkios kautynės, ir abiejose pusėse žuvo daug vyrų. Nei vieni, nei kiti nelaimėję, naktį atsitraukė.

77. Krezas, nepatenkintas kariuomenės negausumu (iš tikrųjų jo kariuomenė buvo daug mažesnė negu Kyro), rytojaus dieną (Kyras daugiau nebepuolė) pasitraukė į Sardus, ketindamas pasikviesti sąjungininkus egiptiečius (mat su Egipto karaliumi Amasiu buvo sudaręs sąjungą anksčiau negu su lakedemoniečiais), pasitelkti babiloniečius (ir su jais buvo sudaręs sąjungą — tuo metu Babiloną valdė Labinetas[117]), pranešti ir lakedemoniečiams, kad nustatytu laiku atvyktų,— šiuos visus surinkęs, be to, sutraukęs savo kariuomenę, nutarė žygiuoti prieš persus pasibaigus žiemai, pavasario pradžioje. Su tokiais planais jis grįžo į Sardus ir išsiuntė šauklius pas sąjungininkus, siūlydamas po penkių mėnesių susirinkti Sarduose. Samdinių kariuomenę, su kuria kovojo prieš persus, visą paleido namo — mat nesitikėjo, kad Kyras, kuris kautynes su juo užbaigė lygiosiomis, drįstų žygiuoti į Sardus.

78. Šitaip Krezui samprotaujant, visą Sardų priemiestį užplūdo gyvatės. Joms pasirodžius, arkliai iš ganyklų ėjo tenai ir jas ėdė. Tai išvydęs, Krezas pamanė, kad čia stebuklas (taip iš tikrųjų ir buvo), todėl tuojau išsiuntė pasiuntinius pas stebuklų aiškintojus telmesiečius[118]. Pasiuntiniai, nukeliavę pas juos, sužinojo, ką reiškia tas ste-

buklas, bet Krezui pranešti nebegalėjo; mat kol parplaukė į Sardus, Krezas buvo paimtas į nelaisvę. Telmesiečiai stebuklą aiškino šitaip: tegul Krezas laukia atžygiuojančios svetimos kariuomenės, kuri pavergs vietinius gyventojus; gyvatė — žemės vaikas, o arklys — priešas atėjūnas. Tokį atsakymą davė pasiuntiniams telmesiečiai nežinodami, kas atsitiko su Sardais ir pačiu Krezu, tuo metu pakliuvusiu į nelaisvę.

79. Kyras, sužinojęs, kad po kovos prie Pterijos Krezas pasitraukė ir ketina savo kariuomenę paleisti namo, ryžosi kuo greičiau žygiuoti į Sardus, kol dar antrą kartą nesusirinko lydų pajėgos. Savo sprendimą jis ėmė skubiai vykdyti: patraukęs su kariuomene į Lydiją, pats atėjo pas Krezą kaip karo šauklys. Krezas pateko į labai keblią padėtį, nes išėjo visai ne taip, kaip tikėjosi; vis dėlto jis išvedė lydus į kautynes. Tuo laiku Azijoje nebuvo narsesnės ir kovingesnės tautos už lydus. Jie kaudavosi raiti, ilgomis ietimis ir buvo puikūs raiteliai.

80. Kariuomenės susitiko didelėje plikoje lygumoje priešais Sardų miestą (per tą lygumą teka daug upių, tarp jų ir Hilas; visos jos įsilieja į didžiausią upę, vadinamą Hermu. Hermas išteka iš šventojo Motinos Dindimenės kalno[119] ir įgarma į jūrą ties Fokėjos poliu[120]). Kyras, pamatęs išsirikiavusius kovai lydus, išsigando jų raitelių ir, medo Harpago patartas, štai ką padarė: surinko visus, kiek tik buvo kariuomenėje, maistą ir krovinius nešančius kupranugarius, nuėmė nešulius ir užsodino ant jų vyrus, apginkluotus kaip raiteliai. Taip juos paruošęs, įsakė žygiuoti visos kariuomenės priešakyje priešais Krezo raitelius; iš paskos liepė eiti pėstininkams, o už jų išrikiavo visus raitelius. Kai kariuomenė buvo galutinai surikiuota, įsakė lydų nesigailėti ir žudyti kiekvieną sutiktąjį, bet paties Krezo nežudyti net jei sučiuptas priešintųsi. Taip Kyras įsakė. Kupranugarius jis išrikiavo priešais lydų raitelius štai dėl ko: arklys kupranugario bijo ir nepakenčia nei jo išvaizdos, nei kvapo. Kaip tik todėl ir buvo tokia gudrybė sumanyta, kad pasidarytų nenaudingi raiteliai, su kuriais lydai pasižymėdavo kovoje. Kai prasidėjo kautynės, arkliai, pamatę ir užuodę kupranugarius, iš karto puolė atgal, ir visos Krezo viltys žlugo. Bet lydai net ir tada nepasirodė bailiai: pamatę, kas atsitiko, nušoko nuo arklių ir ėmė kautis su persais pėsti. Kai abiejose pusėse žuvo

daug vyrų ir lydai leidosi bėgti, persai juos nustūmė į tvirtovę ir apgulė.

81. Taip lydai buvo apgulti. Krezas, manydamas, kad apgultis truks labai ilgai, išsiuntė iš tvirtovės šauklius pas sąjungininkus. Ankstesnieji pasiuntiniai kvietė sąjungininkus rinktis Sarduose po penkių mėnesių, o šie meldė kuo greičiausios pagalbos, nes Krezas esąs apgultas.

82. Tarp kitų sąjungininkų jis siuntė pasiuntinius ir pas lakedemoniečius. Tuo metu šie kaip tik buvo susikivirčiję su argiečiais dėl vietovės, vadinamos Tyrėja. Nors toji Tyrėja buvo Argolidės dalis, lakedemoniečiai ją pasisavino. Argiečiams tada priklausė taip pat šalis į vakarus iki pat Malėjos[121], visas pajūris, Kitera[122] ir visos kitos salos. Argiečiai atskubėjo gelbėti užimto krašto. Priešininkai susitarė, kad abiejose pusėse kovos tik po 300 vyrų. Kuri pusė nugalės, tos bus tas kraštas. Visi kiti kariai turi grįžti namo ir nedalyvauti kautynėse, kad negalėtų šokti į pagalbą saviškiams, matydami, jog šie pralaimi. Taip sutarusios, abi kariuomenės pasitraukė, ir abiejose pusėse atrinktieji vyrai susirėmė. Jų jėgos buvo tokios lygios, kad [pagaliau] iš 600 vyrų liko tik trys: argiečiai Alkenoras su Chromiju ir lakedemonietis Otriadas. Užėjo naktis. Tiedu argiečiai, manydami esą nugalėtojai, nuskubėjo į Argą, o lakedemonietis Otriadas, apiplėšęs argiečių lavonus ir sunešęs ginklus į savo stovyklą, liko ir toliau rikiuotėje. Rytojaus dieną abi pusės susirinko pažiūrėti, [kuo visa baigėsi]. Kurį laiką ir vieni, ir kiti tvirtino esą nugalėtojai: argiečiai sakė, kad jų pusėje liko daugiau gyvų žmonių, o lakedemoniečiai anuos apšaukė bėgliais ir tvirtino, jog jų karys liko vietoje ir net surinko ginklus nuo priešo lavonų. Po ilgų ginčų jie vėl šoko kautis. Abiejose pusėse krito daug vyrų, bet vis dėlto laimėjo lakedemoniečiai. Nuo to laiko argiečiai pradėjo trumpai kirptis savo plaukus (anksčiau jie turėjo būtinai nešioti ilgus). Jie išleido įstatymą ir prisiekė, kad nė vienas argietis nenešios ilgų plaukų ir nė viena argietė — auksinių papuošalų tol, kol bus išvaduota Tyrėja. O lakedemoniečiai išleido priešingą įstatymą: užsiauginti ilgus plaukus (iki šiol jų plaukai buvo trumpi). Pasakojama, kad Otriadas, vienintelis likęs gyvas iš 300 [lakedemoniečių], gėdijosi grįžti į Spartą, nes žuvo visi jo bendražygiai, ir ten pat Tyrėjoje nusižudė.

83. Tokia buvo spartiečių padėtis, kai atvyko iš Sardų šauklys prašyti pagalbos apgultajam Krezui. Išklausę šauklį, jie ryžosi vykti pagalbon. Kai viskas buvo paruošta ir apginkluoti laivai, atėjo kita žinia, kad lydų tvirtovė paimta ir Krezas patekęs į nelaisvę. [Lakedemoniečiai] tai palaikė blogu ženklu ir nustojo ruoštis.

84. Sardai buvo paimti štai tokiu būdu: keturioliktąją apgulties dieną Kyras išsiuntinėjo raitelius po [savo] kariuomenę ir paskelbė duosiąs dovanų tam, kas pirmas užlips ant tvirtovės sienos. Kariai mėgino lipti, bet nesėkmingai. Visiems nustojus vilties, vienas mardas[123] Hireadas ryžosi užlipti į akropolį toje vietoje, kur nebuvo jokios sargybos. Mat nesibijota, kad kas toje vietoje užkoptų: šlaitas buvo labai status ir neįlipamas. Per šią vietą nė Melis, kadaise valdęs Sardus, nenešė liūto[124], kurį jam buvo pagimdžiusi sugulovė, nors telmesiečiai buvo pranašavę, kad, apnešus tą liūtą aplink sieną, Sardų tvirtovė pasidarys neįveikiama. Tad Melis liepė apnešti liūtą apie tas tvirtovės sienos vietas, kurios buvo paimamos, ir praleido šį šlaitą kaip skardingą ir neprieinamą. Tas šlaitas yra Tmolo kalno[125] pusėje. Mardas Hireadas dieną prieš tai buvo matęs, kaip vienas lydas nulipo nuo akropolio [pakelti] nusiritusio šalmo ir, jį pasiėmęs, vėl užsiropštė. Hireadas įsidėmėjo tą vietą ir užkopė ant sienos, o paskui — ir kiti persai. Kai jų sulipo labai daug, Sardai buvo paimti ir apiplėšti.

85. O pačiam Krezui štai kas atsitiko. Jis turėjo sūnų, kaip minėjau, sveiką, tik nebylį. Dar praėjusio laimingo gyvenimo laikais Krezas dėl šito sūnaus darė viską ir net į Delfus buvo nusiuntęs šauklį pasiteirauti orakulą. Pitija tada šitaip atsakė:

Lyde daugybės tautų valdove, Krezai beproti!
Savo namuose nenorėk išgirsti seniai išsiilgto
Balso tavo sūnaus. Tada jau geriau, kad tu būtum
Ne namuose, nes jisai prakalbės nelaimingą tau dieną.

Kai tvirtovė jau buvo paimta, vienas persas, nepažindamas Krezo, taikėsi jį užmušti. Krezas, pamatęs, kad tas artinasi, prislėgtas didžios nelaimės, nė nesiruošė gintis — abejingai laukė mirties. Bet nebylys sūnus, pamatęs artėjantį persą, baimės ir nelaimės sukrėstas, staiga suri-

ko: „Žmogau, nežudyk Krezo!" Taip jis tada prabilo ir kalbėjo visą gyvenimą.

86. Persai paėmė Sardus ir patį Krezą, karaliavusį 14 metų, buvusį apgultyje 14 dienų ir pagal orakulo ištarmę sunaikinusį didžiulę savo valstybę[126]. Krezą persai nuvedė pas Kyrą. Šisai sukrovė didelį laužą ir užlaipino ant jo grandinėmis sukaustytą Krezą, o su juo dukart po septynis lydų sūnus, matyt, ketindamas visus sudeginti kaip auką kuriam dievui, o gal kokį įžadą ištesėti, o galbūt ir dėl to, kad žinojo Krezą labai pamaldų esant ir todėl norėjo ištirti, ar kokia dievybė jo neišgelbės, neleis gyvam sudegti. Taip pasielgė Kyras, o Krezas, stovėdamas ant laužo, nors ir tokios nelaimės ištiktas, prisiminė dievo įkvėptuosius Solono žodžius, kad nė vienas žmogus kol gyvas negali laikyti savęs laimingu. Tai atsiminęs, Krezas giliai atsiduso, suvaitojo, ir po ilgos tylos tris kartus ištarė: „Solonai." Kyras tai išgirdo ir liepė per vertėjus paklausti Krezą, ką jis šaukiąs. Šie priėję paklausė. Krezas klausiamas kurį laiką tylėjo, bet paskui verste verčiamas atsakė: „Tą, kurį didžiausiais turtais apdovanočiau už tai, kad jis pasikalbėtų su visais valdovais." Kadangi jis neaiškiai atsakė, ėmė vėl jį kamantinėti. Galų gale, kai jie be perstojo prisispyrę kamantinėjo, Krezas papasakojo, kaip kadaise pas jį buvo atkeliavęs atėnietis Solonas, kuris, apžiūrėjęs visus jo turtus, niekais juos palaikė, paskui [dar pridūrė, kad] viskas jam ir buvę, kaip Solonas buvo sakęs. Solono žodžiai tinka ne tik jam, Krezui, bet, sakytume, visai žmonijai, o ypač tiems, kurie mano esą laimingi. Kai Krezas šitai pasakojo, laužas jau buvo uždegtas ir iš kraštų liepsnojo. Kyras, sužinojęs iš vertėjų, ką atsakė Krezas, sutriko ir, pagalvojęs, kad jis, žmogus, liepė sudeginti gyvą kitą žmogų, kuris neseniai buvo ne mažiau laimingas už jį patį, be to, pabijojęs keršto ir atsiminęs, kad žmogaus gyvenime nieko nėra pastovaus, įsakė kuo greičiausiai užgesinti laužą ir nulaipinti Krezą su kitais lydais. Bet ugnis jau buvo neįveikiama.

87. Lydai pasakoja, jog tada Krezas, sužinojęs, kad Kyras gailisi, ir pamatęs, kad visi gesina ugnį, bet nebeįstengia jos suvaldyti, pradėjęs šauktis Apolono: jeigu jo kuri dovana buvusi maloni, teateinie ir teišgelbsti jį iš tokios nelaimės. Taip Krezas su ašaromis šaukęsis dievo. Staiga ramiame giedrame danguje pasirodę debesys, kilusi audra

su labai smarkia liūtimi ir užgesinusi laužą. Įsitikinęs, kad Krezas yra dievų mylimas ir geras žmogus, Kyras nulaipinęs jį nuo laužo ir šitaip paklausęs: „Krezai, koks žmogus prikalbėjo tave žygiuoti į mano šalį ir pasidaryti priešu, ne draugu?“ Šis atsakęs: „O karaliau, tai padariau tavo laimei, o savo nelaimei, o dėl visko kaltas helėnų dievas, kuris mane sukurstė žygiuoti prieš tave. Juk nė vienas nėra toks kvailas, kad vietoj taikos pasirinktų karą. Kai taika, vaikai laidoja tėvus, o kai karas, tėvai — vaikus. Matyt, šitaip dievai lėmė.“

88. Taip kalbėjo Krezas, o Kyras nuėmė nuo jo grandines, pasisodino šalia ir labai pagarbiai elgėsi; žiūrėjo į Krezą su nuostaba ir pats Kyras, ir visi jo artimieji. Krezas susimąstęs tylėjo. Paskui apsidairė ir, pamatęs, kaip persai plėšia lydų miestą, prašneko: „O karaliau, ar pasakyti tau, apie ką galvoju, ar tylėti?“ Kyras jį drąsindamas liepė sakyti, ką nori. Krezas jį paklausė: „Ką ši didžiulė minia su tokiu įniršiu daro?“ Kyras atsakė: „Plėšia tavo polį ir grobia tavo turtus.“ Krezas atsiliepė: „Jie plėšia ne mano polį ir ne mano turtus, nes jų nebeturiu,— jie grobia tavo turtus.“

89. Išgirdęs tokius žodžius, Kyras susirūpino ir, paliepęs visiems kitiems išeiti, paklausė, ką Krezas manąs apie tai, kas čia dedasi. Šis atsakė: „Kadangi dievas mane padarė tavo vergu, tai mano pareiga tau pasakyti, jei ką giliau už kitus įžvelgiu. Persai iš prigimties yra įžūlūs, bet neturtingi. Jei pro pirštus žiūrėsi, kaip jie grobia ir glemžia didelius turtus, tai gali atsitikti štai kas: tas, kuris iš jų daugiausia prisiplėš, tikriausiai prieš tave sukils. Todėl, jei patinka, ką sakau, daryk šitaip: prie visų polio vartų pastatyk sargybon ietininkus, kad jie, atimdami brangenybes iš tų, kurie nešis, sakytų, jog dešimtoji jų dalis bus aukos Dzeusui. Šitaip nesukelsi jų prieš save, kad brangenybes atimi jėga, ir jie mielu noru atiduos grobį pripažinę, jog elgiesi teisingai.“

90. Tai girdėdamas, Kyras džiaugėsi, nes patarimas atrodė geras. Išgyręs Krezą ir ietininkams įsakęs daryti taip, kaip buvo patartas, šit ką pasakė: „Krezai, kadangi darai savo karaliui gera ir duodi naudingą patarimą, prašyk iš manęs kokios nori dovanos ir tuoj gausi.“ Krezas atsakė: „O valdove, man suteiksi didžiausią malonę, jei leisi šias grandines nusiųsti helėnų dievui, kurį labiau-

siai gerbiau, ir paklausti, ar jis taip įpratęs apgaudinėti savo geradarius." Kyras paklausė, ko jis iš tikrųjų prašąs. Krezas jam papasakojo visus savo buvusius sumanymus, orakulų ištarmes, išskaičiavo dievui duotąsias dovanas, kaip jis, orakulo paskatintas, išžygiavo prieš persus. Paskui vėl paprašė leisti už visa dievui papriekaištauti. Kyras nusijuokęs pasakė: „Ir šita, ir visa kita, ką prašysi, iš manęs gausi." Tai išgirdęs, Krezas pasiuntė į Delfus lydus ir įsakė jiems, padėjus grandines ant šventyklos slenksčio, užklausti dievą, ar jis nesigėdija sukurstęs per savo orakulus Krezą žygiuoti prieš persus, kad sunaikintų Kyro galybę, kartu parodyti grandines ir pasakyti, jog jos yra to žygio dešimtinė. Be to, jie turėjo paklausti, ar helėnų dievai visada tokie nedėkingi.

91. Kai lydai nukeliavo [į Delfus] ir pasakė, ką buvo liepti, pitija, kaip pasakojama, davusi tokį atsakymą: „Nuo likimo nepabėga ir dievai. Krezas atkentėjo už nusikaltimą penktojo protėvio, kuris, būdamas heraklidų ietininku, pasidavė moters klastai, nužudė valdovą ir užėmė jam nepriklausantį sostą. Loksijas[127] labai stengėsi, kad toji Sardų nelaimė kristų ne ant paties Krezo, o ant jo vaikų, bet likimo deivių numaldyti negalėjo. Kiek jos leido, tiek jis ir padėjo Krezui. Trejus metus Loksijas užvilkino Sardų paėmimą, ir tegul žino Krezas, kad pateko nelaisvėn irgi tiek pat metų vėliau, negu buvo lemta likimo. Antrąkart jis pagelbėjęs Krežui ant laužo. Dėl orakulo ištarmės Krezas neteisingai priekaištauja. Loksijas jam buvo išpranašavęs, kad, žygiuodamas prieš persus, sunaikinsiąs didelę valstybę. Jeigu jis norėjo išmintingai pasielgti, tai reikėjo vėl pasiųsti pasiuntinius ir paklausti, ar orakulas turi galvoje jo valstybę, ar Kyro. Jei jis nesuprato ištarmės ir neužklausė antrą kartą, tai dabar tegu save kaltina. Net ir paskutinį kartą atsiklausdamas orakulo, Krezas nesuprato, ką Loksijas sakė apie asilėną: tas asilėnas ir buvo Kyras, kilęs iš nelygių tėvų: motina buvo aukštesnės kilmės, o tėvas — žemesnės. Jo motina buvo medė, medų karaliaus Astiago duktė, o tėvas — persas ir medų valdinys, kuris, būdamas žemesnės kilmės už visus, gyveno su valdove." Šitaip lydams atsakė pitija, o šie parnešė atsakymą į Sardus ir pranešė Krezui. Išklausęs Krezas pripažino, kad tai buvo jo paties, o ne dievo, kaltė.

92. Taip pasakojama apie Krezo karaliavimą ir pirmąjį Jonijos pavergimą. Heladoje yra ir daugiau Krezo dovanų helėnų dievams, ne tik minėtosios. Antai Beotijos Tėbuose stovi auksinis trikojis, kurį jis paaukojo ismeniečiui Apolonui, Efese — garsiosios auksinės karvės ir dauguma šventyklos kolonų, Pronėjos Atėnės[128] šventykloje Delfuose — didelis auksinis skydas. Šios dovanos tebėra ir šiandien, o kitos jau dingusios. Krezo dovanos, esančios Mileto Branchiduose, girdėjau, panašios į Delfų dovanas ir tokio pat svorio. Dovanos, kurias Krezas nusiuntė į Delfus ir į Amfiarėjo šventyklą, buvo jo nuosavybė, geriausi tėvo palikimo daiktai, o visos kitos — turtas jo priešo, su kuriuo Krezas kovojo iki tapdamas karaliumi, nes tas labai padėjo Pantaleontui užvaldyti lydus. Pantaleontas buvo Aliato sūnus, Krezo brolis, tik ne tos pačios motinos. Krezas buvo Aliato ir jo žmonos karės sūnus. Pantaleontas — jonėnės. Kai tėvas jam perdavė valdžią, Krezas įsakė nužudyti savo varžovą velkant jį per karštuvų šukas, o jo turtą, kurį jau iš anksto buvo numatęs paaukoti dievams, paaukojo, kaip sakiau, minėtosioms šventykloms. Tai tiek apie dovanas dievams.

93. Lydijoje nėra įdomybių kaip kitose šalyse, nebent aukso smiltys, kurias atplukdo Tmolo upė. Tiesa, yra joje vienas statinys, didesnis už kitus, bet mažesnis už egiptiečių ir babiloniečių statinius. Tai Krezo tėvo Aliato pilkapis. Jo pamatai suręsti iš didelių akmenų, o visas supiltas iš žemių. Jį supylė turgaus prekiautojai, amatininkai ir savimi prekiaujančios merginos. Ant jo buvo pastatyti penki stulpai, išlikę iki šių dienų, kuriuose įrašyta, kiek darbo kurie nudirbo. Išmatavus paaiškėjo, kad merginos atliko didžiausią darbą. Mat visos lydės merginos savimi prekiauja, norėdamos susidėti kraitį. Tai daro tol, kol išteka, be to, vyrus pasirenka pačios. Pilkapio perimetras yra 6 stadijai ir 2 pletrai[129], jo skersmuo — 13 pletrų. Prie pilkapio yra didelis tvenkinys, kuris, anot lydų, niekada neišdžiūva. Jie vadina jį Gigo tvenkiniu. Toks yra tas pilkapis.

94. Lydų papročiai yra tokie patys kaip helėnų, išskyrus tik tai, kad lydai verčia dukras viešai pardavinėti savo kūną[130]. Kiek žinome, lydai pirmieji pradėjo kaldinti auksinius ir sidabrinius pinigus, verstis smulkiąja prekyba. O lydai tvirtina, kad ir žaidimai, kuriuos žaidžia jie

ir helėnai, esą jų sugalvoti. Lydai sakosi sugalvoję tuos žaidimus tada, kai apsigyveno Tirsenijoje[131]. Apie tai jie šitaip pasakoja. Ačiui, Mano sūnui, karaliaujant, Lydijoje prasidėjo didelis badas. Kurį laiką lydai jį kentė, bet paskui, kai badas vis didėjo, jie pradėjo ieškoti įvairiausių būdų, kaip nuo jo išsigelbėti. Tada ir buvo sugalvoti žaidimai kubais, kauleliais, sviediniu ir kiti, išskyrus šaškes, kurių išradimo lydai nesisavina. Tais žaidimais jie šitaip gynėsi nuo bado: ištisą dieną žaisdavo, negalvodami apie valgį, o kitą dieną ilsėjosi ir valgė. Šitaip jie gyveno 18 metų. Kadangi badas ne tik nesiliovė, bet dar labiau ėmė spausti, karalius perskyrė lydus į dvi dalis ir liepė traukti burtus, kuriai daliai likti vietoje, o kuriai iškeliauti iš šalies; namie liekančios dalies karaliumi pats save pasiskyrė, o išvykstančiajai paskyrė sūnų vardu Tirsenas. Tie, kuriems buvo lemta palikti savo šalį, nukeliavo į Smirną[132], pasistatė laivus, susikrovė į juos visus rakandus, kurie atrodė būsią reikalingi, ir išplaukė naujos gyvenamosios vietos ieškoti. Praplaukė daug šalių, kol pagaliau atsidūrė Umbrijoje[133]. Čia pasistatė polius ir gyvena iki šiol. Vietoj lydų jie pasivadino vardu to karaliaus sūnaus, kuris vadovavo jų persikėlimui. Taip jie pradėjo vadintis tirsenais. [O tėvynėje likusius] lydus pavergė persai.

95. Dabar papasakosiu apie Kyrą — kas buvo tas, kuris sunaikino Krezo valstybę,— ir apie tai, kaip persai užvaldė Aziją. Aš pasakosiu apie Kyro veiklą taip, kaip man pasakojo tie persai, kurie nenori per daug išaukštinti Kyro ir sako gryną teisybę. Beje, aš žinau apie Kyrą ir kitokius tris pasakojimus.

96. Aukštutinėje Azijoje asirai viešpatavo 520 metų. Pirmieji iš jų išsilaisvino medai. Mano manymu, jie narsiai kovojo su asirais dėl laisvės ir pagaliau nusikratė vergijos. Paskui medų pavyzdžiu pasekė ir kitos tautos. Bet vos tik visos to žemync tautos įgijo laisvę, kai vėl pateko į tironų rankas. Medijoje gyveno išmintingas vyras vardu Dejokas, Fraorto sūnus. Užsigeidęs valdžios, tas Dejokas pasielgė taip. Medai gyveno kaimais. Dejokas, savame kaime ir anksčiau turėjęs gerą vardą, dabar ėmė rodytis dar doresnis ir teisingesnis. Ir taip jis elgėsi tais laikais, kai medai nesilaikė įstatymų, nors ir žinojo, kad teisingumas yra neteisingumo priešas. Kaimo gyventojai, matydami dorą Dejoko būdą, išsirinko jį teisėju. Šisai, siekdamas

valdžios, teisėjavo garbingai ir dorai. Šitaip elgdamasis, jis įsigijo didelę pagarbą, todėl kitų vietų gyventojai, sužinoję, kad tiktai Dejokas dorai teisėjaująs, seniau kentėję nuo nesąžiningų teisėjų, dabar mielu noru pradėjo eiti pas jį ieškoti teisybės; galų gale į nieką daugiau nebesikreipė, tik į jį.

97. Lankytojų tolydžio daugėjo, mat vis toliau plito gandas, kad jis teisingai sprendžiąs bylas. Dejokas, pamatęs, kad nuo jo priklauso viskas, nepanoro sėdėti toje pačioje vietoje, kurioje anksčiau sėdėdamas teisėjavo, ir pareiškė nebebūsiąs daugiau teisėju, nes jam neapsimoka, kaip sakė, metus savus reikalus, per dienų dienas spręsti kaimynų bylas. Kaimuose gausėjant plėšimų ir nusikaltimų, visi medai susirinko į vieną vietą tartis, ką daryti. Aš manau, kad Dejoko draugai kalbėjo maždaug šitaip: „Kaip gyvenom iki šiol, daugiau nebegalime šioje šalyje gyventi. Išsirinksime karalių. Tada ir kraštas bus gerai tvarkomas, ir patys eisim dirbti savo darbų, ir netvarkos nebeliks." Šitaip kalbėdami, jie patys save įtikino, kad geriau būti karalių valdomiems.

98. Kai tik pradėjo svarstyti, kas bus karaliumi, tuojau visi vyrai ėmė siūlyti ir girti Dejoką ir galų gale jį išrinko. Dejokas įsakė pastatyti rūmus, tinkamus karaliui, ir duoti jam ietininkų apsaugą. Medai taip ir padarė: pastatė jam didelius sutvirtintus rūmus toje vietoje, kur pats nurodė, ir leido iš visų medų išsirinkti ietininkus. Įgijęs valdžią, jis privertė medus pastatyti vieną didelį polį ir tik juo rūpintis, o kitus palikti likimo valiai. Kai medai ir su tuo sutiko, jis pasistatydino didelę tvirtovę, dabartinę Agbataną[135], kurios sienos eina keliais ratais viena kitos viduryje, o kiekviena siena aukštesnė už kitą tik bastionais. Tokiai statybai tiko ir pati vietovė — kalva, šiek tiek dirbtinai tam pritaikyta. Tokių sienų yra septynetas; paskutinio sienos rato vidury — karaliaus rūmai ir lobynai. Išorinių tvirtovės sienų ilgis maždaug toks kaip Atėnų sienos[136]. Pirmojo rato bastionai yra baltos spalvos, antrojo — juodos, trečiojo — purpurinės, ketvirtojo — tamsiai mėlynos, penktojo — šviesiai raudonos. Taigi penkių sienų bastionai nudažyti įvairiomis spalvomis. Dviejų paskutinių ratų vienas bastionas pasidabruotas, o kitas — paauksuotas.

99. Tokią tvirtovę pasistatydino Dejokas ir tokiomis sienomis apjuosė rūmus. Kitiems medams jis įsakė apsigyventi už tvirtovės. Baigęs visas statybas, Dejokas pirmasis įvedė tokią tvarką: niekas negali pas karalių įeiti; visi reikalai tvarkytini per pasiuntinius; niekas neturi karaliaus matyti; jo akivaizdoje juoktis arba nusispjauti laikoma gėda. Dejokas tokios didybės siekė, kad jo amžininkai, kartu augę, būdami ne prastesnės kilmės ir ne menkesnių gabumų, jį išvydę, neimtų pavydėti ar kėsintis į jį, o pasidaręs neprieinamas, atrodysiąs kitoks negu jie.

100. Įvedęs tokią tvarką ir įsitvirtinęs valdžioje, Dejokas buvo labai griežtas teisėjas. Bylos jam buvo siunčiamos raštu, o jas išsprendęs grąžindavo atgal. Taip tvarkė bylas. Visa kita jis šitaip darė. Sužinojęs, kad kas nusikalto, jis tą kvietėsi pas save ir baudė, kaip kiekvienas buvo nusipelnęs. Taip pat visoje šalyje jis turėjo seklių, kurie viską matė ir girdėjo.

101. Šitaip Dejokas sujungė ir valdė medų tautą. Medų gentys yra šios: busai, partakėnai, struchatai, arizantai, budijai, magai. Tai tiek yra medų genčių.

102. Dejokas turėjo sūnų Fraortą. Kai tėvas, karaliavęs 53 metus[137], mirė, šis paveldėjo valdžią. Tapęs valdovu, Fraortas nesitenkino vien medų valdymu ir pradėjo karą su persais. Šie buvo pirmieji užpulti ir pirmieji tapo medų pavergti. Valdydamas šias dvi galingas tautas, Fraortas pradėjo užkariauti vieną po kitos Azijos tautas. Pagaliau išžygiavo prieš asirus, prieš tuos pačius asirus, kurie gyveno Nine ir kadaise valdė visą Aziją, o kai sąjungininkai nuo jų atsimetė, liko vieni. Vis dėlto asirai tebebuvo gana pajėgūs. Tame žygyje žuvo ir pats Fraortas, karaliavęs 22 metus, ir didžioji jo kariuomenės dalis.

103. Fraortui žuvus, valdžią perėmė Dejoko vaikaitis, Fraorto sūnus Kiaksaras[138]. Pasakojama, kad šis Kiaksaras buvo dar karingesnis už tėvą ir senelį ir pirmasis Azijos kariuomenę suskirstė pagal ginklų rūšis ir įsakė ietininkams, raiteliams ir lankininkams veikti savarankiškai. Iki šiol jie buvo netvarkingai susimaišę. Tai buvo tas pats Kiaksaras, kuris kovėsi su lydais, kai kautynių įkarštyje iš dienos pasidarė naktis, ir pavergė visą aukštutinę Aziją anapus Halio upės. Surinkęs visus valdomuosius, jis patraukė į Niną, norėdamas atkeršyti už tėvą ir užkariauti

polį. Tuo metu, kai jis nugalėjo asirus ir apgulė Niną, į jo karalystę įsiveržė didžiulė skitų kariuomenė, vadovaujama karaliaus Madijo, Prototijo sūnaus. Išvarę iš Europos kimerus ir juos persekiodami Azijoje, jie įsiveržė į medų kraštą.

104. Mat nuo Meotų ežero[139] iki Fasio upės ir Kolchidės tvirtam vyrui yra 30 dienų kelio. Iš Kolchidės į Mediją — ne toliau, nes tarp jų gyvena tik viena gentis — saspyrai[140], kurių šalį praėjęs atsiduri Medijoje. Bet skitai įsiveržė ne pro šias vietas, o pasuko daug ilgesniu aukštutiniu keliu, palikdami dešinėje pusėje Kaukazo kalnus[141]. Štai čia medai, susirėmę su skitais, kovą pralaimėjo ir neteko valdžios: skitai užėmė visą Aziją.

105. Iš čia jie patraukė į Egiptą. Kai skitai priėjo Palestinos Siriją[142], juos pasitiko Egipto karalius Psametichas ir dovanomis bei maldavimais atkalbėjo nuo tolesnio žygio. Kai grįždami skitai traukė per Sirijos polį Askaloną, didžioji jų kariuomenės dalis praėjo pro jį ramiai, neplėšikaudami, bet keletas skitų atsiliko ir apiplėšė Uranijos šventyklą. Kaip sužinojau, ji yra seniausia iš visų tos deivės šventyklų. Mat Kipro salos šventykla buvo pastatyta išeivių iš čia — tai pripažįsta ir patys kipriečiai,— o Kiteros salos šventyklą pastatė finikiečiai, atvykėliai iš Palestinos Sirijos. Apiplėšusiems Askalono šventyklą skitams ir jų palikuonims Afroditė užleido moterišką ligą. Ir ne tik patys skitai prisipažįsta dėl tos priežasties sergą, bet ir tie, kurie atvyksta į jų šalį, mato, kaip kenčia ligoniai, skitų vadinami enarais[143].

106. Skitai valdė Aziją 28 metus ir per savo savavaliavimą bei apsileidimą viską apvertė aukštyn kojomis. Jie ne tik išrinkdavo kiekvienai genčiai uždėtą duoklę, bet ir keliaudavo po kraštą ir plėšdavo, kas ką tik turėjo. Pagaliau Kiaksaras ir medai daugelį skitų pasikvietė į svečius, nugirdė ir išžudė. Šitaip medai susigrąžino valdžią, vėl užkariavo gentis, kurias buvo valdę. Ir dar pagrobė Niną (kaip tai padarė, papasakosiu kitur)[144] ir pavergė asirus, išskyrus Babilono sritį.

107. Paskui Kiaksaras, valdęs 40 metų (įskaitant ir skitų valdymą), pasimirė. Valdžią paveldėjo sūnus Astiagas. Jam gimė duktė, kuriai davė Mandanės vardą. Kartą Astiagas susapnavo, kad ji tiek daug prisišlapino, jog privarė šlapimo visą polį ir net užtvindė visą Aziją. Sapną

išaiškinti jis paprašė magus[145] ir išsigando sužinojęs, ką jis reiškia. Kai atėjo laikas Mandanei tekėti, Astiagas, bijodamas sapno pranašystės, neleido jos nė už vieno aukštakilmio medo ir atidavė už žmoną persui vardu Kambizas, kuris buvo iš gerų namų ir ramaus būdo — Astiagas jį laikė žemesniu už bet kurį vidutinio luomo medą.

108. Pirmaisiais Mandanės ir Kambizo povedybiniais metais Astiagas regėjo kitą sapną: iš dukros įsčių išaugo vynuogė, užgožusi visą Aziją. Paprašęs magų išaiškinti sapną, jis parsikvietė iš Persijos nėščią dukterį. Atvykusią saugojo uždaręs, ketindamas nužudyti jos kūdikį. Mat sapnų aiškintojai jam buvo išpranašavę, kad dukters sūnus karaliaus vietoj jo. Kai tik gimė Kyras, Astiagas, bijodamas pranašystės, pasišaukė Harpagą, savo giminaitį, ištikimiausią iš medų, visų jo reikalų patikėtinį, ir taip jam pasakė: „Harpagai, duodu tau darbą, atlik jį rūpestingai. Neapgauk manęs, kad, kitiems gera darydamas, pats sau nelaimės neužsitrauktum. Paimk Mandanės pagimdytąjį kūdikį ir, nusinešęs namo, nužudyk. Paskui palaidok kaip norėsi.“ Šis atsakė: „O karaliau, niekada neturėjai progos būti manimi nepatenkintas, ir ateity stengsiuosi tau niekuo nenusikalsti. Bet jei tokia tavo valia, tai mano pareiga — stropiai ją vykdyti.“

109. Šitaip atsakė Harpagas. Kai jam padavė kūdikį, aprengtą mirties drabužėliais, jis verkdamas parėjo namo. Čia žmonai apsakė visus Astiago žodžius. Ji paklausė: „Ką dabar darysi?“ Šis atsakė: „Ne tai, ką paliepė Astiagas. Net jeigu jis eitų iš proto ir šėltų labiau negu dabar šėlsta, aš jokiu būdu su juo nesutiksiu ir neprisidėsiu prie tokios žmogžudystės. Nežudysiu jo dėl kelių priežasčių: todėl, kad kūdikis yra mano giminaitis, o Astiagas jau senas ir neturi sūnaus. Jeigu, karaliui mirus, valdžia atiteks jo dukteriai, kurios sūnų jis man liepia nužudyti, tai aš atsidursiu didžiuliame pavojuje. Kad būčiau saugus, reikia nužudyti šį kūdikį, bet tegu kas nors iš Astiago žmonių bus jo žudikas, o ne iš mano.“

110. Taip pasakęs, jis tuojau nusiuntė pasiutinį pas vieną Astiago piemenį, kurio ganyklos buvo kalnuose su daugybe visokių žvėrių ir dėl to labai tiko tam kėslui. Piemens vardas buvo Mitradatas. Jis gyveno su to paties Astiago verge, kurios vardas helėnų kalba buvo Kina, o medų — Spaka (taip medai vadina kalę). Kalnų papėdės, kuriose

tas piemuo ganė karves, yra į šiaurę nuo Agbatanos, į Svetingosios jūros pusę. Mat iš saspyrų pusės medų kraštas yra labai aukštas, kalnuotas ir miškingas, o visa kita Medija — ištisa lyguma. Kai tasai piemuo šaukiamas kuo greičiausiai pasirodė, Harpagas jam pasakė: „Astiagas tau liepia paimti šitą kūdikį ir padėti nuošaliausioje kalnų vietoje, kad kuo greičiausiai ten žūtų. Be to, jis liepė pasakyti, kad jeigu jo nenužudysi, o kaip nors išgelbėsi, pats būsi labai žiauriai nukankintas. Man įsakyta žiūrėti, kad vaikas tikrai būtų išmestas.“

111. Išklausęs tai ir pasiėmęs kūdikį, piemuo tuo pačiu keliu grįžo į savo lūšną. Jo žmona tomis dienomis turėjo gimdyti; ir tarsi dievo valia ji pagimdė tada, kai vyras buvo išėjęs į polį. Abu vienas kitu buvo labai susirūpinę — jisai baiminosi dėl žmonos gimdymo, o jinai nerimavo, kad jos vyrą pasikvietė Harpagas, kuris šiaip niekuomet jo nesikviesdavo. Kai vyras parėjo namo, žmona, netikėtai jį pamačiusi, pirmoji paklausė, ko jį taip nelauktai kvietęs Harpagas. Jis atsakė: „O žmona, nukeliavęs į polį, išgirdau ir pamačiau, ko geriau būčiau nematęs ir ko nelinkėčiau savo valdovams. Visas Harpago namas raudojo. Apstulbęs įėjau vidun. Tik įėjęs pamačiau gulintį kūdikį; jis spurdėjo ir rėkė, o aprengtas buvo paauksuotais brangiais drabužėliais. Vos tik mane pamatęs, Harpagas įsakė tuoj pat pasiimti kūdikį, nunešti į kalnus ir palikti ten, kur daugiausia žvėrių, tvirtindamas, kad taip man liepęs Astiagas, ir smarkiai pagrasinęs, jei įsakymo neįvykdyčiau. Aš pasiėmiau jį ir išėjau manydamas, kad jis bus kurio nors dvariškio. Man niekaip nebūtų atėję į galvą, kad kūdikis iš ten, kur jis buvo, stebėjausi pamatęs aprengtą paauksuotais brangiais drabužėliais ir išgirdęs raudas Harpago namuose. Netrukus kelyje sužinojau visą teisybę iš tarno, kuris, mane palydėjęs už polio, padavė tą naujagimį: kūdikis esąs Astiago dukters Mandanės ir Kambizo, Kyro sūnaus, o Astiagas įsakęs jį nužudyti. Va jis.“

112. Taip sakydamas, piemuo išvystęs parodė kūdikį. Kai žmona pamatė didelį ir gražų vaiką, ėmė verkti ir, apkabinusi vyro kelius, maldauti, kad jokiu būdu kūdikio neišmestų. Jis atsakė negalįs kitaip pasielgti: ateis Harpago šnipai patikrinti, ir jis mirtų labai žiauria mirtimi, jeigu to neįvykdytų. Negalėdama vyro perkalbėti, žmona

tada šitaip prabilo: „Kadangi tavęs neperkalbu, kad paliktum kūdikį, padaryk taip, jeigu būtinai reikia parodyti, jog jis išmestas: ir aš pagimdžiau kūdikį, bet negyvą; tą negyvąjį išnešk ir padėk, o Astiago dukters kūdikį auginkime kaip savo vaiką. Taigi ir savo valdovams nenusikalsi, ir mes nebūsime padarę blogo darbo; miręs vaikas bus palaidotas karališkame kape, o gyvajam išsaugosime gyvybę."

113. Piemeniui atrodė, kad žmona šiuo atveju gerai pataria, todėl nedelsdamas taip ir padarė. Kūdikį, kurį buvo parsinešęs nužudyti, atidavė jai, o savo negyvą vaiką įdėjo į pintinę, kurioje buvo aną atsinešęs, aprengė visais ano kūdikio drabužėliais ir, nunešęs į nuošaliausią kalnų vietą, paliko. Trečią dieną prie išnešto kūdikio palikęs sargą, vieną savo padėjėją, piemuo iškeliavo į polį ir, nuėjęs pas Harpagą, pasakė galįs parodyti kūdikio lavoną. Harpagas pasiuntė ištikimiausius ietininkus pažiūrėti, ar tai tiesa, ir įsakė palaidoti piemens vaiką. Taip šis buvo palaidotas, o aną, vėliau vadinamą Kyru, augino piemens žmona, davusi jam kitą vardą.

114. Kai vaikui sukako dešimt metų, štai koks įvykis parodė, kas jis yra. Kyras žaidė su kitais vaikais tame pačiame kaime ant kelio, prie kurio ganėsi kaimenės. Žaisdami vaikai ėmė rinkti karalių ir išsirinko tariamąjį piemens vaiką. Jis įsakė vieniems namus statyti, kitiems — būti ietininkais, kažkuriam — karaliaus akimi, dar kitam paliepė karaliui teikti žinias — kiekvienam davė vis kokias pareigas. Vienas iš žaidžiančių vaikų, kilmingo medo Artembaro sūnus, nepadarė tai, kas buvo įsakyta, ir Kyras liepė kitiems vaikams jį suimti. Šie paklausė, ir Kyras vaiką smarkiai išplakė botagu. Tas paleistas dar labiau ėmė širsti dėl nepelnytos, jo nuomone, nuoskaudos ir, nubėgęs į polį, pasiskundė tėvui, ką patyrė iš Kyro, vadindamas jį ne Kyru (nes tuo vardu tada dar nebuvo vadinamas), o Astiago piemens sūnumi. Supykęs Artembaras su sūnumi nuėjo pas Astiagą ir apsakė, kokia baisi nuoskauda padaryta jo vaikui: „O karaliau, štai kaip mus pažemino tavo vergo piemens vaikas", ir parodė sūnaus pečius.

115. Tai išklausęs ir pamatęs, Astiagas panoro tam vaikui atkeršyti už Artembaro garbės įžeidimą ir pasikvietė piemenį su vaiku. Kai jiedu atėjo, Astiagas, žiū-

rėdamas į Kyrą, pasakė: „Kaip tu drįsai, būdamas tokio tėvo vaikas, pažeminti sūnų to vyro, kuris po manęs yra pirmasis?“ Tas atsakė: „O valdove, aš su juo pasielgiau teisingai — juk to kaimo vaikai, o su jais buvo ir šis, žaisdami mane išsirinko karaliumi, nes tam atrodžiau tinkamiausias. Kiti vaikai darė, kas buvo jiems liepta, o šis manęs neklausė ir visai nepaisė, todėl buvo nubaustas. Jeigu dėl to esu vertas bausmės, štai aš.“

116. Po šitų žodžių Astiagas iš karto jį atpažino, mat ir veido bruožai buvo kaip jo paties, ir atsakymas labai drąsus, ir laikas, kai kūdikis buvo išmestas, sutapo su šio vaiko amžiumi. Sutrikęs jis valandėlę tylėjo. Pagaliau atsikvošėjo ir, norėdamas išsiųsti Artembarą, kad galėtų piemenį vieną ištardyti, pasakė: „Artembarai, aš padarysiu taip, kad nei tu, nei tavo vaikas man nieko negalėsite prikišti.“ Artembaras išėjo, o Kyrą tarnai, Astiagui paliepus, įvedė į vidų. Kai piemuo liko vienui vienas, Astiagas paklausė, iš kur jis gavo vaiką ir kas jam jį perdavė. Šis tvirtino, jog tai jo vaikas ir kad gimdytoja su juo tebegyvenanti. Tada Astiagas jam pasakė, kad jis neprotingai daro, matyt, nori būti kankinamas, ir paliepė ietininkams piemenį suimti. Vedamas kankinti, piemuo viską iš eilės papasakojo ir ėmė maldauti, kad dovanotų ir pasigailėtų.

117. Kai piemuo pasakė visą teisybę, Astiagas jam atleido, bet smarkiai įširdo ant Harpago ir įsakė ietininkams jį pakviesti. Kai Harpagas atėjo, Astiagas paklausė: „Harpagai, kokiu būdu nužudei mano dukters kūdikį, kurį tau atidaviau?“ Harpagas, pamatęs, jog ir piemuo čia esąs, pabijojo, kad nebūtų sugautas meluojant, ir tiesos neslėpė. Jis atsakė: „O karaliau, kai paėmiau kūdikį, svarsčiau, kokiu būdu tavo valią įvykdyti: tau nenusikalsti ir neatrodyti žudiku tavo dukteriai ir tau. Todėl padariau taip. Pasišaukęs šį piemenį, atidaviau jam kūdikį sakydamas, kad tu jį liepei nužudyti. Aš nemelavau, nes juk taip įsakei. Atiduodamas kūdikį, įsakiau nunešti ant pliko kalno ir laukti ten, kol mirs; visokiomis bausmėmis pagrasinau, jeigu taip nepadarytų. Kai piemuo įsakymą įvykdė ir kūdikis mirė, nusiunčiau ten ištikimiausius eunuchus: iš jų sužinojęs, kad vaikas nebegyvas, liepiau jį palaidoti. Taip, o karaliau, aš padariau ir taip mirė kūdikis.“

118. Harpagas sakė teisybę. Astiagas, slėpdamas pyktį dėl to, kas įvyko, iš pradžių papasakojo Harpagui viską taip, kaip pats buvo girdėjęs iš piemens, o paskui, baigęs pasakoti, pridūrė, kad vaikas gyvas ir kad viskas pasibaigė gerai. „Aš labai graužiausi dėl to, ką padariau tam vaikui, ir ypač buvo sunku, kai ant manęs pyko duktė. Bet kadangi likimas vaikui gera nulėmė, tai tu savo vaiką atsiųsk pas mano ką tik parsiradusį vaikaitį ir pats ateik į puotą, mat ketinu aukas aukoti už to vaiko išgelbėjimą, tokia garbė dievams priklauso."

119. Išgirdęs tai, Harpagas puolė karaliui į kojas ir labai apsidžiaugė, kad nusikaltimas jam išėjo tik į gera ir kad tokia džiugia proga kviečiamas į puotą, ir išėjo namo. Parskubėjęs kuo greičiausiai išsiuntė vienturtį sūnų, maždaug trylikos metų berniuką, į Astiago rūmus ir paliepė daryti visa, ką tas įsakys, o pats iš džiaugsmo papasakojo viską žmonai. Kai tik atėjo Harpago vaikas, Astiagas įsakė jį papjauti, išdarinėti, dalį mėsos išvirti, kitą iškepti, ir laikyti paruošus. Atėjus puotos metui, susirinko svečiai, pasirodė ir Harpagas. Kitiems svečiams ir pačiam Astiagui buvo pastatyti stalai, apkrauti aviena, o Harpagui — patiekta jo sūnaus mėsa, išskyrus galvą, rankų ir kojų pirštus. Šios dalys buvo sudėtos uždengtoje pintinėje. Kai atrodė, kad Harpagas pasisotino, Astiagas jį paklausė, ar jam patikęs tas valgis. Harpagui atsakius, kad labai patiko, tarnai paliepti atnešė jam uždengtą vaiko galvą, rankas ir kojas. Astiagas liepė Harpagui atidengti pintinę ir pasiimti, ką nori. Šis klusniai atidengė pintinę, pamatė savo vaiko likučius, bet susitvardė ir neišsigando juos matydamas. Tada Astiagas paklausė, ar jis žinąs, kokio žvėries mėsą valgė. Šis atsakė žinąs: viskas esą malonu, ką tik darąs karalius. Taip atsakė ir, susirinkęs mėsos likučius, išėjo namo, kaip man atrodo, ketindamas paskui sudėti į vieną vietą ir palaidoti.

120. Šitaip Astiagas nubaudė Harpagą. Svarstydamas, ką daryti su Kyru, jis pasikvietė tuos pačius magus, kurie jam buvo išaiškinę sapną. Jiems atkeliavus, vėl paklausė, kaip jie aiškiną tą sapną. Tie pasakė tą patį, kaip ir pirmiau, tvirtindami, kad vaikui lemta būti karaliumi, jei išliko gyvas ir nemirė anksčiau. Astiagas jiems taip pasakė: „Vaikas nemirė, jis gyvas. Kai augo kaime, kaimo vaikai jį išsirinko karaliumi. Jis viską darė taip, lyg būtų tikras

karalius: pasiskyrė ietininkus, durininkus, žinianešius ir visą kita. Kaip jums atrodo, ką tai reikštų?“ Magai atsakė: „Jei vaikas liko gyvas ir karaliavo, nors jam nebuvo skirta, tai nenusimink ir būk ramus, antrą kartą jis nebus karaliumi. Mat ir mūsų kai kurios pranašystės išsipildo tik menkniekiuose, ir kai kurie sapnai, pasirodo, esti neprasmingi.“ Astiagas atsakė: „Ir aš pats, magai, esu tos nuomonės, kad jei vaikas buvo pavadintas karaliumi, tai sapno pranašystė išsipildė, jis man jau nepavojingas. Vis dėlto gerai apgalvoję patarkite, kas būtų saugiausia mano namams ir jums patiems.“ Magai atsakė: „O karaliau, ir mums patiems yra nepaprastai svarbu, kad tavo valdžia būtų stipri. Mat jeigu sostas atitektų tam vaikui, persui, mes, medai, būtume vergai, persai mus niekintų, nes mes jiems svetimi. Jeigu tu, mūsų tautietis, būsi karaliumi, tai mes ir dalyvausime valdyme, ir būsime garbingi. Todėl turime visaip rūpintis tavimi ir tavo valdžia. Ir jeigu dabar įžvelgtume kokį pavojų, viską tau pasakytume. Bet sapnas ne visai išsipildė, todėl esame ramūs ir tau patariame nesirūpinti. Tą vaiką išsiųsk į Persiją pas jo tėvus, kad jis nebūtų tau prieš akis.“

121. Tai išgirdęs, Astiagas apsidžiaugė ir, pasišaukęs Kyrą, pasakė: „O vaike, aš tave nuskriaudžiau dėl neišsipildžiusio sapno, bet tave išgelbėjo likimas. Dabar keliauk sau laimingas į Persiją, o aš duosiu tau palydovus. Ten nukeliavęs, rasi tėvą ir motiną, bet ne tokius kaip piemuo Mitradatas ir jo žmona.“

122. Taip pasakęs, išsiuntė Kyrą. Kai Kyras grįžo į Kambizo namus, tėvai jį priėmė, o kai sužinojo, kas jis ir iš kur, labai mylavo, mat jie manė, kad sūnus tada žuvo, ir ėmė klausinėti, kaip jis liko gyvas. Kyras jiems pasakojo, kad anksčiau nieko nežinojęs, nes buvęs suklaidintas, ir tik kelionėje išgirdęs apie savo nedalią. Jis manė esąs Astiago piemens sūnus ir tik keliaudamas iš palydovų išgirdęs visą teisybę. Kyras pasakojo, kaip jį užaugino piemens žmona, ją vis gyrė ir nuolat kartojo jos vardą Kina. O tėvai pasigavo tą vardą ir, kad sūnaus išgelbėjimas persams atrodytų dar stebuklingesnis, paleido gandą, esą pamestąjį Kyrą išauginusi kalė. Iš čia ir paplito tas padavimas.

123. Kai Kyras užaugo ir pasidarė narsiausias bei mėgstamiausias tarp bendraamžių, prie jo pradėjo gerintis

dovanomis Harpagas, nes troško atkeršyti Astiagui. Būdamas eilinis žmogus, jis jautėsi nepajėgsiąs nubausti Astiago. Todėl, matydamas augantį Kyrą, rinkosi jį sau sąjungininku, nes savo nelaimę lygino su Kyro nelaimėmis. Pirmiausia Harpagas štai ką padarė: kadangi Astiagas medams buvo nuožmus, jis užmezgė ryšius su kiekvienu kilmingu medu ir skatino juos atimti valdžią iš Astiago ir pastatyti Kyrą karaliumi. Tokiu būdu daug ką įtikinęs ir pasiruošęs, Harpagas ryžosi pranešti savo sumanymą Kyrui, gyvenusiam Persijoje, bet niekaip negalėjo to padaryti, nes visi keliai buvo saugomi. Tad sugalvojo tokią gudrybę: perpjovė kiškiui pilvą, nesugadindamas kailiuko, ir įkišo į jį laišką, kuriame surašė visus savo ketinimus. Paskui užsiuvo kiškiui pilvą ir, padavęs jį kartu su medžiotojo tinkleliu ištikimiausiam tarnui, pasiuntė šį į Persiją, įsakęs įteikti jį Kyrui ir pasakyti, kad pats Kyras niekam nematant jį išmėsinėtų.

124. Taip ir buvo padaryta. Kyras, paėmęs kiškį, perpjovė jam pilvą ir, radęs laišką, perskaitė. Jame buvo taip parašyta: „O Kambizo sūnau, tave dievai saugo, nes kitaip nebūtum sulaukęs tokios laimės. Tad atkeršyk dabar Astiagui, savo žudikui. Jis geidė tavo mirties, bet dievai ir aš palikome tave gyvą. Manau, jog jau seniai viską žinai ir apie save, ir kiek aš nukentėjau nuo Astiago, kad tave ne nužudžiau, o atidaviau piemeniui. Jei manęs paklausysi, pats valdysi visą tą šalį, kurią dabar valdo Astiagas. Prikalbėk persus sukilti ir žygiuok su kariuomene prieš medus. Jei Astiagas mane ar kitą kilnųjį medą paskirs strategu prieš tave, gausi visa, ko norėsi. Medai pirmieji sukils prieš Astiagą ir, perėję į tavo pusę, mėgins nuversti jį nuo sosto. Taigi viskas tau yra paruošta, tad veik, veik kuo greičiausiai."

125. Perskaitęs laišką, Kyras ėmė mąstyti, kaip būtų geriausiai prikalbėti persus sukilti. Apgalvojęs nusprendė, kad visų geriausiai būsią padaryti taip: surašęs laiške, ką sumanęs, susikvietė persus, atplėšė laišką ir perskaitė, esą Astiagas jį paskyręs persų strategu. „Dabar, o persai,— tarė jis,— aš įsakau kiekvienam čia ateiti su pjautuvu." Taip jis įsakė. Persus sudaro daug genčių. Kai kurias gentis Kyras subūrė ir prikalbėjo sukilti prieš medus. Tai buvo žymiausios persų gentys (jų įtakoje yra visos kitos): pasargadai, marafijai, maspijai. Kilmingiausi yra pasar-

gadai; jiems priklauso achemenidų giminė, iš kurios kilo persų karaliai. Kitos persų gentys yra šios: pantialėjai, derusijai, germanijai. Visos šios gentys verčiasi žemdirbyste, o kitos — dajai, mardai, dropikai, sagartijai — yra klajoklės.

126. Kai visi susirinko su pjautuvais, Kyras įsakė jiems per dieną nupjauti dygius krūmokšnius dideliame žemės plote. Dygių krūmokšnių buvo priaugęs 18—20 stadijų Persijos plotas. Kai persai darbą atliko, Kyras vėl įsakė susirinkti visiems išsimaudžius. Tuo tarpu jis paliepė suvaryti visas tėvo ožkas ir jaučius, juos papjauti ir suruošti puotą persų kariuomenei, be to, parūpino daug vyno ir duonos. Rytojaus dieną persams susirinkus, Kyras susodino juos pievoje ir ėmė vaišinti. Pasibaigus puotai, jis paklausė, ar jiems labiau patikusi vakarykštė, ar ši diena. Jie atsakė, kad tarp šių dienų yra didelis skirtumas. Mat vakar jiems buvo vieni vargai, o šiandien — tik malonumai. Pasigavęs tuos žodžius, Kyras jiems viską atvirai išdėstė sakydamas: „Persai, štai kaip yra: jeigu manęs paklausysite, turėsite ir šitas gėrybes, ir tūkstančius kitų, ir nereikės jums dirbti jokio vergiško darbo, o jei nepaklausysite, kęsite begalinius vargus kaip iki šiol. Todėl manęs paklausykite ir panorėkite išsilaisvinti. Aš tikiu, kad dievai man yra lėmę imtis šio darbo. Manau, jog jūs visur kur prilygstate medams ir esate ne blogesni kariai už juos. Todėl kuo greičiausiai sukilkite prieš Astiagą."

127. Persai, jau seniai nekentę medų valdžios, dabar, įsigiję vadą, panūdo siekti laisvės. Astiagas, sužinojęs apie tokį Kyro sukilimą, pasikvietė jį per pasiuntinį pas save. Kyras įsakė pasiuntiniui pranešti, jog jis atvyks greičiau, negu nori pats Astiagas. Išgirdęs tokį atsakymą, Astiagas apginklavo visus medus ir, lyg dievai būtų jam protą sumaišę, strategu paskyrė Harpagą, užsimiršęs, ką šis jam buvo padaręs. Medai, išžygiavę ir susirėmę su persais, kovėsi nieko nežinodami apie sąmokslą; kiti perėjo pas persus, o dauguma, paniekinę savo pareigą, pabėgo.

128. Šitaip negarbingai iškrikus medų kariuomenei, Astiagas, gavęs žinią apie tai, grasindamas Kyrui suriko: „Vis dėlto Kyras nesidžiaugs!" Tiek pasakęs, pirmiausia liepė prikalti prie stulpų sapnų aiškintojus magus, kurie jam patarė paleisti Kyrą. Paskui apginklavo polyje liku-

sius medus, jaunus ir senus vyrus. Išvedęs juos ir susikovęs su persais, valdovas pralaimėjo. Pats Astiagas buvo paimtas į nelaisvę, o su juo buvę medai krito kovoje[146].

129. Tada prie belaisvio Astiago priėjo Harpagas ir ėmė iš jo šaipytis bei tyčiotis. Visokiais žodžiais užgauliodamas, paklausė, ką Astiagui reiškia netekti karaliaus valdžios palyginti su ta puota, kurioje jis buvo pavaišintas savo vaiko mėsa. Astiagas pažiūrėjo į jį ir savo ruožtu paklausė, ar Harpagas Kyro žygį sau prisiskiriąs. Harpagas atsakė, kad apie tai rašęs Kyrui ir todėl tas žygis — tikrai jo darbas. Tada Astiagas ėmė įrodinėti, jog Harpagas esąs kvailiausias ir nedoriausias žmogus. Kvailiausias, nes, galėdamas pats tapti karaliumi,— jeigu jis iš tikrųjų viską sumanęs,— atidavė valdžią kitam, o nedoriausias, nes, keršydamas už tą puotą, medus pavertė vergais. Jeigu išvis norėjęs kam valdžią atiduoti, o ne pats turėti, tai teisingiau būtų buvę ją perleisti kuriam nors medui, bet ne persui. Dabar visiškai nekalti medai iš valdovų tapo vergais, o persai, buvę medų vergai, pasidarė jų valdovais.

130. Šitaip neteko valdžios Astiagas, karaliavęs 35 metus. O medai, kurie viešpatavo Azijoje anapus Halio upės 128 metus, išskyrus tą laiką, kai valdė skitai, dėl Astiago žiaurumo buvo priversti nusilenkti persams. Vėliau medai gailėjosi taip pasielgę ir sukilo prieš Darijų, bet buvo nugalėti ir vėl pavergti[147]. Astiago laikais persai ir Kyras sukilo prieš medus ir nuo tada ėmė valdyti Aziją. Astiagui Kyras nieko blogo nedarė, laikė jį pas save iki mirties. Taip Kyras gimė, augo, paėmė valdžią ir, kaip jau pasakojau, pavergė jį užpuolusį Krezą. Nugalėjęs Krezą, jis užvaldė Aziją.

131. Persų papročiai, kiek žinau, yra tokie: nei šventyklų, nei statulų, nei aukurų jie nestato, o tuos, kurie tai daro, laiko kvailiais[148], mano nuomone, todėl, kad dievus, priešingai helėnams, įsivaizduoja ne žmogaus pavidalo. Antai Dzeusui[149] jie aukas aukoja ant aukštų kalnų ir Dzeusu vadina visą dangaus skliautą. Be to, jie aukoja saulei, mėnuliui, žemei, ugniai, vandeniui ir vėjams. Šituos vienintelius dievus persai garbina nuo seno; vėliau, nusižiūrėję į arabus ir asirus, pradėjo aukoti ir Uranijai. Asirai Afroditę vadina Milita, arabai — Alilate, persai — Mitra[105].

132. Persai minėtiesiems dievams aukoja šitaip: nestato aukurų ir nekuria ugnies, nenulieja vyno, negroja fleitomis, nepina vainikų ir neapiberia aukos miežiais[151]. Norėdamas aukoti, persas nusiveda aukojamąjį gyvulį į „nesuteptą“ vietą ir šaukiasi dievo, be to, dažnai savo tiarą papuošia mirtų šakelėmis. Aukojantysis neprašo dievo gėrybių vien tik sau; jis meldžiasi už visus persus ir už karalių, mat ir pats aukotojas yra persas. Paskui jis pjausto aukojamąjį gyvulį gabalais ir verda mėsą, o išviręs pakloja ką tik nupjautos žolės, dažniausiai dobilų, ir ant jos sudeda. Kai viskas šitaip paruošta, prieina magas, giedodamas teogoniją — taip jie tą giesmę vadina. Mat jiems negalima be mago atlikti aukojimo apeigų. Truputį palaukęs, aukotojas parsineša aukotąją mėsą [namo] ir sunaudoja pagal savo norą.

133. Didžiausia persų šventė yra jų gimimo diena. Tą dieną jie prigamina daugiau valgių. Turtingieji išsikepa krosnyje visą jautį, arklį, kupranugarį ir asilą, o vargingieji — tik smulkų gyvulį. Pietums valgių nedaug būna, užtat gausiai patiekia skanumynų — juos neša vieną po kito. Todėl persai tvirtina, kad helėnai eina nuo stalo alkani, nes pavalgius neatneša nieko vertingo. Jeigu jiems atneštų dar ko nors, tai jie valgytų ir valgytų. [Persai] vyną labai mėgsta. Jų papročiai neleidžia kitų akivaizdoje nei vemti, nei šlapintis — to jie labai saugojasi. Rimčiausius klausimus jie svarsto girti. Ką girti nutaria, tą rytojaus dieną šeimininkas, kurio namuose vyko svarstymas, pateikia iš naujo svarstyti blaiviems. Jeigu ir blaivūs tą patį nutaria, tai ir vykdo [šį nutarimą], o jeigu ne,— atmeta. O ką nutaria blaivūs, tą patvirtina pasigėrę[152].

134. Iš susitikusių persų elgesio galima nustatyti, ar susitikusieji yra lygios, ar nelygios kilmės: užuot pasilabinę, pasibučiuoja į lūpas; jeigu vienas yra truputį žemesnės kilmės už kitą, bučiuojasi į žandus, o jeigu kuris yra daug žemesnės kilmės, tas puola kniūpsčias ant žemės. Labiausiai jie gerbia kaimynus; mažiau tuos, kurie tolėliau gyvena. Kas yra nuo jų toliau, tą mažiau gerbia. Todėl mažiausiai gerbia tuos, kurie kuo toliausiai [nuo jų] gyvena; save laikydami visų geriausiais, kitus pagal nuotolį vertina, o tolimiausius laiko blogiausiais žmonėmis. Valdant medams, viena tauta valdė kitą. Medai valdė visus — ir tuos, kurie arčiausiai jų gyveno, o šie — kaimy-

nus, tie kaimynai — vėl kaimynus. Tokios pačios tvarkos ir persai laikosi: patys būdami valdanti ir globojanti tauta, jie vertina kitus laipsniškai pagal nuotolį.

135. Svetimus papročius persai perima labai greitai. Jie vilki medų drabužiais, nes mano juos esant gražesnius negu jų, o kariaudami užsideda egiptietiškus šarvus. Iš kitų tautų jie išmoko ūžauti, o iš helėnų — santykiauti su berniukais. Kiekvienas persas veda daug žmonų, bet dar daugiau laiko sugulovių.

136. Didžiausia vyro dorybė — narsumas, o paskui — turėti daug vaikų. Tam, kas jų turi daug, karalius kasmet siunčia dovaną. Mat jie daugybę laiko stiprybe. Nuo 5 iki 20 metų amžiaus savo vaikus jie moko tik trijų dalykų — jodinėti, šaudyti iš lanko ir sakyti teisybę. Kol vaikas neturi penkerių metų, tol tėvas jo nemato; jis auga tarp moterų. Šitaip daroma todėl, kad tėvas nepatirtų skausmo, jeigu vaikas per tą laiką mirtų.

137. Man šitas paprotys patinka. Girtinas ir kitas paprotys: nė karalius neturi teisės paskirti žmogui mirties bausmės už vieną nusikaltimą, o ir nė vienas persas nebaudžia mirtimi tarnų, kurie nusižengė vieną kartą. Tiktai tada, kai gerai ištiria ir nustato, jog tarnas padarė daugiau ir didesnių nusikaltimų negu patarnavimų, persas gali išlieti ant jo savo pyktį. Persai teigia, jog nėra buvę tokio atsitikimo, kad kas būtų nužudęs tėvą ar motiną, o jeigu taip atsitiko, tai ištyrus paaiškėjo, kad žudikai buvo arba pamestinukai, arba pavainikiai. Juk visiškai nenormalu, sako jie, kad sūnus tėvą žudytų.

138. Kas persams uždrausta daryti, apie tai jie nė nekalba. Bjauriausia yda, jų nuomone, yra melavimas, antroje vietoje — skolos negrąžinimas. Jie taip mano dėl įvairių priežasčių, o ypač todėl, kad tas, kuris negrąžina skolos, jų manymu, būtinai turįs ir šiek tiek pameluoti. Sergantys raupsais arba piktšašiais neleidžiami į polį; jie nebendrauja su kitais persais. Persai sako, kad tokią ligą gauna tas, kuris kuo nors nusikalsta saulei. Kiekvieną tokį ligonį svetimšalį jie išveja iš savo šalies. Daugelis naikina baltuosius karvelius kaip raupsų nešiotojus. Upėje persai nesišlapina ir į ją nespjaudo, joje nesimazgoja rankų ir kitiems neleidžia to daryti. Mat jie labai gerbia upes.

139. Persai turi dar vieną ypatybę, kurios patys nepastebi, bet mums ji krinta į akis. Jų visi vardai atitinka kiekvieno išvaizdą ir orumą ir visi baigiasi ta pačia raide, kurią dorėnai vadina san, o jonėnai — sigma. Pasidomėjęs pastebėsi, kad visi, o ne tik kai kurie, persų vardai baigiasi ta raide[153].

140. Kai dėl papročių, tai jie tikrai tokie yra. Apie mirusius persai kalba neaiškiai — lyg kokią paslaptį pamini, kad lavonas nelaidojamas tol, kol jį paukščiai arba šunes sudrasko. Kad magai šitaip elgiasi, aš tikrai žinau, nes jie tai daro viešai. Mirusiuosius jie aplieja vašku ir laidoja žemėje. Magai labai skiriasi nuo kitų žmonių ir nuo Egipto šventikų, mat šie mano, kad didžiausia šventybė — nieko nežudyti gyvo, išskyrus auką; o magai patys savo rankomis žudo visa, kas gyva, išskyrus šunį ir žmogų. Jie laiko didžiausiu nuopelnu žudyti skruzdėles, gyvates, kitokius ropojančius bei skraidančius gyvulius[154]. Na, tebūnie tie papročiai, kokie gyvuoja nuo seno, o aš grįžtu prie ankstesnio pasakojimo.

141. Kai tik persai pavergė lydus, jonėnai ir eoliečiai nusiuntė pasiuntinius į Sardus pas Kyrą ir pareiškė norį būti jam pavaldūs tomis pačiomis sąlygomis, kuriomis buvo Krezo valdomi. Kyras išklausė jų norus ir pasekė pasaką apie fleitininką, kuris, pamatęs jūroje žuvis, ėmė groti fleita tikėdamasis, kad jos iššoks į krantą. Veltui laukęs, pasiėmė tinklą, užmetė jį ir sugavo daugybę žuvų. Matydamas, kaip jos spurda, jis pasakė: „Liaukitės šokti,— kai grojau, nenorėjote išplaukusios šokti.“ Kyras tą pasaką pasekė jonėnams ir eoliečiams todėl, kad jonėnai, per pasiuntinius prašomi atsimesti nuo Krezo, nepaklausė, o dabar, kai viskas baigta, jie buvo pasirengę jam pasiduoti. Taip jiems kalbėjo supykęs Kyras. Tai sužinoję, jonėnai apjuosė savo polius sienomis ir susirinko, išskyrus miletiečius, į Panjoniją[155]. Mat su Miletu Kyras buvo padaręs tokią pačią sutartį, kokią su jais buvo sudaręs Krezas. Visi kiti jonėnai nutarė siųsti į Spartą pasiuntinius prašyti pagalbos.

142. Tie jonėnai, kuriems priklauso ir Panjonijas, pasistatė polius ten, kur toks dangus ir toks klimatas, kokio nėra jokioje kitoje šalyje. Mat su Jonija negali lygintis kraštai, esantys žemyno viduryje ar jo pakrantėje (rytuose ar vakaruose). Pirmieji kenčia nuo šalčių ir drėgmės, an-

trieji — nuo karščių ir sausros. Jonėnai kalba ne viena kalba, bet keturiomis tarmėmis. Didžiausias jų polis ir toliausiai į pietus yra Miletas, paskui eina Miuntas ir Prienė. Jie yra Karijoje, ir jų gyventojai kalba viena tarme. O Lydijoje yra tokie: Efesas, Kolofonas, Lebedas, Tėjas, Klazomenai, Fokėja. Šie poliai kalba viena tarme, bet skirtinga nuo minėtųjų polių. Yra dar trys Jonijos poliai: du Chijo ir Samo salose, trečiasis — Eritrai — žemyne. Chijiečiai ir eritriečiai kalba ta pačia tarme, o samiečiai — kitokia. Tokios yra keturios jų tarmės.

143. Taigi iš jonėnų tada buvo saugūs miletiečiai, nes buvo sudarę sutartį su persais. Salų gyventojams irgi negrėsė pavojus. Mat nei finikiečiai dar nebuvo persų pavergti, nei persai dar neplaukiojo jūromis[156]. Miletiečiai atsiskyrė nuo kitų jonėnų todėl, kad tais laikais jonėnų gentis buvo silpniausia ir mažiausia iš visos tuo metu dar silpnos helėnų tautos. Be Atėnų, jie neturėjo nė vieno didesnio polio. Todėl tiek jonėnai, tiek atėniečiai vengė vadintis jonėnais. Man atrodo, kad ir šiandien daugelis jų gėdijasi jonėnų vardo. O tie 12 polių, atvirkščiai, didžiavosi tuo vardu ir, pasistatę šventyklą, kurią pavadino Panjoniju, nutarė kitų jonėnų į ją neįsileisti; tiesą sakant, niekas ir nesiprašė, išskyrus smirniečius.

144. O ir dabartinio penkiapolio šalies (anksčiau toji šalis vadinosi šešiapoliu)[157] dorėnai neįleidžia į Triopijo[158] šventyklą kaimynų dorėnų — jie net kai kuriems saviškiams, nusikaltusiems tai šventovei, atėmė teisę įeiti į ją. Mat varžybose triopiečio Apolono garbei jau nuo senovės nugalėtojams buvo skiriama dovana — variniai trikojai. Nugalėtojas, laimėjęs trikojį, neturėjo teisės jo išsinešti iš šventyklos — privalėjo jį paaukoti dievui. Vienas halikarnasietis vardu Agasiklis nusikalto tam papročiui: laimėtąjį trikojį parsinešė namo ir pakabino ant vinies. Dėl to penki poliai — Lindas, Jalisas, Kamyras, Kosas ir Knikas — šeštajam poliui Halikarnasui atėmė teisę dalyvauti tose apeigose. Taip jie nubaudė šį polį.

145. Jonėnai sudarė 12 sričių sąjungą ir nesutiko į ją nieko daugiau priimti, mano nuomone, todėl, kad ir gyvendami Peloponese jie turėjo 12 sričių, kaip ir achajai, kurie juos iš ten išvijo. Palėnė yra arčiausiai Sikiono, toliau — Egiroesa ir Egai, per kuriuos teka neišdžiūvanti upė Kratis (tokiu pačiu vardu pavadinta ir viena Itali-

jos[159] upė), toliau — Bura ir Helikė (ten pabėgo jonėnai, pralaimėję prieš achajus), Egijas, Ripai, Patrai, Farai ir Olenas (jame teka didelė Pyro upė), pagaliau — Dimė ir Tritėja — tik šiedu yra atokiau nuo jūros.

146. Tai į tokias 12 sričių dabar susiskirstę achajai, o anksčiau buvo — jonėnai. Štai dėl ko pastarieji ir įkūrė 12 polių, nes kitaip būtų kvailystė tvirtinti, kad šitie jonėnai joniškesni už kitus jonėnus arba kad jie aukštesnės kilmės; juk nemažą jų dalį sudaro abantai[160] iš Eubojos salos, kurie niekada nebuvo vadinami jonėnais. Be to, su jonėnais susimaišė Orchomeno minijai[161], kadmiečiai, driopai, atskilę fokėjiečiai, molosai[162], Arkadijos pelazgai, Epidauro dorėnai ir daug kitų genčių[163]. O tie jonėnai, kurie atvyko iš Atėnų pritanėjo ir laiko save kilmingiausiais iš visų jonėnų, neatsivežė į kolonijas žmonų, vedė kares, nužudę jų tėvus. Dėl tų žudynių jų žmonos įsivedė paprotį, sutvirtinusios jį priesaika, ir perdavė jį dukterims: niekada nevalgyti su savo vyrais už vieno stalo ir nešaukti vyrų vardu — už tai, kad jie išžudė jų tėvus, vyrus, vaikus ir padarė jas savo sugyventinėmis. Taip atsitiko Milete.

147. Vieni jonėnai karalius išsirinko iš likų, kilusių iš Hipolocho sūnaus Glauko[164], kiti — kaukonus iš Pilo, kilusius iš Melanto sūnaus Kodro[165], o kai kurie — iš vienų ir kitų. Bet šitie jonėnai labiau laikosi jonėnų vardo — tegul jie bus iš visų jonėnų gryniausi. Jonėnai yra visi tie, kurie kilę iš Atėnų ir švenčia Apatūrijų šventę[166]. Apatūrijas švenčia visi, išskyrus efesiečius ir kolofoniečius,— tik šitie iš visų jonėnų nepripažįsta šios šventės esą dėl kažkokios žmogžudystės.

148. Panjonijas yra šventa vieta Mikalėje[167], kyšulio šiaurėje, visų jonėnų išrinkta helikiečiui Poseidonui[168]. Mikalė yra sausuma, išsikišusi į vakarus priešais Samo salą. Čionai susirenka iš polių jonėnai švęsti šventės, vadinamos Panjonijomis.

149. Tokie yra jonėnų poliai, o Eolidėje yra Kimė, vadinama Frikonide, Larisa, Neontichas, Temnas, Kila, Notijas, Egirusa, Pitanė, Egijas, Mirina, Grinija. Tai 11 senų eoliečių polių. Viena Smirna perėjo iš jonėnų. Tad ir eoliečiai turėjo 12 [polių] žemyne. Šitie eoliečiai įsikūrė geresnėje žemėje negu jonėnai, bet klimatas čia ne toks puikus.

150. Eoliečiai Smirnos neteko šitokiu būdu: jie priėmė pas save sukilėlius kolofoniečius, kai šie pralaimėjo kovą ir pabėgo iš tėvynės. Po kurio laiko tie pabėgėliai kolofoniečiai, patykoję, kai smirniečiai už tvirtovės šventė Dioniso šventę, uždarė vartus ir užvaldė polį. Į pagalbą atskubėjo visi kiti eoliečiai, tačiau viskas pasibaigė tuo, kad buvo susitarta, jog eoliečiai išsikels iš Smirnos, o jonėnai atiduos jiems visą namų turtą. Taip ir buvo pasielgta, visi vienuolika eoliečių polių pasidalijo smirniečius ir padarė savo piliečiais.

151. Tai tokie yra Eolidės poliai žemyne, išskyrus tuos prie Idos kalno[169], nes šie įsikūrę toliau nuo kitų. Salose yra tiek polių: penki Lesbe (šeštąjį Lesbo polį — Arisbą — pavergė eoliečių giminaičiai metimniečiai), vienas — Tenede ir dar vienas — vadinamajame Šimtasalyje[170]. Lesbiečiams ir tenediečiams, kaip ir salų jonėnams, negrėsė joks pavojus. Kiti eoliečių poliai nutarė laikytis išvien su jonėnais — eiti paskui juos ten, kur šie ves.

152. Atvykę į Spartą, jonėnų ir eoliečių pasiuntiniai (jie labai skubėjo) išsirinko savo atstovu fokėjietį Pitermą. Norėdamas sutraukti kuo daugiau lakedemoniečių, jis apsivilko purpurinius drabužius[171] ir, išėjęs į priekį, ilgai kalbėjo prašydamas pagalbos. Bet lakedemoniečiai visai jo nesiklausė ir nutarė jonėnams nepadėti. Pasiuntiniai iškeliavo namo, o lakedemoniečiai, nors ir atsisakė padėti jonėnams, vis dėlto nusiuntė penkiasdešimtirklį laivą[172], man atrodo, Kyro ir jonėnų kovos stebėti. Atplaukę į Fokėją, šie pasiuntė į Sardus garbingiausią savo vyrą Lakriną pranešti Kyrui lakedemoniečių reikalavimą nekenkti Helados žemės poliams, nes jie to neleisią.

153. Kai šauklys šitaip pranešė, Kyras, sako, paklausęs kartu buvusių helėnų, kas tie tokie lakedemoniečiai ir kiek jų yra, kad drįsta tokių dalykų reikalauti. Sužinojęs jis šitaip spartiečių šaukliui atsakė: „Aš nebijau tokių žmonių, kurie savo polio viduryje turi tam tikrą vietą, į kurią susirinkę prisiekinėdami vienas kitą apgaudinėja. Jeigu liksiu gyvas, jie bus priversti šnekėti ne apie jonėnų, bet apie savo reikalus.“ Kyras taip niekinamai kalbėjo helėnams todėl, kad šie turi turgus ir juose prekiauja. Mat persai nesiverčia turgaus prekyba, nes jie išvis neturi turgaviečių. Paskui, pavedęs Sardus valdyti persui Tabalui, o Krezo ir kitų lydų auksą — saugoti lydui Paktijui, Kyras

grįžo į Agbataną, pasiėmęs su savimi Krezą ir kol kas visai nesirūpindamas jonėnais. Mat jam kėlė rūpestį Babilonas, baktrų tauta[173], sakai[174] ir egiptiečiai: prieš juos pats ketino vesti kariuomenę, o prieš jonėnus — pasiųsti kitą strategą.

154. Kai Kyras pasitraukė iš Sardų, Paktijas sukurstė lydus sukilti prieš Tabalą ir Kyrą. Turėdamas visą Sardų auksą, jis patraukė prie jūros, prisisamdė kareivių ir prikalbėjo pajūrio gyventojus su juo žygiuoti. Nuėjęs į Sardus, apgulė Tabalą, pasislėpusį akropolyje.

155. Keliaudamas Kyras tai sužinojo ir šitaip Krezui pasakė: „Krezai, kuo visa tai baigsis? Atrodo, lydai nenori liautis kėlę rūpesčių ir man, ir sau patiems. Gal būtų geriau juos paversti vergais? Manau, kad pasielgiau taip pat kvailai, kaip žmogus, kuris užmuštų tėvą, bet pasigailėtų jo vaikų. Štai ir aš vežuosi tave, kuris buvai lydams daugiau negu tėvas, ir jiems patiems palikau jų polį, o paskui stebiuosi, kad jie [prieš mane] sukilo.“ Šitais žodžiais Kyras išsakė visa, ką galvojo. O Krezas, išsigandęs, kad persų karalius neišvarytų gyventojų iš Sardų, pasakė: „O karaliau, teisybę sakai, bet vis dėlto nepasiduok pykčiui ir nesunaikink senovinio polio, kuris visiškai niekuo dėtas nei dėl dabartinių, nei dėl buvusių įvykių. Dėl praeitų įvykių kaltas aš ir už tai atsakysiu savo galva. O dabartinio sukilimo kaltininkas — Paktijas, kuriam tu palikai Sardus. Jį reikia nubausti, o lydams būk maloningas. Bet kad jie vėl nesukiltų ir nekeltų tau pavojaus, pasiųsk pas juos pasiuntinį ir per jį uždrausk jiems turėti ginklus; paliepk po drabužiais pasivilkti chitonus, apsiauti kojas koturnomis, įsakyk jiems mokyti savo vaikus skambinti kitara ir ir lyra, verstis smulkia prekyba. Ir tu, o karaliau, pamatysi, kaip greitai jie iš vyrų virs moterimis, ir tu galėsi nebebijoti, kad jie sukils.“

156. Taip Kyrui patarė Krezas manydamas, kad šitokia dalia lydams bus geresnė negu būti parduotiems į vergiją. Jis žinojo, kad tik rimta priežastis gali priversti Kyrą pakeisti sprendimą. Be to, jis bijojo, kad lydai, dabar išvengę nelaimės, vėl sukils ir bus išžudyti. Tačiau Kyras apsidžiaugė tokiu Krezo patarimu ir atlyžęs pasakė jo paklausysiąs. Paskui pasišaukė medą Mazarą ir liepė pasakyti lydams, ką buvo pataręs Krezas. Be to, Kyras įsakė pa-

daryti vergais visus tuos, kurie su lydais žygiavo į Sardus, o Paktiją — suimti ir atvesti gyvą.

157. Davęs kelyje šiuos nurodymus, Kyras nužygiavo į Persiją. Paktijas, sužinojęs, jog artinasi persų kariuomenė, išsigando ir pabėgo į Kimę[175]. Medas Mazaras, patraukęs į Sardus su persų kariuomenės dalimi ir neberadęs ten Paktijo šalininkų, pirmiausia privertė lydus vykdyti Kyro įsakymą. Dėl to įsakymo lydai visiškai pakeitė savo gyvenimo būdą. Paskui Mazaras pasiuntė į Kimę pasiuntinius, reikalaudamas atiduoti jam Paktiją. Tačiau kimiečiai nutarė atsiklausti Branchidų dievo. Mat ten senovėje buvo orakulas, kurio patarimo klausdavo visi jonėnai ir eoliečiai. Jis yra Mileto valdose ties Panormo uostu.

158. Taigi pasiuntė kimiečiai į Branchidus pasiuntinius paklausti orakulą, ką daryti su Paktiju, kad įsiteiktų dievams. Į jų klausimą orakulas atsakė, kad Paktiją reikia atiduoti persams. Išgirdę [tokią] orakulo ištarmę, kimiečiai nutarė Paktiją atiduoti. Tačiau kol ruošėsi [tai padaryti], kilmingasis pilietis Aristodikas, Heraklido sūnus, kimiečius sulaikė nepasitikėdamas ištarme ir manydamas, kad pasiuntiniai tiesos nesako. Pasiteirauti dėl Paktijo antrą kartą iškeliavo pasiuntiniai, tarp kurių buvo ir Aristodikas.

159. Kai jie atkeliavo į Branchidus, visų vardu Aristodikas orakulą šitaip paklausė: „O viešpatie, pas mus atėjo prieglobsčio ieškoti lydas Paktijas, kuris pabėgo nuo persų. Persai reikalauja, kad kimiečiai jį atiduotų. Nors mes ir bijome persų galybės, bet nedrįstame atiduoti prieglobsčio ieškančio, kol tu aiškiai nurodysi, ką turime daryti.“ Taip jis paklausė, o orakulas vėl taip pat atsakė: atiduoti Paktiją persams. Tada Aristodikas, gerai viską apsvarstęs, pasielgė šitaip: jis pradėjo eiti aplink šventyklą ir draskyti ten sukrautus žvirblių ir kitokių paukščių lizdus. Tuo metu, sako, iš šventyklos pasigirdęs balsas, kuris kreipėsi į Aristodiką: „Nedorėli, kaip drįsti taip elgtis? Kodėl veji iš mano šventyklos tuos, kurie čia ieško prieglobsčio?“ Aristodikas nesutriko ir atsakė: „O viešpatie, tu pats saugai tuos, kurie ieško tavo globos, o kimiečiams liepi atiduoti prieglobsčio prašantį?“ Jam vėl buvo atsakyta tokiais žodžiais: „Taip, aš šitaip liepiu, kad jūs, nedorėliai, greičiau pražūtumėte ir daugiau neateitumėte ma-

nęs klausti patarimo, ar atiduoti maldaujančius prieglobsčio."

160. Išgirdę tai, kimiečiai, bijodami žūti, nenorėjo nei atiduoti Paktijo, nei pas save jį laikyti, kad nebūtų persų apsiausti, todėl išsiuntė jį į Mitilėnę. O mitilėniečiai į Mazaro perduotą per pasiuntinius reikalavimą atiduoti Paktiją atsakė, jog sutinka, bet už tam tikrą atlyginimą, o už kokį, negaliu pasakyti, nes jis nebuvo sumokėtas. Mat kimiečiai, sužinoję šitokį mitilėniečių ketinimą, pasiuntė į Lesbą laivą ir Paktiją nugabeno į Chiją. Čia jį chijiečiai jėga išvedė iš Polių Globėjos Atėnės šventyklos ir atidavė persams. Chijiečiai jį iškeitė į Atarnėją. Pastarasis yra Misijoje priešais Lesbą. Gavę Paktiją, persai jį saugojo, norėdami nugabenti Kyrui. Dėl tos priežasties ilgą laiką nė vienas chijietis neaukojo dievams miežių grūdų ir nekepė aukojamųjų pyragų iš Atarnėjo derliaus.

161. Šitaip chijiečiai atidavė Paktiją. Netrukus Mazaras patraukė į žygį prieš tuos polius, kurie lydams buvo padėję apgulti Tabalą. Pirmiausia jis pavergė prieniečius, paskui perėjo Meandro lygumą, leisdamas kariuomenei nusiaubti ją ir Magneziją[176]. Po to jis susirgo ir mirė.

162. Mirus Mazarui, vadovauti kariuomenei ėmė Harpagas, taip pat medas, tas pats, kurį medų karalius Astiagas buvo pavaišinęs nedorais pietumis ir kuris padėjo Kyrui paimti valdžią. Kai jis, Kyro paskirtas strategu, atvyko į Joniją, polius pradėjo imti, darydamas aplink juos pylimus. Jis uždarydavo gyventojus tvirtovėje, aplink ją supildavo pylimus ir taip paimdavo. Pirmiausia jis užpuolė jonėnų Fokėją.

163. Fokėjiečiai pirmieji iš helėnų pradėjo leistis į tolimas jūrų keliones ir atrado Adriją, Tirseniją, Iberiją ir Tartesą[177]. Jie plaukiodavo ne apskritaisiais[178], o penkiasdešimtirkliais laivais. Atvykę į Tartesą, jie įsiteikė tartesiečių karaliui Argantonijui, valdžiusiam 80 metų ir gyvenusiam iš viso 120 metų. Jam fokėjiečiai pasidarė tokie mieli, kad jis pasiūlė palikti Fokėją ir apsigyventi jo šalyje, kur tik panorės. Negalėdamas fokėjiečių prikalbėti ir sužinojęs, kokia didelė medų galybė, davė jiems pinigų poliui sutvirtinti sienomis, ir davė nešykštėdamas, nes sienos perimetras yra nemaža stadijų ilgio ir visa ji pastatyta iš didelių ir gerai sudėtų akmenų.

164. Tai šitaip fokėjiečiai pastatė savo [poliui] sienas. Harpagas, atėjęs su kariuomene ir apgulęs polį, pareiškė, kad jam pakaks, jei fokėjiečiai sutiks nugriauti bent vieną sienos bokštą ir paaukoti vieną namą[179]. Fokėjiečiai, nekentę vergijos, paprašė leisti jiems vieną dieną pasitarti, o tada jie duos atsakymą. Kol jie tarsis, Harpagas turi kariuomenę atitraukti nuo polio sienos. Harpagas atsakė žinąs jų ketinimus, bet vis dėlto jiems leidžiąs pasitarti. Kol jis vedė kariuomenę tolyn nuo sienos, fokėjiečiai nuleido į vandenį penkiasdešimtirklius laivus, sulaipino į juos žmonas ir vaikus, susikrovė mantą, be to, iš šventyklų — statulas ir kitokias dievams [paaukotas] dovanas, išskyrus varines, akmenines ir pieštas, po to, susinešę visa kita ir patys sulipę, išplaukė į Chiją. Žmonių paliktą Fokėją užėmė persai.

165. Chijiečiams atsisakius parduoti vadinamąsias Enusų salas[180]— jie bijojo, kad tos salos nepasidarytų svarbia prekybos vieta, o jų pačių sala neprarastų prekybinės reikšmės,— fokėjiečiai nuplaukė į Kirno salą[181]. Mat prieš 20 metų pagal orakulo ištarmę jie ten buvo įkūrę Alalijos polį[182]. Argantonijas tuo laiku jau buvo miręs. Prieš išplaukdami į Kirną, jie grįžo į Fokėją ir išžudė persų įgulą, kurią Harpagas buvo palikęs saugoti polio. Paskui jie baisiais žodžiais prakeikė tuos, kurie norėjo pasilikti ir atsisakė išplaukti. Tada jie įmetė į jūrą didelį geležies gabalą ir prisiekė grįžti į Fokėją, kai tas geležies gabalas iškils į jūros paviršių. Ruošiantis plaukti į Kirną, daugumą fokėjiečių apėmė toks palikto polio ir įprastų vietų ilgesys, kad, sulaužę priesaiką, jie grįžo į Fokėją. Tie, kurie liko ištikimi priesaikai, išplaukė iš Enusų salų.

166. Atplaukę į Kirną, fokėjiečiai penkerius metus gyveno kartu su tais, kurie anksčiau ten buvo įsikūrę, ir pasistatė šventyklas. Kadangi jie puldinėjo ir plėšė kaimynus, tirsenai ir kartaginiečiai[183] susitarę juos užpuolė (kiekvieni turėjo po 60 laivų). Fokėjiečiai ir patys su 60 laivų išplaukė jų pasitikti į vadinamąją Sardinijos jūrą[184]. Susirėmę jūrų kautynėse, jie laimėjo Kadmo pergalę[185], bet neteko 40 laivų, o kiti 20 buvo nebetinkami, nes buvo nulaužti jų šarvuoti pirmagaliai. Todėl, parplaukę į Alaliją, pasiėmė vaikus, žmonas ir visą kitą turtą, kiek tik laivai galėjo pakelti, ir išplaukė iš Kirno į Regiją[186].

167. Kartaginiečiai ir tirsenai surinko daugumą fokėjiečių iš nuskandintųjų laivų [...][187], išlipo į sausumą ir juos užmušė akmenimis. Nuo to laiko kas tik eidavo Agiloje[188] pro tą vietą, kurioje buvo akmenimis užmušti fokėjiečiai (nesvarbu, kas tai būdavo — avys, darbiniai gyvuliai ar žmonės), pasidarydavo raiši, luoši ar paralyžiuoti. Tada agiliečiai panoro išpirkti savo kaltę ir pasiuntė į Delfus pasiuntinius. Pitija jiems įsakė daryti tai, ką jie ir šiandien tebedaro: gausiomis aukomis gerbti nužudytuosius fokėjiečius ir kasmet jų garbei rengti gimnastikos varžybas bei žirgų lenktynes. Štai koks fokėjiečių likimas. O tie, kurie pasitraukė į Regiją, surengė žygį į Enotriją[189] ir užgrobė polį, kuris šiandien vadinamas Hiele. O jame jie apsigyveno todėl, kad iš vieno posidoniečio[190] sužinojo, jog pitija, jiems patardama, turėjusi galvoje Kirno herojų, o ne salą[191].

168. Taip atsitiko su jonėnų Fokėja. Panašiai pasielgė ir tėjiečiai: kai jų tvirtovę pylimais užėmė Harpagas, visi susėdo į laivus, išplaukė į Trakiją[192] ir ten įkūrė Abderą. Tą polį seniau šitoje vietoje buvo įkūręs klazomenietis Timesijas, bet negalėjo juo naudotis, nes išvijo trakai. Dabar Abderos tėjiečiai jį garbina kaip herojų.

169. Tik šitų dviejų polių jonėnai, nepakęsdami vergijos, paliko savo tėviškę. Visi kiti, išskyrus miletiečius, kovojo su Harpagu, kaip ir tie, kurie paliko savo tėviškę. Kovėsi jie narsiai, tačiau buvo nugalėti, pavergti ir, likę savo krašte, vykdė persų įsakymus. Miletiečiai, kaip jau sakiau, sudarė sutartį su pačiu Kyru ir ramiai sau gyveno. Taip antrą kartą buvo pavergta Jonija. Kai Harpagas užkariavo žemyno jonėnus, salų jonėnai išsigandę patys pasidavė Kyrui.

170. Kai jonėnai, nepaisydami nepasisekimų, vis dėlto susirinko į Panjoniją, prienietis Biantas jiems davė, kiek girdėjau, labai naudingą patarimą; jeigu jonėnai būtų jo paklausę, tai būtų buvę laimingiausi iš visų helėnų. Jis siūlė visiems jonėnams susirinkti, plaukti į Sardiniją ir ten įkurti vieną didžiulį visų jonėnų polį. Šitaip išvengę vergijos, gyvendami labai didelėje saloje ir kitas salas valdydami, jie būsią laimingi; o jei liksią Jonijoje, tvirtino jis, daugiau nematysią jie laisvės. Taip patarė prienietis Biantas jonėnams, kai šie jau buvo pasidavę persams. Bet dar anksčiau, kol tebebuvo laisvi, jiems davė naudingą pa-

tarimą miletietis Talis, kilęs iš finikiečių. Jis ragino jonėnus sudaryti Tėjo polyje buleuterioną (mat Tėjas esąs Jonijos viduryje), o kiti poliai turėtų tik tokią reikšmę, kokią dabar turi demai. Tokius patarimus davė šie vyrai.

171. Užkariavęs jonėnus, Harpagas pasiėmė juos su eoliečiais ir patraukė užkariauti karų, kaunijų ir likų. Karai buvo atsikraustę į žemyną iš salų. Senovėje juos valdė Minas[193], jie gyveno salose ir vadinosi lelegais. Kiek klausinėdamas sužinojau, kad jie [Minui] jokios duoklės nemokėjo, tik, jam pareikalavus, parūpindavo laivams irkluotojų. Tuo metu, kai Minas buvo užkariavęs daug žemių ir toliau pergalingai kariavo, karų gentis buvo labai galinga. Karai sugalvojo tris dalykus, kuriais pasinaudojo helėnai: išmokė šalmus puošti kuodais, ant skydų piešti ženklus ir pirmieji pradėjo daryti skydus su rankenomis. Iki tol tie skydus pasirišdavo odiniais diržais ant kaklo per kairįjį petį. Po kurio laiko jonėnai ir dorėnai išstūmė karus iš salų, todėl šie atsikraustė į žemyną. Taip apie karus pasakoja kretiečiai, bet su tuo nesutinka patys karai: jie tvirtina visą laiką gyveną žemyne ir visuomet vadinęsi tuo pačiu vardu. Kaip įrodymą jie nurodo Milasoje[194] senovinę Dzeuso Karo šventyklą, kurioje atlieka apeigas karams gimininingi misai ir lydai. Mat Misas ir Lydas, sako, buvę Karo broliai[195]. Todėl ši šventykla priklauso tik misams ir lydams, o ne kitakilmiams, net jeigu jie vėliau ir ėmė kalbėti karų kalba.

172. O kaunijai, man atrodo, yra autochtonai, bet jie patys tvirtina, jog [atsikėlę] iš Kretos. Negaliu tiksliai pasakyti, ar jie perėmė karų kalbą, ar karai — kaunijų. Pastarųjų papročiai labai skiriasi ir nuo karų, ir nuo visų kitų genčių papročių. Gražiausias, jų nuomone, paprotys yra bendraamžių ir draugų — vyrų, moterų, vaikų — išgertuvės. Jie buvo pasistatę šventyklą svetimiems dievams garbinti, bet paskui pasigailėjo suklydę ir nutarė garbinti tik savus dievus. Visi suaugę vyrai apsiginklavo ir, kapodami orą ietimis, nužygiavo iki Kalindų šaukdami, jog išvaro svetimus dievus.

173. Tokie yra kaunijų papročiai. Likai senovėje yra atkeliavę iš Kretos, kurioje iš pradžių gyveno tik barbarai. Susivaidijus dėl valdžios Kretoje Europos sūnums Sarpedonui[196] ir Minui, nugalėjo Minas ir išvarė Sarpedoną su visais jo šalininkais. Šie išvaryti atkeliavo į Azijos

Miliadą[197]. Mat šalis, kurioje dabar gyvena likai, senovėje buvo vadinama Miliada, o milijai — solimais[198]. Kol tremtinius valdė Sarpedonas, tol jie vadinosi senuoju vardu, atsineštu iš Kretos,— termilais. Ir dar dabar likus jų kaimynai šitaip tebevadina. Bet kai į termilų šalį pas Sarpedoną atvyko iš Atėnų brolio Egėjo išvytas Pandiono sūnus Likas[199], tai ilgainiui pagal jo vardą ir pradėjo vadintis likais. Jų papročiai iš dalies kretiški, iš dalies kariški. Beje, likai turi vieną grynai savą paprotį: vadina save ne pagal tėvą, o pagal motiną. Jei kas nors paklaus kaimyną liką, kas jis toks, šis atsakydamas pridės prie savo vardo ir motinos vardą, taip pat paminės jos motinos ir kitų pramočių vardus. Jei laisva pilietė susideda su vergu, tai jos vaikai yra laisvi piliečiai, o jei laisvas, kad ir kilmingiausias, pilietis veda svetimšalę arba laiko sugulovę, tai jo vaikai yra beteisiai.

174. Taigi karai pasidavė Harpagui neparodę jokio didesnio pasipriešinimo; žygdarbių nerodė nei patys karai, nei jų šalyje gyveną helėnai. Mat šioje šalyje gyvena daug helėnų, tarp jų ir iš Lakedemono kilusių knidų. Pastarųjų šalis driekiasi iki jūros ir vadinama Triopiju. Ji prasideda nuo Bibaso Chersoneso[200] ir visą laiką eina palei jūrą, išskyrus nedidelį plotelį. Šiaurinė jos dalis remiasi į Keramiko įlanką, o pietinė — į jūrą prie Simės ir Rodo salų[201]. Tą siaurą, maždaug 5 stadijų, sausumos plotelį knidai, Harpagui kariaujant Jonijoje, mėgino perkasti, norėdami savo šalį paversti sala. Mat visa jų žemė yra už sąsiaurio. Taigi ten, kur baigiasi knidų žemė ir prasideda sąsmauka, jie ir pradėjo kasti. Bet kai susirinko daugybė knidų ir pradėjo dirbti, pasirodė, kad jie, skaldydami uolas, ištisai susižeidžia, ypač akis. Todėl knidai nusiuntė į Delfus pasiuntinius pasiteirauti dėl tos bėdos. Jie teigia, kad pitija jiems šitaip jambiniu trimetru atsakiusi:

To perkaso nekaskit ir netvirtinkit,
Jei Dzeusas norėtų, pats iškastų jį.

Išgirdę šią ištarmę, knidai liovėsi kasę ir, Harpagui atžygiavus su kariuomene, nesipriešindami pasidavė.

175. Anapus Halikarnaso, žemyne, gyveno pedasiečiai. Kai jiems arba jų kaimynams grėsdavo kokia nelaimė, Atėnės šventikei išaugdavo ilga barzda. Tai įvyko tris

kartus. Tie pedasiečiai vieninteliai iš visų Karijos gyventojų kurį laiką priešinosi Harpagui ir, įsitvirtinę Lidės kalne, sudarė jam daug sunkumų. Bet ir jie po kurio laiko buvo įveikti.

176. Kai Harpagas atėjo į Ksanto lygumą[202] likai išėjo jo pasitikti ir nedideliais būriais narsiai kovėsi su didžiule kariuomene, tačiau sumušti atsitraukė į akropolį. Tada jie sugabeno vaikus, žmonas, vergus, turtą į akropolį ir jį padegė. Tai padarę ir baisia priesaika prisiekę mirti, jie puolė priešą ir visi kaudamiesi žuvo. Juk daugumas dabartinių Ksanto gyventojų, nors ir sakosi esą likai, iš tikrųjų yra atsikėlę iš kitur, išskyrus 80 šeimų. Tos 80 šeimų išliko todėl, kad tuo metu buvo išsikėlusios gyventi kitur. Šitaip Harpagas paėmė Ksantą. Panašiai jis užkariavo ir Kauną, nes daugumas kaunijų pasekė likais.

177. Tuo metu, kai Harpagas siaubė žemutinės Azijos sritis, Kyras žygiavo šalies viduje, užkariaudamas tautą po tautos ir nė vienos nepraleisdamas. Daugelio žygių aš neminėsiu, tik papasakosiu apie tuos, kurie Kyrui sudarė daugiausia sunkumų ir yra verti dėmesio.

178. Pavergęs visas žemyno tautas, Kyras užpuolė asirus[203]. Asirijoje yra daug didelių polių, bet garsiausias ir labiausiai įtvirtintas — Babilonas, į kurį, išgriovus Niną, buvo perkelta šalies sostinė. Tas polis pastatytas didelėje lygumoje, keturkampiškas, kiekviena jo kraštinė lygi 120 stadijų, taigi polio perimetras sudaro 480 stadijų. Toks yra Babilono dydis[204]. Kiek mums žinoma, nė vienas kitas polis nėra taip sutvirtintas kaip jis. Pirmiausia visą polį juosia platus ir gilus griovys, pilnas vandens, toliau — 50 karališkųjų uolekčių[205] pločio ir 200 uolekčių aukščio siena. Karališkoji uolektis yra trimis pirštais didesnė už paprastąją.

179. Čia turiu papasakoti, kur buvo panaudotos iš griovio iškastos žemės ir kaip buvo pastatyta toji siena. Kasdami griovį, čia pat vietoje iš iškastų žemių darė plytas, kurias tuojau degdavo krosnyse. Rišamąja medžiaga naudojo karštą asfaltą, ir kas 30 eilių plytų klojo iš nendrių nupintus patiesalus. Pirmiausia jie sustiprino to griovio kraštus, o paskui — ir pačią sieną. Ant sienos pakraščiais jie pastatė vienaaukščius bokštus vieną priešais kitą ir tarp jų paliko plotą ketvertui arklių pravažiuoti. Visoje sienoje buvo 100 vartų — ištisai varinių (staktos irgi vari-

nės). Yra ir kitas polis už 8 dienų kelio nuo Babilono. Jis vadinasi Isas. Ten teka nedidelė upė irgi Isas. Ji įteka į Eufratą. To Iso vanduo neša daug asfalto. Iš čia jį ir naudojo Babilono sienoms statyti.

180. Šitaip buvo pastatytos Babilono sienos. Polis perskirtas į dvi dalis, nes per jo vidurį teka Eufratas, plati, gili ir srauni upė, ištekanti iš Armėnijos. Ji įteka į Raudonąją jūrą. Sienos prieina prie upės iš abiejų pusių; abiem upės krantais vingiuoja taip pat degtų plytų siena. Pats polis pastatytas iš triaukščių ir keturaukščių namų. Jį raižo tiesios gatvės, kurių vienos eina išilgai upės, o kitos — skersai. Kiekvienoje skersinėje gatvėje prie upės buvo vartai sienoje — tiek, kiek gatvių. Jie taip pat buvo variniai ir vedė į upę.

181. Ši siena yra nelyginant polio šarvai. Antroji siena eina šios viduje, ne ką menkesnė už išorinę, tik truputį siauresnė. Vienoje iš dviejų polio dalių — pačiame viduryje — stovi karaliaus rūmai, labai dideli ir sutvirtinti, o kitoje dalyje — keturkampė Dzeuso Belo[206] šventovė su variniais vartais, išlikusiais iki šių dienų. Kiekviena tos šventovės kraštinė — dviejų stadijų ilgio. Šventovės viduryje stovi didžiulis bokštas, vieno stadijo ilgio ir tiek pat pločio. Ant to bokšto stovi kitas bokštas, ant šito — vėl kitas; iš viso aštuoni bokštai. Laiptai į tuos bokštus padaryti iš lauko pusės ir sukasi aplink juos. Užkopęs maždaug pusę kelio, randi poilsio vietas ir suolus, kur lipantieji gali atsikvėpti. Viršutiniame bokšte yra didelė šventykla. Joje stovi plati lova, gražiai paklota, ir šalia — auksinis stalas. Viduje nėra jokios statulos, ten niekam neleidžiama likti nakčiai, išskyrus vieną vietinę moterį, kurią išsirenkąs dievas. Taip tvirtina šventikai chaldėjai[207].

182. Jie taip pat tvirtina (bet aš tuo netikiu), kad pats dievas apsilanko toje šventykloje ir ilsisi lovoje lygiai taip pat, kaip Egipto Tėbuose[208], anot egiptiečių. Ir ten tėbiečio Dzeuso[209] šventykloje naktimis miega moteris; sako, abi tos moterys lytiškai nesantykiaujančios su jokiais vyrais. Beje, visai taip pat ir Likijos Pataruose[210] dievo žynė miega šventykloje tada, kai pasirodo dievas ir sako ištarmę (tai būna ne visada, o tik kartais). Kai dievas pasirodo, žynė užrakinama su juo nakčiai šventykloje.

183. Babilono šventovėje yra ir kita šventykla, kurioje stovi milžiniška auksinė sėdinčio Dzeuso statula, o šalia —

didelis auksinis stalas, suolelis ir auksinis sostas. Chaldėjai pasakoja, kad tai šventyklai pastatyti suėjo 800 talentų aukso. Priešais šią šventyklą stovi auksinis aukuras. Yra dar ir kitas didžiulis aukuras, ant kurio aukojamos suaugusios avys, nes ant auksinio aukuro leidžiama aukoti tik žinduklius. Ant didžiojo aukuro chaldėjai kasmet per dievo šventę sudegina 1000 talentų smilkalų. Šventovėje tais laikais tebestovėjo dvylikos uolekčių aukščio auksinė dievo statula. Aš tos statulos nemačiau, tik sakau tai, ką man pasakojo chaldėjai. Šitą statulą tykojęs pasigrobti Histaspo sūnus Darijus[211], bet neišdrįsęs. Jo sūnus Kserksas[212] statulą pasiėmė, o šventiką, mėginusį neleisti, užmušė. Taip yra išpuošta toji šventovė. Joje yra daug dovanų, kurias paaukojo pavieniai žmonės.

184. Babilone buvo daug karalių. Apie juos papasakosiu dėstydamas Asirijos istoriją. Jie dar labiau sustiprino sienas ir išpuošė šventovę. Tarp šių karalių buvo dvi moterys. Viena, vardu Semiramidė, karaliavo penkiomis žmonių kartomis anksčiau už kitą. Ji supylė lygumoje dėmesio vertus pylimus. Mat anksčiau upė užliedavo visą lygumą.

185. Antroji karalienė, gyvenusi vėliau, vadinosi Nitokridė[213]. Ji buvo protingesnė už aną seniau karaliavusią ir paliko atminimui daug dalykų — apie juos vėliau papasakosiu. Matydama, kad medai pasidarė labai galingi ir vis nerimsta, užkariauja miestą po miesto (tarp jų ir Niną), ji ėmėsi visokiausių saugumo priemonių. Pirmiausia Eufratą, kuris tekėjo tiesiai per polio vidurį, padarė aukščiau iškastais kanalais tokį vingiuotą, kad į vieną asirų kaimą jis atvingiuoja tris kartus. Tas kaimas, į kurį atvingiuoja Eufratas, vadinasi Arderika. Ir dabar keleiviai, kurie iš mūsų jūros keliauja į Babiloną Eufrato upe, per tris dienas į tą patį kaimą atplaukia tris kartus. Be to, karalienė abiejuose upės krantuose supylė nuostabaus dydžio ir aukščio pylimus. Kiek aukščiau Babilono ji liepė iškasti netoli upės ežerą tokio gylio, kad sunktųsi gruntinis vanduo. Jo perimetras yra 420 stadijų. Iš iškastų žemių karalienės paliepimu supylė pylimus palei upę. Kai ežeras buvo iškastas, atgabeno akmenų ir išmūrijo krantus. Abu šiuos darbus — išvingiavo upę ir iškasė ežerą — atliko todėl, kad upė, darydama daug posūkių, nebūtų labai srauni, kad kelias į Babiloną būtų vingiuotas ir atplaukę

keleiviai būtų priversti dar sukti didelį ratą aplink tą ežerą. Situos darbus ji padarė toje šalies vietoje, kur yra perėjos ir trumpiausias kelias iš Medijos, kad medams būtų sunku patekti į šalį ir sužinoti, kas joje dedasi.

186. Štai tokius statinius padarė karalienė iš žemių, gautų kasant ežerą. Be to, ji atliko ir kitus, papildomus darbus. Kadangi polis buvo perskirtas į dvi dalis ir tarp jų tekėjo upė, tai ankstesniųjų karalių laikais, norint iš vienos jo dalies patekti į kitą, reikėdavo plaukti laivu. Tai buvo, mano nuomone, labai nepatogu. Karalienė ir čia pasirūpino: kasant ežerą, buvo padarytas ir kitas darbas. Iškirto didelius akmens luitus, o kai tie akmenys buvo paruošti ir ežeras iškastas, į jį nukreipė upės vagą ir prileido vandens. Senoji vaga išdžiūvo. Tada upės krantus polyje ir takus nuo vartų į upę išmūrijo degtomis plytomis taip, kaip sieną, ir maždaug polio viduryje iš tų akmenų luitų pastatė tiltą; akmenys buvo surišami geležimi ir švinu. Rytą pagal jos įsakymą skersai to tilto buvo padedami keturkampiai rąstai babiloniečiams per juos vaikščioti. Nakčiai tuos rąstus nuimdavo, kad žmonės nevaikščiotų ir nevogtų vieni iš kitų. Kai iškastasis ežeras prisipildė upės vandens ir buvo pastatytas tiltas, Eufrato upę ji vėl grąžino į senąją vagą. Šitaip ežeras virto pelke (kaip ir buvo numatyta), saugančia polį, o jo gyventojams buvo pastatytas tiltas.

187. Toji pati karalienė sugalvojo ir tokią gudrybę: ji liepė pastatyti jai kapą virš tų polių vartų, pro kuriuos daugiausia žmonių vaikščioja, ir ant jo užrašyti tokius žodžius: „Jei kuriam nors iš būsimųjų Babilono karalių pritrūks pinigų, teatsidaro šį kapą ir pasiima tiek, kiek tik jų nori. Bet jeigu jam netrūks pinigų, tegu be reikalo neatidaro, nes iš to naudos jis neturės.“ Šio kapo niekas nelietė tol, kol paėmė valdžią Darijus. Jam pasirodė neprotinga nepasinaudoti tais vartais ir nepasiimti ten padėtų pinigų, ypač kad jie patys siūlėsi paimami. Pro vartus jis nevaikščiojo, kad viršum galvos nebūtų jam lavono[214]. Atidaręs kapą, Darijus pinigų nerado: buvo tik lavonas ir toks užrašas: „Jei nebūtum labai godus, neatidarinėtum mirusiųjų kapų.“ Štai kas pasakojama apie tą karalienę.

188. Prieš tos moters sūnų, paveldėjusį iš tėvo Labineto[215] vardą ir asirų valdžią, išžygiavo Kyras. Didysis persų karalius[216] į žygį visada pasiima iš namų daug duo-

nos ir avienos, be to, gabenasi vandens iš Choaspo upės, kuri teka pro Sūzus[217], nes jis geria tik šitos upės vandenį. Virintas Choaspo vanduo, supiltas į sidabrinius indus, mulų traukiamais keturračiais vežimais vežamas visur, kur tik karalius vyksta.

189. Traukdamas į Babiloną, Kyras priėjo Gindo[218] upę. Ji išteka iš Matienų kalnų, teka per dardanų kraštą ir įsilieja į kitą upę — Tigrą. O Tigras teka pro Opidės polį ir įteka į Raudonąją jūrą. Kai Kyras pamėgino per šią laivuojamą upę persikelti, vienas jo šventasis baltas žirgas[219] drąsiai šoko į upę ir ėmė plaukti. Tačiau srovė pagriebė žirgą ir nunešė. Kyras baisiai supyko ant upės už tokį įžūlumą ir pagrasino ją padarysiąs tokią seklią, kad net moterys galėsiančios lengvai perbristi, nesušlapdamos kelių. Šitaip pagrasinęs, Kyras atidėjo žygį į Babiloną. Perskyręs kariuomenę į dvi dalis, karalius išdėstė ją išilgai upės krantų ir liepė abiejuose krantuose sužymėti po 180 tiesių kaip strėlė kanalų. Taip patvarkęs, jis paliepė kariuomenei kasti. Kadangi triūsė daugybė žmonių, darbas buvo atliktas, tačiau dirbdami jie sugaišo visą vasarą.

190. Kai Kyras atkeršijo Gindo upei — išskirstė ją į 360 kanalų — ir kai vėl atėjo pavasaris, jis iššygiavo į Babiloną. Babiloniečiai su kariuomene jo laukė išėję už polio. Karaliui priartėjus prie jo, jie šoko kautis, bet pralaimėjo ir buvo priversti pasitraukti į polį. Babiloniečiai žinojo, kad Kyras nesėdės susidėjęs rankas: juk jie matė, kaip persų karalius puolė vieną tautą po kitos, todėl, prisigabenę maisto daugeliui metų, visai nekreipė dėmesio į tai, kad yra apgulti. O Kyras tiesiog nežinojo, ką daryti, nes jau daug laiko praėjo, o reikalai nė kiek nepajudėjo į priekį.

191. Nežinia, ar jam kas pakišo mintį, ar jis pats sugalvojo, ką reikia daryti, bet jis štai ką padarė[220]: pastatęs dalį kariuomenės toje vietoje, kur upė įteka į polį, o kitą dalį — kitoje polio pusėje, kur upė iš jo išteka, įsakė kareiviams, kai tik pamatys, kad upė jau perbrendama, tuojau veržtis jos vaga į polį. Davęs tokį nurodymą kareiviams, su nekovine dalimi atsitraukė. Atėjęs prie ežero, kurį buvo iškasusi babiloniečių karalienė, jis su upe padarė tą patį, ką ir ji: kanalu sujungė ją su ežeru, kuris iki tol buvo pelkė; upė nuslūgo, ir jos senoji vaga pasida-

rė perbrendama. Tada persai, kurie buvo išrikiuoti palei upę, vandeniui nuslūgus tiek, kad buvo tik iki kelių, jos vaga įsiveržė į Babiloną. Jeigu babiloniečiai iš anksto būtų sužinoję Kyro sumanymą arba pastebėję, ką jis daro, ne tik nebūtų leidę persams įsiveržti į polį, bet netgi būtų visiškai sunaikinę priešą. Juk jie galėjo užversti visus vartus, vedančius į upę, ir, užsilipę ant sienos išilgai upės, uždaryti persus į spąstus. Bet dabar persai juos netikėtai užgriuvo. Kadangi polis buvo labai didelis, tai, pasak babiloniečių, pakraščių gyventojai jau buvo paimti į nelaisvę, o gyvenantieji viduryje dar [apie tai] nieko nežinojo ir šoko bei linksminosi (tuo laiku jie šventė šventę) tol, kol patys pamatė, kas atsitiko. Šitaip tada pirmą kartą buvo paimtas Babilonas.

192. Kokie babiloniečiai turtingi, galiu papasakoti įvairių pavyzdžių, bet pasitenkinsiu vienu. Visa šalis, kurią valdo didysis karalius, turi ne tik mokėti duoklę, bet ir išlaikyti karalių su jo kariuomene. Taigi iš 12 mėnesių keturis mėnesius tiekia karaliui maistą babiloniečių žemė, o aštuonis — kita Azijos dalis. Vadinasi, Asirija savo turtais užima trečią vietą Azijoje, ir valdyti šitą šalies dalį, persų vadinamą satrapija, aišku, labiau apsimoka nei kitas. Antai ji duodavo Tritantechmui, Artabazo sūnui, gavusiam iš karaliaus tą nomą, kas dieną po pilną artabę sidabrinių pinigų. (Artabė yra persų saikas, trimis chenikais didesnis nei atikiečių medimnas[221].) Be to, Tritantechmas turėjo 800 veislinių eržilų ir 16 000 veislinių kumelių, neskaitant kovos žirgų (vienam eržilui 20 kumelių). Indijos šunų čia jis laikė tiek daug, kad jiems ėdalą tiekė keturi dideli lygumos kaimai, už tai atleisti nuo visų kitų duoklių. Toks turtingas buvo babilonų archontas.

193. Asirijoje mažai lyja, bet to lietaus užtenka javų šaknims maitinti. Pasėliai išauga ir subręsta drėkinami upės. Asirai drėkina ne taip, kaip Egipte, kur upė pati užlieja dirvas, o rankomis ir siurbliais. Visa Babilonija, kaip ir Egiptas, išraižyta kanalų. Didžiausias kanalas tinka laivams plaukioti. Jis jungia Eufratą šiaurės rytų kryptimi su kita upe — Tigru, prie kurio įsikūręs Nino polis. Šita šalis, kiek žinau, tinkamiausia Demetros vaisiams[222] auginti. O vaismedžių joje nė nemėginama auginti — nei figmedžių, nei vynuogynų, nei alyvmedžių. Bet Demetros vaisius ji tokius puikius augina, kad apskritai duoda du-

šimtąjį grūdą, o kai labai gerai uždera, net trišimtąjį. Kviečių ir miežių laiškai ten gerų keturių pirštų pločio. Kokie išauga sora ir sesamas, aš net nepasakysiu, nes gerai žinau, kad tie, kurie patys nėra buvę Babilonijoje, nenorės tikėti net tuo, ką aš sakiau apie javų derlingumą. Aliejų jie vartoja ne alyvų, bet spaudžia iš sesamo. Visoje lygumoje auga palmės; dauguma jų veda vaisius, iš kurių žmonės gaminasi duoną, vyną ir medų. Palmes jie prižiūri taip, kaip figmedžius. Vaisius tų palmių, kurias helėnai vadina vyriškomis, pririša prie tų palmių, kurios veda didelius riešutus, kad širšė, įlindusi į riešutą, jį nunokintų ir kad palmės vaisius pirma laiko nenukristų. Mat vyriškųjų palmių vaisiuose laikosi širšės, kaip ir per anksti užsimezgusiose figose.

194. Dabar aš papasakosiu apie tai, kas toje šalyje yra nuostabiausia, neskaitant paties [Babilono] polio. Laivai, plaukiantys žemyn upe į Babiloną, yra apskriti ir padaryti iš odos. Armėnijoje, kuri yra aukščiau Asirijos, babiloniečiai prisipjauna karklų, iš jų pasidaro laivo griaučius ir juos aptraukia oda. Atrodo lyg laivo dugnas, nes nei laivugalio nepraplečia, nei jo priekio nepadaro smailėjančio, todėl laivas yra apskritas kaip skydas. Iškloję šiaudais ir prikrovę prekių, jie paleidžia juos plaukti pavandeniui. Dažniausiai jais gabena ąsočius su palmių vynu. Juos vairuoja du stati vyrai su kartimis: vienas kartį traukia į save, o kitas ja nuo savęs stumia. Tų laivų būna ir labai didelių, ir mažesnių — didžiausi kelia iki 5000 talentų. Kiekviename tokiame laive plaukia po asilą, o didesniuose — net po kelis. Atplaukę į Babiloną ir išpardavę prekes, pirkliai laivo griaučius ir šiaudus paleidžia iš varžytynių, o odas susikrauna ant asilų ir varosi atgal į Armėniją. Aukštyn tie laivai jokiu būdu negali plaukti, nes upė srauni. Štai kodėl laivai daromi ne iš medžio, bet iš odos. Atkeliavę su asilais į Armėniją, tokiu pačiu būdu pasidaro naujus laivus. Tokie jų laivai.

195. Jų drabužiai šitokie: apsivelka lininį chitoną, siekiantį kulkšnis, ant jo — kitą chitoną, vilnonį, ir apsisiaučia balta chlanida. Kojas aunasi apavu, panašiu į beotų batus[223]. Visą kūną įsitrina kvepiančiais aliejais, ant gal-

vos užsiriša raiščius. Plaukus nešioja ilgus. Kiekvienas mūvi žiedą su antspaudu ir turi rankų darbo lazdą, ant kurios išpjaustytas arba obuolys, arba rožė, arba lelija, arba erelis, arba dar kas nors. Jie nenešioja lazdų be tokio ženklo. Toks yra jų apdaras, o apie jų papročius štai ką papasakosiu.

196. Protingiausias paprotys, kurį, girdėjau, turi ir Ilyrijos venetai[224], mano nuomone, yra šis. Kiekviename nome kartą per metus štai kas daroma: sukviečiamos visos tekėjimo amžiaus sulaukusios merginos ir suvedamos į vieną vietą; jas apspinta jaunuolių minia. Šalia stovintis šauklys šaukia vieną po kitos merginas ir ima pardavinėti — visų pirma gražiausiąją. Kai už didelius pinigus parduodama, šauklys šaukia kitą gražiausią po pirmosios su sąlyga, kad pirkėjas ją tikrai ims. Turtingi Babilonijos jaunikiai, vienas per kitą keldami kainas, nusipirkdavo gražiausias merginas. Paprasti jaunikiai visai nevertino grožio ir imdavo negražias mergaites su pinigais. Mat šauklys, pardavęs gražiausias, liepdavo atsistoti bjauriausiai arba luošai merginai ir klausdavo, kas norėtų su ja gyventi už mažiausią sumą pinigų, ir mergaitė būdavo atiduodama tam, kas sutikdavo ją vesti už mažiausią kainą. Pinigų būdavo gaunama už parduotas gražiąsias merginas. Taigi gražiosios išleisdavo už vyrų bjauriąsias ir luošąsias. Niekas neturėjo teisės išleisti dukters už norimo, lygiai kaip be laiduotojų pirkėjai negalėjo nusivesti merginų — tik laiduotojui patvirtinus, kad pirkėjas tikrai su ja gyvens, galėjo ją vestis namo. Jeigu sutuoktiniai nesugyvendavo, tai pagal paprotį jis turėdavo grąžinti pinigus. Galėjo ir iš kito nomo atėjęs jaunikis nusipirkti žmoną. Toks buvo gražiausias jų paprotys, bet dabar jo nėra. Vietoj jo babiloniečiai sumanė ką kita. Mat kai juos pavergė, nuniokojo ir nuskurdino persai, prasti žmonės, verčiami skurdo, ėmė prekiauti savo dukterų kūnu.

197. Antras išmintingas jų paprotys yra šitoks: jie ligonius išneša į turgaus aikštę, nes neturi gydytojų. Praeiviai, priėję prie ligonio, teiraujasi, kuo tas serga, ir jeigu kuris pats sirgo ta liga ar matė kitą sergant, pataria ir paragina daryti tai, ką jis pats darė, kol išgijo, arba

matė, kad [kitas] nuo to išgijo. Draudžiama praeiti pro ligonį tylomis, nepasiteiravus, kuo šis serga.

198. Mirusius laidoja aplieję medumi; jų laidojimo apeigos tokios pat, kaip ir egiptiečių. Kiek kartų babilonietis turi lytinių santykių su žmona, tiek kartų jis privalo atsisėsti prie degančių šventų smilkalų; kitoje vietoje tą patį daro žmona. Prašvitus abu maudosi, o kol neišsimaudę, nepaliečia jokio indo. Šitaip elgiasi ir arabai.

199. Šlykščiausias babiloniečių paprotys yra šis: kiekviena vietinė moteris privalo kartą per [savo] gyvenimą Afroditės šventovėje turėti lytinius santykius su svetimšaliu vyru. Daug moterų, besididžiuojančių savo turtais ir laikančių negarbingu dalyku bendrauti su paprastomis moterimis, į šventovę važiuoja dengtais vežimais, lydimos didelio tarnų būrio. Dauguma jų daro šitaip: Afroditės šventovėje sėdi daugybė apsivainikavusių galvas vainikais iš virvių. Vienos išeina, kitos įeina. Tarp jų į visas puses palikti tiesūs kaip virvė takai, kuriais eidami svetimšaliai išsirenka moterį. Atsisėdusi ten moteris neina namo tol, kol koks svetimšalis įmeta jai į sterblę sidabrinį pinigą ir už šventovės ribų su ja suartėja. Metęs moteriai pinigą, jis tik tiek pasako: „Aš kviečiu tave deivės Militos vardu." Milita asirai vadino Afroditę. Užmokestis gali būti visai menkas, bet moteris neturi teisės jo nepriimti, nes tie pinigai esą šventi. Moteris turi neatsisakinėdama eiti su pirmuoju metusiu jai pinigų. Lytiškai pasantykiavusi ir šitaip atlikusi pareigą deivei, ji eina namo, ir nuo to laiko jos nė už jokius pinigus antrą kartą negausi. Gražios ir kūningos moterys greitai eina namo, o negražioms tenka ilgai laukti, kol atlieka savo pareigą; kai kurios ten sėdi trejus, ketverius metus. Toks paprotys yra ir kai kuriose Kipro salos vietose.

200. Šitokie babiloniečių papročiai. Yra trys jų gentys, kurios niekuo daugiau nesimaitina, tik žuvimis. Sugautas žuvis jos vytina prieš saulę, paskui sudeda į piestą, sutrina grūstuvu ir išspaudžia per drobę. Kas nori, valgo tą tešlą, o kas nori, iš jos išsikepa duoną.

201. Nukariavęs šią tautą, Kyras užsigeidė užkariauti masagetus[225]. Toji gentis, sako, yra didelė ir karinga; ji

gyvena rytuose anapus Arakso upės[226] priešais isedonus[227]. Kai kas tvirtina, kad masagetai yra skitų gentis.

202. Vieni sako, kad Araksas didesnis, kiti,— kad mažesnis už Istrą[228]. Pasakoja, jog jame esą daug salų, beveik tokio dydžio kaip Lesbas. Tų salų gyventojai vasarą maitinasi visokiomis šaknimis, o medžių vaisius, tinkamus maistui, nunokusius pasideda ir valgo žiemą. Be to, ten, sako, yra ir tokių medžių, ant kurių auga ypatingi vaisiai. Susirinkę į vieną vietą, masagetai užkuria laužą, susėda aplink jį ir į ugnį mėto tuos vaisius; nuo deginamų vaisių kvapo jie apsvaigsta nelyginant helėnai nuo vyno. Kuo daugiau tų vaisių jie įmeta į ugnį, tuo labiau pasigeria; pagaliau apkvaitę ima šokti ir dainuoti. Šitoks, sako, yra jų gyvenimo būdas. Arakso upė teka iš Matienų [kalnų] kaip ir Gindas, kurį Kyras padalijo į 360 kanalų. Ji šakojasi į keturiasdešimt šakų, kurios visos, išskyrus vieną, dingsta pelkėse ir liūnuose. Šitose pelkėse, sako, gyvena žmonės, kurie maitinasi žaliomis žuvimis ir rengiasi ruonių kailių drabužiais. Tik viena Arakso šaka teka atvira vietove ir įsilieja į Kaspijos jūrą.

203. Kaspijos jūra yra atskira ir nesusisiekia su kitomis jūromis. Mat visa ta jūra, kuria plaukioja helėnai, ir jūra anapus Heraklio stulpų, vadinamoji Atlanto, taip pat Raudonoji jūra — tai viena ir ta pati jūra[229]. Kaspijos jūra visiškai atskira; jos ilgis, irkliniu laivu plaukiant, 15 dienų, o plotis plačiausioje vietoje — 8 dienos kelio. Vakarinėje tos jūros pakrantėje driekiasi Kaukazas — ir apimtimi, ir aukščiu didžiausias kalnynas. Jame gyvena daug įvairių genčių. Dauguma jų maitinasi laukiniais vaisiais. Pasakojama, kad tuose miškuose auga medžiai su keistais lapais. Tuos lapus žmonės trina, maišo su vandeniu ir tuo mišiniu piešia ant drabužių piešinius; tie neišsiplauna ir lieka tol, kol pati vilna laiko, tartum būtų įausti. Lytiškai tie žmonės santykiauja viešai kaip gyvuliai.

204. Vakarinis Kaspijos jūros krantas ribojasi su Kaukazu, o į rytus nuo jos plyti neaprėpiama lyguma. Gana didelę tos lygumos dalį turi masagetai, prieš kuriuos Kyras ir norėjo žygiuoti. Tam žygiui jis turėjo daug rimtų

priežasčių ir paskatų. Pirmiausia — kilmė: tarėsi esąs kažkuo už žmogų didesnis; paskui — sėkmė karuose, nes kur tik jis pasinešdavo žygiuoti, ten jokia tauta neatsilaikydavo.

205. Tuo laiku masagetus valdė mirusio karaliaus žmona vardu Tomiridė. Kyras per pasiuntinius mėgino jai pirštis neva norėdamas ją imti sau už žmoną. Bet Tomiridė suprato, kad jis peršasi ne jai, o masagetų karalystei, ir atmetė jo pasiūlymą. Kai klasta nepavyko, Kyras nužygiavo prie Arakso upės ir ėmė atvirai ruoštis karui prieš masagetus: statė per upę tiltus kariuomenei pereiti ir bokštus[230] tuose laivuose, kurie turėjo sudaryti tiltą.

206. Kai jis taip ruošėsi, Tomiridė pasiuntė šauklį ir liepė taip pasakyti Kyrui: „O medų karaliau, neskubėk ten, kur taip skubi. Juk nežinai, ar tie darbai tau išeis į gera. Sustabdyk juos, valdyk savuosius ir netrukdyk mums valdyti tų, kuriuos valdome. Aišku, tu nepasinaudosi šitais patarimais — verčiau visa kita darysi, tik jau ramus nesėdėsi. Tad jei labai trokšti išmėginti jėgas su masagetais, liaukis tiltus per upę statęs: mes atsitrauksime nuo upės trijų dienų kelio atstumu, o tu pereik į mūsų šalį. O jeigu nori mus pasitikti savo krašte, tai padaryk tą patį.“ Tai išgirdęs, Kyras sušaukė persų didžiūnus ir, surinkęs į vieną vietą, išdėstė jiems tą reikalą klausdamas, ką daryti. Jų visų nuomonė buvo viena: įsileisti Tomiridę ir jos kariuomenę į savo šalį.

207. Buvęs tame pasitarime lydų karalius Krezas supeikė tokį sprendimą ir išdėstė visai priešingą nuomonę tokiais žodžiais: „O karaliau, jau esu sakęs ir anksčiau, Dzeusui mane atidavus tavo valdžion, kad, matydamas kokį tavo namams gresiantį pavojų, stengsiuosi kiek pajėgdamas jį atitolinti. Skaudžiai iškentėtos nelaimės man buvo pamoka. Jeigu laikai save nemirtingu ir vadovauji tokiai pat kariuomenei, tai nematau reikalo tau sakyti savo nuomonę. Bet jei tu jautiesi žmogus ir valdai tokius pat žmones, tai pirmiausia suprask, kad žmonių likimas eina ratu, ir tas ratas sukdamasis neleidžia visą laiką tiems patiems žmonėms turėti laimės. Šiuo klausimu esu visai priešingos nuomonės negu jie. Jeigu nutarsime prie-

šus įsileisti į savo kraštą, štai koks tau gresia pavojus: pralaimėjęs tu neteksi visos savo valdžios. Juk aišku, jei masagetai laimės, nebėgs atgal, žygiuos į tavo valdas. O jei tu nugalėsi, tai nelaimėsi tiek, kiek laimėtum, jei, įžengęs į jų žemę kaip nugalėtojas, vytumeisi bėgančius. Tuo atveju, manau, įvyks tas pats, kas ir pirmuoju atveju: nugalėjęs priešus, tu trauksi tiesiog į Tomiridės valdas. Be to, būtų didžiulė gėda Kambizo sūnui Kyrui trauktis nuo moters ir įsileisti ją į savo šalį. Mano nuomone, reikia keltis per upę ir žygiuoti tol, kol priešai trauksis, o paskui mėginti juos šitaip įveikti. Kiek žinau, masagetai nepatyrę persų prabangos ir didelių malonumų, todėl tiems žmonėms savo stovykloje surenk didžiulį pokylį: pripjauk daug avių, pripilk kraterus neatmiešto vyno ir gausiai prigamink visokiausių valgių. Viską paruošus, patariu silpniausius kareivius palikti, o su kitais vėl patraukti prie upės. Jei neklystu, jie, pamatę daug visokių gėrybių, puls prie jų, ir tada mums bus proga atlikti didelį žygdarbį."

208. Tokių būta nuomonių. Kyras, atsisakęs pirmo pasiūlymo, priėmė Krezo patarimą ir paliepė Tomiridei atsitraukti, nes jis pereinąs į jos šalį. Tomiridė atsitraukė kaip buvo žadėjusi. Kyras atidavė Krezą sūnui Kambizui, kurį paskyrė sosto įpėdiniu, primygtinai liepdamas karalių gerbti ir juo rūpintis, jeigu žygis prieš masagetus nepavyktų. Šitaip įsakęs ir išsiuntęs juos abu į Persiją, pats su kariuomene ėmė keltis per upę.

209. Persikėlęs per Araksą, naktį masagetų žemėje Kyras sapnavo šitokį sapną: jam pasirodė vyriausiasis Histaspo sūnus su sparnais ant pečių; vienu sparnu jis laikė uždengęs Aziją, kitu — Europą. Histaspo, Arsamo sūnaus iš achemenidų giminės, vyriausiasis sūnus buvo Darijus, maždaug 20 metų jaunuolis. Jis liko Persijoje, nes buvo per jaunas eiti į karą. Pabudęs Kyras apsvarstė sapną ir nusprendė, kad jis labai reikšmingas. Tad pasikvietė Histaspą vienui vieną ir jam tarė: „Histaspai, paaiškėjo, kad tavo sūnus kėsinasi į mane ir į mano valdžią. Aš įrodysiu, kad tai tiesa. Manimi rūpinasi dievai ir iš anksto įspėja apie pavojų. Antai šiąnakt sapnavau tavo vyriausiąjį sū-

nų su sparnais ant pečių: vienu sparnu jis laikė uždengęs Aziją, kitu — Europą. Iš mano sapno aiškių aiškiausiai matyti, kad tavo sūnus kėsinasi į mane. Kuo greičiausiai grįžk į Persiją ir, kai aš, užkariavęs šį kraštą, paržygiuosiu namo, atgabenk man savo sūnų teisti."

210. Taip kalbėjo Kyras manydamas, kad Darijus turįs prieš jį piktų kėslų. Iš tikrųjų dievas jam tik nurodė, kad jis netrukus čia mirs, o karalystė atiteks Darijui. Histaspas šitaip atsakė: „O karaliau, geriau būtų negimęs tas persas, kuris nori tau pakenkti! O jeigu toks atsirado, kuo greičiausiai težūnie. Juk tu padarei mus, persus, iš vergų laisvais ir dabar mus nebe kiti valdo, bet mes valdome kitus. Ir jeigu koks sapnas tau apreiškė, kad mano sūnus į tave kėsinasi, tai atiduodu jį į tavo rankas, daryk su juo, ką nori."

211. Šitaip atsakęs, Histaspas persikėlė per Araksą ir grįžo į Persiją atiduoti dėl Kyro į kalėjimą sūnų Darijų. Kyras nuo Arakso nužygiavo vienos dienos kelią ir padarė taip, kaip buvo pataręs Krezas. Paskui su stipriausiais kariais atsitraukė prie Arakso, palikęs vietoje kovoti netinkamus vyrus. Trečdalis masagetų kariuomenės karių užpuolę išžudė tuos persus, kuriuos Kyras buvo palikęs. Po pergalės pamatę paruoštas vaišes, nelyginant nugalėtojai, masagetai pusiaugulomis ėmė puotauti; pagaliau prisisotinę valgių ir prisigėrę vyno sumigo. Tuo metu grįžę persai daug jų išžudė, bet dar daugiau paėmė į nelaisvę, tarp jų ir karalienės Tomiridės sūnų Spargapisą, masagetų strategą.

212. Karalienė, sužinojusi, kas atsitiko kariuomenei ir jos sūnui, nusiuntė šauklį pas Kyrą su tokiais žodžiais: „Nepasotinamas kraugery Kyrai! Nesididžiuok tuo, kas įvyko. Juk vynuogių sulčių prisigėrę pametate protą ir, vynui mušus į galvą, žeriate nešvankius žodžius,— tokiais nuodais apgavęs, tu paėmei mano sūnų, o ne kovoje jį nugalėjai. Taigi paklausyk dabar mano gero patarimo: atiduok man sūnų ir pasitrauk iš mano šalies nenubaustas, nors ir nedorai pasielgęs su trečdaliu masagetų kariuomenės. Jei to nepadarysi, prisiekiu saule, masagetų dievybe, kad tave pasotinsiu krauju, nors esi nepasotinamas."

213. Kyras visai nepaisė tų jos žodžių. Karalienės Tomiridės sūnus Spargapisas, išsipagiriojęs ir suvokęs savo nelemtį, ėmė prašyti Kyrą išlaisvinti iš pančių. Kai tik buvo nuimti pančiai ir išlaisvintos rankos, Spargapisas nusižudė. Tokia buvo jo mirtis.

214. Tomiridė, Kyrui nepaklausius, surinko visą savo kariuomenę ir stojo į kovą. Manau, kad tai buvo žiauriausios kautynės tarp barbarų; girdėjau, jos tokios ir buvusios. Iš pradžių, sako, vieni į kitus iš tolo šaudę iš lankų, vėliau, pritrūkę strėlių, susirėmę iš arti ietimis ir durklais. Kovoję ilgai: nei vieni, nei antri nebėgę. Pagaliau masagetai paėmę viršų. Didesnė persų kariuomenės dalis ten kritusi, pats Kyras, karaliavęs 29 metus, buvęs užmuštas[231]. Tomiridė pripylusi odinį maišą žmogaus kraujo ir ėmusi ieškoti tarp kritusių persų Kyro lavono. Radusi karalienė įgrūdusi jo galvą į tą maišą ir, tyčiodamasi iš jo, šitaip pasakiusi: „Tu mane pražudei, nors aš gyva ir kovoje nugalėjau, bet klastingai atėmei sūnų, dėl to tave, kaip grasinau, pasotinsiu krauju." Apie Kyro mirtį yra įvairių pasakojimų[232], bet šis, man atrodo, įtikimiausias.

215. Masagetų drabužiai ir gyvenimo būdas beveik tokie patys, kaip ir skitų[233]. Vieni jų yra raiteliai, o kiti — ne (yra ir tokių, ir tokių); jie kaunasi lankais, ietimis ir dviašmeniais kirviais. Visi jų daiktai iš aukso ir vario: iečių ir strėlių smaigalius, dviašmenius kirvius [masagetai] kala iš vario, o galvą, juostas ir krūtinės diržus puošia auksu. Arklių krūtines irgi apjuosia variniais šarvais, o žąslus, brizgilus ir galvos papuošalus daro iš aukso. Sidabro ir geležies visai nenaudoja, nes jų šalyje nerandama, tuo tarpu aukso ir vario — apstu.

216. Jų papročiai tokie: kiekvienas veda žmoną, bet visi ja naudojasi[234]. Tai, ką helėnai priskiria skitams, daro ne skitai, o masagetai. Mat jei masagetas panori kurios moters, tuoj pasikabina strėlinę prie jos vežimo ir be baimės atlieka su ja reikalą. Jokios amžiaus ribos jiems nėra. Kai kuris nors visai nukaršta, visi giminaičiai susirinkę papjauna jį kartu su aukos gyvuliais, išsiverda jo mėsą

ir suvalgo. Tokia gyvenimo pabaiga, jų įsitikinimu, yra laimingiausia. Mirusių nuo ligos jie nevalgo, juos laidoja žemėje labai sielvartaudami, kad tas žmogus nebuvo paaukotas. Jie nieko nesėja: maitinasi gyvulių mėsa ir žuvimis, kurių jiems gausiai tiekia Arakso upė. Geria pieną. Iš dievų garbina tik saulę; jai aukoja arklius. Tos aukos prasmė šitokia: greičiausiam iš visų dievų — greičiausias gyvulys.

ANTROJI KNYGA

EUTERPĖ

1. ŽUVUS KYRUI, KARALYSTĘ PAVELDĖJO KAMBIZAS, KYRO IR FARNASPO DUKTERS KASANDANĖS SŪNUS. KASANDANEI KIEK ANKSČIAU MIRUS, KYRAS LABAI LIŪDĖJO IR ĮSAKĖ VISIEMS VALDINIAMS GEDĖTI. Tos moters ir Kyro sūnus Kambizas jonėnus ir eoliečius laikė vergais, paveldėtais iš tėvo. Jis surengė žygį į Egiptą pasiėmęs visus valdinius, tarp jų ir helėnus.

2. Egiptiečiai iki valdant Psametichui[1] laikė save seniausia pasaulio tauta. Nuo tada, kai Psametichas, paėmęs valdžią, panoro sužinoti, kurie žmonės yra seniausios kilmės, jie tvirtina, kad frygai atsiradę pirmiau už juos, o jie patys — anksčiau už visus kitus. Psametichas, niekaip negalėdamas nustatyti, kurie žmonės seniausios kilmės, štai ką sugalvojo. Du žemakilmius naujagimius atidavė piemeniui ir įsakė, nusinešus prie bandos, auginti taip, kad niekas jiems girdint nepratartų nė žodžio: kūdikius palikti nuošalioje pastogėje, laikas nuo laiko pas juos atvaryti ožkas, pripilti jiems indą pieno ir sutvarkyti visa, kas reikalinga. Šitaip patvarkė ir įsakė Psametichas, norėdamas išgirsti, kokį pirmą žodį ištars tiedu vaikai, nustoję kūdikiškai vapėti. Taip ir buvo padaryta. Praėjus dvejiems metams, kai piemuo atvėrė duris ir įėjo į vidų, abu vaikai pribėgo artyn ir, ištiesę rankutes, ėmė šaukti „bekos". Iš pradžių piemuo į šį žodį nekreipė dėmesio. Bet kadangi jis, atėjęs rūpintis vaikais, dažnai girdėdavo tą žodį, tai pagaliau pranešė karaliui ir šio paliepimu vaikus atvedė pas jį. Kai Psametichas irgi išgirdo šį žodį, ėmė klausinėti, kas iš žmonių ir ką vadina žodžiu „bekos", ir sužinojo, kad frygai tuo žodžiu vadina duoną. Tik šitokiu būdu įrodžius, egiptiečiai sutiko, kad frygai yra senesni už juos. Apie tai sužinojau Memfyje iš Hefaisto[2] šventikų. O helėnai tauškia apie tai niekus sakydami, kad Psametichas liepęs išpjauti kelioms moterims liežuvius ir atidavęs tuos kūdikius joms auginti.

3. Taip pasakojama apie tų vaikų auginimą. Susipažinęs su šventikais, Memfyje sužinojau ir daugiau dalykų. Tuo reikalu buvau nukeliavęs į Tėbus ir Heliopolį[3]:

norėjau sužinoti, ar ten man papasakos tą patį, ką ir Memfyje; mat tvirtinama, kad heliopoliečiai esą iš visų egiptiečių išmintingiausi. Iš jų išgirstų pasakojimų apie dievus nesu linkęs atpasakoti, nes, mano nuomone, visi juos lygiai gerai žino. Tad suminėsiu tik jų dievų vardus. O jei kartais ir šį tą daugiau apie juos pasakysiu, tai tik paties pasakojimo verčiamas.

4. Apie žmonių darbus visi tą patį pasakojo: egiptiečiai pirmieji nustatė metus ir pagal metų laikus juos padalijo į 12 mėnesių[4]. Šį atradimą jie padarė stebėdami žvaigždes. Manau, kad čia jie išmintingesni už helėnus, nes helėnai kas treji metai įterpia mėnesį, o egiptiečiai, sudarę kiekvieną mėnesį iš 30 dienų, prie šitų dienų kasmet prideda po penkias dienas, todėl jų metų laikai sueina. Taip pat šventikai tvirtino, kad egiptiečiai pirmieji dvylikai dievų davė vardus, o helėnai juos perėmė, jie ir pirmieji pastatė dievams aukurus, statulas, šventyklas, iškalė akmenyse atvaizdus. Kad tai teisybė, daug kur pats įsitikinau. Anot jų, pirmasis Egipto karalius žmogus buvęs Menas[5]. Jam valdant, visas Egiptas, išskyrus Tėbų nomą, buvęs ištisa pelkė, ir žemiau Merido ežero[6] nebuvę nė vienos vietos neapsemtos vandens. Nuo jūros iki Merido ežero reikia plaukti septynias dienas.

5. Man atrodo, kad šie pasakojimai apie šalį yra teisingi. Juk kiekvienam sveiko proto žmogui, nieko anksčiau negirdėjusiam, o tik pamačiusiam, pasidaro aišku, kad Egiptas, į kurį helėnai plaukioja, yra egiptiečių atkovota iš vandens žemė ir Nilo upės dovana[7]. Net aukščiau Merido ežero trijų dienų plaukimo plotas, apie kurį šventikai nieko nepasakojo, yra tokia pati žemė. Mat Egipto žemė štai kokią savybę turi: kai, plaukiant į Egiptą, iki kranto lieka diena kelio ir įleidi svambalą, iš vienuolikos sieksnių[8] gylio ištrauki dumblą. Tai rodo, kaip giliai yra žemės nuosėdų.

6. Egiptas ties jūra yra 60 schenų[9] ilgio, jei imsime Egiptą nuo Plintinės įlankos iki Serbonidės ežero, palei kurį dunkso Kasijo kalnas[10]; iš čia ir yra 60 schenų. Mat mažažemės tautos matuoja žemes sieksniais, daugiau žemės turinčios — stadijais, turtingesnės — parasangais[11], o turtingiausios — schenais. Parasangą sudaro 30 stadijų, o kiekvieną scheną, egiptiečių matą,— 60 stadijų. Taigi Egipto pajūris yra 3600 stadijų ilgio.

7. Iš čia einant žemyn iki Heliopolio, Egiptas yra plati, drėgna ir dumblina lyguma. Kelio ilgis nuo jūros iki Heliopolio yra maždaug toks pat, kaip ir nuo Atėnų dvylikos dievų aukuro iki Pisos — iki Olimpijos Dzeuso šventyklos[12]. Tiksliai išmatavęs tuos kelius, rastum, kad jie nevisiškai vienodo ilgio, bet skirtumas bus ne didesnis kaip 15 stadijų. Mat keliui iš Atėnų į Pisą trūksta 15 stadijų iki 1500 stadijų, o nuo jūros į Heliopolį yra lygiai 1500 stadijų.

8. Nuo Heliopolio einant aukštyn, Egiptas siaurėja: vienoje pusėje iš šiaurės į pietus kyla Arabijos kalnai ir tęsiasi iki vadinamosios Raudonosios jūros. Juose yra akmenų skaldyklos, kuriose buvo kertami akmens luitai Memfio piramidėms. Ties tomis skaldyklomis kalnai baigiasi ir pasisuka ten, kur sakiau. Sužinojau, kad plačiausioje tų kalnų vietoje iš rytų į vakarus yra du mėnesiai kelio. Rytiniuose jų pakraščiuose auga kvapniosios žolės. Štai tokie yra tie kalnai. Libijos pusėje stūkso kiti uolingi, smėliu apnešti kalnai, kuriuose yra piramidės. Jie, kaip ir Arabijos kalnai, driekiasi iš šiaurės į pietus. Taigi nuo Heliopolio Egiptas nebėra platus, o nuplaukus 14 dienų upe aukštyn, jis jau visai siauras. Tarp tų minėtų kalnų driekiasi lyguma, ir siauriausioje vietoje, tarp Arabijos ir Libijos kalnų, mano nuomone, yra ne daugiau kaip 200 stadijų. Nuo čia Egiptas vėl platėja. Toks yra šis kraštas.

9. Nuo Heliopolio į Tėbus plaukiama devynias dienas, kitaip tariant, yra 4860 stadijų, arba 81 schenas. Sudėjus visus tuos stadijus, Egipto pajūris, kaip jau sakiau, yra 3600 stadijų ilgio. Dabar pasakysiu, koks atstumas nuo jūros į krašto gilumą iki Tėbų: 6120 stadijų, o nuo Tėbų iki polio, vadinamo Elefantina[13], — 1800 stadijų.

10. Kaip tvirtino šventikai ir kaip man pačiam atrodo, didelę šio krašto dalį egiptiečiai tik vėliau įsigijo. Mat žemė tarp minėtų kalnų ties Memfiu, mano manymu, kadaise buvo jūros įlanka, nelyginant Ilijono, Teutranijos[14] ir Efeso apylinkės arba Meandro lyguma — jeigu galima mažus dalykus lyginti su dideliais. Juk nė viena iš šių upių, užnešusių sąnašomis minėtąsias vietas, neprilygsta jokioms penkiašakio Nilo žiotims. Yra ir daugiau upių, neprilygstančių Nilui, bet vis dėlto nuveikusių didelius darbus; iš jų paminėsiu Acheloją[15], kuris, tekėdamas per

Akarnaniją ir įsiliedamas į jūrą, jau pusę visų Echinadų salų yra pavertęs sausuma.

11. Netoli Egipto, Arabijoje, yra įlanka, išsikišusi iš vadinamosios Raudonosios jūros, labai ilga ir plati — tuojau šitai paaiškinsiu. Norint perplaukti išilgai tos įlankos nuo tolimiausio jos krašto iki atviros jūros irkline valtimi, reikia sugaišti 40 dienų, o skersai per pačią plačiausią vietą — pusę dienos. Kiekvieną dieną ten būna potvyniai ir atoslūgiai. Aš manau, kad Egiptas kadaise buvo antra tokia įlanka: ji įsikišo į žemyną iš šiaurinės jūros[16] Etiopijos kryptimi, o kita įlanka — Arabijos — driekėsi iš pietinės jūros[17] Sirijos kryptimi taip, kad tos įlankos savo smaigaliais beveik susidurdavo, nes tarp jų buvo tik siauras žemės ruožas. Jeigu Nilas nukreiptų vagą į Arabijos įlanką, tai kas jam sukliudytų per kokius 20 000 metų užnešti dumblu visą įlanką? Mano nuomone, jis užneštų ją ir per 10 000 metų. Argi per tokį ilgą laiką, kol dar nebuvau gimęs, tokia didelė ir veikli upė nebūtų užnešusi dar didesnės už šią įlankos!

12. Todėl aš tikiu tais, kurie pasakoja apie Egiptą, ir jiems pritariu: juk matau, kad šis kraštas toliau įsiterpia į jūrą negu gretimos žemės; ant kalnų teberandama kriauklių ir druskos, kuri net piramides ėda; pajūrio smėlio užtinkama tik ant kalno, esančio ties Memfiu; be to, Egipto žemė prie Arabijos nepanaši nei į Arabijos, nei į Libijos, nei į Sirijos žemę (Arabijos pajūryje gyvena sirai): ji yra juoda ir sueižėjusi — ją su dumblu atplukdė upė[18] iš Etiopijos. Kaip žinome, Libijos žemė yra raudonesnė ir smėlingesnė, Sirijos ir Arabijos žemė — molingesnė ir truputį akmenuota.

13. Apie Egipto žemės atsiradimą šventikai man pateikė dar vieną svarbų įrodymą: karaliaus Merido laikais, kai upė pakildavo bent 8 uolektis, užtvindavo visas Egiptas žemiau Memfio. Kai aš tai iš šventikų sužinojau, nuo Merido mirties dar nebuvo praėję 900 metų. Dabar upė nebeužlieja šalies, jei nepakyla 16 ar bent 15 uolekčių. Todėl manau, kad jeigu jų žemė kils kaip iki šiol ir lygiai taip pat didės, tai Nilas nebegalės šalies užtvindyti. Tie egiptiečiai, kurie gyvena žemiau Merido ežero ir vadinamojoje Deltoje, visą laiką kentės tai, dėl ko jie kadaise buvo įspėję helėnus. Mat sužinoję, kad visą helėnų žemę drėkina lietus, o ne upės, kaip jų žemę, jie tvirtino, jog

helėnai kada nors skaudžiai nusivils ir patirs didelį badą. Tuo jie norėjo pasakyti, kad jei dievas nepanorės helėnams lyti ir atsiųs sausrą, šie žus iš bado, nes neturi iš kur kitur vandens gauti, kaip tik iš Dzeuso.

14. Egiptiečiai kalba apie helėnus visai teisingai. Dabar papasakosiu, kaip yra su egiptiečiais. Jeigu, kaip sakiau, Egipto dalis, esanti žemiau Memfio (mat ji priauga), pakils tiek pat, kiek ir praeityje, tai ten gyvenantys egiptiečiai bus priversti badauti, nes ir nelis ant jų šalies, ir upė negalės išeiti iš krantų į dirvas. O dabar jie lengviau už visas tautas ir kitus egiptiečius augina derlių: jie nevargsta nei arklu žemę vagodami, nei kastuvu kasdami, nei kitus darbus dirbdami, kaip kad kiti žmonės pluša su pasėliais. Kai upė pati išsiliejusi sudrėkina dirvas ir vėl pasitraukia, kiekvienas egiptietis apsėja savo sklypą ir užvaro ant jo kiaules. Kai tos kiaulės įmina į žemę grūdus, jie laukia pjūties. Paskui su tomis kiaulėmis iškulia grūdus ir susineša namo.

15. Jeigu sutiktume su jonėnų nuomone, kad Egiptą sudaro tiktai Delta (Egipto pajūriu jie vadina 40 schenų atstumą nuo vadinamojo Persėjo kalnelio[19] iki Pelusijo[20] tarichėjų[21]), o nuo jūros žemyno link, jų žodžiais, Egiptas siekia tik Kerkasoro[22] polį, ties kuriuo Nilas atsišakoja (viena jo šaka teką į Pelusiją, kita — į Kanobą[23]), ir visi kiti plotai yra ne Egipto, bet dalis priklauso Libijai, dalis — Arabijai, tai vadovaudamiesi šitokia nuomone, turėtume sutikti, kad senovėje egiptiečiai visai neturėjo savo žemės. Juk Delta, egiptiečių žodžiais, o ir man taip atrodo, yra upės sunešta ir, sakytume, neseniai iš po vandens iškilusi. O jeigu jie anksčiau iš tikrųjų neturėjo žemės, tai be reikalo tauškia niekus, kad jie esą seniausi pasaulyje žmonės. Jiems nė nereikėjo tų kūdikių tirti, kokia kalba pirmiausia prakalbės. Vis dėlto, manau, egiptiečiai ne atsirado kartu su jonėnų vadinamąja Delta, o gyveno nuo to laiko, kai atsirado žmonės. Didėjant jų šaliai, vieni gyventojai likdavo senosiose vietose, o kiti leisdavosi tolyn į ką tik iškilusią žemę. Juk senovėje tik žemė apie Tėbus vadinosi Egiptu[24] ir aplink ją buvo 6120 stadijų.

16. Taigi jeigu mūsų nuomonė teisinga, tai jonėnų — klaidinga. O jeigu jonėnai teisingai mano, tai aš įrodysiu, kad ir helėnai, ir patys jonėnai nemoka skaičiuoti

tvirtindami, jog visa žemė susidedanti iš trijų dalių — Europos, Azijos ir Libijos[25]. Prie šių dalių vis dėlto reikia pridėti dar ketvirtąją — Egipto Deltą, nes ji nepriklauso nei Azijai, nei Libijai. Juk, jų požiūriu, Nilas ne sudaro ribą tarp Azijos ir Libijos, bet ties Deltos smaigaliu išsišakoja ir atsiduria tarp Azijos ir Libijos.

17. Beje, leiskim jonėnams manyti, kaip jie nori, o aš štai ką manau. Egiptas yra visa ta šalis, kurioje gyvena egiptiečiai, kaip kad Kilikijoje gyvena kilikai, o Asirijoje — asirai. Jokios kitos Azijos ir Libijos ribos nepripažįstu kaip tik Egiptą. Jeigu sutiktume su helėnų nuomone, tai turėtume sutikti ir su tuo, kad visas Egiptas nuo Katadupos[26] iki Elefantinos polio yra padalytas į dvi dalis ir vadinasi dviem vardais, nes viena Egipto dalis priklauso Libijai, kita — Azijai. Juk Nilas nuo Katadupos iki jūros dalija Egiptą per pusę. Iki Kerkasoro polio jis teka viena vaga, o nuo to polio išsišakoja į tris šakas. Viena šaka pasisuka į rytus ir vadinasi Pelusijo žiotimis, kita teka į vakarus — tai vadinamosios Kanobo žiotys; o tiesiai į jūrą Nilas teka šitaip: jis prasideda Deltos smaigalyje, paskui skelia Deltą pusiau ir įteka į jūrą. Šios žiotys plukdo į jūrą daugybę vandens. Jos yra žymiausios ir vadinasi Sebenito žiotimis. Nuo Sebenito žiočių į jūrą atsišakoja dar dvejos žiotys. Vienos vadinamos Saiso, antros — Mendo žiotimis. Bolbitinės ir Bukolų žiotys yra ne gamtinės, o iškastos.

18. Kad Egiptas tikrai yra toks didelis, kokį aš aprašiau, patvirtina ir Amono orakulo ištarmė, kurią sužinojau, kai apie šią šalį susidariau nuomonę. Marėjos ir Apio polių žmonės, gyvenantys prie pat Libijos sienų, vadino save libiais, o ne egiptiečiais, ir negalėjo pakęsti egiptiečių religinių papročių. Antai jie nenorėjo laikytis papročio, draudžiančio valgyti karvių mėsą, todėl nusiuntė pas Amoną pasiuntinius, kad šie pareikštų, jog jie neturi nieko bendra su egiptiečiais, nes ne tik gyvena už Deltos, bet ir kalba kita kalba, todėl prašo leisti jiems valgyti visokių gyvulių mėsą. Bet dievas nesutiko ir pasakė, kad Egiptui priklauso visa ta šalis, kurią drėkina Nilas, ir egiptiečiai yra visi tie, kurie gyvena žemiau Elefantinos polio ir geria Nilo vandenį. Tokia jiems buvo duota ištarmė. Patvinęs Nilas užlieja ne tik Deltą, bet ir dalį Libijos su Arabija — kai kur abiejose upės pusėse

net iki dviejų dienų kelio — kartais daugiau, kartais mažiau.

19. Apie tos upės prigimtį aš nieko nesužinojau nei iš šventikų, nei iš kitų. Ypač norėjau sužinoti, kodėl Nilas patvinsta; nuo vasaros saulėgrąžos 100 dienų jis kyla, o kai tos dienos pasibaigia, vėl ima slūgti, trauktis į senąją vagą ir per visą žiemą būna nusekęs iki kitos vasaros saulėgrąžos. Apie šituos dalykus nė vienas egiptietis negalėjo man nieko pasakyti, nors ir teiravausi, kodėl Nilas visai kitoks negu kitos upės. Klausinėdamas norėjau sužinoti šio reiškinio priežastį, taip pat kodėl Nilas yra vienintelė upė, nuo kurios nepučia vėjai.

20. Kai kurie helėnai, norėdami pasirodyti išmintingi, pareiškė apie Nilo potvynius tris nuomones; dviejų neapsimoka nė minėti, nebent tik trumpai, todėl dėl visa ko jas pasakysiu. Vienų nuomone, upė patvinsta dėl etesijų[27], nes jie trukdo vandeniui tekėti į jūrą. Tačiau dažnai etesijai visai nepučia, o Nilas vis tiek pakyla. Be to, jei būtų kalti etesijai, tai ir kitoms upėms, tekančioms priešais etesijus, grėstų tas pat, kas Nilui, ir dar labiau, nes jos yra mažesnės ir ne tokios sraunios. Tokių upių nemaža ir Libijoje, ir Sirijoje, bet joms taip nebūna kaip Nilui.

21. Kita nuomonė dar nemokšiškesnė nei pirmoji ir, sakytume, dar didesnę nuostabą kelianti. Ji skelbia, jog Nilas patvinsta todėl, kad teka iš Okeano, o Okeanas teka apie visą žemę.

22. Trečioji nuomonė atrodo teisingiausia, bet yra labiausiai klaidinanti. Ji nieko nepasako teigdama, kad Nilas prasidedąs iš tirpstančio sniego[28]. Tuo tarpu Nilas išteka iš Libijos, teka per Etiopiją ir įsilieja į jūrą Egipte. Tad kaipgi jis galėtų atsirasti iš sniego, jei išteka iš karštesnių vietų ir teka į šaltesnes? Joks protingas žmogus nepatikės, kad Nilas atsiranda iš sniego. Pirmasis ir didžiausias įrodymas yra karšti vėjai, pučiantys iš tų kraštų; antrasis: toje šalyje niekada nebūna nei lietaus, nei ledo. O juk pasnigus penktą dieną būtinai palyja. Vadinasi, jeigu tose vietose snigtų, tai ir lytų. Trečiasis: tų kraštų žmonių oda yra juoda; pesliai ir kregždės ten pasilieka ištisus metus, o gervės, traukdamos nuo skitų šalyje užeinančios žiemos, skrenda žiemoti į tuos kraštus. Taigi jei nors trupučiuką snigtų tose šalyse, iš kurių išteka ir

per kurias teka Nilas, tai nieko tokio nebūtų. Taip sako sveikas protas.

23. Tie, kurie kalba apie Okeaną, nieko neįtikins, nes jie teigia nežinomą dalyką. Aš nežinau, kad kur nors būtų kažkokia Okeano upė. Greičiausiai tą vardą sugalvojo ir paminėjo poezijoje Homeras ar kitas kuris poetas.

24. Jeigu, atmetus šias pažiūras, reikės man pačiam pasakyti savo nuomonę apie tuos neaiškius dalykus, tai aš nurodysiu, kodėl, mano įsitikinimu, Nilas patvinsta vasarą. Žiemą saulė, audrų išstumta iš savo senojo kelio, pereina į Libijos aukštumas. Trumpai tariant, tuo viskas ir paaiškinama: prie kurios šalies šis dievas stovi arčiausiai ir viršum kurios jis būna, toje šalyje, savaime suprantama, labiausiai išdžiūva vandenys ir nusenka upės.

25. Plačiau aiškinant, štai kaip yra. Eidama per Libijos aukštumas, saulė štai ką daro: kadangi tose vietose dangus visada būna giedras, žemė šilta ir nėra šaltų vėjų, tai ji daro tą patį, ką ir mūsų kraštuose vasarą, eidama per vidurį dangaus: garina vandenį aukštyn į dangų; iš ten jį pagriebę vėjai išsklaido. Todėl iš tų kraštų pučiantys vėjai — pietys ir pietvakaris — yra labai lietingi. Be to, man atrodo, kad saulė pasiunčia toliau ne visą kasmet išgarintą Nilo vandenį — dalį jo pasilieka. Kai žiema sušvelnėja, saulė vėl grįžta į dangaus vidurį ir garina vandenį lygiai iš visų upių. Iki to laiko upės būna patvinusios, nes į jas priteka daug lietaus vandens (krašte būna gausūs lietūs, vandens srautai jį visą išraižę griovomis). O vasarą, sumažėjus lietums ir saulei garinant vandenį, upės nusenka. Tuo tarpu Nilas, negaudamas lietaus vandens ir saulės garinamas, vienintelis iš visų upių žiemą yra daug menkesnis negu vasarą. Ir suprantama kodėl: vasarą jis yra lygiai su visomis upėmis garinamas, o žiemą tik jį vieną saulė kankina. Taigi esu įsitikinęs, kad čia kalta saulė.

26. Mano manymu, saulė yra kalta [ir dėl to], kad čia oras toks sausas, nes ji keliaudama viską degina. Todėl Libijos aukštumose visuomet yra karščiai. O jeigu pasikeistų metų laikų ir dangaus padėtis, jeigu ten, kur dabar būna žiema ir pučia borėjas, atsidurtų pietūs ir pietų vėjas, o ten, kur dabar būna pietų vėjas, atsidurtų borėjas, jeigu taip įvyktų, tai saulė, žiemos ir šiaurės vėjo išstumta iš vidurio dangaus, eitų per tolimiausias Eu-

ropos vietas, kaip dabar ji keliauja per Libijos tolius, ir, eidama per visą Europą, ji, manau, padarytų su Istru tą patį, ką dabar daro su Nilu[29].

27. O dėl vėjo, kodėl jis nedvelkia nuo Nilo, aš manau, kad čia yra savaime suprantamas dalykas: joks vėjas nedvelkia nuo labai šiltų vietų, priešingai — tik nuo šaltų.

28. Beje, tegul viskas būna kaip yra ir kaip buvo nuo amžių. O apie Nilo ištakas niekas nei iš egiptiečių, nei iš libių, nei iš helėnų, su kuriais kalbėjausi, nieko nesugebėjo man pasakyti, išskyrus Saiso miesto Atėnės[30] šventyklos raštininką ir šventųjų turtų saugotoją. Bet man rodos, jis juokavo sakydamas, kad žino. Štai ką jis papasakojo: tarp Tėbų nome esančio Sienos polio ir Elefantinos yra du kalnai su labai smailiomis viršūnėmis; vienas iš jų vadinasi Krofis, antras — Mofis. Tarp tų kalnų trykšta bedugniai Nilo šaltiniai; pusė jų vandens teka į šiaurę, į Egiptą, kita pusė — į pietus, į Etiopiją. Kad šaltiniai tikrai bedugniai, įrodęs Egipto karalius Psametichas: jis nuvijęs kelių tūkstančių sieksnių ilgio virvę, nuleidęs ją ten ir vis tiek negalėjęs pasiekti dugno. Šitaip pasakojo tas šventyklos raštininkas, jeigu jis, aišku, teisybę sakė. Jei iš tikrųjų taip yra, tai, mano nuomone, ten turi būti labai smarkūs sūkuriai ir srovės, tekančios įvairiomis kryptimis; nuleista virvė negali dugno pasiekti todėl, kad vanduo ją pagriebia ir įneša į tuos kalnus.

29. Nieko daugiau negalėjau apie tai sužinoti. Stengiausi ištirti kuo labiausiai, nes ir pats iki Elefantinos polio buvau nukakęs, o apie tai, kas yra toliau, tik iš kitų girdėjau: iš Elefantinos polio einant aukštyn, vietovė staigiai statėja. Todėl ten reikia prie laivo iš abiejų pusių pririšti virves ir kaip kokį jautį traukti; jeigu virvė nutrūksta, tai stipri srovė laivą nusineša. Pro šitokias vietas reikia plaukti keturių dienų kelią. Čia Nilas toks pat vingiuotas, kaip ir Meandras. Šitokiu būdu reikia nuplaukti dvylikos schenų atstumą, ir tada pateksi į lygų Nilo plotą, kuriame yra sala. Ji vadinasi Tachompsas. Už Elefantinos jau gyvena etiopai; vienoje tos salos pusėje įsikūrę jie, kitoje — egiptiečiai. Šalia salos yra didelis ežeras[31]; aplink jį gyvena klajokliai etiopai. Perplaukęs tą ežerą, vėl atsidursi Nilo srovėje, nes jis įteka į tą ežerą. Tada išlipęs iš laivo turėsi pėsčias keliauti 40

dienų palei upę, nes joje yra daug smailių iš vandens kyšančių ir povandeninių uolų, pro kurias neįmanoma plaukti. 40 dienų ėjęs pro tas vietas, vėl lipsi į laivą ir plauksi 12 dienų; tada atvyksi į didelį polį vardu Merojė[32]. Sako, šis polis esąs etiopų sostinė. Polio gyventojai pripažįsta tik Dzeusą ir Dionisą[33] ir juos labai garbina. Ten yra ir Dzeuso orakulas. Į karą jie žygiuoja tik tada, kai dievas per savo orakulą jiems paliepia ir nurodo, kur jie turi žygiuoti.

30. Plaukdamas toliau nuo to polio tiek laiko, kiek nuo Elefantinos iki etiopų sostinės, pateksi pas pabėgėlius. Tie pabėgėliai egiptiškai vadinasi ascham[34]; heleniškai tas žodis reiškia „stovintys prie kairiosios karaliaus rankos". Tai buvo tie 240 000 egiptiečių karių luomo vyrų, kurie sukilo ir pasitraukė pas etiopus dėl šios priežasties. Psametichui karaliaujant, egiptiečiai išdėstė pasienio įgulas Elefantinoje priešais etiopus, Pelusijo Dafnėse priešais arabus bei sirus ir Marėjoje priešais libius. Mano, kaip ir Psameticho, laikais ir Elefantinoje, ir Dafnėse yra pasienio apsauga. Trejus metus egiptiečiai ten ėjo sargybą, ir niekas jų nepakeitė. Tada jie susitarė atsimesti nuo Psameticho ir pasitraukė į Etiopiją. Tai sužinojęs, Psametichas ėmė juos vytis ir pasivijęs visaip maldavo nepalikti protėvių dievų, žmonų ir vaikų. Sako, vienas sukilėlis tada parodęs savo lytinį organą ir pasakęs: „Kur yra šitas, ten atsiras ir žmonų, ir vaikų." Atvykę pas etiopus, jie pasidavė etiopų karaliui. Šis juos štai kaip apdovanojo: kelios etiopų gentys buvo nepaklusnios savo karaliui. Jis liepė egiptiečiams juos išvyti ir patiems apsigyventi jų žemėje. Šiems apsigyvenus, etiopai pasidarė žmoniškesni, nes perėmė egiptiečių papročius.

31. Taigi už Egipto ribų Nilą jau pažįstame keturių mėnesių plaukimo kelyje. Mat tiek mėnesių keliaujama iš Elefantinos į tų pabėgėlių kraštą. Ten Nilas teka iš vakarų į rytus. Kaip toliau jis teka nuo tos vietos, jau niekas nebegali pasakyti nieko tikro, nes ten dėl karščių žmonės negyvena.

32. Beje, man štai ką pavyko išgirsti iš kirėniečių. Jie, sako, buvę nuvykę prie Amono orakulo[35] ir kalbėjęsi su amoniečių karaliumi Etearchu. Šnekėdami kažkaip už-

siminę apie Nilą, apie tai, kad niekas nežinoma apie jo šaltinius. Tada Etearchas štai ką papasakojęs. Kartą pas jį buvo atėję nasamonai. Tai libių gentis, gyvenanti prie Sirtos[36] ir truputį toliau į rytus už Sirtos. Jis nasamonų pasiteiravęs, ar nežiną ko nors daugiau apie Libijos dykumas. Šie atsakę, kad buvo pas juos drąsių jaunikaičių, aukštuomenės sūnų. Užaugę jie krėtė visokias išdaigas ir net traukdami burtus iš savo tarpo išrinko penkis jaunuolius, kurie turėjo iškeliauti Libijos dykumos apžiūrėti, ar kartais nepamatys ko nors daugiau už tuos, kurie buvo toliausiai ten nukeliavę. Libijos šiaurinės jūros[37] pakrantėje nuo Egipto iki Soloento kyšulio[38], kur baigiasi Libija, gyvena libiai ir jų gentys, išskyrus tas vietas, kur yra įsikūrę helėnai ir finikiečiai. Toliau nuo jūros ir nuo pajūryje įsikūrusių žmonių Libijoje gyvena žvėrys, o už tos vietos tęsiasi smiltynai, nėra vandens ir niekas negyvena. Tie savo bendraamžių išsiųstieji jaunuoliai, gerai apsirūpinę maistu ir vandeniu, iš pradžių keliavo žmonių gyvenamomis vietomis. Jas praėję, pateko ten, kur gyvena žvėrys. Iš čia keliavo per dykumą, laikydamiesi vakarų krypties. Eidami daug dienų, sukorė gerą kelio gabalą per smėlį ir pagaliau pamatė lygumoje augančius medžius. Priėję prie tų medžių, jie pradėjo skinti ant jų augančius vaisius. Tuo metu juos užpuolė mažučiai (mažesni negu vidutinio ūgio) žmonės, sučiupo ir nusivedė. Jų kalbos nasamonai nesuprato, taip pat tie, kurie vedė, nesuprato nasamonų kalbos. Jie vedė jaunikaičius per didžiules pelkes ir pagaliau atvedė į polį, kuriame visi žmonės buvo tokie pat maži, kaip ir šie, be to, juodi. Pro šį polį teka didelė upė. O teka ji iš vakarų į rytus ir joje buvo matyti krokodilų.

33. Štai viską jums persakiau, ką man papasakojo amonietis Etearchas. Tik dar pridursiu, ką sakė kirėniečiai: tie nasamonai sėkmingai grįžo namo ir tvirtina, kad žmonės, pas kuriuos jie buvo patekę, yra burtininkai. Etearchas spėjo, kad toji pro šalį tekanti upė esąs Nilas, ir ne be pagrindo: juk Nilas teka iš Libijos per jos vidurį. Taigi darau išvadą, spręsdamas iš žinomų dalykų apie nežinomus, kad Nilas prasideda tokiose pat tolimose šalyse, kaip ir Istras. Juk Istro upė prasideda keltų šalyje prie Pirėnės miesto[39] ir teka per Europos vidurį. Keltai gyvena už Heraklio stulpų šalia kinesiečių[40], gyvenančių

Europoje toliausiai į vakarus. Istras įteka į Svetingąją jūrą ties ta vieta, kur yra miletiečių kolonija Istrija.

34. Istras yra visiems gerai žinomas, nes teka per žmonių gyvenamas vietas, o apie Nilo šaltinius niekas negali nieko tikro pasakyti, nes Libija, per kurią jis teka, yra dykuma ir negyvenama šalis. Apie Nilo tolesnę tėkmę viską papasakojau, ką tik galėjau klausinėdamas sužinoti. Jis įteka į Egiptą. Egiptas yra maždaug priešais kalnuotąją Kilikijos dalį. Iš čia į Sinopę, esančią prie Svetingosios jūros, tvirtam vyrui tiesiu keliu yra penkių dienų kelias. O Sinopė stovi priešais Istro žiotis. Todėl aš manau, kad Nilas, kertantis visą Libiją, teka panašiai kaip Istras. Taigi tiek apie Nilą.

35. Apie Egiptą truputį daugiau papasakosiu, nes jame nuostabių dalykų yra daugiau negu bet kurioje kitoje šalyje. Todėl apie jį smulkiau papasakosiu. Kaip Egipto dangus yra kitoks negu kur kitur ir upė yra kitokios prigimties negu kitos upės, taip ir egiptiečių papročiai bei būdas skiriasi nuo kitų tautų papročių ir būdo. Antai egiptiečių moterys turguje prekiauja, o vyrai sėdi namuose ir audžia. Kitos tautos ausdamos kiša ataudus aukštyn, o egiptiečiai — žemyn. Nešulius vyrai nešioja ant galvos, o moterys — ant pečių. Šlapinasi moterys stačios, o vyrai — atsitūpę. Tuštinasi namuose, o valgo lauke: jie sako, kad šlykščius dalykus reikia daryti slaptai, o nešlykščius — viešai. Moterys negali būti nei vyriško, nei moteriško dievo šventikės; visų dievų šventikai — tik vyrai[41]. Sūnūs neprivalo išlaikyti pasenusių tėvų, o dukterys — turi, nors ir nenori.

36. Dievų tarnai šventikai visur nešioja ilgus plaukus, o Egipte galvas skutasi. Kitose tautose gedintys artimiausi giminės pagal paprotį skutasi galvas, o egiptiečiai skutasi visada, bet, kam nors mirus, auginasi plaukus ir barzdą. Visi žmonės gyvena atskirai nuo gyvulių, o egiptiečiai — po vienu stogu su jais. Kiti valgo miežius ir kviečius, o jei kuris egiptietis pradeda šių javų grūdais maitintis, susilaukia didžiausių priekaištų. Jie duoną kepa iš speltos kviečių, kuriuos kai kas vadina dzeja. Jie tešlą minko kojomis, o molį — rankomis. Ir mėšlą jie renka. Gėdingosioms kūno dalims kiti leidžia augti tokioms, kokios jos yra, o egiptiečiai jas apipjausto (iš jų išmoko apipjaustyti ir kai kurios kitos tautos). Vyrai vilki du

drabužius, moterys — vieną. Burių virves ir žiedus kiti pririša iš lauko pusės, o egiptiečiai — iš vidaus. Helėnai raides rašo ir skaičiuoja, vedžiodami ranką iš kairės į dešinę, o egiptiečiai — iš dešinės į kairę. Taip darydami, jie tvirtina rašą iš kairės į dešinę, o helėnai — iš dešinės į kairę. Jie vartoja dvejopą raštą; vieną vadina šventuoju, o kitą — demokratiniu[42].

37. Egiptiečiai iš visų žmonių dievobaimingiausi, ir jų papročiai yra šitokie: geria iš bronzinių taurių ir jas plauna kasdien, ne taip, kad vienas taures plautų, kitas — ne, bet visas alei vienos. Drabužius dėvi lininius, visados švariai išskalbtus; tuo jie ypač rūpinasi. Ir gėdingąsias kūno dalis apipjausto švaros sumetimais, labiau norėdami būti švarūs, o ne gražūs. Kas trys dienos šventikai skutasi visą kūną, kad, aptarnaujant dievus, neįsiveistų utėlės ar kokie kiti nešvarūs padarai. Drabužius jie dėvi tik drobinius, o apavą — iš papiruso plaušų. Kitokį drabužį ir apavą jiems draudžiama dėvėti. Jie maudosi šaltame vandenyje du kartus per dieną ir du kartus per naktį. Ir šiaip jie laikosi daugybės kitokių šventų taisyklių. Bet užtat jie gauna daug gėrybių: pragyvenimui jiems nereikia eikvoti savo turto, jokių išlaidų nėra, nes jiems — ir tik jiems — kepama šventoji duona, jie kasdien gauna daug jautienos ir žąsienos, be to, jiems duodama vynuogių vyno. Žuvis valgyti jiems draudžiama. Pupų egiptiečiai visai nesodina, laukinių pupų nei žalių, nei virtų nevalgo. O šventikai net negali į pupas žiūrėti, nes jos esančios nešvarūs ankštiniai augalai. Vienam dievui skiriamas ne vienas, o daug šventikų; vienas iš jų yra vyriausias. Šventikui mirus, jo sūnus užima tėvo vietą.

38. Jaučiai jiems yra pašvęsti Epafui[43], todėl juos kruopščiai šitaip ištiria: jeigu randa bent vieną juodą plauką, gyvulį laiko nešvariu. Tiria tam tikslui paskirtas šventikas: ir stačią, ir aukštielninką gyvulį, ir liežuvį ištraukęs apžiūri, ar neturi kokių nešvarių žymių (apie tas žymes kitur papasakosiu), apžiūri net uodegos plaukus, ar taisyklingai išaugę. Jeigu jautis visais atžvilgiais švarus, šventikas jį paženklina apie ragus apvyniodamas papirusą, o paskui, prilipdęs antspaudinės žemės, įspaudžia savo antspaudą; tada jau gyvulį nusiveda. Jei kas paaukos neužantspauduotą jautį, tam gresia mirties bausmė. Štai tokiu būdu gyvulys ištiriamas.

39. Jis aukojamas šitaip: nusivedę paženklintąjį jautį prie aukuro, ant kurio ketina jį paaukoti, uždega ugnį; paskui ant aukos gyvulio užlieja vyno, ir, pasimeldę dievui, papjauna; papjovę nupjauna jam galvą. Jaučio odą nulupa, o ant jo galvos suverčia visus prakeikimus ir išneša už miesto; jei yra turgavietė ir helėnų pirklių, tai nunešę galvą jiems parduoda, o kur helėnų nėra, išmeta tiesiog į upę. Prakeikimus sumeta ant jaučio galvos sakydami: „Jei kokia nelaimė gresia arba tiems, kurie aukoja, arba visam Egiptui, tegul ji nukrypsta į tą jaučio galvą." Visi egiptiečiai per kiekvieną aukojimą taip elgiasi su visų aukojamųjų gyvulių galvomis ir taip pat nulieja vyno. Todėl jie niekuomet nevalgo gyvulių galvų.

40. Įvairūs aukojamieji gyvuliai darinėjami ir deginami skirtingai. Aš papasakosiu apie didžiausią šventę, kuri skirta aukščiausiajai deivei[44]: nulupę jautį, pasimeldžia; paskui išima skrandį su visomis žarnomis, o širdį, plaučius, kepenis ir riebalus palieka; tada nupjauna šlaunis, viršutinę jų dalį, mentes ir kaklą. Tokį apipjaustytą jaučio kūną prikemša švarių grūdų, medaus, džiovintų vynuogių, figų, miros, kvepiančių šakelių, įvairių kvapnių smilkalų ir sudegina gausiai apipildami aliejumi. Prieš aukojimo apeigas egiptiečiai pasninkauja, o degindami auką verkia ir mušasi į krūtinę. Paskui nustoja liūdėti ir iš aukos likučių pasidaro puotą.

41. Švariuosius jaučius ir veršius visi egiptiečiai aukoja, o karvių neleidžiama aukoti, nes jos yra pašvęstos Izidei. Juk Izidė ir vaizduojama esanti moteris su karvės ragais, panašiai kaip helėnai vaizduoja Iją. Karves egiptiečiai garbina labiausiai iš visų gyvulių. Dėl tos priežasties niekada egiptietis nepabučiuos helėno į lūpas, nesinaudos nei helėno peiliu, nei iešmu, nei dubeniu, net nevalgys kad ir švaraus jaučio mėsos, jeigu ji bus supjaustyta jo peiliu. Pastipusius galvijus laidoja šitaip: karves nuleidžia į upę, o jaučius užkasa užmiestyje į žemę taip, kad vienas arba abu ragai kaip ženklas kyšotų iš žemės. Kai jautis supūva ir praeina tam tikras nustatytas laikas, į kiekvieną polį iš vadinamosios Prosopitidės salos išplaukia barkai. Toji sala yra Deltoje. Aplinkui ją einant, susidaro 9 schenai. Prosopitidės saloje yra daug polių; o tas polis, iš kurio išplaukia barkai paimti jaučio kaulų, vadinasi Atarbechis. Jame yra Afroditės garbei

pastatyta šventykla[45]. Tam tikri žmonės iš to polio plaukia į įvairius šalies polius, iškasa jaučių kaulus, pargabena į salą ir palaidoja visus vienoje vietoje. Egiptiečiai ir kitus pastipusius gyvulius laidoja taip pat kaip jaučius. Mat tokie jų papročiai: jokio gyvulio negalima užmušti.

42. Egiptiečiai, priklausantys tėbiečio Dzeuso[46] šventyklai arba gyvenantys Tėbų nome, nevalgo avių, o aukoja ožkas. Mat ne visur egiptiečiai garbina tuos pačius dievus. Visi garbina tik Izidę ir Ozyrį (anot jų, tai tas pats Dionisas)[47]. O tie egiptiečiai, kurie priklauso Mendo[48] šventyklai arba gyvena Mendo nome, nevalgo ožkienos ir aukoja avis. Tėbiečiai ir kiti, kurie neaukoja avių, tvirtina, kad toks jų paprotys atsiradęs šitaip: Heraklis[49] užsimanęs pamatyti Dzeusą, o šis nenorėjęs, kad tas jį pamatytų. Kai Heraklis nesiliovęs įkyriai maldauti, Dzeusas štai ką sugalvojęs: nulupęs aviną, nupjovęs jam galvą, įlindęs į avikailį ir, laikydamas avino galvą priešais save, šitaip pasirodęs Herakliui. Nuo to laiko Dzeusą egiptiečiai vaizduoja avino pavidalo[50]. Iš egiptiečių tą vaizdavimo būdą perėmė amoniečiai, kilę iš egiptiečių ir etiopų. Jų kalba yra egiptiečių ir etiopų kalbų mišinys. Man atrodo, kad amoniečiai dėl to taip ir vadinami, kad egiptiečiai Dzeusą vadina Amonu. Štai kodėl tėbiečiai neaukoja avinų — laiko juos šventais. Bet kiekvienais metais per Dzeuso šventę jie užmuša vieną aviną, nulupa kailį, apvelka juo Dzeuso statulą ir prie jos prineša Heraklio statulą. Tai padarę, visi apraudа aviną mušdamiesi į krūtinę, ir paskui jį šventame kape palaidoja.

43. Apie Heraklį girdėjau pasakojant, kad jis esąs vienas iš dvylikos dievų. Kito Heraklio, žinomo Heladoje, negirdėjau niekur Egipte minint. Ne egiptiečiai perėmė Heraklio vardą iš helėnų, o greičiau helėnai iš egiptiečių (tie helėnai, kurie Amfitriono sūnui davė Heraklio vardą). Turiu daug įrodymų, kad taip yra. Antai abu Heraklio gimdytojai — Amfitrionas ir Alkmenė — buvo kilę iš Egipto; be to, egiptiečiai sakosi nežiną nei Poseidono, nei Dioskūrų[51] vardų — jie net nelaiko jų dievais tarp kitų dievų. Jeigu jie būtų paėmę iš helėnų kokio dievo vardą, tai pirmiausia turėjo paimti tų dievų, nes egiptiečiai jau tada plaukiojo jūrose, helėnai — taip pat; šitaip aš manau ir esu tvirtai įsitikinęs. Egiptiečiai greičiau žinotų tų dievų vardus negu Heraklio. Bet, matyt, Egipte yra ka-

žkoks senovinis dievas vardu Heraklis. Egiptiečiai pasakoja, kad prieš 17 000 metų iki valdant Amasiui iš aštuonių dievų pasidarė dvylika — tarp jų atsidūrė ir Heraklis.

44. Norėdamas apie tai daugiau sužinoti, nuplaukiau į Finikijos Tyrą išgirdęs, kad ten yra labai gerbiama Heraklio šventykla[52]. Ir pamačiau aš ją brangiomis dovanomis išpuoštą. Šventyklos viduryje stovėjo dvi kolonos: viena iš gryno aukso, antra — iš smaragdo, labai šviečiančio naktį. Kalbėdamasis su to dievo šventikais, paklausiau, prieš kiek laiko jų šventykla pastatyta. Paaiškėjo, kad ir jų duomenys nesutinka su helėnų: mat jie tvirtino, kad šventykla buvo pastatyta tuo laiku, kai buvo kuriamas Tyras[53], o nuo jo įkūrimo jau praėjo 2 300 metų. Mačiau Tyre ir kitą Heraklio — vadinamojo tasiečio — šventyklą. Tada nukeliavau į Tasą ir ten radau Heraklio šventyklą, pastatytą finikiečių, kurie, išplaukę ieškoti Europos, įkūrė Tasą. Tai įvyko penkiomis žmonių kartomis anksčiau negu Heladoje gimė Amfitriono Heraklis. Iš tų tyrinėjimų paaiškėjo, kad Heraklis yra senas dievas. Man atrodo, kad teisingiausiai elgiasi tie helėnai, kurie praktikuoja dviejų Heraklių kultus: vieną nemirtingojo Heraklio, vadinamo olimpiečiu, kitą — herojumi.

45. Helėnai ir šiaip daug ką teigia nepagrįstai. Vaikiškas yra jų mitas apie Heraklį, kurį, atvykusį į Egiptą, egiptiečiai apvainikavę ir iškilmingoje eisenoje vedę paaukoti Dzeusui. Heraklis iš pradžių laikęsis ramiai, bet kai prie aukuro pradėję ruoštis jį aukoti, parodęs savo jėgą ir visus išžudęs. Man atrodo, kad tie helėnai, kurie šitaip pasakoja, visiškai nepažįsta nei egiptiečių būdo, nei papročių. Juk egiptiečiams draudžiama net naminius gyvulius aukoti, išskyrus avis, jaučius, veršiukus, kurie yra laikomi švariais, taip pat žąsis. Tad kaipgi jie būtų galėję žmones aukoti?! Tegul man atleidžia dievai ir herojai už tai, kad tiek pripasakojau apie šventus dalykus.

46. Ožkų ir avių neaukoja minėtieji egiptiečiai dėl šių priežasčių. Mendo gyventojai tvirtina, kad Panas yra vienas iš aštuonių dievų, o aštuoni dievai esą atsiradę anksčiau negu dvylika dievų[54]. Dailininkai piešia, o statulų dirbėjai vaizduoja Paną panašiai kaip ir helėnai — su ožio galva ir ožio kojomis, bet egiptiečiai nemano, kad

jis toks yra iš tikrųjų; jį laiko panašiu į kitus dievus. Dėl ko jį taip vaizduoja, man nemalonu pasakyti. Visi Mendo gyventojai garbina ožkas, o dar labiau — ožius; ožiukai yra labiau gerbiami negu ožkos. Iš visų ožių ypač garbinamas vienas. Kai jis nudvesia, gedi visas Mendo nomas. Ir ožys, ir Panas egiptiečių kalba yra Mendet. Mano laikais Mendo nome atsitiko keistas dalykas: ožys viešai suėjo į lytinius santykius su viena moterimi. Apie tą įvykį visi kalbėjo.

47. Kiaulę egiptiečiai laiko nešvariu gyvuliu. Jei kas nors, eidamas pro šalį, prisiliečia prie kiaulės, tai paskui su visais drabužiais pasineria į upę. Kiaulių piemenys, nors yra tikri egiptiečiai, į jokią Egipto šventyklą neturi teisės įeiti — ir tik jie vieni! Be to, niekas nenori ištekinti už jų savo dukteris arba imti piemenę už žmoną. Todėl piemenys tarpusavy veda. Kitiems dievams egiptiečiai kiaulių neaukoja, tik Selėnei ir Dionisui; šiems aukoja visada tuo pačiu metu — per pilnatį ir paaukoję valgo jų mėsą. Aš žinau mitą, dėl ko egiptiečiai per kitų dievų šventes vengia kiaulių ir jas aukoja tik per šitą šventę, bet manau, kad nedera jį pasakoti. Selėnei kiaulės aukojamos šitaip. Papjovęs kiaulę, aukotojas sudeda į krūvą uodegos galiuką, blužnį ir taukinę, visa tai apkloja kiaulės papilve ir sudegina; visą kitą mėsą suvalgo esant tai pilnačiai, per kurią aukoja. Kitą dieną nė vienas egiptietis jokiu būdu nevalgys kiaulienos. Neturtingieji, neįstengdami kiaulės nusipirkti, pasidaro iš tešlos kiaulės statulėlę ir ją išsikepę aukoja.

48. Dioniso šventės išvakarėse kiekvienas egiptietis priešais savo duris papjauna po kiaulę ir atiduoda ją neštis atgal tam piemeniui, iš kurio buvo kiaulę nusipirkęs. Kitos Dioniso šventės apeigos yra beveik tokios pat kaip helėnų, tik nėra chorų. Be to, jie išsigalvojo nešioti ne falus, o beveik uolekčio didumo statulas su falais, judinamais virvutėmis. Tas statulas kaimuose nešioja moterys, kilnodamos falą, ne ką mažesnį už visą statulą! Priekyje eina fleitininkas, o paskui jį — moterys, giedodamos apie Dionisą. Kodėl tos statulos turi tokį didelį ir judantį falą, pasakojamas šventas mitas.

49. Man atrodo, kad Amiteono sūnus Melampodas[55] buvo gerai susipažinęs su šitomis šventės apeigomis. Juk Melampodas supažindino helėnus su Dionisu, įvedė jo

šventę ir eiseną su falu. Jis ne viską ir ne visai tiksliai helėnams nurodė, bet vėliau protingi vyrai geriau apeigas išaiškino. Tačiau Dioniso šventės eiseną su falu yra įvedęs Melampodas; iš jo helėnai išmoko daryti tai, ką dabar daro. Todėl aš tvirtinu, kad Melampodas buvo protingas vyras, pats išmoko burti ir, susipažinęs su egiptiečių šventėmis, iš ten daug ką įvedė pas helėnus, taigi ir Dioniso kultą. Suprantama, jis šį bei tą pakeitė — juk nevisiškai tie helėnų ir egiptiečių kultai sutampa; kitaip tas kultas labiau atitiktų helėnų papročius ir nebūtų taip vėlai įvestas. Aš jokiu būdu negaliu teigti, kad egiptiečiai paėmė iš helėnų tas ar kitas apeigas. Man atrodo, kad Melampodas apie Dioniso kultą daugiausia sužinojo iš tyriečio Kadmo ir iš tų, kurie kartu su juo atvyko iš Finikijos į dabar vadinamąją Beotiją.

50. Beveik visų dievų vardai į Heladą atėjo iš Egipto. Kad jie tikrai atėjo iš barbarų, nustačiau tyrinėdamas. Mano nuomone, greičiausiai jie bus patekę į Heladą iš Egipto. Mat, išskyrus Poseidoną ir Dioskūrus (apie juos aš jau anksčiau kalbėjau), Herą, Hestiją, Temidę, Charites ir Nereides, kitų dievų vardus egiptiečiai turi savus. Sakau tai, ką pasakojo patys egiptiečiai. Kurių dievų vardų jie sako nežiną, tie, mano manymu, bus gavę vardus iš pelazgų, išskyrus Poseidoną. Šitą dievą helėnai perėmė iš libių. Mat niekas, be libių, nuo senų senovės Poseidono vardo neturėjo. Libiai jį garbino visą laiką. Egiptiečiai neturi papročio garbinti ir herojus.

51. Helėnai iš egiptiečių paėmė ir daug kitų tikybinių papročių (apie juos toliau papasakosiu), bet Hermio statulą daryti su stovinčia gėdingąja dalimi jie išmoko ne iš egiptiečių, o iš pelazgų. Pirmieji iš visų helėnų genčių perėmė šį paprotį atėniečiai, o iš jų — visi kiti. Tuo metu, kai atėniečiai jau buvo tapę helėnais, į jų kraštą atsikraustė pelazgai; nuo tada ir šiuos pradėta laikyti helėnais. Kiekvienas išmanantis apie kabyrų[56] misterijas, kurias rengia samotrakiečiai[57], išmokę iš pelazgų, supranta, ką turiu galvoje. Mat Samotrakėje kadaise gyveno tie pelazgai, kurie vėliau apsigyveno pas atėniečius. Taigi atėniečiai pirmieji iš visos Helados išmoko iš pelazgų daryti Hermio statulas su stačia gėdingąja dalimi. Pelazgai apie šį dalyką pasakoja šventą mitą, kuris rodomas Samotrakės misterijose.

52. Pelazgai anksčiau aukodavo dievams tik melsdamiesi ir nė vieno dievo nevadindami vardu, nes tų vardų jie dar nežinojo. Apie tai aš sužinojau Dodonėje. Dievais [theūs] juos vadino todėl, kad jie įvedė pasaulyje tvarką ir visas gėrybes savo nuožiūra paskirstė [théntes — nustatę]. Ir tik vėliau, praėjus daug laiko, pelazgai iš Egipto sužinojo visų kitų dievų vardus; Dioniso vardą sužinojo dar vėliau. Po kurio laiko jie atsiklausė Dodonės orakulo dėl tų vardų. Mat šis orakulas yra Heladoje seniausias — tais laikais jis buvo vienintelis. Kai pelazgai paklausė Dodonės orakulą, ar reikia priimti iš barbarų atėjusius dievų vardus, orakulas liepė tai padaryti. Nuo to laiko jie aukodami taria dievų vardus. Vėliau iš pelazgų tuos vardus perėmė helėnai.

53. Iš kur kiekvienas dievas atsirado, ar buvo visi amžinai, kaip jie atrodo, helėnai nežinojo, galima sakyti, iki vakar dienos. Juk Homeras ir Heziodas, mano nuomone, gyveno ne anksčiau kaip prieš keturis šimtus metų iki manęs[58]. O šiedu ir sukūrė helėnams teogoniją, davė dievams vardus ir epitetus, paskirstė jiems garbingas vietas, užsiėmimus ir nusakė jų išvaizdą, nes poetai, kurie, sako, gyvenę anksčiau už šiuos du [59], mano nuomone, gyveno vėliau. Apie tuos ankstesniuosius dalykus man pasakojo Dodonės šventikės, o apie vėlesniuosius — Homerą ir Heziodą — pasakoju aš.

54. Apie Helados ir Libijos orakulus egiptiečiai štai ką sako. Tėbų Dzeuso šventikai man pasakojo, kad finikiečiai pagrobė dvi šventikes iš Tėbų ir, kaip jiems pavyko sužinoti, viena buvo parduota Libijoje, o antra — Heladoje. Šios moterys tose tautose ir įsteigė pirmuosius orakulus. Man paklausus jų, iš kur jie taip gerai viską žino, atsakė, kad tų moterų buvo labai stropiai ieškoma, bet nepavyko rasti, o vėliau jie sužinojo tai, ką man papasakojo.

55. Tokį pasakojimą girdėjau iš Tėbų šventikų, o Dodonės šventikės štai ką pasakoja. Išskrido iš Egipto Tėbų du juodi karveliai. Vienas jų atlėkė į Libiją, antras — pas jas į Dodonę. Atsitūpęs ant ąžuolo šakos, jis prabilo žmogaus balsu ir pasakė, kad reikia čia įsteigti Dzeuso orakulą. Dodoniečiai nutarė, kad tokia yra dievo valia, ir orakulą įsteigė. Antrasis karvelis, nuskridęs į Libiją, sako, paliepė įsteigti Amono orakulą, nes ir tas orakulas

priklauso Dzeusui. Taip man pasakojo Dodonės šventikės; vyresnioji buvo vardu Promenėja, jaunesnioji — Timaretė, o jauniausioji — Nikandra. Su jų pasakojimu sutiko ir kiti šventykloje tarnaujantys dodoniečiai. O aš apie visa tai susidariau šitokią nuomonę.

56. Jeigu finikiniečiai iš tikrųjų pagrobė tas šventąsias moteris ir vieną pardavė Libijoje, o antrą — Heladoje, tai, man rodosi, kad ta moteris, kurią atgabeno į Heladą, anksčiau vadinamą Pelazgija, bus patekusi pas tesprotus[60]; čia vergaudama, ji galėjo įkurti po ąžuolu Dzeuso šventovę, nes juk, aišku, ji, įpratusi tarnauti Dzeusui Tėbuose, nenustojo jo garbinti ir svetur. Vėliau, išmokusi helėnų kalbą, ji įkūrė Dzeuso orakulą ir papasakojo, kad jos seserį pagrobė tie patys finikiečiai ir pardavė Libijoje.

57. Mano nuomone, dodoniečiai tas moteris pavadino karveliais todėl, kad jos buvo svetimšalės ir kalbėjo nesuprantama kalba, čirškėdamos lyg paukščiai. Tai, kad po kurio laiko karvelis prašneko žmogaus balsu, reikia suprasti, jog moteris pradėjo kalbėti jiems suprantama kalba, o kol ji kalbėjo barbariškai, jiems atrodė, jog ji čirškia kaip paukštis. Juk argi karvelis gali prabilti žmogaus balsu? Jie todėl sako, kad tas karvelis buvo juodas, kad tai buvo egiptietė moteris. Orakulai Tėbuose ir Dodonėje pranašauja labai panašiai. Būrimas iš aukojamųjų gyvulių taip pat bus atėjęs iš Egipto.

58. Švenčių iškilmes ir didingas eisenas prie dievų šventyklų pirmieji sugalvojo egiptiečiai, iš jų to išmoko helėnai. Taip teigdamas, aš remiuosi štai kuo: egiptiečių iškilmės švenčiamos jau nuo senovės, o helėnų — palyginti neseniai.

59. Iškilmes egiptiečiai rengia ne vieną kartą per metus, bet daug kartų. Daugiausia ir noriausiai jų susirenka Bubastyje per Artemidės šventę, paskui — Busyryje per Izidės šventę, nes tame polyje yra didžiausia Izidės šventykla. Šis polis įsikūręs Deltos viduryje, o Izidė heleniškai [yra] Demetra. Trečiosios didelės iškilmės vyksta Saiso polyje Atėnės garbei, ketvirtosios Heliopolyje — Helijo, penktosios Buto polyje — Letojos[61], šeštosios Papremio polyje — Arėjo[62] garbei.

60. Štai kaip egiptiečiai keliauja į Bubasčio polį: tame pačiame laive plaukia ir vyrai, ir moterys — kiekvie-

name laive daug ir vienų, ir kitų; kai kurios moterys barškina barškalais, vyrai visą kelią groja fleita, kiti vyrai ir moterys dainuoja ir rankomis ploja. Pakeliui priplaukę kurį nors polį, sustoja prie kranto ir štai ką daro: vienos moterys, kaip jau sakiau, barškina barškalais, antros šaukia to polio moteris ir iš jų tyčiojasi, trečios šoka, ketvirtos užsiverčia sijonus. Taip jie elgiasi prie kiekvieno polio. Atplaukę į Bubastį, jie surengia šventę su iškilmėmis ir didelių aukų aukojimais: vynuogių vyno išgeria daugiau negu per visus metus. Vietinių žodžiais, neskaitant vaikų, čia susirenka apie 700 000 vyrų ir moterų. Tai tokios iškilmės čia vyksta.

61. Jau sakiau, kad Busyrio polyje švenčiama Izidės šventė. Atlikę aukojimo apeigas, visi vyrai ir moterys — tūkstančių tūkstančiai žmonių — gedulo ženklan mušasi į krūtinę. Ką jie aprauda, tikyba man neleidžia sakyti[63]. Karai, gyvenantys Egipte, dar labiau aprauda: jie net peiliais pjaustosi kaktas — jau vien tai rodo, kad jie yra ne egiptiečiai, o svetimšaliai.

62. Susirinkę Saise į rengiamą šventę, tą naktį daug žibintų sustato aplink namus. Tie žibintai — tai dubenėliai, pripilti druskos ir alyvos, o jos paviršiuje plūduriuoja dagtis. Jie dega visą naktį, ir toji šventė vadinama žibintų deginimu. Ir tie egiptiečiai, kurie į šventę neateina, aukojimo naktį namuose uždega žibintus. Taigi tą naktį žibintai dega ne tik Saise, bet ir visame Egipte. Dėl ko tą naktį taip švenčiama ir deginami žibintai, aiškinama viename šventame mite.

63. Heliopolyje ir Bute žmonės renkasi tik aukų aukoti, o Papremyje ne tik aukoja aukas, bet ir švenčia taip, kaip ir kitur. Kiekvieną kartą saulei leidžiantis tik nedaugelis šventikų triūsia apie dievo statulą, kiti sustoja su lazdomis rankose prie šventyklos įėjimo. Dar kiti — per 1000 vyrų — taip pat su lazdomis kalba maldas, stovėdami kitoje pusėje šventyklos. Dievo statula, įdėta į nedidelę paauksuotą medinę šventyklėlę, šventės išvakarėse būna nugabenta į kitą šventyklą. Dabar tie nedaugelis šventikų, paliktų prie statulos, traukia keturratį vežimą su šventyklėle ir dievo statula. Tie, kurie stovi prie šventyklos įėjimo, neleidžia jiems įvažiuoti, o tie, kurie meldžiasi, gina dievo statulą mušdami lazdomis tuos, kurie neleidžia

važiuoti. Šitaip vyksta smarki lazdų kova. Besimušantys praskelia vieni kitiems galvas ir tikriausiai ne vienas iš jų miršta nuo žaizdų, nors patys egiptiečiai tvirtina, kad niekas nemirštąs. Vietiniai gyventojai štai kaip aiškina šių apeigų atsiradimą. Toje šventykloje gyvenanti Arėjo motina. Arėjas, užaugęs svetur, grįžęs ir norėjęs lytiškai suartėti su savo motina. Motinos tarnai niekada nebuvo jo matę ir nepažinojo, todėl nenorėję jo įleisti, varę šalin. Arėjas, atsivedęs iš kito polio būrį vyrų, smarkiai sumušęs motinos tarnus ir įėjęs pas motiną. Nuo to laiko jie per šventę rengią tas muštynes.

64. Egiptiečiai pirmieji uždraudė šventyklose turėti su moterimis lytinius santykius ir įeiti į šventyklą vyrams, ką tik turėjusiems lytinių reikalų su moterimis ir dar nenusimaudžiusiems. Mat kitur, išskyrus egiptiečius ir helėnus, šventyklose vyrai turi lytinių reikalų su moterimis ir, nuo moterų atsikėlę, nė nenusiplovę tuojau eina į šventyklą — jų nuomone, žmonės irgi yra gyvuliai. Jie aiškina matą gyvulius ir paukščius besiporuojančius dievų šventyklose ir šventose giraitėse. Jeigu dievui tai nepatiktų, tai ir gyvuliai to, girdi, nedarytų. Taip jie ir kalba, ir elgiasi. Man tai nepatinka. O egiptiečiai išvis labai laikosi visokių tikybinių nuostatų ir šiuo atžvilgiu ypač stropiai saugo šventoves.

65. Nors Egiptas yra šalia Libijos, bet jame nelabai daug tėra žvėrių. Visi gyvuliai ir žvėrys jame laikomi šventais. Jei imčiau pasakoti, kodėl jie laikomi šventais, turėčiau įsileisti į tikybinius dalykus, o aš vengiu juos liesti. Tai darau tik būtinumo verčiamas. Gyvuliai prižiūrimi pagal tam tikrą paprotį: kiekvienos rūšies gyvuliams prižiūrėti paskiriami specialūs žmonės — vyrai ir moterys; tas garbingas pareigas vaikai paveldi iš tėvų. Kiekvienas polio gyventojas šitaip išreiškia pagarbą šventiesiems gyvuliams. Pasimeldę dievui, kuriam skirtas tas gyvulys, jie nuskuta savo vaikui galvą — arba visą, arba pusę, arba trečdalį jos, ir nukirptus plaukus uždeda ant svarstyklių; į kitą svarstyklių lėkštę vietoj svarsčių įdeda sidabrinių pinigų. Kiek pinigų plaukai atsveria, tiek jų duoda gyvulių prižiūrėtojui, kad už tuos pinigus nupirktų žuvų šitiems gyvuliams šerti. Tai šitaip gyvuliai maitinami. Jei kas bent vieną gyvulį tyčia nužudo, tas baudžiamas mirtimi, o jei netyčia, turi sumokėti baudą, kurią nustato

šventikai. O kas užmuša ibį arba sakalą — tyčia ar netyčia,— baudžiamas mirtimi[64].

66. [Egiptiečiai] turi daug naminių gyvulių, bet jų būtų dar daugiau, jeigu katės nesielgtų keistai. Mat jos, atsivedusios kačiukų, nebeina pas katinus, ir šie, kad ir kaip norėdami, negali su jomis rujoti. Tada katinai šitaip gudrauja: pagriebia iš kačių vaikus ir nužudo, bet nužudytų neėda. Katės, netekusios vaikų ir norėdamos vėl jų turėti, eina pas katinus, nes jos labai myli vaikus. Kilus gaisrui, katės elgiasi visiškai nesuprantamai. Egiptiečiai nesirūpina gaisro gesinimu, o apsupa gaisravietę ir žiūri, kad katės neprasmuktų, bet jos lenda pro žmones, per juos šoka tiesiai į ugnį. Tai kelia egiptiečiams daug skausmo. Kuriuose namuose nugaišo katė, tų namų gyventojai nusiskuta antakius, o kuriuose nudvesia šuo, tuose jie nusiskuta visą kūną ir galvą.

67. Pastipusios katės nugabenamos į Bubasčio polį, ten jos išbalzamuojamos ir šventuose kapuose palaidojamos. Šunis laidoja kiekvienas savo polyje šventuose kapuose. Panašiai laidoja ir ichneumonus[65]. Žebenkštis, sakalus gabena į Buto polį, o ibius —į Hermopolį. Retai pasitaikančius lokius ir ne ką didesnius už lapes vilkus užkasa ten pat, kur randa pastipusius.

68. Krokodilų tokios savybės: keturis žiemos mėnesius jie nieko neėda. Jie yra sausumos ir vandens gyviai, nes deda kiaušinius ir peri vaikus sausumoje — joje praleidžia didesnę dalį dienos; naktį būna upėje, nes vanduo yra šiltesnis už orą ir rasą. Iš visų mums žinomų gyvių krokodilas yra vienintelis iš mažiausio išaugantis į didžiausią. Krokodilai deda kiaušinius ne ką didesnius už žąsies, todėl ir jaunikliai išsirita atitinkamo dydžio; bet jie užauga iki 17 ir dar daugiau uolekčių. Krokodilo akys panašios į kiaulės akis; dantys ir išsikišusios iltys dideli, kaip ir visas kūnas. Tai vienintelis gyvis, neturintis liežuvio ir nejudinantis apatinio žandikaulio. Vien tik krokodilai viršutinį žandikaulį pričiaupia prie apatinio. Jų nagai aštrūs, nugaros oda kieta, žvynuota. Vandenyje jie akli, o sausumoje labai gerai mato. Kadangi medžioja vandenyje, tai jų žiotys pilnos dėlių. Visi žvėrys ir paukščiai jų vengia, bet yra vienas paukščiukas, su kuriuo jie sugyvena taikiai, nes labai jiems naudingas. Kai krokodilas išbrenda į krantą ir išsižioja (jis taip daro papūtus zefyrui), tas

paukščiukas įlenda į jo žiobtus ir lesa dėles. Krokodilui tatai malonu, todėl tam paukščiukui nieko nedaro.

69. Vieni egiptiečiai krokodilus laiko šventais, o kiti su jais elgiasi kaip su priešais. Labiausiai juos gerbia tie, kurie gyvena apie Tėbus ir Merido ežerą: turi prisijaukinę po vieną krokodilą. Į jo ausis įveria auksinius auskarus su stikliukais, ant priekinių kojų užmauna apyrankes, maitina tik jam skirtu šventu maistu ir jam aukoja. Taip jie rūpinasi krokodilu, kol šis pastimpa, o tada išbalzamuoja ir palaidoja šventuose kapuose. Elefantinos apylinkėse gyvenantys egiptiečiai nelaiko krokodilų šventais ir net juos valgo. Vadina juos ne krokodilais, o champsais. Krokodilais juos praminė jonėnai, nes jiems pasirodė panašūs į driežiukus, gyvenančius jų gyvatvorėse.

70. Medžioja krokodilus įvairiai. Aš papasakosiu tik vieną medžioklės būdą, nes jis man atrodo įdomiausias: ant meškerės kaip jauką užmauna kiaulės stuburkaulį ir užmeta į upės vidurį, o pats medžiotojas stovi ant kranto, rankose laiko gyvą paršiuką ir jį muša. Išgirdęs paršiuko žviegimą, krokodilas atskuba, užtinka kiaulės stuburkaulį ir jį praryja; tada vyrai ištraukia krokodilą į krantą. Ištraukęs ant kranto, medžiotojas pirmiausia užlipdo dumblu krokodilui akis ir tada jau lengvai su juo susidoroja, o neužlipdęs — sunkiai.

71. Hipopotamai Papremio nome laikomi šventais, visame kitame Egipte — ne šventais. Jie yra keturkojai, skeltanagiai, buko snukio; sprandas panašus į arklio, su iltimis; uodega ir balsas — kaip arklio; didumo — kaip labai didelis jautis. Jų oda tokia stora, kad išdžiovinus iš jos galima gaminti ieties kotą.

72. Upėje taip pat yra ūdrų — ir jos laikomos šventomis. Iš žuvų šventomis laikomos vadinamosios žvynuotosios ir unguriai. Jie yra Nilui skirti, o iš paukščių — vienos rūšies laukinės žąsys.

73. Yra ir kitas šventas paukštis, vadinamas feniksu[66]. Aš jo gyvo nemačiau, tik nupieštą. Mat jis labai retai pas juos apsilanko — heliopoliečiai sako, kad tik kartą per 500 metų. Jis atskrenda tik tada, kai pastimpa jo tėvas. Sprendžiant iš to, kaip piešiamas, jis turėtų atrodyti šitaip: dalis plunksnų rožinės spalvos, dalis — raudonos; visa savo išvaizda ir dydžiu primena erelį. Apie jį pasakoja — bet tuo netikiu — štai ką: iš Arabijos jis atnešąs į

Heliopolio šventyklą savo tėvą, suvyniotą į mirą, ir palaidojąs toje saulės šventykloje. Gabenąs tokiu būdu: pirmiausia iš miros nulipdąs kiaušinį tokio dydžio, kokį tik įstengia panešti; paskui mėginąs tą kiaušinį nešti; kai jau gerai įprantąs jį pakelti, išimąs to kiaušinio vidų ir ten įdedąs savo tėvą; paskui vėl užlipinąs mira skylę, pro kurią buvo kiaušinį išskuobęs ir įdėjęs tėvą. Taigi kiaušinis su tėvu yra tokio pat sunkumo. Tada tą kiaušinį nešąs į Egiptą, į dievo šventyklą. Taip jie pasakoja apie tą paukštį.

74. Tėbų apylinkėse yra šventų gyvačių, žmonėms nepavojingų. Jos nedidelės, galvos viršuje styro du ragučiai. Pastipusias laidoja Dzeuso šventyklose, nes jos esančios šiam dievui skirtos.

75. Yra Arabijoje viena vieta maždaug ties Buto poliu. Aš ir ten buvau nukeliavęs teirautis apie sparnuotąsias gyvates. Atvykęs pamačiau tų gyvačių griaučius; tiesiog neįmanoma aprašyti, kiek daug jų ten buvo: gulėjo ištisos krūvos — ir labai didelės, ir mažesnės. Tokių krūvų — begalės. Toji vieta, kur guli griaučiai, yra siauras tarpeklis tarp kalnų ir lygumos, pereinančios į Egipto lygumą. Pasakojama, kad tos gyvatės pavasarį skrenda iš Arabijos į Egiptą, o tarpeklyje jas pasitinka paukščiai ibiai ir neleidžia toliau skristi, vietoje užkapoja. Arabai sako, kad dėl to egiptiečiai taip gerbia ibius. Patys egiptiečiai prisipažįsta irgi gerbią ibius.

76. Ibis atrodo šitaip: visas juodas, kojos kaip gervės, snapas kumpas, pats griežlės didumo. Tokie yra juodieji ibiai, kovojantys su gyvatėmis. O tų ibių, kurie žmonėms painiojasi po kojomis (ibių yra dviejų rūšių), galva ir kaklas pliki, plunksnos baltos, tik galvos, sprando, sparnų ir uodegos galo plunksnos juodos; kojos ir snapas tokie patys kaip anų ibių. Sparnuotosios gyvatės panašios į vandenų gyvates, sparnai — be plunksnų, labai panašūs į šikšnosparnių sparnus. Manau, pakankamai pripasakojau apie šventuosius gyvius.

77. Tie egiptiečiai, kurie gyvena dirbamojoje Egipto žemėje, labausiai iš visų žmonių rūpinasi, kad nežūtų praeities įvykių atminimas; jie yra išmintingiausi iš visų, su kuriais man teko susidurti. Jie gyvena šitaip: kas mėnesį tris dienas iš eilės klizmomis ir vėmimais valosi vidurius manydami, kad tokiu būdu apsisaugo nuo ligų,

nes, anot jų, visų ligų šaltinis — maistas. Egiptiečiai ir šiaip yra iš visų žmonių — po libių — sveikiausi. Mano nuomone, tai priklauso nuo klimato — jų šalyje nesikeičia metų laikai. Mat ligos žmones apninka dažniausiai vykstant visokiems pasikeitimams, o ypač keičiantis metų laikams. Duoną jie kepa iš speltos miltų, egiptietiškai vadinamų kilestis. Vyną daro iš miežių, nes jų šalyje nėra vynuogių[67]. Žuvis valgo ne virtas, o vytintas arba sūdytas. Iš paukščių valgo putpeles, antis ir kai kuriuos mažus paukščiukus — taip pat ne virtus, o tik sūdytus. Visas kitas žuvis ir paukščius, išskyrus tuos, kurie laikomi šventais, jie valgo virtus arba keptus.

78. Turtingųjų puotose po pietų vienas vyras nešioja aplink stalą iš medžio padarytą ir į karstą įdėtą žmogaus statulą, savo išvaizda ir spalva visiškai panašią į tikrą lavoną,— maždaug uolekties, o kartais ir dviejų uolekčių dydžio, ir, rodydamas kiekvienam puotos dalyviui, sako: „Pažiūrėk į šitą ir gerk, linksminkis, nes ir tu būsi toks, kai numirsi.“ Tokie yra egiptiečių puotavimo papročiai.

79. Egiptiečiai turi savų iš kartos į kartą perduodamų giesmių, todėl jokių svetimų giesmių nepripažįsta. Tarp įvairių ir įdomių jų papročių reikia paminėti paprotį giedoti Lino giesmę, kurią gieda taip pat Finikijoje, Kipre ir kitur. Nors įvairios tautos ją nevienodai vadina[68], bet ji yra ta pati helėnų giesmė, taip pat vadinama Linu. Daug kuo stebėjausi būdamas Egipte, bet labiausiai mane stebino, iš kur jie paėmė Lino giesmę. Matyt, jie nuo senų laikų ją gieda. Egiptietiškai Linas vadinasi Maneras. Egiptiečiai pasakoja, kad jis buvo vienturtis pirmojo Egipto karaliaus sūnus. Jo ankstyvą mirtį jie apraudojo raudomis, ir toji buvo tada pirmutinė ir vienintelė egiptiečių rauda.

80. Yra dar vienas egiptiečių paprotys, panašus į helėnų, konkrečiai — į lakedemoniečių: jaunuoliai, susitikę senukus, pasitraukia jiems iš kelio ir, įėjus senukams, atsistoja. Tačiau egiptiečiai turi paprotį, visai nepanašų į helėnų: susitikę jie ne žodžiais pasisveikina, o nuleidžia ranką iki kelių.

81. Egiptiečiai dėvi lininius, apačioje mezginiais papuoštus chitonus, vadinamus kalasiriais. Ant chitonų užsimeta baltus vilnonius apsiaustus. Tačiau į šventyklas

neina su vilnoniais drabužiais ir su jais nelaidojami, nes tai būtų nepadoru. Šis egiptiečių paprotys atitinka vadinamąsias orfikų ir bakchantų misterijas, kilusias iš Egipto, taip pat pitagoriečių misterijas[69], nes ir šių misterijų dalyviai nelaidojami su vilnoniais drabužiais. Apie tai irgi pasakojamas šventas mitas.

82. Štai ką dar egiptiečiai yra sugalvoję: jie kiekvieną mėnesį ir kiekvieną dieną yra paskyrę vienam kuriam nors dievui. Jie moka nuspėti, koks likimas bus žmogaus, gimusio tokią ar tokią dieną, kaip jis mirs ir koks jis bus. Šiais dalykais pasinaudojo helėnų poetai. Būrimams ir stebuklams egiptiečiai skiria daugiau dėmesio, negu kitų kraštų žmonės. Įvykus stebuklui, jie laukia padarinių ir juos užsirašo. Ateityje įvykus tokiam pačiam stebuklui, egiptiečių nuomone, jo padariniai irgi bus tokie patys.

83. Su pranašystėmis yra šitaip: nė vienas mirtingasis, anot jų, pranašavimo galios neturi; ją turi tik kai kurie dievai. Antai Egipte yra Heraklio, Apolono, Atėnės, Artemidės, Arėjo, Dzeuso orakulai. Garbingiausias iš visų — Letojos orakulas Buto polyje. Bet tų orakulų pranašavimo būdas yra nevienodas, gana skirtingas.

84. Gydymo meną egiptiečiai yra susiskirstę į sritis: kiekvienas gydytojas gydo tik vieną ligą. Todėl ten pilna gydytojų: vieni gydo akis, antri — galvą, treti — dantis, ketvirti — pilvą, dar kiti — įvairias neaiškias ligas.

85. Štai kaip jie aprauda mirusius ir juos laidoja: jei namuose miršta garbingas vyras, visos tų namų moterys išsitepa galvą arba veidą purvu. Paskui, palikusios namie lavoną, išbėga į polį ir vaikščioja po jį iki pusės apsinuoginusios ir apnuoginusios krūtis, raudodamos mušasi į krūtinę. Prie jų prisideda visos giminaitės. Iš kitos pusės vyrai irgi raudodami mušasi į krūtinę iki pusės apsinuoginę. Po to lavonas išnešamas balzamuoti.

86. Yra žmonių, kurie moka šį darbą ir specialiai juo užsiima. Kai jiems atneša lavoną, šie parodo atnešėjams medinius lavonų pavyzdžius, nupieštus taip, lyg būtų tikrai balzamuoti. Pirmiausia pasiūlo, jų žodžiais, geriausią balzamavimo būdą, pritaikytą balzamuojant tą (jo vardo man neleidžia pasakyti tikyba — juk čia toks svarbus dalykas!), paskui — blogesnį už pirmąjį ir pigesnį ir pagaliau — trečiąjį, patį pigiausią. Parodę pavyzdžius, jie

paklausia, kuriuo iš tų trijų būdų jie norėtų savo lavoną išbalzamuoti. Sulygę kainą, mirusiojo giminės išeina, o balzamuotojai pasilikę štai kaip balzamuoja. Pagal geriausiąjį balzamavimo būdą: pirmiausia lenkta geležimi pro nosies šnerves išima smegenis — dalį ištraukia šitaip, dalį sunaikina įpylę vaistų. Paskui aštriu Etiopijos akmeniu praręžia lavoną ir išima skrandį ir visus vidurius; tada pilvo ruimą išvalo ir išplauna palmių vynu, pribarsto smulkiai sutrintų kvepiančių žolių ir dar kartą išvalo. Tada pilvo ertmę pripildo grynos sutrintos miros, kasijos ir kitų kvepalų, išskyrus Libano smilkalus, ir vėl pilvą užsiuva. Tai padarę, balzamuoja: panardina lavoną 70 dienų į natrio šarmą. Ilgiau kaip 70 dienų laikyti pamerkto negalima. Praėjus 70 dienų, lavoną nuplauna ir visą apvynioja labai plonos drobės juostomis, patepdami jas guma[70], kurią egiptiečiai vartoja vietoj klijų. Tada giminės, pasidirbdinę žmogaus išvaizdos karstą, atsiima lavoną ir įdeda į jį. Paskui nuneša į kapinių namą ir pastato prie sienos stačią.

87. Toks yra brangiausias balzamavimo būdas. Kurie nori balzamuoti antruoju būdu, pigesniu, nes pirmasis būdas jiems per brangus, tiems štai kaip balzamuoja: pripila į klizmą kedro aliejaus ir suleidžia jį į lavono vidurius; šiuo atveju nei pilvo nepraręžia, nei vidurių neišima; pro sėdynę suleidžia aliejų, paskui angą uždaro, kad skystis neišbėgtų, ir balzamuoja natrio šarmu nustatytą skaičių dienų; paskutinę dieną išleidžia iš vidurių kedro aliejų, kurį buvo suleidę. Šis aliejus turi tokią galią, kad ištekėdamas kartu išvaro laukan sutirpusius vidurius, širdį, plaučius, kepenis, o mėsas šarmas sutirpina taip, kad iš lavono lieka tik oda ir kaulai. Šitaip padarę, grąžina lavoną daugiau jam nieko nepadarę.

88. Trečiasis balzamavimo būdas yra pigiausias; juo naudojasi neturtingieji. Išplovę ridikų sultimis vidurius, lavoną balzamuoja šarmu 70 dienų ir atiduoda neštis namo.

89. Kilmingų vyrų žmonas arba šiaip labai gražias ar pasižymėjusias moteris mirusias ne tuojau duoda balzamuoti — jas perduoda balzamuotojams tik po 3—4 dienų. Šitaip elgiamasi todėl, kad balzamuotojai neužsimanytų su jomis santykiauti. Mat, sako, vienas balzamuotojas

prievartavo ką tik mirusios moters lavoną ir buvo nutvertas — apie tai pranešė kitas balzamuotojas.

90. Jei egiptietį ar svetimšalį pagrobia krokodilas arba šiaip jis prigeria upėje, tai žmonės, gyvenantys tame polyje, kur vanduo išneša lavoną, privalo jį balzamuoti, viskuo gerai pasirūpinti ir palaidoti šventame name. Prie jo neturi teisės niekas prisiliesti — net namiškiai ir draugai. Jį palaidoja patys Nilo šventikai — mat jis esąs kažkas daugiau negu žmogus.

91. Helėnų papročių egiptiečiai vengia — apskritai jokių svetimų tautų papročių jie neįsileidžia. Taip elgiasi visi egiptiečiai, išskyrus gyvenančius dideliame Chemio polyje Tėbų nome netoli Neapolio. Tame polyje yra keturkampis Danajos sūnaus Persėjo[71] šventas sklypas; aplink jį auga palmės. Akmeninis švento sklypo prieangis labai didelis. Prie jo stovi dvi didžiulės akmeninės statulos. Tame šventame sklype yra šventykla, o joje — Persėjo statula. Chemio gyventojai teigia, kad Persėjas dažnai jiems pasirodo; kartais šventykloje jie randa dviejų uolekčių dydžio jo sandalą. Kai tas sandalas atsiranda, visam Egiptui gerai sekasi. Taip jie pasakoja. Persėjo garbei jie atlieka šitokias helėniškas apeigas: surengia įvairias varžybas; nugalėtojus apdovanoja gyvuliais, vilnoniais apsiaustais ir odomis. Paklausti, kodėl tik jiems vieniems Persėjas pasirodo ir kodėl tik jie rengia tas varžybas, o kiti egiptiečiai — ne, jie man atsakė, kad Persėjas kilęs iš jų polio: Danajas ir Linkėjas[72] buvo chemiečiai ir iš čia išplaukė į Heladą. Iš jųdviejų jie išvedė Persėjo atvykimo į Egiptą priežastį, kaip ir helėnai — pargabenti iš Libijos Gorgonės galvą. Tada jis užsukęs ir pas juos ir atpažinęs visus savo giminaičius. Persėjas juos susiradęs todėl, kad buvo įsiminęs iš savo motinos girdėtą Chemio vardą. Varžybas jie pradėję paties Persėjo liepti.

92. Tokie yra papročiai egiptiečių, gyvenančių toliau nuo pelkių. Pelkėse gyvenančių egiptiečių papročiai tokie patys, kaip ir visų kitų: be to, kiekvienas iš jų turi tik vieną žmoną, taip kaip helėnai. Ieškodami pigaus maisto, jie štai ką sugalvojo: kai Nilas patvinsta ir apsemia lygumas, vandenyje išauga daug lelijų, kurias egiptiečiai vadina lotosu. Prisiskynę tų lelijų, jas išdžiovina prieš saulę, išima grūdus iš jų galvų, panašių į aguonų galvu-

tes, ir sutrynę kepasi duoną. Ir to lotoso šaknys valgomos; jos saldžios, apvalios, obuolio didumo. Upėje auga ir kitokios rūšies lelijos, panašios į rožę. Jų vaisius subręsta ant kito stiebo, išeinančio iš šaknies,— jis panašus į širšių lizdą; jos duoda daug vaisių. Vaisiaus branduolys valgomas kaip ir alyvos branduolys. Jį valgo ir žalią, ir džiovintą. O vienmetes papirusų atžalas, išsirovę iš pelkės, šitaip suvartoja: viršutinę jų dalį nupjauna ir vartoja kitiems reikalams, o apatinę, maždaug uolekčio ilgio, valgo ir pardavinėja. Kai nori, kad papirusas būtų skanesnis, troškina karštoje duonkepėje ir paskui valgo. Kai kurie maitinasi tik žuvimis: pasigavę išima vidurius, suvytina ir vytintas valgo.

93. Būriais gyvenančios žuvys Nile nelabai veisiasi. Jos daugiausia gyvena ežeruose ir štai ką daro: kai ateina laikas neršti, būriais išplaukia į jūrą. Priekyje plaukia patinai ir visą laiką leidžia ikrus; patelės, plaukdamos iš paskos, tuos ikrus ryja ir šitaip apsivaisina. Prisirijusios tų ikrų, jos grįžta į savo įprastas vietas. Tuokart vadovauja nebe patinai, o patelės. Plaukdamos būriais, jos daro tą patį, ką anksčiau darė patinai: leidžia ikrus, o patinai, plaukdami iš paskos, juos ryja. Likę nesuryti ikrai auga ir virsta žuvimis. Sugavęs į jūrą plaukiančią žuvį, pamatysi nubrūžintą kairiąją galvos pusę, o atgal grįžtančios nubrūžinta dešinioji pusė. Štai dėl ko taip yra: žuvys plaukia į jūrą palei kairįjį upės krantą ir grįždamos glaudžiasi prie to paties kranto, kad galėtų atsilaikyti prieš srovę. Kai Nilas ima tvinti, įdubas ir pelkes palei upę pirmiausia užpila per kraštus tvinstantis vanduo. Kai tik duobės prisipildo vandens, jose atsiranda daugybė mažyčių žuvyčių. Kaip jos ten atsiduria? Mano nuomonė tokia: Nilui slūgstant, žuvys padeda į dumblą ikrus ir pasitraukia kartu su slūgstančiu upės vandeniu. Kai vanduo pakilęs vėl duobes užlieja, iš tų ikrų tuojau išsirita žuvytės. Tai tiek apie žuvis.

94. Riebalus pelkių gyventojai gaminasi iš ricinžolės, kurią jie vadina kiki. Daro šitaip: ricinžoles sėja ant kanalų ir ežerų krantų — Heladoje šis augalas yra laukinis. Jis užaugina gausų derlių, tik labai dvokiantį. Surinkę to augalo vaisius, vieni juos daužo ir spaudžia iš jų aliejų, o kiti apkepę verda ir išbėgusį iš jo skystimą ren-

ka. Jis yra riebus ir žibintams tinka ne blogiau už alyvų aliejų, tik degdamas labai dvokia.

95. Prieš begales uodų jie imasi šitokių priemonių: gyvenantys toliau nuo pelkių pasistato bokštus[73], į juos įsilipę miega. Mat dėl vėjo uodai negali aukštai skraidyti. Pelkių gyventojai vietoj bokštų štai ką susigalvojo: kiekvienas vyras turi tinklą, su kuriuo dieną žuvis gaudo, naktį aptiesia juo tą vietą, kurioje miega, ir po juo palindęs ilsisi. Jei kas guli susisupęs į apsiaustą ar drobę, uodai ir pro drabužį kanda, o pro tinklą nė nemėgina kąsti.

96. Laivus prekėms gabenti egiptiečiai dirba iš akantos. Ji panaši į Kirėnės lotosą, o sakai — tikra guma. Prisikapoję maždaug dviejų uolekčių ilgio akantos, kloja ją kaip plytas ir sukabina ilgomis medinėmis vinimis. Ant šito plausto skersai padeda sijas. Sienų tie laivai neturi. Akantos sandūras iš vidinės pusės suriša papiruso plaušais. Vairą daro tik vieną ir jį prakiša pro laivo dugną. Stiebas būna iš akantos, burės — iš papiruso. Tie laivai prieš srovę negali plaukti, jeigu jų nevaro stiprus vėjas; juos tempia žmonės, eidami krantu. Pasroviui šie laivai plaukia patys. Iš tamarisko padaroma kažkas panašaus į duris. Jos suraišiojamos meldais. Be to, paimamas pragręžtas maždaug dviejų talentų svorio akmuo. Tas duris, virve pririštas, paleidžia plaukti laivo priekyje, o akmenį, pririštą kita virve — užpakalyje. Srovės nešamos durys greitai plaukia ir traukia paskui save barisą (šitaip vadinami laivai). Užpakalyje tempiamas akmuo, giliai nugrimzdęs, vairuoja laivą. Tokių laivų jie turi baisiai daug. Kai kurie iš jų pakelia net daug tūkstančių talentų.

97. Kai Nilas išsilieja iš krantų, matyti tik poliai, kyšą iš vandens; jie primena Egėjo jūros salas: visa Egipto žemė virsta jūra, iš vandens kyšo tik poliai. Tuo laiku plaukiojama ne upės vaga, o per vidurį lygumos, pavyzdžiui, iš Naukračio[74] į Memfį plaukiama palei piramides; tai netikras kelias: tikrasis eina Deltos smaigaliu ir palei Kerkasoro polį. Plaukdamas lyguma iš jūros ir Kanobo, atvyksi į Antilą ir į vadinamąjį Archandro polį[75].

98. Antila yra garsus polis: ji duodama kaip rinktinė dovana Egipto karaliaus žmonai batams nusipirkti. Tai daroma nuo to laiko, kai Egiptą užvaldė persai. Antrasis polis, mano nuomone, gavo vardą nuo Danajo žento Ar-

chandro, Tijo sūnaus, Achajo vaikaičio, nes jis ir vadinamas Archandro poliu. Gal buvo ir koks kitas Archandras, bet tas vardas — ne egiptietiškas.

99. Iki šiol pasakojau apie tai, ką pats mačiau ir ką sužinojau teiraudamasis. Be to, dėsčiau savo samprotavimus. O dabar papasakosiu tai, ką girdėjau iš egiptiečių, ir tik vietomis pridursiu tai, ką ir pats mačiau. Šventikai tvirtino, kad pirmasis karalius Menas apsaugojo Memfį pylimais. Mat anksčiau upė tekėjo palei smiltinguosius kalnus iš Libijos pusės. Taigi Menas maždaug 100 stadijų atstumu nuo Memfio užtvenkė iš pietų pusės upės vingį ir senąją vagą nusausino, o upę kanalais nukreipė į naują vagą per vidurį kalnų. Dar ir dabar persai labai stropiai saugo to upės vingio užtvanką, kasmet ją taiso ir tvirtina. Juk jeigu upė ten prasilaužtų ir pasipiltų, galėtų Memfį užtvindyti. Pirmasis karalius Menas, su užtvanka nusausinęs tą vietovę, įkūrė ten polį, dabar vadinamą Memfiu. (Be to, Memfis yra siauroje Egipto vietoje[76].) Šiaurės vakarų pusėje (iš rytų pusės Memfį riboja Nilo upė) nuo naujojo polio iškasė ežerą ir iš upės prileido į jį vandens. Pačiame polyje pastatė Hefaistui didelę ir gražią šventyklą.

100. Šventikai iš papirusų perskaitė man vardus 330 karalių, valdžiusių po Meno. Tokioje daugybėje žmonių kartų buvo 18 etiopų, viena moteris egiptietė, visi kiti — vyrai egiptiečiai. Tos karalienės vardas buvo toks pats kaip ir babilonietės — Nitokridė[77]. Jos brolis buvo Egipto karalius. Jį nužudę, egiptiečiai valdžią perdavė seseriai. Keršydama už savo brolį, ji klastingai nužudė daug egiptiečių: išsimūrijo ilgą kambarį po žeme ir paskelbė neva rengianti įkurtuves, o iš tikrųjų turėjo galvoje ką kita: susikvietusi tuos egiptiečius, kuriuos žinojo esant labiausiai kaltus dėl brolio nužudymo, vaišino, o kol šie vaišinosi, per slaptą požeminį kanalą užpylė juos upės vandeniu. Tai viskas, ką apie ją sužinojau iš šventikų. Beje, dar jie sakė, kad, padariusi tokį nusikaltimą ir norėdama išvengti bausmės, ji pati įšokusi į žarijų pilną kambarį.

101. Visi kiti karaliai, anot šventikų, buvo nežymūs, jie nepadarė jokių žygdarbių, išskyrus paskutinįjį — Meridą. Šisai pastatė nuostabius Hefaisto šventyklos propilėjus, atkreiptus į šiaurę, be to, iškasė ežerą (paskui pasakysiu, kiek stadijų sudaro jo perimetras)[78]. Vidury eže-

ro pastatė piramides — jų dydį nupasakosiu vėliau, kai kalbėsiu apie šį ežerą. Tokius darbus nuveikė Meridas, o iš kitų karalių nė vienas nėra nieko vertingo padaręs.

102. Todėl aš juos nutylėsiu ir paminėsiu tą, kuris po jų valdė. Jis vadinosi Sesostris[79]. Šventikai pasakojo, kad jis pirmasis išplaukęs su dideliais karo laivais iš Arabijos įlankos ir užkariavęs tuos žmones, kurie gyvena prie Raudonosios jūros. Iš čia plaukęs tolyn, kol pagaliau įplaukęs į jūrą, kurioje nebuvę galima plaukioti — tokia ji buvusi sekli. Iš ten Sesostris grįžęs į Egiptą. Tada, anot šventikų, jis pasiėmęs didelę kariuomenę ir patraukęs per sausumą, užkariaudamas kiekvieną pakeliui pasitaikančią tautą. Kuri tauta buvo kovinga ir didvyriškai gynėsi, tos krašte jis pastatydavęs stelą ir ant jos užrašydavęs savo vardą, šalies pavadinimą ir tai, kad jis, Sesostris, ginklu ją įveikęs. Kurių polius paimdavęs lengvai, nesutikdamas pasipriešinimo, tų krašte steloje užrašydavęs tą patį tekstą, kaip ir narsiųjų tautų kraštuose, bet šalia nupiešdavęs moters gėdingąją dalį, tuo parodydamas, kad tie yra bailiai.

103. Taip darydamas, jis perėjęs visą žemyną ir atsidūręs Europoje. Persikėlęs iš Azijos į Europą, jis užkariavęs skitus ir trakus. Mano nuomone, šios tautos yra tolimiausios, kurias kada nors buvo pasiekusi egiptiečių kariuomenė. Šių tautų kraštuose dar randama tokių pačių stelų, o toliau jų nebėra. Čia jis apsigręžęs ir patraukęs atgal. O kai atėjęs prie Fasio upės, tiksliai nežinau, ar pats karalius Sesostris atskyręs tam tikrą kariuomenės dalį ir palikęs ją gyventi toje šalyje, ar dalis karių, nepatenkintų savo karaliaus klajonėmis, nutarę pasilikti prie Fasio upės.

104. Mat kolchai, atrodo, yra egiptiečiai. Man kilo tokia mintis, kai tik juos pamačiau ir nieko apie tai dar nebuvau išgirdęs iš kitų. Susidomėjęs tuo dalyku, klausinėjau ir vienus, ir kitus. Pasirodo, kolchai geriau prisimena egiptiečius, negu egiptiečiai kolchus. Egiptiečiai tvirtino, kad kolchai kilę iš Sesostrio kariuomenės. Taip manau ir aš, nes jie tamsiaodžiai ir garbanotais plaukais. Bet tai, žinoma, nieko nereiškia, nes tokių yra ir daugiau. Bet štai kas svarbu: iš visų tautų tik kolchai, egiptiečiai ir etiopai jau nuo senų senovės apipjausto savo gėdingąsias dalis. Mat finikiečiai ir Palestinos sirai

prisipažįsta apipjaustyti išmokę iš egiptiečių, o sirai, gyvenantys prie Termodonto ir Partenijo upių[80], taip pat makronai, jų kaimynai, sakosi tik neseniai apipjaustymą įsivedę iš kolchų. Tik šios gentys apipjausto — ir visai taip pat, kaip egiptiečiai. Kai dėl egiptiečių ir etiopų, tai negaliu pasakyti, kurie iš kurių perėmė šį paprotį. Atrodo, kad abeji apipjausto jau nuo labai seniai. Kad kitos tautos šito išmoko iš egiptiečių, yra toks svarbus įrodymas: finikiečiai, palaikantys ryšius su Helada, tuo atžvilgiu nebeseka egiptiečiais ir naujagimių nebeapipjausto.

105. Jei norit, pasakysiu dar vieną dalyką, kuo kolchai buvo panašūs į egiptiečius: tik jie ir egiptiečiai vienaip audžia drobes. Be to, jų gyvenimo būdas ir kalba yra panašūs į egiptiečių. Kolchų drobes helėnai vadina sardoniškomis[81], o iš Egipto atgabentas — egiptietiškomis.

106. Daugumos stelų, kurias Sesostris pastatė įvairiose šalyse, šiandien nebėra išlikusių, bet Palestinos Sirijoje pats mačiau stovinčias su įrašais ir nupieštomis moters gėdingomis dalimis. Sesostris paliko ir Jonijoje du uolose iškaltus reljefinius savo atvaizdus — vieną prie kelio iš Efeso į Fokėją, o kitą — pakeliui iš Sardų į Smirną[82]. Abiejose vietose iškaltas puspenkto sprindžio aukščio vyras: dešiniojoje rankoje jis laiko ietį, kairiojoje — lanką. Šiaip visa jo karinė apranga egiptietiška ir kartu etiopiška. Nuo vieno peties iki kito per krūtinę iškaltas egiptietiškas šventų rašmenų įrašas. Jo prasmė tokia: „Aš pats savo rankomis šitą kraštą užkariavau.“ Kas jis toks ir iš kur, nepasakyta, bet pasakyta kitoje vietoje. Kai kurie, matę tą atvaizdą, visai nuklysdami nuo tiesos spėja, kad tai esąs Memnono[83] atvaizdas.

107. Šventikai pasakoja, kad egiptietis Sesostris, grįždamas iš tų žygių ir kartu su savimi vesdamas daugybę žmonių iš užkariautų kraštų, atvykęs į Pelusijo Dafnes. Čia jo brolis, kuriam buvo pavedęs laikinai valdyti Egiptą, pasikvietęs jį su vaikais į vaišes. Kol tie vaišinęsi, brolis apdėjęs tą namą malkomis ir uždegęs. Tai pamatęs, Sesostris tuojau pasitaręs su savo žmona — mat jis kartu gabendavęsis ir žmoną; ši jam patarusi iš šešių sūnų du pertiesti per ugnį ir šitaip pasidaryti tarsi tiltą, o paskui visiems kitiems per tą tiltą pereiti ir išsigelbėti. Sesostris paklausęs žmonos patarimo, ir du jo sūnūs sudegę, o kiti kartu su tėvu išsigelbėję.

108. Grįžęs į Egiptą ir nubaudęs savo brolį, parsivestąją iš užimtų kraštų žmonių minią štai kam panaudojęs: jie suvilkę Hefaisto šventyklai statyti paruoštus didžiulius akmenis ir iškasę visus dabar Egipte esančius kanalus. Šitaip jie padarę Egiptą nebetinkamą arkliais jodinėti ir vežimais važinėti. Mat nuo to laiko Egiptas, nors ir ištisai lyguma būdamas, nebetinka nei arkliais jodinėti, nei vežimais važinėti. Dėl to kalti kanalai, išvedžioti krašte įvairiomis kryptimis. Ir štai kodėl karalius Egiptą išraizgė kanalais: tie egiptiečių poliai, kurie buvo atokiau nuo upės, Nilui nuslūgus, stokodavo vandens ir turėdavo gerti iš šulinių sūroką vandenį. Todėl Egiptas ir buvo išraižytas kanalais.

109. Girdėjau, kad tas karalius egiptiečiams padalijęs visą Egipto žemę: kiekvienam jis davęs po vienodo dydžio keturkampį sklypą. Iš tų sklypų jis ir gaudavęs pajamų, nes buvo įsakęs kasmet duoti jam duoklę. Jeigu išsiliejusi upė atplėšdavo dalį kurio nors sklypo, tai jo valdytojas, nuėjęs pas karalių, pranešdavęs, kas atsitiko; tada karalius nusiųsdavęs savo žmones apžiūrėti ir išmatuoti, kiek sumažėjo sklypas, kad mokestis būtų atitinkamai sumažintas. Aš manau, kad iš to atsirado žemės matavimo menas (geometrija), kurį vėliau perėmė helėnai. Bet saulės laikrodį su jo rodykle ir 12 dienos valandų helėnai perėmė iš babiloniečių.

110. Tik šis vienas Egipto karalius valdė ir etiopus. Atminimui jis paliko priešais Hefaisto šventyklą dvi akmenines savo paties ir žmonos statulas — kiekvieną 30 uolekčių aukščio; šalia stovi keturių jo sūnų statulos po 20 uolekčių aukščio. Praėjus daug laiko, Hefaisto šventikas neleido persų karaliui Darijui priešais šias statulas pasistatyti savo statulą sakydamas, kad jis nesąs atlikęs tokių didelių darbų kaip egiptietis Sesostris. Mat Sesostris ir šiaip daug tautų užkariavęs, ne mažiau už Darijų, ir skitus, o Darijus neįstengęs skitų įveikti. Todėl neteisinga pasistatyti savo statulą priešais jo statulą, nepralenkus jo žygdarbiais. Darijus, sako, su tuo sutikęs ir nusileidęs[84].

111. Sesostriui mirus, sako, valdžią perėmęs jo sūnus Feronas. Jis neatlikęs jokio karo žygio, bet atsitikę taip, kad apakęs, ir štai dėl ko. Kartą Nilui labai patvinus (net 18 uolekčių pakilus ir užliejus lankas), vėjas sukėlęs upė-

je dideles bangas. Tasai karalius iš pykčio pačiupęs ietį ir paleidęs į patį bangų sūkurį; tuoj po to jam pradėję skaudėti akis, ir jis apakęs. Dešimtį metų Feronas buvęs aklas, o vienuoliktaisiais atėjusi iš Buto polio orakulo ištarmė, kad bausmės laikas jam jau tuoj baigsis, ir jis praregėsiąs, kai praplausiąs akis šlapimu tos moters, kuri turėjo lytinių santykių tik su savo vyru, o su kitais vyrais nesantykiavo. Pirmiausia jis pamėginęs savo žmonos šlapimą, bet nepraregėjęs. Tada ėmęs iš eilės mėginti visų kitų moterų šlapimą; kai pagaliau praregėjęs, jisai surinkęs visas tas moteris, išskyrus tą, kurios šlapimu praplovęs akis ir praregėjęs, į vieną polį, dabar vadinamą Eritrebolu, ir sudeginęs su visu poliu. O tą moterį, kurios šlapimu praplovęs akis ir praregėjęs, jis pasiėmęs už žmoną. Išsigydęs akis, Feronas nusiuntęs dovanų visoms garsiausioms šventykloms; žymiausia iš tų dovanų ir labiausiai minėtina stovi Helijo šventykloje: du 100 uolekčių ilgio, 8 uolekčių pločio akmeniniai obeliskai, kiekvienas padarytas iš vientiso akmens.

112. Sako, valdžią iš Ferono perėmęs vienas memfietis, kurį helėnai vadinę Protėju. Dar ir dabar Memfyje yra jo šventovė, labai graži ir puikiai įrengta; ji stovi į pietus nuo Hefaisto šventyklos. Aplinkui gyvena Tyro finikiečiai, ir visa ši vieta vadinama Tyriečių stovykla. Protėjo šventovėje yra šventykla, vadinama Svetimšalės Afroditės[85] vardu. Manau, kad tai bus Tindarėjo dukters Helenos šventykla. Mat girdėjau, kad Helena gyveno pas Protėją; be to, šventykla vadinama Svetimšalės Afroditės vardu — nė viena Afroditės šventykla niekur nevadinama Svetimšalės.

113. Mano klausinėjami apie Heleną, šventikai štai ką papasakojo. Aleksandras, pasigrobęs iš Spartos Heleną, išplaukė namo. Plaukiant Egėjo jūra, baisūs vėjai jį nubloškė į Egipto jūrą. Vėjams nesiliaujant, priplaukė Egiptą, o Egipte — Nilo žiotis, dabar vadinamas Kanobo žiotimis, pas tarichėjus. Ant kranto buvo — ir dabar tebėra — Heraklio šventykla. Jei vergas (nesvarbu kieno jis būtų) pabėga nuo šeimininko ir, įėjęs į tą šventyklą, įbrėžia šventuosius ženklus, tuo atsiduodamas dievo globai, tai pasidaro neliečiamas. Šitas senovinis paprotys išliko iki šių dienų. Aleksandro tarnai, sužinoję tokį paprotį, pabėgo į šią šventyklą ir, atsidavę dievo globai, ap-

kaltino Aleksandrą, norėdami jam pakenkti: išpasakojo viską, kaip buvo, ir apie Heleną, ir apie Menelajui padarytą skriaudą. Jie kaltino Aleksandrą šventikams ir tų Nilo žiočių sargybiniui, kurio vardas buvo Tonidas.

114. Išgirdęs tai, jis skubiai pasiuntė į Memfį Protėjui šitokią žinią: „Atvyko svetimšalis, kilimo teukras[86], padaręs Heladoje nedorą darbą; mat suviliojo savo viešintojo žmoną ir atsigabeno ją su daugybe turtų, nubloškštas vėjų į šią šalį. Ar nieko nedarysim ir leisim jam išplaukti, ar atimsim iš jo tai, ką gabenasi?" Protėjas atsiuntė jam šitokį atsakymą: „Vyrą, kuris taip nedorai pasielgė su savo viešintoju, suėmę atveskite pas mane, kad išgirsčiau jo pasiaiškinimą."

115. Gavęs tokią žinią, Tonidas suėmė Aleksandrą ir sulaikė jo laivus; vėliau jį patį ir Heleną su visais turtais nugabeno į Memfį — net ir tarnus, kurie prašėsi dievo globos. Kai visi buvo nugabenti, Protėjas paklausė Aleksandrą, kas jis esąs ir iš kur plaukiąs. Šis jam pasakė ir savo kilmę, ir kuo vardu tėvynė, ir nupasakojo, iš kur plaukiąs. Tada Protėjas pasiteiravo, iš kur jis gavo Heleną. Aleksandrui išsisukinėjant ir nesakant teisybės, tarnai papasakojo, kaip buvo, išdėstydami visą jo nusikaltimą. Pagaliau Protėjas šitaip pasakė: „Jeigu nebūčiau nutaręs nežudyti nė vieno svetimšalio, vėjų nubloškšto į mano šalį, aš tau, niekše, atkeršyčiau už helėną, kuris tave maloniai priėmė, o tu jam baisiausiai nusikaltai. Ne tik prisimeilinai prie jo žmonos, bet ir sukurstei ją bėgti kartu, pasigrobei ir iškeliavai. Ir to tau buvo maža: apiplėšei savo viešintojo namus ir su prisigrobtomis gėrybėmis čia pasirodei. Kadangi esu nusistatęs svetimšalių nežudyti, gali sau keliauti, bet tos moters ir turtų neleisiu tau išsigabenti. Aš juos pasaugosiu, kol tas helėnas atvyks ir panorės pasiimti. O tau ir tavo jūrininkams įsakau per tris dienas bet kur iš mano šalies išplaukti. Jei to nepadarysi, pasielgsiu kaip su priešais."

116. Štai ką šventikai papasakojo apie Helenos atvykimą pas Protėją. Man atrodo, kad ir Homeras šitą istoriją buvo girdėjęs, bet kadangi jį nebuvo tokia graži ir mažiau tiko epui, negu jo panaudotas mitas, tai ją atmetė parodęs, kad jam ir ji žinoma. Tatai aiškiai matyti iš „Iliados" (niekur kitur jis tų savo žodžių neatsisakė), kur jis, pasakodamas apie vėjų blaškomo Aleksandro

klajones, gabenantis Heleną, pamini, kad tas ir šiaip daug buvo blaškomas, ir į Finikijos Sidoną atvyko. Apie tai minima ir giesmėje apie Diomedo žygdarbius. Štai jo žodžiai:

Kur margaraščiai jos kilimai buvo, austi sidoniečių
Moterų, jas iš Sidono kaip dievas gražus Aleksandras
Atsigabeno per jūras plačiąsias, grįždamas Trojon
Sau po viešnagės, kai vežės Eleną galingatėvę[87].

Jis tatai pamini ir „Odisėjoje":

Dzeuso Kronido duktė tokių žolelių turėjo.
Buvo jų davus seniau egiptietė jai Polidamnė,
Tono pati. Visokių ten daug penėtoja žemė
Želdo žolių, nemaža gerų, bet daug ir žalingų[88].

Panašiai Menelajas sako Telemachui:

Norinčio grįžti manęs dievai iš Egipto neleido,
Laikė už tai, kad jiems nebuvau hekatombų sudėjęs...[89]

Iš tų žodžių matyti, kad Homeras žinojo Aleksandro nuklydimą į Egiptą. Juk Sirija ribojasi su Egiptu, o finikiečiai, kuriems priklauso Sidonas, gyvena Sirijoje.

117. Iš minėtųjų eilučių peršasi išvada, kad „Kiprijų"[90] epas ne Homero, o kieno nors kito kūrinys. Mat „Kiprijose" pasakyta, kad Aleksandras, pasinaudodamas geru vėju, ramia jūra, trečią dieną su Helena parplaukė į Ilijoną, o „Iliadoje" tvirtinama, kad buvo kelionėje blaškomas. Užteks tiek apie Homerą ir „Kiprijas".

118. Man paklausus šventikų, ar ne tuščiai helėnai tauškia apie Ilijono apgulimą, ar turi kokį nors pagrindą apie tai kalbėti, jie atsakė viską gerai žiną iš paties Menelajo: kai buvo pagrobta Helena, į teukrų žemę atėjo didelė helėnų kariuomenė, norėdama pagelbėti Menelajui. Išlipusi į krantą ir įsitvirtinusi, ji nusiuntė į Ilijoną pasiuntinius; su jais nuėjo ir Menelajas. Atėję į tvirtovę, jie pareikalavo grąžinti Heleną ir tuos turtus, kuriuos buvo pagrobęs Aleksandras, be to, nubausti kaltininkus. Teukrai ir tada tą patį sakė, ir vėliau — ir prisiekdami, ir be priesaikos,— kad jie neturi nei Helenos, nei reikalaujamų turtų, nes visa tai yra Egipte, ir būtų neteisinga iš jų reikalauti atlyginimo už tai, ką pasiėmė Egipto karalius Protėjas. Helėnai pamanė, kad iš jų tyčiojamasi, todėl apgulė miestą ir laikė apgulę tol, kol paėmė. Įveikę

tą tvirtovę ir niekur neradę Helenos, vis girdėdami tą patį, ką ir anksčiau, pagaliau patikėjo teukrų žodžiais ir patį Menelają nusiuntė į Egiptą pas Protėją.

119. Atplaukęs į Egiptą ir nukeliavęs į Memfį, Menelajas papasakojo visą teisybę, ir tada buvo kaip svečias gausiai apdovanotas, atsiėmė nieko blogo nepatyrusią Heleną ir visus savo turtus. Šitiek gero patyręs, jis vis dėlto su egiptiečiais neteisingai pasielgė. Mat kai jis norėjo išplaukti, nebuvo jokio vėjo. O kadangi jo ilgą laiką nebuvo, tai Menelajas sugalvojo nedorą dalyką: pagrobė du vietinių žmonių berniukus ir paaukojo dievams. Paskui, pajutęs, kad egiptiečiai apie tai sužinojo, visų neapkenčiamas ir vejamas su laivais pabėgo Libijos link. Kur jis po to plaukė, egiptiečiai nebegalėjo pasakyti. Dalį to, ką jie papasakojo, sakėsi teiraudamiesi sužinoję iš kitų, o kai ką žiną patys, nes tatai pas juos įvyko.

120. Taip pasakojo egiptiečių šventikai. Aš manau, kad tuo jų pasakojimu galima tikėti, nes jeigu Helena iš tikrųjų būtų buvusi Ilijone, tai, be abejo, ją būtų helėnams atidavę — nesvarbu, ar Aleksandras būtų norėjęs, ar nenorėjęs. Juk negalėjo Priamas ir jo giminaičiai būti tokie bukapročiai ir statyti į pavojų save, savo vaikus ir polį vien dėl to, kad Aleksandras galėtų gyventi su Helena! O jeigu iš pradžių ir būtų mėginę taip elgtis, tai vėliau, kai per kiekvieną susirėmimą su helėnais žūdavo daug trojiečių, kai, poeto žodžiais, nebūdavo kovos, kad nežūtų du, trys arba ir daugiau paties Priamo sūnų, mano nuomone, net jei pats Priamas būtų gyvenęs su Helena, vis tiek būtų atidavęs ją helėnams žinodamas, jog šitaip išvengs nelaimių. Be to, nebuvo numatyta karaliaus valdžią perduoti Aleksandrui, todėl, Priamui nusenus, šis nebūtų galėjęs tapti valdovu: Priamui mirus, valdžią turėjo perimti Hektoras — ir vyresnis, ir narsesnis už Aleksandrą. O jis tikriausiai nebūtų leidęs savo nusikaltėliui broliui taip elgtis, ypač kad dėl jo kaltės užgriuvo tokios didelės nelaimės ir jį patį, ir visus trojiečius. Todėl, mano nuomone, jie neturėjo Helenos ir negalėjo jos atiduoti, bet helėnai jų žodžiais netikėjo. Matyt, kokia nors dievybė rūpinosi, kad trojiečiai savo pražūtimi visiems žmonėms akivaizdžiai parodytų, jog už didelius nusikaltimus dievai siunčia ir dideles bausmes. Tokia yra mano nuomonė.

121. Pasakojama, kad iš Protėjo valdžią perėmė Rampsinitas[91]. Jis paliko atminimui vakarinius Hefaisto šventyklos propilėjus; priešais juos pastatė dvi 25 uolekčių aukščio statulas; stovinčią šiaurės pusėje egiptiečiai vadina vasara, stovinčią pietų pusėje — žiema. Tą, kuri vadinama vasara, jie gerbia ir šiaip prižiūri, o su vadinamąja žiema elgiasi visai priešingai. Rampsinitas turėjo tiek sidabrinių pinigų, kad joks vėlesnis karalius negalėjo jo pralenkti nei jam prilygti. Norėdamas tuos turtus saugiai laikyti, jis pasistatydino akmeninį lobyną, kurio viena siena iš lauko pusės šliejosi prie jo rūmų[92]. Bet statytojas sugalvojo klastą ir štai ką padarė: jis mūrijo akmenis taip, kad vieną iš jų vienas arba du vyrai galėjo lengvai išimti. Kai lobynas buvo pastatytas, karalius ten sukrovė visus turtus. Po kurio laiko statytojas, pajutęs artėjančią mirtį, pasišaukė sūnus (mat jų turėjo du) ir papasakojo, kokią sugalvojęs gudrybę, kai statė karaliui lobyną, kad jie pasiturimai gyventų. Ir aiškiai viską nupasakojo, kaip tą akmenį išimti — net tikslią jo vietą nurodė ir pridūrė, kad jiedu, tai žinodami, būsią karaliaus lobių prižiūrėtojai. Po to jis mirė, o sūnūs netrukus griebėsi darbo: nuėjo naktį prie karaliaus rūmų ir, susiradę sienoje tą akmenį, lengvai jį išėmė, įlindo ir išsinešė daug pinigų. Kai karalius atsitiktinai atidarė lobyną, nustebo pamatęs, kad kai kuriuose induose trūksta pinigų, bet nežinojo ką kaltinti, nes antspaudai buvo nepaliesti, o pats lobynas užrakintas. Kai atidarė lobyną antrą ir trečią kartą ir pamatė, kad turtai vis mažėja (mat vagys nesiliovė grobę turtą), jis šitaip pasielgė: įsakė padaryti spąstus ir juos paspęsti prie tų indų, kuriuose buvo pinigai. Vagys vėl tuo pačiu laiku atėjo prie lobyno. Vienas ten įlindo, bet kai tik priėjo prie indo, tuoj įkliuvo į spąstus. Supratęs, koks pavojus jį ištiko, pasišaukė brolį, paaiškino, kas atsitiko, ir liepė kuo greičiausiai įlindus nupjauti jam galvą, kad sučiuptas ir atpažintas nepražudytų brolio. Šiam pasirodė, kad anas protingai sako, todėl, kaip buvo lieptas, taip ir padarė. Paskui įdėjo akmenį ir su brolio galva parėjo namo. Dienai išaušus, karalius įėjo į lobyną ir nusigando pamatęs, kad spąstuose guli vagies kūnas be galvos, o pats lobynas nepaliestas ir nėra jokios landos įeiti ar išeiti. Nežinodamas ką daryti, jis šitaip pasielgė: vagies kūną pakabino

ant [polio] sienos, šalia pastatė sargybinius ir įsakė jiems stebėti. Jei pamatys ką nors kūną apraudant ar apgailint, tuoj tą suimti ir pas jį atvesti. Kai kūnas buvo pakabintas, vagies motina labai sielvartavo. Ji liepė gyvajam sūnui sugalvoti kokį nors būdą lavonui nuimti ir parnešti namo. Ji pagrasino, kad jeigu jis to nepadarys, tai pati nueis pas karalių ir praneš, jog jis turįs turtų. Kadangi motina jam nedavė ramybės, o jis niekaip neįveikė jos perkalbėti, tai štai ką sugalvojo: pakinkė asilus, ant jų užkrovė vyno pilnus maišus ir ėmė juos varyti. Atsivaręs juos į tą vietą, kur sargybiniai saugojo lavoną, jis atrišo du ar tris maišus. Kai vynas ėmė tekėti, jis pradėjo daužyti sau per galvą garsiai šaukdamas, jog nežinąs, prie kurio asilo pirma pulti. Sargybiniai, pamatę, kad teka gausybė vyno, subėgo ant kelio su indais, ir, džiaugdamiesi tokiu laimikiu, pradėjo semti vyną. Šis apsimetė supykęs ir ėmė juos plūsti. Sargybiniai jį ramino, ir jis dėjosi pamažu rimstąs. Pagaliau nuvarė asilus nuo kelio ir ėmė tvarkytis maišus. Jis užvedė ilgą kalbą su sargybiniais, kurių vienas savo pokštu net jį prajuokino, ir jis padovanojo jiems maišą vyno. Sargybiniai čia pat suvirto ir pradėjo gerti, kviesdami jį likti ir kartu gerti. Šis paklausė ir pasiliko. Gerdami jie susibičiuliavo, ir jis padovanojo jiems dar maišą vyno. Sargybiniai smarkiai prisigėrė, apsvaigo ir čia pat, kur gėrė, sumigo. Vidurnaktį jis nusikabino brolio kūną ir, tyčiodamasis iš sargybinių, nuskuto jiems dešiniuosius skruostus, paskui užsikėlė lavoną ant asilo ir grįžo namo atlikęs tai, ką buvo liepusi motina. Karalius labai užsirūstino, kai sužinojo, kad vagies lavonas pavogtas. Norėdamas žūt būt sužinoti, kas tai padarė, šitaip pasielgė (aš nenoriu tuo patikėti): atidavė dukterį į viešuosius namus ir paliepė jai visus be išimties priiminėti, bet prieš atsiduodant priversti kiekvieną pasisakyti, kokią jis yra padaręs savo gyvenime didžiausią gudrybę ir nedorybę. Tą, kuris papasakos įvykį su vagimi, pačiupti ir neišleisti. Kai duktė pradėjo daryti taip, kaip tėvas liepė, vagis, supratęs, kodėl taip daroma, sumanė karalių pralenkti gudrumu ir štai ką sugalvojo: nusipjovė ką tik mirusio žmogaus ranką iki peties, pasikišo po apsiaustu ir nuėjo pas karaliaus dukterį. Jos klausinėjamas, pasipasakojo, kad niekšingiausiai pasielgė tada, kai nupjovė galvą broliui,

pakliuvusiam į spąstus lobyne, o gudriausiai — tada, kai nugirdė sargybinius ir nuėmė kabantį brolio kūną. Šitai išgirdusi, karaliaus duktė čiupo vagį, bet jis patamsyje pakišo jai lavono ranką. Ši griebė ją manydama, kad nutvėrė vagies ranką. O vagis paliko jai ranką ir pabėgo pro duris. Kai ir tai buvo pranešta, karalius apstulbo, kad tas žmogus toks išradingas ir drąsus, išsiuntinėjo į visus polius šauklius paskelbti, jog atleidžiąs nusikaltimą ir žadąs didelius pinigus, jeigu vagis ateisiąs jam pasirodyti. Tada vagis patikėjo ir atėjo pas jį. Rampsinitas juo labai stebėjosi ir atidavė jam, kaip išradingiausiam iš visų, dukterį už žmoną. Mat, jo nuomone, egiptiečiai esą visų protingiausi, o tas dar protingesnis už egiptiečius.

122. Paskui man pasakojo, kad šis karalius gyvas nužengė į tą vietą, kurią helėnai vadina Hadu, ir ten žaidė su Demetra kauliukais[93], kartais laimėdamas, kartais pralaimėdamas; paskui grįžo į žemę ir parsinešė jos dovaną — auksu siuvinėtą rankšluostį. Nuo to Rampsinito nužengimo į Hadą egiptiečiai pradėjo švęsti Demetros šventę. Kiek žinau, jie ir šiandien ją tebešvenčia, tik nežinau, ar jie dėl to ją švenčia. Tą dieną šventikai išaudžia apsiaustą, užriša vienam šventikui raiščiu akis, apsiaučia tuo apsiaustu ir išveda jį į Demetros šventyklos kelią, o patys grįžta. Tasai šventikas su užrištomis akimis dviejų vilkų[94] nuvedamas į Demetros šventyklą, esančią už 20 stadijų nuo polio, ir vėl parvedamas į tą pačią vietą.

123. Kas nori, tegu tiki tais egiptiečių pasakojimais. Aš ketinu aprašyti tik tai, ką esu iš jų girdėjęs. Egiptiečiai tvirtina, jog mirusiuosius valdo Demetra ir Dionisas[95]. Jie pirmieji ėmė skelbti, kad žmogaus siela yra nemirtinga; kūnui mirus, pereina į kitą gyvį, kuris tada gimsta. Apkeliavusi visus sausumos, jūrų gyvius ir sparnuočius, ji vėl įsikūnija gimstančiame žmogaus kūne. Ši jos kelionė trunka 3000 metų. Tą mokslą kaip savą skelbė kai kurie helėnai, vieni seniau, kiti vėliau, tarsi tai būtų jų pačių mokslas. Nors ir žinau jų vardus, bet nepaminėsiu.

124. Sako, kad iki karaliaus Rampsinito Egipte buvo gera tvarka, ir šalis klestėte klestėjo. Paskui valdė Cheopsas[96], kuris pradėjo kaip įmanydamas savavaliauti. Pirmiausia jis uždarė visas šventyklas ir uždraudė au-

koti aukas; paskui įsakė visiems egiptiečiams dirbti tik jo labui. Vieniems liepė iš Arabijos kalnuose esančių skaldyklų vilkti prie Nilo didžiulius akmenis, kitiems — kelti juos per upę laivais ir tempti iki vadinamųjų Libijos kalnų. Visą laiką dirbo 100 000 žmonių, keisdamiesi kas trys mėnesiai. Visus tuos labai varginančius darbus žmonės dirbo šitiek laiko: 10 metų truko, kol buvo nutiestas kelias, kuriuo vilko akmenis,— mano nuomone, tai ne ką mažesnis darbas kaip pastatyti piramidę, nes to kelio ilgis 5 stadijai, plotis 10 sieksnių, o aukštis pačioje pakiliausioje vietoje 8 sieksniai. Jis visas grįstas tašytais akmenimis, ant kurių iškaltos figūros. Tam keliui nutiesti prireikė 10 metų. Ne mažiau laiko truko, kol ant kalvos, kur stovi piramidės, buvo pastatyti požeminiai rūmai jo kapui. Tą laidojimo rūsį Cheopsas pasistatė saloje aplinkui kanalu apvedęs Nilo vandenį. Piramidei pastatyti prireikė 20 metų. Ji keturkampė; kiekviena jos kraštinė yra 8 pletrų ilgio ir tiek pat aukščio. Ji pastatyta iš nudailintų ir labai gerai suleistų akmenų. Nė vienas iš tų akmenų nėra mažesnis kaip 30 pėdų.

125. Piramidė buvo statoma šitaip: iš pradžių — kylančiomis pakopomis, kurias vieni vadina išsikišimais, kiti — aikštelėmis. Pirmiausia buvo pastatyta pirmoji piramidės pakopa. Ją padarius, kiti akmenys buvo keliami tam tikrais iš trumpų rąstų padarytais prietaisais; pirmiausia užkeldavo akmenį ant pirmosios piramidės pakopos, tada jį čia uždėdavo ant kito tokio prietaiso ir juo akmenį užkeldavo ant antrosios piramidės pakopos; iš čia kita mašina jį keldavo aukštyn. Kiek buvo pakopų, tiek buvo ir keliamųjų prietaisų, bet galimas daiktas, kad tas pats prietaisas buvo kilnojamas nuo vienos pakopos ant kitos, kai tik akmenį užkeldavo. Aš paminėjau abu būdus, nes ir man apie juos abu buvo pasakota. Pirmiausia buvo baigta statyti piramidės viršūnė, paskui — vidurinios dalys ir galiausiai — antžeminės pakopos. Ant piramidės egiptietiškais rašmenimis pažymėta, kiek sunaudota darbininkams ridikų sulčių viduriams valyti, svogūnų, česnakų. Gerai prisimenu, kaip man sakė vertėjas, skaitydamas tuos įrašus, jog visam tam buvo sunaudota 1600 talentų sidabro. Jeigu tai teisybė, tai kiek sunaudota geležiniams darbo įrankiams, darbininkų maistui ir drabužiams — juk tie įrenginiai buvo statomi 20

metų, taip pat, mano nuomone, nemaža laiko reikėjo akmenims suskaldyti, atgabenti, požeminiams ruimams iškasti ir išmūryti.

126. Pagaliau Cheopsas pasidarė toks niekšas, kad, stokodamas pinigų, atidavė dukterį į viešuosius namus ir įsakė uždirbti pinigų, tačiau kiek, jie nepasakė. Duktė tėvo paliepimą vykdė, bet ir pati sugalvojo pasistatydinti paminklą, todėl kiekvieną lankytoją prašė jai paaukoti po vieną akmenį. Iš tų akmenų, šventikų žodžiais, pastatyta vidurinė iš trijų piramidžių. Ji stovi priešais didžiąją piramidę; kiekviena jos kraštinė — pusantro pletro.

127. Egiptiečiai tvirtina, kad Cheopsas karaliavo 50 metų. Jam mirus, valdžią perėmė jo brolis Chefrenas[97]. Jis elgėsi taip, kaip ir Cheopsas, ir piramidę pasistatė, tačiau mažesnę negu brolio. Mat ją mes išmatavome. Joje nėra nei požeminių ruimų, nei vanduo kanalu neatvestas iš Nilo — ne taip, kaip prie Cheopso piramidės, kur išmūrytu kanalu atvestas vanduo padaro salą, kurioje, kaip man pasakojo, palaidotas Cheopsas. Apatinė piramidės pakopa pastatyta iš margo Etiopijos akmens. [Ta piramidė] 40 pėdų žemesnė už didžiąją piramidę; abi jos stovi ant tos pačios kalvos, kurios aukštis apie 100 pėdų. Chefrenas, sako, valdęs 56 metus.

128. Per tą 106 metų laikotarpį Egiptas visokių vargų patyrė. Šventyklos tą laiką buvo uždarytos. Neapkęsdami tų karalių, egiptiečiai nenori minėti nė jų vardų, todėl jie tas piramides ir vadina tais laikais tose vietose ganiusio piemens Filičio vardu.

129. Paskui Egipto karaliumi buvo Cheopso sūnus Mikerinas[98]. Jam nepatiko tėvo darbai, todėl vėl atidarė šventyklas ir leido vargų nualintiems žmonėms dirbti savo darbus ir aukoti aukas; be to, jis teisingiausiai iš visų karalių spręsdavo bylas. Dėl šio dalyko egiptiečiai Mikeriną labiau gerbia nei kitus kada nors buvusius Egipto karalius. Mat jis ne tik buvo teisingas teisėjas, bet, jei kas pareikšdavo nepasitenkinimą jo sprendimu, tam Mikerinas duodavo savo turto, kad tas būtų patenkintas. Šitą piliečiams švelnų ir teisingą karalių užgriuvo pirmoji nelaimė — mirė vienturtė duktė. Nepaprastai liūdėdamas dėl tos nelaimės ir norėdamas savo dukterį kaip nors ypatingiau ir gražiau palaidoti, jis padirbdino me-

dinę vidury tuščią karvę, ją paauksavo ir į vidų įdėjo savo mirusiąją dukterį.

130. Ta karvė nebuvo užkasta: ji ir mano laikais tebegulėjo Saiso polyje, gražiai įrengtoje karaliaus rūmų patalpoje. Kasdien prie jos deginami įvairūs smilkalai, naktimis — žibintas. Netoli tos karvės kitoje patalpoje stovi Mikerino sugulovių statulos — taip man aiškino Saiso šventikas; jos medinės, vaizduoja nuogas moteris. Jų bus apie 20. Kas jos tokios, negaliu pasakyti,— pasakiau tik tai, ką jie man sakė.

131. Kiti apie minėtąją karvę ir tas statulas štai ką pasakoja. Mikerinas pamilęs savo dukterį ir ją išprievartavęs. Tada duktė iš sielvarto pasikorusi, ir tėvas ją toje karvėje palaidojęs. O jos motina dukterį išdavusioms tarnaitėms nukirsdinusi rankas, todėl statulos yra be rankų, vaizduoja tai, ką tarnaitės patyrusios. Man atrodo, kad visi tie pasakojimai apie statulų rankas ir kitką — tik tušti plepalai. Aš ir pats mačiau, jog statulų rankos yra per ilgą laiką nukritusios ir man būnant tebegulėjo po jų kojomis.

132. Toji karvė visa apdengta purpuriniais drabužiais, o galva ir sprandas — paauksuoti; tarpuragyje padarytas auksinis saulės ratas. Karvė ne stovi, o guli sulenkusi kelius; didumo kaip suaugusi karvė. Kasmet ji išnešama iš tos patalpos tuo laiku, kai egiptiečiai apverkia, mušdamiesi į krūtinę, tą dievą, kurio vardo neminėsiu[99]. Tada ir tą karvę išneša į saulės šviesą. Pasakoja, kad duktė mirdama sakiusi tėvui norinti mirusi bent kartą per metus pamatyti saulę.

133. Po dukters mirties tą karalių antra nelaimė ištiko. Iš Buto polio atėjo orakulo ištarmė, kad jam lemta tik šešerius metus gyventi — septintaisiais mirsiąs. Baisiai susikrimtęs dėl tos žinios, Mikerinas pasiuntė pasiuntinius su priekaištu orakului: jo tėvas ir dėdė uždarė šventyklas ir užmiršo dievus, engė žmones ir gyveno ilgai, o jis, dievobaimingasis, turi taip greitai mirti. Tada iš orakulo jam atėjo antra ištarmė, kad dėl to jam ir sutrumpinamas gyvenimas: juk jis nedarė to, ką turėjo daryti. Mat Egiptui buvo lemta 150 metų kęsti nelaimes, ir du jo pirmtakai karaliai tai suprato, o jis — nesupranta. Mikerinas, išgirdęs, kad jo likimas jau nulemtas, pasidirbdino daugybę žibintų ir, uždegęs juos, ėmė gerti ir linksmin-

tis dieną naktį be pertraukos. Jis valkiojosi po laukus ir miškus — visur, kur tik pamatydavo, kad galima linksmintis. Šitaip jis darė, norėdamas įrodyti, kad orakulas klysta: juk jis gyvensiąs ne šešerius, bet dvylika metų, nes naktis pavertė dienomis.

134. Ir [Mikerinas] paliko atminimui piramidę, bet daug mažesnę už tėvo. Ji keturkampė, iki pusės pastatyta iš Etiopijos akmens. Kiekviena jos kraštinė — trijų pletrų be 20 pėdų. Kai kurie helėnai tvirtina, kad čia heteros Rodopidės piramidė. Tai netiesa. Man atrodo, kad tie, kurie taip sako, net nežino, kas buvo toji Rodopidė,— kitaip jie nepriskirtų jai tokios piramidės, kuriai pastatyti buvo išleista daugybė tūkstančių talentų. Be to, Rodopidė buvo subrendusi moteris karaliaus Amasio, o ne Mikerino laikais. Taigi ji gyveno daug vėliau negu piramides atminimui palikę karaliai. Ji buvo trakų kilmės, Jadmono, samiečio Hefaistopolio sūnaus, vergė. Kartu su ja vergavo pasakėčių rašytojas Ezopas. Mat ir Ezopas buvo Jadmono vergas. Tatai šitaip paaiškėjo: delfiečiai pagal orakulo ištarmę visą laiką siūlė, gal kas norėtų pasiimti atlyginimą už Ezopo nužudymą[100], bet niekas nesirodė. Pagaliau atlyginimą paėmė Jadmono sūnaus sūnus, taip pat Jadmonas. Vadinasi, Ezopas buvo Jadmono vergas.

135. Rodopidę atgabeno į Egiptą samietis Ksantas. Ji atkeliavo čionai parsidavinėti, bet ją už labai didelius pinigus išpirko mitilėnietis Charaksas, Skamandronimo sūnus, poetės Sapfo brolis. Išlaisvinta Rodopidė liko gyventi Egipte. Būdama labai žavinga, ji susikrovė didelius turtus, tik ne tokius, kad galėtų pasistatydinti šitokią piramidę. Dešimtąją dalį jos turto gali kiekvienas ir šiandien pamatyti ir įsitikinti, kad Rodopidės turtas buvo ne toks jau didelis. Mat ji troško Heladoje palikti atminimui tokį kūrinį, kokio dar niekas nebuvo sugalvojęs, ir pastatydinti jį Delfuose. Tad iš dešimtosios savo turto dalies ji padirbdino labai daug (kiek buvo galima iš tos dešimties padaryti) geležinių iešmų, tokių didelių, kad galima jautį užmauti, ir nusiuntė į Delfus. Tie iešmai ir dabar guli sukrauti už aukuro, kurį pastatė chijiečiai priešais šventyklą. Naukratyje heteros apskritai garsėjo grožiu. Pavyzdžiui toji, apie kurią papasakojau, taip išgarsėjo, kad visi helėnai žinojo Rodopidės vardą. Vėliau buvo kita, vardu Archidikė: ji buvo apdainuojama visoje

Heladoje, nors ir nebuvo tokia garsi kaip anoji. Kai Charaksas, išlaisvinęs Rodopidę, grįžo į Mitilėnę, Sapfo viename eilėraštyje jį labai išbarė. Tai tiek apie Rodopidę.

136. Po Mikerino, šventikų žodžiais, Egipto karaliumi tapo Asichis[101]. Jis pastatydino Hefaistui rytinius propilėjus, nepaprastai didelius ir gražius. Ant visų propilėjų yra gražios gyvulių figūros ir šiaip jie įvairiausiai išpuošti, bet šitie — užvis labiausiai. Valdant Asichiui, apyvartoje labai trūko pinigų; iš to ir atsirado egiptiečių paprotys gauti paskolą tik užstačius savo tėvo lavoną. Šalia to, įsivyravo ir tokia nuostata: kas duoda paskolą, tas užvaldo visą skolininko kapą; o jeigu skolininkas, davęs tokį užstatą, nenori skolos grąžinti, tai už bausmę miręs neturi teisės būti palaidotas nei savo tėvų, nei kuriame nors kitame kape. Be to, nei jo sūnus, nei palikuonis negali būti palaidotas. Šitas karalius, norėdamas pralenkti prieš jį buvusius Egipto valdovus, atminimui paliko iš plytų pastatytą piramidę. Joje įrašyti šitokie žodžiai: „Neniekink manęs, lygindamas mane su akmeninėmis piramidėmis; aš tiek jas pralenkiu, kiek Dzeusas kitus dievus. Įleidę smaigą į ežero dugną ir ištraukę jį, nuimdavo ant jo prilipusį dumblą ir, iš jo padarę plytas, mane pastatė.“ Tokį dalyką jis paliko atminimui.

137. Po Asichio valdė aklas karalius iš Anisio polio. Jis vadinosi Anisis[102]. Jam valdant, į Egiptą įsiveržė su didžiule kariuomene etiopų karalius Sabakas. Aklasis valdovas tada pabėgo į pelkes, o etiopų karalius valdė Egiptą 50 metų. Štai ką tas etiopų karalius išsigalvojo: kuriam nors egiptiečiui nusikaltus, jis nenorėdavo nė vieno žudyti, bet, kiekvieną nuteisdamas pagal nusikaltimo didumą, įsakydavo palei savo gimtinės polį pilti pylimą. Tokiu būdu poliai pasidarė aukštesni. Pirmą kartą pylimus pylė tie, kurie, Sesostriui karaliaujant, kasė kanalus, o antrą kartą,— valdant etiopui. Šitaip poliai pasidarė labai aukšti. Nors ir visi kiti Egipto poliai yra aukštai pastatyti, bet, man atrodo, aukščiausiai buvo supiltas Bubastis, kuriame yra labai garsi Bubastės šventovė. Yra šventovių ir didesnių, ir turtingesnių, bet gražesnės už šitą nėra. Bubastė helėnų kalba reiškia Artemidę.

138. Jos šventovė atrodo šitaip: išskyrus įėjimą, visa kita yra sala. Mat iš Nilo ateina kanalai iki pat įėjimo — vienas iš vienos pusės, antras iš kitos; jiedu nesusisiekia;

kiekvieno plotis 100 pėdų; abu apsodinti pavėsingais medžiais. Propilėjų aukštis 100 sieksnių. Jie išpuošti iškaltomis 6 uolekčių aukščio statulomis. Būdama viduryje polio, šventovė, einant aplinkui, matoma iš visų pusių. Mat polis yra aukštai supiltas, o šventovės vieta nebuvo pajudinta nuo to laiko, kai buvo pastatyta, todėl gerai matoma. Aplink šventovę eina siena, papuošta reljefais. Viduje yra labai aukštų medžių šventoji giraitė; ji supa šventovę, kurioje stovi statula. Šventovės plotis ir ilgis — po vieną stadiją. Ties įėjimu į ją yra maždaug 3 stadijų ilgio akmenimis grįstas kelias. Jis eina iš turgaus aikštės į rytus; jo plotis — apie 4 pletrus. Abipus kelio auga tiesiog dangų siekiantys medžiai. Kelias veda į Hermio šventyklą. Tai tokia toji šventovė.

139. Pagaliau tas etiopas šitokiu būdu pasitraukė iš Egipto: jis išbėgo iš jo po to, kai nusapnavo tokį sapną: jam pasirodę, kad šalia jo atsistojęs kažkoks vyras ir pataręs jam surinkti į krūvą visus Egipto šventikus ir kiekvieną perpjauti pusiau. Iš to jis padaręs išvadą, jog tuo sapnu dievai nori jį paakinti jiems nusikalsti, kad patirtų ko nors blogo iš dievų ar žmonių. Bet jis sakė taip nepasielgsiąs, nes jau praėjęs laikas, kurį orakulas jam buvo išpranašavęs išeiti iš Egipto. Mat jam dar esant Etiopijoje, vietinis orakulas, kuriuo naudojasi etiopai, jam išpranašavo, jog jis turįs valdyti Egiptą 50 metų. Kadangi tiek laiko jau buvo praėję, be to, jį išgąsdino sapnas, tai Sabakas savo noru išsinešdino iš Egipto[103].

140. Pasitraukus iš Egipto etiopui, vėl ėmė valdyti grįžęs iš pelkių aklasis. Tą 50 metų jis gyveno saloje, kurią buvo susipylęs iš pelenų ir žemių. Mat kiekvienam slapta nuo etiopo pas jį ateinančiam egiptiečiui buvo įsakyta atnešti maisto, o jis dar kiekvienam paliepdavo dovanai atnešti pelenų. Šitos salos iki Amirtėjo[104] valdymo niekas negalėjo surasti — per 700 su viršum metų prieš Amirtėją valdę karaliai jos neįstengė užtikti. Ji vadinosi Elba; dydis — visomis kryptimis 10 stadijų.

141. Po šito karaliaus valdė Hefaisto šventikas vardu Setas[105]. Jis niekino karius, su jais visiškai nesiskaitė tarsi jie niekuomet jam nebūtų buvę reikalingi, ir šiaip juos žemino, atėmė žemes, kuriomis ankstesnieji karaliai juos buvo apdovanoję — kiekvieną po 12 rinktinių sklypų. Paskui į Egiptą su didele kariuomene įsiveržė didysis

arabų ir asirų karalius Sanacharibas[106]. Egiptiečių kariai nebenorėjo savo krašto ginti. Šventikas, patekęs į tokią bėdą, įėjo į šventyklą ir pasiskundė dievo statulai dėl savo nelaimės. Dejuodamas išvydo sapną: atrodė, kad priėjęs pats dievas ir ėmęs raminti, jog jis nieko blogo nepatirsiąs, pasitikdamas asirų kariuomenę; pats dievas jam atsiųsiąs keršytojus. Pasitikėdamas tuo sapnu, jis pasiėmė tuos egiptiečius, kurie sutiko jo klausyti, ir apsistojo Pelusijyje, nes per čia įsiveržiama į Egiptą. Nė vienas karys su juo nežygiavo: ėjo kartu tik prekiautojai, amatininkai ir turgaus žmonės. Ten jiems atkeliavus, naktį priešus užpuolė pelės, nugraužė jų strėlines, lankus ir skydų rankenas, taigi rytojaus dieną jie turėjo bėgti be ginklų, daugelis žuvo. Šis karalius, padarytas iš akmens, ir dabar tebestovi Hefaisto šventykloje. Jis laiko rankoje pelę[107], o įrašas sako: „Žiūrėk į mane ir būk pamaldus.“

142. Šitiek papasakojo egiptiečiai ir jų šventikai. Jie nurodė, kad nuo pirmojo karaliaus iki Hefaisto šventiko, valdžiusio paskiausiai, praėjo 341 žmonių karta, ir per tą laiką buvę tiek pat šventikų, kiek ir karalių. 300 žmonių kartų sudaro 10 000 metų, nes per 100 metų praeina 3 žmonių kartos. O 41 karta, ėjusi po tų 300 kartų, sudaro 1340 metų. Per tuos 11 340 metų, sakė jie, nevaldęs nė vienas dievas, pasivertęs žmogumi: tarp egiptiečių karalių nei anksčiau, nei vėliau dievo nebuvę. Tame ilgame laiko tarpe saulė keturis kartus patekėjusi neįprastoje vietoje: du kartus patekėjusi ten, kur paprastai leidžiasi, ir du kartus nusileidusi ten, kur pateka. Per tą įvykį niekas Egipte nepasikeitė: nei žemės derlingumas, nei upės patvinimai, nei ligos, nei mirtys.

143. Prieš kurį laiką, kai rašytojas Hekatėjas[108] Tėbuose išvedė savo kilmę ir šešioliktojoje kartoje jau rado savo protėvį dievą, Dzeuso šventikai padarė tą patį ir man, nors aš ir neišdėsčiau savo kilmės: nusivedė mane į didžiąją šventyklos salę, suskaičiavo metus, rodydami tiek medinių statulų, kiek nurodžiau tų metų buvus. Mat ten kiekvienas vyriausiasis šventikas per savo gyvenimą pastato savo statulą. Šventikai, rodydami į tas statulas ir skaičiuodami metus, man pareiškė, kad kiekvienas iš jų buvo vis šalia stovinčiojo sūnus — jie perėjo visas statulas, pradėję nuo paskiausiai mirusiojo iki paties seniausiojo. Taigi ir Hekatėjui, išvedusiam savo kilmę ir tvirti-

nusiam, kad jau šešioliktojoje kartoje buvo jo protėvis dievas, jie pateikė savo skaičiavimą, sakydami netikį, kad žmogus galėtų kilti iš dievo; savo ruožtu jie tvirtino, jog kiekviena iš tų statulų buvo piromis, kilęs iš piromio — taip jam aprodė visas 345 statulas, ir nė vienos iš jų nesusiejo nei su kokiu nors dievu, nei su herojumi. Piromis helėnų kalba reiškia gražus ir geras.

144. Taigi kurių statulos ten buvo, tuos ir aprodė — ir visi jie buvo toli nuo dievų. Prieš šiuos žmones Egiptą valdę dievai ir gyvenę kartu su žmonėmis; valdovu visada būdavęs tik vienas dievas. Paskiausiai Egiptą valdęs Horas, Ozyrio sūnus; jį helėnai vadina Apolonu. Jis viešpatavęs po to, kai atėmęs valdžią iš Tifono[109]. Ozyris helėniškai reiškia Dionisas.

145. Helėnai jauniausiais dievais laiko Heraklį, Dionisą ir Paną. Egipte Panas laikomas labai senu dievu — vienu iš aštuonių vadinamųjų pirmųjų dievų, Heraklis — antrosios kartos dievu, vienu iš dvylikos dievų, o Dionisas — jau trečiosios kartos dievu, kilusiu iš tų dvylikos dievų. Kiek egiptiečiai duoda Herakliui metų iki karaliaus Amasio, jau esu sakęs[110]. Panas esąs dar senesnis, o Dionisas — jauniausias, ir tai, jų skaičiavimu, turįs iki Amasio laikų 15 000 metų. Egiptiečiai tvirtina jų amžių gerai žiną, nes visuomet skaičiuoją ir metus užsirašą. Dionisas, Semelės, Kadmo dukros, sūnus, gimęs maždaug prieš 1600 metų iki mano laikų, Heraklis, Alkmenės sūnus,— prieš 900 metų, o Panas, Penelopės sūnus (nes helėnai tvirtina, esą Panas kilęs iš jos ir Hermio), atsiradęs jau po Trojos karo — maždaug 800 metų iki mano laikų.

146. Iš tų dviejų nuomonių kiekvienas pasirenka tą, kuri jam atrodo patikimiausia — aš jau pasakiau savo nuomonę. Jeigu ir šiedu dievai, t. y. Dionisas, Semelės sūnus, ir Panas, Penelopės sūnus, būtų buvę visiems matomi ir, gyvendami Heladoje, būtų sulaukę senatvės kaip Heraklis, Amfitriono sūnus, tada galėtų kas nors sakyti, kad jie buvo žmonės, pasiėmę tų anksčiau kilusių dievų vardus. O dabar helėnai tvirtina, esą Dzeusas ką tik gimusį Dionisą įsisiuvęs sau į šlaunį ir nusinešęs į anapus Egipto Etiopijoje esančią Nisą[111], o apie Paną jie net nežino, kur jis gimęs iškeliavo. Todėl man aišku, kad he-

lėnai šių dviejų dievų vardus sužinojo vėliau negu kitų. Kai sužinojo jų vardus, nuo tada ir skaičiuoja jų amžių.

147. Šitaip pasakoja egiptiečiai. Dabar pasakysiu, ką teigia apie šioje šalyje buvusius įvykius kiti žmonės, su kurių nuomone sutinka ir egiptiečiai. Pridursiu ir tai, ką pats savo akimis mačiau. Po Hefaisto šventiko valdymo išsilaisvinę egiptiečiai pasiskyrė 12 karalių (be karaliaus jie nė kiek negalėjo gyventi) ir padalijo visą Egiptą į 12 dalių[112]. Šie karaliai, susigiminiavę tarpusavio vedybomis, valdė, laikydamiesi tokios sutarties: nekovoti vienam prieš kitą dėl sosto, nesiekti didesnės valdžios negu kiti turi, būti draugiškiems. Tokios sutarties jie griežtai laikėsi todėl, kad, pradėjus visiems karaliauti, orakulas pasakė tokią ištarmę: visą Egiptą valdysiąs tas, kuris Hefaisto šventykloje nuliesiąs auką iš varinės taurės — mat jie kartu rinkdavosi į visas šventyklas.

148. Visi tie karaliai nutarė ką nors palikti atminimui ir tada truputį aukščiau už Merido ežerą, maždaug ties vadinamuoju Krokodilų poliu pastatydino labirintą[113]. Aš pats jį mačiau: tiesiog neįmanoma jo apsakyti. Jei kas nors sudėtų į krūvą visų helėnų tvirtoves ir kitus didelius pastatus, tai paaiškėtų, kad į juos visus buvo mažiau įdėta darbo ir lėšų, negu į tą labirintą. O juk yra garsios šventovės Efese ir Samo saloje[114]. Jau ir piramidės buvo neapsakomos, ir kiekviena iš jų lygi daugeliui didelių helėnų pastatų, sudėtų krūvon, bet labirintas pralenkia ir piramides. Jame yra dvylika šalia vienas kito dengtų kiemų su vartais: šeši kiemai į šiaurę atkreipti, šeši — į pietus; jų vartai yra priešpriešiais. Iš lauko pusės juos visus juosia viena mūro siena. Kambariai yra dviejų rūšių: vieni po žeme, kiti — viršuje; iš viso jų 3000, po 1500 vienų ir kitų. Antžeminius kambarius pats esu matęs ir perėjęs, o apie požeminius sužinojau tik klausinėdamas. Mat jų prižiūrėtojai egiptiečiai jokiu būdu nesutiko jų parodyti sakydami, kad ten esą labirinto statytojų karalių ir šventųjų krokodilų kapai. Todėl apie požeminius kambarius sakau tik tai, ką girdėjau, o viršutiniai kambariai, kuriuos pats mačiau, pranoksta visus žmogaus kūrinius. Mat koridoriai, einant per dengtus kiemus, ir visaip išsisukinėję perėjimai per atvirus kiemus, būdami įvairiausiai išpuošti, stebinte stebino ir tiesiog stulbino, einant iš kiemo į kambarius, iš kambarių į kolonadas, iš

kolonadų į kitus kambarius, iš kambarių vėl į kitus kiemus. Visų jų stogai akmeniniai kaip ir pačios sienos; tos sienos yra pilnos iškaltų reljefų; kiekvieną kiemą iš visų pusių supa kolonada iš baltų akmenų, puikiai suleistų. Į labirinto kampą remiasi 40 sieksnių piramidė, kurioje išraižyta daugybė didelių figūrų; iš labirinto į ją eina požeminis kelias. Va koks nuostabus tas labirintas.

149. Dar nuostabesnis yra vadinamasis Merido ežeras, šalia kurio stovi labirintas. Aplink jį einant, bus 3600 stadijų, tai yra 60 schenų — lygiai tiek, kiek Egipto pajūrio! Ežeras pailgas, tęsiasi iš šiaurės į pietus, giliausia vieta 50 sieksnių. Aiškiai matyti, kad jis yra iškastas, nes maždaug viduryje ežero stovi dvi piramidės; abi išlindusios iš vandens 50 sieksnių ir tiek pat jos įleistos į žemę. Prie abiejų piramidžių stovi po vieną statulą, vaizduojančią soste sėdintį žmogų. Taigi tos piramidės yra 100 sieksnių aukščio, o 100 sieksnių lygu vienam šešių pletrų stadijui, turint galvoje, kad sieksnį sudaro 6 pėdos, arba 4 uolektys, pėdą — 4 plaštakos, o uolektį — 6 plaštakos. Ežero vanduo — ne vietinis, nes tose vietose visiškai nėra vandens: jis atvestas kanalu iš Nilo — 6 mėnesius jis teka į ežerą, o kitus 6 mėnesius — iš ežero į Nilą. Kai vanduo per atoslūgį bėga iš ežero lauk, visus tuos 6 mėnesius kasdien karaliaus iždas gauna už sugautas žuvis talentą sidabro, o kai į ežerą,— tik 20 minų.

150. Vietiniai žmonės pasakoja, kad tas ežeras teka po žeme vakarų kryptimi sausuma palei kalnus, esančius aukščiau Memfio, ir įteka į Libijos Sirtą. Niekur nematydamas žemių, supiltų kasant ežerą, ir domėdamasis tuo dalyku, paklausiau tų, kurie gyvena arčiausiai ežero, kur yra tos supiltosios žemės. Jie man parodė, kur jos buvo gabenamos, ir lengvai įtikino, nes jau buvau girdėjęs pasakojant apie panašų dalyką Asirijos Nine. Mat ten vagys panoro išvogti didžiulius Nino sūnaus karaliaus Sardanapalo[115] turtus, saugomus požemiuose. Todėl jie pradėjo iš savo namų kasti po žeme urvą nuolat matuodami ir taikydami į karaliaus rūmus. Naktį iškastąsias žemes išpildavo į Tigrą, tekantį palei Niną. Taip jie darė tol, kol pasiekė, ką norėjo. Tą patį sužinojau ir apie šio Egipto ežero iškastą žemę, tik čia ji buvo išpilama ne naktį, o dieną: kasdami ežerą, egiptiečiai žemes gabeno į Nilą, o upė jas nusinešdavo. Taip, sako, buvęs iškastas šitas ežeras.

151. Dvylika karalių valdė Egiptą, laikydamiesi susitarimo. Bet vieną kartą, kai jie aukojo Hefaisto šventykloje ir paskutinę šventės dieną rengėsi nulieti auką, vyriausiasis šventikas per apsirikimą vietoj dvylikos auksinių taurių, iš kurių paprastai nuliejamos aukos, padavė vienuolika. Tada paskutinysis iš jų, Psametichas, neturėdamas taurės, nusiėmė nuo galvos varinį šalmą, pakišo jį ir iš jo nuliejo auką. Varinius šalmus tada dėvėjo ir visi kiti karaliai ir tuo metu juos buvo užsidėję. Psametichas pakišo šalmą nieko blogo nemanydamas, bet kiti karaliai pamatė jo poelgį ir prisiminė orakulo ištarmę, kad tas, kuris auką nulies iš varinės taurės, bus vienintelis Egipto valdovas. Tai prisiminę, nutarė Psameticho nežudyti, nes, išklausinėję jį, suprato, kad jis taip pasielgė nieko blogo nemanydamas, bet nusprendė išvyti jį į pelkes, atėmus iš jo beveik visą valdžią, uždrausti jam iš ten išeiti ir bendrauti su Egiptu.

152. Šitas Psametichas jau kartą bėgo į Siriją nuo etiopo Sabako, nužudžiusio jo tėvą Neką. Kai etiopas, susapnavęs pranašingą sapną, iš Egipto išsinešdino, Saiso nomo gyventojai parsikvietė Psametichą atgal į Egiptą. Karaliaujant jam vėl prireikė dėl to šalmo bėgti nuo vienuolikos karalių į pelkes. Jausdamasis įžeistas, jis pradėjo svarstyti, kaip atkeršyti savo persekiotojams. Nusiuntęs į Buto polį paklausti Letojos orakulo — teisingiausio iš visų egiptiečių orakulų,— jis gavo ištarmę, kad kerštas atcis iš jūros, kai pasirodys variniai vyrai. Psametichas nieku gyvu nepatikėjo, kad jam į pagalbą ateis variniai vyrai. Tačiau netrukus jonėnai ir karai, išplaukę į jūrą plėšikauti, buvo audros nunešti į Egiptą. Kai jie, variu apsišarvavę, išlipo į krantą, kažkoks egiptietis, niekada nematęs variu apsišarvavusių žmonių, atėjo į pelkes ir Psametichui pasakė, kad variniai vyrai, išlipę iš jūros, niokoja laukus. Tasai, supratęs, kad pildosi orakulo ištarmė, jonėnus ir karus maloniai priėmė ir dideliais pažadais prikalbino jam tarnauti. Paskui su savo šalininkais egiptiečiais ir su tais pagalbininkais jis nuvertė kitus karalius.

153. Užvaldęs visą Egiptą, Psametichas pastatydino Memfyje Hefaisto šventyklai pietinius propilėjus ir priešais juos — Apiui[116] kiemą. Tą kiemą supa kolonados su reljefinėmis figūromis. Jame vietoj atraminių kolonų sto-

vi 12 uolekčių aukščio statulos. Čia šeriamas ir laikomas Apis, kai pasirodo. Apis helėniškai yra Epafas.

154. Psametichas jonėnams ir karams, padėjusiems jam užimti sostą, leido apsigyventi žemės plotuose abipus Nilo upės vieniems priešais kitus. Tos vietos vadinasi Stovykla. Ne tik juos apdovanojo žeme, bet ir suteikė visa kita, ką buvo žadėjęs. Jis net pavedė jiems egiptiečių vaikus mokyti helėnų kalbos. Iš jų, išmokusių helėnų kalbą, kilo dabartiniai egiptiečių vertėjai. Jonėnai ir karai tose vietose gyveno ilgą laiką — jos yra truputį žemiau Bubasčio polio į jūros pusę, prie vadinamųjų Nilo Pelusijo žiočių. Vėliau karalius Amasis juos iš ten iškėlė į Memfį ir, čia apgyvendinęs, iš jų sudarė savo apsaugą prieš egiptiečius. Šiems apsigyvenus Egipte, mes, helėnai, su jais bendraudami, puikiai sužinome visa, kas vyko ir vyksta Egipte nuo karaliaus Psameticho laikų. Mat helėnai buvo pirmieji svetimšaliai, apsigyvenę Egipte. Tose vietose, iš kur jie buvo iškraustyti, dar ir mano laikais buvo laivų stovėjimo vieta ir namų griuvėsiai. Taip Psametichas užvaldė Egiptą.

155. Aš jau daug kartų minėjau Egipto orakulą. Dabar apie jį plačiau papasakosiu, nes jis labai garsus. Tasai orakulas — tai Letojos šventykla, pastatyta dideliame polyje palei Nilo vadinamąją Sebenito šaką, plaukiant iš jūros upe aukštyn. Jau esu sakęs, kad polis, kuriame yra tas orakulas, vadinasi Butas. Tame Bute yra Apolono ir Artemidės šventyklos. Letojos šventykla, kurioje yra tas orakulas, labai didelė, propilėjai 10 sieksnių aukščio. Dabar papasakosiu apie nuostabiausią ten esantį pastatą. Tai Letojos šventykla, padaryta iš vieno akmens gabalo, vienodo ilgio, pločio ir aukščio — kiekviena jos siena to paties ilgio, būtent 40 uolekčių. Tik stogas padarytas iš kito akmens; jis išsikiša iš sienų 4 uolektis. Ši šventykla yra nuostabiausias dalykas toje vietoje.

156. Antras labai nuostabus dalykas — tai sala, vadinama Chemiu[117]. Ji yra plačiame ir giliame ežere šalia Buto šventyklų. Egiptiečiai pasakoja, kad ta sala plaukioja. Aš jos nemačiau nei plaukiant, nei judant ir stebėjausi girdėdamas, kad ji esą plaukiojanti. Joje pastatyta didelė Apolono šventykla ir trys aukurai; ten auga daug palmių ir šiaip visokių medžių — vedančių vaisius ir nevedančių. Egiptiečiai pasakoja, kad sala štai kodėl pra-

dėjo plaukioti. Letoja, viena iš aštuonių ankstesniųjų dievų, gyvenanti Buto polyje, kur yra jos orakulas, paėmusi iš Izidės Apoloną, paslėpusi tada dar neplaukiojusioje saloje ir išgelbėjusi, kai ten atėjęs Tifonas, visur ieškodamas Ozyrio vaiko. Apoloną ir Artemidę egiptiečiai laiko Dioniso ir Demetros vaikais, o Letoja, sako, buvusi tik jų auklė ir išgelbėtoja. Egiptietiškai Apolonas vadinasi Horas, Demetra — Izidė, Artemidė — Bubastė. Iš šito mito — o ne iš kur kitur — Eschilas, Euforiono sūnus,— ir tik jis vienas — bus pasiėmęs tai, ką aš tuoj pasakysiu: jis mat pavertė Artemidę Demetros dukterimi! Štai dėl tos priežasties sala pasidariusi plaukiojanti. Taip jie tvirtina.

157. Psametichas karaliavo Egipte 54 metus. Iš jų 29 metus laikė apgulęs Azotą, didelį Sirijos polį, kol galų gale paėmė. Azotas, kiek žinau, atsilaikė ilgiausiai iš visų buvusių apgultų polių.

158. Psametichas turėjo sūnų Neką[119], kuris po jo valdė Egiptą. Nekas pirmasis griebėsi kasti kanalą į Raudonąją jūrą — antrą kartą jį kasė persų karalius Darijus. Jo ilgis — 4 dienų plaukimo, o plotis toks, kad dvi trijeros galėjo plaukti viena greta kitos. Vanduo į kanalą buvo atvestas iš Nilo upės. Jis prasideda kiek aukščiau Bubasčio polio, eina palei Arabijos polį Patumą[120] į Raudonąją jūrą. Jis buvo pradėtas kasti Egipto lygumoje iš Arabijos pusės. Į pietus nuo tos lygumos stūkso kalnas iki pat Memfio, kur yra akmenų skaldyklos. To kalno papėdėje kanalas eina ilgai iš vakarų į rytus; toliau jis pasiekia kalnų tarpeklius, iš čia pasisuka nuo tų kalnų į pietus ir eina į Arabijos įlanką. Trumpiausias ir tiesiausias kelias iš šiaurinės jūros į pietinę, kitaip vadinamą Raudonąja jūra, nuo Kasijo kalno, esančio tarp Egipto ir Sirijos, iki Arabijos įlankos yra maždaug 1000 stadijų. Tai trumpiausias kelias. Bet kanalas daug ilgesnis, nes vingiuotas. Karaliaus Neko laikais jį kasdami žuvo 120 000 žmonių. Nekas liovėsi kasęs kanalą, kai gavo priešingą orakulo ištarmę — esą jis dirbąs barbaro labui. Barbarais egiptiečiai vadina visus svetimkalbius.

159. Liovęs kasti kanalą, Nekas griebėsi karo žygių: vienas trijeras jis įsakė pastatyti prie šiaurinės jūros, kitas — prie Raudonosios jūros Arabijos įlankos. Laivų statykla ir šiandien tebestovi. Prireikus Nekas tais laivais naudodavosi. Su sirais kariavo jis sausumoje ir nugalėjo

prie Magdolo[121] — po tų kautynių paėmė didelį Kadičio[122] polį Sirijoje. Aprangą, kurią vilkėdamas laimėjo kovas, padovanojo jis Mileto Branchidų Apolonui. Valdė 16 metų ir mirė perdavęs valdžią sūnui Psamiui[123].

160. Karaliaujant Psamiui, į Egiptą atkeliavo elėjiečių[124] pasiuntiniai ir pasigyrė teisingiausiai ir geriausiai iš visų surengę olimpines žaidynes; jų manymu, nė egiptiečiai, visų žmonių išmintingiausi, nieko geriau nebūtų sugalvoję. Kai pasiuntiniai, atvykę į Egiptą, pasisakė kelionės tikslą, karalius susišaukė tuos, kurie buvo laikomi iš visų egiptiečių išmintingiausiais. Tie susirinkę klausinėjo elėjiečių, ką reikia daryti tose varžybose. Elėjiečiai, viską nupasakoję, pasisakė atkeliavę pažiūrėti, gal egiptiečiai turi ką nors geriau sugalvoję. Egiptiečiai pasitarę paklausė elėjiečius, ar ir jų piliečiai dalyvauja tose varžybose. Šie atsakė, kad rungtis gali kiekvienas, kas tik nori, ir jie patys, ir kiti helėnai. Tada egiptiečiai pasakė, kad tokiomis taisyklėmis jie nusikalstą teisingumui, nes neįmanoma, kad jie nepalaikytų besirungiančio savo piliečio ir nenuskriaustų svetimojo. Jeigu jie nori rengti teisingas žaidynes ir dėl to atkeliavo į Egiptą, tai reikia leisti rungtis tik svetimiesiems, o elėjiečiams uždrausti varžybose dalyvauti. Šitaip egiptiečiai patarė elėjiečiams.

161. Psamis valdė Egiptą tik šešerius metus, surengė žygį į Etiopiją ir netrukus mirė. Valdžią perėmė jo sūnus Aprijas[125]. Po Psameticho, savo protėvio, jis buvo iš visų karalių laimingiausias; valdė 25 metus, žygiavo su kariuomene į Sidoną ir jūroje kovojo su Tyro karaliumi. Kai atėjo likimo skirtųjų nelaimių laikas, atsitiko įvykis, nuo kurio viskas prasidėjo — apie jį plačiau papasakosiu knygoje apie Libiją, o dabar tik trumpai užsiminsiu: nusiuntęs kariuomenę prieš kirėniečius, Aprijas skaudžiai pralaimėjo. Egiptiečiai ėmė jam prikaišioti tą nepasisekimą ir sukilo manydami, jog jis tyčia juos siuntė į aiškią nelaimę norėdamas, kad jie žūtų, o pats galėtų be baimės valdyti egiptiečius. Piktindamiesi tuo, iš kovos grįžę kariai ir žuvusiųjų draugai tuojau sukilo prieš Apriją.

162. Sužinojęs apie tai, Aprijas pasiuntė pas juos Amasį, kad šis geruoju juos nuramintų. Kai tas atvykęs ragino sukilėlius nurimti, vienas egiptietis, atsistojęs jam kalbant užpakalyje, uždėjo ant jo galvos šalmą, sakydamas uždedąs jam karališką valdžią. Amasiui tatai, be abe-

jo, patiko (vėliau tai ir paaiškėjo), nes kai tik sukilėliai išsirinko jį karaliumi, tuojau pradėjo ruoštis į žygį prieš Apriją. Sužinojęs tai, Aprijas nusiuntė žygūną Patarbemį iš savo apsaugos, įsakęs jam atvesti Amasį gyvą. Atėjęs Patarbemis pasišaukė Amasį. Šisai, tuo metu sėdėdamas ant žirgo, pakėlė vieną koją, nusiperdė ir liepė šitą pirdalą nunešti Aprijui. Tačiau Patarbemis vis tiek reikalavo, kad Amasis, karaliaus kviečiamas, paklausytų ir nuvyktų pas jį. Šis atsakė jau seniai rengiąsis tai daryti, ir Aprijui nebūsią ko priekaištauti, nes jis ir pats nuvyksiąs, ir kitus nusivesiąs. Patarbemis iš tų žodžių gerai suprato, ką Amasis ketina daryti, ir, matydamas jį ruošiantis žygiui, nuskubėjo pas karalių jam pranešti, kas ten daroma. Kai šis parėjo pas Apriją be Amasio, karalius jam nepasakė nė žodžio, tik supykęs liepė jam nupjauti ausis ir nosį. Pamatę garbingą vyrą šitaip žiauriai sužalotą, egiptiečiai, tebebuvę Aprijo pusėje, tuojau atsimetė nuo jo ir pasidavė Amasiui. Tai sužinojęs, Aprijas apginklavo savo sąjungininkus ir išžygiavo prieš egiptiečius.

163. Jis mat turėjo 30 000 jonėnų ir karų samdinių, kuriuos laikė prie savęs. Jo karališkieji rūmai — labai dideli ir puikūs — buvo Saiso polyje. Aprijo kariuomenė žygiavo prieš egiptiečius, o Amasio egiptiečiai — prieš svetimšalius. Ties Momemfio poliu abi kariuomenės susitiko ir pasiruošė kautis.

164. Egiptiečių yra septyni luomai: vieni — šventikai, antri — kariai, treti — jaučių piemenys, ketvirti — kiaulių piemenys, penkti — pirkliai, šešti,— vertėjai ir pagaliau — vairininkai. Šitiek yra egiptiečių luomų; tų luomų pavadinimai reiškia žmonių užsiėmimą. Kariai skirstomi į vadinamuosius kalasirijus ir hermotibijus.

165. Jie gyvena nomuose (visas Egiptas suskirstytas į nomus). Hermotibijai gyvena šiuose nomuose: Busyrio, Saiso, Chemio, Papremio, vadinamojoje Prosopitidės saloje, pusėje Nato. Visi tie nomai yra hermotibijų — kai jų gyveno daugiausia, tada hermotibijų buvo 160 000 žmonių. Jie nesiverčia jokiu amatu, tik karo dalykais.

166. Kalasirijai gyvena šiuose nomuose: Tėbų, Bubasčio, Afčio, Tanio, Mendo, Sebenito, Atribio, Farbaito, Tmujo, Onufio, Anisio, Miekforo (šis nomas yra saloje priešais Bubasčio polį). Tai kalasirijų nomai. Kai juose gyventojų buvo daugiausia, tai jų buvo 250 000 žmonių.

Kalasirijams irgi draudžiama verstis kitokiais amatais, išskyrus karo amatą, kurį sūnus paveldi iš tėvo.

167. Ar ir tą dalyką helėnai perėmė iš egiptiečių, sunku pasakyti, bet matau, kad taip pat trakai, skitai, persai, lydai ir beveik visi barbarai iš visų piliečių labiausiai niekina tuos, kurie verčiasi amatais,— ir juos pačius, ir jų vaikus, o tie, kurie nedirba rankų darbo, laikomi kilmingais. Iš visų kilmingiausi yra tie, kurie verčiasi karo amatu. Šitokios pažiūros laikosi visi helėnai, o labiausiai lakedemoniečiai; mažiausiai niekina amatininkus korintiečiai.

168. Po šventikų kariams — ir tik jiems — suteikta šitokia išimtinė teisė: kiekvienam duodama po 12 sklypų rinktinės žemės, neapdėtos mokesčiais. Tokio sklypo dydis — 100 kvadratinių egiptietiškųjų uolekčių, o toji uolektis — lygi samiečių uolekčiai. Ši dovana buvo duodama visiems kariams, o kai kurie pasikeisdami laikas nuo laiko gaudavo papildomų pajamų. Mat kasmet po 1000 kalasirijų ir hermotibijų tarnaudavo karaliaus apsaugoje. Tiems, be' žemės sklypų, buvo duodama kasdien po 5 minas duonos, po 2 minas jautienos ir po 4 samčius vyno kiekvienam. Visa tai gaudavo tie, kurie tarnavo karaliaus apsaugos kariuomenėje.

169. Kai Aprijas su savo samdiniais ir Amasis su egiptiečiais atėjo prie Momemfio polio, prasidėjo kova. Svetimšaliai gerai kovojo, bet jų buvo mažiau, todėl pralaimėjo. Sako, Aprijas buvo taip įsitikinęs savo valdžios tvirtumu, kad, jo nuomone, net dievai negalėję jo nuversti nuo sosto — toks atrodė jam tvirtas sostas! Ir štai, pralaimėjęs kautynes, jis pateko į nelaisvę ir buvo nuvestas į Saiso polį — į buvusius jo, o dabar karaliaus Amasio, rūmus. Ten kurį laiką Amasis gerai jį maitino ir juo rūpinosi. Tačiau egiptiečiai ėmė jam priekaištauti, kad elgiasi neteisingai, nes maitina savo paties ir jų didžiausią priešą, todėl atidavė jį egiptiečiams. Šie jį pasmaugė ir palaidojo jo tėvų kapuose. Tie kapai yra Atėnės šventovėje netoli didžiosios salės, kairėje pusėje. Saisiečiai šioje šventovėje laidojo visus iš to nomo kilusius valdovus. Nes ir Amasis, nors kiek toliau nuo didžiosios salės, negu Aprijo ir jo protėvių kapai, vis tiek palaidotas šventovės kieme: ten didelė akmeninė kolonada, papuošta stulpais kaip datulių palmės ir šiaip puikiai išdabinta.

Kolonados viduryje yra dvejos durys, o už tų durų — jo kapas.

170. Toje pačioje Saiso Atėnės šventovėje yra ir kapas to, kurio vardo, mano įsitikinimu, neleidžia minėti tikyba[126]. Tas kapas yra už šventovės, atremtas į visą jos sieną. Šventovėje stovi du dideli akmeniniai obeliskai, o šalia jų tyvuliuoja ežeras, gražiai aplinkui akmeniniais krantais apdailintas. Jis yra tokio dydžio, kaip Delo saloje vadinamasis apskritasis ežeras.

171. Tame ežere naktimis rodomi to dievo kentėjimai; tatai egiptiečiai vadina misterijomis. Bet apie tuos dalykus, nors ir gerai žinodamas, kas ten vyksta, nieko nepasakosiu — tylėsiu kaip užrišta burna. Ir apie Demetros misterijas, kurias helėnai vadina Tesmoforijomis, nutylėsiu — pasakysiu tik tiek, kiek leidžia tikyba. Danajo dukterys šias šventes ir misterijas atsigabeno iš Egipto ir išmokė jų pelazges. Vėliau, dorėnams visą Peloponesą apvertus aukštyn kojomis, dingo tos misterijos. Jas išsaugojo tik savo vietose likusi senųjų peloponesiečių dalis — arkadai.

172. Nuvertus Apriją, Egipte karaliavo Amasis, kilęs iš Saiso nomo Siufo polio. Iš pradžių egiptiečiai Amasio nevertino ir net jį niekino, nes buvo žemos kilmės, paprastas žmogus. Vėliau jis patraukė juos į save išmintingumu, ir tai padarė labai gudriai. Amasis turėjo daugybę visokių brangenybių; tarp jų buvo auksinis dubuo, kuriame pats ir visi jo svečiai mazgodavosi kojas. Dubenį išlydęs, jis nuliedino iš jo dievo statulą ir pastatė judriausioje polio vietoje. Egiptiečiai lankė tą statulą ir didžiai garbino. Sužinojęs tokį jų elgesį, Amasis susišaukė egiptiečius ir pareiškė jiems, kad statula padaryta iš to dubens, į kurį jie anksčiau ir spjaudydavo, ir šlapindavosi, ir kuriame kojas mazgodavosi, o dabar jį taip labai gerbia. Ir jam pačiam taip atsitiko, kalbėjo jis, kaip tai kojų prausyklei: anksčiau buvo paprastas žmogus, o dabar yra jų karalius, todėl reikia jį gerbti ir mylėti. Šitokiu būdu jis palenkė egiptiečius, kad noriai jam tarnautų[173]. To karaliaus dienotvarkė buvo tokia: ankstų rytą, kol turgaus aikštėje dar nesusirinkę žmonės, jis stropiai tvarkė visokius reikalus, o paskui gėrė, juokavo su svečiais, paikiojo ir išdykavo. Piktindamiesi tokiu elgesiu, jo draugai ėmė jam priekaištauti sakydami: „O karaliau, negerai

elgiesi, vienom tuštybėm užsiiminėji. Turėtum sėdėti puikiajame soste ir visą dieną savo pareigas eiti. Tada egiptiečiai žinotų, kad juos valdo didis vyras, ir geriau apie tave kalbėtų. O dabar elgiesi visai nekarališkai." Šis į tai jiems šitaip atsakė: „Šaulys įtempia lanką, kai jam yra reikalas, ir atleidžia jį, kai lanko nebereikia, nes jeigu visą laiką lankas būtų įtemptas, nutrūktų ir prireikus nebūtų galima juo pasinaudoti. Tokia ir žmogaus prigimtis: jei žmogus norėtų visą laiką tik dirbti ir nė dalelės laiko neskirtų pasilinksminimams, tai nė nepasijustų, kaip išeitų iš proto ar būtų ištiktas smūgio. Tai žinodamas, aš viskam skiriu atitinkamą dalį." Taip jis draugams atsakė.

174. Sako, Amasis, dar būdamas paprastas žmogus, mėgęs gerti, pajuokauti ir niekad nedirbęs rimto darbo. Kai girtuokliaudamas ir pramogaudamas prašvilpdavo pinigus, jis ką nutvėręs pasivogdavo. Kai apvogtieji tvirtindavo, kad jis paėmė jų daiktus, o tas neprisipažindavo, jį vesdavosi pas artimiausią orakulą. Orakulas dažnai jį pripažindavo vagimi, bet dažnai ir išteisindavo. Tapęs karaliumi, jis šitaip pasielgė: kurie dievai buvo sakę, kad jis ne vagis, tų šventovėmis visai nesirūpino; neduodavo pinigų joms išlaikyti, jų nelankė ir aukų neaukojo: tie dievai esą neverti aukų ir jų ištarmės melagingos, o tuos dievus, kurie jį buvo pripažinę vagimi, jis labai gerbęs kaip tikrus dievus, duodančius teisingas ištarmes.

175. Jis pastatydino Saiso Atėnei nuostabaus grožio propilėjus: jie visus pralenkia savo aukščiu, dydžiu, akmenų, iš kurių jie pastatyti, didumu. Be to, jis pristatė didžiulių statulų ir sfinksų su vyro galva, parūpino nepaprasto dydžio akmenų kitoms statyboms. Vienus iš tų akmenų atgabeno iš akmens skaldyklų, esančių prie Memfio, kitus — milžiniško dydžio — iš Elefantinos polio, esančio net už 20 dienų plaukimo nuo Saiso. O štai, mano nuomone, nuostabiausias jo kūrinys: namas, pastatytas iš vieno akmens gabalo, atgabento iš Elefantinos. Jis buvo gabenamas trejus metus; jį plukdė 2000 tam tikslui paskirtų vyrų vairininkų. To šventyklos pastato ilgis iš lauko pusės 21 uolektis, plotis 14, o aukštis 8 uolektys. Tokie yra matmenys iš lauko pusės. Iš vidaus ilgis — 18 uolekčių ir vienas sprindis, plotis — 12 uolekčių, aukštis — 5 uolektys. Pastatas stovi prie įėjimo į šventovę. Į ją neįvilko jo štai dėl ko: velkant tą pastatą, architektas su-

dejavęs, kad sugaišta daug laiko ir darbas nepavyko taip, kaip jis norėjo. Amasis tatai palaikęs bloga lemiančiu ženklu ir neleidęs toliau jo vilkti. Kiti tvirtina, kad vienas iš tų, kurie vilko pastatą, patekęs po juo ir buvęs sutrintas. Dėl to Amasis uždraudęs jį toliau tempti.

176. Amasis paaukojo ir visoms kitoms garsiosioms šventovėms puikių didelių kūrinių, tarp jų aukštielninką statulą Memfyje priešais Hefaisto šventovę; jos ilgis 75 pėdos. Ant to paties pamato stovi dvi statulos, padarytos iš Etiopijos akmens, kiekviena 20 pėdų aukščio. Viena stovi iš vienos pusės gulinčios statulos, antra — iš antros. Yra ir Saise, panašiai kaip Memfyje, gulinti statula. Amasis ir Izidei pastatė Memfyje didelę labai gražią šventyklą.

177. Pasakojama, kad Amasio laikais Egiptas klestėte klestėjo; ir upė buvo žmonėms dosni, ir žemė. Tada šalyje buvo iš viso 20 000 polių. Amasis įvedė nomams tokį įstatymą: kiekvienais metais kiekvienas žmogus turi nomo archontui parodyti, iš ko jis gyvena. Kas to nepadaro arba duoda neteisingus parodymus, baudžiamas mirtimi. Atėnietis Solonas, paėmęs šį įstatymą iš Egipto, įvedė atėniečiams. Juo naudojasi ir šiandien. Iš tikrųjų tai geras įstatymas.

178. Būdamas helėnams draugiškas, Amasis ir šiaip daug gero kai kuriems iš jų padarė, ir atidavė Naukračio polį jiems apsigyventi. Tiems, kurie nenorėjo Egipte gyventi, tik plaukioti į jį, jis davė vietos aukurams ir dievų šventovėms pasistatyti. Didžiausią, geriausią ir daugiausia lankomą šventovę — vadinamąjį Heleniją — bendromis jėgomis pastatė šie poliai: jonėnų — Chijas, Tėjas, Fokėja, Klazomenai; dorėnų — Rodas, Knidas, Halikarnasas ir Faselidė; eoliečių — tik viena Mitilėnė. Šventovė priklauso visiems jiems. Šie poliai skiria ir tos vietos prekybos uosto viršininkus. Kiti poliai, kurie ją lanko, yra tik šventovės svečiai. Egiptiečiai vieni atskirai pasistatė Dzeuso šventyklą, taip pat samiečiai — Heros, o miletiečiai — Apolono šventyklą.

179. Senovėje Naukratis buvo Egipte vienintelė helėnų prekyvietė, nes jokios kitos nebuvo. Ir jeigu kas atplaukdavo į kitas kurias Nilo žiotis, turėdavo prisiekti atkeliavęs prieš savo norą ir prisiekęs plaukti atgal į Kanobo žiotis; o jei nebūdavo galima plaukti prieš vėją, te-

kdavo prekes gabenti į Naukratį aplink Deltą egiptiečių laivais. Taip buvo gerbiamas Naukratis.

180. Amfiktionams[127] už 300 talentų leidus pasistatyti dabartinę Delfų šventyklą (ankstesnioji atsitiktinai sudegė), delfiečiams reikėjo sumokėti ketvirtadalį tos sumos. Todėl delfiečiai keliavo per polius rinkdami aukas — labai didelę auką jie parsivežė iš Egipto. Mat Amasis jiems padovanojo 1000 talentų alūno, o Egipte gyvenantys helėnai — 20 minų sidabro.

181. Su kirėniečiais Amasis padarė draugystės sutartį ir sąjungą. Jis net užsigeidė vesti tenykštę žmoną — nežinia, ar panorėjęs helėnės, ar šiaip iš draugiškumo kirėniečiams. Tad vedė, sako vieni, Bato, kiti — Arkesilėjo, treti — garsaus vyro Kritobulo dukterį Ladikę. Kai tik su ja atsiguldavo, niekaip negalėdavo Amasis suartėti, o su kitomis visomis suartėdavo. Kadangi nuolat šitaip atsitikdavo, jis Ladikei pasakė: „O žmona, tu mane pakerėjai, todėl niekaip neišvengsi žiauriausios kada nors moteriai tekusios pražūties." Ladikė užsigynė, bet neįstengė nuraminti supykusio Amasio. Tada ji mintyse pažadėjo Afroditei nusiųsti į Kirėnę dovanų statulą, jeigu ateinančią naktį pavyks Amasiui su ja suartėti, nes tai yra vienintelis būdas jai išvengti baisios nelaimės. Po šito apžado Amasiui iškart pavyko. Nuo to laiko kai tik pas ją ateidavo, visada pavykdavo — jis net labai pamilo Ladikę. Ji tesėjo deivei duotą pažadą: padirbdinusi statulą, nusiuntė į Kirėnę. Ši statula ir mano laikais tebestovi sveika Kirėnės užmiestyje. Kambizas, užkariavęs Egiptą ir sužinojęs, kas per viena toji Ladikė, išsiuntė ją atgal į Kirėnę nenuskriaudęs jos.

182. Amasis ir helėnų dievams siuntė dovanas: į Kirėnę — paauksuotą Atėnės statulą ir savo paties spalvotą atvaizdą; į Lindą[128] Atėnei — dvi akmenines statulas ir puikius lininius krūtinės šarvus; į Samą Herai — dvi savo paties atvaizdo medines statulas, kurios ir mano laikais tebestovėjo didžiojoje šventykloje už durų. Į Samą siuntė dovaną iš draugystės su Eako sūnumi Polikratu[129]; į Lindą — ne iš kokios nors draugystės, bet todėl, kad Danajo dukterys, bėgdamos nuo Egipto sūnų, buvusios apsistojusios Linde ir čia įkūrusios šventovę. Šitiek paaukojo Amasis. Jis pirmasis užkariavo Kiprą ir privertė jį mokėti jam duoklę.

TREČIOJI KNYGA

TALIJA

1. PRIEŠ TĄ AMASĮ ŽYGIAVO KAMBIZAS[1], KYRO SŪNUS, VESDAMASIS VISUS TUOS, KURIUOS BUVO UŽVALDĘS, O IŠ HELĖNŲ — JONĖNUS IR EOLIEČIUS. Žygio priežastis buvo tokia: nusiuntęs į Egiptą pasiuntinį, Kambizas prašė Amasį dukters rankos. Taip jam patarė vienas egiptietis, piktas ant Amasio, kad šis jį, vieną iš visų Egipto gydytojų, atskyręs nuo žmonos ir vaikų, atidavė persams, kai Kyras per pasiuntinį paprašė Amasį atsiųsti akių gydytoją, geriausią visame Egipte. Dėl to nekęsdamas [karaliaus], egiptietis ir patarė Kambizui prašyti Amasį dukters, kad šis, arba, davęs dukterį, būtų pažemintas, arba, jos nedavęs, pasidarytų Kambizo priešas. Amasis nekentė galingųjų persų, bet ir jų bijojo, todėl nežinojo, kaip pasielgti: duoti dukterį ar neduoti. Mat [karalius] gerai žinojo, kad Kambizas ją ima ne už žmoną, o tik už sugulovę. Visa apsvarstęs, jis šitaip padarė: buvo jo pirmtako karaliaus Aprijo stotinga, labai graži duktė vardu Nitetė, tik viena likusi iš tos šeimos. Šitą merginą jis aprengė puošniais, auksu padabintais drabužiais ir nusiuntė persams kaip savo dukterį. Kai po kurio laiko Kambizas meiliai ją kalbino kaip Amasio dukrą, mergina jam pasakė: „O karaliau, tu nežinai, kad Amasis tave apgavo. Jis mane išpuošė ir atsiuntė tau kaip savo dukterį, o iš tikrųjų esu duktė jo buvusio valdovo Aprijo, prieš kurį jis su egiptiečiais sukilo ir jį nužudė". Dėl šitų merginos žodžių ir tos priežasties ir patraukė baisiai įsiutęs Kambizas, Kyro sūnus, į Egiptą. Taip dabar pasakoja persai.

2. O egiptiečiai savinasi Kambizą tvirtindami, kad jis buvęs kaip tik to Aprijo dukters sūnus, nes Kyras, o ne Kambizas, prašęs Amasį jo dukters. Bet tai netiesa. Juk jiems ne paslaptis (egiptiečiai žino persų papročius geriau už visus kitus), kad, pirma, netikras sūnus neturi teisės persų valdyti, jeigu yra gyvas tikrasis sūnus, o antra, Kambizas buvo Kasandanės, achemenido[2] Farnaspo dukters, o ne egiptietės, sūnus. Bet egiptiečiai iškraipo tiesą, dėdamiesi esą Kyro šeimos giminaičiai.

3. Tokia yra tiesa. Jie pasakoja ir šitokį dalyką, man visiškai neįtikėtiną: kažkokia persų moteris, įėjusi pas Kyro žmonas ir pamačiusi šalia Kasandanės stovinčius aukštus, gražius vaikus, pradėjusi juos gėrėdamasi girti. Kasandanė, Kyro žmona, jai šitaip pasakiusi: „O vis dėlto mane, tokių vaikų motiną, Kyras niekina, tuo tarpu iš Egipto įsigytąją laiko didelėje pagarboje.“ Taip ji pasakiusi, pykdama ant Nitetės, o vyriausiasis sūnus Kambizas tada pasakęs: „Todėl aš, mama, kai užaugsiu didelis, Egipte nužeminsiu tai, kas aukšta, ir išaukštinsiu tai, kas žema.“ Taip jis pasakęs, būdamas dar tik 10 metų vaikas. Moterys tuo labai nusistebėjusios. Kambizas visą laiką tai turėjęs galvoje, todėl, kai užaugo ir tapo karaliumi, išžygiavo į Egiptą.

4. Prie to žygio prisidėjo dar ir kitas įvykis. Tarp Amasio samdytų karių buvo vienas halikarnasietis vardu Fanas, protingas vyras ir puikus karys. Šitas Fanas, už kažką supykęs ant Amasio, norėdamas susisiekti su Kambizu, pabėgo laivu iš Egipto. Kadangi tarp samdinių jis buvo žymus žmogus ir puikiai žinojo visą padėtį Egipte, Amasis ryžosi jį pasivyti ir pačiupti. Tad pasiuntė ištikimiausią savo eunuchą su trijera vytis. Šis pasivijo Faną Likijoje, tačiau nepargabeno į Egiptą, nes tas išsisuko gudrumu: nugirdęs sargybinius, pabėgo į Persiją. Kai Kambizas ruošėsi žygiuoti į Egiptą ir nežinojo, kaip pereiti be vandens dykumą, Fanas atvykęs išdėstė Amasio padėtį Egipte ir nurodė kelią per dykumą: dėl to žygio patarė kreiptis į arabų karalių ir prašyti, kad šis padarytų jam per savo šalį saugų praėjimą.

5. Mat tik per čia galima įsiveržti į Egiptą. Nuo Finikijos iki Kadičio polio ribų šalis priklauso vadinamiesiems Palestinos sirams[3]; nuo Kadičio polio, mano nuomone, nedaug mažesnio už Sardus, pajūrio prekyvietės iki Jeniso polio[4] teritorija priklauso arabų karaliui; nuo Jeniso iki Serbonidės ežero, palei kurį eina Kasijo kalnas, iki jūros — vėl sirų valdos; o nuo Serbonidės ežero, kuriame, kaip pasakojama, esąs paslėptas Tifonas, jau prasideda Egiptas. Plotas tarp Jeniso polio, Kasijo kalno ir Serbonidės ežero — platus maždaug trijų dienų žygio ruožas — yra visai be vandens.

6. Paminėsiu čia vieną dalyką, kurį plaukiantieji į Egiptą retai kada pastebi. Mat iš visos Helados, taip pat iš

Finikijos ištisus metus į Egiptą vežami moliniai indai, pilni vyno, o tuo tarpu Egipte, galima sakyti, nė vieno tuščio puodo nuo vyno niekur nepamatysi. Kas nors galėtų paklausti: kurgi jie galų gale sunaudojami? Aš tuoj pasakysiu. Kiekvienas demo valdytojas privalo iš savo polio surinkti visus molinius puodus ir nugabenti į Memfį, o iš Memfio visus juos, pripiltus vandens,— nešti į tą bevandenę Sirijos dykumą. Tokiu būdu tie puodai, atvežti į Egiptą, paskui grįžta į Siriją.

7. Šitaip aprūpina vandeniu kelią į Egiptą ir persai nuo to laiko, kai užėmė Egiptą. Bet tais laikais vanduo ten dar nebuvo paruoštas. Todėl Kambizas, paklausęs to halikarnasiečio patarimo, pasiuntė pas arabų karalių šauklius prašyti saugaus praėjimo. Arabai sutiko, abiem pusėms davus ištikimybės laidą ir padarius abišalę sutartį.

8. Ištikimybę arabai labai gerbia. Ji sudaroma šitaip: vienas vyras atsistoja į tarpą tų, kurie nori sudaryti ištikimybę, ir aštriu akmeniu prarėžia abiejų ištikimybę darančiųjų delnus šalia nykščio; paskui, paėmęs iš abiejų vyrų drabužių po gabalėlį medžiagos, patepa abiejų krauju septynis viduryje stovinčius akmenis. Tepdamas jis šaukiasi Dioniso ir Uranijos. Atlikus šias apeigas, tas, kuris sudaro ištikimybę, pristato savo draugams tą svetimšalį arba pilietį, su kuriuo sudarė ištikimybę, ir šie draugai taip pat pasižada ištikimybę gerbti. Iš visų dievų jie pripažįsta tik Dionisą ir Afroditę; jie ir plaukus kerpasi taip, kaip, jų nuomone, Dionisas esąs apsikirpęs, būtent, apvaliai; be to, apsikerpa smilkinius. Dionisą jie vadina Orotaltu, o Afroditę — Alilate.

9. Arabų karalius, sudaręs su Kambizo pasiuntiniais ištikimybės sutartį, štai ką sugalvojo: kupranugarių kailius pripylė vandens, užkrovė ant gyvųjų kupranugarių ir nuvarė juos į bevandenę dykumą. Ten jis palaukė, kol atžygiavo Kambizo kariuomenė. Šis pasakojimas patikimesnis, bet reikia papasakoti ir kitą, mažiau patikimą aprūpinimo vandeniu būdą, nes ir jis plačiai pasakojamas: Arabijoje teka didelė upė vardu Koris. Ji įteka į vadinamąją Raudonąją jūrą[5]. Nuo tos upės iki bevandenės dykumos nuvedęs arabų karalius į dykumą vandenį susiūtu iš jaučių ir kitokių odų vamzdžiu. Toje dykumoje iškasęs dideles duobes vandeniui laikyti. Nuo tos upės iki bevandenės dykumos yra dvylikos dienų kelias. Tokių va-

mzdžių buvę trys; jais buvęs vedamas vanduo į tris vietas.

10. Vadinamosiose Pelusijo žiotyse stovyklavo su kariuomene Amasio sūnus Psamenitas[6], laukdamas Kambizo. Atžygiavęs į Egiptą, Kambizas Amasio gyvo neberado: karaliavęs 44 metus, jis pasimirė jokios didesnės nelaimės savo valdymo laikais nepatyręs. Amasis buvo išbalzamuotas ir palaidotas šventovėje, kape, kurį buvo pats įsirengęs. Valdant Amasio sūnui Psamenitui, egiptiečiai išvydo didžiulį stebuklą: Tėbuose palijo! Egiptiečiai teigia, kad niekada gyvenime iki mūsų laikų ten nebuvo liję. Mat Aukštutiniame Egipte visiškai nebūna lietaus. Ir tada Tėbuose palijęs tik smulkus lietus.

11. Perėję bevandenę dykumą, persai sustojo netoli egiptiečių, kad galėtų susiremti. Egipto karaliaus sąjungininkai jonėnai ir karai, pasipiktinę Fanu, kad jis atvedė į Egiptą svetimą kariuomenę, sugalvojo jam šitokią bausmę: atsivedė į stovyklą Egipte likusius Fano vaikus, pastatė tarp abiejų kariuomenių kraterą ir tėvo akivaizdoje visus jo vaikus papjovė, laikydami virš kratero, kad į jį prilašėtų kraujo. Papjovę vaikus, jie pripylė į kraterą vyno ir vandens ir, visi užgėrę to kraujo, stojo į kovą. Įvyko žiaurios kautynės, abiejose pusėse žuvo labai daug vyrų. Pagaliau egiptiečiai pasileido bėgti.

12. Vietiniai gyventojai atkreipė mano dėmesį į nuostabų dalyką: toje kovoje žuvusių karių kaulai gulėjo atskirai sukrauti: vienoje vietoje persų kaulai, nes jie iš pat pradžių buvo atskirti, o kitoje — egiptiečių; persų kiaušai yra tokie silpni, kad ir mažas akmenukas juos pramuša, o egiptiečių tokie stiprūs, kad ir su dideliu nelabai pradauši. Jie nurodė štai kokią to priežastį — ir mane įtikino: egiptiečiai nuo mažens skutasi galvas, ir todėl saulės veikiamas kiaušas sukietėja. Dėl tos pačios priežasties egiptiečiai ir neplinka: labai retai kur pamatysi nuplikusį egiptietį. Tokia yra jų kiaušų kietumo priežastis. Persų kiaušai nestiprūs todėl, kad jie nešioja storas tiaras, taigi galvos yra neužsigrūdinusios. Tai tiek apie tuos dalykus. Lygiai tokį patį vaizdą mačiau ir Papremyje: ten gulėjo kiaušai tų, kuriems vadovavo Darijaus sūnus Achemenas ir kuriuos išžudė libis Inaras[7].

13. Pasileidę bėgti iš kautynių lauko, egiptiečiai traukėsi be jokios tvarkos. Kai jie atsitraukė į Memfį, Kambi-

zas pasiuntė upe vieną mitilėniečių laivą su persų šaukliu, kuris turėjo perduoti egiptiečiams paliepimą pasiduoti. Egiptiečai, išvydę prie Memfio artėjantį laivą, puolė iš tvirtovės, laivą nuskandino, o žmones sukapojo ir jų kūnus sutempė į tvirtovę. Apgulti egiptiečiai dar kurį laiką priešinosi, bet galų gale pasidavė. Tada jų kaimynai libiai, pabijoję, kad ir jiems neatsitiktų kaip egiptiečiams, pasidavė be kovos, pasižadėjo mokėti duoklę ir patys ją nustatė, be to, nusiuntė persams dovanų. Lygiai kaip libiai pasielgė ir išsigandę barkiečiai[8] su kirėniečiais. Libių dovanas Kambizas maloniai priėmė, o kirėniečių dovanomis buvo nepatenkintas, matyt, todėl, kad jos buvo per mažos (mat kirėniečiai pasiuntė jam tik 500 minų sidabro). Karalius paėmė pinigus ir pats juos išdalijo savo kariams.

14. Dešimtą dieną po Memfio paėmimo Kambizas, rodydamas panieką, pasodino už tvirtovės egiptiečių karalių Psamenitą, valdžiusį tik šešis mėnesius, o pasodinęs su kitais egiptiečiais, norėjo šitokiu būdu išbandyti jo valios tvirtumą: aprengė jo dukterį vergės drabužiais ir pasiuntė su ąsočiu parnešti vandens, o su ja — ir kitas kilmingųjų egiptiečių dukras, irgi taip pat aprengtas. Kai merginos raudodamos ir vaitodamos ėjo pro tėvus, tie, matydami dukteris taip paniekintas, patys ėmė raudoti ir vaitoti, o Psamenitas, pamatęs iš toli merginas ir pažinęs, nudelbė akis. Praėjus vandens nešėjoms, Kambizas pasiuntė jo sūnų ir 2000 kitų bendraamžių su virvėmis ant kaklų ir pažabotomis burnomis. Juos vedė nužudyti už tai, kad žuvo mitilėniečiai, plaukę laivu į Memfį. Mat karaliaus teisėjai buvo nusprendę už kiekvieną žuvusįjį nužudyti dešimt kilmingų egiptiečių. Pamatęs juos vedamus ir supratęs, kad jo sūnus eina mirti, Psamenitas, kitiems egiptiečiams, kurie aplink jį sėdėjo, aimanuojant ir raudant, pasielgė taip pat, kaip ir einant jo dukteriai. Kai ir šie nuėjo, atsitiktinai priėjo vienas jo sugėrovas, gana senas vyras, kuris, netekęs visų turtų ir turėdamas tik tiek, kiek turi elgetos, prašė kareivių išmaldos, eidamas pro Psamenitą, Amasio sūnų, ir kitus ten susodintus egiptiečius. Psamenitas, jį pamatęs, pradėjo graudžiai verkti ir, pašaukęs draugą vardu, ėmė muštis į galvą. Šalia jo stovėjo sargybiniai, kurie pranešinėjo Kambizui kiekvieną jo poelgį praeinant belaisviams. Nustebęs dėl

tokio elgesio, Kambizas pasiuntė jį šit ko paklausti: „Valdovas Kambizas tave, Psamenitai, klausia, kodėl tu, matydamas dukterį paniekintą ir sūnų mirti einantį, nerypavai ir neraudojai, o šitą elgetą, kaip sužinojau, net ne giminaitį, pagerbei?“ Taip šis paklausė, o Psamenitas atsakė: „O Kyro sūnau, pernelyg didelės mano namų nelaimės, kad jas būtų galima apraudoti, o bičiulio kančios vertos ašarų, nes jis neteko visų turtų ir tapo elgeta, priėjęs senatvės slenkstį.“ Išgirdęs šį atsakymą, Kambizas pagalvojo, kad Psamenito žodžiai teisingi. Egiptiečiai sako, jog ir Krezas tada apsiverkęs — mat ir jis lydėjo Kambizą į Egiptą. Verkė ir kiti ten buvę persai, pagailo ir Kambizui Psamenito, todėl liepė paimti iš budelių šio sūnų ir atvesti pas jį Psamenitą iš ten, kur tas sėdėjo.

15. Nusiųstieji tarnai sūnų rado nebegyvą, nes jis buvo nužudytas pirmasis, o Psamenitą nuvedė pas Kambizą. Ten jis gyveno iki mirties, nepatirdamas jokių skriaudų. Ir jeigu nebūtų ėmęsis daryti perversmo, būtų valdęs Egiptą kaip persų vietininkas, nes persai pratę gerbti karalių sūnus net jei tie sukyla, ir tokiu atveju jų sūnums grąžina valdžią. Kad jie iš tikrųjų taip elgiasi, galima matyti iš daugelio pavyzdžių. Taip jie pasielgė su Tanyru, libio Inaro sūnumi — grąžino jam tėvo valdžią, ir su Amirtėjo sūnumi Pausyriu, nors niekas tiek nėra persams pakenkęs, kiek Inaras ir Amirtėjas. O dabar Psamenitas užsimojo bloga daryti ir už tai gavo atpildą. Buvo susekta, kad kursto egiptiečius sukilti. Tai sužinojęs, Kambizas įsakė Psamenitui išgerti jaučio kraujo, ir šis nuo to iškart mirė. Šitaip gavo galą [Psamenitas].

16. O. Kambizas iš Memfio nukeliavo į Saiso polį, norėdamas padaryti tai, ką iš tikro ir padarė. Įėjęs į Amasio rūmus, įsakė išmesti iš kapo Amasio kūną. Kai šitai buvo padaryta, jis paliepė lavoną plakti botagais, rauti jo plaukus, badyti ir visaip žaloti kūną. Kai tarnai pavargo vykdydami įsakymą, o išbalzamuotas lavonas liko nepriveiktas, Kambizas paliepė jį sudeginti[9]. Tai buvo nedoras, bedieviškas įsakymas, nes persai ugnį laiko dievybe, o deginti lavonus ir vieniems, ir kitiems neleidžia papročiai: persams dėl mano minėtos priežasties, kad esąs nusikaltimas dievui perduoti žmogaus lavoną, o egiptiečiai ugnį laiko gyvu sutvėrimu — žvėrimi, ėdančiu visa, kas pakliūva; prisiėdęs tas žvėris mirštąs kartu su suėstuoju. Todėl

jiems draudžiama lavoną atiduoti žvėrims suėsti — jį balzamuoja, kad nesuėstų kirminai. Taigi Kambizas įsakė daryti tai, kas draudžiama ir persams, ir egiptiečiams. Bet egiptiečiai tvirtina, kad ne Amasis visa tai patyrė, o kitas jo bendraamžis egiptietis, kurį žalodami persai tarėsi žaloją Amasį. Mat Amasis, sužinojęs iš orakulo, kas laukia jo lavono, ir norėdamas viso to išvengti, palaidojęs prie savo kapo durų tą nuplaktąjį žmogų ir savo sūnui paliepęs jį patį palaidoti tolimiausiame kapo užkampyje. Bet man atrodo, kad tas tariamasis Amasio įsakymas dėl jo paties ir to žmogaus palaidojimo yra ištisai pramanytas ir kad egiptiečiai jį išsigalvojo, norėdami tą įvykį pagražinti.

17. Vėliau Kambizas sumanė surengti tris žygius: prieš kartaginiečius, amoniečius ir ilgaamžius etiopus, gyvenančius Libijoje prie pietinės jūros[10]. Apsvarstęs jis nutarė prieš kartaginiečius pasiųsti laivyną, prieš amoniečius — dalį pėstininkų kariuomenės, o prieš etiopus — kol kas tik žvalgus, kad jie nugabentų karaliui dovanų ir pažiūrėtų, ar iš tikrųjų ten yra vadinamasis saulės stalas, apie kurį tiek pasakojama, na ir šiaip viską išžvalgytų.

18. Tasai saulės stalas esąs toks: už miesto plytinti pieva, pilna virtos įvairiausių gyvulių mėsos. Kasnakt aukštieji valdininkai pagal paprotį nemačiomis nešą mėsą į tą pievą, o dienomis ją valgąs kas tik norįs. Žmonės, aišku, tiki, kad tą mėsą jiems duodanti žemė. Toks esąs tas vadinamasis saulės stalas.

19. Nutaręs pasiųsti žvalgus, Kambizas liepė pašaukti iš Elefantinos polio keletą tų ichtiofagų[11], kurie mokėjo etiopų kalbą. Jiems dar neatėjus, jis įsakė savo laivams plaukti į Kartaginą[12], bet finikiečiai atsisakė vykti pareikšdami, kad yra davę baisias priesaikas, ir žygiuodami prieš savo palikuonis, labai nedorai pasielgtų. Atsisakius plaukti finikiečiams, visi kiti nebesudarė kovingo laivyno. Šitaip kartaginiečiai išvengė persų vergovės. Mat Kambizas nepanoro finikiečių jėga priversti, nes jie patys buvo pasidavę persams ir sudarė visą persų laivyno galią. Kipriečiai taip pat savo noru pasidavė persams ir dalyvavo žygyje į Egiptą.

20. Kai tie ichtiofagai atvyko iš Elefantinos, Kambizas tuoj išsiuntė juos į Etiopiją, įsakęs pakalbėti, kas reikia,

ir nunešti dovanų purpurinį drabužį, auksinius karolius, apyrankes, alebastrinį indą su balzamu ir ąsotį palmių vyno. Etiopai, pas kuriuos Kambizas siuntė žvalgus, sako, esą aukščiausi ir gražiausi iš visų žmonių. Jų papročiai visiškai skiriasi nuo kitų žmonių papročių. Ypač įdomi esanti nuostata dėl karaliaus valdžios: kuris iš saviškių yra, jų nuomone, aukščiausias ir stipriausias, tą ir išsirenka karaliumi.

21. Ichtiofagai, atvykę pas tuos etiopus, įteikė jų karaliui dovanas šitaip sakydami: „Persų karalius Kambizas, norėdamas pasidaryti jūsų draugu ir sąjungininku, mus čia atsiuntė paliepęs su tavimi pakalbėti ir įteikti šias dovanas, kuriomis jis labiausiai džiaugiasi.“ Etiopų karalius, supratęs, kad čia atvyko žvalgai, jiems taip atsakė: „Nei persų karalius jus siuntė dovanų atnešti, kad, svarbiausia, taptų mano draugu ir sąjungininku, nei jūs sakote teisybę, kad atėjote mano šalies iššvalgyti, nei jūsų karalius yra teisingas žmogus. Juk jeigu būtų teisingas, tai negeistų svetimos žemės, tenkintųsi savąja ir neimtų vergijon žmonių, kurie jam nieko blogo nėra padarę. Perduokite jam šitą lanką ir pasakykite: etiopų karalius persų karaliui pataria tik tada žygiuoti su didžiule kariuomene prieš ilgaamžius etiopus, kai persai įstengs lengvai įtempti šitokio dydžio lankus. Kol to nebus, tegul jis dėkoja dievams už tai, kad jie Etiopijos sūnums neįdiegė minties prie savosios žemės prisijungti svetimas.“

22. Taip pasakęs, atleido lanką ir perdavė pasiuntiniams. Paskui paėmė purpurinį drabužį ir paklausė, koks čia daiktas ir kaip jis padarytas. Kai ichtiofagai teisingai papasakojo apie purpurą ir jo dažymą, jis pasakė, kad klastingi tie žmonės, klastingi ir jų drabužiai. Paskui jis pasiteiravo apie auksinius karolius ir apyrankes. Ichtiofagams nupasakojus, kaip jais puošiamasi, karalius, manydamas, kad tai grandinės, nusijuokė ir pasakė, kad jie turį stipresnių grandinių negu šios. Tada jis paklausė apie balzamą; šiems papasakojus, kaip balzamas gaminamas ir vartojamas, jis pasakė tą patį, ką ir apie drabužius. O kai priėjo prie vyno ir sužinojo, kaip jis gaminamas, karalius apsidžiaugė tuo gėrimu. Jis paklausė, ką valgo persų karalius ir kokio ilgiausio amžiaus sulaukia persai. Šie atsakė, kad karalius valgo duoną, paaiškino, kas tie tokie kviečiai, ir pridūrė, jog ilgiausias amžius

esąs 80 metų. Į tai etiopas atsakė nesistebįs, kad, valgydami mėšlą, persai neilgai gyvena. Jie ir tiek neišgyventų, jeigu nesigaivintų šituo gėrimu, pasakė karalius ichtiofagams, rodydamas į vyną; tik šiuo vienu dalyku juos pralenkia persai.

23. Kai ichtiofagai pasiteiravo karaliaus apie etiopų gyvenimo būdą ir papročius, jis atsakęs, kad daugumas jų sulaukia 120 metų, o kai kurie ir daugiau. Jie valgo virtą mėsą ir geria pieną. Žvalgams stebintis tuo ilgu amžiumi, karalius nuvedė juos prie šaltinio, kuriame išsiprausę jie pasidarė žvilgą tarsi būtų alyvoje išsimaudę; iš šaltinio dvelkė našlaičių aromatas. Žvalgų žodžiais, jo vanduo esąs toks lengvas, kad joks daiktas jame neplaukiojąs — nei medis, nei dar lengvesni daiktai: viskas einą į dugną. Jeigu tikrai toks yra tas vanduo, tai gal jie dėl to ilgaamžiai, kad geria tą vandenį. Nuo šaltinio karalius nusivedė žvalgus į kalėjimą, kuriame visi vyrai kaliniai buvę apkalti auksinėmis grandinėmis. Mat Etiopijoje rečiausias ir brangiausias metalas yra varis. Apžiūrėję kalėjimą, žvalgai paskui pamatė ir vadinamąjį saulės stalą.

24. Paskiausiai jiems buvo parodyti kapai, kur karstai padaryti iš permatomo akmens šitokiu būdu: pirmiausia lavoną sudžiovina — ar taip, kaip egiptiečiai, ar kaip nors kitaip,— tada jį visą aplipdo gipsu ir ant to gipso išpiešia to žmogaus bruožus. Taigi mumija maždaug teisingai juos atspindi. Pagaliau mumiją įstato į tuščiavidurę permatomo akmens stelą. To akmens jie daug iškasa, ir jis yra lengvai apdirbamas. Būdamas vidury tos stelos, lavonas pro sienas yra matomas, nedvokia ir neteikia šiaip kokio nemalonumo. Nupieštasis lavonas visai panašus į tikrąjį. Vienerius metus namiškiai tą stelą laiko namuose, vaišindamiesi siūlo mirusiajam valgių ir aukoja jam aukas, o paskui ją išveža už polio ir pastato.

25. Viską apžiūrėję, žvalgai grįžo atgal. Kambizas, išklausęs jų pranešimo, baisiai supyko ir tuojau išžygiavo prieš etiopus; išvyko skubotai nei įsakęs maisto atsargų paruošti, nei pats nepagalvojęs, kad ketina keliauti į žemės pakraštį. Lyg netekęs proto nuo ichtiofagų atneštos žinios, išžygiavo paliepęs helėnams pasilikti vietoje, o pats vedėsi visą pėstininkų kariuomenę. Kai priėjo Tėbus, jis atskyrė nuo kariuomenės maždaug 50 000 vyrų

ir jiems įsakė pavergti amoniečius ir sudeginti ten esantį Dzeuso orakulą. Pats su visa kita kariuomene išžygiavo prieš etiopus. Nenuėjus kariuomenei nė penktadalio kelio, pradėjo trūkti visokio maisto. Paskui jau pritrūko ir kinkomųjų gyvulių, nes ir juos buvo priversti valgyti. Jei Kambizas, patekęs į tokią padėtį, būtų įveikęs savo užsispyrimą ir būtų atgal parvedęs kariuomenę, būtų pasirodęs esąs protingas vyras, nors iš pradžių ir suklydęs. Bet jis į nieką neatsižvelgdamas ėjo vis tolyn ir tolyn. Kol kareiviai rasdavo žolės ir šaknų, tol jomis maitinosi, bet kai priėjo smėlynus, prasidėjo baisus dalykas: keletas kareivių burtų keliu kas dešimtą žmogų nužudydavo ir suvalgydavo. Tatai sužinojęs, Kambizas išsigando, kad jie vieni kitų nesuvalgytų, atsisakė žygio prieš etiopus ir grįžo į Tėbus, netekęs daug vyrų. Iš Tėbų parkeliavęs į Memfį, leido helėnams plaukti namo.

26. Taip pasibaigė žygis prieš etiopus. Ta kariuomenės dalis, kuri buvo išsiųsta prieš amoniečius, turėjo vadovus, todėl, iškeliavusi iš Tėbų, tikrai nužygiavo į Oazio polį[13], kuriame, sako, gyvenantys samiečiai iš vadinamosios Eschriono filės. Nuo jo yra septynių dienų kelias per smėlį iki Tėbų. Helėniškai toji vieta vadinama Laimingųjų sala. Taigi pasakojama, kad į šitą vietą toji kariuomenė buvo tikrai atžygiavusi. Kur jie toliau vyko, niekas nežino, išskyrus pačius amoniečius ir tuos, kuriems jie pasakojo: persai nei priėjo Amoną, nei grįžo atgal. Amoniečiai štai ką pasakoja: traukiant persams iš Oazio per smėlio dykumą ir jau nuėjus maždaug pusę kelio iki Amono, staiga pusryčiaujant kilusi baisi smėlio audra ir, nešdama smėlio kalnus, juos užpylusi. Taip žuvę persai. Šitaip pasakoja amoniečiai apie jų likimą.

27. Kambizui grįžus į Memfį, egiptiečiams pasirodė Apis — jį helėnai vadina Epafu. Jam pasirodžius, egiptiečiai tuojau apsivilko gražiausius drabužius ir ėmė linksmintis. Pamatęs juos besidžiaugiančius, Kambizas pamanė, jog egiptiečiai linksminasi todėl, kad jam žygis nenusisekė, tad sušaukė Memfio valdytojus. Jiems atėjus, šis paklausė, kodėl, kai anksčiau jis buvo Memfyje, egiptiečiai nieko panašaus nedarė, o tik dabar, kai grįžo netekęs didelės savo kariuomenės dalies. Šie atsakė, kad egiptiečiams pasirodė dievas, kuris paprastai tik labai retai pasirodo. Kai šis dievas jiems apsireiškia, tada vi-

si linksminasi ir švenčia. Tai išgirdęs, Kambizas pasakė, kad jie meluoja, ir kaip melagius visus nubaudė mirtimi.

28. Šiuos nužudęs, jis pasišaukė šventikus. Kai ir tie tą patį pasakė, Kambizas pareiškė greitai ištirsiąs, ar ne koks nors prijaukintas dievas yra pasirodęs egiptiečiams. Tiek pasakęs, liepė šventikams atvesti Apį. Šie tuoj išėjo jo atgabenti. Tą Apį-Epafą turi atvesti tokia karvė, kuri daugiau nebegali vesti veršiukų. Egiptiečiai tvirtina, kad iš dangaus nusileidžianti šviesa ir apvaisinanti tą karvę — tada ir gimstąs Apis. Veršio Apio žymės yra tokios: jis visas juodas, o kaktoje baltas trikampis; ant nugaros esąs erelio atvaizdas; uodegoje — dvigubi plaukai, po liežuviu — skarabėjo atvaizdas.

29. Kai šventikai Apį atvedė, Kambizas, būdamas įsiutęs, išsitraukė kardą ir, taikydamas Apiui į pilvą, įdūrė į šlaunį. Tada jis nusijuokė ir šventikams pasakė: „Na ir kvailos galvos, argi tokie yra dievai? Su krauju, su mėsa, jaučią geležies smūgius? Tokio dievo ir yra verti egiptiečiai! Bet jūs iš manęs daugiau nebesijuoksite.“ Tai pasakęs, liepė tiems, kurie tai daro, šventikus išplakti botagais ir nužudyti kiekvieną egiptietį, kurį tik užtiks švenčiantį. Šitaip šventė buvo suardyta, šventikai teisiami, o sužeistas į šlaunį Apis nyko gulėdamas šventovėje. Kai jis nuo žaizdos pastipo, šventikai slapta nuo Kambizo jį palaidojo.

30. Egiptiečiai tvirtina, kad Kambizas jau ir anksčiau buvęs nepilno proto, bet per tą nusikaltimą ir visai išprotėjęs. Pirmasis Kambizo nusikaltimas buvo tas, kad jis nužudė brolį Smerdį, gimusį iš to paties tėvo ir tos pačios motinos. Karalius išsiuntė Smerdį iš Egipto į Persiją pavydėdamas, kad jis vienintelis iš visų persų įtempdavo beveik per du pirštus lanką, kurį ichtiofagai atvežė iš etiopų karaliaus, ir niekas iš persų to neįveikė padaryti. Smerdžiui iškeliavus, Kambizas susapnavo, jog atvykęs iš Persijos pasiuntinys ir pranešęs, kad Smerdis sėdįs karaliaus soste ir galva siekiąs dangų. Bijodamas, jog brolis gali jį užmušti ir paimti sostą, Kambizas pasiuntė į Persiją Preksaspą, ištikimiausią iš visų persų, Smerdžio nužudyti. Tas, nukeliavęs į Sūzus, Smerdį, kaip vieni sako, nužudė išsivedęs medžioklėn, o kiti,— kad nusivežęs į Raudonąją jūrą ir paskandinęs.

31. Tai buvo pirmasis, kaip kalbama, Kambizo nusikaltimas, o paskui jis nužudė seserį, kuri su juo buvo atvykusi į Egiptą ir su kuria gyveno kaip su žmona, nors ji buvo tikra jo sesuo. Vedė ją štai kaip. Seniau persai neturėjo papročio vesti seseris. Kambizas pamilo vieną savo seserį. Norėdamas ją vesti ir nenusižengti papročiams, sušaukė karaliaus teisėjus ir paklausė, ar yra toks įstatymas, leidžiąs vesti seserį, jeigu kas to nori. Karaliaus teisėjai — persų vyrai, išrinkti šioms pareigoms iki mirties arba tol, kol kuo nusikals. Jie persams sprendžia bylas, aiškina senolių papročius bei įstatymus — nuo jų viskas priklauso. Kambizui užklausus, jie atsakė ir teisingai, ir atsargiai: tokio įstatymo, kuris lieptų broliui vesti seserį, neradę, bet suradę kitą įstatymą, leidžiantį persų karaliui daryti, ką nori. Šitaip jie, prisibijodami Kambizo, nenusikalto įstatymui, tačiau kad, gindami įstatymą, patys nepražūtų, surado kitą įstatymą, palankų karaliui, norinčiam vesti seserį. Tada Kambizas ir vedė mylimąją, bet netrukus pasiėmė už žmoną kitą seserį, o jaunesniąją, su juo atkeliavusią į Egiptą, nužudė[14].

32. Apie jos, kaip ir apie Smerdžio, mirtį pasakojama dvejopai: helėnai sako, kad Kambizas supjudęs šuniuką su liūtuku; tų pjautynių žiūrėjusi ir jo žmona. Kai šuniukui pasidarę riesta, jo broliukas — kitas šunelis, nusitraukęs nuo grandinės, atbėgęs jam pagelbėti, ir abu nugalėję liūtuką. Kambizas žiūrėdamas džiaugęsis, o jo žmona, šalia sėdėdama, verkusi. Pamatęs tai, Kambizas paklausęs, ko ji verkianti, ši atsakiusi, kad apsiverkė pamačiusi, kaip šuniukas padeda broliukui: ji prisiminusi Smerdį ir žinanti, jog už jį jau niekas neatkeršys. Helėnai tvirtina, kad dėl šitų žodžių Kambizas ją nužudęs, o egiptiečiai pasakoja, kad kai jie sėdėję už stalo, žmona paėmusi salotą, nuskabiusi lapus ir paklaususi vyrą, ar nuskabyta salota gražesnė, ar su lapais. Kai jis atsakęs, kad su lapais gražesnė, ji tarusi: „Tačiau tu kažkada kaip šitą salotą genėjai Kyro giminę.“ Kambizas iš pykčio pašokęs, spyręs jai nėščiai į pilvą, ir ji nuo persileidimo mirusi.

33. Šitaip Kambizas siautėjo prieš saviškius — nežinia, ar dėl Apio, ar dėl kokios kitos priežasties, nes žmones dažnai apninka visokios nelaimės. Mat pasakojama, jog Kambizas jau nuo mažumės sirgęs sunkia liga, kurią

kai kas vadina šventąja[15]. Tad nenuostabu, kad, kūnui sunkia liga sergant, neatlaikė protas.

34. Siautėdamas Kambizas kitiems persams šit ko pridarė: sako, jis labai gerbė Preksaspą, žinianešį, o jo sūnus buvo Kambizo vyno pilstytojas, ir tai nemaža garbė. Kartą šiam Preksaspui šitaip pasakęs: „Preksaspai, kokiu žmogumi mane laiko persai ir ką jie apie mane kalba?“ Šis atsakęs: „O valdove, šiaip už visa kita tave labai giria, tik kalba, kad tu per daug mėgstąs vyną.“ Preksaspas taip pasakė apie persus, o Kambizas supykęs ir šitaip atrėžęs: „Dabar persai kalba, kad aš girtuoklis ir dėl to kvailys. Taigi ką anksčiau jie šnekėjo — melas.“ Kartą Kambizas paklausęs persų patarėjus ir Krezą, kuo jį laiką, palyginti su jo tėvu Kyru. Šie atsakę, kad jis didingesnis už tėvą, nes valdąs visa, ką ir tėvas, be to, užkariavęs dar Egiptą ir jūrą. Taip sakę persai, bet kartu buvusiam Krezui tas atsakymas nepatikęs, ir jis taręs Kambizui: „Man, o Kyro sūnau, neatrodai, kad prilygsti tėvui. Juk dar neturi tokio sūnaus, koks esi tu jam.“ Kambizas, tai išgirdęs, nudžiugęs ir pagyręs Krezo atsakymą.

35. Visa tai prisiminęs, Kambizas irzliai tarė Preksaspui: „Dabar tu pats žiūrėk, ar persai sako teisybę, ar, tai sakydami, patys eina iš proto. Jeigu aš tavo vaikui, stovinčiam prie durų, pataikysiu į pačią širdį, vadinasi, persai niekus tauškia, o jei nepataikysiu, galėsi sakyti, kad persai sako tiesą, o aš kvailioju.“ Tai pasakęs, jis įtempė lanką ir šovė į vaiką. Šiam parkritus, jis paliepė išskrosti jo kūną ir apžiūrėti žaizdą. Kai strėlę rado įsmigusią į širdį, jis tarė vaiko tėvui juokdamasis ir švytėdamas: „Dabar aišku, Preksaspai, kad ne aš kvailioju, o persai eina iš proto. Taigi man pasakyk, ar matei kokį žmogų taip taikliai šaudantį?“ Preksaspas, matydamas, kad Kambizas pakvaišo, ir baimindamasis dėl savęs, atsakė: „Valdove, aš manau, kad net dievas taip gerai nepataikytų.“ Štai ką Kambizas tada padarė. Kitą kartą be jokios priežasties jis liepė suimti dvylika kilmingiausių persų ir užkasti juos gyvus į žemę žemyn galva.

36. Dėl tokių jo darbų lydas Krezas ryžosi jį perspėti šiais žodžiais: „O karaliau, nepasiduok taip labai jaunystės įkarščiui ir pykčiui, valdykis ir susilaikyk! Įžvalgumas — gera savybė, atsargumas — išminčiaus dalia. Tu žudai savo piliečius dėl visai menkos kaltės, žudai net

vaikus. Jeigu šitaip dažnai darysi, žiūrėk, kad persai prieš tave nesukiltų. Man tavo tėvas Kyras įsakė tave vis mokyti ir tau patarti, jei sumanysiu ką gera." Krezas jam taip patarė norėdamas vien gera, o Kambizas šitaip atsakė: „Ar tu ir man drįsti duoti patarimus, tu, kuris „puikiai" valdei savo tėvynę, „gerai" patarei mano tėvui, ragindamas persikelti per Arakso upę ir žygiuoti prieš masagetus tada, kai jie patys norėjo pereiti į mūsų žemę? Tu ir save pražudei blogai valdydamas savo kraštą, pražudei ir Kyrą, kuris tavęs paklausė! Bet tuo nesidžiauk! Jau seniai ieškojau progos tave nubausti." Tai pasakęs, Kambizas griebė lanką, norėdamas jį nušauti. Bet Krezas pašokęs išbėgo. Negalėdamas jo nušauti, jis įsakė tarnams Krezą suimti ir nužudyti. Tarnai, žinodami Kambizo būdą, paslėpė Krezą tikėdamiesi, kad Kambizas ims gailėtis savo poelgio ir ieškos Krezo. Tada jie parodys jį ir gaus dovaną už jo gyvybės išgelbėjimą. O jei nesigailės ir nepasiges jo, tada jį nužudys. Netrukus Kambizas iš tikrųjų pasigedo Krezo; tai sužinoję, tarnai pranešė, kad jis esąs gyvas. Kambizas pasakė džiaugiąsis, kad jis gyvas, tačiau tiems, kurie neįvykdė jo įsakymo, nedovanosiąs, juos nužudysiąs. Taip ir padarė.

37. Daug tokių dalykų siautėdamas pridarė Kambizas persams ir sąjungininkams. Būdamas Memfyje, jis atidarinėjo senus karalių karstus ir apžiūrinėjo mumijas. Šitaip jis elgėsi ir Hefaisto šventykloje, joje labai juokėsi iš dievo statulos. Mat Hefaisto statula labai panaši į finikiečių Patekus[16], kuriuos jie daro trijerų pirmagaliuose. Tiems, kurie jų nematė, pasakysiu, kad jie panašūs į pigmėjus. Įėjo Kambizas ir į kabyrų šventyklą, į kurią leidžiama įeiti tik šventikui. Išsityčiojęs iš tų dievų statulų, jis liepė jas sudeginti. Jos panašios į Hefaisto statulas, nes kabyrai, sako, esą Hefaisto sūnūs.

38. Iš viso to man aišku, kad Kambizas buvo nepilno proto, nes kitaip nebūtų tyčiojęsis ir iš svetimų šventovių, ir iš papročių. Jei kas nors duotų žmonėms išsirinkti iš visų papročių geriausius ir gražiausius, tai kiekvienas, susipažinęs su jais, pasirinktų savuosius: visi laiko savus papročius geriausiais ir gražiausiais. Todėl tik kvailas žmogus gali juoktis iš tokių dalykų. Kad visi žmonės yra tokios nuomonės apie savo papročius, galima įrodyti daugybe pavyzdžių. Antai Darijus karaliaudamas pasišau-

kė pas jį buvusius helėnus ir paklausė, už kokius pinigus jie sutiktų savo mirusius tėvus suvalgyti. Šie atsakė, kad nė už jokius pinigus. Tada Darijus pasikvietė indus, vadinamuosius kalatėjus[17], kurie valgo savo mirusius tėvus, ir helėnų akivaizdoje paklausė per vertėjus, už kokius pinigus jie sutiktų savo mirusius tėvus sudeginti ant laužo. Šie pasipiktinę sušuko, kad liautųsi piktžodžiauti. Taip yra su papročiais, ir Pindaras[18], mano nuomone, teisingai pasakė, jog viską valdo papročiai.

39. Kol Kambizas kariavo su Egiptu, lakedemoniečiai susiruošė žygin į Samo salą prieš Eako sūnų Polikratą, kuris valdė salą sukilimu pasigrobęs valdžią. Iš pradžių jis valdė Samą su broliais Pantagnotu ir Silosontu, padalijęs salą į tris dalis. Vėliau Polikratas vieną brolį užmušė, o jaunesnįjį — Silosontą — ištrėmė ir pats užvaldė visą salą. Jis sudarė draugystės sutartį su Egipto karaliumi Amasiu ir siuntinėjo jam dovanų; nemaža ir pats jų gaudavo. Per trumpą laiką Polikrato galybė išaugo, ir garsas apie jį pasklido po Joniją ir visą Heladą. Visuose žygiuose jį sėkmė lydėjo. Jis turėjo šimtą penkiasdešimtirklių laivų ir tūkstantį lankininkų. Polikratas niokojo ir plėšė visus be jokio skirtumo. Jis tarėsi draugui labiau įsiteiksiąs grąžindamas tai, ką iš jo paėmęs, negu visai nieko nebūtų paėmęs. Taip jis užkariavo daug salų, nemaža ir sausumos miestų. Jis sumušė jūrų kautynėse ir paėmė į nelaisvę lesbiečius, atplaukusius su kariuomene į pagalbą miletiečiams. Sukaustyti belaisviai lesbiečiai iškasė jam griovį aplink Samo sienas.

40. Amasis irgi žinojo, kad Polikratui gerai klojasi, ir dėl to nerimo. Kadangi Polikratui dar labiau ėmė sektis, Amasis parašė laišką ir nusiuntė į Samą. Štai jis: „Amasis Polikratui štai ką sako: malonu girdėti, kad tau — mano draugui ir bičiuliui — gerai sekasi. Bet man tavo didelė sėkmė nepatinka, nes žinau, kad dievai yra pavydūs. Ir aš pats sau, ir savo draugams linkėčiau tarpais sėkmės ir nesėkmės, kad per visą gyvenimą būtų ir nelaimių, ne vien tik laimė. Dar nežinau tokio žmogaus, kuris, visur laimės lydimas, galų gale nebūtų buvęs galutinai sužlugdytas. Todėl paklausyk manęs ir dėl tos laimės šitaip pasielk: pagalvok, ar nerasi tokio savo daikto, kurį labiausiai vertintum ir kurio netekęs labiausiai nuliūstum. Paimk tą daiktą ir pamesk, kad jis daugiau nepatektų

žmonėms į rankas. Jeigu ir tada tau neateis nelaimė po laimės, gelbėkis, kaip esu pataręs."

41. Perskaitęs šį laišką, Polikratas suprato, kad Amasis gerai pataria, ir ėmė svarstyti, kokios brangenybės netekęs jis labiausiai liūdėtų. Svarstydamas štai ką prisiminė: jis dėvėjo smaragdo žiedą, aptaisytą auksu, kurį buvo padaręs samietis Teodoras, Teleklio sūnus. Nutaręs tą žiedą pamesti, padarė šitaip: į penkiasdešimtirklį laivą prisodino žmonių, pats į jį įlipo ir paliepė išplaukti į jūrą. Nusiyręs toli nuo salos, jis nusimovė žiedą ir, visiems plaukėjams matant, įmetė į jūrą. Tai padaręs, parplaukė atgal ir, namo parėjęs, ėmė liūdėti.

42. Penktą ar šeštą dieną po to štai kas atsitiko: žvejys, pagavęs didelę ir gražią žuvį, panoro ją padovanoti Polikratui. Nunešęs prie Polikrato rūmų durų, jis pasakė norįs pamatyti patį valdovą. Polikratui sutikus, žvejys, duodamas žuvį, pasakė: „O karaliau, nors ir gyvenu iš savo rankų [darbo], bet, pagavęs šitokią žuvį, nenorėjau jos nešti į turgų, nusprendžiau, kad ji yra tinkama dovana tau ir tavo karalystei. Todėl ją ir atnešiau." Apsidžiaugė Polikratas ir atsakė: „Labai gerai pasielgei, ir tau esu dvigubai dėkingas — ir už tavo žodžius, ir už dovaną. Todėl kviečiu tave pietų." Žvejys pamalonintas nuėjo namo. Tarnai, darinėdami žuvį, pilve rado Polikrato žiedą. Pamatę žiedą, jie nudžiugo, tuojau paėmė ir nunešė Polikratui. Jį atiduodami, pasakė, kokiu būdu žiedą surado. Polikratui dingtelėjo, kad tai lėmė dievybė, todėl laiške surašė, ką jis padarė, kas iš to išėjo, ir nusiuntė jį į Egiptą.

43. Perskaitęs Polikrato laišką, Amasis suprato, kad žmogus negali kito žmogaus apsaugoti nuo to, kas likimo skirta, ir kad Polikratui geruoju nesibaigs, nors jam viskas sekasi ir randa net tai, ką pats pameta. Pasiuntęs į Samą šauklį, pasakė nutraukiąs su Polikratu draugystę. Tai padarė todėl, kad jam nereikėtų liūdėti dėl Polikrato kaip savo draugo, kai jį ištiks baisi nelaimė.

44. Prieš tą laimingąjį Polikratą žygiavo lakedemoniečiai, pakviesti tų samiečių, kurie vėliau Kretoje įkūrė Kidoniją. Mat Polikratas slapta nuo samiečių buvo pasiuntęs šauklį pas besiruošiantį žygiuoti į Egiptą Kyro sūnų Kambizą paprašyti, kad tas, pasiuntęs šauklį į Samą, pareikalautų į pagalbą ir jo laivų. Kambizas su mie-

lu noru pasiuntė į Samą šauklį prašyti Polikratą, kad tas savo laivyną taip pat pasiųstų į Egiptą. Polikratas, surinkęs tuos žmones, kuriuos įtarė rengiant prieš jį sąmokslą, susodino į keturiasdešimt trijerų ir paprašė Kambizą jų atgal neišleisti.

45. Vieni pasakoja, kad Polikrato išsiųstieji samiečiai nenuplaukę į Egiptą: priplaukę Karpato salą[19], jie apsigalvoję ir nutarę toliau nebekeliauti. Kiti tvirtina, kad jie buvo atplaukę į Egiptą ir iš čia, nors ir saugomi, pabėgę. Grįžtančius į Samą Polikratas pasitikęs su savo laivynu ir stojęs į kovą. Sukilėliai kovą laimėję ir išsikėlę į salą, bet buvę sumušti sausumoje ir tada išplaukę į Lakedemoną. Kai kas teigia, kad jie, grįždami iš Egipto, įveikę Polikratą. Mano nuomone, to negalėjo būti. Jeigu jie būtų įstengę patys vieni nugalėti Polikratą, tai juk nebūtų šaukęsi lakedemoniečių pagalbos. Be to, būtų nesuprantama, kaip tasai, kuris turėjo daugybę samdytų karių ir nemažai savų lankininkų, būtų pralaimėjęs prieš visai nedidelį skaičių samiečių. Savo valdinių žmonas ir vaikus Polikratas suvarė į laivų dokus ir ten laikė, pasiruošęs juos sudeginti kartu su laivų dokais, jeigu, kovojant su sukilėliais, tie valdiniai atsimestų.

46. Polikrato išvytieji samiečiai atplaukė į Spartą ir, nuėję pas archontus, pasakė ilgą kalbą maldaudami pagalbos. Per pirmą priėmimą archontai atsakė, kad jie jau užmiršo samiečių kalbos pradžią, todėl nesupranta kalbos pabaigos. Tada samiečiai kreipėsi į juos antrą kartą: jie atsinešė tuščią maišą ir paprašė pripilti jį miltų. Archontai atsakė, kad to nereikėjo sakyti: užteko tik parodyti tuščią maišą. Vis dėlto jie nutarė samiečiams padėti.

47. Lakedemoniečiai pasiruošė ir išžygiavo į Samą. Samiečiai tvirtina, kad tie šitaip norėję atsilyginti samiečiams už laivais suteiktą pagalbą kare prieš meseniečius, o lakedemoniečiai sakosi žygiavę, norėdami ne padėti prašantiems samiečiams, bet atkeršyti jiems už pagrobtąjį kraterą, kurį jie gabeno Krezui, ir už šarvus, kuriuos jiems dovanų buvo pasiuntęs Egipto karalius Amasis. Mat samiečiai pirma pagrobė tuos šarvus, po metų — ir kraterą. Tie šarvai buvo lininiai, labai raštuoti, papuošti auksu ir medvilne. Įstabiausia buvo tai, kad šarvų raiščiai buvo

suvyti iš 360 aiškiai matomų siūlelių. Kitus tokius šarvus Amasis paaukojo Lindo Atėnei.

48. Prie to žygio labai noriai prisidėjo ir korintiečiai. Mat ir jie buvo nukentėję nuo samiečių. Tai įvyko viena žmonių karta anksčiau už šį žygį — maždaug tuo pačiu laiku, kai buvo pagrobtas tas krateras. Periandras, Kipselo sūnus, pasiuntė 300 kilmingųjų kerkyriečių[20] sūnų į Sardus pas Aliatą, kad tas juos iškastruotų. Kai korintiečiai, gabendami tuos vaikus, užsuko į Samą, samiečiai, sužinoję, kam tie gabenami į Sardus, pirmiausia pamokė vaikus pabėgti į Artemidės šventyklą, o paskui neleido jų, kaip atsidavusių deivei, jėga iš šventyklos išvesti. O kai korintiečiai neleido vaikams į šventyklą nešti maisto, samiečiai sugalvojo šventę, kurią ir dabar tebešvenčia: kol tie vaikai buvo šventykloje, kas naktį samiečių jaunimas rengė pasilinksminimus ir įsivedė paprotį į šokius atsinešti pyragaičių iš sesamo ir medaus kerkyriečių vaikams pamaitinti. Taip buvo tol, kol pagaliau sargybiniai korintiečiai paliko vaikus ir išplaukė namo. Tada samiečiai tuos vaikus grąžino į Kerkyrą.

49. Jeigu po Periandro mirties korintiečiai būtų gerai sugyvenę su kerkyriečiais, tai nebūtų dėl to prisidėję prie žygio į Samą. Bet nuo to laiko, kai jie apsigyveno Kerkyros saloje, išvien su jais pykosi, nors ir buvo tos pačios giminės. Dėl to korintiečiai griežė dantį ant samiečių, ir Periandras siuntė į Sardus kastruoti kilmingųjų kerkyriečių sūnų irgi tik iš keršto. Mat kerkyriečiai pirmieji jam nusikalto.

50. Kai Periandras nužudė savo žmoną Melisą, netrukus jis patyrė antrą nelaimę. Nuo Melisos jis turėjo du sūnus, vieną 17, kitą 18 metų. Tų vaikų senelis iš motinos pusės Proklis, Epidauro[21] tironas, pasikvietė juodu pas save ir gerai augino kaipo savo dukters sūnus. Vėliau, išlydėdamas juodu namo, paklausė: „Ar žinote, vaikai, kas nužudė jūsų motiną?“ Vyresnysis į tuos žodžius visai nekreipė dėmesio, o jaunesnysis, Likofronas, juos taip giliai į širdį paėmė, kad, atvykęs į Korintą, visai nepasisveikino su tėvu kaip motinos žudiku, net jo kalbinamas nenorėjo atsakinėti ir klausinėjamas nė žodžio neištarė. Galų gale Periandras supykęs išvarė jį iš namų.

51. Išvaręs ėmė klausinėti vyresnįjį sūnų, ką jiems pasakė senelis. Šis papasakojo, kad juos gerai priėmė, o

apie Proklio pasakytus žodžius jiems išsiskiriant visai neužsiminė, nes jų nesuprato. Periandras tikino, kad Proklis būtinai turėjo jiems ką nors pasakyti, ir atkakliai reikalavo prisiminti. Pagaliau sūnus prisiminė tuos žodžius ir juos pakartojo. Periandras suprato šių žodžių prasmę ir nusprendė sūnų griežtai nubausti. Jis nusiuntė šauklį ten, kur gyveno išvarytasis sūnus, su įsakymu niekam nepriimti jo į savo namus. Kur tik išvytasis užeidavo, iš visur jis buvo varomas, nes Periandras grasino visiems, kas tik jį priims, ir reikalavo sūnų vyti šalin. Visų varomas, tas pagaliau užėjo pas vienus draugus. Sie, nors ir bijodami, vis dėlto jį, kaip Periandro vaiką, priėmė.

52. Tada Periandras paskelbė: kas priims jo sūnų į savo namus ar bent kalbėsis su juo, tas turės sumokėti Apolono šventyklai tam tikrą šventą baudą. Dabar jau su Likofronu niekas nebenorėjo nei kalbėtis, nei jo į savo namus priimti. Be to, ir pats sūnus nenorėjo priversti ką nors nusižengti tam draudimui: kantriai kęsdamas savo nedalią, glaustėsi po portikus. Ketvirtą dieną Periandras pamatė jį murziną ir išbadėjusį. Jam pagailo jo. Įveikęs pyktį, jis priėjo prie sūnaus ir pasakė: „O sūnau, nejaugi tau geriau šitaip gyventi negu nusileisti tėvui ir gauti iš manęs valdžią su visomis tomis gėrybėmis, kurias dabar turiu? Būdamas mano sūnus ir laimingojo Korinto karalius, pasirinkai elgetos gyvenimą priešiškai nusiteikęs prieš tą, ant kurio tau mažiausiai reikėtų pykti. Jeigu ir įvyko ta nelaimė, dėl kurios mane įtari, tai ji įvyko man, ir ji mane juo labiau slegia, jog pats dėl jos kaltas. Na, o dabar sužinojai, kad daug geriau, kai tau pavydi, o ne gailisi, ir patyrei, ką reiškia šiauštis prieš tėvus, ir dar stipresnius už save, todėl eik namo." Taip Periandras jį mėgino perkalbėti, o šisai į tėvo žodžius atsakė tik tiek, kad tėvas dabar privalo sumokėti šventąją baudą, nes su juo kalbėjosi! Pamatęs, kad sūnus tvirtai prieš jį nusistatęs, Periandras įsodino jį į laivą, išsiuntė į Kerkyrą, kuri jam buvo pavaldi. Išsiuntęs sūnų, Periandras surengė žygį prieš savo uošvį Proklį kaip didžiausią nelaimės kaltininką, užkariavo Epidaurą ir paėmė į nelaisvę Proklį.

53. Po daugelio metų Periandras pasenęs įsitikino, jog nebeįstengia tvarkyti valstybės reikalų. Tada jis pasiuntė šauklį į Kerkyrą pargrąžinti Likofrono, kad tas perimtų valdžią. Mat jis pastebėjo, jog vyresnysis sūnus yra per

lėtos mąstysenos, bukas, todėl valstybei tvarkyti netinkamas. Likofronas net nerado reikalo į tą kvietimą atsakyti. Bet Periandras neatlyžo ir vėl nusiuntė pas sūnų šį kartą jo seserį, o savo dukterį, manydamas, kad jos tikrai paklausys. Atvykusi ji taip pasakė: „O broli, ar tau geriau, kad valdžia atitektų kitiems ir tavo tėvo namai būtų išgrobstyti, negu grįžti ir perimti valdžią? Grįžk namo, nebesikankink! Nereikalingas išdidumas yra blogas bruožas. Nenorėk ištaisyti blogybės blogiu! Daugelis pirmenybę teikia ne griežtam teisingumui, o tam, kas gera ir naudinga. Daug kas, ieškodamas motinos palikimo, praranda tėvo palikimą. Valdžia gali greitai išslysti iš rankų: daug kas jos siekia, o tėvas jau senas ir bejėgis. Neatiduok kitiems to, kas tau priklauso.“ Taip ji tėvo pamokyta puikiai ir įtikinamai kalbėjo. Likofronas atsakydamas pareiškė jokiu būdu negrįšiąs į Korintą tol, kol bus gyvas tėvas. Gavęs tokį atsakymą, Periandras pasiuntė trečią kartą šauklį ir pareiškė pats norįs persikelti į Kerkyrą, o sūnų prašė grįžti į Korintą ir perimti valdžią. Sūnui su tuo sutikus, Periandras jau ruošėsi keltis į Kerkyrą, o sūnus — į Korintą. Tai sužinoję, kerkyriečiai, nenorėdami, kad Periandras pas juos atvyktų, jo sūnų nužudė. Už tai jis ir norėjo atkeršyti kerkyriečiams.

54. Lakedemoniečiai, atvykę su didele kariuomene, Samą apgulė. Puldami tvirtovę, jie įlipo į bokštą, stovintį už polio prie jūros, bet, atskubėjus su didele kariuomene Polikratui, iš ten buvo išmušti. Ties aukštuoju bokštu, stovinčiu ant kalno viršūnės, buvo susirinkę Polikrato samdytiniai ir daug samiečių. Truputį pakovoję su lakedemoniečiais, jie ėmė bėgti, o šie juos vijosi ir žudė.

55. Jei visi lakedemoniečiai tą dieną būtų buvę tokie narsūs kaip Archijas ir Likopas, Samas būtų buvęs paimtas. Mat Archijas ir Likopas, įėję į tvirtovę paskui bėgančius samiečius, buvo atkirsti ir žuvo, kovodami pačiame Samo polyje. Buvau susitikęs Pitanėje[22] gyvenantį Archijo palikuonį — trečiąjį Archiją, samiečio Archijo sūnaus sūnų. Iš visų svetimšalių jis labiausiai gerbė samiečius. Jo tėvas buvo pavadintas Samiečiu, nes Archijo tėvas žuvo Same narsiai kovodamas. Jis gerbia samiečius už tai, kad jo senelį palaidojo valstybės lėšomis.

56. Lakedemoniečiai laikė apgulę Samą keturiasdešimt dienų, bet nieko iš to nelaimėjo, todėl pasitraukė į Pelo-

ponesą. Pagal vienų pasakojimą (aišku, nepatikimą), Polikratas nukaldinęs iš švino daug pinigų, juos paauksavęs ir davęs lakedemoniečiams; šie pinigus paėmę ir pasitraukę. Tai buvo pirmasis Lakedemono dorėnų žygis į Aziją.

57. Samiečiai, žygiavę prieš Polikratą ir lakedemoniečių palikti likimo valiai, atplaukė į Sifno salą[23]. Mat jiems trūko pinigų, o sifniečių sala tada klestėjo: sifniečiai buvo iš visų salų gyventojų turtingiausi, nes jų saloje buvo aukso ir sidabro kasyklos. Iš dešimtosios kasyklų pajamų dalies jie pasistatė Delfuose lobyną, ne prastesnį už turtingiausius lobynus. Kasmet gaunamas pajamas salos gyventojai pasidalydavo. Statydami lobyną, jie paklausė orakulą, ar dabartinė jų laimė truks ilgai. Pitija taip atsakė:

Bet kai Sifno saloj atsiras balti pritanėjai,
Antakius baltus įgis aikštė[25], pasistenki, išminčiau,
Tuosyk spąstų medinių ir šauklio raudono išvengti.

Ir tikrai jau tada Sifno turgaus aikštė ir pritanėjas buvo išpuošti baltu Paro marmuru.

58. Šitos orakulo ištarmės sifniečiai nesuprato nei tada, nei vėliau, kai atvyko samiečiai. Priplaukę prie salos, samiečiai tuojau pasiuntė vieną laivą su pasiuntiniais į polį. Senovėje visi laivai buvo dažomi raudonai. Pitija kaip tik šitai turėjo galvoje, liepdama sifniečiams saugotis medinių spąstų ir šauklio raudono. Atvykę pasiuntiniai pareikalavo iš sifniečių paskolinti jiems 10 talentų. Sifniečiams atsisakius, samiečiai ėmė niokoti jų žemę. Tai pamatę, sifniečiai stojo į kovą ir buvo nugalėti. Daugeliui sifniečių samiečiai atkirto kelią nuo miesto. Tada sifniečiai buvo priversti sumokėti 100 talentų išpirkos.

59. Už tuos pinigus samiečiai nupirko iš hermioniečių[26] Hidrėjos salą, esančią prie pat Peloponeso, ir atidavė valdyti trezeniečiams[27], o patys įkūrė Kretoje Kidoniją. (Į Kretą jie buvo atplaukę kitokiu tikslu — išvyti zakintiečių[28].) Čia jie pasiturimai gyveno penkerius metus, pastatė dabar Kidonijoje esančias šventyklas ir Diktinos[29] šventovę. Šeštaisiais metais eginiečiai kartu su kretiečiais juos nugalėjo jūrų kautynėse ir padarė visus vergais. Jų laivų pirmagalius, papuoštus šernų atvaizdais, nulaužė ir paaukojo Eginoje esančiai Atėnės šventyklai. Taip pasiel-

gė eginiečiai, būdami pikti ant samiečių. Mat anksčiau, valdant Samą Amfikratui, samiečiai žygiavo į Eginą ir padarė eginiečiams daug žalos (nors ir patys gerokai nukentėjo). Tokia buvo to žygio priežastis.

60. Apie Samą papasakojau daugiau todėl, kad samiečiai savo saloje yra sukūrę tris didžiausius Helados kūrinius. Pirmasis kūrinys — tai 150 sieksnių aukščio kalne iškastas tunelis su dviem angomis (viena — vienoje, antra — kitoje kalno pusėje). Tunelio ilgis 7 stadijai, aukštis ir plotis po 8 pėdas. Visu tuo tuneliu eina 20 pėdų gylio ir trijų pėdų pločio griovys, kuriuo vanduo iš didžiojo šaltinio vamzdžiais teka į polį. Tunelio statybai vadovavo megarietis Eupalinas, Naustrofo sūnus. Tai viena iš trijų įžymybių. Antroji įžymybė — 20 sieksnių gylio ir daugiau kaip dviejų stadijų ilgio pylimas jūroje palei uostą. Trečiasis didysis jų kūrinys — šventykla, didžiausia iš visų mums žinomų šventyklų[30]. Ją statė Rekas, Filijo sūnus. Dėl to aš taip plačiai pasakojau apie samiečius.

61. Kol Kambizas, Kyro sūnus, buvo Egipte ir ėjo iš proto, prieš jį sukilo du broliai magai, kurių vieną jis buvo palikęs rūmų saugotoju. Tas ir sukilo sužinojęs, kad Smerdžio mirtis yra slepiama ir ją tik mažai kas iš persų žino, o daugumas mano, kad Smerdis gyvas. Štai kaip tas magas sugalvojo paimti karaliaus valdžią: jis turėjo brolį, kuris, kaip jau sakiau, sukilo kartu ir savo išvaizda buvo labai panašus į Kambizo brolį Smerdį, Kambizo nužudytą. Jis buvo ne tik panašus į Smerdį, bet ir tokį pat vardą turėjo[31]. Šitą savo brolį magas Patizeitas[32] įtikino, kad pats už jį viską atliksiąs, ir nuvedęs pasodino į karaliaus sostą. Tai padaręs, jis išsiuntinėjo šauklius į visas puses, tarp jų ir į Egiptą, paskelbti kariuomenei, jog nuo šiol visi turi klausyti Kyro sūnaus Smerdžio, o ne Kambizo.

62. Šaukliai visur apie tai paskelbė, o į Egiptą nusiųstasis šauklys (mat rado Kambizą ir kariuomenę Sirijos Agbatanoje) atsistojo vidury stovyklos ir paskelbė mago įsakymą. Išgirdęs šią žinią iš šauklio, Kambizas pamanė, kad tai teisybė ir kad Preksaspas jį išdavė (neįvykdė įsakymo Smerdį nužudyti), todėl, pažvelgęs į Preksaspą, prašneko: „Preksaspai, tai šitaip įvykdei mano įsakymą?“ Šis atsakė: „O valdove, netiesa, kad tavo brolis Smerdis sukilo, niekuomet su tuo vyru neturėsi jokio

ginčo, nei didelio, nei mažo. Mat aš pats, padaręs tai, ką liepei, palaidojau jį savo rankomis. Jeigu dabar mirusieji atgyja, tai gali tikėtis, kad sukils prieš tave ir medas Astiagas. Bet jeigu dabar viskas yra taip, kaip buvo iki šiolei, tai iš jo tau negresia pavojus. Dabar, mano nuomone, reikia pasivyti tą šauklį ir išklausti, kieno jis siųstas skelbia mums, kad reikia klausyti karaliaus Smerdžio."

63. Taip atsakius Preksaspui (o Kambizui tai patiko), tuojau buvo sulaikytas ir atvestas šauklys. Jam pasirodžius, Preksaspas jį taip paklausė: „Žmogau, tu sakaisi atvykęs kaip Kyro sūnaus Smerdžio pasiuntinys. Dabar pasakyk teisybę ir tada galėsi sveikas keliauti: ar pats Smerdis tai įsakė, ar kas nors iš jo tarnų?" Šis atsakė: „Aš Kyro sūnaus Smerdžio nemačiau nuo to laiko, kai Kambizas išžygiavo į Egiptą. Man tai įsakė magas, kurį Kambizas paliko mūsų prižiūrėtoju, tardamas, kad Kyro sūnus Smerdis liepęs visa paskelbti jums." Taip jis pasakė nieko nemeluodamas. O Kambizas tarė: „Preksaspai, tu esi geras vyras, nes įvykdei tai, ką buvau liepęs, todėl tu nekaltas. Bet pasakyk man, kas tas persų sukilėlis, pasisavinęs Smerdžio vardą?" Šis atsakė: „O karaliau, man atrodo, kad jau žinau, kas įvyko. Magai sukilo prieš tave: tas, kurį tu palikai prižiūrėti rūmų,— Patizeitas ir jo brolis Smerdis."

64. Išgirdęs Smerdžio vardą, Kambizas staiga suprato, kad tie žodžiai yra teisybė ir kad jo sapnas išsipildė. Jam per sapną kažkas pranešęs, kad Smerdis, sėdėdamas karaliaus soste, galva siekiąs dangų. Tada karalius suprato, kad be reikalo nužudė brolį, ir ėmė jo gailauti. Apraudojęs brolį ir susikrimtęs dėl tos nelaimės, šoko ant žirgo, pasiryžęs kuo greičiausiai žygiuoti į Sūzus prieš magą. Šokant ant žirgo, nukrito kardo makšties antgalis, ir nuogas kardas įsmigo jam į šlaunį. Jis susižeidė kaip tik tą vietą, kur pats buvo sužeidęs egiptiečių dievą Apį. Manydamas, kad žaizda yra mirtina, Kambizas paklausė, kaip vadinamas polis. Jie atsakė, kad Agbatana. O jam Buto polio orakulas buvo išpranašavęs, kad jis mirsiąs Agbatanoje. Kambizas tikėjosi baigti gyvenimą, sulaukęs senatvės savo sostinėje medų Agbatanoje, o orakulas turėjo galvoje Sirijos Agbataną. Ir kai paklausęs sužinojo polio vardą, sukrėstas žinios apie mago sukilimą ir žaizdos kamuojamas, jis atgavo protą ir, supratęs oraku-

lo ištarmę, pasakė: „Čia yra lemta mirti Kyro sūnui Kambizui.“

65. Tada jis tiek tepasakė. Maždaug po dvidešimt dienų susišaukęs kilmingiausius ten buvusius persus, jis šitaip prabilo: „O persai, atėjo laikas pasakyti jums, ką visą laiką labiausiai slėpiau. Būdamas Egipte, sapnavau sapną, kurio verčiau būčiau niekada nesapnavęs. Atėjęs iš namų pasiuntinys per sapną man pranešė, kad Smerdis sėdįs karaliaus soste ir galva siekiąs dangų. Pabijojęs, kad brolis iš manęs neišplėštų valdžios, aš neapgalvotai paskubėjau. Ne žmogaus jėgoms pabėgti nuo lemties skirtos nelaimės. Aš, kvailys, pasiunčiau Preksaspą į Sūzus Smerdžio nužudyti. Padaręs tokį nusikaltimą, be baimės gyvenau visai nepagalvodamas, kad, Smerdį nužudžius, kas kitas gali prieš mane sukilti. Nenujausdamas, ką lems ateitis, pasidariau be reikalo brolio žudikas ir vis tiek netekau karaliaus valdžios. Mat magas buvo tas Smerdis, kurį man dievas per sapną parodė, jog sukils prieš mane. Piktadarystę padariau, ir žinokite, kad Kyro sūnaus Smerdžio nėra gyvo. Magai yra užėmę karaliaus rūmus, ir tas, kurį palikau namų prižiūrėtoju, ir jo brolis Smerdis. O tas, kuris dabar turėtų atkeršyti už gėdą, man magų padarytą, šitas niekšingai nužudytas artimųjų[33]. Kadangi jo jau nėra, antrasis karščiausias mano troškimas, kad įvykdytumėt paskutinę mano valią: šaukdamasis liudininkais karališkuosius dievus, įpareigoju jus visus, kurie čia esate, ir labiausiai achemenidus, neatiduoti valdžios medams; jei jie užgrobė valdžią klasta, tai klasta ją ir atimkite, jeigu ją gavo jėga, tai jėga ją ir susigrąžinkite. Jeigu jūs šitai padarysite, tai žemė bus jums derlinga, moterys ir kaimenės bus vaisingos ir per amžius liksite laisvi. O jeigu neišsikovosite valdžios arba net nemėginsite jos susigrąžinti, tai jums linkiu nedalios, kad kiekvienam persui ateitų toks galas, koks atėjo man.“ Tai pasakęs, Kambizas pradėjo raudoti dėl savo likimo.

66. Persai, pamatę karalių raudant, ėmė plėšyti savo drabužius ir rypuoti. Vėliau, kai kaulas pradėjo nuo gangrenos gesti ir šlaunis pūti, Kambizas, Kyro sūnus, mirė karaliavęs septynerius metus ir penkis mėnesius, nepalikęs nei sūnaus, nei dukters. Ten buvę persai nenorėjo patikėti, kad magai būtų galėję paimti valdžią. Jie manė,

jog Kambizas tik šmeižė Smerdį, norėdamas visus persus prieš jį sukelti.

67. Jie buvo įsitikinę, kad dabar karaliauja Kyro sūnus Smerdis, nes ir Preksaspas dabar baisiausiai gynėsi nenužudęs Smerdžio. Mat, Kambizui mirus, jam buvo pavojinga prisipažinti, jog savo rankomis nužudė Kyro sūnų. Tuo tarpu magas, Kambizui mirus, naudodamasis Kyro sūnaus vardu, ramiai karaliavo septynis mėnesius, kurių trūko Kambizui iki aštuonerių valdymo metų. Per tą laiką savo valdiniams jis padarė daug gera, todėl, jam mirus, jo gailėjosi visi Azijos gyventojai, išskyrus persus. Mat magas, pasiuntęs į kiekvieną tautą šauklį, paskelbė trejus metus juos atleidžiąs nuo duoklės ir karo tarnybos.

68. Jis tai paskelbė tuojau, kai tik pasidarė valdovu. Aštuntąjį valdymo mėnesį viskas iškilo aikštėn štai kokiu būdu: Otanas, Farnaspo sūnus, ir kilme, ir turtais buvo vienas kilmingiausių persų[34]. Šitas Otanas pirmasis įtarė, kad magas nėra Kyro sūnus Smerdis, o tik tas, kuo iš tikrųjų ir buvo. Jis sprendė iš to, jog karalius niekur neišeidavo iš akropolio ir nesikviesdavo pas save kilmingųjų persų. Kilus įtarimui, jis pasielgė šitaip. Kambizas buvo vedęs jo dukterį Fedimę. Dabar tą Fedimę turėjo magas ir gyveno su ja, kaip ir su kitomis Kambizo žmonomis. Otanas per pasiuntinį pasiteiravo dukterį, su kokiu žmogumi ji gyvenanti — su Kyro sūnumi Smerdžiu ar su kuo kitu. Ši jam atsakė nežinanti: ji niekada nėra mačiusi Kyro sūnaus Smerdžio ir nežinanti, su kuo dabar gyvenanti. Otanas vėl per pasiuntinį jai pasakė: „Jeigu pati nepažįsti Kyro sūnaus Smerdžio, tai pasiklausk Atosos, su kuo gyvena ji ir tu. Ji, aišku, savo brolį pažįsta.“ Duktė į tai atsakė: „Nei su Atosa galiu pakalbėti, nei kurią kitą rūmuose gyvenančią žmoną pamatyti. Kai tik šis žmogus, kad ir kas jis būtų, paėmė valdžią, visas mus atskyrė vieną nuo kitos.“

69. Tai išgirdusiam Otanui dar labiau viskas ėmė aiškėti. Jis pasiuntė trečią kartą dukteriai žinią šitaip kalbėdamas: „O dukra, tu esi aukštos kilmės, todėl privalai imtis pavojingo žygio, nes taip liepia tavo tėvas. Jeigu jis nėra Kyro sūnus Smerdis, o tas, kuo ir manau jį esant, nepasitrauks iš čia nenubaustas už tai, kad jis su tavimi gyvena ir valdo persus. Tu šit kaip padaryk: kai jis šalia tavęs atsiguls ir pajusi, kad jau užmigo, apčiupinėk jo ausis: jei turės ausis, tai žinok, kad gyveni su Smer-

džiu, Kyro sūnumi, o jeigu jis be ausų, tai su magu Smerdžiu." Fedimė atsiuntė atsakymą, kad ji pateksianti į didelį pavojų, bandydama tai padaryti. Jeigu jis iš tikrųjų be ausų ir sugaus ją čiupinėjančią, tai, aišku, ją nužudys. Vis dėlto ji tai padarys. Ir pažadėjo tėvui imtis šito darbo. Mat tam magui Smerdžiui Kyras, Kambizo sūnus, už kažkokį nemažą nusikaltimą buvo nupjovęs ausis. Šitoji Fedimė, Otano duktė, padarė visa, ką buvo žadėjusi tėvui. Kai tik atėjo jos eilė eiti pas magą (Persijoje žmonos lanko vyrus iš eilės) ir kai nuėjusi atsigulė, tai ir apčiupinėjo kietai įmigusiam magui ausis. Lengvai įsitikinusi, kad vyras neturi ausų, vos prašvitus nusiuntė apie tai tėvui žinią.

70. Otanas pasikvietė Aspatiną ir Gobriją — kilmingus persus, kuriais jis labiausiai pasitikėjo, ir viską jiems apsakė. Šiedu ir patys įtarė, kad taip yra, todėl Otano žodžiai juos visai įtikino. Jie nutarė kiekvienas susirasti po sąjungininką persą, kuriuo labai pasitiki. Otanas išsirinko Intafreną, Gobrijas — Megabizą, Aspatinas — Hidarną. Kai jų buvo jau šeši, į Sūzus iš Persijos atkeliavo Darijus, Histaspo sūnus; jo tėvas buvo persų vietininkas. Tie šeši nutarė ir jį, ką tik atvykusį, padaryti savo bendrininku.

71. Susirinkę visi šitie septyni davė vienas kitam ištikimybės priesaiką ir ėmė tartis. Kai atėjo eilė Darijui kalbėti, jis štai ką pasakė: „Maniau, kad tik aš vienas žinau, jog viešpatauja magas, o Kyro sūnus Smerdis miręs. Dėl to aš čion ir atskubėjau, kad jus paskatinčiau magą pražudyti. Dabar matau, kad ir jūs tai žinote, ne tik aš vienas, todėl, mano nuomone, reikia tučtuojau veikti, nes kitaip gali būti blogai." Į tai Otanas atsakė: „O Histaspo sūnau, tavo tėvas narsus vyras, ir, kaip matau, tu narsumu jam nenusileidi. Tačiau šito reikalo neskubink neapgalvojęs, imkis jo atsargiai. Kai mūsų bus daugiau, tada galėsime veikti". Į tai Darijus atsakė: „Vyrai čia susirinkę, jeigu klausysite Otano patarimo, tai žinokit, kad gėdingai žūsit. Mat kas nors, naudos pasigviešęs, praneš viską magui. Geriausiai būtų, kad jūs patys imtutės šio reikalo. Kadangi jūs ryžotės surasti daugiau bendrininkų ir manimi pasikliauti, tai arba šiandien viską padarykim, arba žinokit: jeigu praleisim šitą dieną, tai niekas kitas už mane pirmiau nepraneš to sąmokslo: aš pats nuėjęs viską pasakysiu magui."

72. Pamatęs, kad Darijus taip karščiuojasi, Otanas pasakė: „Jeigu tu mus verti skubėti ir neleidi laukti, tai pats pasakyk, kaip įeisime į karaliaus rūmus ir kaip užpulsime magus? Juk ir pats žinai, kad ten stovi sargyba — jei ir nematei, tai bent girdėjai. Kaip pro ją praeisime?" Darijus taip atsakė: „Otanai, yra daug dalykų, kurių žodžiais nepapasakosi, o tik darbu padarysi: taip pat yra dalykų, kuriuos žodžiais galima apsakyti, bet iš jų nepasidaro joks žygdarbis. Jūs gerai žinote, kad pro sargybas visiškai nesunku praeiti. Tokius kilmingus vyrus, kokie mes esame, visi praleis — vieni iš pagarbos mums, o kiti iš baimės. Be to, aš turiu puikiausią dingstį pro jas praeiti: pasakysiu, kad ką tik atkeliavau iš Persijos ir noriu karaliui perduoti žinią nuo tėvo. Kur reikia melo, ten meluok. Ar mes teisybę sakome, ar meluojame, visi to paties tikslo siekiame. Vieni meluoja, norėdami melu įtikinti ir turėti naudos, o kiti teisybę sako irgi iš tos teisybės siekdami naudos ir didesnio pasitikėjimo. Vadinasi, skirtingais keliais siekiame to paties tikslo. Nenumatydamas sau jokios naudos, teisingasis taip pat lengvai taptų melagiu, kaip ir melagis — teisingu žmogumi. Kuris sargybinis gerumu mus praleis, tam bus atlyginta, o kuris pasipriešins, tas bus priešas. Kai įsiveršim į vidų, griebsimės darbo!"

73. Tada prabilo Gobrijas: „Mieli draugai, kada mums pasitaikys geresnė proga, jei ne dabar, susigrąžinti valdžią arba numirti, jeigu neįstengsime jos atgauti? Juk dabar mus, persus, valdo medas magas, ir dar beausis! Kurie buvote prie sergančio Kambizo, be abejo, prisimenate, kuo jis mirdamas grasino persams, jeigu jie nemėgins susigrąžinti sosto. Tada mes juo netikėjome manydami, kad Kambizas taip kalba tik iš pykčio. Dabar aš siūlau paklausyti Darijaus patarimo ir neišsiskirstyti, iš šito pasitarimo eiti tiesiai pas magą." Taip pasakė Gobrijas, ir visi su tuo sutiko.

74. Kol jie tarėsi, štai kas įvyko. Magai nutarė palenkti į savo pusę Preksaspą, kurį žiauriai nuskriaudė Kambizas, nes iš lanko nušovė jo sūnų. Be to, tik jis vienas žinojo apie Kyro sūnaus Smerdžio mirtį, nes pats jį buvo nužudęs, o ir persai Preksaspą labai gerbė. Dėl tų priežasčių magai jį pasikvietė ir, siekdami draugystės, išgavo pažadą ir prisaikdino laikyti paslaptyje ir niekam nepa-

sakoti, kaip jie apgavo persus, už tai jam pažadėdami visokiausių gėrybių. Kai Preksaspas, jų įkalbėtas, su viskuo sutiko, jie pasiūlė jam antrą užduotį. Magai patys sušauks persus prie karaliaus pilies, o jis, įsilipęs į bokštą, paskelbs, kad juos valdąs Smerdis, Kyro sūnus, o ne kas kitas. Magai išsirinko Preksaspą dėl to, kad juo persai labiausiai pasitikėjo ir jis buvo ne kartą pareiškęs, jog Kyro sūnus Smerdis esąs gyvas, užginčydamas jo nužudymą.

75. Kai jis ir su tuo pasiūlymu sutiko, magai, susišaukę persus, liepė jam užlipti ant pilies bokšto ir kalbėti žmonėms. Bet jis, tarsi užmiršęs, ką jie buvo liepę pasakyti, išvardijo visą Kyro giminę pradėjęs nuo Achemeno, ir kai priėjo prie Kyro, apsakė, kiek gero Kyras yra persams padaręs. Tai išdėstęs, atskleidė visą teisybę, kurią iki šiol slėpė, nes buvo pavojinga viešai ją paskelbti, ir tik dabar privalo viską pasakyti. Čia jis pareiškė, kad, Kambizo verčiamas, nužudė Smerdį, Kyro sūnų, o dabar karaliauja magai. Prakeiksmais grasindamas persams, jeigu jie neatsiims valdžios ir neatkeršys magams, šoko galva žemyn nuo bokšto. Taip žuvo Preksaspas, visą gyvenimą buvęs garbingas žmogus.

76. Tuo tarpu septyni persai, nusprendę tuojau pulti magus, pasimeldė dievams ir patraukė į rūmus nieko nežinodami, kas atsitiko Preksaspui. Tik pusiaukelėje sužinojo apie tą įvykį. Išsukę iš kelio, jie vėl ėmė tartis. Otano šalininkai reikalavo visa atidėti ir, kol toks sąmyšis, magų nepulti, o Darijaus bendraminčiai patarė tuojau eiti ir neatidėliojant vykdyti tai, kas sutarta. Jiems besiginčijant, atskrido septynios poros grifų, kurie vijosi, pešiojo ir draskė dvi poras peslių. Tai pamatę, visi septyni tuojau sutiko su Darijaus nuomone ir, padrąsėję nuo tų paukščių, leidosi į karaliaus rūmus.

77. Kai jie priėjo rūmų vartus, atsitiko taip, kaip Darijus buvo numatęs: pagerbdami kilmingiausius persų vyrus ir nieko blogo neįtardami, sargybiniai praleido juos lyg dievų pasiuntinius ir nė vienas nieko nepaklausė. Įėję į rūmų kiemą, jie susitiko su žinianešiais eunuchais, kurie ėmė klausinėti, ko jiems čia reikia. Klausinėdami vainojo vartų sargybinius, kam juos praleido, ir, pastoję septynetui kelią, neleido toliau eiti. Tada šie, davę vienas kitam ženklą, išsitraukė durklus ir nudūrė pastojusius

jiems kelią eunuchus, o patys tekini nubėgo į vyrų kambarius.

78. Kaip tik tuo metu abu magai buvo viduje ir svarstė Preksaspo poelgį. Pamatę išsigandusius ir šaukiančius eunuchus, šoko abu atatupsti ir, suvokę, kas atsitiko, griebėsi ginklų: vienas spėjo pačiupti lanką, kitas pagriebė ietį. Ir tada jie susirėmė. Lankas, kurį vienas jų pasičiupo, buvo nenaudingas, nes priešai buvo per daug arti ir stačiai spaudė. Antrasis, su ietimi gindamasis, sužeidė Aspatiną į šlaunį, o Intafreną į akį. Dėl to Intafrenas neteko akies, bet nemirė nuo žaizdos. Taigi vienas magas sužeidė du persus, o kitas, negalėdamas su lanku nieko padaryti, pabėgo į miegamąjį šalia vyrų kambarių ir mėgino užsidaryti. Bet du iš septynių sąmokslininkų — Darijus ir Gobrijas — įšoko paskui jį. Gobrijas susikibo su magu, o Darijus stovėjo nežinodamas, ką daryti, kad tamsoje nepataikytų į Gobriją. Pamatęs jį stovintį ir nieko neveikiantį, Gobrijas paklausė, kodėl jis nieko nedaro. Darijus atsakė: „Bijau į tave pataikyti." Gobrijas atkirto: „Smok kardu kad ir per abudu!" Paklausęs Darijus smeigė durklu ir pataikė į magą.

79. Nužudę magus ir nupjovę jiems galvas, sąmokslininkai abu sužeistuosius paliko vietoje, nes šie buvo nusilpę, be to, turėjo saugoti rūmus. Kiti penki, pasičiupę magų galvas, išbėgo lauk šaukdami ir keldami triukšmą. Paskui jie sušaukė visus persus, papasakojo, kas atsitiko, rodė magų galvas ir žudė kiekvieną sutiktą magą. Persai, sužinoję, ką padarė tie septyni vyrai ir kaip juos apgaudinėjo magai, nusprendė ir patys taip elgtis: išsitraukę durklus, žudė visus magus, kuriuos tik rado. Jeigu nebūtų užėjusi naktis, nebūtų likę nė vieno mago. Tą dieną persai laiko svarbiausia iš visų dienų ir švenčia didelę šventę, vadinamą magų išžudymu. Tą dieną nė vienam magui neleidžiama pasirodyti saulės šviesoje, ir jie ištisą dieną tūno namie.

80. Praėjus penkioms dienoms ir aprimus sumišimui, sukilusieji prieš magus svarstė valstybės santvarkos klausimą. Ta proga buvo pasakytos kalbos, kuriomis kai kurie helėnai netiki, tačiau jos tikrai buvo pasakytos. Antai Otanas ragino valdžią pavesti visiems persams. Jis kalbėjo: „Man atrodo, kad jau nebereiktų vienam kuriam iš mūsų pasidaryti monarchu: tatai nemalonu ir negera. Juk matė-

te, kaip toli nuėjo Kambizo savavaliavimas, patyrėte ir mago įžūlumą. Kaipgi gali būti geras dalykas monarchija, jeigu ji gali, neduodama jokios ataskaitos už savo veiksmus, daryti ką tik nori? Ji net ir geriausią vyrą išmuštų iš vėžių, pastačiusi į tokią valdžią. Mat nuo visokių gėrybių gausumo atsiranda išdidumas, o pavydas jau ir šiaip žmogui yra įgimtas. Turėdamas šias dvi ydas, žmogus pasidaro visais atžvilgiais blogas: vienas nedorybes jis padaro dėl to, kad yra pernelyg išdidus, kitas,— būdamas pernelyg pavydus. O juk tironas turėtų būti visai nepavydus, nes jis valdo visas gėrybes. Tuo tarpu būna priešingai: pavydi geriausiai gyvuojantiems piliečiams, džiaugiasi blogiausiais, labai lengvai patikėdamas visokiais šmeižtais. Jis yra nepastoviausias ir nenuosekliausias iš visų: jeigu juo per daug nesigėrėsi, pyks už tai, kad nepakankamai jį gerbi; jei kas labai jį gerbs, to neapkęs kaip pataikūno. O štai pasakysiu patį svarbiausią dalyką: jis nesiskaito su senoviniais papročiais, prievartauja moteris, žudo žmones be teismo sprendimo. Tuo tarpu daugumos valdžia pirmiausia turi svarbiausią privalumą — lygybę prieš įstatymus. Toliau, turi tai, ko monarchas negali turėti: valdo burtais išrinkti valdininkai. Kiekvienas valdininkas atsiskaito už savo veiksmus; svarbius klausimus visi kartu sprendžia. Todėl siūlau atsisakyti monarchijos ir įvesti daugumos valdžią, nes daugumai viskas priklauso."

81. Tokią nuomonę pareiškė Otanas. Megabizas ragino valdžią perduoti oligarchijai. Jis sakė: „Ir aš taip manau apie monarchiją, kaip ir Otanas. Bet, liepdamas perduoti valdžią daugumai, jis labai klysta. Juk nieko nėra kvailesnio ir įžūlesnio, kaip niekam tikusi minia. Būtų stačiai nepakenčiama, vengiant tirono įžūlumo, patekti į įžūlios ir nežabotos minios rankas! Mat monarchas viską daro sąmoningai, o minia netgi yra nesąmoninga. Kaipgi ji gali būti sąmoninga, jeigu nieko gražaus ir gero nėra išmokusi ir niekada jokios dorybės nėra turėjusi. Todėl ji nieko negalvodama iš peties varytų visus reikalus taip, kaip patvinusi kalnų upė. Tad tegu liaudimi remiasi tie, kurie persams linki bloga, o mes išsirinkime geriausius vyrus ir jiems suteikime valdžią. Tarp jų būsime ir mes patys. Visai suprantama, kad geriausi vyrai duoda geriausius patarimus."

82. Tokią nuomonę pareiškė Megabizas. Trečiasis savo mintis išdėstė Darijus. Jis kalbėjo: „Mano nuomone, Megabizas apie minią pasakė gerai, bet apie oligarchiją jis kalbėjo neteisingai. Turėdami tris galimybes ir tarę, kad jos visos yra geros — ir liaudies valdžia, ir oligarchija, ir monarchija yra gera, pastaroji, mano nuomone, geresnė už anas dvi. Juk nieko nėra geresnio už vieną labai gerą valdovą. Būdamas gerai nusistatęs ir turėdamas geriausių norų, jis nepriekaištingai rūpinasi liaudies reikalais, o nutarimai dėl priešų tokiu atveju geriausiai galėtų būti laikomi paslaptyje. Tuo tarpu esant oligarchijai, daugeliui net ir gerai tvarkant visuomenės reikalus, paprastai žmonės ima vienas kito neapkęsti. Mat kiekvienas, kuris nori būti viršesnis ir visur prakišti savo nuomonę, pasidaro kitų nekenčiamas. Dėl to kyla maištai, taigi ir žudynės; po žudynių vėl atsiranda monarchija. Tai rodo, kad monarchija yra geriausia. Liaudžiai valdant, būtinai atsiranda nedorybių. Nedorai tvarkant visuomenės reikalus, tarp blogųjų neatsiranda neapykantos — priešingai, jie labai susidraugauja, nes, darydami bloga visuomenei, jie tai daro išvien eidami. Taip būna tol, kol kas nors tampa tos liaudies vadu ir sustabdo jų blogus darbus. Tada liaudis vadu gėrisi; jai gėrintis, jis pasidaro monarchu. Vadinasi, ir tai rodo, kad monarchija yra geriausia santvarka. Trumpai tariant, iš kurgi mes gavome laisvę, kas ją mums davė? Ar liaudis, ar oligarchija, ar monarchas? Todėl mes, būdami išlaisvinti vieno vyro, turime saugoti monarchiją ir, be to, neleisti savo protėvių gerų papročių panaikinti, nes tatai neišeitų mums į gera“[35].

83. Tokios buvo pasakytos trys nuomonės. Kiti keturi pritarė Darijaus nuomonei. Otanas, pralaimėjęs su pasiūlymu padaryti visus persus lygius prieš įstatymus, šitaip pasakė: „Sukilėliai, dabar aišku, kad vienas iš mūsų turi tapti karaliumi — ar bus traukiami burtai, ar visi persai nutars, kas juo bus, ar kokiu nors kitokiu būdu, bet aš su jumis nesivaržysiu, nes nenoriu nei valdyti, nei būti valdomas. Todėl sutinku pasitraukti iš kandidatų į valdovus su sąlyga, kad nė vienas iš jūsų nevaldys nei manęs paties, nei mano palikuonių.“ Visi kiti šeši su juo sutiko. Tada Otanas pasitraukė iš jų tarpo. Ir dabar ši

šeima — tik ji viena — yra laisva ir valdoma tik tiek, kiek ji pati nori, nenusižengdama persų papročiams.

84. Kiti šeši svarstė, kaip teisingiausiai išsirinkti karalių. Pirmiausia jie nutarė, kad jeigu karaliumi taps vienas iš jų šešių, tai jis Otanui ir jo įpėdiniams kasmet duos puikių dovanų: mediškų drabužių ir kitokių daiktų, kurie persų laikomi brangiausiais. Dovanas nusprendė duoti todėl, kad Otanas pirmasis surengė sąmokslą ir juos subūrė. Taip apdovanojo Otaną. O visiems septyniems jie nutarė, kad kiekvienas iš jų galės įeiti pas karalių nepranešęs kada tik norės, išskyrus tuos atvejus, kai karalius gulės su žmona, ir kad karalius galės imti žmoną tik iš tų septynių šeimų. Karalių išrinkti nutarė šitaip: kurio žirgas pirmasis sužvengs, išjojus saulei tekant į užmiestį, tas ir bus karalius.

85. Darijus turėjo gudrų žirgininką vardu Oibaras. Šiam vyrui po susirinkimo Darijus pasakė: „Oibarai, nusprendėme šitaip karalių išrinkti: sėsti visiems ant žirgų ir kurio žirgas, kai josime saulei tekant, sužvengs pirmasis, tas ir bus karalius. Tad jei žinai kokią gudrybę, padaryk, kad aš įsigyčiau tą garbę, o ne kas kitas." Oibaras šitaip atsakė: „O valdove, jeigu tik nuo šito priklauso, ar būsi karalius, ar ne, tai nenusimink ir būk ramus, niekas kitas pirma tavęs nebus valdovu. Aš turiu tokių apdavų." Darijus tarė: „Jei tikrai žinai kokią gudrybę, tai paskubėk ir neatidėliok, nes rytoj bus mūsų varžybos." Tai išgirdęs, Oibaras šitaip padarė: kai atėjo naktis, jis išvedė už miesto vartų ir pririšo tą kumelę, kurią Darijaus žirgas labiausiai mėgo. Paskui atvedė Darijaus žirgą prie kumelės, ilgai vedžiojo aplinkui, tarpais leido pauostyti kumelę ir galų gale juos sukergė.

86. Švintant visas šešetas, kaip buvo susitarę, sėdo ant žirgų. Kai jie išjojo už miesto ir atsidūrė toje vietoje, kur naktį buvo pririšta kumelė, Darijaus žirgas pasileido bėgti ir sužvengė. Tuo pat metu giedrame danguje blykstelėjo žaibas ir trenkė perkūnas. Tai buvo lyg sutartas ženklas, kad Darijus išrinktas karaliumi. Tada kiti, nušokę nuo žirgų, puolė Darijui į kojas ir nusilenkė kaip karaliui.

87. Na štai, vienų pasakojimu, visa tai patvarkė Oibaras gudrumu, bet kiti pasakoja kitaip (mat persai apie šį įvykį pasakoja dvejopai): esą Oibaras palietęs ranka tos

kumelės lytinius organus ir įsikišęs ranką į kelnes. Kai, saulei tekant, reikėjo paleisti žirgus, jis išsitraukęs ranką ir prikišęs prie Darijaus žirgo šnervių. Pajutęs kumelės kvapą, žirgas sušnarpštęs ir sužvengęs.

88. Šitaip Darijus, Histaspo sūnus, tapo karaliumi. Visi Azijos gyventojai, išskyrus arabus, buvo jo valdiniai, nes visus juos užkariavo Kyras, o vėliau pakartotinai — Kambizas. Arabų niekada nevaldė persai: praleidę Kambizą į Egiptą, jie pasidarė persų draugai — juk be arabų sutikimo persai nebūtų galėję įsiveržti į Egiptą. Darijus vedė žmonas iš kilmingiausių persų šeimų: pirmiausia dvi Kyro dukteris Atosą ir Artistonę (Atosa prieš tai buvo brolio Kambizo, paskui mago žmona, o Artistonė buvo dar netekėjusi), paskui — Smerdžio, Kyro sūnaus, dukterį vardu Parmė ir pagaliau Otano dukterį, kuri išaiškino mago apgaulę. Darijaus galybė buvo beribė. Pirmiausia jis liepė iš akmens iškalti reljefą, vaizduojantį raitelį, ir šitaip užrašyti: „Darijus, Histaspo sūnus, tapo persų karaliumi per žirgo (čia buvo įrašytas žirgo vardas) ir žirgų prižiūrėtojo Oibaro šaunumą."

89. Tai padaręs, jis savo valdas padalijo į 20 sričių (persai jas vadina satrapijomis), paskyrė joms valdytojus ir nustatė, kokia gentis kokią duoklę jam privalo duoti, pridėdamas prie didesnių genčių gretimas mažesnes: prie vienų — vienas, prie kitų — kitas. Sritis ir kasmetines duokles paskirstė šitaip: kurie mokėjo sidabru, tiems buvo įsakyta duoti pagal Babilono talento, o kurie auksu,— pagal Eubojos talento svorį. Babilono talentas sveria 78 Eubojos minas. Kyrui, vėliau Kambizui, valdant, duoklės dydis nebuvo nustatytas — visi davė dovanas. Dėl to duoklės nustatymo ir dėl kitų panašių dalykų persai Darijų vadina pirkliu, Kambizą — despotu, o Kyrą — tėvu. Mat Darijus viską tvarkė kaip pirklys, Kambizas buvo nesugyvenamas ir niekuo nesirūpino, o Kyras švelniai su žmonėmis elgėsi ir suteikė jiems visokių gėrybių.

90. Iš jonėnų, magnetų, gyvenančių Azijoje, eoliečių, karų, likų, milijų ir pamfilų — visiems jiems buvo uždėta viena duoklė — į karaliaus iždą ėjo 400 talentų sidabro. Čia buvo pirmoji sritis[36]. Iš misų, lydų, lasonijų, kabalijų ir hiteniečių[37] — 500 talentų. Tai antroji sritis. Helespontiečių, gyvenančių dešinėje sąsiaurio pusėje, frygų, Azijos trakų, paflagonų, mariandinų ir sirų duoklė buvo 360

talentų. Tai trečioji sritis. Iš kilikų — 360 baltų žirgų (kasdien po vieną) ir 500 sidabro talentų. Iš jų 140 talentų sueidavo Kilikijos žemę saugantiems raiteliams išlaikyti, o 360 tekdavo Darijui. Tai ketvirtoji sritis.

91. Iš Posidėjo polio, įkurto Amfiarėjo sūnaus Amfilocho ant Sirijos ir Kilikijos ribos,— pradedant nuo čia iki Egipto, išskyrus arabų kraštą, kuris duoklės nemokėjo,— buvo imama 350 talentų duoklės. Į šią — penktąją — sritį įėjo visa Finikija, vadinamoji Palestinos Sirija ir Kipras. Iš Egipto, libių, gyvenančių šalia Egipto, Kirėnės ir Barkos (šios buvo įjungtos į Egipto sritį) ėjo 700 talentų, neskaitant pajamų, gaunamų už žuvis, sugaunamas Merido ežere. Be šių pajamų ir be atseikėjamų miltų, buvo 700 talentų. (Mat Memfio Baltuosiuose rūmuose gyvenantiems persams ir jų samdytiems kariams kasmet atseikėja 120 000 saikų miltų.) Tai šeštoji sritis. Satagidai, gandarijai, dadikai ir aparitai[38], sujungti į septintą sritį, mokėjo 170 talentų. Iš Sūzų ir iš viso kito kisijų[39] krašto — 300 talentų. Tai aštuntoji sritis.

92. Iš Babilono ir visos kitos Asirijos dalies Darijui ėjo 1000 talentų sidabro ir 500 iškastruotų berniukų. Tai jau devintoji sritis. Iš Agbatanos ir viso kito medų krašto, parikanijų[40] ir ortokoribantijų — 450 talentų. Tai dešimtoji sritis. Kaspijai, pauzikai, pantimatai ir daritai pristatydavo 200 talentų. Tai vienuoliktoji sritis[41]. Nuo baktrų iki egilų — 360 talentų. Tai dvyliktoji sritis[42].

93. Iš Paktijo šalies, Armėnijos ir gretimų šalių iki Juodosios jūros — 400 talentų. Tai tryliktoji sritis[43]. Iš sagartijų, sarangų, tamanėjų, utijų, mikų ir iš Raudonosios jūros salose gyvenančių vadinamųjų karaliaus perkeltųjų žmonių[44] — iš jų visų 600 talentų. Tai keturioliktoji sritis. Sakai ir kaspijai[45] mokėjo 250 talentų. Tai penkioliktoji sritis. Partai, chorazmijai, sogdai ir arijai — 300 talentų. Tai šešioliktoji sritis[46].

94. Parikanijai ir Azijos etiopai[47] mokėjo 400 talentų. Tai septynioliktoji sritis. Matienams, saspyrams ir alarodijams buvo įsakyta mokėti 200 talentų. Tai aštuonioliktoji sritis[48]. Moschams, tibarėnams, makronams, mosinekams ir marsams[49] buvo įsakyta duoti 300 talentų. Tai devynioliktoji sritis[50]. O indai, kurių, kiek mums žinoma, yra labai daug, duoklę mokėjo didžiausią — 360 talentų aukso dulkių. Tai dvidešimtoji sritis[51].

95. Perskaičiavę Babilono talentus į Eubojos talentus, gausime 9880 talentų. O auksą, kuris yra 13 kartų brangesnis už sidabrą, tai yra aukso dulkes, apskaičiavę Eubojos talentais, gausime 4680 talentų. Sudėjus viską į krūvą, tekdavo Darijui kasmet po 14 560 Eubojos talentų — mažesnių duoklių čia neminiu.

96. Štai kokią duoklę gaudavo Darijus iš Azijos ir kai kurių Libijos kraštų. Ilgainiui pradėjo plaukti duoklės iš helėnų salų ir Europos gyventojų (iki Tesalijos). Tą visą duoklę karalius laiko šitaip: visą metalą liepia ištirpinti ir supilti į molinius indus, o paskui — juos sudaužyti. Kai prireikia pinigų, karalius atkirsdina nuo viso gabalo tiek, kiek reikia.

97. Tokios buvo duoklių sritys. Nepaminėjau tik persų šalies, nes persai gyvena jokios duoklės nemokėdami. Kai kurioms tautoms nebuvo įsakyta duoklę mokėti — jos duodavo tik dovanas: egiptiečių kaimynai etiopai, kuriuos užkariavo Kambizas, žygiuodamas prieš ilgaamžius etiopus, ir šventosios Nisos apylinkių gyventojai, kurie švenčia Dioniso šventę (tie etiopai ir jų kaimynai tos pačios kilmės, kaip ir Indijos kalatėjai, tik gyvena po žeme[52]) — tos dvi etiopų gentys kas treji metai duodavo karaliui — ir mano laikais tebeduoda — du chenikus nevalyto aukso, 200 lazdų ebeno medžio (juodmedžio), 5 etiopų vaikus ir 20 didelių dramblio ilčių. Kolchams ir jų kaimynams iki Kaukazo kalnų (persų valdžia siekia iki šių kalnų, o gentys, gyvenančios į šiaurę nuo Kaukazo, visai nekreipia dėmesio į persus) buvo įsakyta dovanoti kas penkeri metai (jie ir dabar tą duoklę duoda) 100 berniukų ir tiek pat mergaičių. Arabai kasmet duodavo 1000 talentų smilkalų. Šias dovanas jie pridėdavo karaliui prie duoklių.

98. Aukso dulkes, kurias kaip duoklę duoda persų karaliui, indai įsigyja štai kokiu būdu: Indijos rytinė dalis yra smėlėta[53]. Kiek mes žinome ir kaip pasakoja patikimi žmonės, toliausiai į rytus Azijoje gyvena indai, mat rytinė Indijos dalis dėl smėlio yra negyvenama. Indus sudaro daug genčių, kalbančių ne ta pačia kalba. Vieni jų klajokliai, kiti sėslūs, kai kurie gyvena paupių pelkėse ir minta žalia žuvimi, kurią gaudo iš bambukinių laivelių. Iš vieno bambuko — ir tai tik iš vienos dalies — išeina visas laivelis. Šitie indai dėvi luobinius drabužius. Prisipjovę

iš upės nendrių ir sukapoję, pina iš jų lyg kokią pintinę drabužius ir į juos įlenda tarsi į šarvus.

99. Kiti indai, gyvenantys toliau į rytus, yra klajokliai, minta žalia mėsa. Jie vadinasi padėjai[54]. Jų papročiai, sako, esą tokie: kai iš jų suserga vyras ar moteris, vyrą jo artimiausi draugai nužudo sakydami, kad tas, ligos naikinamas, sugadins jiems mėsą. Ligonis ginasi nesergąs, bet jie su tuo nesutinka ir užmušę jį suvalgo. Jei suserga moteris, artimiausios draugės su ja pasielgia taip pat, kaip vyrai su savo draugu. Sulaukusį senatvės žmogų jie paaukoja dievams ir suvalgo. Bet senatvės nedaug kas sulaukia, nes kiekvieną susirgusį nužudo.

100. Kitų indų štai koks paprotys: jokio gyvio nežudo, javų nesėja, namų nestato. Maitinasi žole — jų krašte auga kažkoks laukinis augalas, kurio sėklos lęšio dydžio. Jie renka jo sėklas su lukštais, išsiverda ir valgo. Kas suserga, tas išeina į dykumą ir ten atsigula: niekas juo nesirūpina — nei sergančiu, nei mirusiu.

101. Lytiškai visi tie indai santykiauja viešai kaip gyvuliai. Jų oda juoda kaip etiopų. Jų sėklos, kurias leidžia į moteris, yra ne baltos spalvos kaip kitų žmonių, o juodos kaip kūnas. Tokios pat spalvos sėklos yra ir etiopų. Šitie indai gyvena labiau į pietus nuo persų ir niekuomet nebuvo karaliaus Darijaus valdiniai.

102. Dar kiti indai gyvena toliausiai į šiaurę; jie yra Paktijo krašto ir svarbiausio jų polio Kaspatyro kaimynai[55]. Jų gyvenimo būdas panašus į baktrų[56]. Tai karingiausi indai iš visų. Jie moka išgauti aukso dulkes. Tose vietose yra smėlio dykuma. Tame dykumos smėlyje veisiasi skruzdėlės — už šunis mažesnės, bet už lapes didesnės. Iš ten atgabentų jų turi ir persų karalius. Tos skruzdėlės, darydamos sau namus po žeme, iškasa į paviršių smėlį panašiai kaip Heladoje gyvenančios skruzdėlės — jų ir išvaizda tokia pati kaip helėniškųjų. Tame į paviršių iškasamame smėlyje yra aukso. Indai ir keliauja į tą dykumą aukso. Kiekvienas pasikinko tris kupranugarius: vidury patelę, o iš abiejų pusių patinus, kad neštų nešulius šalia eidami. Ant patelės joja pats indas, pasirinkęs tokią, nuo kurios būtų ką tik nujunkyti vaikai. Greitumo kupranugariai ne blogesni už arklius, o naštą daug sunkesnę sugeba nešti.

103. Kaip atrodo kupranugariai, nepasakosiu, nes helėnai žino. Nurodysiu tik tai, ko jie nežino: užpakalinės kupranugario kojos turi keturis šlaunies raumenis ir keturis sąnarius; lytiniai organai, esantys tarp užpakalinių kojų, palinkę į uodegos pusę.

104. Taip pasiruošę, indai keliauja aukso. Jie būna numatę atsidurti prie aukso per didžiausią karštį, nes tada skruzdėlės dėl karščio būna sulindusios į žemę. Karščiausia saulė ten yra iš ryto, ne taip, kaip kitur — vidurdienį, tol, kol turgus ištuštėja (iki vidurdienio). Tą dienos laiką[57] saulė ten kepina labiau negu Heladoje vidurdienį; žmonės tą laiką praleidžia vandenyje pasinėrę. Vidurdienį ten saulė kaitina panašiai kaip ir visur kitur. Po vidurdienio kaitra būna tokia, kaip kitur rytą; paskui oras vis labiau vėsta, ir, saulei leidžiantis, pasidaro visai šalta.

105. Nukeliavę su maišais, indai prisisemia smėlio su tomis aukso dulkėmis ir kuo greičiausiai skuba atgal, nes skruzdėlės, anot persų, užuodusios jų kvapą, ima vytis. Jos greitesnės už kitus gyvius. Jeigu indai nesuspėtų pirma jų nubėgti ilgą kelio galą, jokiu būdu neišsigelbėtų. Kupranugariai patinai bėga lėčiau už pateles ir pradeda atsilikti. Tada juos iškinko (ne abu iš karto), o patelės, prisiminusios savo paliktus vaikus, nė kiek nesulėtina žingsnių. Persų žodžiais, daugumą aukso indai įsigyja tokiu būdu (iš žemės iškasa daug mažiau).

106. Tolimiausioms žemės vietoms teko visa tai, kas rečiausia ir gražiausia — panašiai, kaip Heladai per visus metus vienodas klimatas. Taigi ką tik sakiau, kad toliausiai į rytus gyvenamas kraštas yra Indija. Joje ne tik visi keturkojai ir paukščiai yra daug didesni negu kitose šalyse (išskyrus arklius: šiuos didumu pralenkia medų, vadinamieji Nisėjos[58], žirgai); ten yra begalės aukso — ir kasamo, ir upių nešamo, ir, kaip pasakojau, grobiamo. Laukiniai medžiai ten augina vilnas[59], kurios ir gražesnės ir geresnės už avių vilnas; indai ir drabužius gaminasi iš tos medžių vilnos.

107. Einant į pietus, paskutinė gyvenama šalis yra Arabija, kurioje — ir tiktai joje! — auga smilkalų krūmai, mira, kasija, cinamonas ir ledanas (kvepianti guma). Visa tai, išskyrus mirą, arabai labai sunkiai gauna. Antai smilkalus renka degindami stirako sakus, kuriuos finikie-

čiai gabena į Heladą. Juos degindami, renka smilkalus, nes smilkalų krūmus saugo margos sparnuotos gyvatės[60] — tos pačios, kurios skrenda į Egiptą; jų daug kiekviename medyje. Kitaip jų negalima nuo tų krūmų nuvaikyti, kaip tik smilkant stiraku.

108. Arabai teigia, kad tų gyvačių būtų pilna žemė, jeigu joms nesidarytų taip, kaip nuodingosioms gyvatėms. Kažkokiu būdu dieviškoji apvaizda, būdama — savaime suprantama — išmintinga, tuos gyvius, kurie yra bailūs ir kitų ėdami, padarė vislius, kad jų nepritrūktų, o kurie yra baisūs ir žalingi,— mažai vaikų vedančius. Antai kiškis. Jį medžioja ir žvėrys, ir paukščiai, ir žmogus, todėl jis nepaprastai vislus ir tik jo vieno patelė apsivaisina tebebūdama nėščia: vieni jos vaikai įsčiose jau plaukuoti, kiti tuo pat metu tebėra pliki, kiti vos tik formuojasi, dar kiti tik užsimezga. Štai koks tas žvėrelis! O tuo tarpu liūtė, būdama stipriausias ir drąsiausias žvėris, gimdo tik vieną kartą per visą savo gyvenimą, nes gimdydama išmeta su vaiku ir savo įsčias. To priežastis tokia: kai liūtukas įsčiose pradeda judėti, turėdamas aštriausius iš visų žvėrių nagus, raižo įsčias ir vis didėdamas rėžiasi į jas. Prieš gimdant nebelieka įsčiose sveikos vietos.

109. Panašiai ir nuodingosios gyvatės, ir sparnuotosios Arabijos gyvatės. Jeigu jos veistųsi pagal savo prigimtį, tai žmonėms būtų nebeįmanoma gyventi. Dabar, joms poruojantis, patinas leidžia sėklas, o patelė įsikimba jam į kaklą ir tol nepaleidžia, kol perkanda. Dėl to patinas pastimpa. Patelė gauna už tai atkentėti, nes jos įsčiose esantys vaikai, keršydami už savo tėvą, ėda motiną ir, prasigraužę jos pilvą, išlenda lauk. Tuo tarpu kitos gyvatės, kurios žmonėms nepavojingos, deda kiaušinius ir išperi daugybę vaikų. Nuodingų gyvačių yra visur, o sparnuotosios gyvena tik Arabijoje, ir niekur kitur jų nėra. Dėl to atrodo, kad jų daug yra.

110. Šitaip arabai renka smilkalus, o kasiją — šit kaip: apsiriša odomis ir kailiais visą kūną, išskyrus akis, ir eina imti kasijos. Ji auga negilioje ežero vietoje. Aplinkui ežerą ir jame gyvena sparnuoti žvėreliai, labai panašūs į šikšnosparnius; jie labai karingi ir baisiai rėkia. Kasiją skinant, reikia saugoti akis nuo tų žvėrelių.

111. Dar nuostabiau renkamas cinamonas: kur jis auga ir kokia šalis yra jo tėvynė, arabai nežino, tik nuro-

do — ir tai visai panašu į teisybę,— kad šis augalas randamas tose pačiose vietose, kur užaugo Dionisas. Pasakojama, jog dideli paukščiai renka tas žieveles, kurias mes, išmokę iš finikiečių, vadiname cinamonu. Jie nusigabena cinamoną į savo lizdus, nulipdytus iš dumblo stačiose, neprieinamose kalnų pakriaušėse, kur žmogus jokiu būdu negali užlipti. Todėl arabai štai ką sugalvojo: nugaišusių jaučių, asilų ar kitokių gyvulių mėsą supjausto labai dideliais gabalais, nuneša į tą vietą, padeda netoli lizdo, o patys pasitraukia. Paukščiai nusileidę paima tuos mėsos gabalus ir nusineša į lizdą. Lizdas negali tokio gabalo atlaikyti, nutrūksta ir nukrinta ant žemės. Tada žmonės priėję surenka cinamoną ir gabena į kitas šalis.

112. Ledanas (kvepianti guma), kurią arabai vadina ladanu, gaunamas dar nuostabesniu būdu: mat labiausiai kvepiantis daiktas atsiranda ten, kur baisiausiai dvokia! Jis būna ožių bazdose tarsi medžio sakai. Ledanas labai reikalingas įvairiems smilkalams. Jį daugiausia smilko arabai.

113. Tiek apie smilkalus. Visa Arabijos žemė kvepia nuostabiai maloniai. Ten auga dviejų rūšių savotiškos išvaizdos avys, kokių niekur kitur nėra: vienos turi labai ilgas uodegas — ne mažiau kaip trijų uolekčių ilgio. Jeigu būtų leidžiama joms uodegas vilkti žeme, tos būtų išvien žaizdotos nuo brūžinimosi į žemę. Bet kiekvienas piemuo ten šiek tiek moka dailidės amato: padaro joms vežimėlius ir pariša po uodega. Kitos rūšies avys turi labai plačias uodegas — net uolekties pločio.

114. Tarp pietų ir nusileidžiančios saulės krašto driekiasi Etiopija, tolimiausia iš gyvenamųjų šalių. Joje yra daug aukso, veisiasi didžiuliai drambliai, auga visokie laukiniai vaismedžiai, juodmedis. Žmonės ten labai aukšti, gražūs ir ilgiausiai gyvena.

115. Tokios yra tolimiausios Azijos ir Libijos šalys. Apie toliausiai Europoje — vakaruose — gyvenančias tautas nieko tikro negaliu pasakyti: aš juk netikiu, kad yra tokia Eridano upė[61] (barbarai ją šitaip vadina) ir kad ji įteka į šiaurinę jūrą, iš kurios, sako, gabenamas gintaras. Nežinau nei Kasiteridų[62] salos, iš kurios mums veža alavą. Juk pats Eridano vardas, būdamas helėniškas, o ne barbariškas, rodo, jog jį bus išgalvojęs koks nors poetas.

Be to, kad ir kiek klausinėjau, nesužinojau, kad kas nors savo akimis būtų regėjęs už Europos (į šiaurę) jūrą. Vadinasi, alavas ir gintaras mums gabenamas iš tolimiausių Europos vietų.

116. Europos šiaurėje[63], atrodo, yra labai daug aukso. Negaliu tiksliai pasakyti, iš kur jį gauna, bet pasakojama, kad vienaakiai žmonės arimaspai jį atima iš grifų[64]. Aš netikiu ir tuo, kad yra vienaakiai žmonės, šiaip niekuo nesiskiriantys nuo kitų žmonių. Atrodo, kad pakraščių šalys supa visą kitą žemę ir turi tai, kas mums atrodo gražiausia ir rečiausiai sutinkama.

117. Azijoje yra lyguma, kurią iš visų pusių juosia kalnas. Per tą kalną eina penki tarpekliai. Lyguma kadaise priklausė chorazmijams ir yra ten, kur ribojasi chorazmijų, hirkanų, partų, sarangų ir tamanėjų žemės[65]. Nuo to laiko, kai šias žemes užėmė persai, jas valdo karalius. Iš to lygumą supančio kalno teka didelė upė vardu Akas[66]. Ji, suskirstyta į penkias šakas, anksčiau drėkino visų minėtųjų genčių laukus: kiekviena šaka pro tuos tarpeklius į juos tekėjo. Patekusios persų valdžion, tos gentys štai ką patyrė: karalius tuos tarpeklius užmūrijo ir kiekvienoje sienoje padarė duris. Uždarius tas duris, vanduo negali tekėti, ir vidury kalno esančioje lygumoje pasidaro didžiulis ežeras, nes upė įtekėti įteka, o ištekėti neturi kur. Žmonės, kurie anksčiau naudodavosi upės vandeniu, jo negaudami, pateko į didelę bėdą. Mat žiemą jiems, kaip ir kitiems žmonėms, dievas palyja, bet vasarą, prisisėję sorų ir sesamo, jie stokoja vandens. Dėl to jie keliauja į Persiją su savo žmonomis ir, sustoję prie karaliaus rūmų durų, šaukia, tiesiog staugte staugia. Karalius tiems, kurie labiausiai maldauja, įsako atidaryti duris, einančias į jų pusę. Kai žemė prisigeria vandens, duris vėl uždaro, o atidaro tiems, kurie vėl labiausiai prašo. Kiek girdėjau, durys atidaromos tik už didelius pinigus, kuriuos jie turi mokėti šalia duoklių. Šitaip ten yra.

118. Vienas iš septynių prieš magą sukilusių vyrų — Intafrenas[67] — netrukus po sukilimo buvo nužudytas už įžūlumą. Jis norėjo įeiti į rūmus su reikalu pas karalių. Buvo toks įstatymas, kad sukilusieji prieš magą be pranešimo gali eiti pas karalių, jei šis neguli su žmona. Todėl Intafrenas nematė reikalo pranešti apie atvykimą ir, kaip vienas iš septynių, panoro įeiti pas karalių. Durų

sargybinis ir žinianešis jo neleido tvirtindami, jog karalius gulįs su žmona. Intafrenas pamanė, kad jiedu meluoja, ir štai ką padarė: išsitraukęs kardą, nukapojo jiems nosis ir ausis, suvėrė jas ant žirgo brizgilų, užmovė tuos brizgilus jiems ant kaklo ir taip juos paleido.

119. Jie tokie nuėjo pas karalių ir pasakė, dėl ko taip subjauroti. Darijus, pabijojęs, kad tas šešetas nebūtų susimokęs prieš jį, kvietėsi kiekvieną atskirai ir tardė, ar jie pritaria Intafreno poelgiui. Sužinojęs, kad jis taip pasielgė be anų žinios, karalius suėmė Intafreną, jo sūnus ir visus giminaičius, būdamas įsitikinęs, kad tas su gimine rengia prieš jį sukilimą. Suėmęs visus, nuteisė mirti. Intafreno žmona, atėjusi prie karaliaus rūmų durų, verkė ir vaitojo. Kadangi ji be perstojo ėjo, Darijui jos pagailo, ir per pasiuntinį jis jai pasakė: „Moterie, karalius Darijus tau leidžia išgelbėti vieną iš visų suimtųjų, išsirink kurį.“ Pagalvojusi ji atsakė: „Jeigu karalius man atiduoda vieno gyvybę, tai iš visų pasirenku brolį.“ Tai sužinojęs, Darijus nustebo ir vėl ją paklausė: „Moterie, karalius tavęs klausia, kodėl tu palieki vyrą ir vaikus, o gelbsti brolį, kuris yra ne toks artimas kaip vaikai ir ne toks brangus kaip vyras.“ Ji taip atsakė: „O karaliau, vyrą galėčiau ir kitą gauti, jei panorės dievybė, taip pat kitų vaikų galiu susilaukti, jeigu šių netekčiau. Bet kito brolio nebeturėsiu, nes tėvas ir motina mirę. Tai turėdama galvoje ir atsakiau šitaip.“ Darijui atrodė, kad moters gerai pasakyta, ir jis paleido tą, kurio prašė, ir iš palankumo jai — vyriausiąjį sūnų, o visus kitus nužudė. Taip netrukus žuvo vienas iš tų septynių.

120. Maždaug tuo metu, kai susirgo Kambizas, buvo toks įvykis. Sardų vietininku Kyras buvo paskyręs persą Oretą. Šis vyras užsigeidė padaryti nedorą darbą: panoro sučiupti ir nužudyti samietį Polikratą, nors iš jo nepatyrė nieko blogo, negirdėjo jokio pikto žodžio ir net nebuvo jo matęs. Daug kas tvirtina, kad priežastis buvusi tokia. Oretas ir kitas persas, kurio vardas Mitrobatas, Daskilijo[68] nomo valdytojas, sėdėdami prie karaliaus durų, kalbėjosi ir susivaidijo. Kai jie susiginčijo, katras iš jų narsesnis, Mitrobatas Oretui atkirto: „Ir tu laikai save vyru, o neįstengei karaliui užkariauti Samo salos, esančios tavo pašonėje! Juk ją paimti labai lengva. Vienas samietis sukilęs užėmė ją su 15 hoplitų ir dabar sau val-

do.“ Sako, Oretas, tai išgirdęs, labai įširdo ir pasiryžo ne tiek atkeršyti tam, kuris jį įžeidė, kiek pražudyti Polikratą, dėl kurio jis buvo išjuoktas.

121. Kai kas sako, kad Oretas siuntęs į Samą šauklį kažko prašyti Polikrato. Tačiau ko prašyti, jie nesako. Polikratas tuo metu sėdėjęs vyrų kambaryje; greta jo buvęs tejietis Anakreontas[69]. Nežinia, ar Polikratas tyčia tada paniekinęs Oretą, ar tai atsitiktinai įvykę. Mat kai Oreto šauklys priėjęs ir ėmęs kalbėti, Polikratas kaip buvo nusisukęs į sieną, taip ir neatsisukęs, net neatsakęs į klausimą.

122. Tokios yra dvi nuomonės apie Polikrato mirties priežastį. Kiekvienas gali tikėti ta, kuria nori. Oretas, kuris gyveno Magnezijoje[70] prie Meandro upės, žinodamas Polikrato užmačias, pasiuntė lydą Mirsą, Gigo sūnų, su žinia į Samą. Polikratas pirmasis iš mums žinomų helėnų, išskyrus knosietį Miną[71] ir tuos, kurie dar seniau valdė jūras, ėmė mąstyti apie viešpatavimą jūroje. Iš žmonių giminės, kaip mes sakome, Polikratas pirmasis užsigeidė valdyti Joniją ir salas. Žinodamas šias Polikrato užmačias, Oretas pasiuntė šauklį su tokia žinia: „Oretas Polikratui taip sako: žinau, kad tu mąstai apie didelius žygius, o jiems lėšų neturi. Jei pasielgsi kaip aš siūlau, ir tau bus nauda, ir mane išgelbėsi. Man karalius Kambizas rengia mirtį — tatai tiksliai sužinojau. Taigi kartu gelbėk ir mano turtus, dalį jų pats pasiimk, o kitą dalį palik man. Su šiais turtais galėsi užvaldyti visą Heladą. Jeigu netiki, kad turiu tiek pinigų, atsiųsk ištikimiausią savo žmogų, ir aš juos parodysiu.“

123. Tai išgirdęs, Polikratas nudžiugo ir sutiko. Baisiai geisdamas turtų, jis pirmiausia pasiuntė vieną samietį, savo raštininko Meandrijo sūnų Meandriją, jų apžiūrėti. Netrukus po to Meandrijas visas brangenybes iš Polikrato vyrų kambarių paaukojo Heros šventyklai. Oretas, sužinojęs, kad kažkas ateis apžiūrėti jo turtų, padarė šitaip: aštuonias dėžes pridėjo akmenų beveik iki kraštų, ant tų akmenų uždėjo aukso ir, užrišęs dėžes, laukė pasiruošęs. Atvykęs Meandrijas jas apžiūrėjo ir pranešė apie tai Polikratui.

124. Polikratas pats išsirengė į kelionę, nors draugai ir žyniai labai atkalbinėjo, o duktė sapnavo tokį sapną: jo tėvas kabojęs ore, jį mazgojęs Dzeusas, o saulė tepusi

aliejais. Po to sapno ji visaip maldavo tėvą nekeliauti pas Oretą. Net ir tada, kai jis buvo penkiasdešimtirkliame laive, ji šaukė bloga lemiančius žodžius. Polikratas jai net pagrasino, jei grįš sveikas, ilgą laiką ją laikyti netekėjusią. Ji meldė dievus, kad šie žodžiai išsipildytų, nes verčiau ilgai mergauti, negu netekti tėvo.

125. Bet Polikratas neklausė jokių patarimų ir išplaukė pas Oretą su dideliu būriu draugų, tarp kurių buvo krotonietis[72] Demokedas, Kalifonto sūnus, vienas geriausių to meto gydytojų. Atkeliavusį į Magneziją Polikratą ištiko negarbinga mirtis — ne tokios jis buvo vertas dėl savo veiklos ir užmojų. Išskyrus Sirakūzų tironus, nė vienas kitas helėnų tironas su juo negali lygintis savo didingumu. Oretas, nužudęs jį tokiu būdu, apie kurį nenoriu ir pasakoti, įsakė kūną prikalti prie kryžiaus. Samiečius, jo palydovus, jis paleido, liepdamas dėkoti už laisvę, o svetimšalius ir vergus padarė savo vergais. Dukters sapnas išsipildė: kai Polikratas buvo nukryžiuotas, jį plovė Dzeusas lietumi, o saulė tepė garindama iš jo kūno drėgmę. Taip pasibaigė visa Polikrato laimė, kaip buvo išpranašavęs Egipto karalius Amasis.

126. Netrukus ir Oretui buvo atkeršyta už Polikrato nužudymą. Mat po Kambizo mirties valdant magams, Oretas, gyvendamas Sarduose, nepadėjo persams atsiimti iš medų užgrobtosios valdžios. Tais sumišimų laikais jis nužudė Mitrobatą, Daskilijo valdytoją, kuris jam buvo prikišęs Polikratą, ir Mitrobato sūnų Kranaspą — abu kilmingus persus. Padarė jis ir šiaip visokių nusikaltimų, be kita ko, nugalabijo persų pasiuntinį, atnešusį jam nemalonią žinią: pasiuntiniui išvykus atgal, Oretas pasamdė vyrus, o šie, patykoję jį nužudė ir paslėpė kartu su arkliu.

127. Paėmęs valdžią, Darijus ryžosi Oretui atkeršyti už visus jo nusikaltimus, ypač už Mitrobato ir jo sūnaus nužudymą. Tiesiog pasiųsti prieš jį kariuomenę nenorėjo, nes padėtis tebebuvo įtempta, jis pats ką tik buvo paėmęs valdžią. Be to, žinojo, kad Oretas buvo galingas, nes valdė Frygijos, Lydijos ir Jonijos nomus, jo paties sargybą sudarė 1000 persų. Todėl Darijus pasielgė šitaip: sušaukė kilmingiausius persus ir jiems pasakė: „O persai, kas iš jūsų sutiktų atlikti darbą ne jėga, ne su dideliu skaičiumi žmonių, o gudrumu? Nes ten, kur veikiama

gudrumu, jėgos nereikia. Kas galėtų iš jūsų man atgabenti Oretą gyvą ar mirusį? Jis nieko persams nepadėjo, tik padarė daug blogo: nužudė du mūsiškius — Mitrobatą ir jo sūnų; žudo tuos, kuriuos pasiunčiau jį pakviesti. Tiesiog nepakenčiamas įžūlumas! Kol nepridarė persams didesnių nelaimių, jis turi būti suimtas ir nubaustas mirtimi."

128. Taip paklausė Darijus. Tuoj atsistojo 30 vyrų, norinčių tą darbą atlikti. Jiems tarp savęs besiginčijant, Darijus liepė traukti burtus. Pasisekė Bagėjui, Artonto sūnui. Gavęs šią užduotį, Bagėjas šitaip padarė: parašė daug įvairaus turinio raštų, ant visų uždėjo Darijaus antspaudą ir, juos pasiėmęs, išvyko į Sardus. Oreto priimtas, jis atplėšinėjo kiekvieną raštą iš eilės ir davė karališkajam sekretoriui perskaityti. (Visi valdytojai turi karališkuosius sekretorius.) Tuos raštus jis davė skaityti žiūrėdamas, kokios nuotaikos yra Oreto ietininkai: ar, paliepti atsimesti nuo Oreto, paklausys. Pamatęs, kad jie tuos raštus labai gerbia, o dar labiau — jų turinį, padavė perskaityti kitą raštą, kuriame buvo pasakyta: „O persai, karalius Darijus draudžia jums būti Oreto ietininkais." Išgirdę tai, ietininkai tuojau nuleido ietis prieš Bagėją. Matydamas, kad jie raštų klauso, įsidrąsinęs Bagėjas pagaliau davė sekretoriui perskaityti raštą, kuriame buvo parašyta: „Karalius Darijus įsako Sarduose esantiems persams Oretą nužudyti." Išgirdę tai, ietininkai išsitraukė kardus ir jį nužudė. Šitaip Oretą pasiekė samiečio Polikrato keršto deivės.

129. Atgabenus į Sūzus Oreto turtus, netrukus atsitiko toks įvykis. Karalius Darijus per medžioklę, šokdamas nuo arklio, išsisuko koją taip smarkiai, kad net kulkšnis išsinėrė. Jis nuo seno turėjo egiptiečių gydytojų, kuriuos laikė geriausiais ir kurie jį dabar gydė. Bet tie, per jėgą įtverdami koją, dar blogiau padarė. Septynias dienas ir naktis Darijus iš skausmo negalėjo užmigti. Kai aštuntą dieną jautėsi visai blogai, kažkas iš artimųjų, girdėjęs Sarduose apie krotoniečio Demokedo sugebėjimus, papasakojo apie jį Darijui. Šis liepė tučtuojau jį pašaukti. Surado jį tarp Oreto vergų visų apleistą ir atvedė pas karalių apkaltą grandinėmis ir apsikarsčiusį skarmalais.

130. Stojusį prieš visus Darijus paklausė, ar moka gydyti. Šisai bijodamas, kad, pasakęs teisybę, nebegrįš

į Heladą, neprisipažino. Darijus suprato, kad jis išsisukinėja, ir įsakė jį atvedusiems atnešti rykščių ir badiklių. Tada Demokedas pasakė, jog gerai gydyti nemokąs, bet, bendraudamas su vienu gydytoju, šiek tiek pramokęs to amato. Kai po to Darijus pavedė gydyti koją, jis vietoj stiprių egiptietiškų vaistų pavartojo raminančius helėniškus vaistus, ir Darijus galėjo jau miegoti, o per trumpą laiką ir visiškai pasveiko, nors ir nesitikėjo kada nors su ta koja vaikščioti. Tada Darijus Demokedą apdovanojo dviem auksinėmis grandinėmis. Šis paklausė, ar tyčia jam padvigubino nelaimę už išgydymą. Patenkintas tokiu klausimu, Darijus pasiuntė jį pas savo žmonas. Nuvedę jį, eunuchai pasakė žmonoms, kad čia esąs tas žmogus, kuris išgelbėjęs karaliui gyvybę. Tada kiekviena iš jų, pasėmusi taurę aukso iš dėžės, taip dosniai apdovanojo Demokedą, kad vienas tarnas vardu Skitonas, eidamas paskui ir rinkdamas iš taurių nukritusius staterus, susirinko daug aukso.

131. Demokedas šitaip atvyko iš Krotono į Samą pas Polikratą. Krotone jis gyveno su savo irzliu, nesugyvenamu tėvu. Neištvėręs tokio gyvenimo, jis viską metė ir atkeliavo į Eginą. Jau pirmaisiais metais Demokedas čia pralenkė visus gydytojus, nors dar nebuvo įsitaisęs ir neturėjo gydymo instrumentų. Antraisiais metais eginiečiai už vieną talentą nusisamdė jį viešai visus gydyti. Trečiaisiais metais jį parsisamdė atėniečiai už 100 minų, o ketvirtaisiais — Polikratas už du talentus. Taip jis pateko į Samą ir nemažai prisidėjo prie to, kad Krotono gydytojai taip pagarsėjo. Tada Krotono gydytojai buvo laikomi geriausiais, o po jų — Kirėnės gydytojai. Tuo laiku argiečiai buvo geriausi muzikai.

132. Išgydęs Darijų, Demokedas Sūzuose įsigijo didelį namą ir tapo karaliaus stalabendriu — jis turėjo viską, išskyrus teisę grįžti į Heladą. Demokedas, maldaudamas karalių, išgelbėjo egiptiečius gydytojus, kurie Darijų gydė anksčiau ir kuriuos buvo įsakyta prikalti prie kryžiaus už tai, kad juos įveikė helėnas gydytojas. Išvadavo taip pat žynį elėjietį, kuris lydėjo Polikratą ir tada buvo laikomas tarp vergų. Demokedą karalius labai vertino.

133. Netrukus buvo toks atsitikimas. Kyro dukteriai, Darijaus žmonai Atosai, ant krūties iškilo gumbelis ir pratrūkęs ėmė plėstis. Kol gumbelis buvo nedidelis, ji

slėpė ir gėdydamasi niekam nesakė. Bet kai padidėjo ir ėmė darytis jai bloga, pasikvietė Demokedą, ir jam parodė. Šis pažadėjo išgydyti, bet prisaikdino, kad ji už tai padės jam įvykdyti tai, ko jis norės, o jis neprašys nieko tokio, kas būtų gėdinga.

134. Kai ji išgijo, Demokedo pamokyta, gulėdama su Darijumi, ji šitaip prabilo: „O karaliau, turėdamas tokią galybę, tu sėdi namie, neužkariauji persams jokios tautos, nedidini jų galios. Jaunam vyrui, valdančiam didelius turtus, pritinka ir kokį žygdarbį atlikti, kad persai pamatytų, jog juos valdo vyras. Tatai reikėtų tau padaryti dėl dviejų priežasčių: ir kad persai žinotų, jog juos valdo tikras vyras, ir kad karas juos nuvargintų, nes dykinėdami jie pradės tau spąstus spęsti. Didelius žygius reikia atlikti dabar, kol jaunas esi. Mat augant kūnui, kartu auga ir protas, o senstant kartu sensta ir bunka protas." Šitaip Atosa pamokyta kalbėjo, o jis atsakė: „O žmona, tu pasakei visa, ką ketinu daryti. Mat užsimojau nutiesti tiltą iš šio žemyno į kitą ir žygiuoti prieš skitus. Neilgai trukus tai ir įvyks." Atosa tarė: „Tą žygį prieš skitus kol kas atidėk. Jie bus tavo, kai tik panorėsi. Verčiau žygiuok į Heladą. Girdėjau pasakojant apie lakedemonietes, argietes, atėnietes ir korintietes. Norėčiau jas turėti už tarnaites. Tu turi žmogų, labai tinkamą viską Heladoje aprodyti ir būti kelio vadovu, tą, kuris tau koją išgydė." Darijus atsakė: „O žmona, jeigu nori, kad pirmiausia pamėginčiau užimti Heladą, tai geriausiai iš pradžių nusiųsti žvalgus persus kartu su tuo, kurį tu siūlai panaudoti. Jie viską apžiūrėję ir sužinoję praneš man. Tada aš, viską žinodamas, galėsiu juos pulti." Kaip pasakė, taip ir padarė.

135. Kitą rytą Darijus pasišaukė penkiolika kilmingų persų ir liepė jiems kartu su Demokedu apžiūrėti Helados pakrantes, bet saugoti, kad Demokedas nepabėgtų: žūtbūtinai jį pargabenti atgal. Davęs tokį įsakymą, pasišaukė Demokedą ir paprašė jį, kad, aprodęs persams visą Heladą, sugrįžtų. Dovanų liepė parvežti savo tėvui ir broliams visus turimus daiktus ir pažadėjo jam vėl įtaisyti keleriopai geresnius. Be to, pasiūlė prekinį laivą, pilną visokių gėrybių, kuris kartu su jais plauktų. Darijus, mano nuomone, pasiūlė tas dovanas nieko blogo nemanydamas ir visai nenorėdamas apgauti, bet Demokedas, pabijo-

jęs, kad karalius gal tyčia nori jį išmėginti, nepuolė prie siūlomų dovanų: jis pasakė savo daiktus paliksiąs, kad grįžęs turėtų, o prekinį laivą, kurį Darijus siūlo kaip dovaną jo broliams, jis priima. Nurodęs jam tą patį, ką ir persams, Darijus išsiuntė juos į jūrą.

136. Nuplaukę į Finikiją ir atvykę į Sidoną, pasiuntiniai tuojau paruošė dvi trijeras ir vieną didelį finikiečių prekinį laivą, pilną visokių gėrybių. Viską sutvarkę, išplaukė. Priplaukę Heladą, stoviniavo pakrantėje įvairiose vietose, žiūrinėjo, užsirašinėjo; apžiūrėję daug garsių vietovių, pagaliau atvyko į Italijos Tarentą. Čia tarentiečių karalius Aristofilidas, Demokedo paprašytas, liepė nuimti nuo medų laivų vairus ir persus uždaryti į kalėjimą kaip šnipus. Tuo laiku, kai persus ištiko toji bėda, Demokedas spėjo pabėgti ir atkeliauti į Krotoną. Jam atsidūrus gimtinėje, Aristofilidas paleido persus ir grąžino tai, ką buvo iš jų laivų paėmęs.

137. Išplaukę persai ėmė vytis Demokedą ir atkeliavo į Krotoną. Užtikę turguje prekiaujantį, šoko jį suimti. Kai kurie krotoniečiai, bijodami galingųjų persų, buvo pasiruošę jį išduoti, bet kiti stojo Demokedą gelbėti ir lazdomis aplupo persus. Šie teisinosi šitaip kalbėdami: „Krotoniečiai, ką jūs darote? Jūs norite atimti iš karaliaus pabėgusį vergą! Nejaugi karalius pakęs tokį įžeidimą?! Nejaugi tai jums išeis į gera, jeigu jį iš mūsų atimsite? Mes juk tada pirmiausia žygiuosime į jūsų miestą! Jus pirmuosius pavergsime!“ Tačiau tomis kalbomis jie krotoniečių nepaveikė: netekę Demokedo, kurį atėmė krotoniečiai, ir prekinio laivo, persai išplaukė atgal į Aziją — be vadovo jie nebesistengė toliau tyrinėti Helados. Grįžtantiesiems Demokedas tik tiek liepė Darijui pasakyti, kad jis, Demokedas, jau vedė Milono[73] dukterį. Mat karalius šį imtynininką labai vertino. Man atrodo, kad Demokedas, išleisdamas daug pinigų, taip paskubino vedybas todėl, kad Darijui pasirodytų ir savo žemėje esąs garsus.

138. Išplaukusius iš Krotono persus vėjai nunešė į Japygiją[74]. Ten jie tapo vergais, bet tarentietis tremtinys Gilas, užtikęs juos vergaujančius, išpirko ir pargabeno karaliui Darijui. Karalius už tai buvo pasirengęs jam duoti visa, ką tas panorės. Gilas paprašė grąžinti jį į Tarentą ir nupasakojo jį ištikusią nelaimę. Nenorėdamas

užtraukti bėdos visai Heladai, jeigu didelė kariuomenė dėl jo plauktų į Italiją, Gilas pasakė, jog užteks, jei grįžimu pasirūpins knidiečiai[75], manydamas, kad šie, būdami tarentiečių draugai, lengvai jį galės sugrąžinti. Darijus prašymą įvykdė: nusiuntęs šauklį į Knidą, įsakė knidiečiams grąžinti Gilą į Tarentą. Klausydami Darijaus, knidiečiai mėgino, bet neperkalbėjo tarentiečių, o jėga priversti buvo per silpni. Šitaip pasibaigė tas reikalas. Tie persai buvo pirmieji iš Azijos atvykę į Heladą žvalgytis.

139. Paskui Darijus užėmė Samą, žymiausią iš visų helėnų ir barbarų polių. Užėmimo priežastis buvo tokia. Kyro sūnui Kambizui žygiuojant į Egiptą, ten suplaukė ir daugybė helėnų — vieni, aišku, prekybos tikslais, kiti kaip žygio dalyviai, o dar kiti šiaip sau pažiūrėti paties krašto. Tarp šių pastarųjų buvo ir Silosontas, Eako sūnus, Polikrato brolis, ištremtas iš Samo. Šitam Silosontui pasitaikė netikėta laimė: apsisiautęs raudona chlanida, jis vaikščiojo po Memfio turgų. Jį pamatęs, Darijus, tuo laiku Kambizo ietininkas ir nelabai įtakingas žmogus, užsigeidė tos chlanidos ir priėjęs ėmė ją derėti. Silosontas, pamatęs, kad Darijus baisiai nori chlanidos, lyg dievo įkvėptas pasakė: „Aš jos neparduodu už jokius pinigus, bet tau atiduodu veltui, jeigu taip nori.“ Nudžiugęs Darijus pasiėmė drabužį, o Silosontas tarėsi tada per savo naivumą netekęs chlanidos.

140. Po kurio laiko Kambizas mirė, ir prieš magą sukilo septyni persai, o iš tų septynių Darijus tapo karaliumi. Tada Silosontas sužinojo, kad karalystė atiteko tam vyrui, kuriam jis kadaise Egipte prašančiam buvo atidavęs drabužį. Jis nukeliavo į Sūzus, atsisėdo prie karaliaus rūmų vartų ir pasisakė esąs karaliaus geradaris. Tai išgirdęs, vartų sargybinis pranešė karaliui. Nustebęs šis pasakė: „Kas yra tas helėnas, mano geradaris, kuriam turiu atsidėkoti ką tik pradėjęs valdyti? Vargu ar koks helėnas pas mane buvo atėjęs, ir galiu pasakyti, jog visai nesijaučiu skolingas jokiam helėnui. Vis dėlto įveskite jį čionai, kad sužinočiau, ko jis nori taip sakydamas!“ Sargybinis atvedė Silosontą ir, kai jis atsistojo prieš karalių, vertėjai jį paklausė, kas jis toks ir ką padaręs, kad sakosi esąs karaliaus geradaris. Silosontas papasakojo atsitikimą su chlanida ir

pasakė, kad jis davęs ją Darijui dovanų. Tada Darijus pasakė: „O kilnusis žmogau, tai tu esi tas, kuris man, dar neturinčiam valdžios, davei dovaną, nors ir mažą; bet už ją atsidėkosiu taip, lyg būčiau dabar gavęs kokią didelę dovaną. Todėl aš tau duosiu galybę aukso ir sidabro, kad niekada nesigailėtum padaręs gera Darijui, Histaspo sūnui.“ Silosontas į tai atsakė: „O karaliau, man neduok nei aukso, nei sidabro, bet išvaduok ir atiduok man tėviškę Samą, kurį dabar, Oretui nužudžius brolį Polikratą, valdo mūsų vergas. Atiduok man salą nežudydamas ir nepavergdamas žmonių.“

141. Tai išgirdęs, Darijus nusiuntė kariuomenę su vadu Otanu, vienu iš septynių vyrų, įsakęs įvykdyti, ko buvo prašęs Silosontas. Nuvykęs į pajūrį, Otanas paruošė žygiui kariuomenę.

142. Samą tuo metu Polikrato pavestas laikinai valdė Meandrijo sūnus Meandrijas. Jis norėjo pasirodyti iš visų žmonių teisingiausias, bet jam nepavyko. Vos gavęs žinią apie Polikrato žuvimą, jis šitaip padarė: pirmiausia pastatė Dzeusui, Laisvės Globėjui, šventyklą ir aplink ją pažymėjo vietą šventajai giraitei, kuri ir dabar tebėra užmiestyje. Šitai padaręs, sušaukė visų piliečių susirinkimą ir pasakė: „Kaip jūs žinote, man Polikratas perdavė skeptrą ir visą valdžią. Tad aš turiu jus valdyti. Aš stengiuosi kiek galėdamas nedaryti to, dėl ko kitam prikaišiočiau. Man nepatiko nei Polikratas, kuris savavališkai elgėsi su sau lygiais piliečiais, nepatiktų nei kuris kitas taip besielgiantis. Polikratą ištiko jo lemtis, o aš perduodu valdžią visiems žmonėms ir skelbiu laisvę ir lygybę. Tik noriu už tai gauti štai kokių dovanų: iš Polikrato turtų šešis talentus; be to, pasiskiriu Laisvės Globėjo Dzeuso šventiko vietą sau ir savo palikuonims, nes aš jam pastačiau šventyklą ir jums suteikiu laisvę.“ Šitaip jis paskelbė samiečiams, bet vienas iš jų atsistojęs pasakė: „Tu nesi vertas mus valdyti, nes esi žemos kilmės ir dar niekšas! Žiūrėk, kad mums atsiskaitytum už tuos turtus, kuriuos pasiglemžei.“

143. Taip pasakė garbingas pilietis vardu Telesarchas. Meandrijas pagalvojo, kad jeigu paleis iš rankų valdžią, kas nors kitas pasidarys tironu, todėl nutarė nebeatsisakyti valdžios. Grįžęs į akropolį, pasikvietė kiekvieną pilietį atskirai ir, žadėdamas atsiskaityti už turtus, visus

juos sumetė į kalėjimą. Šie buvo apkalti grandinėmis, o Meandrijas netrukus susirgo. Jo brolis Likaretas, tikėdamasis, kad Meandrijas greitai mirs, išžudė kalinius, norėdamas lengviau paimti valdžią Same. Juk jie patys nenorėjo būti laisvi!

144. Kai persai atvyko į Samą, norėdami sugrąžinti Silosontą, niekas jiems nepasipriešino; Meandrijas ir jo šalininkai pasakė sutinką pagal susitarimą pasitraukti iš salos. Otanui sutikus ir atlikus visas susitarimo apeigas, kilmingiausieji ten buvę persai pasistatė kėdes priešais akropolį ir susėdo.

145. Tironas Meandrijas turėjo apykvailį brolį vardu Charilėjas. Už kažką nusikaltęs, jis kalėjo požemyje. Išgirdęs, kas darosi, jis iškišo galvą iš požemio ir, pamatęs ramiai sėdinčius persus, pradėjo šaukti, reikalaudamas pasimatymo su Meandriju. Išgirdęs Meandrijas liepė jį išpančioti ir atvesti pas save. Tas atvestas ėmė visaip plūsti Meandriją, ragino pulti persus sakydamas: „O blogiausiasis iš visų žmonių! Mane, savo brolį, nenusikaltusį tiek, kad reikėtų apkalti grandinėmis, sukaustęs įmetei į kalėjimą, ir nedrįsti pulti persų, kurie tave veja ir daro benamį, nors juos čia pat nesunku būtų suimti! Jei pats bijai, duok man savo samdinius, ir aš persams atkeršysiu už tai, kad čionai atvyko! O tave esu pasirengęs iš salos išvyti.“ Taip pasakė Charilėjas.

146. Meandrijas nusitvėrė tų žodžių ir raginimą priėmė, mano nuomone, ne dėl to, kad tas būtų toks neprotingas ir tikėjęsis savo jėgomis įveikti karaliaus kariuomenę, bet greičiau pavydėdamas Silosontui, jeigu tas be jokio vargo būtų paėmęs sveiką polį. Jis norėjo tik suerzinti persus, Samą visai susilpninti ir tokį atiduoti. Juk buvo aišku, kad persai, patyrę nuostolių, turėjo už tai samiečiams atkeršyti, o jis pats galėjo saugiai iš salos pasitraukti kada tik panorės. Mat jis buvo pasidaręs slaptą urvą iš akropolio į pajūrį. Tada Meandrijas išplaukė iš Samo, o Charilėjas apginklavo visus samdinius ir, atidaręs vartus, pasiuntė juos prieš persus, kurie to nesitikėjo manydami, kad dėl visko jau susitarta. Samiečių samdiniai įpuolę žudė tuos kėdėse sėdinčius kilminguosius persus. Taip jie elgėsi. Visa kita persų kariuomenė atskubėjo į pagalbą, ir samdiniai, jos spaudžiami, buvo suvaryti į akropolį.

147. Vadas Otanas, matydamas, kad persai patyrė didelių nuostolių, užmiršo Darijaus įsakymą nežudyti ir nepaversti vergais samiečių, nenuniokotą salą atiduoti Silosontui ir liepė kariuomenei žudyti kiekvieną, ką tik sučiups, nesvarbu, ar vyrą, ar vaiką. Dalis kariuomenės apgulė akropolį, o kita dalis žudė kiekvieną po kojomis pasitaikiusį ir šventovėje, ir už jos ribų.

148. Meandrijas, pabėgęs iš Samo, atplaukė į Lakedemoną. Čia atvykęs ir pasidėjęs atsivežtuosius turtus, jis darė šitaip: kai tik išsiimdavo auksines ir sidabrines taures, tarnai imdavo jas plauti, o Meandrijas tuo tarpu kalbėdavosi su Spartos karaliumi Kleomenu, Anaksandrido sūnumi[76], ir kalbėdamasis atsivesdavo jį į savo namus. Pamatęs tas taures, Kleomenas baisiai gėrėdavosi. Tada šis liepdavo jam pasiimti jų kiek nori ir neštis. Nors Meandrijas pakartotinai ragindavo, Kleomenas, būdamas labai teisingas žmogus, nelaikė už gera imti tai, ką jam siūlė. Supratęs, kad šitaip kitus piliečius Meandrijas prikalbėtų už jį atkeršyti, nuėjo pas eforus ir pasakė, jog Spartai būtų geriau, jei tas svetimšalis išsinešdintų iš Peloponeso — kitaip jis gali prikalbėti arba jį patį, arba kitą kurį pilietį pasidaryti blogu. Šie paklausė patarimo ir Meandriją išvarė.

149. Išžudę samiečius, persai tuščią salą atidavė Silosontui. Bet vėliau vadas Otanas tą salą apgyvendino, nes regėjo sapną ir buvo susirgęs venerine liga.

150. Kai persų laivynas išplaukė į Samą, sukilo babiloniečiai[77], labai gerai pasirengę, nes per visą tą laiką, kol valdė magas ir sukilo septynetas,— per visas tas sumaištis jie rengėsi apgulimui. Ir kažkaip to niekas nepastebėjo. Prasidėjus atviram sukilimui, jie pasielgė šitaip: be motinos, kiekvienas iš savo namų pasirinko kurią panorėjęs moterį, o visas kitas, suvarę į vieną vietą, pasmaugė. Po vieną [moterį] kiekvienas sau pasiliko maistui gaminti. Pasmaugė kitas, kad nereikėtų maisto joms duoti.

151. Sužinojęs apie sukilimą, Darijus surinko visą kariuomenę, išžygiavo prieš sukilėlius ir, priėjęs Babiloną, jį apgulė. Bet babiloniečių negąsdino apgulimas: užsilipę ant sienų, jie kraipėsi ir tyčiojosi iš Darijaus ir jo kariuomenės, kažkuris iš jų net šitaip pasakė: „O persai, ko čia sėdit, ko nesinešdinat namo? Tik tada mus nuga-

lėsit, kai mulės ims vesti vaikus." Taip pasakė kažkuris babilonietis netikėdamas, kad mulė galėtų kada atsivesti vaiką.

152. Praėjo metai ir septyni mėnesiai. Ir Darijus, ir visa kariuomenė piktinosi, negalėdami įveikti babiloniečių. Darijus prieš juos buvo sugalvojęs visokiausių gudrybių, bet niekaip neįstengė jų paimti. Jis griebėsi gudrybės, kuria Kyras kadaise paėmė Babiloną[78], bet babiloniečiai buvo budrūs, ir jų nepavyko apgauti.

153. Pagaliau dvidešimtą apgulties mėnesį Zopyrui, Megabizo,— šis buvo vienas iš septynių vyrų, nuvertusių magą,— sūnui, šitam Megabizo sūnui Zopyrui įvyko stebuklas: viena mulė, jo nešulinis gyvulys, atsivedė vaiką. Zopyras, tai sužinojęs, nenorėjo patikėti, bet paskui, pats pamatęs tą mulės vaiką, apie įvykį vergams uždraudė kalbėti, o pats ėmė svarstyti, ką tai reikštų. Prisiminęs ano babiloniečio žodžius dar apsiausties pradžioje, kad Babilonas tik tada būsiąs paimtas, kai mulės ves vaikus, jis nusprendė, kad dabar Babiloną jau bus galima paimti. Juk ir anas pasakė šiuos žodžius dievo valia, kaip ir jo mulė atsivedė vaiką.

154. Nusprendęs, kad likimo jau lemta Babiloną paimti, nuėjo pas Dariją ir paklausė, ar labai jam rūpi paimti Babiloną. Sužinojęs, kad Darijui tai labai svarbu, jis ėmė galvoti, kaip pats jį paimtų, kad tai būtų jo žygdarbis. Mat žygdarbiai persų labai vertinami ir padeda žmogui iškilti. Jis nusprendė, kad paims tik tada, kai susižalojęs perbėgs pas priešus. Tada, nežiūrėdamas nieko, jis pats nepagydomai susižalojo: nusipjovė nosį, ausis, bjauriai nusikirpo plaukus, išsiplakė rykštėmis ir nuėjo pas Dariją.

155. Darijus pasibaisėjo pamatęs taip bjauriai sužalotą kilmingą vyrą: pašokęs nuo sosto, jis šaukdamas paklausė, kas jį taip sužalojo ir už ką. Šis atsakė: „Tik tu vienas turi tokią didelę galią šitaip su manimi pasielgti. Ne koks nors svetimšalis mane sužalojo: aš pats, o karaliau, taip sau padariau nepakęsdamas, kad asirai iš persų juokiasi." Karalius atrėžė: „Pasigailėtinas žmogau, savo bjauriausią darbą nori pagražinti sakydamas, kad šitaip nepagydomai susibjaurojai dėl apgultųjų! Bet, kvaily, nejaugi, tau susižalojus, priešai greičiau pasiduos? Gal tu išprotėjai šitaip save sudarkydamas?" Šisai atsiliepė:

„Jeigu tau būčiau pasakęs, ką ketinu daryti, būtum man neleidęs. Todėl aš pats susigalvojęs taip padariau. Jei neatsisakysi padėti, Babiloną paimsime. Aš toks, kaip stoviu, nubėgsiu į tvirtovę ir pasakysiu, kad tu mane taip sužalojai. Manau, jie patikės ir leis man vadovauti kariuomenei. O tu dešimtąją dieną po mano įėjimo į tvirtovę pastatyk prie vadinamųjų Semiramidės vartų 1000 vyrų iš tos kariuomenės, kurios žuvimas tau visai nesvarbus. Po to septintą dieną pastatyk kitus 2000 vyrų prie vadinamųjų Nino vartų. Paskui palauk dvidešimt dienų ir tada vėl atvesk 4000 vyrų ties vadinamaisiais Chaldėjų vartais. Nei pirmieji, nei visi kariai teneturi kitokio ginklo kaip tik durklą: jį teturi. Paskui po dvidešimties dienų paliepk visai kariuomenei iš visų pusių pulti tvirtovę, o persus išrikiuok ties vadinamaisiais Belo ir Kisijos vartais. Aš manau, kad babiloniečiai po tokių mano žygdarbių man patikės ne tik visa kita, bet ir vartų raktus. Tada aš su persais padarysiu, ką reikės."

156. Taip pataręs, pasileido prie vartų nuolat gręžiodamasis kaip tikras perbėgėlis. Sargybiniai, pamatę jį nuo bokštų, nubėgo žemyn ir, pravėrę vieną vartų pusę, paklausė, kas jis toks ir ko čia atėjęs. Šis pasisakė esąs Zopyras ir perbėgęs pas juos. Tai išgirdę, sargybiniai nuvedė jį į babiloniečių pasitarimą. Čia Zopyras atsistojęs ėmė skųstis, kad tai, ką pats buvo pasidaręs, Darijus jam padarė: esą pataręs nuvesti nuo [tvirtovės] kariuomenę, nes nebesą jokios galimybės [jos] paimti. „Dabar, babiloniečiai, aš atėjau kaip didžiausia jūsų laimė, o Darijui, jo kariuomenei ir persams — didžiausia nelaimė",— kalbėjo jis. „Tas mano sužalojimas jam veltui nepraeis! Aš žinau visas jo sumanymų vingrybes." Taip jis kalbėjo.

157. Babiloniečiai, matydami tokį kilnų persą su nupjauta nosimi ir ausimis, rykštėmis nuplaktą ir kruviną, patikėjo, kad jis tikrai sako teisybę ir atėjo jiems padėti. Jie buvo pasiruošę duoti visa, ko tik paprašys, o jis paprašė kariuomenės. Zopyras, gavęs kariuomenės, elgėsi taip, kaip buvo susitaręs su Darijumi: dešimtą dieną išvedęs babiloniečių kariuomenę, apsupo tą tūkstantį, kuriuos pirmus buvo įsakęs pasiųsti, ir visus išžudė. Babiloniečiai, pamatę, kad Zopyro žodžiai nesiskiria nuo darbų, baisiai nudžiugo ir buvo pasirengę jam viskuo padėti. O jis, išlaukęs sutartąsias dienas, vėl išvedė rinkti-

nę babiloniečių kariuomenę ir išžudė du tūkstančius Darijaus karių. Ir šitą žygdarbį pamatę babiloniečiai gyrė Zopyrą, ir tik apie jį tekalbėjo. O šis, vėl praleidęs sutartąsias dienas, išvedė kariuomenę į paskirtą vietą ir apsupęs išžudė keturis tūkstančius persų karių. Po šito žygdarbio Zopyras babiloniečiams buvo visagalis: jis paskiriamas vyriausiuoju strategu ir tvirtovės gynėju.

158. Kai Darijus pagal susitarimą ėmė pulti iš visų pusių tvirtovę, paaiškėjo visa Zopyro klasta: babiloniečiai, užlipę ant jos sienų, gynėsi nuo puolančios persų kariuomenės, o Zopyras, atidaręs vadinamuosius Belo ir Kisijos vartus, įleido persus į tvirtovę. Vieni babiloniečiai, pamatę, kas atsitiko, bėgo į Belo šventyklą, o kiti, kurie to nematė, liko savo vietoje, kol suprato esą išduoti.

159. Šitaip Babilonas buvo paimtas antrą kartą. Darijus, paėmęs jį, nugriovė jo sienas ir nuplėšė visus vartus (Kyras, paėmęs Babiloną, nieko tokio nedarė) ir, parinkęs maždaug 3000 kilmingų vyrų, prikalė prie kryžiaus, o kitiems leido polyje gyventi. O kad šie turėtų žmonas ir jiems gimtų vaikai (savo žmonas, kaip minėjau, babiloniečiai buvo pasmaugę, kad nereiktų joms eikvoti maisto), Darijus įsakė greta gyvenančioms tautoms atgabenti į Babiloną reikalingą skaičių moterų. Taigi iš viso susirinko 50 000 moterų. Iš tų moterų ir yra kilę dabartiniai babiloniečiai.

160. Darijaus nuomone, nė vienas persas negalėjo lygintis su Zopyru savo žygdarbiais nei anksčiau, nei vėliau, tik vienas Kyras (su juo nė vienas persas nedrįsta lygintis). Pasakojama, kad Darijus dažnai sakydavęs, jog geriau norėtų matyti Zopyrą nesužalotą, negu dar dvidešimt Babilonų užvaldyti. Ir jį nepaprastai gerbė: kasmet duodavo dovanų, kurias persai laiko garbingiausiomis, pavedė iki gyvos galvos Babiloną valdyti ir atleido nuo mokesčių, taip pat visokių kitokių malonių suteikė. Zopyras turėjo sūnų Megabizą, kuris Egipte vadovavo persų kariuomenei prieš atėniečius ir jų sąjungininkus[79]. O šio Megabizo sūnus irgi buvo Zopyras, kuris iš Persijos pabėgo pas atėniečius.

Ketvirtoji knyga

MELPOMENĖ

1. PAĖMĘS BABILONĄ, DARIJUS ŽYGIAVO PRIEŠ SKITUS. AZIJAI ŽYDĖTE ŽYDINT IR ŽMONĖMIS IR TURTAIS, Į IŽDĄ PLAUKIANT GAUSYBEI PAJAMŲ, Darijus panoro atkeršyti skitams už tai, kad jie pirmieji nusikalto įsiverždami į medų šalį ir nugalėdami besipriešinančius medus. Mat skitai, kaip jau minėjau, 28 metus valdė aukštutinę Aziją: vydamiesi kimerus, jie įsibrovė į Aziją ir atėmė iš medų valdžią (prieš skitams įsiveržiant, Azijoje viešpatavo medai). Skitus, nebuvusius namie 28 metus ir po tiek laiko grįžusius į savo šalį, ištiko ne mažesnė nelaimė kaip karas su medais: juos pasitiko priešiškai nusiteikusi nemaža kariuomenė. Mat skitų moterys, ilgą laiką neturėdamos vyrų, pagaliau pradėjo lankytis pas vergus.

2. Visus savo vergus skitai apakina dėl kumelių pieno, kurį jie geria. Tą pieną gauna šitaip: paima kaulinius vamzdelius, labai panašius į fleitas, įstato į kumelės lytinį organą ir pučia su burna, o kiti, šiems pučiant, melžia. Skitai sako taip darą dėl to, kad nuo pučiamo oro kumelės gyslos išpampstančios ir tešmuo nusileidžiąs. Pamelžtą pieną supila į medinius kubilus, aplinkui sustato akluosius vergus ir liepia jiems sukti: viršutinį pieno sluoksnį skitai nusisemia kaip vertingesnį, o apatinis nėra toks vertingas. Dėl tos priežasties skitai kiekvieną belaisvį apakina, nes skitai — ne žemdirbiai, o klajokliai[1].

3. Iš tų vergų ir skitų žmonų išaugo jaunuoliai, kurie, sužinoję savo kilmę, pasipriešino grįžtantiems iš Medijos skitams. Pirmiausia jie savo šalį atitvėrė plačiu kanalu, kurį iškasė nuo Taurų kalnų[2] iki Meotų ežero (iki plačiausios jo vietos). Paskui, skitams mėginant įsiveržti, stojo prieš juos į kovą. Daug susirėmimų įvyko, bet skitai neįstengė jų nugalėti. Tada vienas iš jų šitaip pasakė: „Skitai! Ką gi mes darome? Kovodami su savo vergais, mes patys žūstame ir šitaip mažiname savųjų skaičių, o juos žudydami, turėsime mažiau valdinių. Mat atrodo, reikia ietis ir lankus padėti į šalį, paimti kiekvienam po botagą ir eiti prie jų. Kol jie mus matė ginkluotus, ir pa-

tys jautėsi esą lygūs, tarsi kilę iš lygių, o kai mus pamatys su botagais, supras, kad jie yra mūsų vergai, ir nusigandę išbėgios.“

4. Išklausę jo kalbą, skitai taip ir padarė: išsigandę vergai užmiršo kautynes ir leidosi bėgti. Taigi skitai ir Aziją valdė, ir, medų išvyti, vėl grįžo į savo šalį. Darijus ir vedė prieš juos savo kariuomenę, norėdamas jiems atkeršyti.

5. Kaip pasakoja skitai, jų tauta esanti iš visų tautų jauniausia ir atsiradusi šitaip: pirmasis vyras jų žemėje, dar negyvenamoje, buvęs vardu Targitajas. Jo gimdytojai buvę Dzeusas ir Boristenio[3] upės duktė; aš tuo netikiu, bet jie taip tvirtina. Štai kokia Targitajo kilmė. Jam gimę trys sūnūs: Lipoksajis, Arpoksajis ir jauniausias Kolaksajis. Jiems valdant, iš dangaus į skitų žemę nukritę auksiniai dirbiniai: arklas, jaučių jungas, dviašmenis kirvis ir taurė. Pirmasis juos pamatęs vyriausiasis brolis ir ėjęs artyn, norėdamas pasiimti, bet auksas, jam artėjant, pradėjęs degti. Šiam pasitraukus, priėjęs antrasis — vėl auksas užsidegęs. Šitaip degantis auksas juos atstūmęs nuo savęs, o kai priėjęs trečiasis, jauniausiasis, auksas užgesęs, ir tas jį parsinešęs namo. Vyresnieji broliai sutikę dėl to jauniausiajam atiduoti visą valdžią.

6. Iš Lipoksajo kilę tie skitai, kurie vadinasi auchatai, iš viduriniojo — Arpoksajo — tie, kurie vadinasi katiarai ir traspijai, o iš jauniausiojo — karaliai, vadinami paralatais[4]. Jų visų bendras pavadinimas — skolotai (nuo jų karaliaus vardo), o helėnai praminė skitais[5].

7. Tokia, sako skitai, jų kilmė. Nuo to laiko, kai jie atsirado — skaičiuojant nuo pirmojo jų karaliaus Targitajo iki Darijaus žygio į jų žemę,— praėjo ne daugiau, o lygiai tūkstantis metų. O tą šventąjį auksą labai stropiai saugo karaliai ir kasmet jam aukoja dideles aukas. Kas per šventę su tuo auksu po atviru dangumi užmigsiąs, tas, skitų žodžiais, neišgyvensiąs nė metų. Dėl to jam duodama tiek žemės, kiek per vieną dieną raitas jis įstengia apjoti. Kadangi skitų žemė labai didelė, tai Kolaksajis ją padalijęs į tris dalis[6] ir atidavęs kiekvienam savo sūnui po dalį. Tą, kurioje saugomas auksas, padarė labai didelę. Į šiaurę nuo toliausiai gyvenančių skitų, sako, nieko negalima įžiūrėti ir neįmanoma ten keliauti dėl

gausybės skraidančių pūkų[7]. Tikrai jų pilna ir žemėje, ir ore, todėl per juos nieko negalima matyti.

8. Taip pasakoja skitai apie savo kraštą ir savo šiaurinius kaimynus, o helėnai, gyvenantys prie Ponto[8], šitaip pasakoja: varydamas Geriono jaučius, Heraklis atkeliavęs į tada dar negyvenamą šalį, kurią dabar yra užėmę skitai[9]. Gerionas gyvenęs anapus Ponto, helėnų vadinamoje Eritijos saloje netoli Gedyros, kitoje pusėje Heraklio stulpų, prie Okeano. Okeanas, helėnų tvirtinimu, prasidedąs rytuose ir tekąs aplink visą žemę, bet jie to įrodyti negali. Iš ten Heraklis atkeliavęs į dabar vadinamąjį skitų kraštą, ir čia jį užklupusi žiema ir šaltis; tad jis susisupęs į liūto kailį ir užmigęs. Tuo tarpu dievų lėmimu dingusios paliktos ganytis jo kumelės su vežimu.

9. Nubudęs Heraklis visur jų ieškojęs, išvaikščiojęs visą šalį ir pagaliau atkeliavęs į vadinamąjį Hilėjos[10] kraštą. Viename urve jis radęs mišrios prigimties būtybę, pusiau merginą, pusiau gyvatę: nuo strėnų viršutinė kūno dalis — moters, o apatinė — gyvatės. Pamatęs ją, stebėjęsis ir paklausęs, gal kur mačiusi nuklydusias kumeles. Ši atsakiusi pati jas turinti ir neatiduosianti tol, kol jis sueisiąs su ja į lytinius santykius. Už tokį atlyginimą Heraklis su ja pasantykiavo, bet ji vis delsusi grąžinti kumeles, nes norėjusi kuo ilgiausiai su juo pagulėti. O jis pats tenorėjęs pasiimti kumeles ir iškeliauti. Pagaliau ji grąžinusi kumeles ir pasakiusi: „Aš tau išsaugojau čia atklydusias kumeles, o tu man už tai atsilyginai: iš tavęs jau turiu tris sūnus. Pasakyk, ką su jais turėsiu daryti, kai užaugs: ar čia pasilikti, nes pati šią šalį valdau, ar nusiųsti tau?“ Taip ji užklaususi, o jis atsakęs: „Kai matysi, kad vaikai jau užaugę, štai kaip geriausiai padaryk: pažiūrėk, kuris iš jų įstengs įtempti šitą lanką ir mokės su šituo diržu taip susijuosti, kaip liepiu, tą palik šalyje. O tą, kuris neįstengs šito padaryti, išsiųsk iš šalies. Taip padariusi ir pati būsi patenkinta, ir įvykdysi mano norą.“

10. Tada jis įtempęs vieną lanką (iki tol jis nešiojęsis du lankus) ir parodęs, kaip apsijuosti diržu, ant kurio sagties kabojusi auksinė taurė, atidavęs lanką su diržu ir iškeliavęs. Kai vaikai užaugę, motina davusi jiems vardus: vienam Agatirso, kitam — Gelono, o jauniausiam — Skito. Po to prisiminusi Heraklio norą ir įvykdžiusi jo

valią. Du sūnūs — Agatirsas ir Gelonas — neįstengę atlikti duotojo darbo, todėl motina juos išvariusi iš šalies. Jauniausiasis, Skitas, tą darbą padaręs ir pasilikęs šalyje. Iš Heraklio sūnaus Skito esą kilę visi skitų karaliai. Tos auksinės taurės prisiminimui skitai ir šiandien nešiojasi prie diržų taures. (Tik šį vieną dalyką tepadariusi motina Skito labui.) Taip pasakoja helėnai, gyvenantys Ponto šalyje.

11. Yra dar vienas pasakojimas, kuriuo labiausiai tikiu: Azijoje gyvenę skitai klajokliai, masagetų spaudžiami, perėję Arakso upę ir įsiveržę į kimerų kraštą (mat kraštas, kuriame dabar gyvena skitai, senovėje, sako, priklausęs kimerams). Skitams artėjant, kimerai ėmę tartis, ką daryti, kad atžygiuoja didžiulė kariuomenė. Buvusios pasakytos dvi nuomonės, abi jos smarkiai ginamos, bet geresnė buvusi karalių nuomonė: liaudis maniusi, kad reikia pasitraukti ir nestoti į kovą su tokia daugybe priešų, o karaliai norėję kovoti dėl savo šalies su atėjūnais. Bet nei liaudis nenorėjusi paklausyti karalių, nei karaliai — liaudies. Ši nutarusi pasitraukti ir be kovos užleisti priešams savo šalį, o karaliai nusprendę mirti savo žemėje, bet nebėgti iš tėvynės, nes žinoję, kiek gero savo šalyje yra patyrę ir kokie dideli sunkumai laukia pabėgusių iš tėvynės. Šitaip nutarę, jie pasidaliję į dvi lygias dalis ir kovoję vieni su kitais, kol visi žuvę. Kimerai juos palaidoję prie Tyro upės[11] (jų kapas dar yra aiškiai matomas), o paskui pasitraukę iš savo krašto. Skitai užėmę tuščią kraštą.

12. Ir šiandien Skitijoje yra kimerų tvirtovių. Kimerų brasta, net viena sritis vadinama Kimerija, pagaliau — vadinamasis Kimerijos Bosporas[12]. Atrodo, kad kimerai, pabėgę į Aziją nuo skitų, bus apsigyvenę tame pusiasalyje, kur dabar yra helėnų polis Sinopė. Yra žinoma, kad skitai, juos vydamiesi, išklydo iš kelio ir įsiveržė į medų šalį. Mat kimerai bėgo pajūriais, o skitai juos vijosi visą laiką turėdami po dešinei Kaukazo kalnus, kol, pasukę į žemyno vidurį, pateko į medų šalį. Šitaip pasakoja ir helėnai, ir barbarai.

13. Prokonesietis Aristėjas[13], Kaistrobijo sūnus, savo epe pasakoja, kad jis, Apolono įkvėptas, buvęs nuvykęs į isedonų kraštą; už isedonų gyveną vienaakiai arimaspai, toliau už jų — auksą saugantys grifai, o dar toliau, iki

pat jūros,— hiperborėjai. Šie visi, išskyrus hiperborėjus, visą laiką puldinėją kaimynus: arimaspai išstūmę isedonus iš jų šalies, isedonai išvarę skitus, o kimerai, gyvenę prie pietinės jūros, palikę savo šalį skitų spaudžiami. Taigi Aristėjo pasakojimas neatitinka skitų pasakojimų.

14. Aš jau sakiau, iš kur kilęs tas Aristėjas, šitai sukūręs. Dabar pasakysiu, ką apie jį girdėjau Prokonese ir Kizike[14]. Pasakojama, kad tas Aristėjas — vienas iš kilmingiausių savo miesto piliečių — įėjęs Prokonese į vieną vėlėjų dirbtuvę ir ten miręs. Vėlėjas uždaręs dirbtuvę ir išėjęs pranešti apie tai mirusiojo giminėms. Pasklidus mieste žiniai apie Aristėjo mirtį, su tos žinios skleidėjais susiginčijęs vienas kizikietis, kuris buvo atkeliavęs iš Artakės polio[15]. Jis tvirtino susitikęs Aristėją einantį Kiziko link ir net su juo kalbėjęsis. Kizikietis karštai gynęs savo nuomonę. Tuo tarpu mirusiojo giminės, atėję į vėlėjo dirbtuvę su visais laidojimui reikalingais daiktais ir ją atidarę, neradę Aristėjo nei gyvo, nei mirusio. Po septynerių metų Aristėjas vėl pasirodęs Prokonese ir sukūręs savo epą, helėnų vadinamą Arimaspija, ir vėl dingęs — jau antrą kartą.

15. Taip pasakoja kizikiečiai ir prokonesiečiai. O štai kas atsitiko Italijoje gyvenantiems metapontiečiams[16], praėjus 240 metų (tiek metų nustačiau sugretinęs prokonesiečių ir metapontiečių duomenis) po antrojo Aristėjo dingimo: metapontiečiai teigia, kad jiems pasirodęs pats Aristėjas ir liepęs pastatyti Apolono aukurą, o šalia jo — Aristėjo prokonesiečio statulą ir pasakęs, kad iš visų Italijos gyventojų tik pas metapontiečius Apolonas atvykęs ir dievą kelionėje lydėjęs jis pats, Aristėjas, pasivertęs varna. Po šių žodžių Aristėjas pranykęs. Metapontiečiai nusiuntę į Delfus paklausti dievą, koks vaiduoklis pas juos buvęs. Pitija liepusi vaiduoklio paklausyti, nes taip būsią geriau. Tada jie įvykdę tai, kas buvo liepta. Ir dabar šalia Apolono statulos ten stovi Aristėjo statula, o aplinkui auga lauro medžiai. Statula yra aikštėje. Tai tiek apie Aristėją.

16. Niekas tikrai nežino, kas yra į šiaurę nuo tos šalies, apie kurią čia pasakojau. Neteko sutikti nė vieno, kuris būtų pats matęs savo akimis. Juk net Aristėjas, kurį čia paminėjau, savo epe nesigiria buvęs toliau už ise-

donų kraštą: kas yra toliau, jis girdėjęs tik iš isedonų. Ką klausinėdamas sužinojau, tą dabar papasakosiu.

17. Už boristeniečių[17] prekyvietės, esančios viso skitų pajūrio viduryje, gyvena pirmiausia kalipidai[18] — suhelenėję skitai, už jų — vadinamųjų alizonų[19] gentis; alizonai ir kalipidai yra tie patys skitai, tik sėja javus, soras, svogūnus, česnakus, lešius ir vartoja maistui grūdus. Už alizonų į šiaurę gyvena skitai-žemdirbiai[20], kurie sėja javus ne valgyti, o parduoti. Už jų — neurai[21], o už neurų, kiek žinau, plyti dykuma. Tokios gentys gyvena palei Hipanio upę[22] į vakarus nuo Boristenio.

18. Žvelgiant nuo jūros, anapus Boristenio pirmiausia yra Hilėja; eidamas tolyn nuo jūros, rasi skitus žemdirbius; juos helėnai, gyvenantys prie Hipanio upės, vadina boristeniškiais, o patys save — olbiopolitais. Skitų žemdirbių kraštas tęsiasi į rytus tris dienas kelio[23] iki upės, vadinamos Pantikapu[24], o į šiaurę plaukiant Boristeniu,— vienuolika dienų kelio. Už šių skitų plyti didelė dykuma. Anapus dykumos gyvena androfagai[25]. Toji gentis visai nepanaši į skitus. Už jų prasideda tikra dykuma. Kiek žinau, joje žmonės negyvena.

19. Į rytus nuo skitų žemdirbių anapus Pantikapo upės gyvena skitai klajokliai. Jie žemės nedirba ir nesėja. Visoje šalyje neauga medžiai, išskyrus Hilėją. Klajoklių šalis tęsiasi į rytus keturiolika dienų kelio iki Gero upės[26].

20. Už Gero upės yra vadinamųjų karališkųjų skitų kraštas; čia gyvena gausiausia ir šauniausia skitų gentis: visus kitus skitus jie laiko savo vergais. Jų kraštas pietuose prieina taurų šalį[27], rytuose — kanalą, kurį iškasė iš aklųjų vergų kilę vyrai, ir Kremnų prekyvietę[28] prie Meotų ežero. Dalis šio krašto remiasi į Tanajo upę[29]. Į šiaurę nuo karališkųjų skitų gyvena melanchlenai[30]; tai kita, ne skitų gentis. Už melanchlenų, kiek žinau, yra tik negyvenamos pelkės.

21. Anapus Tanajo upės — nebe Skitija, bet pirmosios sauromatų[31] valdos. Jiems priklausančios žemės eina nuo Meotų ežero lomos ir tęsiasi į šiaurę penkiolika dienų kelio. Ten nėra nei laukinių, nei žmonių pagerintų medžių. Už jų kitame panašaus dydžio plote gyvena budynai[32]; tą šalį dengia tankūs miškai.

22. Už budynų į šiaurę — septynių dienų kelio dykuma, o už tos dykumos į rytus gyvena tisagetai[33], didelė savotiška gentis. Ji verčiasi medžiokle. Ten pat šalia jų gyvena jyrkai[34], taip pat medžiotojai. Jie šit kaip medžioja: įsilipa į medį (ten yra daug tankių miškų) ir tyko. Netoliese guli jo arklys, išmokytas gulėti, kad nebūtų iš tolo matyti, ir tupi šuo. Kai tik medžiotojas pamato žvėrį, šauna iš lanko, sėda ant arklio ir vejasi. Šalia bėga šuo. Už jų toliau į rytus gyvena kitos skitų gentys, išsilaisvinusios iš karališkųjų skitų ir atsikėlusios į tą šalį.

23. Iki šitų skitų krašto visas plotas yra lyguma ir žemė derlinga; nuo čia driekiasi akmenuotas, nelygus kraštas. Perėjus geroką tos akmenuotosios žemės dalį, aukštų kalnų[35] papėdėje gyvena žmonės, nuo pat gimimo plikagalviai — ir vyrai, ir moterys, riestomis nosimis ir dideliais smakrais. Jie šneka sava kalba, vilki skitiškais drabužiais, maitinasi medžių vaisiais. Tuos medžius jie vadina pontikais. Šie medžiai maždaug tokio dydžio kaip figmedis, vaisiai panašūs į pupas, turi branduolį. Nunokusius vaisius deda į skiautę, daužo ir sunkia: bėga tirštas juodas skystimas, kurį jie vadina aschy. Jį arba laižyte laižo, arba geria sumaišę su pienu; iš jo tirštimų daro papločius ir valgo. Gyvulių ten nedaug, nes nėra gerų ganyklų. Kiekvienas gyvena po medžiu: žiemą apdengia medį baltu milu, o vasarą niekuo nedengia. Tų žmonių niekas neskriaudžia: jie laikomi šventais. Jie neturi nė ginklų, sprendžia ir gretimose tautose kylančius ginčus. Kas pas juos pabėga, to niekas neliečia. Jie vadinasi argipėjais[36].

24. Iki tų plikagalvių šalis yra maždaug žinoma, pažįstamos ir ten gyvenančios gentys. Mat ten kartais nukeliauja vienas kitas skitas, iš kurio galima šį bei tą sužinoti, apsilanko ir helėnų iš Boristenio prekyvietės ir kitų Ponto vietovių. Ten keliaujantys skitai turi gabentis net septynis vertėjus ir tvarkyti reikalus septyniomis kalbomis.

25. Taigi iki čia dar žinoma žemė. Bet kas yra toliau už plikagalvių, jau niekas nieko tikro nežino. Mat ten stūkso aukšti neprieinami kalnai, kurių niekas neįveikia perlipti. Plikagalviai tvirtina, jog tuose kalnuose gyvena ožiakojai žmonės (bet aš tuo netikiu), o anapus kalnų — kiti žmonės, kurie šešis mėnesius per metus miega. (Tokių pasakojimų nepripažįstu.) Kas į rytus nuo plikagalvių

gyvena, aiškiai žinoma — isedonai, o kas gyvena į šiaurę, niekas nežino — nei plikagalviai, nei isedonai; nebent tik tiek, kiek jie patys pasakoja.

26. Štai kas pasakojama apie isedonų papročius: mirus kieno nors tėvui, visi giminės atsivaro avių, jas papjauna aukoti, supjausto jų mėsą ir supjausto šeimininko mirusįjį tėvą, sumaišo į krūvą visas mėsas ir puotauja. Nuo mirusiojo galvos nulupa odą, išvalo, paauksuoja ir laiko kaip kokią statulą kasmet aukodami jai dideles aukas. Taip daro sūnus savo tėvui — panašiai kaip helėnai, minėdami mirimo dieną. Šiaip, sako, tie žmonės yra teisingi. Jų moterys turi tokią pat galią, kaip ir vyrai. Taigi apie isedonus dar kai ką žinome.

27. Kas gyvena toliau, jau žinoma tik iš isedonų: ten esą vienaakiai žmonės ir auksą saugantys grifai. Iš jų tas pasakas perima skitai, o iš skitų — mes visi kiti ir vadiname tuos žmones skitiškai: arimaspais. Mat skitų kalba „arima“ reiškia „vienas“, o „spū“— akis.

28. Visame mūsų minėtame žemės plote yra labai šaltos žiemos — aštuonis mėnesius spaudžia nepakeliamas šaltis. Tuo laiku papylęs ant žemės vandens, nepadarysi purvo — pasidarysi tik užkūręs ugnį. Jūra sustingsta, Kimerijos Bosporas irgi užšąla. Anapus kanalo gyvenantys skitai per ledą traukia į karą ir su vežimais važiuoja į aną pusę pas sindus[37]. Taigi aštuonis mėnesius trunka žiema, o kitus keturis mėnesius vėsu. Toji žiema skiriasi nuo visuose kraštuose esančių žiemų: mūsų lietingu laiku čia visai mažai lyja, o vasarą lyja be perstojo. Tuo metu, kai kitur būna perkūnijos, čia jų nebūna, o vasarą perkūnijos labai dažnos. Ten žiemą išgirsta perkūnija laikoma stebuklu. Taip pat stebuklu skitai laiko žemės drebėjimą — nesvarbu ar žiemą, ar vasarą. Arkliai tokias žiemas ištveria, o mulai ir asilai — ne. Kituose kraštuose arkliai stovėdami nušąla sąnarius, o mulai ir asilai ištveria.

29. Man atrodo, kad dėl to ir tenykščiai jaučiai neturi ragų. Tai liudija Homeras; „Odisėjoje“ šitaip sakoma:

Libijos žemę, kur dygsta ragai ėriukams bematant[38].

Teisingai pasakyta: šiltuose kraštuose greitai išdygsta ragai, o šaltuose gyvuliams dėl šalčių arba jie visai neauga, arba būna vos prasikalę.

30. Taip yra dėl šalčių. Beje, mane stebina tai (juk nuo pat pradžių mano pasakojimai yra su nukrypimais), kad visoje helėjiečių šalyje negali gimti mulai. Juk ten nėra nei šalčių, nei kokių kitų aiškių priežasčių. Patys helėjiečiai teigia, kad taip yra dėl kažkokio prakeikimo. Kai ateina poravimosi laikas, jie išvaro savo kumeles pas kaimynus ir ten suleidžia su asilais, o kai jos apsivaisina, vėl varosi namo.

31. Dėl tų pūkų, apie kuriuos skitai pasakoja, kad jų yra pilnas oras ir per juos negalima nei ką matyti žemyno tolumoje, nei keliauti, mano nuomonė tokia: į šiaurę nuo skitų žemės visuomet sninga — žiemą daugiau, vasarą mažiau. (Tai suprantama.) Kas iš arti matė tirštai sningant, tas žino, ką noriu pasakyti: snaigės yra panašios į pūkus. Dėl tokių žiemų tos žemyno šiaurinės sritys visiškai negyvenamos. Taigi aš manau, kad skitai ir jų kaimynai sniegą lygina su pūkais ir dėl to taip pasakoja. Tai viskas, ką galima pasakyti apie tas tolimiausias šalis.

32. Apie hiperborėjus[39] nieko nepasakoja nei skitai, nei kiti tų kraštų gyventojai, išskyrus isedonus. Bet man atrodo, kad jie niekus tauškia, nes apie juos žinotų ir skitai, kaip, pavyzdžiui, apie tuos vienaakius. Hiperborėjus mini Heziodas, taip pat Homeras „Epigonuose“, jei iš tikrųjų Homeras tą epą sukūrė.

33. Daugiausia apie juos pasakoja deliečiai. Jie tvirtina, jog hiperborėjai kasmet siunčia skitams dovanų aukas, įrištas į kviečių šiaudus. Iš skitų jas priima artimiausi kaimynai. Šitaip vienos gentys perdavinėja kitoms tolyn į vakarus iki tolimiausios vietos — Adrijos; iš čia jos siunčiamos į pietus: pirmiausia iš visų helėnų jos patenka pas dodoniečius, iš šių keliauja į Melanos įlanką ir perkeliamos į Euboją. Ten aukos vežamos iš polio į polį iki Karisto, bet aplenkiamas Andras, nes karistiečiai jas gabena tiesiai į Teną, o teniečiai — į Delą. Taip, sako, tos aukos pasiekiančios Delą. Pirmą kartą hiperborėjai pasiuntė su aukomis dvi merginas, kurias deliečiai vadina vieną Hiperoche, kitą — Laodike. Jas lydėjo penki hiperborėjai — tie, kurie dabar vadinami perferėjais ir Delo saloje labai gerbiami. O kai pasiųstieji negrįžo, hiperborėjai labai išsigando, nes pamanė, kad pasiuntiniai gali kiekvieną kartą negrįžti. Todėl jie pradėjo nešti savo au-

kas, įrištas į kviečių šiaudus, pas savo kaimynus, kad šie jas perduotų tolyn savo kaimynams. Taigi šitokiu būdu tos aukos, sako, būdavo siunčiamos į Delą. Aš žinau, kad ir kitur taip daroma: trakės ir peonės[40] aukodamos deda aukas karalienei Artemidei[41] taip pat įrištas į kvietinius šiaudus. Aš tikrai žinau, kad jos taip daro.

34. Dele mirusių hiperborėjų merginų atminimui deliečių vaikinai ir merginos kerpasi plaukus: merginos prieš ištekėdamos nusikerpa kasas, apvynioja jas apie verpstę ir nunešusios padeda ant jų kapo (jų kapas yra Artemidės šventovėje, kairėje pusėje; šalia auga alyvmedis). Vaikinai savo plaukus apsuka apie bet kokios žolės stiebą ir taip pat padeda ant hiperborėjų kapo.

35. Taip gerbia hiperborėjų merginas Delo gyventojai. Jie tvirtina, kad per tas pačias gentis iš hiperborėjų anksčiau už Hiperochę ir Laodikę atkeliavusios kitos dvi merginos — Argė ir Opidė. Pastarosios atnešusios Ilitijai[42] auką už greitą ir lengvą gimdymą. Argė ir Opidė, sako, atvykusios kartu su dievais, todėl deliečiai jas irgi gerbia: moterys joms renka rinkliavą ir jų vardus mini himne, kurį sukūrė likas Olenas[43]. Iš deliečių išmokę, kitų salų gyventojai ir jonėnai taip pat gieda apie Opidę ir Argę, minėdami jų vardus ir rinkdami rinkliavą. Tas Olenas, atvykęs iš Likijos, sukūrė ir kitus senovinius deliečių giedamus himnus. Be to, ant aukuro sudegintų gyvulių šlaunų pelenus išbarsto ant Argės ir Opidės kapo. Jų kapas yra už Artemidės šventyklos į rytų pusę netoli kėjiečių vaišių menės.

36. Tiek apie hiperborėjus. Aš nepasakosiu apie įvykį su Abariju, tariamai buvusiu taip pat hiperborėju: jis apie visą žemę apnešęs strėlę nieko nevalgydamas. Jeigu iš tikrųjų yra kažkokie hiperborėjai šiaurėje, tai turėtų būti ir hipernotijai[44] pietuose. Mane juokas ima žiūrint į tuos žmones, kurie nupiešė žemėlapį ir nė vienas nemoka protingai paaiškinti: visi jie vaizduoja Okeaną tekantį aplinkui žemę, pačią žemę — apskritą kaip su skriestuvu nubrėžtą, o Aziją ir Europą — vienodo dydžio. Todėl trumpai nurodysiu abiejų pasaulio šalių dydį ir formą.

37. Azijoje gyvena persai iki pat pietinės jūros, vadinamos Raudonąja. Už jų į šiaurę gyvena medai, už medų — saspyrai, už saspyrų — kolchai iki pat šiaurinės jū-

ros[45], į kurią įteka Fasio upė. Tos keturios tautos užima visą plotą nuo vienos jūros iki kitos.

38. Nuo čia į vakarus išsikiša į jūrą du pusiasaliai. Aš juos aprašysiu. Vienas pusiasalis šiaurėje prasideda nuo Fasio ir tęsiasi palei Pontą ir Helespontą iki Troados Sigėjo, o pietuose — nuo Miriando įlankos[46], esančios prie Finikijos, ir eina pajūriu iki Triopijo kyšulio. Tame pusiasalyje gyvena 30 genčių. Tatai vienas pusiasalis.

39. Kitas prasideda nuo Persijos ir tęsiasi iki Raudonosios jūros. Pirmiausia eina Persija, toliau — Asirija, o už Asirijos — Arabija. Jis pasibaigia (pagal įprastinį skirstymą) prie Arabijos įlankos, į kurią Darijus nuvedė nuo Nilo kanalą. Nuo Persijos iki Finikijos kraštas yra didelis ir platus, o nuo Finikijos pusiasalis eina mūsų pajūriu palei Sirijos Palestiną ir pasibaigia Egipte. Tame pusiasalyje gyvena tik trys tautos.

40. Toji Azijos dalis yra į vakarus nuo Persijos. Į rytus nuo persų, medų, saspyrų ir kolchų plyti Raudonoji jūra, o į šiaurę — Kaspijos jūra ir Arakso upė, tekanti į rytus. Azijoje žmonės gyvena iki pat Indijos, o už jos tolyn į rytus driekiasi dykuma, ir niekas nežino, kas ten yra.

41. Tokie yra Azijos dydis ir forma. Libija yra antrajame iš tų pusiasalių, nes ji šliejasi prie Egipto. Ties Egiptu pusiasalis yra labai siauras, nes nuo šitos mūsų jūros iki Raudonosios yra tik 100 000 sieksnių, kitaip tariant, maždaug 1000 stadijų. Nuo šio siaurojo ruožo einant tolyn, pusiasalis, vadinamas Libija, platėja.

42. Stebiuosi tais, kurie žemę suskirstė į tris lygias dalis: Europą, Aziją ir Libiją, nes skirtumas tarp jų labai didelis. Antai Europa ilgesnė už anas abi, o apie plotį, mano nuomone, nėra nė ką kalbėti. Libiją iš visų pusių supa vanduo, išskyrus juostą palei Aziją. Kiek žinau, pirmą kartą tatai įrodė Egipto karalius Nekas. Liovęs kasti kanalą iš Nilo į Arabijos įlanką, jis išsiuntė finikiečius su laivais, įsakęs jiems parplaukti namo pro Heraklio stulpus ir plaukti tol, kol priplauks šiaurinę jūrą[47], taigi ir Egiptą. Tad finikiečiai, išplaukę iš Raudonosios jūros, keliavo pietine jūra. Kai ateidavo ruduo, jie sustodavo prie Libijos krantų, apsėdavo žemės plotą ir palaukdavo pjūties. Tada nuimdavo derlių ir vėl plaukdavo tolyn. Praėjus dvejiems metams, trečiaisiais jie

praplaukė Heraklio stulpus ir grįžo į Egiptą. Jie pasakojo (aš tuo netikiu, bet kai kas tiki), kad, plaukiant aplink Libiją, saulė jiems buvusi iš dešinės pusės.

43. Šitaip pirmą kartą buvo sužinota, kad Libiją supa jūra. Vėliau kartaginiečiai sakėsi taip pat apiplaukę aplink Libiją, o tuo tarpu Sataspas, Teaspijo sūnus, achemenidas, neapiplaukė Libijos, nors jam buvo įsakyta: pabijojęs ilgos kelionės ir vienumos, jis grįžo neįvykdęs to, ką buvo liepusi jam motina. Mat jis buvo išprievartavęs Zopyro, Megabizo sūnaus, netekėjusią dukterį. Kai karalius Kserksas už tokį nusikaltimą ketino jį užmauti ant mieto, Sataspo motina, Darijaus sesuo, maldaudama išgelbėjo sūnų, pažadėjusi jam uždėti didesnę bausmę negu karaliaus: jis turėsiąs apiplaukti Libiją, kol atvyks į Arabijos įlanką. Kserksui sutikus, Sataspas atkeliavo į Egiptą, paėmė laivą su jūrininkais ir išplaukė Heraklio stulpų link. Už jų priplaukęs Soloento kyšulį, jis pasuko tolyn į pietus. Daug mėnesių plaukęs jūra ir nuplaukęs tolimą kelią, kai dar buvo toli iki pusiaukelės, jis grįžo į Egiptą. Atėjęs pas karalių Kserksą, jis pasakojo, kad, labai toli būnant, reikėję plaukti pro mažus žmones, vilkinčius palmių lapų drabužiais; kai tik laivas priartėdavęs prie kranto, tie žmogiūkščiai bėgdavę iš savo polių į kalnus. Persai ten nuėję nieko blogo nedarydavę, tik pasiimdavę gyvulių. Sataspas teisinosi neapiplaukęs Libijos todėl, kad laivas užėjęs ant seklumos ir nebegalėjęs plaukti tolyn. Kserksas nepriėmė jo pasiteisinimo. Kadangi darbas nebuvo atliktas, nubaudė Sataspą senąja bausme: pamovė jį ant mieto. Sataspo eunuchas, sužinojęs, kad ponas miręs, pabėgo į Samą ir išsigabeno daug pinigų. (Juos pasiėmė vienas samietis, kurio vardą žinau, bet tyčia nesakau.)

44. Didelę dalį Azijos ištyrė Darijus. Norėdamas sužinoti, kur įteka Indo upė (ši upė yra po Nilo antroji, kurioje gyvena krokodilai), jis pasiuntė su laivais žmones, kuriais pasitikėjo, kad nemeluos, tarp jų ir kariandietį Skilaką. Išplaukę iš Paktijo šalies Kaspatyro polio, jie keliavo upe į rytus iki jūros, paskui, plaukdami jūra į vakarus, trisdešimtąją dieną atsidūrė toje vietoje, iš kurios egiptiečių karalius buvo išsiuntęs finikiečius (juos jau minėjau) plaukti aplink Libiją. Po šito plaukimo Darijus užkariavo indus ir naudojosi minėtąja jūra. Taigi pa-

aiškėjo, kad Aziją, išskyrus rytinę dalį, taip pat supa jūra, kaip ir gretimą Libiją.

45. Europa dar niekieno nėra ištirta — nei jos rytinė, nei šiaurinė dalis, nežinia, ar ją supa vandenys. Žinoma tik tiek, kad ji tokio pat ilgio, kaip ir kitos dvi pasaulio šalys (ir Azija, ir Libija). Taip pat man neaišku, kodėl žemė, būdama viena, buvo padalyta į tris dalis ir tos dalys pavadintos moterų vardais. Neaišku, kodėl riba buvo išvesta per Egipto upę Nilą ir kolchų upę Fasį (kai kas laiko riba Tanajo upę, įtekančią į Meotų ežerą, ir Kimerų brastą). Nežinomi vardai ir tų žmonių, kurie žemę šitaip padalijo, neaišku, iš kur jie paėmė tuos vardus. Dauguma helėnų teigia, kad Libija gavo vietinės moters Libijos, o Azija — tą patį vardą turinčios Prometėjo žmonos vardą. Azijos vardą savinasi ir lydai tvirtindami, kad Azija buvusi pavadinta pagal Kočio, Mano sūnaus, vaiką Aziją, o ne pagal Prometėjo žmoną. Dėl to ir viena filė Sarduose vadinasi Aziada. Nežinia, ar Europa vandenų apsupta, neaišku, iš kur ji gavo tokį pavadinimą nei kas ją tuo vardu pavadino. Nebent tarsime, kad ji buvo pavadinta tyrietės Europos vardu; anksčiau, be abejo, ir ji, kaip ir kitos pasaulio šalys, buvo bevardė. Bet toji Europa kilusi iš Azijos, be to, ji visai nebuvo atkeliavusi į tą žemę, kuri dabar helėnų vadinama Europa: ji iš Finikijos pateko į Kretą, o iš Kretos — į Likiją. Tiek apie pavadinimus. Mes naudosimės jais taip, kaip jie yra vartojami.

46. Svetingosios jūros, prie kurios žygiavo Darijus, pakrantėse gyvena visų kvailiausios ir nemokšiškiausios tautos, išskyrus skitus. Juk šiapus tos jūros mes nerandame nė vienos tautelės, kurią būtų galima paminėti kaip apsišvietusią, nė vieno garsaus ir mokyto vyro. Išimtį sudaro tik skitų tauta ir Anacharsis. Kiek žinau, tik skitai yra sugalvoję vieną, bet labai svarbų žmonėms dalyką. Tas svarbiausias ir gudriausias skitų sugalvotas dalykas yra štai kas: nė vienas priešas, kuris juos užpuola, negali pabėgti, o pačių skitų neįmanoma pavyti, jeigu jie nenori, kad kas juos pasivytų. Juk skitai neturi pasistatę nei miestų, nei tvirtovių, jie savo namus vežiojasi su savimi. Skitai yra raiti medžiotojai ir gyvena ne žemę dirbdami, o augindami gyvulius; jų namai stovi ant ve-

žimų. Kaipgi gali kas tokius žmones pasivyti ir nugalėti?

47. Tą dalyką sugalvoti jiems padėjo ir žemė, tam reikalui labai tinkama, ir upės. Mat visa žemė yra lyguma, apaugusi žole ir drėgna, o upių čia teka nė kiek ne mažiau negu Egipte yra kanalų. Aš paminėsiu tik pačias garsiausias laivybines upes, į kurias galima įplaukti iš jūros: Istras su penkeriomis žiotimis, Tyras, Hipanis, Boristenis, Pantikapas, Hipakyris, Geras ir Tanajis. Tos upės teka šitaip.

48. Istras yra didžiausia iš visų mums žinomų upių; jis vienodai didelis ir žiemą, ir vasarą. Tai pirmoji skitų upė, tekanti Skitijos vakaruose. Didžiulė upė jis yra dar ir todėl, kad į jį įsilieja daug kitų upių. Štai tos upės, kurios Istrą daro tokį didelį (per skitų šalį teka jų penkios): skitų vadinamoji Porata (helėnai ją vadina Piretu), Tiarantas, Araras, Naparis ir Ordesas[48]. Pirmoji iš šių upių yra didelė: tekėdama į rytus, ji įsilieja į Istrą, antroji — Tiarantas — teka labiau į vakarus ir yra mažesnė; Araras, Naparis ir Ordesas yra tarp anų ir įsilieja į Istrą. Tokios skitų upės įteka į Istrą. O iš Agatirso atiteka Mario upė[49], kuri taip pat įsilieja į Istrą.

49. Iš Hemo[50] viršūnių išteka trys didelės upės — Atlantas, Auras ir Tibisis — ir, tekėdamos šiaurės kryptimi, įsilieja į Istrą. Per Trakiją ir Trakijos Krobizų kraštą tekančios upės —Atris, Nojas, Artanas — irgi neša savo vandenis į Istrą. Iš peonų ir Rodopės kalno[51] tekanti Skijo upė[52], kuri kerta per pusę Hemą, taip pat į jį įsilieja. Iš ilyrų į šiaurę tekanti Angro upė per Tribalų lygumą įteka į Brongo[53] upę, o pastaroji — į Istrą. Taigi Istras priima abi šias dideles upes. Iš aukštutinių umbrų krašto į šiaurę teka Karpis ir Alpis ir įsilieja į Istrą. Mat Istras teka per visą Europą; jis prasideda keltų šalyje — jie po kinetų[54] gyvena toliausiai vakaruose. Tekėdamas per visą Europą, Istras iš tos šalies atiteka į skitų kraštą ir įteka į jūrą.

50. Minėtoms ir dar kitoms upėms sunešus savo vandenis, Istras virsta didžiausia upe. Vis dėlto Nilas yra vandeningesnis, nors į jį neįteka jokia upė ir joks šaltinis, kurie pagausintų jo vandenis. Istras yra vienodai vandeningas ir žiemą, ir vasarą, mano nuomone, štai dėl ko: žiemą jis yra įprasto dydžio, na, gal truputį didesnis,

nes žiemą tuose kraštuose labai mažai lyja, viską užkloja gilus sniegas. Vasarą gausus žiemos sniegas nutirpsta ir iš visur suteka į Istrą. Ne tik sniegas pagausina jo vandenis, bet ir dažni smarkūs lietūs, nes vasarą ten kaip tik lyja. Kiek daugiau vandens saulė sutraukia vasarą negu žiemą, tiek daugiau į Istrą įteka iš kitų upių vandens vasarą negu žiemą. Šitaip vandens kiekis išsilygina, ir Istras visą laiką atrodo vienodas.

51. Taigi didžiausia skitų upė yra Istras. Po jo galima paminėti Tyrą, kuris teka iš šiaurės, prasidėjęs iš didelio ežero, ribojančio skitų ir neurų šalis. Prie jo žiočių gyvena helėnai, vadinami tyriečiais.

52. Trečioji upė — Hipanis — išteka iš skitų šalies, iš didelio ežero, aplink kurį ganosi balti laukiniai arkliai. Tas ežeras teisingai vadinamas Hipanio motina. Iš to ežero ištekėjęs, Hipanis penkių dienų plaukimo ruože yra negilus, jo vanduo gėlas. Nuo čia iki jūros — keturių dienų plaukimo ruože — vanduo labai kartus ir sūrus. Mat į jį įteka nedidelis šaltinis, kurio vanduo toks kartus, jog, pats būdamas visai mažutis, kaip reta užteršia Hipanį, tokią didelę upę. Tas šaltinis yra tarp skitų žemdirbių ir alizonų. Jo, taip pat tos vietos, iš kur išteka, vardas skitiškai Eksampėjas, o helėniškai — Šventieji keliai. Ties alizonais Tyras ir Hipanis priartėja vienas prie kito, o paskui vėl išsiskiria ir nutolsta vienas nuo kito.

53. Ketvirtoji upė — Boristenis — po Istro didžiausia ir, mano nuomone, naudingiausia ne tik iš visų skitų upių, bet ir apskritai iš visų upių, išskyrus Egipto Nilą, su kuriuo šiuo atžvilgiu negali susilyginti nė viena kita upė. Užtat iš kitų upių Boristenis yra naudingiausias. nes teikia gyvuliams gražiausių ir vešliausių ganyklų, žmonėms daugybę geriausių žuvų, ir jo vanduo gerti skaniausias, nes labai švarus, palyginti su kitomis purvinomis upėmis; jo krantuose geriausiai tarpsta pasėliai, o ten, kur žemė nedirbama, vešliausia žolė. Be to, prie jo žiočių savaime kristalizuojasi daugybė druskos. Boristenyje yra daug sūdymui tinkamų didelių žuvų, turinčių maža ašakų (tos žuvys vadinasi antakėjai[55]), ir daug kitų nuostabių gyvūnų. Yra žinoma, kad iki gerų šalies — o iki jos yra keturiasdešimt plaukimo dienų — Boristenis teka iš šiaurės, o toliau, einant aukštupiu, niekas nežino, per kokių žmonių kraštą jis teka. Atrodo, jis sruvena per dykumą,

kol patenka į skitų žemdirbių kraštą. Tie skitai gyvena palei šią upę dvidešimties dienų plaukimo ruože. Išskyrus Nilą, tik šitos vienos upės šaltiniai nežinomi — nei man, nei kitiems helėnams. Boristeniui esant jau netoli jūros, į jį įsilieja Hipanis, ir abu pasineria į tas pačias pelkes. Žemės smaigalys tarp tų dviejų upių vadinasi Hipolėjo kyšuliu. Jame pastatyta Demetros šventykla. Anapus šventyklos, prie Hipanio, gyvena boristeniečiai.

54. Tai tiek apie šias upes. Po jų eina penktoji upė vardu Pantikapas. Ir ji prasideda šiaurėje, išteka iš ežero (tarp jos ir Boristenio gyvena skitai žemdirbiai), įteka į Hilėjos žemę ir, ją perbėgusi, susilieja su Boristeniu.

55. Šeštoji upė — Hipakyris — ištekėjusi iš ežero, sruvena per skitų klajoklių šalies vidurį ir įsilieja į jūrą ties Karkinitidės poliu[56], palikdama po dešinei Hilėją ir vadinamąjį Achilo lenktynių kelią[57].

56. Septintoji upė — Geras — atsišakoja nuo Boristenio ten, kur Boristenis dar yra žinomas. Toje vietoje atsiskyrusi, ji ir vadinasi tų vietų vardu — Geru. Tekėdama į jūrą, ji skiria skitus klajoklius nuo karališkųjų skitų; įteka į Hipanį.

57. Pagaliau aštuntoji upė — Tanajis. Ji išteka iš toli, prasideda dideliame ežere, įteka į dar didesnį, vadinamą Meotų ežeru. Šis ežeras skiria karališkuosius skitus nuo sauromatų. Į Tanajį įteka kita upė — Hirgis.

58. Taigi turi skitai didelių upių. Skitijoje auganti žolė labai skatina ją ėdančių gyvulių tulžies išsiskyrimą, labiau negu kitų kraštų žolė. Kad taip yra, galima įsitikinti išskrodus gyvulį.

59. Matome, kad skitams netrūksta svarbiausių gyvenimo dalykų. Jų papročiai tokie. Meldžiasi tik šiems dievams: daugiausia Hestijai, toliau — Dzeusui ir Žemei, kurią vadina Dzeuso žmona; po šitų — Apolonui, Uranijai, Herakliui ir Arėjui. Tuos dievus pripažįsta visi skitai. Karališkieji skitai aukoja taip pat Poseidonui. Hestija skitiškai vadinasi Tabiti, Dzeusas, mano nuomone, teisingiausiai vadinamas Papėju, Žemė — Api, Apolonas — Oitosyras, Uranija — Argimpasa, Poseidonas — Tagimasadas. Statulų, aukurų ir šventyklų jie nestato, išskyrus Arėjui: o jam stato[58].

60. Skitai aukoja vienodai visas aukas. Aukos gyvuliui supančioja priešakines kojas. Aukotojas, atsistojęs

už gyvulio, patraukia už virvės, su kuria gyvulys surištas, ir parmeta jį ant žemės. Gyvuliui krintant, aukotojas šaukiasi dievo, kuriam aukoja, paskui užmeta kilpą aukai ant kaklo, įkiša į ją branktą ir sukdamas užsmaugia gyvulį. Prieš užsmaugiant neuždegama ugnies, nebarstomi miltai, nenuliejama vyno. Užsmaugęs ir nudyręs gyvulį, aukotojas verda jo mėsą.

61. Skitijoje trūksta malkų, todėl skitai štai ką sugalvojo: nudyrę gyvulį, nuo kaulų nuima mėsą, sudeda į vietoje pagamintą puodą, jei jį turi. Tie puodai panašūs į lesbiečių kraterus, tik daug didesni. Mėsą juose verda kūrendami vietoj malkų gyvulio kaulus. Jei puodo neturi, mėsą sudeda į aukos skrandį, užpila vandeniu ir verda kūrendami apačioje kaulus. Kaulai puikiausiai dega, o į skrandį lengvai sutelpa visa mėsa. Taigi jautis arba kitas aukos gyvulys pats save išverda. Kai mėsa išverda, aukotojas paima dalį mėsos ir vidurių ir numeta priešais save. Dažniausiai aukojami arkliai, nors aukoja ir kitus naminius gyvulius.

62. Šitokie gyvuliai ir šitaip aukojami visiems dievams, tik Arėjui kitaip. Kiekvienos srities susirinkimų vietoje yra Arėjo šventovė. Ji atrodo taip: sukrauta didžiausia krūva surištų šakų — net kone trijų stadijų ilgio ir pločio, o aukščio — mažiau. Tos krūvos viršus išlygintas, kad susidarytų keturkampė aikštelė, o iš trijų pusių ji būtų stačia. Užlipama per ketvirtąjį jos šoną. Kasmet krūvai papildyti skitai atveža 150 vežimų šakų, nes per žiemą ji suslūgsta. Tos krūvos viršuje įsmeigtas senoviškas geležinis kardas. Jis atstoja Arėjo statulą. Tam kardui jie kasmet aukoja galvijus ir arklius — daug daugiau negu kitiems dievams. Kai paima karo belaisvių, iš kiekvieno šimto paaukoja po vieną, bet ne taip, kaip gyvulius, o kitu būdu: ant galvų nulieja vyno; paskui papjauna belaisvius lašindami kraują į indą; užkėlę indą su krauju ant tos šakų krūvos, išpila ant kardo. Taip daro viršuje, o apačioje nupjauna iki peties paaukotųjų vyrų dešiniąsias rankas ir meta į orą. Atlikę kitas apeigas, išsiskirsto. Numestoji ranka lieka gulėti ten, kur nukrito, o lavonas — kitur.

63. Taip jie aukoja aukas. Kiaulių jie apskritai neaukoja ir nė nenori savo šalyje jų auginti.

64. Su karo dalykais štai kaip yra: skitas, pirmą kartą užmušęs žmogų, atsigeria jo kraujo. Kiek priešų nužudo kaudamasis, tiek galvų nuneša karaliui. Mat tik atnešęs priešo galvą jis gauna tam tikrą grobio dalį. Nuo galvos nulupa odą šitaip: apipjauna ją aplinkui ties ausimis, paėmęs galvą pakrato, ir oda pati nusimauna; paskui su jaučio šonkauliu nuvalo nuo jos mėsos likučius, pats odą išdirba ir vartoja vietoj rankšluosčio, pasikabinęs prie brizgilo to arklio, kuriuo jodinėja. Tomis odomis skitai labai didžiuojasi. Kas turi daug tokių „rankšluosčių", tas laikomas labai narsiu vyru. Kai kurie iš tų galvos odų net pasisiuva drabužį, panašų į skrandą. Daug kas nusipjauna dešiniąją priešo lavono ranką, nulupa nuo jos odą su nagais ir aptraukia strėlinę. Žmogaus oda yra stora, labai balta, galima sakyti, iš visų odų balčiausia. Kai kurie nusilupa visą žmogų, ištempia odą ant karčių ir nešiojasi ant arklių. Tokie jų papročiai.

65. Su didžiausių savo priešų galvomis daro šitaip: nupjauna kiaušą iki antakių ir išvalo. Jeigu skitas neturtingas, tai kiaušą aptraukia jaučio oda ir tokiu naudojasi, o jei turtingas, tai jį taip pat aptraukia oda ir visą paauksuoja; paskui geria iš jo kaip iš taurės. Taip jie daro ir su saviškių galvomis, jei susipyksta ir pas karalių laimi bylą. Kai ateina iš svetur garbingas svečias, šeimininkas atneša parodyti tas galvas ir paaiškina, kad tie artimieji su juo kovojo, bet jis laimėjo. Tai, anot jų, yra narsumo pavyzdys.

66. Kasmet kiekvieno nomo valdytojas saviškiams sumaišo kraterą vyno; jį geria tie, kurie nužudė bent vieną savo priešą. Kurie to nėra padarę, tie negauna vyno: jie sėdi atskirai, yra paniekinti. Tai didžiausia jiems gėda. Kurie nužudė labai daug priešų, tie gauna išgerti daugiau — geria iškart iš dviejų taurių.

67. Skitai turi daug žynių. Jie buria iš karklų šakų: atsineša didelį ryšulį šakų, pasideda ant žemės, atriša, išskirsto ir kiekvieną šaką atskirai žiūrinėja sakydami, kas buriamojo laukia, paskui šakas po vieną vėl sudeda į krūvą ir suriša. Toks jų senovinis būrimo menas. O vadinamieji enarai (hermafroditai) tvirtina, kad jiems Afroditė yra suteikusi būrimo dovaną: buria iš liepos karnų — nusipjovę karnos gabalą, padalija į tris dalis ir už-

vynioja ant savo pirštų, o paskui nuvyniodami buria ateitį.

. 68. Kai suserga skitų karalius, pakviečiami trys didžiausi žyniai; tie buria minėtu būdu. Dažniausiai pasako, kad tas ir tas (pamini to žmogaus vardą) yra melagingai prisiekęs karaliaus Hestijai. Karaliaus Hestija skitai prisiekia tada, kai duoda pačią didžiausią priesaiką. Žmogus, kurį tie žyniai apkaltina, tuojau suimamas, atvedamas pas juos ir tardomas: žyniai kaltina jį melagingai prisiekus karaliaus Hestijai įrodinėdami, kad šitaip parodė jų būrimas; dėl to susirgęs karalius. Tardomasis ginasi, visaip įrodinėja melagingai neprisiekęs. Tokiu atveju karalius pasikviečia kitus šešis žynius. Jeigu ir šie išburia, kad tas žmogus yra melagingai prisiekęs, tuoj jam nupjauna galvą ir jo turtus pasidalija, traukdami burtus, pirmieji žyniai. Jeigu vėliau pakviestieji žmogų išteisina, tada pakviečiami dar kiti žyniai, ir dar kiti. Jeigu dauguma žynių išteisina, tai pirmieji trys žyniai turi žūti.

69. Juos žudo šitaip: prideda pilną vežimą sausų šakų, pakinko jaučius, suriša žyniams užpakalyje rankas, užkemša burną ir sukiša juos į šakas; paskui tas šakas uždega ir smarkiai pabaido jaučius. Dažnai su žyniais sudega ir jaučiai, kiti apdegę pabėga, kai nudega iena. Šitaip žudo žynius ir už kitokius nusikaltimus, vadindami juos melagingais žyniais. Ką nužudo karalius, tų visus sūnus išžudo, o dukroms nieko nedaro.

70. Skitai prisiekia šitaip: į didelę molinę taurę įpila vyno ir, truputį įsidūrę yla arba įsipjovę kardu, įlašina kraujo. Paskui toje taurėje pamirko kardą, strėles, kirvį ir ietį. Tai padarę, prisiekia ir išgeria taurę ne tik prisiekiantieji, bet ir garbingiausieji jų palydovai.

71. Karalių kapai yra gerų krašte — toje vietoje, iki kurios Boristenis tinkamas laivams plaukioti. Kai karalius miršta, ten skitai iškasa didelę keturkampę duobę. Tai padarę, jie paima lavoną — visas kūnas būna vašku apipiltas, viduriai perrėžti, išvalyti, pripilti sutrintos kiperos, smilkalų, salierų, anyžių sėklų ir užsiūti,— paguldo jį į vežimą ir gabena į kitą skitų gentį. Priėmę atvežtąjį lavoną, šie daro taip, kaip ir karališkieji skitai: nusipjauna dalį ausies, nusikerpa apvaliai plaukus, įsipjauna į ranką aukščiau alkūnės, susidrasko kaktą ir nosį, pro

kairiąją plaštaką perveria strėlę. Paskui karaliaus lavoną veža į kitą pavaldžią gentį, o tie, kurie jiems atgabeno lavoną, lydi. Kai lavonas apkeliauja visus skitus, jis vežamas pas gerus, gyvenančius toliausiai iš visų valdinių; ten yra kapai. Lavoną įleidžia į duobę, priklotą šiaudų, ir abiejose jo pusėse įsmeigia ietis; ant iečių užtiesia kartis ir uždengia karklų šakomis. Laisvojoje plataus kapo dalyje palaidoja pasmaugę vieną iš karaliaus sugulovių, vyno pilstytoją, virėją, arklių prižiūrėtoją, tarną, žinianešį, žirgus, įdeda kitokių daiktų ir auksinių taurių. Sidabro ir vario skitai nežino. Tai padarę, jie supila didelį kauburį tarp savęs lenktyniaudami ir trokšdami supilti jį kuo aukščiausią.

72. Praėjus metams, štai ką jie vėl daro: paėmę iš likusių karaliaus tarnų pačius geriausius (tai būna skitai; tarnauja tie, kuriems karalius įsako; už pinigus pirktų vergų tenai nėra), pasmaugia penkiasdešimt jų ir penkiasdešimt gražiausių karaliaus žirgų, išima jų vidurius, pilvo ertmę išvalo, pripila pelų ir vėl užsiuva. Tada paima pusę rato ir pastato ant dviejų kuolų; kitą pusę rato uždeda ant kitų dviejų kuolų; tokių pusračių pristato daug. Po to kiekvieną išdorotą žirgą persmeigia išilgai iki kaklo kuolu ir su tais kuolais užkelia žirgus ant tų pusračių: viena pusračių pora laiko žirgo mentes, o kita — pilvą prie užpakalinių kojų. Žirgų kojos žemės nesiekia — kabo ore. Jiems uždeda žąslus, užmauna brizgilus ir, ištempę pavadį į priekį, prikala vinimis prie kuolo. Ant kiekvieno žirgo užkelia po vieną iš tų penkiasdešimties pasmaugtųjų vaikinų šitokiu būdu: kiekvieną lavoną palei nugarkaulį perveria iki pat kaklo kuolu, o apačioje kyšantį kuolo galą įkala į skylę, padarytą per žirgą pervertame kuole. Apstatę visą karaliaus kapą tokiais raiteliais, išsiskirsto.

73. Taip laidoja karalius. Kitus skitų numirėlius jų artimieji įsideda į vežimą ir vežioja per visus draugus bei pažįstamus. Kiekvienas atvykėlius pavaišina viskuo, ką tik turi, duodamas to paties ir lavonui. Šitaip lavonas vežiojamas keturiasdešimt dienų, o paskui laidojamas. Po laidotuvių skitai šitaip apsivalo: išsitrinkę galvas, imasi valyti kūną. Įkala į žemę tris kuolus ir viršuje juos sugiaudžia. Tada tą reketį sandariai aptraukia vilnoniu

audeklu. Į rekečio vidų įstato kubilą ir primeta į jį iki baltumo įkaitintų akmenų.

74. Jų krašte auga toks augalas kanapė, labai panaši į liną, tik už jį storesnė ir didesnė. Tuo ji pranašesnė. Ji būna ir laukinė, ir sėjama. Trakai iš jos gaminasi ir drabužius, labai panašius į lininius — kas nėra su ja gerai susipažinęs, niekaip neatskirs, ar čia lininis drabužis, ar kanapinis. Kas visai nematė kanapių, tas pamanys, kad čia lininis drabužis.

75. Skitai paima kanapių sėklų ir užmeta reketyje ant įkaitintų akmenų: jos taip ima rūkti ir išleidžia tiek garų, kad jai neprilygsta jokia helėnų karšta vonia. Skitai mėgaujasi tais garais ir net stūgauja iš malonumo. Tatai jiems atstoja maudyklę, nes skitai niekada neplauna kūno vandeniu. Moterys, užpylusios vandeniu nelygų akmenį, trina į jį kipariso, kedro ir smilkalų medžio gabalus; šitaip jos gauna tirštą skystimą, su kuriuo išsitepa visą kūną ir veidą. Dėl to jos ir gardžiai kvepia ir, rytojaus dieną nusivaliusios tą tepalą, būna švarios ir baltos.

76. Skitai, kaip ir kitos tautos, baisiai vengia svetimų papročių; ypač nemėgsta helėnų papročių. Tai matyti iš atsitikimo su Anacharsiu[59], o vėliau — su Skilu[60]. Kai Anacharsis, apžiūrėjęs didelius žemės plotus ir visur parodęs savo išmintį, keliavo atgal į tėvynę, plaukdamas per Helespontą, užsuko į Kiziką ir užtiko kizikiečius labai iškilmingai švenčiančius Dievų Motinos[61] šventę. Čia jis pažadėjo Dievų Motinai, jei sveikas grįš į savo kraštą, atšvęsti su naktinėmis apeigomis tokią pačią šventę, kokią matė švenčiant kizikiečius. Grįžęs į skitų žemę, jis įėjo į Hilėją (ji tęsiasi palei Achilo lenktynių kelią ir visa apaugusi įvairiausiais medžiais) ir ten atšventė deivei skirtą šventę: rankose jis laikė būgną, o po kaklu buvo prisirišęs deivės statulėles. Kažkoks skitas, pamatęs jį taip darant, pranešė karaliui Saulijui. Tada karalius atėjo pats pasižiūrėti ir, pamatęs Anacharsį taip elgiantis, iš lanko nušovė. Ir dabar, jei kas skitų paklausia apie Anacharsį, jie atsako tokio visai nežiną, nes jis buvo išvykęs į Heladą ir priėmęs svetimus papročius. Aš girdėjau iš Ariapito globėjo Timno, kad Anacharsis buvo skitų karaliaus Idantirso dėdė ir Spargapito sūnaus Liko vaikaitis, Gnūro sūnus. Jeigu jis iš tikrųjų buvo tos

giminės, tai jį nužudė tikras jo brolis. Mat Idantirsas buvo Saulijo sūnus, o Saulijas nužudė Anacharsį.

77. Bet aš girdėjau peloponesiečius visai kitaip pasakojant: Anacharsis buvęs skitų karaliaus pasiųstas apžiūrėti Helados; namo grįžęs, karaliui ėmęs tvirtinti, kad visi helėnai labai domisi visokiais mokslais, išskyrus lakedemoniečius, kurie tik vieni esą rūpinasi protingai kalbėti ir gerai atsakyti į kito kalbą. Bet šita pasaka yra tuščiai pačių helėnų prasimanyta, nes Anacharsis, kaip jau sakiau, buvo nužudytas.

78. Taip jam atsitiko per tuos helėniškus papročius ir bendravimą su helėnais. Po daugelio metų panašiai nukentėjo Ariapito sūnus Skilas. Skitų karalius Ariapitas, be kitų sūnų, turėjo Skilą, gimusį ne iš vietinės moters, o iš istrietės[62]. Motina jį išmokė helėnų kalbos ir rašto. Po kurio laiko Ariapitą klastingai nužudė agatirsų karalius Spargapitas. Tada Skilas paėmė valdžią ir savo tėvo žmoną vardu Opoja. Toji buvusi vietinė ir pagimdžiusi Ariapitui sūnų Oriką. Valdydamas skitus, Skilas nemėgo skitų gyvenimo būdo, buvo labiau linkęs į visa, kas helėniška, nes nuo pat mažens buvo taip auklėjamas. Skilas šitaip elgdavosi: atsivesdavo skitų kariuomenę prie Boristenio (boristeniečiai patys sakosi esą kilę iš Mileto), palikdavo ją užmiestyje, o pats eidavo į vidų ir uždarydavo vartus; tada persivilkdavo helėniškais drabužiais ir vaikščiodavo po turgų be jokių palydovų ietininkų ir be sargybinių, tik jie saugodavo vartus, kad koks skitas nepamatytų jo vilkinčio helėniškais drabužiais. Skilas čia elgdavosi kaip helėnas ir net dievams aukodavo pagal helėniškas apeigas. Pagyvenęs čia mėnesį ar daugiau, jis vėl apsivilkdavo skitiškais drabužiais ir grįždavo su kariuomene namo. Taip jis darydavo dažnai: Boristenyje net pasistatė namus ir vedė vietinę merginą.

79. Bet atėjo laikas, kai likimo buvo lemta nelaimė, kuriai dingstis buvo ši: Skilas panoro įsišventinti, kad galėtų dalyvauti Bakcho misterijose. Ruošiantis jam įsišventinti, įvyko didelis stebuklas: jis turėjo Boristenyje didelius ir prašmatnius namus (juos jau minėjau); aplink juos buvo pastatyti iš baltojo marmuro padaryti sfinksai ir grifai. Į tuos namus dievas paleido žaibą, ir jie visai sudegė. Bet Skilas vis tiek norėjo dalyvauti misterijose ir įsišventino. Skitai helėnams prikaišioja dėl bakchiško

jų siautėjimo. Jie tvirtina, kad negalima išsigalvoti dievo, kuris žmones paverčia dūkstančiais bepročiais. Kai Skilas įsišventino ir [dalyvavo] Bakcho misterijose, kažkas iš boristeniečių nubėgo pas skitus ir pasakė. „Jūs iš mūsų juokiatės, kad mes bakchiškai siautėjame ir kad mus užvaldo dievas, bet dabar tas dievas paveikė jūsų karalių, ir jis dūksta dievo įkvėptas. Jei manimi netikite, eikime, aš jums parodysiu." Kilmingiausieji skitai nuėjo su boristeniečiu, ir šis slapta įvedė juos į bokštą. Kai Skilas ėjo pro šalį su visu būriu bakchančių, skitai jį pamatė dūkstantį. Laikydami tą Skilo elgesį baisiu dalyku, jie išėję pranešė visai kariuomenei, ką matę.

80. Kai Skilas grįžo namo, skitai paskelbė karaliumi jo brolį Oktamasadą, gimusį iš Tero[63] dukters, ir sukilo prieš Skilą. Tas suprato, kas atsitiko, ir, sužinojęs, dėl ko taip įvyko, pabėgo į Trakiją. Tai išgirdęs, Oktamasadas patraukė su kariuomene į Trakiją. Atžygiavusį prie Istro upės jį pasitiko trakai. Ruošiantis kautis, Sitalkas[64] pasiuntė pas Oktamasadą pasiuntinį, kad šis pasakytų: „Kam gi mums čia mėginti savo jėgas? Tu esi mano sesers sūnus, tavo rankose mano brolis. Atiduok man jį, o aš tau atiduosiu Skilą. Nereikės su kariuomene eiti į pavojų nei tau, nei man." Taip pasiūlė per šauklį Sitalkas, nes pas Oktamasadą buvo pabėgęs Sitalko brolis. Oktamasadas sutiko ir, atidavęs Sitalkui savo motinos tėvą, už tai gavo iš jo brolį Skilą. Sitalkas, pasiėmęs brolį, pasitraukė, o Oktamasadas čia pat nupjovė Skilui galvą. Taip skitai saugo savo papročius ir šitaip baudžia tuos, kurie priima svetimus papročius.

81. Kiek yra iš viso skitų, nepavyko man sužinoti, nes girdėjau apie tai įvairiai pasakojant; vieni sako, kad jų esą labai daug, o kiti,— kad tikrųjų skitų mažai. Iš to, ką man parodė, galiu tiek pasakyti: tarp Boristenio ir Hipanio upių yra vieta, kuri vadinasi Eksampėjas. Aš ją anksčiau minėjau ir sakiau, kad ten yra kartaus vandens šaltinis, kuris, įsiliejęs į Hipanį, daro jo vandenį neįmanomą gerti. Toje vietoje yra varinis indas, šešis kartus didesnis už tą kraterą, kuris, paaukotas Kleombroto sūnaus Pausanijo[65], stovi prie įėjimo į Pontą. Kas jo nematė, paaiškinsiu, koks jis: į tą skitų indą lengvai telpa 600 amforų; jų sienų storis 6 pirštai. Vietiniai sako, kad jis esąs padarytas iš strėlių antgalių. Mat skitų kara-

lius Ariantas, norėdamas sužinoti, kiek turi valdinių, įsakė kiekvienam atnešti po vieną strėlės antgalį. Kas neatneš, tą žadėjo nubausti mirtimi. Buvo sunešta baisi daugybė tų antgalių. Karalius nutarė iš jų ką nors padaryti ir palikti atminimui. Tad padirbdino tą indą ir pastatė toje Eksampėjo vietovėje.

82. Tiek girdėjau apie skitų skaičių. Nuostabių dalykų šioje šalyje nėra, išskyrus tai, kad teka daug ir labai didelių upių. Bet pasakysiu, kuo verta stebėtis, be tų upių ir lygumų didumo: skitai rodo uoloje palei Tyro upę įspaustą Heraklio pėdą, panašią į vyro kojos pėdsaką, tik dviejų uolekčių dydžio. Tokia yra ta pėda. Dabar grįšiu prie savo ankstesnio pasakojimo.

83 Kai Darijus ruošėsi žygiuoti prieš skitus ir siuntinėjo įsakymus vieniems atsiųsti pėstininkų kariuomenės, kitiems — laivų, tretiems — statyti tiltą per Trakijos Bosporą, Histaspo sūnus Artabanas, Darijaus brolis, prašė jokiu būdu nežygiuoti į Skitiją įrodinėdamas, kaip sunku esą skitus užpulti. Bet nors ir gerai patarė, Darijaus neįstengė perkalbėti. Artabanas liovėsi įtikinėjęs, o Darijus, kai viskas buvo paruošta, išžygiavo iš Sūzų.

84. Tuo metu vienas persas — Ojobazas — paprašė Dariją palikti namie vieną iš trijų jo sūnų, turinčių eiti į karą. Šis atsakė, kad jam, kaip draugui ir nedaug prašančiam, paliksiąs visus sūnus. Ojobazas apsidžiaugė tikėdamasis, kad visi jo sūnūs bus atleisti nuo žygio. O karalius įsakė tarnams nužudyti visus tris Ojobazo sūnus. Šitaip jie liko namie jo nužudyti.

85. Darijus, išžygiavęs iš Sūzų, atkeliavo į tą Kalchedono[66] apylinkės dalį, kuri yra prie Bosporo. Mat ten buvo pastatytas tiltas. Iš čia, sėdęs į laivą, plaukė link Kianėjų uolų, kurios anksčiau, helėnų pasakojimu, judėjusios. Užsilipęs ant aukšto kalno, jis gėrėjosi ta [Svetingąja] jūra. Iš tikrųjų yra ko ja gėrėtis. Juk tai nuostabiausia iš visų jūrų! Jos ilgis 11 100 stadijų, plotis pačioje plačiausioje vietoje 3300 stadijų. Sąsaurio plotis 4 stadijai. o siauros vandens juostos, vadinamos Bosporu, ilgis (ten buvo pastatytas tiltas) 120 stadijų. Bosporas tęsiasi iki Propontidės[67]. Ši, būdama 500 stadijų pločio ir 1400 stadijų ilgio, įsilieja į Helespontą. (Tai 7 stadijų pločio ir 400 stadijų ilgio jūros sąsiauris.) Helespontas garma į vadinamosios Egėjo jūros gelmes.

86. Tos jūros buvo išmatuotos šitaip: laivas per ilgiausią vasaros dieną nuplaukia apytiksliai 70 000 sieksnių, o naktį — 60 000 sieksnių. Iš Bosporo į Fasio žiotis (čia yra ilgiausia jūros vieta) plaukiant, praeina 9 dienos ir 8 naktys. Tai sudaro 1 110 000 sieksnių, arba 11 100 stadijų. Iš Sindikės į Temiskyrą prie Termodonto upės[68] (čia yra plačiausia jūros vieta) plaukiama tris dienas ir dvi naktis. Tai bus 33 000 sieksnių, arba 3 300 stadijų. Taip aš išmatavau [Svetingąją] jūrą, Propontidę ir Helespontą. Į [Svetingąją] jūrą įteka ežeras, nedaug ką mažesnis už pačią jūrą. Jis vadinasi Meotų ežeru, arba [Svetingosios] jūros motina.

87. Pasigėrėjęs ta jūra, Darijus nuplaukė atgal prie tilto. Jį pastatė samietis architektas Mandroklis. Apžiūrėjęs ir Bosporą, Darijus pastatė dvi baltojo marmuro stelas ir įrašė į vieną asiriškai, į kitą helėniškai visas savo valdomas tautas (į karą vedė jas visas). Pėsčiųjų ir raitųjų žmonių, neskaitant laivų įgulų,— 700 000, laivų — 600. Tas stelas vėliau bizantiečiai nusigabeno į savo polį ir iš jų pastatė Artemidės Ortijos aukurą — nesunaudojo tik vieno akmens, pilno asiriškų rašmenų: jis buvo paliktas šalia Dioniso šventyklos Bizantijyje. Toji vieta, kur buvo pastatytas Bosporo tiltas, mano apskaičiavimu, turėjo būti pusiaukelėje tarp Bizantijo ir prie sąsiaurio stovinčios šventovės[69].

88. Darijus, patenkintas tiltu, jo statytoją Mandroklį apdovanojo daugybe visokių dovanų. Už dalį jų Mandroklis užsakė paveikslą, kuriame būtų pavaizduota tilto statyba, karalius Darijus, sėdintis garbingiausioje vietoje, ir tuo tiltu einanti kariuomenė. Paveikslą Mandroklis paaukojo Heros šventyklai, esančiai Samo saloje, ir šitaip po juo užrašė:

Bosporą perjuosęs tiltu, Mandroklis kaip dovaną Herai
Piešinį tiltui atmint dailų aukoja čionai.
Sau jis uždėjo garbės vainiką ir šlovę samiečiams
Pelnė išpildęs šventai Darijaus valią didaus.

89. Tokį daiktą atminimui paliko tilto statytojas. Darijus, apdovanojęs Mandroklį, tiltu perėjo į Europą; jonėnams jis įsakė plaukti jūra iki Istro žiočių, ten jo palaukti ir laukiant statyti tiltą per Istrą. (Laivynui vadovavo jonėnai, eoliečiai ir helespontiečiai.) Tad laivynas, praplaukęs Kianėjų uolas, traukė tiesiog į Istrą. Atplaukęs

dvi dienas varėsi upe aukštyn, kol atsidūrė toje vietoje, kur upė skyla į kelias šakas, ir ten per upę pradėjo tiesti tiltą. Darijus, perėjęs tiltą, žygiavo per Trakiją ir, priėjęs Tearo upės šaltinius, tris dienas ilsėjosi.

90. Aplinkiniai žmonės pasakoja, kad Tearas iš visų upių geriausiai tinka gydymui — ypač žmonių ir arklių niežams gydyti. Jo šaltinių yra 38, ir visi išteka iš tos pačios uolos. Vieni jų šilti, kiti šalti. Kelias į juos tokio ilgio kaip iš Herėjos, esančios prie Perinto[70], ir iš Apolonijos[71], plytinčios prie Svetingosios jūros,— kiekvienas dviejų dienų ilgio. Tearas įteka į Kontadesdo upę, Kontadesdas — į Agrianą, Agrianas — į Hebrą, o Hebras — į jūrą ties Enoso poliu[72].

91. Priėjęs tą upę, Darijus ilsėjosi ir, gėrėdamasis jos vandeniu, pastatė stelą su tokiu užrašu: „Tearo upės šaltiniai teikia geriausią ir puikiausią vandenį iš visų upių. Ir pas juos buvo atkeliavęs, žygiuodamas į Skitiją, geriausias ir šauniausias iš visų žmonių — Darijus, Histaspo sūnus, persų ir viso žemyno karalius.“ Taip buvo užrašyta.

92. Iš čia žygiuodamas, Darijus priėjo kitą upę; ji vadinasi Artiskas, teka per odrisų kraštą[73]. Prie tos upės jis štai ką padarė: parodė kariams vietą ir įsakė kiekvienam vyrui paimti po akmenį ir sunešti juos į tą vietą. Kai įsakymas buvo įvykdytas, toje vietoje išdygo dideli akmenų kalnai. Juos palikęs, Darijus žygiavo toliau.

93. Prieš ateidamas prie Istro, jis užkariavo getus[74], tikinčius, kad žmogus esąs nemirtingas. Mat Salmidese[75] gyvenantys trakai ir anapus Apolonijos bei Mesambrijos[76] polių įsikūrę vadinamieji skirmiadai ir nipsėjai Darijui pasidavė nesipriešindami, o getai, kurie visai be reikalo pasipriešino, tuojau buvo pavergti, nors jie yra iš visų trakų narsiausi ir doriausi.

94. Žmogaus nemirtingumą getai įsivaizduoja šitaip: jie tariasi ne mirštą, o einą pas dievą Salmoksį[77]. Kai kurie iš jų tą patį dievą vadina Gebeleidžiu. Kas penkeri metai getai siunčia burtų keliu vieną saviškį pas Salmoksį paprašyti jį, ko tuo laiku reikia. Siunčia šitaip: vieni vyrai laiko tris ietis, kiti čiumpa už rankų ir kojų siunčiamąjį pas Salmoksį, išmeta aukštyn, kad kristų ant iečių. Jeigu žmogus, iečių pervertas, miršta, jie mano, kad dievas yra palankus, jei nemiršta, tai kaltina pasiun-

tinį sakydami, kad jis blogas žmogus, ir siunčia kitą, įdavę dar gyvam savo pavedimus. Tie patys trakai šaudo iš lankų į žaibą ir perkūną grasindami dievui, nes, išskyrus savąjį, nepripažįsta jokio kito dievo.

95. Kaip sužinojau iš helėnų, gyvenančių Helesponte ir Ponte, tas Salmoksis buvęs žmogus ir vergavęs Same pas Mnesarcho sūnų Pitagorą. Paskui tapęs laisvas, susikrovęs didelius turtus ir grįžęs į savo kraštą. Kadangi trakai tais laikais gyveno vargingai ir buvo kvailoki, o Salmoksis jau buvo susipažinęs su jonėnų gyvenimo būdu ir geresniais papročiais negu trakų — juk jam teko bendrauti su helėnais ir ypač su išmintingiausiu jų vyru Pitagoru,— jis įsirengęs menę vyrams puotauti ir, pasikvietęs kilmingiausiuosius, vaišindamas įtikinėdavęs, jog nei jis pats nemirsiąs, nei jo svečiai, nei jų vaikai — visi nukeliausią į tokią vietą, kur gyvensią amžinai ir turėsią visokių gėrybių. Šitaip kalbėdamas ir elgdamasis, jis pasistatydinęs požeminį būstą. Kai būstas buvęs baigtas, Salmoksis pasislėpęs nuo trakų. Tame požeminiame būste jis gyvenęs trejus metus Trakai jo pasigedę ir apraudoję kaip mirusį. Ketvirtaisiais metais jis vėl pasirodęs trakams, ir jie patikėję tuo, ką buvo aiškinęs Salmoksis. Štai ką, sako, jis padaręs.

96. Tuo pasakojimu ir požeminio būsto buvimu negaliu nei tikėti, nei netikėti, tik manau, kad Salmoksis gyveno daug anksčiau už Pitagorą. Man vis tiek, ar tas Salmoksis buvo žmogus, ar vietinis getų dievas. Štai tokius getus Darijus užkariavo ir privertė žygiuoti kartu su visa kariuomene.

97. Atkeliavęs su pėstininkais prie Istro ir su visais persikėlęs per upę, Darijus liepė jonėnams tiltą išardyti ir kartu su visais jūrininkais eiti sausuma paskui jį. Jonėnams jau ruošiantis tiltą ardyti, Kojas, Erksandro sūnus, mitilėniečių vadas, pasiteiravęs, ar Darijui bus malonu išklausyti bent kieno nuomonę, šitaip jam pasakė: „O karaliau, tu rengiesi žygiuoti į šalį, kurioje nepamatysi nei apsėtų plotų, nei gyvenamų polių. Todėl tą tiltą palik stovėti; jam saugoti paskirk tuos, kurie jį pastatė. Jeigu mums, susiradus skitus, viskas pavyks gerai, tai turėsime per kur grįžti, o jeigu negalėsime jų rasti, tai saugiai atsitrauksime. Aš nemanau, kad mus skitai nugalės, bet galime jų nerašti ir klaidžiodami patirti nelaimių. Galėtų

kas nors pasakyti, kad taip kalbu norėdamas čia pasilikti, bet aš, karaliau, pasakiau savo nuomonę todėl, kad manau, jog ji teisinga, o pats nepasiliksiu, žygiuosiu su tavimi.“ Darijui labai patiko toji nuomonė ir šitaip atsakė: „Lesbieti, kai laimingai grįšiu namo, būtinai ateik pas mane, kad už gerą tavo patarimą galėčiau atsilyginti gerais darbais.“

98. Taip pasakęs, Darijus užmezgė ant botago šešiasdešimt mazgų ir, pasišaukęs jonėnų tironus, jiems pasakė: „Jonėnai, aš atšaukiu savo nurodymą nugriauti tiltą. Imkite šitą botagą ir šitaip darykite: kai tik pamatysite, kad aš su kariuomene jau išžygiavau prieš skitus, nuo to laiko kasdien atriškite po vieną mazgą. Jeigu per tą laiką negrįšiu ir visi mazgai bus atrišti ir šitaip atskaičiuotos dienos, plaukite namo. Iki to laiko saugokite tiltą, stropiai juo rūpinkitės, nes aš pakeičiau savo nuomonę. Taip darydami, man labai įsiteiksite.“ Šitai pasakęs, Darijus išžygiavo.

99. Trakija už skitų šalies išsikišusi į jūrą, o skitų šalis prasideda ten, kur jūra sudaro įlanką ir kur įteka Istras (jo žiotys atkreiptos į pietryčius). Aš dabar nupasakosiu Skitijos pajūrį pradėdamas nuo Istro, kad galėčiau nustatyti jos ilgį. Nuo Istro jau turime senąją Skitiją, besitęsiančią į pietus iki vadinamojo Karkinitidės polio. Nuo jo einant tolyn pajūriu, šalis darosi kalnuota ir išsikišusi į jūrą. Nuo čia iki atšiauriojo Chersoneso[78] gyvena taurų gentis. Tas Chersonesas išsikiša į jūrą rytų pusėn. Mat du trečdalius Skitijos supa jūra (rytuose ir pietuose), panašiai kaip Atiką. Taurai gyvena toje Skitijos dalyje, kuri atitinka Atiką, jeigu tartume, kad ne atikiečiai, o kita kuri gentis gyventų Sunijo kyšulyje, išlindusiame į jūrą, kitaip tariant, plote nuo Toriko demo iki Anaflisto demo, žinoma, jei galima mažus daiktus lyginti su dideliais. Tokia yra taurų šalis. Kas nėra plaukęs pro tas Atikos vietas, tam pateiksiu kitą palyginimą: panašiai būtų, jeigu Japygijoje nuo Brentesijo uosto[79] iki Tarento gyventų, užsiėmę žemės, ne japygai, o kuri kita gentis. Šalia šių palyginimų galėčiau pateikti daug kitų pavyzdžių, iš kurių būtų aišku, į ką panaši taurų šalis.

100. Einant tolyn nuo taurų, vėl gyvena skitai iš dalies į rytus tolyn jūros pakrante, iš dalies į vakarus nuo Kimerijos Bosporo ir Meotų ežero iki Tanajo upės, kuri

įteka į to ežero tolimiausią kampą. Nuo Istro einant gilyn į žemyną, Skitija ribojasi pirmiausia su agatirsais, toliau — su neurais, dar toliau — su androfagais ir pagaliau — su melanchlenais.

101. Skitija yra keturkampė ir dviejose pusėse leidžiasi į jūrą, todėl susidaro vienodas atstumas ir einant į žemyno pusę, ir pajūriu. Mat nuo Istro iki Boristenio — dešimt dienų kelio, nuo Boristenio iki Meotų ežero — vėl dešimt, o nuo pajūrio iki melanchlenų, gyvenančių anapus skitų,— dvidešimt dienų kelio. Vienos dienos kelią prilyginu dviem šimtams stadijų. Vadinasi, skitų pajūris skersai būtų 4000 stadijų ilgio, o išilgai tolyn į žemyną — vėl 4000 stadijų. Tokio didumo yra ši šalis.

102. Skitai, nutarę, kad vieni neįstengs atviroje kovoje atremti Darijaus kariuomenės, išsiuntinėjo pasiuntinius pas savo kaimynus. Kaimynų karaliai tuo metu susirinkę svarstė, ką daryti, kad atžygiuoja didelė kariuomenė. Ten buvo suėję taurų, agatirsų, neurų, androfagų, melanchlenų, gelonų, budynų ir sauromatų karaliai.

103. Taurų papročiai yra tokie: deivei mergelei paaukoja iš sudužusio laivo išsigelbėjusius jūrininkus ir šiaip vėjų atblokštus helėnus, kuriuos tik sučiumpa. Aukoja šitaip: pirma, atlikę tam tikras apeigas, su lazda trenkia tokiam per galvą ir užmuša. Vieni sako, kad užmuštųjų kūnus jie numeta nuo stačios uolos į jūrą (šventovė pastatyta ant stačios uolos), o galvas prikala prie stulpų; kiti teigia, kad su galva daro tą patį, o kūnus ne meta žemyn, bet užkasa į žemę. Taurai sako, jog deivė, kuriai jie aukoja, esanti Agamemnono duktė Ifigenija[80]. Su paimtais priešais jie šitaip elgiasi: kiekvienas, nupjovęs priešui galvą, parsineša namo, užmauna ant ilgo smaigo ir iškelia virš stogo, dažniausiai aukščiau kamino. Jie tvirtina, kad tos ore tabaluojančios galvos saugančios namą. Verčiasi karais ir plėšikavimais.

104. Agatirsai[81] yra labiausiai išlepę, mėgsta auksinius papuošalus. Jie visomis moterimis naudojasi bendrai, kad visi būtų broliai ir, būdami saviškiai, nepavydėtų vieni kitiems, nesipyktų. Kiti jų papročiai tokie kaip trakų.

105. Neurų papročiai skitiški. Skaičiuojant vieną žmonių kartą atgal nuo Darijaus žygio, jie buvo priversti palikti savo šalį dėl gyvačių. Ne tik pačioje šalyje jų priviso, bet dar daugiau jų atšliaužė iš dykumos, esančios

šalies viduryje. Dėl to neurai paliko savo kraštą ir apsigyveno budynų šalyje. Atrodo, jie yra burtininkai. Mat skitai ir Skitijoje gyvenantys helėnai tvirtina, jog kasmet kiekvienas neuras keletui dienų pavirstąs vilku ir paskui vėl atvirstąs žmogumi. Manęs tokios jų kalbos neįtikina, bet jie vis tiek savaip įrodinėja ir net prisiekinėja.

106. Androfagų papročiai žiauriausi iš visų žmonių: jie nežino, kas yra teisingumas, ir neturi jokių įstatymų. Tai klajokliai. Drabužius dėvi panašius į skitų, bet kalba jų kitokia. Tuose kraštuose tik jie vieni valgo žmogieną.

107. Melanchlenai dėvi juodus drabužius, todėl jie taip vadinami. Jų papročiai skitiški.

108. Budynai — didelė ir gausi gentis. Visų jų akys mėlynos ir plaukai rudi. Jų šalyje yra viena medinė tvirtovė vardu Gelonas. Kiekvienos jo sienos ilgis 30 stadijų. Tos sienos aukštos ir medinės. Namai ir šventyklos taip pat medinės. Šventyklos helėniškos, helėnų dievams skirtos. Jose stovi medinės statulos, aukurai. Kas treji metai jie švenčia Dioniso šventę ir rengia bakchanalijas. Mat gelonai kilę iš helėnų: išvyti iš pajūrio prekybos vietų, apsigyveno pas budynus. Jų kalba yra skitų ir helėnų kalbų mišinys.

109. Budynų ir kalba skiriasi nuo gelonų kalbos, ir gyvenimo būdas kitoks. Mat senieji gyventojai budynai yra klajokliai. Tik jie vieni iš visų tos šalies gyventojų maitinasi eglių kankorėžiais, o gelonai dirba žemę, valgo duoną, augina vaismedžius. Jie nepanašūs į budynus nei savo išvaizda, nei odos spalva. Bet helėnai ir gelonus vadina budynais. Tai neteisinga. Jų visa šalis apaugusi įvairiais tankiais miškais. Tų miškų tankumyne yra didelis ežeras, o aplinkui — nendrių priaugusios pelkės. Tame ežere veisiasi ūdros, bebrai ir kitokie žvėreliai keturkampiu snukiu. Jų kailiukus prisisiuva prie kailinių, o jų vyriškus lytinius organus vartoja kaip vaistus įsčioms gydyti.

110. Apie sauromatus štai kas pasakojama. Kai helėnai kariavo su amazonėmis (amazones skitai vadina oiorpata; helėnų kalba tai reiškia „vyrų žudikės“, nes „oior“ reiškia „vyras“, o „pata“—„žudyti“), pagal padavimą, helėnai, laimėję kovą prie Termodonto, įsisodinę į tris laivus paimtąsias į nelaisvę amazones ir išplaukę.

Jūroje tos amazonės užpuolusios ir išžudžiusios visus vyrus. Apie laivus jos nenusimaniusios, nemokėjusios naudotis nei vairu, nei burėmis, nei irklais. Todėl, vyrus išžudžius, jas nešioję vėjai ir bangos, kol buvusios nublokštos į Kremnus prie Meotų ežero. Kremnai yra laisvųjų skitų žemėje. Ten amazonės išlipusios iš laivų ir keliavusios pėsčiomis iki gyvenamųjų vietų. Užtikusios arklių kaimenę, jos pasigrobusios arklius ir raitos ėmusios plėšti skitų kraštą.

111. Skitai niekaip negalėję suprasti, kas čia per padarai: ir jų kalba, ir apranga, ir giminė buvo nežinoma. Tad stebėjęsi nesuvokdami, iš kur tokios žmogystos — net palaikę jas žvaliais jaunuoliais ir stoję su jomis į kovą. Po kovos iš rastų lavonų supratę, kad čia moterys. Tada skitai nutarę moterų daugiau nežudyti ir pasiųsti pas jas maždaug tiek pat jaunikaičių, kiek spėję esant amazonių. Jaunikaičiams liepę pasistatyti stovyklą netoli tų moterų ir viską daryti taip, kaip jos darysiančios; bet jeigu jos imsiančios vytis, jie turį ne kovoti, o bėgti. Kai jos liausiančios vytis, jie grįšią ir vėl pasistatysią stovyklą. Šitaip sugalvoję skitai, norėdami iš jų susilaukti vaikų.

112. Nusiųstieji jaunikaičiai elgęsi taip, kaip buvo liepti. Amazonės, supratusios, kad jie atvykę neturėdami piktų kėslų, davusios jiems ramybę. Abi stovyklos ėmusios kasdien vis labiau artėti. Jaunikaičiai, kaip ir amazonės, neturėję nieko daugiau, kaip tik ginklus ir arklius, gyvenę, kaip ir jos, iš medžioklės ir plėšimų.

113. Vidurdienį amazonės štai ką darydavusios. Išsiskirstydavusios pavieniui arba po dvi, kad toliau viena nuo kitos atliktų gamtos reikalus. Pamatę ir skitai ėmę taip elgtis. Kai kažkuris jų kartą užkalbinęs atsiskyrusią amazonę, toji jo neatstūmusi ir jam atsidavusi. Susikalbėti jiedu negalėję, nes nesupratę vienas kito kalbos, bet rankos mostu ji parodžiusi, kad jis ateitų čia rytoj ir atsivestų kitą, ženklais aiškindama, jog jos būsiančios dvi — ji atsivesianti draugę. Jaunikaitis parėjęs ir viską papasakojęs kitiems. Rytojaus dieną į tą pačią vietą atėjęs jis pats ir atsivedęs kitą. Ten radę jau laukiančias dvi amazones. Tai sužinoję, kiti jaunikaičiai ir patys prisivilioję amazones.

114. Tada jie sujungę abi stovyklas ir gyvenę drauge, kiekvienas turėdamas žmoną tą, kuri jam pirmoji atsidavusi. Vyrai moterų kalbos negalėję išmokti, bet moterys vyrų kalbą supratusios. Kai jau galėję susikalbėti, vyrai amazonėms pasakę: „Mes turime tėvus, turime turto. Ilgiau šitaip gyventi negalime, nes privalome grįžti pas saviškius ir gyventi su jais. Jūs būsite mūsų žmonos, jokių kitų žmonų neimsime.“ Į tai jos atsakiusios: „Mes negalėtume gyventi su jūsų moterimis, nes pratusios kitaip gyventi. Mes šaudome iš lanko, mėtome ietis ir jodinėjame, o moteriškų darbų nemokame. Jūsų moterys nedaro to, ką mes darome. Jos, sėdėdamos vežimuose, dirba moterų darbus, neina nei medžioti, nei niekur kitur. Tad negalėtume su jomis sugyventi. Bet jei norite turėti mus už žmonas ir garbingi būti, eikite pas tėvus, atsiimkite savo dalį, o paskui čia grįžkite ir gyvenkite nuo jų atskirai.“

115. Jaunikaičiai jų paklausę ir taip padarę. Kai, atsiėmę savo dalį, jie grįžę pas amazones, tos jiems pasakiusios: „Mus ima baimė ir siaubas, kad reikės gyventi šioje šalyje: iš jūsų atėmėme tėvus, padarėme daug žalos jūsų žemei. Bet kadangi norite, kad būtume jūsų žmonos, padarykime šitaip: iškeliaukime iš šitos žemės ir, persikėlę per Tanajo upę, ten apsigyvenkime.“

116. Jaunikaičiai ir tada paklausę. Persikėlę per Tanajį, jie tris dienas ėję į rytus nuo šios upės ir tris dienas į šiaurę nuo Meotų ežero. Atkeliavę į tą kraštą, kuriame ir dabar gyvena, čia įsikūrę. Nuo tada sauromatų moterys laikosi senovės papročių: joja į medžioklę su vyrais arba vienos be vyrų, žygiuoja į karą ir dėvi tuos pačius drabužius kaip ir vyrai.

117. Sauromatų kalba skitiška, bet negryna jau nuo senovės, nes amazonės nebuvo gerai jos išmokusios. Su vedybomis taip yra: nė viena mergina neišteka tol, kol užmuša priešą vyrą. Kai kurios taip ir pasensta netekėjusios, nes negali patenkinti papročių.

118. Pas visų šių genčių karalius, susirinkusius pasitarti, atvyko skitų pasiuntiniai ir išdėstė, kad persų karalius, užkariavęs visas gentis aname žemyne, nutiesė tiltą per Bosporo sąsiaurį, perėjo į šitą žemyną ir, pavergęs trakus, stato tiltą per Istrą, norėdamas ir čia viską pavergti: „Jūs nesėdėkite nuošaly rankas sudėję ir

neleiskite mums žūti. Susitarę vieningai pasitikime užpuoliką. Jeigu taip nedarysite, tai mes spaudžiami arba paliksime savo šalį, arba vietoje susitarsime su priešu. Ką gi kita galime daryti, jei jūs nesiryšite mums pagelbėti?! Jums nuo to nė kiek nebus lengviau: persai ateis ir pas jus, kaip atėjo pas mus,— užkariavę mus, nepasigailės ir jūsų. Savo žodžius mes patvirtinsime svariu įrodymu: jei persai žygiuotų tik prieš mus, trokšdami atkeršyti už tai, kad buvo pavergti, tai turėtų visų kitų genčių nepulti, tiesiog žygiuoti į mūsų kraštą. Tada visiems būtų aišku, kad žygiuoja prieš skitus, o ne prieš kuriuos kitus. Bet dabar jie, persikėlę į šį žemyną, pavergia visus, kuriuos tik pakeliui užtinka: jau užkariavo ten visus trakus, taip pat mūsų kaimynus getus."

119. Skitams visa tai pranešus, susirinkę karaliai ėmė svarstyti, ir nuomonės pasidalijo per pusę: gelonas, budynas ir sauromatas susitarė skitams padėti, o agatirsas, neuras, androfagas, melanchlenas ir taurų karalius šitaip skitams atsakė: „Jeigu jūs nebūtumėte anksčiau darę persams skriaudų ir nebūtumėte pirmieji jų užpuolę, tai būtumėte teisūs prašydami to, ko prašote, ir mes, jūsų paklausę, pasielgtume taip, kaip ir jūs. Bet dabar jūs, be mūsų žinios įsiveržę į jų žemę, valdėte persus tiek ilgai, kiek dievas jums leido, ir jie dabar, to paties dievo kurstomi, tuo pačiu atsilygina jums. O mes nei tada tiems žmonėms nieko blogo nedarėme, nei dabar pirmieji stosime prieš juos. Bet jeigu jie įsiverš į mūsų šalį ir pradės plėšti, nesitaikstysime su jais. Kol tai įvyks, liksime namie. Mat mes manome, kad persai žygiuoja ne prieš mus, o prieš tų nedorybių kaltininkus."

120. Tai išklausę, skitai nutarė į atvirą kovą nestoti, nes sąjungininkai atsisakė padėti, ir iš lėto tvarkingai trauktis, pakeliui užtiktus šulinius ir šaltinius užpilti žemėmis ir žolę sunaikinti. Taip pat nutarė pasidalyti į dvi dalis: prie vienos jų dalies, vadovaujamos Skopasio, turėjo prisijungti sauromatai. Jei persai žygiuos prieš juos, jie turi trauktis Tanajo upės link palei Meotų ežerą, o jei priešai pradės trauktis,— juos persekioti. Šita kariuomenė priklausė vienai iš trijų Skitijos dalių ir gavo nurodymą eiti tuo keliu. Kitos dvi Skitijos dalys — didžioji, valdoma Idantirso, ir trečioji, kurioje karaliavo Taksakis,— susijungusios ir priėmusios į savo tarpą

gelonus su budynais, turėjo trauktis vienos dienos kelio atstumu nuo persų ir daryti tai, kas nutarta. Pirmiausia jie turėjo įvilioti persus į žemes tų genčių, kurios atsisakė padėti, ir juos sukiršinti. Jeigu tie nepanorėjo stoti į karą su persais, tai tegul prieš savo valią pakariauja su priešu. Paskui toji kariuomenė turėjo grįžti į savo kraštą ir pulti, jei tai bus reikalinga.

121. Šitaip nutarę, skitai pasitiko Darijaus kariuomenę į priekį pasiuntę žvalgus — geriausius savo raitelius. Kibitkas su žmonomis ir vaikais, gyvulius, išskyrus tuos, kurie bus reikalingi maistui, pasiuntė į priekį ir liepė varytis tolyn į šiaurę.

122. Tad gurguolės važiavo priekyje, o skitų žvalgai, atradę persus maždaug trijų dienų atstumu nuo Istro, pasistatė stovyklą vienos dienos atstumu nuo jų ir pradėjo naikinti visus augalus. Persai, pamatę skitų raitelius, pradėjo eiti jų pėdsakais, nes tie visą laiką traukėsi. Paskui persai užtiko vieną skitų kariuomenės dalį ir ėmė vytis ją į rytus Tanajo link. Kai skitai persikėlė per upę, paskui juos persikėlė persai ir vijosi skitus tol, kol, perėję sauromatų kraštą, atėjo pas budynus.

123. Žygiuodami per skitų ir sauromatų šalį, persai neturėjo ką plėšti, nes žemė buvo tuščia ir nedirbama. Bet kai įsiveržė į budynų kraštą, užtiko medinę tvirtovę, iš kurios budynai buvo pasitraukę, ir ją padegė. Tai padarę, žygiavo tolyn skitų pėdsakais, kol priėjo dykumą. Joje žmonės negyvena; ji yra anapus budynų į šiaurę ir užima septynių dienų kelio plotą. Anapus dykumos gyvena tisagetai; iš ten išteka keturios didelės upės; perbėgusios meotų[82] žemę, jos įsilieja į Meotų ežerą. Jų vardai tokie: Likas, Oaras, Tanajis, Sirgis[83].

124. Priėjęs dykumą, Darijus liovėsi vijęsis priešus ir apsistojo su kariuomene prie Oaro upės. Čia jis ėmė statyti aštuonis įtvirtinimus: vieną nuo kito vienodu atstumu — maždaug 60 stadijų tarpais. Jų griuvėsiai ir mano laikais tebėra. Kol Darijus čia darbavosi, jo persekiojamieji skitai apėjo jį iš šiaurės ir grįžo į Skitiją. Staiga dingus skitams ir niekur daugiau nepasirodant, Darijus metė įpusėtus statyti sutvirtinimus ir apsisukęs patraukė į vakarus manydamas, kad ten yra visa skitų kariuomenė ir kad skitai pabėgo į vakarus.

125. Darijus nuskubėjo su kariuomene į Skitiją, aptiko abi susijungusias skitų kariuomenės dalis ir ėmė jas vytis. Bet skitai visą laiką buvo jo priekyje vienos dienos atstumu. Kai Darijus nenustojo vijęsis, skitai pasielgė kaip buvo numatę: pasitraukė į žemes tų, kurie buvo atsisakę jiems padėti,— pirmiausia į melanchlenų šalį. Kai įsiveržę skitai su persais juos išgąsdino, skitai nuviliojo persus į androfagų žemę; išgąsdinę androfagus, jie patraukė į neurų šalį, o kai šie irgi buvo išgąsdinti, nuėjo pas agatirsus. Tie, pamatę išsigandusius kaimynus bėgančius nuo skitų, pasiuntė šauklį pas skitus, kol šie dar neįsiveržė, su draudimu skitams įžengti į jų valdas. Agatirsai pagrasino pulsią skitus, jei šie mėgins įsiveržti į jų kraštą. Tai paskelbę, jie nuskubėjo su kariuomene prie savo pasienio, ketindami atmušti puolimą. O melanchlenai, androfagai, neurai nedrįso pasipriešinti įsiveržusiems skitams ir persams. Užmiršę savo ankstesniuosius grasinimus, jie pilni baimės bėgo tolyn į šiaurę, į dykumą. Bet skitai neįsiveržė pas agatirsus, uždraudusius jiems tai padaryti, ir persus iš neurų krašto vėl nusiviliojo į savąją šalį.

126. Kai šitoks karas truko ilgą laiką ir nebuvo matyti jo galo, Darijus pasiuntė vieną raitelį pas skitų karalių Idantirsą, kad šitaip pasakytų: „Keistuoli, ko visą laiką bėgi, nors galėtum daryti viena iš dviejų: jei tariesi galįs su mano pajėgomis susiremti, tai sustok ir, paliovęs bastytis, kaukis su manimi. O jeigu prisipažįsti esąs per silpnas, tai paliauk lakstęs ir ateik tartis su savo valdovu, atsinešdamas dovanų žemės ir vandens“[84].

127. Į tai skitų karalius Idantirsas šitaip atsakė: „Aš ne toks, perse: dar niekada nebėgau nuo žmogaus iš baimės ir dabar nuo tavęs nebėgu. Aš elgiuosi taip, kaip ir taikos metu. Paaiškinsiu, kodėl tuojau pat nestoju su tavimi į kovą: mes neturime nei miestų, nei dirbamų žemių, mums nėra ko bijoti, kad jie bus paimti ar nuniokoti, todėl ir nėra reikalo greičiau su jumis stoti į kovą. O jeigu jau būtina jums su mumis susiremti, tai mes turime protėvių kapus: susiraskite juos ir pamėginkite sunaikinti. Tada sužinosite, ar su jumis kovosime dėl kapų, ar ne. Anksčiau su tavimi nesusiremsime, jei neturėsime tinkamos priežasties. Tai tiek apie kovą. O vie-

ninteliais mūsų valdovais aš laikau tik savo protėvį Dzeusą ir skitų karalienę Hestiją. O tau vietoj žemės ir vandens atsiųsiu tokių dovanų, kokių esi vertas. O kad tu sakaisi esąs mano valdovas, klius tau nuo manęs!" Toks buvo skitų atsakymas.

128. Šauklys su tokiu atsakymu iškeliavo pas Darijų. Skitų karaliai, išgirdę žodį „vergija", smarkiai pasipiktino. Tą kariuomenės dalį, kurioje buvo sauromatai ir kuriai vadovavo Skopasis, jie pasiuntė derėtis su jonėnais, paliktais saugoti tilto per Istrą. Kiti, likę vietoje, ryžosi persų daugiau nebevedžioti aplink ir pulti juos kiekvieną kartą, kai tik tie išeis ieškoti maisto. Taip skitai ir darė tykodami, kol Darijaus kariai išeis maisto ieškoti. Skitų raiteliai visą laiką nuvydavo persų raitelius, šie bėgdavo, kol susitikdavo savo pėstininkus, einančius jiems į pagalbą. Tada skitai, nuviję raitelius, grįždavo, nes bijojo pėstininkų. Tokius puolimus skitai ruošdavo ir naktimis.

129. Paminėsiu vieną nuostabų dalyką, kuris persams padėdavo, o puolantiems Darijaus stovyklą skitams kliudydavo, tai asilų bliovimas ir mulų išvaizda. Mat, kaip jau minėjau, skitų žemėje nesiveisia nei asilai, nei mulai. Visame jų krašte dėl šalčių iš viso nėra nei asilų, nei mulų. Taigi asilai bliaudami trikdė skitų raitelius. Dažnai, puolant jiems persus, arkliai, išgirdę asilų bliovimą, imdavo baidytis, gręžiodavosi, iš nustebimo karpydavo ausimis, nes niekada nebuvo girdėję tokio balso ir nematę tokio gyvulio. Beje, tai tik trumpą laiką padėdavo persams kovoti.

130. Skitai, matydami persų sąmyšį ir norėdami, kad jie Skitijoje pasiliktų ilgesnį laiką ir, visko stokodami, dar labiau kankintųsi, darė šitaip: palikę dalį gyvulių su piemenimis, pasitraukdavo į kitą vietą. Užėję persai pagrobdavo gyvulius ir didžiuodavosi savo sėkme.

131. Šitaip atsitikdavo dažnai. Darijaus padėtis darėsi kebli, ir jis nežinojo, ką daryti. Skitų karaliai, tai žinodami, nusiuntė pas jį šauklį su tokiomis dovanomis: paukščiu, pele, varle ir penkiomis strėlėmis. Persai pasiuntinį paklausė, ką tos dovanos reiškia. Šis atsakė, kad jam buvo liepta tik nunešti dovanas ir kuo greičiausiai grįžti, o persai, jei yra protingi, patys turėtų suprasti, ką jos reiškia. Tai išgirdę, persai ėmė tartis.

132. Darijaus nuomone, skitai jam pasiduodą su žeme ir vandeniu. Jis samprotavo šitaip: pelė gyvena žemėje ir maitinasi jos vaisiais kaip ir žmogus; varlė gyvena vandenyje; paukštis labiausiai panašus į žirgą; su strėlėmis jie atiduodą savo karinę galią. Tokią nuomonę pareiškė Darijus. Visai priešingai manė Gobrijas, vienas iš septynių vyrų, nuvertusių magą. Dovanų reikšmę jis aiškino šitaip: „O persai, jeigu jūs kaip paukščiai nenuskrisite į padanges arba kaip pelės nesulįsite į žemę, arba kaip varlės nesušoksite į vandenį, tai negrįšite namo, nes jus pervers šitos strėlės."

133. Šitaip persai aiškinosi tas dovanas. Tuo tarpu viena dalis skitų, kuriai anksčiau buvo įsakyta eiti sargybą palei Meotų ežerą, o vėliau — susisiekti su jonėnais, esančiais palei Istrą, atkeliavusi prie tilto, šitaip pareiškė: „Jonėnai, mes jums suteiksime laisvę, jei mūsų paklausysite. Girdėjome, kad Darijus liepė jums saugoti tiltą tik šešiasdešimt dienų, ir, jeigu jis per tą laiką negrįš, plaukti namo. Jei taip padarysite, tai nei Darijui, nei mums nenusikalsite. Taigi išlaukite nustatytąjį dienų skaičių ir plaukite namo." Jonėnams pažadėjus taip padaryti, skitai tuoj pasitraukė.

134. Savo šalyje likę skitai, nusiuntę Darijui dovanas, išrikiavo raitelius ir pėstininkus kovoti su persais. Jiems išsirikiavus, tarp eilių pranėrė kiškis. Pamatę kiškį, visi ėmė jį vytis. Kai šurmuliuodami skitai pradėjo šaukti, Darijus paklausė, ko priešai taip triukšmauja. Sužinojęs, kad jie gaudo kiškį, savo nuolatiniams pašnekovams taip pasakė: „Šitie žmonės mus visai niekina. Man atrodo, kad Gobrijas sakė teisybę apie skitų dovanas. Kadangi dabar jau ir man pačiam taip atrodo, reikia gerai apsvarstyti, kaip iš čia sveikiems namo grįžti." Į tai Gobrijas atsakė: „O karaliau, aš jau buvau girdėjęs, kaip sunku su skitais kariauti, o čia atžygiavęs dar labiau įsitikinau, kai pamačiau, kaip jie iš mūsų tyčiojasi. Man atrodo, reikia taip padaryti: kai ateis naktis, uždegti visas ugnis, kaip paprastai darome, palikti likimo valiai silpniausius kareivius ir, pririšus visus asilus, pasitraukti, kol skitai dar neatėjo prie Istro išardyti tilto arba jonėnai nenutarė mums ką bloga padaryti."

135. Šitaip patarė Gobrijas. Kai atėjo naktis, Darijus taip ir padarė: silpnus vyrus ir tuos, kurių žuvusių

mažiausiai gailėjo, taip pat visus pririštus asilus paliko stovykloje. Asilus paliko, kad jie bliautų, o žmones — dėl to, kad jie silpni, paaiškindamas, jog jis su visa rinktine kariuomene pulsiąs skitus, o silpnieji tuo laiku turį saugoti stovyklą. Šitaip įsakęs paliekamiems kariams ir uždegęs ugnis, Darijus kuo skubiausiai išžygiavo Istro kryptimi. Asilai, palikti vieni, dar labiau pradėjo bliauti. Skitai, girdėdami jų bliovimą, manė, kad persai tebėra savo vietoje.

136. Kai prašvito, paliktieji stovykloje suprato, kad Darijus juos išdavė, ir, tiesdami rankas į skitus, papasakojo, kas atsitiko. Tai išgirdę, skitai tuojau sujungė abi kariuomenės dalis (prie vienos buvo prisidėję sauromatai, prie kitos — budynai, gelonai) ir kuo greičiausiai ėmė vytis persus Istro link. Kadangi persų kariuomenėje daugiausia buvo pėstininkų ir niekas nežinojo kelio — nutiestų kelių ten iš viso nėra,— o skitų kariuomenė buvo raita ir žinojo visus trumpiausius kelius, tai abi kariuomenės kelyje nesusitiko, ir prie tilto skitai atjojo anksčiau už persus. Pamatę, kad persų dar nėra, skitai pasakė jonėnams, sėdintiems savo laivuose: „Jonėnai, nustatytosios dienos jau praėjo, o jūs čia tebesate, taigi elgiatės neteisingai. Juk iki šiol laukėte iš baimės, o dabar kuo greičiausiai išardykite tiltą ir keliaukite laisvi namo, dėkodami dievams ir skitams. Jūsų ligšiolinį valdovą mes taip sukriušime, kad jis daugiau niekur nebenorės žygiuoti."

137. Jonėnai pradėjo tartis, ką daryti. Atėnietis Miltiadas, Helesponto Chersoneso tironas, patarė skitų paklausyti ir jonėnus paleisti. Miletietis Histijėjas aiškino priešingai: visi jie yra tironai tik Darijaus dėka. Žlugus jo valdžiai, nei jis negalėtų miletiečių valdyti, nei niekas kitas — kitų. Mat kiekvienas polis tada užsinorės geriau demokratiškai tvarkytis, negu klausyti tirono. Histijėjui pasakius tokią nuomonę, visi jai pritarė, nors anksčiau buvo pritarę Miltiadui.

138. Štai vardai tų jonėnų, kurie priėmė šią nuomonę ir su kuriais karalius šiek tiek skaitėsi: helespontiečių tironai Dafnis abidietis, Hipoklis lampaskietis, Herofantas parietis, Metrodoras prokonesietis, Aristagoras kizikietis ir Aristonas bizantietis,— jie visi buvo Helesponto tironai. Ir Jonijos buvo: Stratis chijietis, Eakas samietis,

Laodamantas fokėjietis ir Histijėjas miletietis, kuris buvo pasakęs priešingą Miltiadui nuomonę. Iš eoliečių tironų ten buvo tik vienas žymus vyras — Aristagoras kimietis.

139. Priėmę Histijėjo nuomonę, jie nutarė šitaip ją papildyti ir darbais, ir žodžiais: pradėti tiltą ardyti iš Skitijos pusės ir išardyti tik tiek, kiek strėlė gali pasiekti: kad skitai matytų, jog jie ardo tiltą ir nepradėtų jėga veržtis per tiltą į šią Istro pusę. Taip pat nutarė skitams sakyti, ardydami tiltą iš Skitijos pusės, kad išardysią visą tiltą, vadinasi, padarysią taip, kaip skitai nori. Paskui visų vardu Histijėjas skitams atsakė: „Skitai, jūs mums norite gero ir visai teisingai liepiate greičiau padaryti darbą. Jūs nurodėte mums, kaip teisingai pasielgti, ir už tai mes jums esame dėkingi. Kaip matote, tiltą jau ardome ir visomis jėgomis stengsimės išsilaisvinti. Kol mes ardome, jūs turite suieškoti persus ir suradę atkeršyti už jus ir už mus taip, kaip jie to nusipelnė."

140. Skitai antrą kartą patikėjo jonėnais, manydami, kad tie sako tiesą, ir patraukė ieškoti persų, bet jų nerado. Dėl to kalti patys skitai, kam sunaikino ganyklas ir užpylė šulinius. Jei to nebūtų padarę, lengvai būtų galėję rasti persus. O dabar jie tarėsi geriausiai pasielgę, bet iš tikrųjų apsigavo. Skitai ieškojo persų tose vietose, kur buvo arkliams žolės ir vandens, manydami, kad ir jų priešai trauksis tomis vietomis. O tuo tarpu persai grįžo tuo pačiu keliu, kuriuo buvo nuėję, ir tik vargais negalais surado tiltą. Atėję naktį ir radę išardytą tilto galą, jie labai išsigando, manydami, kad jonėnai juos paliko.

141. Darijus turėjo vieną egiptietį, kurio balsas buvo baisiai stiprus. Pastatęs jį ant Istro kranto, karalius liepė pašaukti miletietį Histijėją. Šis taip ir padarė. Histijėjas, išgirdęs jį šaukiant, atplukdė laivus kariuomenei persikelti ir tiltą sutaisė.

142. Šitaip persai ištrūko, o skitai antrą kartą jų nesurado. Labiausiai už tai jie kaltino jonėnus, sakydami, kad šie, kaip laisvieji, yra blogiausi ir bailiausi iš visų žmonių, o kaip vergai — savo valdovo pataikūnai. Taip skitai niekino jonėnus.

143. O Darijus per Trakiją atžygiavo į Chersoneso Sestą. Iš čia persikėlė laivais į Aziją. Europoje strategu

paliko persą Megabazą, kuriam anksčiau buvo suteikęs didelę garbę gražiai apie jį atsiliepdamas. Kartą, kai Darijus, norėdamas suvalgyti granatą, prapjovė pirmą vaisių, jo brolis Artabanas paklausė, ko jis norėtų turėti tiek daug, kiek granato vaisiuje yra kauliukų. Darijus atsakė verčiau norįs turėti tiek Megabazų, negu visą Heladą užkariauti. Šiais žodžiais karalius labai pagerbė persą, o dabar jį paskyrė strategu ir davė jam iš savo kariuomenės 80 000 vyrų.

144. Megabazą helespontiečiai amžiams įsiminė dėl tokių jo pasakytų žodžių. Būdamas Bizantijyje, jis sužinojo, kad septyniolika metų anksčiau už bizantiečius tame krašte apsigyveno kalchedoniečiai. Tada jis pasakė, kad kalchedoniečiai buvo akli, pasirinkdami tokią vietą, nes kitaip jie nebūtų pasirinkę blogesnės žemės, kai buvo galima užsiimti daug geresnę. Taigi šitąjį Megabazą Darijus paskyrė strategu, ir jis užkariavo Helesponte viską, kas dar nepriklausė persams.

145. Tokius žygius nuveikė Megabazas. Tuo pačiu laiku kita didelė kariuomenė žygiavo į Libiją, o kodėl, paskui pasakysiu. Pirmiausia štai ką papasakosiu: argonautų palikuonis iš Lemno išvijo pelazgai — tie patys pelazgai, kurie pagrobė iš Braurono atėnietes moteris. Jie atplaukė į Lakedemoną ir, užlipę ant Taigeto kalno, užkūrė ugnį. Ją pamatę, lakedemoniečiai nusiuntė pas juos šauklį paklausti, kas jie tokie ir iš kur atvykę. Šie pasiuntiniui atsakė esą minijai, palikuonys herojų argonautų, kurie apsigyveno Lemno saloje ir pradėjo jų giminę. Lakedemoniečiai, sužinoję jų kilmę, antrą kartą pasiuntė šauklį paklausti, ko jie čia atplaukė ir kam tą ugnį kūrena. Atėjūnai atsakė, kad juos išvijo pelazgai ir atplaukė vėl į savo protėvių žemę. Juk tam jie turi teisę, todėl prašo leisti čia apsigyventi kartu su lakedemoniečiais, gauti dalį garbingų vietų ir atitinkamą plotą žemės. Lakedemoniečiai juos priėmė ir sutiko su minijų sąlygomis dėl to, kad tindaridai[85] dalyvavo Argo žygyje. Priėmę minijus, jie paskyrė ateiviams dalį savo žemės ir paskirstė po files. Šie tuojau vedė žmonas lakedemonietes, o iš Lemno atsigabentąsias atidavė kitiems.

146. Netrukus minijai pasidarė įžūlūs, ėmė reikalauti, kad jiems būtų leista dalyvauti karaliaus valdžioje, ir šiaip nedorai elgėsi. Tada lakedemoniečiai nutarė juos

išžudyti: suėmė ir uždarė į kalėjimą. Jie žudo tik naktimis, dieną bausmių niekam nevykdo. Kai buvo ruošiamasi minijus žudyti, jų žmonos, kilimo lakedemonietės ir žymių lakedemoniečių dukterys, išsiprašė, kad joms būtų leista įeiti į kalėjimą ir pasikalbėti kiekvienai su savo vyru. Lakedemoniečiai sutiko nemanydami, kad jos pasielgs klastingai. Žmonos įėjusios šitaip pasielgė: savo moteriškus drabužius atidavė vyrams, o pačios apsivilko jų drabužiais. Minijai, apsivilkę moteriškais drabužiais, išėjo iš kalėjimo tarsi moterys ir vėl susirinkę apsigyveno Taigeto kalne.

147. Tuo pačiu laiku Teras, Tisameno vaikaitis, Autesiono sūnus, Tersandro provaikaitis, Poliniko proprovaikaitis, išplaukė iš Lakedemono įsikurti kitur. Jis buvo kadmietis, Aristodemo sūnų Euristeno ir Proklio motinos brolis. Kol tiedu sūnūs buvo nepilnamečiai, jis buvo jų globėjas ir Spartos karalius. Sesers vaikams užaugus ir perėmus valdžią, Teras, nenorėdamas būti kitų valdomas ir pats valdžios paragavęs, pareiškė nepasiliksiąs Lakedemone ir plauksiąs pas savo giminaičius. Dabartinėje Teros saloje[86] (anksčiau ji vadinosi Kalistė) gyveno finikiečiai Membliaro, Pekilio sūnaus, palikuonys. Mat Kadmas, ieškodamas Europos, buvo užsukęs į Teros salą. Nežinia ar jam vieta patiko, ar buvo kokios kitos priežastys, bet jis paliko saloje šiek tiek finikiečių ir su jais — savo giminaitį Membliarą. Finikiečiai gyveno saloje aštuonias žmonių kartas, kol atplaukė iš Lakedemono Teras.

148. Pas juos Teras ir atplaukė su būriu žmonių iš Lakedemono filių, norėdamas su vietiniais kartu gyventi — neturėjo tikslo juos išvyti, priešingai norėjo su jais susidraugauti. Kai iš kalėjimo pabėgę minijai apsistojo Taigeto kalne ir lakedemoniečiai svarstė, kaip juos nužudyti, Teras paprašė jų nežudyti ir pats pažadėjo iš šalies juos išvesti. Lakedemoniečiams nusileidus, jis išplaukė su trimis trisdešimtirkliais laivais pas Membliaro palikuonis, bet su juo keliavo labai nedaug minijų. Mat daugumas jų nukeliavo pas parorejetus ir kaukonus[87], išvijo juos ir patys pasidalijo jų kraštą į šešias dalis. Tenai vėliau jie įkūrė šiuos polius: Leprėją, Makistą, Friksus, Pirgą, Epiją, Nudiją. Mano laikais daugumas jų bu-

vo elėjiečių išgriauti. Salą pavadino įkūrėjo vardu: Tera.

149. Jo sūnus atsisakė plaukti kartu su tėvu, todėl Teras pasakė jį paliekąs kaip avį tarp vilkų. Dėl to pasakymo vaikinas buvo pramintas Eoliku, ir ta pravardė jam prigijo. Eoliko sūnus buvo Egėjas. Jo vardu buvo pavadinta didelė filė Spartoje, o jos gyventojai — egeidais. Tos filės sūnūs neišlikdavo gyvi, todėl, orakulo patarti, jie pastatė Lajo ir Edipo Erinijoms[88] šventyklą. Nuo tada sūnūs išlikdavo gyvi. Tą patį religinį paprotį jų palikuonys nusivežė į Terą.

150. Iki čia lakedemoniečiai ir teriečiai pasakoja vienodai. Tos istorijos tęsinį pasakoja tik teriečiai. Tero palikuonis Grynas, Esanijo sūnus, Teros salos karalius, atgabeno iš savo polio į Delfus hekatombą[89]. Jį atlydėjo keli teriečiai, tarp jų — Polimnesto sūnus Batas, minijas eufemidas. Kai Grynas pradėjo klausinėti orakulą įvairių patarimų, pitija jam liepė Libijoje įkurti polį. Karalius į tai šitaip atsakė: „Viešpatie, aš jau senas, man jau sunku leistis į ilgą kelią. Liepk tai padaryti kam nors jaunesniam iš čia esančių“. Taip sakydamas, jis parodė į Batą. Tuo viskas ir pasibaigė. Grįžęs namo, karalius ir jo palydovai išmetė iš savo galvos orakulo ištarmę, nes nežinojo, kur yra toji Libija, ir nedrįso siųsti žmonių į nežinomą kraštą.

151. Po to ištisus septynerius metus Teroje visai nelijo, ir saloje išdžiūvo visi medžiai, išskyrus vieną. Tada teriečiai kreipėsi į orakulą, ir pitija vėl liepė įsikurti Libijoje. Gyventojai nebeišmanė, kaip gelbėtis nuo sausros, todėl pasiuntė žmones į Kretą pasiteirauti, gal kas nors iš kretiečių arba ten gyvenančių svetimšalių yra buvęs Libijoje. Klajodami po salą, jie atkeliavo į Itano polį. Ten susipažino su vienu purpuro moliuskų žveju Korobiju, kuris sakėsi buvęs vėjų nuneštas į Libiją, tikriau sakant, į Libijoje esančią Platėjos salą. Už pinigus jie prikalbėjo žvejį plaukti kartu su jais į Terą, o iš ten nedidelis būrelis vyrų su juo iškeliavo ieškoti Libijos. Korobijas parodė jiems kelią į Platėjos salą. Ten teriečiai paliko Korobiją, pridėjo jam maisto keliems mėnesiams ir patys išskubėjo atgal pranešti teriečiams apie tą salą.

152. Tačiau teriečiai sutartu laiku į salą negrįžo, ir Korobijas pritrūko maisto. Po kurio laiko samiečių laivą (jo savininkas buvo Kolėjas), plaukiantį į Egiptą, vėjai nunešė į Platėjos salą. Samiečiai išklausė Korobijo istoriją ir paliko jam maisto visiems metams, o patys išplaukė iš salos į Egiptą. Bet rytų vėjas juos nešė vis tolyn į priešingą pusę, nesiliaudamas pranešė juos pro Heraklio stulpus ir tarsi kokio dievo siunčiamus atplukdė į Tartesą. Šioje prekyvietėje tais laikais, kiek žinau, helėnų pirkliai dar nesilankydavo. Todėl samiečiai grįžo iš ten gavę už parduotąsias prekes didžiausią visoje Heladoje pelną (jeigu tuo galima tikėti), neskaitant eginiečio Sostrato, Laodamanto sūnaus (su jo gaunamu pelnu niekas negali lygintis). Iš dešimtosios pelno dalies — 6 talentų — samiečai nuliedino didžiulį indą, panašų į argiečių kraterą. Aplink jo kraštą viršuje buvo padarytos grifų galvos. Jį paaukojo Samo saloje esančiai Heros šventyklai, o vietoj padėklo po apačia pastatė septynių uolekčių aukščio varines statulas, vaizduojančias atsiklaupusius žmones. Per šį kūrinį samiečiai su kirėniečiais ir teriečiais pasidarė dideli draugai.

153. Teriečiai, palikę saloje Korobiją, grįžo namo ir pranešė, kad užėmė salą Libijos pakrantėje. Tada buvo nutarta iš visų septynių salos rajonų pasiųsti po vieną iš dviejų brolių — tą, kuris ištrauks burtus. Jų vadovu ir karaliumi paskyrė Batą. Teriečiai išsiuntė į Platėjos salą du penkiasdešimtirklius laivus.

154. Taip pasakoja teriečiai. Tolesnius įvykius vienodai nušviečia teriečiai ir kirėniečiai, bet apie Batą kirėniečiai pasakoja kitaip negu teriečiai. Štai kaip jie teigia: Kretoje yra Oakso polis, kurį valdė karalius Etearchas. Mirus žmonai, jis dukteriai Fronimei parvedė pamotę. Atėjusi į Etearcho namus, toji moteris ir veiksmais įrodė esanti tikra Fronimės pamotė: visaip ją skriausdavo, apšnekėdavo, pagaliau merginą apkaltino pasileidimu, ir karalius ja patikėjo. Vyras, žmonos prikalbėtas, sugalvojo nedorai pasielgti su savo dukterimi: Oakso polyje gyveno terietis pirklys Temisonas. Etearchas jį pavaišino, apdovanojo ir privertė prisiekti, kad tas padarys viską, ko bus paprašytas. Kai Temisonas prisiekė,

karalius atvedė jam savo dukterį ir liepė ją gabentis ir pakeliui paskandinti jūroje. Temisonas pasipiktino, kad šitaip buvo apgautas, nutraukė su juo draugystę ir šit kaip padarė: pasiėmęs Etearcho dukterį, išplaukė į jūrą, pririšo ją virvėmis ir įmetė į vandenį, vaizduodamas vykdąs priesaiką, paskui su virvėmis ją ištraukė ir nugabeno į Terą.

155. Čia Fronimę pasiėmė už sugulovę kilmingas terietis Polimnestas. Po kurio laiko ji pagimdė sūnų, kuris užaugęs šveplavo ir mikčiojo. Jis gavo Bato[90] vardą — taip sako teriečiai ir kirėniečiai. Bet aš kitaip manau: Batu jis buvo pavadintas tik tada, kai atplaukė į Libiją: pagal Delfų orakulo ištarmę ir įsigytąją garbę, nes libiai batu vadina karalių. Aš manau, kad pitija, žinodama, jog jis bus Libijos karalius, ištarmėje pavartojo tą libių kalbos žodį. Mat kai jis užaugo ir nuvyko į Delfus klausti patarimo dėl mikčiojimo, pitija jam taip pasakė:

Bate, dėl balso tu čion atėjai, bet Febas valdovas
Siunčia tave įsikurt į Libiją, gausią ėriukų.

Helėniškai ji būtų maždaug šitaip pasakiusi: „O karaliau, dėl balso tu čion atėjai.“ Jai Batas šitaip atsakė: „O valdove, aš atėjau tavęs paklausti dėl balso, o tu man liepi tai, kas neįmanoma,— įsikurti Libijoje. Bet su kokia kariuomene? Su kokiais žmonėmis?“ Vis dėlto šituo savo atsakymu jis neįtikino dievo duoti jam kitą nurodymą. Kai orakulas ir antrą kartą davė tą pačią ištarmę, Batas, nelaukęs pranašystės galo, grįžo į Terą.

156. Po to jį ir kitus teriečius užgriuvo nelaimės. Nesuvokdami jų priežasties, jie vėl pasiuntė žmones į Delfus pasiteirauti, kodėl taip yra. Pitija atsakė, kad jiems pasidarys geriau, jei kartu su Batu įkurs Libijoje Kirėnę. Todėl ir išsiuntė teriečiai Batą su dviem penkiasdešimtirkliais laivais. Šie nuplaukė į Libiją, bet nežinojo, ką ten veikti, taigi apsisukę grįžo į Terą. Teriečiai juos varė atgal apmėtydami ietimis ir neleisdami plaukti prie kranto. Bato vadovaujami žmonės buvo priversti vėl plaukti į jūrą. Jie išlipo minėtoje Platėjos saloje netoli Libijos kranto. Pasakojama, kad toji sala tokio paties dydžio, kaip dabartinis Kirėnės polis.

157. Pagyvenę joje dvejus metus ir nieko gero nepatyrę, jie paliko vieną saviškį ir išplaukė į Delfus. Čia atvykę, paklausė orakulo patarimo sakydami, kad jau gyveną Libijoje, bet nuo to nė kiek geriau jiems nesą. Pitija jiems taip pasakė:

Jei tu nematęs pažįsti Libiją, gausią ėriukų,
Net geriau už mane, ją mačiusį,— baisiai protingas.

Tai išgirdęs, Batas su savo palydovais išplaukė atgal. Dievas primygtinai reikalavo įsikurti pačioje Libijoje. Grįžę į salą ir pasiėmę paliktąjį, jie įsikūrė Libijoje priešais šią salą. Toji vietovė vadinosi Azyris. Iš dviejų pusių ją supa puikūs miškingi slėniai, o trečiojoje teka upė.

158. Šiame krašte jie gyveno šešerius metus. Septintaisiais metais libiai prikalbėjo juos tą vietą palikti, žadėdami nuvesti į geresnę vietą. Libiai juos vedė į vakarus ir pro gražiausią vietą, apskaičiavę laiką, pravedė naktį, kad helėnai jos nepamatytų. Ta vieta vadinasi Irasa. Nuvedę juos prie vadinamojo Apolono šaltinio, pasakė: „Helėnai, štai jums tinkama gyventi vieta, nes dangus čia skylėtas."

159. Per visus keturiasdešimt Bato ir šešiolika jo sūnaus Arkesilajo valdymo metų kirėniečių tebebuvo tiek pat, kiek ir iš pat pradžių. Bet valdant trečiajam karaliui, vadinamam Batu laiminguoju[91], pitija paragino visus helėnus plaukti į Libiją ir apsigyventi pas kirėniečius. Mat kirėniečiai kvietėsi žmones, žadėdami jiems duoti žemės. Pitija šitaip paskelbė:

Kas atsikraustys vėliau į mieląją Libijos šalį,
Žemė kai bus išdalyta, tas baisiai skaudžiai gailėsis.

Galų gale Kirėnėje prisirinko daugybė žmonių, ir jie iš aplinkinių libių pradėjo atiminėti žemes. Tada apiplėšti ir baisiai įžeisti libiai su savo karaliumi Adikranu pasiuntė į Egiptą šauklius ir atsidavė jo karaliaus Aprijo globai. Aprijas surinko didelę kariuomenę ir nusiuntė prieš Kirėnę. Kirėniečiai, išžygiavę į Irasos vietovę, susirėmė prie Testo šaltinio su egiptiečiais ir juos nugalėjo[92]. Egiptiečiai iki tol nebuvo turėję reikalų su helėnais, juos niekino, o dabar buvo taip sumušti, kad iš visos ka-

riuomenės tik mažas būrelis grįžo į Egiptą. Dėl to egiptiečiai apkaltino Apriją ir prieš jį sukilo.

160. Batas turėjo sūnų Arkesilają. Tapęs karaliumi, šis vaidijosi su savo broliais tol, kol tie paliko tėviškę ir, nuvykę į kitą Libijos vietą, savo rizika įkūrė polį ir pavadino jį Barka (ir dabar jis taip vadinasi). Kurdami polį, broliai sukurstė libius sukilti prieš Kirėnę. Arkesilajas išžygiavo prieš tas libių gentis, kurios buvo priėmusios jo brolius, ir prieš sukilėlius. Libiai išsigandę pabėgo pas rytiniame krašte gyvenančias libių gentis. Arkesilajas juos vijosi tol, kol priėjo Leukonę. Tada libiai nutarė jį užpulti. Jie kirėniečius visiškai sutriuškino: žuvo net 7000 kirėniečių hoplitų. Po tokio pralaimėjimo Arkesilajas susirgo. Išgėręs vaistų, jis mirė. Arkesilają pasmaugė brolis Learchas. Tada Arkesilajo žmona klastingai nužudė Learchą. Jos vardas buvo Eriksa.

161. Valdžią paėmė Arkesilajo sūnus Batas[93]. Jis buvo šlubas — viena jo koja buvo trumpesnė. Kirėniečiai pasiuntė į Delfus žmones paklausti orakulą, kaip jiems po tokios nelaimės tvarkytis, kad puikiai gyventų. Pitija patarė pasikviesti iš arkadų Mantinijos taikintoją. Kirėniečiai paprašė ir mantiniečiai jiems pasiuntė garbingiausią savo pilietį Demonaktą. Jis, atkeliavęs į Kirėnę ir susipažinęs su padėtimi, suskirstė gyventojus į tris files: iš teriečių ir aplinkinių vietovių gyventojų padarė vieną filę, iš peloponesiečių ir kretiečių — antrą, o iš visų salų gyventojų — trečią. Karaliui Batui jis paliko tik žemės sklypą ir pajamas iš šventyklų, o visa kita, kas anksčiau priklausė karaliams, atidavė žmonėms.

162. Valdant Batui, viskas liko taip, kaip sutvarkė Demonaktas, bet kai paėmė valdžią jo sūnus Arkesilajas, prasidėjo vaidai dėl karaliaus privilegijų. Mat Arkesilajas, Bato šlubojo ir Feretimės sūnus, pareiškė nepakęsiąs tos tvarkos, kurią įvedė Demonaktas, ir pareikalavo grąžinti jam protėvių privilegijas ir valdas. Kilus peštynėms, jis pralaimėjo ir pabėgo į Samą, o jo motina — į Kipro Salaminą, kurį valdė Eueltonas. Jis paaukojo Delfams labai gražų smilkytuvą (dabar jis yra korintiečių lobyne). Pas jį atplaukusi, Feretimė paprašė kariuomenės, kad ši padėtų jai ir sūnui grįžti į Kirėnę. Eueltonas davė jai visko, tik ne kariuomenės. Kiekvieną dovaną

ji imdama gyrė, bet sakė, kad būtų geriau, jei duotų jai kariuomenės. Kai ji, gaudama dovanų, vis tą patį kartojo, Eueltonas pagaliau padovanojo auksinę verpstę ir vilnų kuodelį. Feretimei vėl pakartojus tuos pačius žodžius, Eueltonas pasakė, kad jis moterims dovanoja tokius daiktus, o ne karius.

163. O Arkesilajas tuo metu Samo saloje rinko visokius vyrus, žadėdamas laimėjęs jiems duoti žemės. Subūręs kariuomenę, jis išplaukė į Delfus pasiteirauti orakulą apie grįžimą. Pitija šitaip pasakė: „Apolonas jums leidžia valdyti Kirėnę aštuonias žmonių kartas, keturias valdomas Batų ir keturias Arkesilajų, ir daugiau nė nemėginti. O tu, grįžęs namo, būk ramus. Jeigu rasi pilną krosnį amforų, neišdek jų, palik tokias, kokios jos yra. O jeigu jas išdegsi, tai neik į tokią vietą, kurią iš visų pusių supa vanduo. Jei nepaklausysi, žūsi pats ir gražiausiasis tavo bandos jautis.“ Taip Arkesilajui pasakė pitija.

164. Jis pasiėmė vyrus ir iš Samo grįžo į Kirėnę. Užėmęs ją, Arkesilajas užmiršo orakulo ištarmę ir pradėjo persekioti tuos, kurie jį išvijo. Vieni jų buvo priversti visam laikui dingti iš šio krašto, kitus suėmė Arkesilajas ir išsiuntė į Kiprą, kad ten būtų nužudyti. Tačiau juos vėjas nunešė į Knidą. Knidiečiai juos išlaisvino ir pasiuntė į Terą. Dar kitus kirėniečius, pasislėpusius Aglomacho bokšte, sudegino, apkrovęs tą bokštą malkomis. Kai viskas buvo baigta, Arkesilajas suprato, kad išsipildė orakulo pranašystė: juk pitija jam buvo uždraudusi išdegti krosnyje amforas. Norėdamas išvengti išpranašautos mirties, pats pasitraukė iš Kirėnės polio, nes manė, kad Kirėnė ir yra toji vieta, kurią supa vanduo. Jis buvo vedęs savo giminaitę, Barkos karaliaus Alazyro dukterį. Tad jis nuvyko į Barką pas Alazyrą. Čia jį turguje prekiaujantį pažino barkiečiai su pabėgėliais kirėniečiais ir jį užmušė. Kartu jie nužudė jo uošvį Alazyrą. Taip Arkesilajas sąmoningai, o gal ir nesąmoningai nusikalto, ir dėl to išsipildė orakulo pranašystė.

165. Kol Arkesilajas, užsitraukęs nelaimę, gyveno Barkoje, jo motina Feretimė Kirėnėje perėmė visą sūnaus paliktą valdžią: ir šiaip viską tvarkė, ir net dalyvaudavo bulėje. Sužinojusi, kad jos sūnus jau nužudytas,

pabėgo į Egiptą. Mat Arkesilajas buvo padaręs paslaugą Kyro sūnui Kambizui: jis Kirėnę pavedė persams ir įsipareigojo mokėti duoklę. Atbėgusi į Egiptą, Feretimė puolė Ariandui į kojas maldaudama atkeršyti už sūnų ir sakydama, kad Arkesilajas žuvo todėl, jog buvo palankus persams.

166. Kambizas buvo paskyręs Ariandą Egipto valdytoju, bet tas, norėdamas susilyginti su Darijumi, po kurio laiko žuvo. Mat pamatęs, kad Darijus trokšta palikti tokį savo atminimą, kokio nė vienas karalius nėra palikęs, užsinorėjo juo pasekti ir už tai buvo nubaustas. Darijus įsakė labai gerai išvalyti auksą pinigams kalti. Egipto valdytojas Ariandas irgi įsakė labai švariai išvalyti sidabrą ir iš jo nukalti pinigą. Dar ir dabar Ariando sidabras yra švariausias (gryniausias). Sužinojęs apie tokį Egipto valdytojo elgesį, Darijus apkaltino jį dar dėl vieno — neva noro sukilti — ir liepė nužudyti.

167. Bet tada Ariandas pasigailėjo Feretimės ir davė jai visą Egipto kariuomenę — ir pėstininkus, ir laivyną. Pėstininkų strategu jis paskyrė marafietį Amasį, o laivyno — pasargadietį Badrą. Prieš pradedant žygį, Ariandas pasiuntė į Barką šauklį pasiteirauti, kas nužudė Arkesilają. Barkiečiai prisiėmė kaltę sau, nes daug blogo iš jo buvo patyrę. Tai sužinojęs, Ariandas pasiuntė prieš juos kariuomenę kartu su Feretime. Tai buvo tik priekabė, o iš tikrųjų, mano nuomone, kariuomenė buvo pasiųsta Libijos užkariauti. Mat joje gyvena daug įvairių genčių; vienos jau klausė karaliaus, o kitos — jų buvo dauguma — nepaisė Darijaus.

168. Libiai gyvena šitaip išsidėstę: tuoj už Egipto pirmoji libių gentis yra adirmachidai. Jų papročiai daugiausia egiptietiški, drabužius dėvi tokius, kaip ir kiti libiai. Moterys nešioja ant abiejų blauzdų varines apyrankes. Jų plaukai ilgi. Sugavusios juose utėlę, perkanda ir numeta. Iš visų libių tik jie vieni taip elgiasi ir tik jie siūlo karaliui ketinančias tekėti merginas: kuri karaliui patinka, iš tos jis atima mergystę. Adirmachidų kraštas tęsiasi nuo Egipto iki Plino uosto.

169. Jų kaimynai yra giligamai; jie gyvena į vakarus iki Afrodisijos salos. Tame plote yra Platėjos sala, kurioje buvo įsikūrę kirėniečiai, o sausumoje yra Mene-

lajo uostas ir Azyrio sritis, kurioje apsigyveno kirėniečiai. Čia prasideda silfijynai[94]. Silfijais apaugęs visas plotas nuo Platėjos salos iki Sirtos žiočių. Giligamų papročiai maždaug tokie patys, kaip ir kitų.

170. Už giligamų į vakarus laikosi asbistai. Jie gyvena į pietus nuo Kirėnės, bet jūros nesiekia, nes pajūris priklauso kirėniečiams. Iš visų libių jie labiausiai mėgsta važinėti ketvertu arklių ir apskritai stengiasi mėgdžioti kirėniečių papročius.

171. Į vakarus nuo asbistų gyvena auschisai. Jie įsikūrę tarp Barkos ir jūros ties Euesperidėmis. Viduryje auschisų yra bakalai, negausi gentis. Jos gyvenamoji teritorija siekia jūrą ties Barkos valdose esančiu Tauchyros poliu. Jų papročiai tokie patys, kaip ir tų, kurie gyvena ties Kirėne.

172. Į vakarus nuo auschisų gyvena nasamonai, gausi gentis. Vasarą jie palieka pajūryje savo bandas ir keliauja į šalies gilumoje esančią Augilos vietovę skinti datulių. Ten auga daugybė didelių datulių palmių, ir visos jos veda vaisius. Nasamonai gaudo skėrius, džiovina prieš saulę, paskui sutrina ir, užsipylę pienu, valgo. Kiekvienas turi daug žmonų, ir visi jomis bendrai naudojasi kaip masagetai. Kai nori pasantykiauti, įsmeigia prieš savo duris lazdą ir atlieka reikalą. Yra toks paprotys: kai vyras veda pirmą kartą, nuotaka pirmąją naktį turi su visais svečiais pasantykiauti ir kiekvienas, atlikęs reikalą, jai įteikia dovanėlę, atsineštą iš namų. Jų priesaika ir būrimai tokie: prisiekia tais, kurie jų krašte senovėje buvo teisingiausi ir geriausi vyrai; prisiekdami prisiliečia prie jų kapų. Buria suėję prie savo protėvių kapų: čia pasimeldę užmiega, ir ką susapnuoja, tas ir būna lemta. Ištikimybės sutartį sudaro duodami gerti iš savo delno ir patys iš kito delno gerdami. Jeigu neturi vandens nei ko kito geriamo, tai pasisėmę palaižo smilčių.

173. Nasamonų kaimynai — psilai. Ši gentis žuvo tokiu būdu: pietų vėjas pūtė toks stiprus, kad išdžiovino jų teritorijoje vandenį, visa jų žemė, esanti išilgai Sirtos, liko be lašo vandens. Tada psilai patraukė į žygį prieš pietų vėją (aš tik perduodu libių pasakojimą). Kai jie atsidūrė smėlio dykumoje, pakilo pietys ir visus juos užpylė smėliu. Psilams žuvus, jų žemę valdo nasamonai.

174. Toliau už jų į pietus — jau žvėrių gyvenamame krašte — laikosi garamantai. Jie vengia visų, su niekuo nebendrauja, neturi ginklų ir nemoka kariauti.

175. Garamantai gyvena už nasamonų tolyn į žemyną, o palei jūrą į vakarus yra makai. Jie skutasi galvas, palikdami plaukų skiauterę: plaukus palieka viršugalvyje, o iš visų pusių žemyn nuskuta. Vietoj skydų kariaudami jie naudojasi stručių odomis. Per jų kraštą teka Kinipo upė: ji prasideda vadinamojoje Charitų kalvoje ir įteka į jūrą. Toji Charitų kalva apaugusi tankiu mišku, nors šiaip visoje iki šiol minėtoje Libijoje neauga jokie medžiai. Nuo jūros iki tos kalvos 200 stadijų.

176. Šalia makų yra gindanai. Jų moterys vaikščioja čiurnis apsirišusios odos juostelėmis. Štai dėl ko jos taip daro: kai tik pasantykiauja su vyriškiu, tuoj ir užsiriša tokią juostelę. Kuri tų juostelių yra užsirišusi daugiausia, ta laikoma geriausia — mat su ja daugiausia vyriškių mylėjosi.

177. Šalia tų gindanų pajūryje gyvena lotofagai, mintantys tik lotoso vaisiais. Tie vaisiai yra tokio didumo kaip mastikmedžio riešutai, o saldumo kaip datulės. Iš lotoso vaisių lotofagai gaminasi ir vyną.

178. Už lotofagų pajūryje gyvena machlijai. Ir jie valgo lotosą, bet mažiau negu anie. Jų kraštas remiasi į didelę upę vardu Tritonas. Toji įteka į Tritonidės ežerą. Jame yra sala vardu Fla. Sako, orakulas liepęs lakedemoniečiams joje įsikurti.

179. Yra ir šitoks pasakojimas: kai Pelijo papėdėje buvęs pastatytas Argo laivas, Jasonas, įsikėlęs į jį hekatombą ir varinį trikojį ir išplaukęs aplink Peloponesą, norėdamas patekti į Delfus. Pakeliui į Malėją borėjas pagriebęs laivą ir nunešęs į Libiją. Dar Jasonas nematęs žemės, kai įstrigęs Tritonidės ežero seklumoje. Nežinančiam kaip iš tų seklumų ištrūkti Jasonui pasirodęs Tritonas[95] ir paprašęs atiduoti jam tą trikojį, pažadėdamas už tai parodyti, kaip išplaukti iš to ežero, ir nieko jiems nedaryti. Jasonas sutikęs, ir Tritonas parodęs, pro kur išplaukti iš seklios vietos, o trikojį pasistatęs savo šventykloje ir iš to trikojo išpranašavęs Jasonui ir jo draugams ateitį: jei kurio nors Argu plaukiančio vyro kuris nors palikuonis pavogs tą trikojį, tai aplink Tritonidės

ežerą iškilsią šimtas helėnų polių. Tatai išgirdę, vietiniai gyventojai libiai trikojį paslėpę.

180. Machlijų kaimynai yra ausijai. Ir jie, ir machlijai gyvena aplink Tritonidės ežerą; Tritono upė sudaro tarp jų ribą. Machlijai nešioja ilgus plaukus galvos užpakalyje, o ausijai — priekyje. Per Atėnės šventę jų merginos pasiskirsto į dvi grupes ir kovoja vienos su kitomis akmenimis ir lazdomis sakydamos, jog pagal senovinį paprotį tai daro vietinės deivės garbei. Tą deivę mes vadiname Atėne[96]. Tas, kurios miršta nuo žaizdų, vadina netikromis merginomis. Dar nesibaigus kovai jie štai ką daro: geriausiai kovojusiai merginai uždeda korintiečių šalmą, helėniškus šarvus ir, įlaipinę į kovos vežimą, veža aplink ežerą. Kaip ausijai merginas puošdavo anksčiau, kol ten dar negyveno helėnai, negaliu pasakyti, bet manau, kad egiptiečių ginklais, nes man atrodo, kad skydą ir šalmą helėnai perėmė iš egiptiečių. Ausijai tvirtina, kad Atėnė yra Poseidono ir Tritonidės ežero deivės duktė, tik susipykusi su Poseidonu ir atsidavusi Dzeuso globai, o šis ją priėmęs kaip savo dukterį. Taip jie pasakoja. Su moterimis santykiauja bendrai, kaip gyvuliai, jų neveda. Moteriai pagimdžius sveiką, stiprų vaiką, po trijų mėnesių susirenka visi vyrai, ir tas, į kurį vaikas labiausiai panašus, laikomas jo tėvu.

181. Tokios pajūryje yra libių klajoklių gentys. Einant nuo jų tolyn į žemyną, prasideda toji Libijos dalis, kur gyvena daug žvėrių, o už jos tęsiasi kalvota smėlio dykuma. Ji plyti tarp Egipto Tėbų ir Heraklio stulpų. Toje smėlio dykumoje maždaug dešimties dienų kelio atstumu vienas nuo kito stūkso ant kalvų dideli druskos luitai. Kiekvienos tokios kalvos viršūnėje iš druskos luito trykšta šaltas gėlas vanduo. Aplink tas kalvas dykumos pusėje, į pietus nuo to žvėrių krašto, dar gyvena libių gentys. Iš tų toliausiai gyvenančių pirmieji per dešimt dienų kelio nuo Tėbų yra amoniečiai. Jie turi tėbiečio Dzeuso šventyklą, nes ir Tėbuose, kaip jau esu sakęs, Dzeuso statula taip pat yra su avino galva. Jų krašte yra dar vienas šaltinis, kurio vanduo iš ryto būna drungnas, tuo laiku, kai žmonės renkasi į turgų,— jau vėsesnis, o vidurdienį — visiškai šaltas. Tada juo laisto sodus. Vakarop vanduo drungnėja ir, saulei nusileidus, vėl pa-

sidaro drungnas. Toliau jis vis šyla ir vidurnaktį jau kunkuliuodamas verda. Po vidurnakčio vėl vėsta iki švintant. Jis vadinamas saulės šaltiniu.

182. Eidamas iš amoniečių kalvota dykuma dar dešimt dienų, prieisi kitą tokią druskingą kalvą ir šaltinį. Aplink tą šaltinį gyvena žmonės. Vietovė vadinasi Augila. Į šią vietą keliauja nasamonai datulių raškyti.

183. Už Augilos vėl dešimties dienų kelio atstumu stovi kita druskos kalva, šaltinis ir auga daug derlingų datulių palmių, kaip ir kitur tokiose vietose. Ten gyvena garamantai, labai didelė gentis. Jie užpila druską žemėmis ir sėja javus. Iš jų arčiausiai iki lotofagų — trisdešimt dienų kelio. Garamantų krašte gyvena jaučiai, kurie ėda žolę eidami atbuli. Štai dėl ko jie ganosi atbuli: jų ragai užlinkę į priekį, dėl to jie ir ganosi po truputį traukdamiesi atgal; į priekį eidami negali ėsti, nes ragai remiasi ir sminga į žemę. Šiaip jie niekuo nesiskiria nuo kitų jaučių — nebent tik oda storesnė ir minkštesnė. Garamantai ketvertu arklių persekioja urvuose gyvenančius etiopus, kurie, girdėjau, yra iš visų žmonių greičiausi. Urvų gyventojai maitinasi gyvatėmis, driežais ir kitokiais ropliais. Jų kalba nepanaši į jokią kitą žmonių kalbą: čirpia tarsi šikšnosparniai.

184. Už garamantų vėlei dešimties dienų atstumu stūkso kita druskos kalva su šaltiniu. Aplinkui vėl gyvena žmonės, kurie vadinasi atarantai. Kiek man žinoma, iš visų žmonių tik jie vieni neturi vardų: visi vadinasi atarantais, o paskiri žmonės jokio vardo neturi. Kai saulė smarkiai kepina, jie ima ją keikti už tai, kad taip kankina juos — ir žmones, ir žemę. Paskui, vėl ėjęs dešimt dienų, užeisi kitą druskos kalvą su šaltiniu. Ir vėl aplinkui gyvena žmonės. Netoli tos kalvos stūkso kalnas, vadinamas Atlantu[97]. Jis yra siauras, apvalus ir, sako, toks aukštas, kad jo viršūnių nematyti. Žiemą vasarą jas dengia debesys. Vietiniai žmonės sako, kad tas kalnas — tai dangaus stulpas. Nuo to kalno ir žmonės vadinasi atlantais. Sako, jie jokio gyvūno nevalgą ir nieko nesapnuoją.

185. Toje kalvotoje smėlio dykumoje iki Atlanto gyvenančių genčių pavadinimus galiu pasakyti, o toliau — ne. Vis dėlto toji smėlio dykuma eina iki Heraklio stul-

pų ir dar toliau. Kas dešimt dienų kelio stūkso druskos kalvos ir prie jų gyvena žmonės. Visų tų žmonių namai pastatyti iš druskos luitų. Tose Libijos vietose nebūna lietaus; juk jeigu lytų, druskinės namų sienos sutirptų. Ten kasama ir balta, ir purpurinė druska. Į pietus nuo tos kalvotos dykumos, tolyn į žemyną, kraštas yra dykuma, be vandens, žvėrių, medžių. Ten visiškai nelyja, netgi rasos nebūna.

186. Taigi nuo Egipto iki Tritonidės ežero gyvena libiai klajokliai; jie minta mėsa ir pienu; karvienos nevalgo, kaip ir egiptiečiai; kiaulių neaugina. Karvienos nevalgo nė kirėnietės, kad nenusikalstų egiptiečių Izidei. Jos garbei švenčia šventes ir pasninkauja. O barkietės nevalgo ne tik karvienos, bet ir kiaulienos.

187. Tokia yra ten padėtis. Į vakarus nuo Tritonidės ežero gyvena jau ne klajokliai libiai. Jų ir papročiai kitokie, ir su vaikais taip nesielgia kaip klajokliai. Mat libiai klajokliai — nežinau, ar visi, bent dauguma — daro šitaip: vaikui, sulaukusiam ketverių metų, su nešvariomis avių vilnomis pridegina viršugalvyje (kai kurie ir smilkiniuose) kraujagysles, kad jų visą gyvenimą nekankintų iš galvos į kūną tekanti flegma. Dėl to jie, sako, esą iš visų žmonių sveikiausi. Ir iš tikrųjų, kiek žinau, libiai iš visų žmonių yra sveikiausi. Negaliu pasakyti, ar dėl tos priežasties, bet tikrai yra sveikiausi. Jei deginamą vaiką pradeda mėšlungis traukyti, jie turi vaistų: užpila ožio šlapimo, ir mėšlungis praeina. Beje, aš tik perpasakoju libių žodžius.

188. Klajokliai aukoja šitaip: pirmiausia nupjauna gyvulio ausies kraščiuką ir meta jį per savo namą; paskui nusuka aukai sprandą. Aukoja tik saulei ir mėnuliui. Šioms dviem dievybėms aukoja visi libiai, bet tie, kurie gyvena aplink Tritonidės ežerą, daugiausia aukoja Atėnei, paskui Tritonui ir Poseidonui.

189. Atėnės statuloms drabužį ir skydą iš ožkos kailio helėnai bus nusižiūrėję nuo libiškų statulų, nes visas drabužis toks pats, tik libiškų statulų jis yra odinis ir skydo kutai padaryti ne iš gyvačių, o iš odos juostelių. Ir vardas rodo, kad Paladžių[98] statulų drabužis yra libiškas. Mat libės ant savo drabužių užsivelka plikas ožkų odas, papuoštas kutais ir raudonai nudažytas. Ožkų odas

reiškiantį žodį „egeai“ ir pasiėmė helėnai, pavadindami Atėnės skydą egida. Man atrodo, kad ir moterų raudojimas šventyklose čia bus pirmiausia atsiradęs, nes libės yra nuostabios raudotojos. Iš libių helėnai išmoko ir ketvertą arklių pasikinkyti.

190. Mirusius libiai klajokliai laidoja taip pat, kaip helėnai, tik nasamonai kitaip: jie lavonus užkasa sėdinčius. Mirštantį žmogų jie pasodina saugodami, kad nenumirtų aukštielninkas. Namus jie darosi išpindami asfodelo žolės stagarais nendrių rykštes. Tie namai yra pernešami. Tokie jų papročiai.

191. Į vakarus nuo Tritono upės ausijų kaimynystėje gyvena jau libiai žemdirbiai; jie turi pastovius namus, vadinasi maksijai. Dešinėje galvos pusėje nešioja ilgus plaukus, o kairiąją pusę kerpasi. Kūną jie tepasi raudonais dažais. Sako, maksijai kilę iš trojiečių. Šis kraštas ir apskritai visa vakarinė Libijos dalis yra daug žvėringesnė ir miškingesnė negu klajoklių šalis. Mat rytinė Libijos dalis, kurioje gyvena klajokliai, yra žema ir smėlinga iki Tritono upės, o vakarinė dalis — žemdirbių žemė — labai kalnuota, miškinga ir pilna žvėrių. Čia yra labai didelių gyvačių, liūtų, dramblių, lokių, nuodingųjų gyvačių, raguotų asilų[99], šungalvių ir begalvių žvėrių[100], kurie, kaip libiai pasakoja, turi krūtinėje akis, taip pat laukinių vyrų ir moterų ir daug kitokių tikrų, o ne pasakų gyvūnų.

192. Klajoklių šalyje viso to nėra, bet ten užtinkame kitokių gyvūnų: pigargų, zorkadų, bubalidų, asilų — neraguotų ir negeriančių (jie apskritai nieko negeria), orijų[101] didumo kaip jautis (iš jų ragų daromi libių lyros grifai), lapių, hienų, dygliakiaulių, laukinių avinų, diktijų[102], šakalų, panterų, tam tikros rūšies gazelių, maždaug trijų uolekčių ilgio krokodilų, labai panašių į driežus, stručių ir mažų gyvačių su vienu ragučiu[103]. Tokie ten yra gyvūnai, trūksta tik elnio ir šerno — Libijoje elnių ir šernų apskritai nėra. Pelių ten yra trijų rūšių: vienos vadinamos dvikojėmis[104], antros — zegerijomis[105] (tai libiškas žodis, helėniškai reiškia kalnelį) ir trečios — ežiais. Yra ir žebenkščių, gyvenančių silfijynuose, panašių į Tartese randamus. Štai kokia daugybė gyvūnų yra

libių klajoklių žemėje, kiek galiu spręsti iš to, ką smulkiai klausinėdamas sužinojau.

193. Šalia maksijų gyvena zauekai, kurių moterys per karą vadeleja karo vežimus.

194. Jų kaimynai — gizantai. Tame krašte daug bičių ir medaus. Pasakojama, kad žmonės dar daugiau jo pasigamina. Visi jie dažosi kūną raudonai ir valgo beždžiones. Kalnuose tų beždžionių yra begalės.

195. Kartaginiečiai teigia, kad priešais gizantus yra Kiraujo sala, 200 stadijų ilgio, labai siaura. Iš žemyno į ją lengvai galima nubristi. Joje auga daug alyvmedžių ir vynuogynų. Vidury salos yra ežeras, iš kurio dumblo vietinės merginos dervotomis paukščių plunksnomis traukiančios aukso dulkes. Nežinau, ar taip yra iš tikrųjų — rašau tai, ką man pasakojo. Beje, visko gali būti. Juk pats savo akimis Zakinte mačiau, kaip šaltinyje gaudė dervą. Ten [Zakinte] yra daug ežerėlių; didžiausias jų — 70 pėdų skersmens, 2 sieksnių gylio. Į jį įleidžia smaigą, prie galo pririšę mirtos šakelę, ir ištraukia prie jos prikibusią dervą. (Jos kvapas primena asfaltą, bet geresnė už Pierijos dervą.) Ištraukę meta dervą į šalia ežerėlio iškastą duobę. Kai jos daug prisirenka, iš duobės semia į amforas. Jei gabalas įkrinta į ežerėlį, tai po žeme išplaukia į jūrą. (Jūra nuo ežerėlio yra už 4 stadijų.) Todėl gal teisybė ir tai, ką pasakoja apie tą Libijos salą.

196. Kartaginiečiai pasakoja ir tokį dalyką: žmonės Libijoje gyvena ir už Heraklio stulpų. Kai ten atvyksta pirkliai, iškrauna savo prekes ir išrikiuoja ant kranto prie pat bangų; paskui sulipę į laivus paleidžia signalinius dūmus. Vietiniai žmonės, pamatę dūmus, ateina į pajūrį, už prekes padeda aukso ir, nepaėmę prekių, paeina tolyn. Tada kartaginiečiai išlipę apžiūri auksą. Jei jiems pasirodo, kad aukso užtenka, tai jį pasiima ir išplaukia, o jeigu pasirodo, kad jo per mažai, tai sulipa į laivus ir vėl laukia: vietiniai ateina ir prideda aukso. Taip daro tol, kol anuos patenkina. Vieni kitų nenuskriaudžia: pirkliai neima aukso, kol pasirodo, kad jau jo pakanka už prekes, vietiniai negriebia prekių tol, kol šitie paima už jas auksą.

197. Tokios yra libių gentys, kurių pavadinimus žinau. Daugumas jų nei anksčiau nepaisė persų karaliaus,

nei dabar į jį nekreipia dėmesio. Dar keletą žodžių apie tą šalį. Kiek žinau, joje gyvena ne daugiau kaip keturios tautos. Dvi iš jų — vietinės, kitos dvi — ne. Libiai ir etiopai — vietiniai, o helėnai ir finikiečiai — atėjūnai. Libiai gyvena šiaurėje, etiopai — pietuose. Finikiečiai ir helėnai yra atėjūnai.

198. Libijos žemė nėra labai derlinga, todėl jos negalima lyginti nei su Europa, nei su Azija. Išimtis — tik Kinipo kraštas. (Tuo pačiu vardu vadinasi ir upė, ir kraštas.) Jame javai dera nė kiek ne blogiau negu derlingose šalyse. Žemė ten nepanaši į kitų Libijos vietų žemę. Tai juodžemis, gausiai šaltinių drėkinamas, nėra nei sausrų, nei per didelio lietaus — tenai mat lyja. Grūdų derlius čia toks pat didelis, kaip ir Babilonijoje. Derlinga ir toji sritis, kurioje gyvena euesperitai. Mat jos žemė gerais metais duoda šimtąjį, o Kinipo žemė — trišimtąjį grūdą.

199. Ir kirėniečių žemė, būdama aukščiausia toje Libijos dalyje, kurioje gyvena klajokliai, duoda tris metinius derlius, ir visus gerus: pirmiausia subręsta javai pajūryje. Čia nuėmus derlių, jau būna subrendę javai kalvotose vietose. Nuėmus šiuos javus, jau reikia valyti derlių aukščiausiose krašto vietose. Todėl baigiant valgyti pirmąjį javų ir vynuogių derlių, jau reikia nuimti paskutinį. Taigi visus aštuonis mėnesius kirėniečiai ima derlių. Tai tiek apie tai.

200. Feretimės gelbėtojai persai, Ariando pasiųsti, atplaukė į Barką ir apgulė polį, reikalaudami atiduoti tuos, kurie buvo kalti dėl Arkesilajo nužudymo. Barkiečiai, jausdamiesi dėl to kalti, nesileido į derybas. Persai laikė apgulę Barką devynis mėnesius, kasdami požeminius įėjimus į tvirtovę ir nuolat smarkiai puldami. Požeminius įėjimus aptiko vienas kalvis variniu skydu šitaip: nešdamas skydą palei tvirtovės sieną iš vidinės pusės, visur juo lietė žemę; kur tik dėjo skydą, neišgirdo jokio garso, o ties iškastąja vieta skydo varis suskambo. Tada barkiečiai, išrausę požeminį įėjimą iš priešingos pusės, užmušė kasančius persus. Šitaip buvo surastas persų pakasas, o puolimus barkiečiai atremdavo.

201. Taip truko ilgą laiką, iš abiejų pusių krito daug karių, persų netgi daugiau, ir pėstininkų strategas Amasis štai ką sumanė. Supratęs, kad jėga barkiečių ne-

įveiks ir reikia griebtis gudrumo, padarė taip. Liepė naktį iškasti platų griovį, per jį nutiesti plonas lentas, jas užpilti žemėmis ir sulyginti paviršių. Prašvitus jis pasiūlė barkiečiams pradėti derybas. Šie mielai sutiko, nes norėjo susitarti. Persai prisiekė ant slaptojo griovio: priesaika bus tvirta tol, kol ši žemė čia tvirtai stovės. Barkiečiai pažadėjo mokėti karaliui duoklę, o persai — barkiečiams nieko blogo nedaryti. Po tos sutarties barkiečiai, pasitikėdami priesaika, ne tik patys išėjo iš tvirtovės, bet ir, atidarę visus vartus, leido kiekvienam priešui panorėjus į ją įeiti. O persai, išgriovę slaptą tiltą, įsiveržė į tvirtovę. Tiltą išgriovė, kad nesulaužytų priesaikos,— juk barkiečiams buvo pasižadėję laikytis priesaikos tol, kol ši žemė tvirtai stovės. Išgriovus tiltą, priesaikos nebereikėjo laikytis.

202. Kai persai perdavė Feretimei kalčiausius barkiečius, toji liepė užmauti juos ant stulpų aplink visą tvirtovę ir, nupjausčius jų žmonoms krūtis, apdėlioti jomis visą sieną. Kitus barkiečius ji atidavė persams kaip grobį, išskyrus Bato palikuonis ir tuos, kurie buvo nekalti dėl Arkesilajo nužudymo. Jiems Feretimė ir atidavė polį.

203. Visus kitus barkiečius pasiėmę kaip vergus, persai iškeliavo atgal [į Egiptą]. Kai jie grįždami priartėjo prie Kirėnės, polio gyventojai, vykdydami kažkokio orakulo ištarmę, leido persams laisvai per jį pereiti. Einant kariuomenei per polį, Badras, laivyno strategas, įsakė jį paimti, bet pėstininkų strategas Amasis neleido, nes kariuomenė, anot jo, buvo pasiųsta tik prieš vieną helėnų polį — Barką. Pagaliau išėję iš polio ir susėdę pailsėti ant Likėjo Dzeuso kalvos, persai ėmė gailėtis, kad nepaėmė Kirėnės. Tada pamėgino antrą kartą eiti, bet kirėniečiai jų nebeįsileido. Nors niekas nekovojo, bet persai išsigando ir tekini nubėgo apie 60 stadijų tolyn. Kai jie ten pasistatė stovyklą, atėjo Ariando pasiuntinys ir liepė jiems grįžti namo. Tada persai paprašė kirėniečių kelionei maisto. Kirėniečiai davė, o tie iškeliavo į Egiptą. Tačiau juos ėmė sekti libiai ir atsiliekančius žudyti, kol priėjo Egiptą. (Jie taip darė, norėdami prisigrobti egiptiečių drabužių ir šarvų.)

204. Tai buvo tolimiausias persų kariuomenės žygis į Libiją — iki Euesperidžių. Vergais paverstuosius barkie-

čius persai iš Egipto nuvedė pas karalių Darijų, o šis jiems leido apsigyventi viename Baktrijos kaime. Jie tą kaimą pavadino Barka. (Tas kaimas ir dabar yra Baktrijoje.)

205. Bet ir Feretimės gyvenimo galas buvo nekoks: kai, atkeršijusi barkiečiams, grįžo į Egiptą, mirė labai bloga mirtimi — mat ją gyvą suėdė kirminai. Per didelis kerštas dievams nepatinka. Šitaip baisiai Feretimė, Bato žmona, atkeršijo barkiečiams.

PENKTOJI KNYGA

TERPSICHORĖ

1. EUROPOJE DARIJAUS PALIKTOJI PERSŲ KARIUOMENĖ, KURIAI VADOVAVO MEGABAZAS, IŠ VISŲ HELESPONTIEČIŲ PIRMIAUSIA UŽKARIAVO perintiečius, nes tie nenorėjo persams pasiduoti. Prieš tai perintiečiai buvo smarkiai nukentėję nuo peonų. Mat prie Strimono gyvenantiems peonams dievas per savo orakulą buvo įsakęs žygiuoti prieš perintiečius ir, jeigu priešais išėję perintiečiai garsiai pašauks juos vardu, tai pulti juos, o jeigu nešauks, nepulti. Peonai taip ir padarė. Stovyklaujant perintiečiams užmiestyje, pagal susitarimą įvyko trilypė dvikova: vyras kovojo prieš vyrą, arklys — prieš arklį ir šuo — prieš šunį. Dviejose dvikovose laimėję, perintiečiai apsidžiaugė ir užtraukė peaną[1]. Peonai išgirdę pamanė, kad orakulo paliepimas jau įvykdytas, ir maždaug šitaip tarp savęs kalbėjo: „Jau išsipildė orakulo pranašystė. Dabar mūsų eilė veikti.“ Jie užpuolė peaną giedančius perintiečius ir smarkiai sumušė: tik nedaugelis perintiečių liko gyvi.

2. Taip perintiečiams atsitiko anksčiau. O dabar, kovodami dėl laisvės, jie pasirodė labai narsūs, ir tik savo didele kiekybine persvara persai ir Megabazas juos nugalėjo. Paėmęs Perintą, Megabazas su kariuomene patraukė per Trakiją, užkariaudamas karaliui kiekvieną polį ir kiekvieną ten gyvenančią tautą. Mat Darijus jam ir buvo įsakęs užkariauti Trakiją.

3. Trakų tauta po indų yra didžiausia iš visų. Jeigu juos vienas žmogus valdytų, ir jie tarp savęs sutartų, tada, mano nuomone, būtų nenugalimi ir iš visų tautų būtų galingiausi. Bet tai jiems sunku ir tiesiog neįmanoma padaryti. Dėl to jie silpni. Kiekviena jų gentis turi savo pavadinimą, bet gyvenimo būdas ir papročiai yra visų beveik tokie patys, išskyrus getus, trausus[2] ir tas gentis, kurios gyvena į šiaurę nuo krestoniečių[3].

4. Aš jau minėjau, kokie papročiai getų, laikančių save nemirtingais. O trausai šiaip visur elgiasi taip, kaip ir kiti trakai, tik su naujagimiais ir mirusiaisiais štai kaip daro: naujagimį namiškiai apsėdę iš visų pusių aprau-

da, nes jam reikės patirti daug vargų, ir išpasakoja visas žmonių nelaimes, o mirusįjį leidžia į duobę džiaugdamiesi ir linksmindamiesi, jam aiškindami, kokių bėdų jis nusikratęs ir koks dabar yra laimingas.

5. Tie, kurie gyvena už krestoniečių, štai ką daro: kiekvienas turi daug žmonų. Kuriam nors mirus, ir žmonos tarp savęs ginčijasi, ir vyrai visai rimtai svarsto, kurią iš jų mirusysis labiausiai mylėjo. Tą, kurios naudai ginčas išsprendžiamas, visi vyrai ir moterys išgarbina, o paskui artimiausias jos giminaitis nuduria ant vyro kapo; nužudytoji palaidojama kartu su vyru. Kitos mirusiojo žmonos, taip nepagerbtos, tatai išgyvena kaip didelę nelaimę, nes jos įsivaizduoja esančios paniekintos.

6. Kiti trakai turi tokį paprotį: parduoda savo vaikus svetur išsigabenti. Dukterų nesaugo, leidžia joms gulėti su kokiais tik nori vyrais. Bet žmonas be galo saugo ir perka jas iš tėvų už didelius pinigus. Būti ištatuiruotam reiškia būti kilmingam, o neištatuiruotam — žemakilmiam. Nieko nedirbančius labai gerbia, o dirbančius žemę be galo niekina. Garbingiausias gyvenimas, jų nuomone,— karių ir plėšikų. Tokie yra labiausiai į akis krintantys jų papročiai.

7. Dievus garbina tik šiuos: Arėją, Dionisą ir Artemidę. Jų karaliai skirtingai nuo kitų žmonių labiausiai iš visų dievų garbina Hermį: tik juo vienu prisiekia ir sakosi esą iš jo kilę.

8. Štai kaip laidojami turtingi trakai: tris dienas lavoną laiko pašarvotą ir, paaukoję visokių gyvulių, apraudoję mirusįjį, vaišinasi. Paskui jį sudegina arba tiesiog į žemę užkasa. Viršuje supila kauburį ir surengia įvairias varžybas, kuriose didžiausios dovanos skiriamos geriausiai pasirodžiusiems svarbiausiose rungtyse. Taip trakai laidoja mirusiuosius.

9. Kokia šalis yra į šiaurę nuo trakų ir kokie žmonės ten gyvena, niekas nežino, tik anapus Istro, atrodo, jau yra neaprėpiama dykuma. Iš pasakojimų žinau tik vieną tautą gyvenant anapus Istro — jie vadinasi siginai ir dėvi mediškus drabužius. Jų arkliai ištisai apžėlę ilgais — iki penkių pirštų ilgio — plaukais, labai maži, bukais snukiais, silpni. Jie neįstengia žmonių panešti, bet pakinkyti į vežimą labai greiti. Todėl gyventojai važinėja vežimais. Jų teritorija eina kone iki venetų[4], gyvenančių

prie Adrijos jūros. Jie patys sakosi esą medų kilmės. Neįsivaizduoju, kaip jie gali būti kilę iš medų, bet per ilgą laiką visko galėjo atsitikti. Už Masalijos gyvenantys ligūrai[5] žodžiu „siginas" vadina pirklius, kipriečiai — ietį.

10. Patys trakai pasakoja, kad anapus Istro gyvena tiktai bitės, ir per jas negalima eiti tolyn[6]. Man atrodo, kad tai nepanašu į tiesą, nes tie gyvūnėliai juk bijo šalčio. Todėl manau, kod šiaurėje dėl šalčio yra visai negyvenami plotai. Tai tiek pasakojama apie tas šalis. Visą to krašto pajūrį Megabazas užkariavo persams.

11. O Darijus, perėjęs Helespontą ir atvykęs į Sardus, prisiminė ir Histijėjo miletiečio pasitarnavimą, ir Kojo miletiečio patarimą. Todėl jis pasišaukė juodu ir leido pasirinkti dovaną. Histijėjas, būdamas Mileto tironas, nepareikalavo jokios tirono valdžios, tik paprašė jam duoti edonų žemėje esančią Mirkino vietovę[7] — mat norėjo ten įkurti savo polį. Kojas panoro tapti Mitilėnės tironu, nes jis nebuvo tironas, tik paprastas pilietis. Darijus patenkino abiejų norus, ir jiedu iškeliavo į savo pasirinktąsias vietas.

12. Tuo tarpu atsitiko toks dalykas, kad, jį pamatęs, Darijus ryžosi įsakyti Megabazui paimti peonus ir perkelti iš Europos į Aziją. Mat buvo du broliai peonai Pigretas ir Mantijas. Jie, Darijui grįžus į Aziją, užsinorėjo tapti peonų tironais, todėl atvyko į Sardus ir atsigabeno savo seserį — stotingą, gražią merginą. Patykoję, kada Darijus išeis į užmiestį teisėjauti, jiedu štai ką padarė: kuo gražiausiai aprengė savo seserį ir išsiuntė su ąsočiu ant galvos vandens parnešti; ji vedėsi už pavadžio arklį ir eidama verpė linus. Kai mergina ėjo pro Dariją, šis ja labai susidomėjo, nes nei persų, nei lydų, nei kitų Azijos tautų moterys nėra pratusios taip elgtis. Susidomėjęs pasiuntė kelis savo ietininkus pažiūrėti, ką toji moteris darys su arkliu. Jie sekė iš paskos. Ji, atėjusi prie upės, pagirdė arklį, paskui prisisėmė ąsotį vandens ir vėl tuo pačiu keliu grįžo ant galvos nešdamasi ąsotį, už pavadžio vesdamasi arklį ir sukdama verpstą.

13. Darijus stebėdamasis išklausė, ką jam pranešė pasiųstieji ietininkai, — jis ir pats tai matė — ir liepė tą merginą atvesti pas jį. Ją atvedus, prisistatė jos broliai, netoliese stebėję visą tą įvykį. Darijui paklausus, iš kur ji esanti, jaunuoliai atsakė, jog jie yra peonai, o ji — jų

sesuo. Darijus vėl paklausė, kas tie peonai, kur jie gyvena ir ko jie atvyko į Sardus. Jie pareiškė atvykę jam pasiduoti; peonų šalis yra prie Strimono upės, o Strimonas — netoli Helesponto; peonai kilę iš Trojos teukrų. Kai jie visa tai išpasakojo, Darijus vėl paklausė, ar visos peonų moterys esančios tokios darbščios. Šie skubiai atsakė, kad visos. Juk jie dėl to visa tai ir surengė.

14. Tada Darijus parašė laišką Megabazui, kurį buvo palikęs Trakijoje strategu. Jame įsakė iškelti peonus iš jų šalies ir atgabenti pas jį su moterimis ir vaikais. Tuojau raitelis, nešdamas įsakymą, nuskubėjo prie Helesponto ir persikėlęs atidavė laišką Megabazui, o šis perskaitęs paėmė kelio vadovus trakus ir išžygiavo į Peoniją.

15. Peonai, sužinoję, kad pas juos atžygiuoja persai, susibūrė ir patraukė į pajūrį manydami, kad ten puls ir veršis persai. Taip jie pasiruošė atremti persų kariuomenę. Bet persai, išgirdę, kad peonai jau susirinko ir saugo įsiveržimo kelius pajūryje, su savo kelio vadovais pasuko viršutiniu keliu. Peonams visai nesitikint, jie įsiveržė į jų polius; kadangi vyrų nebuvo, tai lengvai juos paėmė. Peonai, sužinoję, kad jų poliai paimti, tuoj išsiskirstė kas sau, grįžo namo ir pasidavė persams. Tada buvo išgabenti iš savo vietų ir perkelti į Aziją iš peonų siriopeonai, peoplai ir tie, kurių kraštas tęsiasi iki Prasiadės ežero.

16. O tos gentys, kurios gyvena šalia Pangėjo kalno — doberai, agrianai, odomantai — ir pačiame Prasiadės ežere, nebuvo Megabazo nugalėtos. Jis pamėgino paimti ir tuos, kurie gyvena pačiame ežere: ant aukštų kuolų, įkaltų ežero vidury, uždėtas lentų paklotas; į tą paklotą iš kranto nutiestas siauras tiltelis. Paklotą laikančius kuolus anksčiau kalė visi tos genties žmonės, o dabar juos kala štai kaip: kiekvienas vedęs vyras turi atnešti iš Orbelo kalno už kiekvieną žmoną po tris kuolus ir įkalti, o jie veda daug žmonų. Taip jie gyvena ežere. Kiekvienas ant pakloto turi lūšną, kurioje gyvena, ir paklote varstomas duris. Mažus vaikus pririša virve už kojos, kad tie iš baimės neįkristų į vandenį. Arklius ir kitus darbinius gyvulius šeria žuvimis, kurių ežere nepaprastai daug: užtenka virve pro tas duris nuleisti į vandenį tuščią pintinę, ir po kurio laiko ištrauksi ją pil-

ną žuvų. Ten yra dviejų rūšių žuvys: vienas vadina paprakais, kitas — tilonais.

17. Paimtieji peonai buvo išgabenti į Aziją, o Megabazas, užvaldęs juos, nusiuntė į Makedoniją[8] septynis pasiuntinius persus, po jo svarbiausius žmones kariuomenėje. Juos nusiuntė pareikalauti iš Aminto[9] karaliui Darijui žemės ir vandens. Nuo Prasiadės ežero į Makedoniją kelias visai trumpas. Pirmiausia prie ežero yra kasyklos, iš kurių vėliau Aleksandras[10] gaudavo kasdien po talentą sidabro pajamų; už kasyklų stūkso vadinamasis Disoro[11] kalnas, kurį perlipus,— jau ir Makedonija.

18. Pasiųstieji persai, atėję pas Amintą, pareikalavo karaliui Darijui žemės ir vandens. Jis davė ir viena, ir kita ir pakvietė juos į svečius. Surengęs ištaigingą puotą, karalius širdingai vaišino persus. Po vaišių svečiai ėmė gerti ir šitaip pasakė: „Mielas makedone, mes, persai, turime tokį paprotį: kai ruošiame iškilmingą puotą, atsivedame ir šalia pasisodiname žmonas ir suguloves. Tad ir tu, mus taip maloniai priėmęs, karaliui Darijui duodąs žemės ir vandens, elkis pagal mūsų paprotį.“ Amintas į tai atsakė: „O persai, mes neturime tokio papročio; moterys yra atskirtos nuo vyrų. Bet kadangi jūs, mūsų valdovai, to norite, bus jums duota.“ Tai pasakęs, Amintas pakvietė moteris. Jos šaukiamos atėjo ir susėdo iš eilės priešais persus. Tada persai, pamatę gražias moteris, pasakė Amintui, kad jis neprotingai pasielgė. Verčiau esą moterys visai nebūtų atėjusios, negu dabar atėjusios ir susėdusios ne šalia, o priešais — svilinti jiems akis. Tada Amintas buvo priverstas paliepti joms sėstis šalia persų. Moterims paklausius, persai, būdami gerai įgėrę, pradėjo joms krūtis grabinėti, o vienas kitas net stengėsi pabučiuoti.

19. Amintas, tai matydamas, laikėsi ramiai, nors sunkiai valdėsi, nes labai bijojo persų. Bet Aminto sūnus Aleksandras, kuris taip pat buvo vaišėse ir viską matė, kaip žmogus jaunas ir nepatyręs nelaimių, negalėjo susilaikyti nesipiktinęs ir šitaip tėvui pasakė: „Tu, tėve, būdamas tokio amžiaus, eik ilsėtis, nesismagink gėrimu. Aš čia liksiu ir parūpinsiu svečiams, ko tik reikės.“ Amintas suprato, kad Aleksandras nedorą darbą sugalvojo, ir atsakė: „O vaike, esi įsikarščiavęs, ir iš tavo žodžių jaučiu, kad tu, mane išsiuntęs, ketini kažką negera

daryti. Todėl prašau tavęs, nedaryk nieko blogo tiems žmonėms, kad nepražudytum mūsų, tvardykis matydamas, kas čia darosi. Išeiti tai išeisiu, tavęs paklausysiu."

20. Kai Amintas, šitaip paprašęs, išėjo, Aleksandras persams tarė: „Tos moterys, svečiai, atiduodamos visiškai jūsų nuožiūrai. Galite gulėti su visomis arba tik su kai kuriomis. Tik sakykit, kurios norit. O dabar jau laikas gulti. Kaip matau, jūs gerai prisivaišinę, todėl moterims, jei teiksitės, leiskite išsimaudyti ir laukite, kol jos nusimaudžiusios vėl čia ateis." Persai sutiko, ir jis visas moteris išsiuntė į moterų kambarius. O pats Aleksandras, parinkęs tiek pat jaunų bebarzdžių vyrų, aprengė juos moteriškais drabužiais, įdavė po durklą ir įvedė į vidų. Juos įvedęs, jis šitaip tarė persams: „O persai, atrodo, kad jus puikiai vaišiname. Mat paruošėme visa, ką tik turėjome ir galėjome, kas mums visų brangiausia. Jums siūlome savo motinas ir seseris, norėdami parodyti, kad jus gerbiame pagal nuopelnus ir kad praneštumėte savo karaliui, kuris jus pasiuntė, jog helėnas, makedonų valdytojas, jus gerai priėmė ir suguldė." Tai pasakęs, Aleksandras prie kiekvieno perso pasodino, lyg moterį, po makedoną vyrą. Kai persai pamėgino juos čiupinėti, tie juos išžudė.

21. Šitokia mirtimi jie mirė ir patys, ir jų tarnai, nes paskui juos traukė ir vežimai su visokiomis atsargomis, ir tarnai. Visa tai kartu su pasiuntiniais dingo be pėdsako. Po kurio laiko persai, aišku, ėmė atkakliai jų ieškoti, tačiau Aleksandras sugebėjo gudriai sutvarkyti tą reikalą. Jis davė ieškotojų vadui Bubarui daug pinigų ir savo seserį Gigėją už žmoną. Šitaip buvo nutrauktos žuvusiųjų paieškos[12].

22. Kad Perdiko[13] palikuonys yra helėnai, tatai ir jie patys tvirtina, ir aš taip manau, o vėliau ir įrodysiu, kad jie yra helėnai. Juk juos ir Olimpijos žaidynių helenodikai pripažino esant helėnais. Mat kai Aleksandras nutarė dalyvauti Olimpijos žaidynėse ir dėl to atvyko į Olimpiją, tie, su kuriais jis turėjo rungtis, nenorėjo leisti sakydami, kad čia ne barbarų, o helėnų varžybos. Kai Aleksandras pasakė, kad jis yra argietis, ir buvo pripažintas helėnu, jis bėgo stadiją[14] ir atbėgo kartu su pirmą vietą užėmusiu. Taip ten įvyko.

23. O Megabazas su peonais atkeliavo į Helespontą ir, persikėlęs per įlanką, atvedė juos į Sardus. Tuo tarpu Histijėjas miletietis jau tvirtino sienomis iš Darijaus kaip atlyginimą už tilto saugojimą išprašytą vietovę. Ta vietovė yra prie Strimono upės ir vadinasi Mirkinas. Pamatęs, ką daro Histijėjas, Megabazas, atėjęs į Sardus su peonais, Darijui pasakė: „O karaliau, ką tu padarei? Tu atidavei protingam ir gudriam helėnui vietovę pasistatyti poliui Trakijoje, kur yra be galo daug miško medžiagos, tinkamos laivams statyti ir irklams gaminti, kur yra sidabro kasyklos, kur aplinkui gyvena daugybė žmonių — ir helėnų, ir barbarų. Jie, pasiskyrę jį vadu, darys viską, ką tik jis lieps — ir dieną, ir naktį. Todėl neleisk tam vyrui tatai daryti, jei nenori sulaukti naminio karo. Pasikviesk jį ir liepk nutraukti darbus. O kai jį turėsi savo rankose, padaryk taip, kad jis nebegrįžtų pas helėnus."

24. Tokiais žodžiais Megabazas lengvai įtikino Darijų parodydamas, kad gerai supranta, kas gali atsitikti. Tada Darijus pasiuntė į Mirkiną pasiuntinį ir šitaip liepė pasakyti: „Histijėjau, karalius Darijus tau šitaip sako: kad ir kiek galvojau, bet geresnio žmogaus savo reikalams tvarkyti nerandu. Tai aš supratau ne tik iš tavo žodžių, bet ir iš darbų. Dabar rengiuosi vykdyti didelius darbus, todėl būtinai atvyk pas mane, nes noriu tau apie juos papasakoti." Patikėjęs tais žodžiais ir manydamas, jog didelis daiktas būti karaliaus patarėju, Histijėjas atvyko į Sardus. Jam Darijus taip pasakė: „Histijėjau, štai dėl ko tave pasikviečiau: kai grįžau iš skitų ir tu dingai iš mano akių, visą laiką tetroškau tave pamatyti ir su tavim pasikalbėti, nes supratau, kad už visus turtus brangesnis protingas ir prielankus draugas; o aš žinau, kad taip yra, pats tuo įsitikinau. Gerai padarei, kad atvykai, todėl štai ką tau siūlau: palik Miletą ir naująjį polį Trakijoje ir keliauk su manimi į Sūzus. Tenai turėsi visa tai, ką aš turiu, ir būsi mano stalabendris ir patarėjas."

25. Šitaip pasakęs, Darijus paliko Sardų valdovu savo netikrą brolį Artafreną, o Otaną paskyrė visos pajūrio srities strategu. Tada pasiėmė su savimi Histijėją ir išvyko į Sūzus. Otano tėvą Sisamną, vieną iš karališkųjų teisėjų, karalius Kambizas buvo liepęs nužudyti už tai, kad šis papirktas neteisingai buvo išsprendęs bylą,

ir nužudžius — nulupti jo odą, supjaustyti gabalais ir jais apmušti kėdę, kurioje sėdėdamas tas teisėjavo. Aptraukus kėdę, vietoj nužudytojo Sisamno jis paskyrė teisėju jo sūnų ir įsakė tam atsiminti, kokioje kėdėje sėdėdamas jis teisėjauja.

26. Šitas Otanas, pasodintas į tokią kėdę ir dabar tapęs vietoj Megabazo kariuomenės strategu, užkariavo Bizantiją, Kalchedoną, Antandrą, esantį Troadoje[15], Lamponiją, o paėmęs iš Lesbo laivus, užkariavo Lemno ir Imbro salas, abi pelazgų gyvenamas.

27. Lemniečiai narsiai gynėsi, bet per ilgesnį laiką buvo įveikti. Išlikusių po to karo lemniečių valdytoju persai paskyrė Meandrijo, buvusio Samo karaliaus, brolį Likaretą: šis Likaretas, valdydamas Lemną, buvo nužudytas. [...][16] To priežastis štai kokia: Otanas visus lemniečius pavertė vergais, vienus apkaltindamas pabėgimu iš kariuomenės žygiuojant prieš skitus, kitus — kenkimu Darijaus kariuomenei, grįžtančiai iš Skitijos.

28. Tiek jis padarė blogybių, vadovaudamas kariuomenei. Po to trumpą laiką nebuvo vargų, o paskui vėl iš naujo užgriuvo jonėnus nelaimės iš Nakso ir Mileto. Mat Naksas tuo laiku buvo turtingiausias iš visų salų, ir Miletas buvo pasiekęs savo klestėjimo viršūnę — jis buvo visos Jonijos papuošalas, nors prieš tai dvi žmonių kartos labai kentėjo nuo vidinių nesutarimų ir sumaiščių tol, kol pariečiai juos sutaikė. Mat miletiečiai taikytojais iš visų helėnų buvo išsirinkę pariečius.

29. Pariečiai juos šitaip sutaikė: atėję kilmingiausieji į Miletą ir pamatę, kad miletiečių reikalai labai blogi, visas ūkis pairęs, pareiškė norį apeiti visą miletiečių šalį. Kai jie ėjo per kraštą, kur tik pamatydavo kokį gerai įdirbtą lauką, tuoj užsirašydavo savininko vardą. Perėję visą šalį ir mažai radę gerai įdirbtų laukų, jie grįžo į Miletą, sušaukė visų susirinkimą ir pavedė polį valdyti tiems, kurių žemę rado gerai dirbamą, sakydami, kad tie žmonės sugebės ir visuomenės reikalus tvarkyti, nes sugeba prižiūrėti savo žemę. O kitiems sumaištyse dalyvavusiems miletiečiams įsakė šių klausyti.

30. Taip pariečiai tada nuramino Miletą. Dabar vėl dėl tų dviejų polių Jonijai prasidėjo nelaimės; iš Nakso liaudis išvijo keletą turtingų piliečių. Jie atėjo į Miletą. Jį tuo laiku valdė Aristagoras, Molpagoro sūnus, Histijėjo

sūnaus Lisagoro, kurį tada Darijus laikė Sūzuose, žentas ir pusbrolis. Histijėjas buvo Mileto tironas, bet tuo laiku, kai atvyko jo pažįstami Nakso tremtiniai, jis jau buvo Sūzuose. Todėl naksiečiai, atėję į Miletą, paprašė Aristagorą kokių nors pajėgų, kad galėtų grįžti į savo tėvynę. Tasai sumetė, kad jeigu jo padedami šie sugrįžtų namo, jis gautų valdyti Naksą, todėl, neva rodydamasis esąs Histijėjo draugas, jiems šitaip pasakė: „Aš negaliu jums duoti tokių pajėgų, kad galėtumėt grįžti namo prieš Nakso polį valdančiųjų valią, nes žinau, kad naksiečių yra 8000 hoplitų, ir jie turi daug karo laivų. Bet kiek galėsiu, tiek jums padėsiu, ir, manau, štai kaip reikėtų daryti. Artafrenas yra mano draugas, o jis juk yra Histaspo sūnus, karaliaus Darijaus brolis, vadovauja visam pajūriui ir turi didelę kariuomenę, daug laivų. Manau, kad šitas vyras padarys taip, kaip mes norime.“ Tai išgirdę, naksiečiai pavedė tą reikalą tvarkyti Aristagorui, kad tas padarytų viską kuo geriausiai, ir net jį ragino pasiūlyti Artafrenui dovanų ir pažadėti patiems padengti kariuomenės išlaidas, nes buvo įsitikinę, kad, kai tik atvyks į Naksą persų kariuomenė, naksiečiai padarys visa, kas tik jiems bus liepta; panašiai pasielgs ir kitų salų gyventojai. Nė viena iš Kikladų salų dar nebuvo Darijaus valdžioje.

31. Aristagoras atvyko į Sardus ir pasakė Artafrenui, kad yra tokia sala Naksas, nedidelė, bet graži ir derlinga, netoli Jonijos. Joje daug aukso ir vergų. „Tad žygiuok į tą salą ir sugrąžink į ją ištremtuosius. Aš turiu tam tikslui daug pinigų, neskaitant skirtų kariuomenės išlaidoms padengti. (Tas išlaidas mes turime padengti, nes prašome kariuomenės.) Be to, tu karaliui užimsi Naksą ir jam priklausančias salas: Parą, Andrą ir kitas, vadinamąsias Kikladas. Iš jų lengvai galėsi pulti Eubojos, didelę ir turtingą salą, ne mažesnę už Kiprą ir labai lengvai paimamą. Joms užimti pakaks šimto laivų.“ Šis jam taip atsakė: „Tu patari naudingus dalykus karaliaus rūmams, ir tavo patarimai teisingi, išskyrus laivų skaičių, nes vietoj šimto laivų tau bus paruošta pavasarį du šimtai laivų. Tik reikia karaliaus sutikimo.“

32. Tai išgirdęs, Aristagoras patenkintas grįžo į Miletą. Artafrenas perdavė į Sūzus Aristagoro pasiūlymą ir, gavęs Darijaus sutikimą, paruošė du šimtus trijerų, la-

bai didelę persų ir sąjungininkų kariuomenę, o strategu paskyrė persą Megabatą, kilusį iš achemenidų giminės, savo ir Darijaus pusbrolį, kurio dukterį — jei galima tikėti tuo, kas pasakojama — vėliau vedė Pausanijas, Kleombroto sūnus, trokšdamas tapti Helados tironu. Paskyręs Megabatą strategu, Artafrenas išsiuntė kariuomenę pas Aristagorą.

33. Paėmęs iš Mileto Aristagorą, jonėnų laivyną ir naksiečius tremtinius, Megabatas išplaukė neva į Helespontą, o kai priplaukė Chiją, sustojo Kaukaze[17], kad, iš ten pučiant borėjui, nuplauktų į Naksą. Bet šį kartą dar nebuvo lemta Naksui žūti. Atsitiko štai koks dalykas: Megabatas, eidamas per laivus ir tikrindamas sargybas, Mindo[18] laive nerado nė vieno sargybinio. Baisiai supykęs, jis įsakė savo ietininkams suieškoti to laivo viršininką Skilaką ir pririšti jį laivo apačioje taip, kad galva išlįstų pro vieną apatinių irklų skylę, o kūnas būtų laive. Pririšus Skilaką, kažkas apie tai pranešė Aristagorui, kad jo draugą mindietį Megabatas išniekino. Šis atėjęs paprašė persą paleisti Skilaką, bet veltui. Nieko nepešęs, jis nuėjo ir pats paleido Skilaką. Tai sužinojęs, Megabatas labai užsirūstino ir užsipuolė Aristagorą. Bet šis atšovė: „O koks tavo reikalas? Juk Artafrenas tave pasiuntė manęs klausyti ir plaukti ten, kur aš liepsiu. Kam kišiesi ne į savo reikalus?“ Taip pasakė Aristagoras, o šis supykęs, kai tik sutemo, su vienu laivu nusiuntė į Naksą vyrus pranešti naksiečiams, kas prieš juos rengiama.

34. Naksiečiai visai nebuvo pagalvoję, kad visa ta kariuomenė siunčiama prieš juos. Bet kai tik šitai sužinojo, tuoj iš laukų viską susigabeno į polį, paskubomis apsirūpino maistu ir vandeniu, atnaujino jo sienas ir pasiruošė apgulčiai — žodžiu, naksiečiai pasirengė karui. Persai, atplaukę į Naksą ir radę juos gerai įsitvirtinusius, laikė apgulę keturis mėnesius. Kai išleido visus pinigus, kuriuos turėjo su savim atsivežę, ir pats Aristagoras smarkiai išsileido, o apgulčiai reikėjo dar daugiau pinigų, jie pastatė Nakso tremtiniams įtvirtinimus ir nepatenkinti pasitraukė į žemyną.

35. Taigi Aristagoras negalėjo įvykdyti Artafrenui duoto pažado; kartu jį slėgė didelės kariuomenės išlaidos. Be to, Aristagorą labai neramino sunki kariuome-

nės padėtis ir tai, kad jis buvo susipykęs su Megabatu — jam atrodė, kad iš jo bus atimtas Miletas. Dėl viso to jis ėmė galvoti apie sukilimą prieš persus. Tuo laiku atvyko iš Sūzų nuo Histijėjo vergas su išrašyta galva: Histijėjas taip pat patarė sukilti prieš karalių. Mat Histijėjas norėjo Aristagorui perduoti paliepimą sukilti, bet niekaip negalėjo saugiai tai padaryti, nes buvo saugomi keliai, todėl jis, nuskutęs galvą ištikimiausiam savo vergui, ant jos viską surašė, o paskui leido plaukams ataugti. Kai tik plaukai ataugo, pasiuntė vergą į Miletą įsakydamas jam tik tiek, kad, atvykęs į Miletą, prašytų Aristagorą nuskusti jam plaukus ir apžiūrėti galvą. Kaip jau sakiau, ant galvos buvo parašyta sukilti[19]. Histijėjas taip pasielgė dėl to, kad buvo labai nepatenkintas buvimu Sūzuose. Įvykus sukilimui, jis tikėjosi nuvykti į pajūrį, nes kitaip neturėjo jokios vilties kada nors ten nukeliauti[20].

36. Taip galvodamas, Histijėjas pasiuntė vergą, o Aristagorui viskas susidėjo į krūvą. Jis tarėsi su kitais savo šalininkais, pasakydamas jiems ir savo nuomonę, ir iš Histijėjo atėjusią žinią. Visi kiti buvo tokios pačios nuomonės kaip jis, ir ragino sukilti, o rašytojas Hekatėjas patarė visiškai nepradėti karo su persų karaliumi. Jis suminėjo visas tautas, kurias valdė karalius, ir nurodė jo galybę. Kai šita jo nuomonė buvo atmesta, jis patarė pasistengti, kad miletiečiai įsiviešpatautų jūroje, bet to niekaip kitaip nebus galima pasiekti (jis sakė žinąs, kad miletiečiai yra silpni), kaip tik pasisavinus Branchidų šventyklos turtus, kuriuos jai buvo padovanojęs lydas Krezas; tik tada jie galės įsiviešpatauti jūroje. Be to, miletiečiai tada galės naudotis tais lobiais, o priešai jų nebeišplėš. Tie lobiai buvo dideli, aš pasakojau apie juos savo pasakojimo pradžioje. Bet ir ši nuomonė buvo atmesta. Vis dėlto jie nutarė sukilti, o vienam iš sąmokslininkų pavedė nuvykti į Mijuntą[21], kur buvo iš Nakso grįžusi kariuomenė, ir ten pamėginti suimti su laivais plaukusius jos strategus.

37. Nusiųstas tam tikslui Jetragoras klastingai suėmė milasietį Oliatą, Ibanolijo sūnų, termerietį Histijėją, Timno sūnų, Koją, Erksandro sūnų, kuriam Darijus padovanojo Mitilėnę, taip pat kimietį Aristagorą, Heraklido sūnų, ir daug kitų. Taigi Aristagoras atvirai sukilo prieš

persus ir ėmėsi visokių priemonių Darijui pakenkti. Pirmiausia jis dėl akių panaikino Milete tironiją ir įvedė demokratiją, kad noriau miletiečiai kartu su juo sukiltų; paskui ir kituose Jonijos poliuose tą patį padarė; vienus tironus išvarė, o tuos, kurie kartu su juo buvo žygiavę prieš Naksą, norėdamas įsiteikti, išdavė poliams, kuriuos tie buvo valdę. Taip darė, siekdamas tuos polius palenkti į savo pusę.

38. Mitilėniečiai, gavę Koją, išsivedė jį ir akmenimis užmušė, o kimiečiai ir daugumas kitų savo tironus paleido. Taip buvo panaikinta poliuose tironija. Panaikinęs tironiją, Aristagoras liepė kiekvienam poliui išsirinkti strategą, o pats su trijera išplaukė į Lakedemoną ieškoti stiprių sąjungininkų.

39. Anaksandridas[22], Leonto sūnus, nebebuvo Spartos karalius — buvo miręs; valdė Anaksandrido sūnus Kleomenas, perėmęs valdžią ne dėl to, kad būtų buvęs šaunus, bet todėl, kad ją paveldėjo[23]. Anaksandridas buvo vedęs savo sesers dukterį, ją mylėjo, bet vaikų neturėjo. Todėl eforai pasišaukė jį pas save ir pasakė: „Jei tu savimi nesirūpini, tai mes turime pasirūpinti, kad neišnyktų Euristeno giminė. Kadangi tavo žmona vaikų negimdo, tai mesk ją ir vesk kitą. Taip darydamas, spartiečiams įtiksi." Jis atsakė nedarysiąs nei to, nei kito, nes jie neteisingai jam liepia niekuo nekaltą žmoną mesti ir vesti kitą — jis jų neklausys.

40. Tada eforai ir gerontai apsvarstė visą šį reikalą ir Anaksandridui štai ką patarė: „Mes matome, kad laikaisi įsikibęs į savo dabartinę žmoną, todėl bent šitaip padaryk ir mums neprieštarauk, nes spartiečiai gali nutarti ką nors tau nemalonaus. Mes nebereikalaujame iš tavęs mesti dabartinę žmoną: jai duok ir toliau tai, ką iki šiol esi davęs, tik vesk dar vieną žmoną, kuri pagimdytų vaiką." Anaksandridas su tuo sutiko ir nuo to laiko turėjo dvi žmonas, gyveno dvejuose namuose, taigi elgėsi visai nespartietiškai.

41. Netrukus antroji jo žmona pagimdė šį Kleomeną. Šitaip išvydo pasaulį būsimasis Spartos karalius. Bet ir pirmoji žmona, anksčiau negimdžiusi, tapo nėščia. Nors ji buvo iš tikrųjų nėščia, bet antrosios žmonos giminaičiai, tai išgirdę, paleido gandus, esą ji tyčia giriasi, norėdama slapta pasisavinti svetimą vaiką. Jiems

reiškiant nepasitenkinimą, atėjo laikas gimdyti. Nepasitikėdami eforai saugojo tada tą moterį ir iš visų pusių susėdę žiūrėjo, kaip ji gimdė. O ji, pagimdžiusi Dorijėją, vėl pagimdė Leonidą, paskui ir Kleombrotą. (Kai kas sako, kad pagimdė dvynukus — Leonidą ir Kleombrotą.) Kai antroji žmona, Demarmeno sūnaus Prinetado duktė, pagimdė Kleomeną, po to daugiau jau nieko nepagimdė.

42. Kleomenas, sako, buvęs negudrus, nepilno proto, o Dorijėjas pralenkęs visus bendraamžius gabumais, gerai žinodamas, kad dėl savo puikių dvasinių privalumų paims valdžią. Taip jis manė. Tuo tarpu mirė Anaksandridas, ir lakedemoniečiai pagal papročius paskyrė karaliumi vyriausiąjį sūnų Kleomeną. Dorijėjas buvo baisiausiai nepatenkintas ir, nenorėdamas būti Kleomeno valdomas, paprašė būrio spartiečių ir su jais išvyko steigti kolonijos, neatsiklausęs nei Delfų orakulo, į kurią šalį jis turi vykti, nei šiaip neatlikęs nieko, ką buvo įprasta daryti prieš išvykstant[24]. Smarkiai susigraužęs, jis pasuko savo laivus į Libiją; jam kelią rodė teriečiai. Atplaukęs į Kinipą, palei upę užėmė gražiausią libių vietovę. Bet trečiaisiais metais iš ten jį išstūmė makai, libiai ir kartaginiečiai, todėl grįžo į Peloponesą.

43. Čia Anticharas eleonietis, remdamasis Lajui duotąja orakulo ištarme, patarė Dorijėjui įsteigti Sicilijoje Heraklėją tvirtindamas, kad visa Eriko[25] žemė priklausanti heraklidams, nes ją įsigijęs Heraklis. Tai išgirdęs, Dorijėjas nuvyko į Delfus paklausti, ar įstengs užimti tą vietą, į kurią jis ketina plaukti. Pitija atsakė, kad užims. Tada Dorijėjas, paėmęs tuos pačius žmones, su kuriais keliavo į Libiją, išplaukė Italijos link.

44. Sibariečiai[26] pasakoja, kad tuo laiku jie ir jų karalius Telas rengėsi žygiuoti prieš Krotoną. Krotoniečiai išsigandę paprašė Dorijėją pagalbos, ir šis sutiko jiems padėti; kartu su krotoniečiais jis puolė ir užėmė Sibarį. Taip pasakoja apie tą Dorijėjo elgesį sibariečiai. O krotoniečiai tvirtina, kad tame kare jie neturėję jokio iš svetur atvykusio sąjungininko, išskyrus žynį elėjietį Kaliją, jamidų giminės vyrą, bet jis buvo priimtas tik kaip pabėgėlis, ištrūkęs iš sibariečių tirono Telo po to, kai, burdamas iš aukų apie karą prieš krotoniečius, gavo nepalankų atsakymą. Taip pasakoja krotoniečiai.

45. Abeji pateikia įrodymus: sibariečiai rodo palei išdžiūvusį Kratį[27] šventą giraitę ir šventyklą, kurią Dorijėjas pastatydinęs ir paaukojęs kratietei Atėnei po to, kai užėmė polį. Taip pat dideliu įrodymu jie laiko Dorijėjo mirtį. Mat jis žuvęs todėl, kad nesilaikęs orakulo ištarmės. Jei jis niekuo nebūtų nusikaltęs ir būtų daręs tik tai, ko buvo išvykęs, būtų paėmęs ir valdęs erikiečių žemę ir nebūtų žuvęs nei pats, nei jo kariuomenė. Krotoniečiai savo ruožtu rodo savo valdose daug puikių žemių, kurios buvusios padovanotos Kalijui elėjiečiui. Jas ir mano laikais tebevaldė Kalijo palikuonys, o Dorijėjui ir jo palikuonims neteko nė vieno žemės sklypo. O juk turėtų būti priešingai: jeigu Dorijėjas būtų pagelbėjęs kare prieš sibariečius, tai jam būtų buvę keleriopai daugiau padovanota! Taip abeji pateikia savo įrodymus, ir kam kurie geriau patinka, tais tegu ir tiki.

46. Kartu su Dorijėju plaukė kurti kolonijos kiti spartiečiai: Tesalas, Parebatas, Kelis ir Eurileontas. Atvykę su kariuomene į Siciliją, jie žuvo nugalėti finikiečių ir egestiečių. Iš tų kūrėjų liko gyvas tik Eurileontas. Surinkęs savo kariuomenės likučius, jis užėmė Selinunto koloniją Minoją ir padėjo selinuntiečiams išsilaisvinti iš monarcho Pitagoro. Nuvertęs monarchą, jis pats pasidarė Selinunto tironu, bet valdė trumpai, nes sukilę selinuntiečiai jį užmušė pasislėpusį prie Dzeuso, Turgų Globėjo, aukuro.

47. Kartu su Dorijėju vyko ir žuvo krotonietis Filipas, Butakido sūnus. Būdamas susižiedavęs su sibariečio Telo dukterimi, jis jos nevedė, nes buvo ištremtas iš Krotono. Jis nuplaukė į Kirėnę ir su savo trijera bei savo išlaikomais žmonėmis prisidėjo prie Dorijėjo. Filipas buvo olimpionikas ir gražiausias tų laikų helėnas. Dėl savo grožio iš segestiečių jis susilaukė tokios pagarbos, kokios nepatyrė joks kitas žmogus: ant jo kapo jie pastatė šventyklą kaip herojui ir jam aukoja aukas.

48. Taip žuvo Dorijėjas. Jei jis būtų turėjęs kantrybės gyventi Kleomeno valdomas ir būtų pasilikęs Spartoje, būtų tapęs Lakedemono karaliumi, nes Kleomenas valdė neilgai ir mirė neturėdamas sūnaus, palikęs tik dukterį vardu Gorga.

49. Mileto tironas Aristagoras atvyko į Spartą, kai ją valdė Kleomenas. Lakedemoniečių žodžiais, per derybas

jis turėjo su savimi varinę plokštę, kurioje buvo išbraižytas visas žemės apskritimas, kiekviena jūra ir kiekviena upė. Kleomeno priimtas, Aristagoras šitaip pasakė: „Kleomenai, nesistebėk, kad taip skubiai čion atvykau. Mane verčia skubėti štai kokie reikalai: kad mes, jonėnų vaikai, esame vergai, užuot buvę laisvi, didžiausia gėda ir skausmas pirmiausia mums, o iš kitų helėnų labiausiai jums, nes jūs stovite visos Helados priešakyje. Tad vardan helėnų dievų išgelbėkite jonėnus, savo giminaičius, iš vergijos. Jums nesunku tai padaryti. Mat barbarai nėra narsūs, o jūs visus pralenkiate karingumu. Jų ginklai — lankas ir trumpos ietys. Į kovą eina apsimovę kelnėmis ir ant galvų užsidėję tiaras. Todėl juos lengva nugalėti. O gėrybių to žemyno gyventojai turi tiek, kiek neturi visos kitos šios žemės tautos: pirmiausia jie turi aukso, paskui sidabro, vario, spalvingų drabužių, darbinių gyvulių, vergų. Jei tik panorėsite, tuoj viską turėsite. Tautos ten gyvena, žiūrėkit, šitokia seka: jonėnų kaimynai yra lydai. Jie gyvena gerose žemėse ir turi labai daug sidabro.“ Taip sakydamas, jis parodė žemės apskritimą, kurį buvo atsinešęs išbraižytą varinėje plokštėje. „Į rytus nuo lydų,— kalbėjo toliau Aristagoras,— gyvena frygai; kiek žinau, jie turi daugiau už visus gyvulių ir jų žemės labai derlingos. Už frygų gyvena kapadokai, kuriuos mes vadiname sirais; jų kaimynai yra kilikai; tie siekia tą jūros dalį, kur yra Kipro sala. Kasmet jie sumoka karaliui 500 talentų duoklės. Tų kilikų kaimynai yra armėnai; jie taip pat turi labai daug gyvulių. Už armėnų gyvena matienai — štai šitoje šalyje. Prie jų prieina kisijai. O toje Kisijoje prie Choaspo upės yra Sūzai, kur gyvena didysis karalius ir yra sukrauti jo lobiai. Paėmę šitą polį, savo turtais drąsiai galėsite lenktyniauti su Dzeusu. O tuo tarpu jūs dėl nedidelės ir skurdžios žemės turite kariauti su meseniečiais, kurie yra vienodo pajėgumo su jumis, arba su arkadiečiais ir argiečiais, neturinčiais nieko panašaus į auksą ar sidabrą, dėl kurių žmonės ryžtasi kovoti iki mirties. Taigi galėdami lengvai užvaldyti visą Aziją, negi jūs ką kita rinksitės?“ Taip kalbėjo Aristagoras. O Kleomenas šitaip atsakė: „Svety miletieti, palauk tris dienas, ir aš atsakysiu.“

50. Tiek tada tesikalbėjo. Kai išaušo atsakymui skirtoji diena ir jiedu suėjo į sutartą vietą, Kleomenas paklausė Aristagorą, kiek dienų kelio nuo Jonijos jūros iki karaliaus. Aristagoras, šiaip būdamas labai gudrus ir galintis lengvai apgauti karalių, čia padarė klaidą. Norėdamas išvilioti spartiečius į Aziją, neturėjo sakyti teisybės, o jis pasakė taip, kaip iš tikrųjų yra: trys mėnesiai kelio. Kleomenas neleido baigti pasakojimo apie tą kelią ir nutraukdamas tarė: „Svety miletieti, vyk iš Spartos, kol saulė nenusileidusi. Tu kalbi lakedemoniečiams visiškai nepriimtinus dalykus, norėdamas juos nuvesti į žemę, kuri yra nuo jūros už trijų mėnesių kelio.“

51. Tai pasakęs, Kleomenas nuėjo namo. O Aristagoras, pasiėmęs alyvos šakelę[28], ėjo iš paskos. Įėjęs į jo namus, maldavo išklausyti jį kaip pagalbos prašantį, bet pirma išsiųsti vaiką lauk. Mat šalia Kleomeno buvo duktė Gorga. Jis turėjo tik šią vieną dukrą, kuriai tada buvo aštuoneri ar devyneri metai. Kleomenas liepė sakyti, ko nori, ir nesivaržyti mergaitės. Tada Aristagoras iš pradžių pažadėjo dešimt talentų, jeigu tas įvykdys tai, ko jis prašo. Kai Kleomenas atsisakė, Aristagoras ėmė siūlyti vis daugiau, kol pažadėjo penkiasdešimt talentų. Tada mergaitė sušuko: „Tėveli, tas svetimšalis tave papirks, jeigu iš čia neišeisi.“ Nudžiugintas mergaitės patarimo, Kleomenas išėjo į kitą kambarį, o Aristagoras išplaukė iš Spartos taip ir nepapasakojęs, koks tas kelias pas karalių.

52. O tas kelias yra štai koks[29]: pakelėse visur įrengtos karališkos sustojimo vietos ir gražiausi užeigos namai. Visas kelias eina per gyvenamas ir saugias vietas. Lydijoje ir Frygijoje yra 20 sustojimo vietų ir 94$^1/_2$ parasango. Iš Frygijos kelias eina prie Halio upės. Čia yra sargybos postas su vartais. Tik pro juos praėjus galima keltis per upę. Perėjus į Kapadokiją, iki Kilikijos ribos yra 28 sustojimo vietos, o parasangų — 104. Ties šia riba vėl prieisi du sargybos postus ir praeisi dvejus jų vartus. Visa tai praėjus ir keliaujant per Kilikiją, yra trys sustojimo vietos ir 15$^1/_2$ parasango. Ribą tarp Kilikijos ir Armėnijos sudaro laivais plaukiama upė Eufratas. Armėnijoje yra 15 stočių su užeigos namais ir 56$^1/_2$ parasango. Ten irgi yra sargybos postas. Per šalį teka keturios upės, ir jas visas reikia perplaukti laivais: pirmiau-

sia Tigras, paskui antroji ir trečioji, vadinamos tuo pačiu Zabato vardu, bet tai ne ta pati upė, nes antroji išteka iš Armėnijos, o trečioji — iš matienų[30]. Ketvirtoji upė yra Gindas — ją Kyras buvo išskirstęs į 360 kanalų. Iš Armėnijos įėjus į matienų kraštą, yra 34 sustojimo vietos ir 137 parasangai. Iš jos perėjus į kisijų žemę,— 11 stočių ir 42$^1/_2$ parasango iki Choaspo upės, taip pat laivais plaukiamos. Prie jos stovi Sūzų polis. Taigi iš viso yra 111 stočių. Tiek pat ir užeigos namų.

53. Tiksliai išmatavus parasangais ir tariant, kad vienas parasangas lygus 30 stadijų,— taip iš tikrųjų ir yra — tas karališkasis kelias nuo Sardų iki karaliaus rūmų, vadinamų Memnono rūmais, Sūzuose turi 13 500 stadijų, arba 450 parasangų. Nueinant kasdien 150 stadijų, susidaro lygiai 90 dienų.

54. Taigi Aristagoras miletietis, sakydamas Kleomenui lakedemoniečiui, kad kelias pas karalių trunka tris mėnesius, visai teisingai pasakė. Jei kas nori dar tiksliau apskaičiuoti, aš ir tam nurodysiu, nes tada reikia pridėti ir kelią nuo Efeso iki Sardų. Taigi iš viso nuo helėnų jūros[31] iki Sūzų (jie vadinami Memnono miestu) yra 14 040 stadijų, nes iš Efeso į Sardus yra 540 stadijų. Taigi trijų mėnesių kelias pailgėja trimis dienomis.

55. Išvykęs iš Spartos, Aristagoras keliavo į Atėnus, išsilaisvinusius iš tironų štai kokiu būdu. Kai Peisistrato sūnų Hiparchą, tirono Hipijo brolį, aiškiausiai sapne pamačiusį savo nelaimę, nužudė Aristogitonas ir Harmodijas, abu kilę iš senos gefyrų giminės, atėniečiai per septynerius metus nė kiek ne mažiau — net dar daugiau negu prieš tai — buvo tirono spaudžiami.

56. Hiparcho sapnas buvo toks: naktį prieš Panatėnėjų šventę[32] jis regėjo didelį ir gražų vyrą, kuris atsistojęs šalia jo ir pasakęs šitokius mįslingus žodžius:

Liūte, kentėdams baisiausias kančias, tu kantriai iškęski!
Niekas iš tų, kurie daro skriaudas, neišvengs nubaudimo.

Kai tik prašvito, jis liepė sapną išaiškinti sapnų aiškintojams, o paskui, nebekreipdamas dėmesio į sapną, vadovavo iškilmingai eisenai, kurioje ir buvo nužudytas[33].

57. Gefyrai, iš kurių giminės buvo Hiparcho žudikai, patys sakosi esą kilę iš Eretrijos, bet aš tyrinėdamas at-

radau, kad jie buvo finikiečiai iš tų, kurie su Kadmu buvo atvykę į dabar vadinamąją Beotiją ir apsigyvenę Tanagros srityje, jiems tekusioje burtais. Iš čia juos pirmiausia išvijo argiečiai, o paskui — beotai. Tada jie kreipėsi į atėniečius. Šie juos priėmė į savo piliečių tarpą su tam tikromis sąlygomis, įsakydami jiems nesinaudoti daug kuo, ko čia neapsimoka minėti.

58. Finikiečiai (tarp jų buvo ir gefyrų), atvykę į tą šalį kartu su Kadmu, atsigabeno daug visokių mokslo dalykų ir rašmenis, kurių anksčiau, manau, Heladoje nebuvo[34]. Iš pradžių tie rašmenys buvo tokie patys, kaip ir tie, kuriuos vartoja visi finikiečiai. Vėliau, ilgainiui pakeitę savo kalbą, jie kartu pakeitė ir rašmenis. Tais laikais aplink juos gyveno daugiausia Helados jonėnai, kurie, išmokę iš finikiečių rašto, kai kuriuos rašmenis pakeitė ir pakeistaisiais ėmė naudotis, visai teisingai juos vadindami finikietiškaisiais, nes finikiečiai ir įvedė juos Heladoje. Jonėnai taip pat knygas vadina senoviškai — odomis, nes anksčiau dėl papiruso stokos jie rašydavo ožkų bei avių odose. Daug barbarų tautų dar ir mano laikais rašo odose.

59. Kadmiškus rašmenis ir aš pats mačiau Beotijos Tėbuose, Apolono ismeniečio šventykloje, įbrėžtus trijuose trikojuose — apskritai jie visai panašūs į joniškuosius. Viename trikojyje užrašyta:

Amfitrionas pastatė mane, telebojus įveikęs.

Tai turėjo būti Lajo, Labdako sūnaus, Polidoro vaikaičio, Kadmo provaikaičio, laikais.

60. Kitas trikojis hegzametru šitaip skelbia:

Skėjas, aršias kumštynes laimėjęs, tau dovaną puikią
Štai paaukojo mane, taiklusis šauly Apolonai.

Tas Skėjas gali būti Hipokonto sūnus — jei, žinoma, nėra koks kitas vyras, turėjęs tą patį vardą, kaip ir Hipokonto sūnus — tai būtų Lajo tėvo Edipo laikais.

61. Ir trečiasis trikojis taip pat hegzametru sako:

Laodamantas vienvaldis tau, Apolonai taiklusis,
Šį paaukojo trikojį, dovaną savo gražiausią.

To Laodamanto, Eteoklio sūnaus, valdymo laikais kadmiečiai, argiečių išvyti, pabėgo pas enchelijus[35], o tąsyk pasilikę vietoje gefyrai vėliau buvo išvyti beotų ir pasi-

traukė į Atėnus. Jie turi pasistatę Atėnuose šventyklas, į kurias neina kiti atėniečiai. Tos šventyklos labai skiriasi nuo kitų Atėnų šventyklų, ypač Demetros achajės šventykla ir slaptos apeigos.

62. Ką Hiparchas sapne regėjo ir iš kur kilę gefyrai, kurių giminei priklauso Hiparcho žudikai, aš jau papasakojau. O dabar turiu grįžti prie to pasakojimo, kurį anksčiau buvau pradėjęs: kaip atėniečiai buvo išvaduoti iš tironų. Kai tironavo Hipijas ir dar labiau spaudė atėniečius dėl Hiparcho nužudymo, alkmeonidai, kilę iš Atėnų, Peisistrato sūnų ištremti, mėgino kartu su kitais Atėnų tremtiniais jėga grįžti į tėvynę, bet jų mėginimas nenusisekė: sutvirtinę sienomis už Peonijos[36] esantį Leipsidriją, jie pamėgino jėga grįžti ir išlaisvinti Atėnus, bet buvo smarkiai sumušti. Tada alkmeonidai visas savo mintis ir darbus nukreipė prieš Peisistrato sūnus, susitarė su amfiktionais, kad pastatys Delfuose šventyklą, tą, kuri dabar yra ir kurios tada nebuvo. Turėdami daug pinigų ir būdami jau nuo seno garsūs, jie šventyklą pastatydino gražesnę negu buvo sutarta, ir nors buvo pažadėję visą pastatyti iš kalkinio tufo, jie priekinę šventyklos sieną padarė iš Paro marmuro.

63. Atėniečiai pasakoja, jog tie alkmeonidai, būdami Delfuose, papirko pitiją, kad ji, kai atvyks prie orakulo spartiečiai — privatūs žmonės ar visuomenės siunčiami — klausti patarimo, kiekvieną kartą lieptų jiems išlaisvinti Atėnus. Kadangi pitija kiekvieną kartą tą patį kartojo, lakedemoniečiai pagaliau pasiuntė Astero sūnų Anchimolą, vieną iš kilmingiausių piliečių, su kariuomene išvyti peisistratidų, nors su jais draugavo; mat dievo reikalai jiems buvo svarbesni už žmonių reikalus. Pasiuntė juos jūra laivais. Anchimolas atplaukė į Falerą[37] ir išlaipino kariuomenę. Peisistratidai, sužinoję apie tai iš anksto, pasitelkė iš Tesalijos savo sąjungininkų kariuomenę, nes su tesalais jie buvo sudarę sąjungą. Šie, atėniečių kviečiami, pasiuntė pagal bendrą visų nutarimą tūkstantį raitelių su Gono[38] karaliumi Kenėju. Turėdami tuos sąjungininkus, peisistratidai štai ką sugalvojo: iškirtę medžius ir krūmus, jie padarė Falero lygumą tinkamą raitiems kovoti ir užleido raitelius ant lakedemoniečių stovyklos: visu smarkumu užgriuvę, raiteliai sunaikino daug lakedemoniečių, tarp jų ir karalių Anchimolą;

likusius gyvus suvarė į laivus. Šitaip liūdnai pasibaigė pirmasis lakedemoniečių žygis į Atėnus. Anchimolo kapas yra Atikos Alopekuose[39] netoli Heraklio šventyklos, esančios Kinosarguose[40].

64. Po to lakedemoniečiai suruošė didesnę kariuomenę ir, jos strategu paskyrę karalių Kleomeną, pasiuntė į Atėnus — šį kartą ne jūra, o sausuma. Įsiveržusius į Atikos žemę, juos pirmiausia puolė tesalų raiteliai, bet, netekę 40 vyrų, pasitraukė su likusiais vyrais tiesiog į Tesaliją. Kleomenas, atvykęs su visais norinčiais išsivaduoti atėniečiais, įėjo į Atėnus ir apgulė pelarginėje[41] tvirtovėje užsidariusius tironus.

65. Bet lakedemoniečiai jokiu būdu nebūtų nugalėję peisistratidų, nes nė nemanė ilgai laikyti polį apgulę, o peisistratidai buvo gerai apsirūpinę maistu ir vandeniu. Taigi, apgulę tvirtovę, palaukė keletą dienų ir pasitraukė į Spartą. Tačiau atsitiko toks dalykas (laimingas vieniems, nelaimingas kitiems): buvo sučiupti iš Atikos slapta gabenami peisistratidų sūnūs. Šis įvykis sumaišė visus tironų sumanymus. Už vaikų sugrąžinimą jie sutiko su tomis sąlygomis, kurias pateikė atėniečiai: per penkias dienas apleisti Atikos žemę. Tada jie, valdę Atėnus 36 metus, iškeliavo iš Atikos į Sigėją[42] prie Skamandro upės. Peisistratidai buvo kilę iš senos neleidų giminės[43], ateiviai iš Pilo, kaip ir senieji Atėnų karaliai, paėję iš Kodro ir Melanto[44] giminės. Dėl to ir Hipokratas savo sūnui davė Nestoro sūnaus Peisistrato vardą. Taip atėniečiai išsilaisvino iš tironų. Dabar šį bei tą papasakosiu, ką išlaisvintieji atėniečiai padarė gero ir ką patyrė blogo iki tol, kol jonėnai sukilo prieš Darijų ir Aristagoras miletietis atvyko į Atėnus prašyti pagalbos.

66. Būdami jau ir anksčiau stiprūs, Atėnai dar labiau sustiprėjo, kai atsikratė tironų. Įtakingiausi tada ten buvo du vyrai: alkmeonidas Klistenis[45], kuris, kaip žmonės sakė, buvo papirkęs pitiją, ir Tisandro sūnus Isagoras[46], kilęs iš kilmingos šeimos, bet jo protėvių nežinau. Jo giminaičiai aukoja Dzeusui Karui. Šitie du vyrai varžėsi dėl valdžios. Nugalėtas Klistenis patraukė į savo pusę liaudį, o paskui vietoj iki tol buvusių keturių filių padarė dešimt filių ir pakeitė senovinius filių pavadinimus — pagal Jono sūnų jų turėtus Geleonto, Egikoro, Hopleto, Argado vardus,— suteikdamas naujosioms fi-

lėms kitų vietinių herojų vardus, išskyrus Eantą, kuris, nors ir ne vietinis, bet buvo kaimynas ir sąjungininkas. Todėl ir jo vardą priskyrė prie kitų.

67. Šitai Klistenis padarė, manau, sekdamas savo motinos tėvu Klisteniu sikioniečiu[47]. Tasai Klistenis, kovodamas su argiečiais, uždraudė Sikione rapsodams rungtyniauti Homero poemomis, nes jose visur giriami argiečiai ir Argas. Paskui jis labai norėjo išmesti iš savo šalies Adrastą[48], Talajo sūnų, kurio šventykla buvo Sikiono turgaus aikštėje (ji ir dabar ten tebėra), nes Adrastas buvo argietis. Todėl nuvykęs į Delfus paklausė, ar gali išmesti Adrastą. Pitija atsakė, kad Adrastas buvo Sikiono karalius, o jis esąs sikioniečių budelis. Kadangi dievas neleido taip pasielgti su Adrastu, tai Klistenis ėmė galvoti, kaip padaryti, kad pats Adrastas išeitų iš jo šalies. Sugalvojęs tokį būdą, jis nusiuntė į Beotijos Tėbus pasakyti, kad norėtų parsigabenti į Sikioną Astako sūnų Melanipą. Tėbiečiai sutiko. Tad, parsigabenęs Melanipą, jam paskyrė šventą sklypą pačiame pritanėjyje, o šventyklą pastatė labiausiai įtvirtintoje vietoje. Atsigabeno Melanipą dėl to — reikia ir tai pasakyti,— kad jis buvo didžiausias Adrasto priešas, nes Adrastas buvo nužudęs jo brolį Mekistėją ir uošvį Tidėją. Paskyręs jam šventyklą, Klistenis atėmė iš Adrasto aukas ir šventes ir atidavė jas Melanipui. Mat sikioniečiai garbindavo Adrastą labai iškilmingai, nes Sikiono žemė priklausė Polibui, o Adrastas buvo Polibo dukters sūnus. Polibas sūnaus neturėjo, todėl mirdamas perdavė valdžią Adrastui. Užtat sikioniečiai Adrastą ir šiaip labai gerbė, tragikos chorai apdainuodavo jo kančias, garbindami ne Dionisą, o Adrastą. Klistenis tuos chorus atidavė Dionisui, o visas kitas apeigas — Melanipui.

68. Taip Klistenis pasielgė su Adrastu. Jis pakeitė ir dorėnų filių vardus, kad būtų ne tie patys jų vardai Sikione ir Arge. Čia jis labai pasityčiojo iš sikioniečių: jų filių vardus sudarė iš kiaulės ir asilo žodžių, pridėdamas prie jų įprastines priesagas, bet savo paties filės pavadinimą padarė nuo žodžio „archē“— valdžia. Todėl šie vadinosi archelajai, o kiti — hiatai, oneatai, chereatai. Šiuos filių pavadinimus vartojo sikioniečiai Klisteniui valdant ir net jam mirus dar 60 metų. Paskui bendru nutarimu pakeitė filių pavadinimus — į hiliečių, pamfilų ir dima-

natų, pridėdami ketvirtąją filę ir pavadindami ją pagal Adrasto sūnų Egialėją — egialėjiečių file.

69. Taip pasielgė Klistenis sikionietis. O atėnietis Klistenis, būdamas sikioniečio dukters sūnus ir gavęs vardą pagal savo senelį, taip pat niekino jonėnus kaip anas dorėnus ir todėl, man atrodo, sekdamas seneliu, padarė, kad atėniečių filės turėtų ne tuos pačius vardus kaip jonėnų. Nes kai tik jis Atėnų liaudį, iki tol buvusią atstumtą, patraukė į savo pusę, tuojau padidino filių skaičių ir pakeitė jų pavadinimus. Vietoj keturių jis padarė dešimt filarchų ir demus paskirstė po tas dešimt filių — kiekvieną filę sudarė iš dešimties demų. Patraukęs liaudį į savo pusę, jis pasidarė daug stipresnis už varžovą.

70. Taigi Isagoras buvo pralaimėjęs. Tada jis štai ką sugalvojo: pasikvietė į pagalbą lakedemoniečių karalių Kleomeną, su kuriuo buvo susidraugavęs per peisistratidų apgulimą. Be to, ėjo gandas, esą Kleomenas lankėsi pas Isagoro žmoną. Pirmiausia Kleomenas pasiuntė šauklį į Atėnus, reikalaudamas išvaryti Klistenį ir daug kitų atėniečių, nes jie susitepę krauju. Taip jis reikalavo Isagoro pamokytas, mat alkmeonidai ir jų draugai buvo kalti dėl to nužudymo, o pats Isagoras ir jo draugai — ne.

71. Tie atėniečiai buvo pavadinti krauju susitepusiais štai dėl ko: gyveno toks Kilonas atėnietis, olimpionikas[49]. Siekdamas pasidaryti tironu, jis su būriu bendraamžių pamėgino užimti akropolį[50], bet neįstengęs nubėgo prie deivės statulos tarsi pagalbos maldaujantis. Naukrarijo pritanėjai, tuo laiku valdę Atėnus[51], prikalbėjo Kiloną ir jo draugus iš čia išeiti, pažadėdami dovanoti jiems gyvybę, bet nuo kitokios bausmės neatleisti. Vis dėlto jie buvo nužudyti — nužudė alkmeonidai. Tai atsitiko prieš valdant Peisistratui.

72. Kai Kleomenas per šauklį pareikalavo išvyti Klistenį ir krauju susitepusiuosius, Klistenis pats slapta pasišalino. Bet po to Kleomenas vis tiek atvyko į Atėnus su nedidele kariuomene ir išvijo septynis šimtus krauju susitepusių šeimų, kurias jam nurodė Isagoras. Tai padaręs, jis mėgino paleisti bulę ir visą valdžią perduoti trims šimtams Isagoro šalininkų. Bet kai bulė pasipriešino ir nepanoro paklausyti Kleomeno, Isagoras ir jo ša-

lininkai užėmė akropolį[52]. Kiti atėniečiai, pritarę bulei, apgulė juos ir laikė apgulę dvi dienas. Trečią dieną pagal susitarimą lakedemoniečiai išvyko iš Atikos. Taigi išsipildė šventikės Kleomenui pasakyti žodžiai. Mat, užlipęs į akropolį, jis ėjo į deivės šventyklą[53] neva norėdamas deivę pasveikinti. Dar nespėjus jam peržengti slenksčio, šventikė, pakilusi nuo sosto, pasakė: „Svety spartieti, traukis atgal ir neik į šventyklą, nes dorėnams čia negalima įeiti.“ Šis atsakė: „O moterie, aš ir esu ne dorėnas, o achajas.“ Nekreipdamas dėmesio į tuos reikšmingus šventikės žodžius, jis griebėsi jėgos ir vėl buvo išmestas lauk su kitais spartiečiais. Visus kitus atėniečiai sumetė į kalėjimą, norėdami nužudyti, tarp jų ir Timesitėją delfietį, apie kurio stiprumą ir šaunius darbus galėčiau daug ką papasakoti.

73. Tada atėniečiai susigrąžino Klistenį su septyniais šimtais Kleomeno ištremtųjų šeimų ir pasiuntė į Sardus pasiuntinius, norėdami su persais sudaryti sąjungą, nes žinojo, kad su lakedemoniečiais ir Kleomenu karas nebeišvengiamas. Atvykus pasiuntiniams į Sardus ir pasakius, kas buvo liepta, Artafrenas, Histaspo sūnus, Sardų valdytojas, paklausė, kas jie tokie ir kur gyvena, kad nori pasidaryti persų sąjungininkais. Sužinojęs jiems šitaip atsakė: „Jei atėniečiai karaliui Darijui duos žemės ir vandens, tai jis sudarys sąjungą, o jeigu neduos, tai lieps jiems išsinešdinti.“ Pasiuntiniams buvo liepta sudaryti sąjungą, todėl jie savo nuožiūra pažadėjo, kad visa tai bus duota. Kai jie grįžo namo, už tai buvo didžiai apkaltinti.

74. Kleomenas, jausdamasis ir žodžiais, ir darbais atėniečių įžeistas, surinko iš viso Peloponeso kariuomenę nesakydamas, kuriam tikslui ją renka, pasiryžęs nubausti atėniečius ir paskirti tironu Isagorą, kuris buvo kartu su juo pasitraukęs iš Atėnų. Su ta didele kariuomene jis įsiveržė į Eleusiną[54]. Pagal susitarimą tuo pat laiku beotai užėmė Atikos pasienio demus Eneidę ir Hisiją, o chalkidiečiai iš kitos pusės niokojo Atiką. Atėniečiai, atsidūrę tarp dviejų ugnių, nutarė beotus ir chalkidiečius pasilikti ateičiai, o dabar susiremti su Eleusine esančiais peloponesiečiais.

75. Ketinant jiems susiremti, korintiečiai pamanė, kad elgiasi neteisingai, ir pirmieji nutarė pasišalinti iš kovos

lauko. Paskui pasitraukė spartiečių karalius Demaratas[55], Aristono sūnus, nors jis buvo išvedęs iš Lakedemono kariuomenę kartu su Kleomenu ir anksčiau su juo nesipyko. Dėl šito nesutarimo Spartoje buvo išleistas įstatymas, kad kariuomenei, einančiai kariauti, gali vadovauti tik vienas karalius. Iki to laiko vykdavo į karą abu karaliai. Kadangi dabar vienas karalius likdavo namie, tai ir iš tindaridų[56] vienas turėjo pasilikti namie. Mat iki to laiko abu tindaridai eidavo iš paskos kaip gelbėtojai.

76. Tada Eleusine likę sąjungininkai, matydami lakedemoniečių karalius tarp savęs nesutariant ir korintiečius paliekant kautynių lauką, irgi patraukė namo. Tai buvo ketvirtasis dorėnų įsiveržimas į Atiką. Du kartus jie įsiveržė kaip priešai, o du — atėniečių liaudies labui. Pirmą kartą, kai jie įkūrė Megarą (šitas dar karaliaus Kodro laikais įvykęs žygis teisingai gali būti pavadintas pirmuoju), antrą ir trečią kartą, kai jie atvyko iš Spartos išvyti peisistratidų, ir ketvirtą kartą, kai Kleomenas su peloponesiečiais įsiveržė į Eleusiną. Tai buvo tikrai ketvirtasis dorėnų įsiveržimas į Atiką.

77. Taip negarbingai iširus šiam žygiui, atėniečiai, norėdami atkeršyti, pirmiausia išžygiavo prieš chalkidiečius. Beotai išskubėjo prie Euripo[57] padėti chalkidiečiams. Pamatę tuos pagalbininkus, atėniečiai nutarė pirmiausia pulti beotus, o ne chalkidiečius. Susirėmę su beotais, atėniečiai laimėjo puikią pergalę, nužudė daug priešų ir 700 paėmė gyvų. Tą pačią dieną perėję į Euboją, jie susirėmė su chalkidiečiais ir, juos nugalėję, hipobotų žemėje apgyvendino 4000 kleruchų[58]. Hipobotais vadinosi chalkidiečių turtuoliai. Visus paimtus į nelaisvę chalkidiečius ir beotus, apkaustę grandinėmis, įmetė į kalėjimą. Vėliau juos saviškiai išpirko, sumokėdami už kiekvieną po dvi minas. Grandines, kuriomis jie buvo apkalti, pakabino akropolyje. Jos tebėra ir šiandien, tebekabo ant sienų, apdegusių per karą su medais, vakarų pusėje priešais šventyklą. Už dešimtąją išpirkos dalį jie padovanojo deivei varinę kvadrigą. Ji stovi kairėje įėjimo į akropolio propilėjus pusėje. Joje štai kas užrašyta:

Dvi gentis — beotų, taip pat chalkidiečių — sutramdę
Šaunūs Atėnų vaikai žygdarbiais karo didžiais,
Pančiais juodais geležiniais tą jų įžūlumą sukaustę,
Kaip dešimtinę už tai žirgus pastatė čionai.

78. Šitaip sustiprėjo atėniečiai. Ne tik tas, bet ir kiti atvejai rodo, koks svarbus dalykas yra demokratija: juk atėniečiai, valdomi tironų, negalėjo kare nugalėti nė vieną savo kaimynų, o išsilaisvinę iš jų, ėmė kare pirmauti. Tai rodo, kad, tironų valdomi, jie tyčia buvo blogi kariai, nes tarnavo savo valdovams, o gavę laisvę, visi pradėjo dirbti sau. Tokia buvo Atėnų padėtis.

79. Tėbiečiai, norėdami atkeršyti atėniečiams, nusiuntė į Delfus žmones pasiteirauti apie tai dievą. Pitija atsakė, kad jie vieni neįstengs atkeršyti, ir liepė tą padėtį apsvarstyti daugiabalsiame[59] susirinkime ir paprašyti [pagalbos] artimiausių kaimynų. Pasiuntiniams grįžus, padėtį apsvarstyti buvo perduota tam tikslui sušauktam tautos susirinkimui. Sužinoję, kad pitija liepia prašyti artimiausių kaimynų pagalbos, tėbiečiai taip pasakė: „Argi koroniečiai, tenagriečiai ir tespiečiai negyvena nuo mūsų arčiausiai? Bet juk jie visada mielai padeda mums kariauti ir greta mūsų kovoja. Tad kam gi jų dar prašyti? Matyt, orakulas ne tai norėjo pasakyti.“

80. Šitaip jiems kalbant, vienas tėbietis, tai išklausęs, pasakė: „Man rodos, jau suprantu, ką orakulas mums nori pasakyti. Sako, Asopo[60] dukterys buvusios Tėbė ir Egina. O jeigu jos buvo seserys, tai aš manau, kad dievas nurodė, jog mums reikia prašyti eginiečių[61] pagalbos.“ Kadangi geresnės nuomonės už šitą neatsirado, tai tuojau pasiuntė žmones, remdamiesi orakulo ištarme, prašyti eginiečių, kaip jiems artimiausių, pagalbos. Eginiečiai atsakė, kad jiems pasiųs į pagalbą eakidus[62].

81. Pamėginę eakidų padedami pulti atėniečius ir skaudžiai jų sumušti, tėbiečiai grąžino eginiečiams eakidus ir paprašė į pagalbą vyrų. Eginiečiai, didžiuodamiesi savo gerove ir prisimindami seną nesantaiką su atėniečiais, tėbiečių paprašyti, stojo į karą prieš atėniečius net jo nepaskelbę. Atėniečiai buvo užsiėmę Beotijoje, todėl eginiečiai, atplaukę su dideliais laivais, nusiaubė Falerą ir daug demų kitoje pakrantėje, padarydami atėniečiams didžiulę žalą.

82. Senaisiais laikais eginiečiai štai dėl ko susipyko su atėniečiais: kartą epidauriečiams žemė liovėsi teikti vaisių. Dėl tos nelaimės jie kreipėsi į Delfų orakulą. Pitija jiems liepė pasistatyti Damijos ir Auksesijos[63] statulas: pasistačius būsią geriau. Jie vėl paklausė, ar tas

statulas daryti iš vario, ar iš akmens. Pitija nei vieno, nei kito neleido, o liepė daryti iš naminio alyvmedžio. Tada epidauriečiai paprašė atėniečių, kad leistų jiems nusikirsti alyvmedį, manydami, jog Atikoje alyvmedžiai[64] yra švenčiausi. Juk net pasakojama, kad tuo laiku niekur kitur nebuvę alyvmedžių, kaip tik Atikoje. Atėniečiai sutiko su sąlyga, kad epidauriečiai kasmet neš aukas Atėnei Polių Globėjai ir Erechtėjui[65]. Su ta sąlyga sutikę, epidauriečiai gavo tai, ko norėjo, ir iš tų alyvmedžių pasidirbę statulas pasistatė. Tada žemė pradėjo vėl teikti vaisius, o jie atėniečiams nešiojo sutartąsias aukas.

83. Tuo laiku — ir dar anksčiau — eginiečiai priklausė nuo epidauriečių; be kita ko, jie turėjo ir bylinėtis tarp savęs tik nuplaukę į Epidaurą. Vėliau, pasistatę laivyną ir per daug nerimtai pasitikėdami savimi, eginiečiai atsimetė nuo epidauriečių. Būdami priešiškai nusiteikę, jie visaip kenkė epidauriečiams. Viešpataudami jūroje, eginiečiai pagrobė net tas Damijos ir Auksesijos statulas ir, nusigabenę pas save, pasistatė savo šalyje toli nuo jūros Eja vadinamoje vietovėje, esančioje maždaug už 20 stadijų nuo polio. Pasistatę jas toje vietoje, aukojo aukas ir garbino deives pašiepiančiais moterų chorais, kiekvienai deivei paskirdami po 10 choregų. Tie chorai vyrų nepašiepdavo, tik vietines moteris. Tokias apeigas atlikinėjo ir epidauriečiai (jie dar turėjo ir slaptų apeigų).

84. Pagrobus eginiečiams tas statulas, epidauriečiai liovėsi nešę atėniečiams sutartąsias aukas. Pasiuntę į Epidaurą pasiuntinius, atėniečiai pagrasino epidauriečiams, bet šie įrodė savo nekaltumą: kol jie turėjo tas statulas, vykdė susitarimą, o dabar, kai jų neteko, būtų neteisinga ir toliau nešioti aukas į Atėnus. Jie liepė reikalauti tų aukų iš eginiečių, nes jie turi tas statulas. Tada atėniečiai pasiuntė į Eginą pasiuntinius ir pareikalavo grąžinti jiems statulas. Eginiečiai atsakė, kad su atėniečiais jie jokių reikalų neturi.

85. Atėniečiai pasakoja, kad po to jie pasiuntę su viena trijera savo žmones į Eginą. Šie visų atėniečių vardu tas statulas, iš jų medžių padarytas, todėl jiems priklausančias, mėginę nutraukti nuo pjedestalų ir nusigabenti į laivą. Kadangi vieni neįstengę to padaryti, tai užsirišę už statulų virves ir bandę vilkti, bet, jiems velkant, prasidėjusi perkūnija ir žemės drebėjimas. Tada tie atėniečiai

išėję iš proto ir ėmę vieni kitus kaip priešus žudyti, kol pagaliau iš visų likęs gyvas tik vienas ir tas sugrįžęs į Falerą. Taip pasakoja atėniečiai.

86. Eginiečiai tvirtina, kad atėniečiai atplaukę ne su vienu, o su daug laivų, nes vieną ar kelis laivus jie esą būtų lengvai atrėmę net jei patys ir nebūtų turėję laivų. Eginiečiai nusileidę ir nestoję į kovą. Jie tik negali tikrai pasakyti, ar neėmė kovoti dėl to, kad jautėsi esą per silpni kovoti jūroje su atėniečiais, ar todėl, kad norėjo padaryti tai, ką iš tikrųjų ir padarė. Atėniečiai, niekam nestojus su jais į kovą, išlipę į krantą ir nuėję prie statulų, bet, negalėdami jų nutraukti nuo pjedestalų, užnėrę virves ir vilkę tol, kol abi velkamos statulos pasielgusios vienaip,— aš tuo netikiu, bet kai kas ir tiki — puolusios ant kelių prieš atėniečius ir nuo tos dienos pasilikusios toje padėtyje visam laikui. Taip darę atėniečiai. Eginiečiai sako, kai sužinoję, kad atėniečiai ketina prieš juos žygiuoti, pasitelkę į pagalbą argiečius. Kai atėniečiai išlipę Eginoje, argiečiai, nepastebimai atplaukę iš Epidauro į salą ir atskubėję į pagalbą. Atėniečiai to nepastebėję, todėl argiečiai atkirtę jiems kelius į laivus ir puolę juos. Tuo laiku pasigirdęs griaustinis ir žemės drebėjimas.

87. Argiečiai ir eginiečiai tvirtina, o su jais sutinka ir atėniečiai, kad iš visų atėniečių išsigelbėjęs tik vienas ir sugrįžęs į Atiką. Argiečiai teigia, jog jie sunaikinę atėniečių kariuomenę, ir likęs tik vienas gyvas, o atėniečiai,— kad ją sunaikinusi dievybė, bet žuvęs ir tas, kuris iš ten išsigelbėjęs, ir štai kokiu būdu. Atbėgęs į Atėnus, jis pranešęs apie įvykusią nelaimę. Sužinojusios moterys tų vyrų, kurie žygiavo į Eginą, ir baisiai supykusios, kad iš visų tik jis vienas išsigelbėjęs, apstojusios jį ratu, badžiusios drabužinėmis segėmis kiekviena klausdama, kur esąs jos vyras. Taip jis buvęs užbadytas. Atėniečiams daug baisesnis negu patirtasis pralaimėjimas pasirodęs tas moterų elgesys. Negalėdami kaip nors kitaip nubausti moterų, jie pakeitę moterų drabužį jonėniškuoju. Mat iki to laiko atėnietės moterys dėvėjo dorėniškus drabužius, panašius į korintiškuosius. Dabar juos pakeitusios lininiais chitonais, kad nereiktų segių[66].

88. Tiesą sakant, tas drabužis yra ne jonėniškas, o kariškas, nes senovėje visų helėnių drabužiai buvo tokie,

kokius mes vadiname dorėniškais. O argiečiai ir eginiečiai nuo to laiko įsivedė paprotį daryti moterims seges pusantro karto didesnes už iki to laiko vartotąsias ir aukoti tų dviejų deivių šventykloje daugiausia seges, o ir į tų dviejų deivių šventyklą neįnešti jokio atėnietiško daikto — nė molinio indo — apskritai gerti ten tik iš vietinių ąsočių. Nuo to laiko argietės ir eginietės, nekęsdamos atėniečių, net ir mano laikais nešiojo didesnes seges negu anksčiau. Eginiečių neapykanta atėniečiams prasidėjo taip, kaip čia papasakojau.

89. Todėl, kai tėbiečiai kreipėsi pagalbos, eginiečiai, atsimindami tą įvykį su statulomis, noriai pagelbėjo beotams. Eginiečiai pradėjo plėšti Atikos pajūrį, o atėniečiai, pasirengę žygiuoti prieš eginiečius, gavo iš Delfų orakulo ištarmę trisdešimt metų nedaryti žalos eginiečiams, o trisdešimt pirmaisiais pastatyti Eako šventyklą ir pradėti prieš eginiečius karą — tada jų norai išsipildysią. O jei tuojau žygiuosią, tai patirsią tame kare daug nelaimių, nors daug ir laimėsią, kol galų gale nugalėsią priešą. Išgirdę tai, atėniečiai pažymėjo Eako šventyklos ribas (toji šventykla dabar stovi jų aikštėje), bet, būdami patyrę pralaimėjimą, nepanoro laukti trisdešimt metų.

90. Atėniečių ruošimąsi keršyti sutrukdė lakedemoniečiai. Mat jie, sužinoję, ką padarė alkmeonidai su pitija ir kaip dėl to pitija kurstė juos prieš peisistratidus, ėmė baisiai krimstis dėl dviejų priežasčių: kad savo draugus išvijo iš jų tėvynės ir kad už tai atėniečiai nerodė jiems jokio dėkingumo. Be to, juos kurstė orakulai pranašaudami, kad spartiečiai susilauks iš Atėnų daug didelių nelaimių. Apie tas ištarmes jie nieko nežinojo tol, kol Kleomenas atgabeno jas į Spartą ir su jomis susipažino. Kleomenas tas ištarmes įsigijo iš Atėnų akropolio. Mat jas anksčiau turėjo peisistratidai, bet bėgdami paliko jas šventykloje, o Kleomenas, radęs paliktas, pasiėmė.

91. Todėl dabar lakedemoniečiai, perskaitę tas ištarmes ir matydami atėniečius stiprėjant ir visai nenorint jų klausyti, suprato, kad laisvi Atikos gyventojai pasidarys tokie pat stiprūs kaip ir lakedemoniečiai, o tironų valdomi bus silpni ir paklusnūs. Supratę ir viena, ir kita, jie prie Sigėjo iš Helesponto pasikvietė Peisistrato sūnų Hipiją. Kai Hipijas kviečiamas atvyko, jie susišaukė

spartiečių atstovus ir šitaip pasakė: „Sąjungininkai, mes prisipažįstame padarę klaidą. Klaidingų orakulo ištarmių sukurstyti, išvijome iš tėvynės savo geriausius draugus, pažadėjusius mums laikyti Atėnus paklusnius, ir, taip padarę, pavedėme polį nedėkingai liaudžiai, kuri, pasijutusi laisva, pakėlė galvą, išmetė iš savo polio mus ir mūsų karalių šitaip mus baisiai įžeisdama ir dabar labai išdidžiai laikosi. Jų kaimynai beotai ir chalkidiečiai jau patyrė jų stiprumą, o netrukus, matyt, tai patirs ir kiti, jeigu pasielgs neapgalvotai. Kadangi mes jau padarėme tokią klaidą, tai dabar pamėginkime kartu su jumis atėniečius nubausti. Dėl to mes pasikvietėme Hipiją ir jus iš jūsų polių, kad visi kartu nutartume bendromis jėgomis grąžinti jį į Atėnus ir atiduotume jam tai, ką iš jo atėmėme."

92. Šitaip jis kalbėjo, bet daugumai sąjungininkų tos kalbos nepatiko. Vieni jų tylėjo, o korintietis Soklis[67] šitaip pasakė: „Iš tikrųjų dangus turės eiti po žeme, o žemė iškilti į dangų, žmonės turės apsigyventi jūroje, o žuvys ten, kur dabar žmonės gyvena, nes jūs, lakedemoniečiai, norite panaikinti poliuose lygiateisiškumą ir įvesti tironiją, už kurią nieko nėra neteisingesnio ir žiauresnio. Jeigu jums atrodo, kad bus geriau, jei polius valdys tironai, tai pirmiausia patys sau pasiskirkite tironą ir tada galėsite pamėginti juos pastatyti ir kituose poliuose. O dabar jūs, nepatyrę savo kailiu tironų ir baisiausiai bijodami, kad Spartoje nebūtų tirono, negražiai elgiatės su sąjungininkais. Jeigu patys būtumėte juos patyrę, kaip štai mes, tai šiandien mums geresnius patarimus duotumėte negu dabar. Mat korintiečių polio santvarka buvo oligarchija ir polį valdė vadinamieji bakchiadai[68]. Jie tuokdavosi tarp savęs. Vienam iš jų, Amfionui, gimė šluba duktė vardu Labda. Kadangi niekas iš bakchiadų nenorėjo jos vesti, tai ją išleido už Echekrato sūnaus Eetiono, kilusio iš Petros demo, kurio tolimas protėvis buvo lapitas Kenėjas[69]. Nei ši žmona, nei kita nepagimdė Eetionui vaiko, todėl jis nukeliavo į Delfus klausti patarimo dėl įpėdinio. Vos jam įėjus į šventyklą, pitija šitaip eilėmis pasakė:

Niekas negerbia tavęs, Eetione garbingas.
Labda nėščia; pagimdys besiverčiančią uolą; užkris ji
Ant valdovų galvų, ir bus nubausti korintiečiai.

Šitą orakulo ištarmę kažkaip sužinojo ir bakchiadai. Jie anksčiau buvo gavę Korinte nesuprantamą orakulo ištarmę, tokią pačią kaip Eetiono ir štai ką sakančią:

Ant kalnų yra nėščias erelis; pagimdys jisai liūtą,
Tvirtą ėdiką mėsos. Sulaužys jis sąnarius daug kam.
Tai apmąstykit gerai, korintiečiai, kurie apie gražią
Savo Pirėnę gyvenat ir aukštą bei statų Korintą.

Šitos orakulo ištarmės iki šiol bakchiadai nesuprato, bet dabar, išgirdę Eetionui duotąją ištarmę, jie suprato ir aną, nes ji reiškė tą patį, ką ir Eetionui duotoji. Supratę orakulo ištarmę, jie laikėsi ramiai, bet buvo pasiryžę nužudyti Eetionui gimsiantį vaiką. Kai tik žmona pagimdė, jie nusiuntė į tą demą, kur gyveno Eetionas, dešimt žmonių kūdikio nužudyti. Atvykę į Petrą ir įėję į Eetiono namus, jie paprašė kūdikio. Labda, nežinodama, dėl ko jie atėjo, ir manydama, kad iš palankumo tėvui prašo to kūdikio, išnešė vaiką ir vienam iš jų padavė. Jie buvo kelyje susitarę, kad tas, kuris pirmas paims vaiką į rankas, trenks jį į žemę. Kai Labda atnešusi vaikutį padavė, dievų valia kūdikis nusišypsojo tam, kuris jį buvo paėmęs. Tai pamatęs, tasai pasigailėjo vaiko ir nenužudė, tik perdavė kitam, o šis — vėl kitam. Taip kūdikis perėjo per visų dešimties vyrų rankas, ir nė vienas nepanoro jo nužudyti. Todėl, grąžinę kūdikį motinai, visi išėjo ir, sustoję prie durų, pradėjo vaidytis vienas kitą kaltindami, o labiausiai pirmąjį, kam jis nepadarė to, ką jie buvo susitarę. Pagaliau visi nutarė grįžti į vidų ir kūdikį nužudyti. Bet buvo lemta Korintui per Eetiono vaiką patirti nelaimę. Labda stovėjo už durų ir visas jų kalbas girdėjo. Pabijojusi, kad jie neapsigalvotų ir, paėmę vaiką antrą kartą, jo nenužudytų, paslėpė kūdikį tokioje vietoje, kur, jos nuomone, negalėjo jo atrasti, būtent skrynioje, nes ji jautė, kad kūdikio visur ieškos. Taip ir buvo. Kai jie grįžę visur išieškojo ir niekur vaiko nerado, nutarė eiti namo ir pasakyti tiems, kurie juos buvo pasiuntę, kad viską padarė taip, kaip buvo įsakyta. Grįžę jie taip ir pasakė. O Eetiono vaikas augo ir dėl to, kad išvengė pavojaus, būdamas paslėptas skrynioje (skrynia heleniškai kipselė), buvo pavadintas Kipselu. Kai subrendęs nukeliavo į Delfus, jis gavo dviprasmišką

orakulo ištarmę, kuria pasitikėdamas pamėgino paimti valdžią ir užėmė Korintą. Ištarmė buvo tokia:

Šitas štai vyras laimingas, kurs žengia į manąjį namą,
Kipselas eetionietis, šlovingo Korinto karalius,
Pats jis ir jojo vaikai, bet vaikų vaikai nelaimingi.

Tokia buvo orakulo ištarmė. Kai paėmė valdžią[70], štai koks buvo Kipselas: daug korintiečių ištrėmė, daug turtų atėmė, labai daug žmonių nužudė. Valdęs 35 metus, gyvenimo pabaigoje jis perdavė valdžią sūnui Periandrui[71]. Iš pradžių Periandras buvo geresnis už tėvą, bet kai per pasiuntinį susisiekė su Mileto tironu Trasibulu, pasidarė dar kraugeriškesnis už Kipselą. Mat per šauklį jis pasiteiravo Trasibulą, kaip geriausiai polį valdyti. Trasibulas išvedė iš miesto Periandro šauklį ir, įbridęs į javų lauką, pradėjo po jį vaikščioti ir klausinėti, ko tas atvyko iš Korinto, ir, kai tik pamatydavo kokią iš kitų išsikišusią varpą, nugnybdavo ją ir numesdavo į šalį. Taip jis darė tol, kol išnaikino geriausius ir vešliausius javus. Šitaip jis perėjo visą lauką. Paskui nė žodžio nesakęs paleido šauklį namo. Grįžusio šauklio Periandras smalsiai ėmė teirautis, ką patarė Trasibulas. Šauklys atsakė, kad Trasibulas jam nieko nepatarė, ir nusistebėjo, kam jį pasiuntė pas beprotį, kuris naikino savo derlių, ir papasakojo, ką matė darant Trasibulą. Bet Periandras suprato, kodėl anas taip darė, ir sumetė, kad Trasibulas jam patarė žudyti kilmingiausius piliečius. Nuo to laiko tironas ėmė labai žiauriai elgtis su piliečiais. Taigi kuriuos Kipselas buvo nenužudęs ir neištrėmęs, tuos sunaikino Periandras, o vieną dieną jis dėl savo žmonos Melisos net išrengė nuogai visas Korinto moteris. Mat kai jis pasiuntė pas tesprotus prie Acheronto upės[72] pasiuntinius paklausti mirusiųjų orakulą, kur yra jo viešintojo jam skirtas turtas, jiems pasirodė Melisos vėlė ir pasakė nenurodysianti ir nepasakysianti, kur yra tas turtas, nes jai šalta nuogai: tie drabužiai, su kuriais ją palaidojo, jai visai nenaudingi, nes nesudeginti. Kad ji sakanti teisybę, rodo ir tai, jog Periandras pakepęs duoną šaltoje krosnyje. Visa tai sužinojęs, jis suprato, ką reiškia mirusiosios užuomina apie krosnį. Mat jis buvo lytiškai santykiavęs su jau mirusia Melisa. Todėl tuojau per šauklį liepė visoms korintietėms susirinkti Heros šventykloje. Jos nuėjo į šventyklą kaip į kokią šventę,

apsirengusios gražiausiais drabužiais. O jis ten buvo paslėpęs ietininkus ir dabar jiems įsakė nurengti visas moteris, tiek laisvąsias, tiek verges, visus tuos drabužius sumesti į duobę ir sudeginti kaip auką Melisai. Taip padaręs, jis antrą kartą nusiuntė pasiuntinius. Dabar Melisos vėlė nurodė vietą, kur buvo padėtas jo draugo turtas. Tokia yra tironija, o lakedemoniečiai, ir šitaip tironai elgiasi. Mes, korintiečiai, labai nustebome, kai pamatėme, kad jūs pasikvietėte Hipiją, o dabar dar labiau stebimės, kad jūs taip kalbate. Mes šaukiamės liudininkais helėnų dievus ir prašome jus neįvesti poliuose tironijos. Nejaugi nesiliausite taip darę ir, eidami prieš teisingumą, mėginsite grąžinti Hipiją? Tada žinokite, kad mes jums nepritariame."

93. Taip kalbėjo Soklis, korintiečių pasiuntinys. O Hipijas, pasišaukęs liudininkais tuos pačius helėnų dievus, atsakė, kad korintiečiai labiau už visus kitus pasiilgsią peisistratidų, kai ateisiančios likimo nustatytosios dienos ir kai jie kentėsią nuo atėniečių. Hipijas taip pasakė todėl, kad jis geriausiai iš visų žinojo orakulų ištarmes. Kiti sąjungininkų atstovai iki tol ramiai laikėsi, o kai išgirdo Soklį taip laisvai kalbant, kiekvienas iš eilės sakė pritariąs korintiečio nuomonei ir prašė lakedemoniečių Helados polyje nedaryti perversmo.

94. Taip pasibaigė visas šis reikalas, ir Hipijas išvyko iš ten. Tada Makedonijos valdovas Amintas pasiūlė jam dovanų Antemuntą, o tesalai — Jolką. Bet Hipijas nei vieno, nei kito nepaėmė ir grįžo į Sigėją. Anksčiau jį buvo jėga paėmęs Peisistratas ir paskyręs jo tironu savo neteisėtą sūnų Hegesistratą, gimusį iš argietės motinos. Bet šis Peisistrato sūnus jam pavestąjį polį gavo tik per kovą. Mat ilgą laiką tarp savęs kovojo mitilėniečiai ir atėniečiai, vieni išeidami iš savo stovyklos Sigėjyje, o kiti — iš Achilėjo polio. Mitilėniečiai reikalavo Sigėją grąžinti, o atėniečiai nepripažino jiems teisės į jį įrodinėdami, kad eoliečiai turi ne daugiau teisių į Trojos žemę kaip atėniečiai ir kiti helėnai, kurie padėjo Menelajui atkeršyti už Helenos pagrobimą.

95. Taip jiems kariaujant, buvo visokių įvykių. Be kita ko, per vieną susirėmimą nugalėjus atėniečiams, poetui Alkajui[73] pavyko iš jų ištrūkti, bet jo ginklus paėmė atėniečiai ir pakabino Atėnės šventykloje Sigėjyje.

Tą įvykį apdainavo Alkajas vienoje dainoje, kurią jis pasiuntė į Mitilėnę, pranešdamas draugui Melanipui apie savo nelaimę. Mitilėniečius ir atėniečius sutaikė Kipselo sūnus Periandras, nes abeji buvo kreipęsi į jį kaip į taikytoją. O sutaikė įsakęs pasilaikyti tai, ką kuris turi užėmęs. Taip Sigėjas atiteko atėniečiams.

96. Atvykęs iš Lakedemono į Aziją, Hipijas ėmėsi visokių priemonių prieš atėniečius: šmeižė juos Artafrenui, viską darė, kad tik Atėnai tektų jam ir Darijui. Taip elgėsi Hipijas. Atėniečiai, sužinoję apie tai, nusiuntė į Sardus pasiuntinius perspėti persų, kad netikėtų atėniečių tremtiniais. Artafrenas jiems atsakė: jeigu jie nori sveiki likti, turi pasiimti Hipiją. Atėniečiai atmetė Artafreno pasiūlymą, vadinasi, jie tapo atvirais persų priešais.

97. Tuo laiku, kai atėniečiai priėmė tokį nutarimą ir susipyko su persais, atkeliavo iš Spartos į Atėnus Kleomeno išvarytasis miletietis Aristagoras. Mat Atėnai tada buvo stipresni už visus polius. Nuėjęs į tautos susirinkimą, Aristagoras papasakojo tą patį, ką ir Spartoje: apie visokiausias Azijos gėrybes, apie karą su persais, kad persai nevartoja nei skydų, nei iečių ir dėl to esą lengvai nugalimi. Taip jis kalbėjo. Be to, pridūrė, kad miletiečiai yra atėniečių išeiviai ir todėl pritinka kaip galingiems pagelbėti jonėnams. Viena aišku, nebuvo tokio dalyko, kurio jis nebūtų prižadėjęs, kol pagaliau prikalbėjo atėniečius. Pasirodo, minią lengviau apgauti negu vieną žmogų, nes vieno lakedemoniečio Kleomeno jis neįstengė apgauti, o 30 000 atėniečių apgavo. Prikalbėti atėniečiai nutarė pasiųsti jonėnams į pagalbą dvidešimt laivų; jų strategu paskyrė Melantiją, vieną iš garbingiausių atėniečių. Šitie laivai buvo ir helėnų, ir barbarų nelaimės pradžia[74].

98. Aristagoras išplaukė pirmasis. Atvykęs į Miletą, jis sugalvojo tokį dalyką, iš kurio jonėnams nebuvo jokios naudos, bet jis ne dėl to taip elgėsi, o tik norėdamas karaliui Darijui padaryti nemalonumų: pasiuntė savo pasiuntinį į Frygiją pas peonus, kuriuos Megabazas buvo nuo Strimono pakrančių perkėlęs į Frygiją ir apgyvendinęs tik jiems skirtoje vietoje. Pasiuntinys tokius jo žodžius perdavė: „Peonai, mane atsiuntė Mileto tironas Aristagoras pažadėti jums laisvę, jeigu norėsite paklau-

syti. Dabar visa Jonija yra sukilusi prieš karalių, todėl galite sėkmingai grįžti į savo kraštą. Iki jūros turite patys nukeliauti, o toliau jau mes jumis pasirūpinsime." Tai išgirdę, peonai labai apsidžiaugė ir, pasiėmę vaikus ir žmonas, nubėgo į pajūrį. Tik nedaugelis jų bijojo eiti ir pasiliko vietoje. Atėję į pajūrį, peonai persikėlė į Chiją. Kai jie jau buvo Chijyje, juos vydamasi, pajūryje pasirodė didelė persų raitelių kariuomenė. Neradę pajūry peonų, jie nusiuntė į Chiją reikalavimą jiems grįžti atgal. Tada chijiečiai peonus nugabeno į Lesbą, o lesbiečiai — į Doriską[75]. Iš čia jie jau pėsti grįžo į Peoniją.

99. Taip veikė Aristagoras. Tuo tarpu į Miletą atvyko dvidešimt atėniečių laivų ir kartu su jais — penkios eretriečių[76] trijeros. Eretriečiai plaukė ne atėniečiams padėti, bet atsiteisti miletiečiams už skolą. Mat miletiečiai anksčiau buvo jiems padėję kariauti su chalkidiečiais[77], o chalkidiečiams tada prieš eretriečius ir miletiečius pagelbėjo samiečiai. Atplaukus šiems laivams ir susirinkus kitiems sąjungininkams, Aristagoras surengė žygį į Sardus. Jis pats nežygiavo, liko Milete, paskyręs strategais kitus miletiečius: savo brolį Charopiną ir kitą pilietį Hermofantą.

100. Atplaukę su visomis pajėgomis į Efesą, jonėnai laivus paliko Korese (Efeso valdose), o patys pasiėmė efesiečius kelio vadovais ir dideliu būriu patraukė gilyn į žemyną. Jie ėjo palei Kaistro[78] upę, o paskui, perlipę Tmolo kalną, priėjo Sardus ir, nesutikę jokio pasipriešinimo, paėmė juos išskyrus akropolį, kurį gynė pats Artafrenas su didele kariuomene.

101. Nors polis buvo paimtas, bet neišplėštas. To priežastis tokia: dauguma Sardų namų buvo pastatyti iš nendrių, o tie, kurie buvo plytiniai, taip pat buvo dengti nendrėmis. Todėl kai kažkoks karys vieną tokį namą padegė, tuojau ugnis, šokdama nuo namo prie namo, apėmė visą miestą. Miestui degant, jame buvę lydai ir persai, negalėdami iš jo išeiti, nes ugnis buvo atkirtusi visus išėjimus iš polio (degė kaip tik jo pakraščiai), subėgo į aikštę prie Paktolo upės. Ta upė iš Tmolo plukdo aukso dulkes, teka per [miesto] aikštę ir įsilieja į Hermo upę, krintančią į jūrą. Susirinkę aikštėje prie tos upės, lydai ir persai buvo priversti gintis. Jonėnai, matydami, kad priešai gerai ginasi ir dar didelė daugybė

jų artinasi, išsigando ir pasitraukė prie Tmolo kalno, o iš čia naktį grįžo į savo laivus.

102. Taip Sardai buvo sudeginti. Sudegė ir vietinės deivės Kibebės šventykla, už kurią neva keršydami persai vėliau padeginėjo helėnų šventyklas. Sužinoję, kas atsitiko, susirinko šiapus Halio upės gyvenantys persai ir, prisidėję prie lydų, šiems pagelbėjo. Atžygiavę į Sardus, jonėnų jau neberado; pasekę jų pėdomis, užtiko juos Efese. Jonėnai išėjo priešais ir susirėmę smarkiai pralaimėjo. Persai daug jų užmušė. Kai kurie iš žuvusiųjų buvo žymūs, pavyzdžiui, eretriečių strategas Eualkidas keliskart buvęs olimpionikas ir kėjiečio Simonido[79] gražiai apdainuotas. Tie, kurie iš kautynių pabėgo, išsiskirstė į savo polius.

103. Toks tada buvo susirėmimas. Po to atėniečiai visiškai apleido jonėnus ir, nors Aristagoras per pasiuntinius labai prašė, vis tiek atsisakė toliau jiems padėti. Netekę atėniečių paramos, jonėnai nė kiek ne mažiau ruošėsi karui su persais, nes jie prieš Darijų buvo labai nusikaltę. Nuplaukę į Helespontą, jie patraukė savo pusėn Bizantiją ir visus kitus ten esančius polius. Paskui, išplaukę iš Helesponto, priėmė į sąjungą daug Karijos polių; net Kaunas, anksčiau nenorėjęs kartu su jais kovoti, sudegus Sardams, pats prie jų prisidėjo.

104. Kipriečiai savo noru prisijungė visi, išskyrus Amatuntą. Mat ir jie buvo sukilę prieš persus, ir štai kokiu būdu: buvo toks Onesilas, Salamino[80] karaliaus Gorgo jaunesnysis brolis, Chersijo sūnus (Chersijas buvo Eueltonto sūnaus Siromo sūnus.) Šis vyras ir anksčiau įkalbinėjo Gorgą sukilti prieš karalių, o dabar, kai sužinojo, kad jonėnai jau sukilę, jį verste vertė. Neįveikdamas Gorgo perkalbėti, Onesilas su savo šalininkais patykojo jį išeinantį iš Salamino ir uždarė jam vartus. Netekęs polio, Gorgas pabėgo pas persus, o Onesilas valdė Salaminą ir įkalbinėjo kipriečius sukilti. Kitus jis gerumu įtikino, o amatuntiečius, nenorinčius paklausyti, apgulė.

105. Taigi Onesilas laikė apgulęs Amatuntą. Kai karaliui Darijui buvo pranešta, kad Sardus paėmė ir sudegino jonėnai su atėniečiais ir kad didžiausias to sąmokslo kurstytojas ir hegemonas yra miletietis Aristagoras, iš pradžių jis, visa tai sužinojęs, į jonėnus ne-

kreipė dėmesio gerai žinodamas, kad sukilėliams tai veltui nepraeis, o tik paklausė, kas tokie tie atėniečiai. Kai jam paaiškino, jis paprašė lanko, paėmė jį, įsidėjo strėlę ir iššovė aukštyn į orą tardamas: „O Dzeusai, leisk man atkeršyti atėniečiams!“ Tai pasakęs, jis liepė vienam savo tarnui kiekvieną kartą einant pietauti jam tris kartus pakartoti: „Valdove, atsimink atėniečius!“

106. Davęs tokį įsakymą, jis pasišaukė miletietį Histijėją, kurį jau seniai laikė pas save, ir pasakė: „Histijėjau, aš sužinojau, kad žmogus, kuriam tu pavedei Miletą valdyti, prieš mane sukilo. Atsivedęs iš kito žemyno vyrus ir pasitelkęs jonėnus, kurie bus nubausti už tai, ką yra man padarę, atėmė iš manęs Sardus. Kaip tau atrodo, ar tai labai gražu? Ir kaip tai galėjo atsitikti be tavo sutikimo? Žiūrėk, kad vėliau netektų tau gailėtis!“ Histijėjas į tai atsakė: „Karaliau, ką tu sakai? Argi aš galėčiau patarti tai, dėl ko tau būtų daugiau ar mažiau blogai? Ir dėl ko gi man reikėtų taip pasielgti? Ko man trūksta? Juk visko turiu tiek pat, kiek ir tu. Be to, tu dalijiesi su manimi visais savo sumanymais. Bet jeigu mano įpėdinis iš tikrųjų taip elgiasi, kaip tu sakai, tai žinok, kad jis taip daro savo nuožiūra. Nors nenoriu tikėti, kad miletiečiai ir mano įpėdinis prieš tavo valdžią galėtų sukilti. Bet jeigu iš tikrųjų jie taip daro ir tu girdėjai teisybę, tai žinok, karaliau, kad negerai padarei mane atitraukdamas nuo jūros. Mat jonėnai, man pasitraukus, padarė tai, ko seniai troško. Jeigu būčiau buvęs Jonijoje, nė vienas polis nebūtų drįsęs pakelti galvos. Tad leisk man kuo greičiausiai plaukti į Joniją sutvarkyti tavo padėties ir tą mano vietininką Milete, kuris visa tai sugalvojo, atiduoti į tavo rankas. Visa tai sutvarkęs kaip tu nori, prisiekiu karališkaisiais dievais tol nenusivilkti to chitono, kuriuo apsivilkęs leisiuosi į Joniją, kol tau pavergsiu didžiausią salą — Sardò.“

107. Taip Histijėjas veidmainiavo, o Darijus juo patikėjo ir leido jam plaukti, tik įsakė, kai padarys, ką prižadėjo, sugrįžti į Sūzus.

108. O per tą laiką, kol pasiekė karalių žinia, kad paimti Sardai, kol Darijus, iššovęs iš lanko, kalbėjosi su Histijėju ir kol Histijėjas iškeliavo į pajūrį, per tą laiką štai kas atsitiko: salaminietis Onesilas, būdamas apgulęs Amatuntą, sužinojo, kad plaukia į Kiprą su laivais

didelė persų kariuomenė, vadovaujama Artibijo. Tai sužinojęs, jis išsiuntinėjo šauklius į Joniją prašyti pagalbos. Jonėnai, neilgai svarstę, atkeliavo su didele kariuomene. Kai jie jau buvo Kipre, persai, atplaukę laivais iš Kilikijos ir išlipę į krantą, jau žygiavo pėsti į Salaminą, o finikiečiai su laivais plaukė aplink kyšulį, vadinamą Kipro Raktais.

109. Susidarius tokiai padėčiai, Kipro tironai susišaukė jonėnų strategus ir pasakė: „Jonėnai, mes, kipriečiai, leidžiame jums pasirinkti, su kuo norite kovoti — su persais ar finikiečiais. Jei norite pėsti su persais susigrumti, tai jau dabar laikas jums išlipti iš savo laivų ir rikiuotis, o mums — sėsti į jūsų laivus ir stoti į kovą su finikiečiais. O jei labiau norite su finikiečiais susiremti, tai turite padaryti — vis tiek kurį iš tų dviejų atvejų pasirinksite — taip, kad ir Jonija, ir Kipras būtų laisvi, nes tai tik nuo jūsų priklauso.“ Jonėnai į tai atsakė: „Mus atsiuntė visuotinis jonėnų susirinkimas, pavedęs mums saugoti jūrą, o ne savo laivus atiduoti kipriečiams ir patiems pėstiems kovoti. Tad mes mėginsime narsiai pasirodyti ten, kur buvome siųsti, o jūs turite prisiminti, kiek iškentėjote persų vergovėje, ir būti šaunūs vyrai.“

110. Taip atsakė jonėnai. Kai persai atėjo į Salamino lygumą, Kipro karaliai išrikiavo savo kipriečius priešais priešo kariuomenėje esančius kitų genčių karius, o priešais persus — rinktinius salaminiečius ir soliečius[81]. Priešais persų strategą Artibiją savo noru stojo pats Onesilas.

111. Artibijas jojo ant žirgo, išmokyto prieš hoplitą stotis piestu. Tai sužinojęs, Onesilas pasakė savo ginklanešiui, karų kilmės žmogui, pasižymėjusiam karo dalykuose ir šiaip veikliam: „Aš sužinojau, kad Artibijo žirgas atsistoja piestu ir kojomis bei dantimis užmuša tą, kurį puola. Taigi pagalvok ir pasakyk, kurį norėtum patykojęs nukirsti: ar žirgą, ar patį Artibiją?“ Į tai jo tarnas atsakė: „O karaliau, aš pasirengęs daryti ir abu dalykus, ir vieną iš jų, ir apskritai ką tik įsakysi. Bet aš pasakysiu, kaip man atrodo, kad tau bus naudingiau. Mano nuomone, karalius ir strategas turi kovoti su karaliumi ir strategu, nes jeigu tu nužudysi strategą, bus tau didelė garbė, o jeigu jis tave — tegul tai neįvyksta!—

jam. Juk žūti nuo didelio žmogaus rankos yra tik pusė nelaimės. O man, tarnui, pritinka kovoti su tarnu ir su anuo žirgu. Tu jo gudrybės visai nebijok, nes padarysiu taip, kad jis prieš nieką nebestos piestu."

112. Taip jis pasakė ir tuojau susirėmė abi kariuomenės jūroje ir sausumoje. Jonėnų laivynas tą dieną kovojo puikiai ir nugalėjo finikiečius. Labiausiai pasižymėjo samiečiai. Sausumoje suėjusios kariuomenės atkakliai kovojo. O su abiem strategais štai kas atsitiko: kai Artibijas su savo žirgu pasileido į Onesilą, šisai, kaip buvo sutaręs su ginklanešiu, kirto pačiam puolančiam Artibijui, o kai žirgas, atsistojęs piestu, užsikėlė kojas ant Onesilo skydo, tas karas kirto su pjautuvu per žirgo kojas ir abi nukirto. Artibijas, persų strategas, nugriuvo kartu su žirgu.

113. Kipriečiams narsiai kovojant, Stesenoras, Kurijo[82] tironas, kartu su nemaža savo kariuomene išdavikiškai pasitraukė iš kovos lauko. (Kuriečiai sakosi esą argiečių išeiviai.) Šitaip pasielgus Stesenorui, tuojau juo pasekė salaminiečiai su kovos vežimais. Taip atsitikus, persai nugalėjo kipriečius. Pradėjus kariuomenei bėgti, krito daug karių, tarp jų ir Onesilas, Chersijo sūnus, kuris buvo surengęs kipriečių sukilimą, ir soliečių karalius Aristokipras, Filokipro sūnus, kurį atėnietis Solonas po apsilankymo pas jį labiausiai iš visų tironų išgyrė savo eilėraščiuose.

114. Amatuntiečiai, pykdami už tai, kad Onesilas buvo juos apgulęs, nupjovė jam galvą ir, parsinešę į Amatuntą, pakabino virš [miesto] vartų. Kai galvos viduje pasidarė tuštumą, ten susimetė bičių spiečius ir pridarė korių. Amatuntiečiai kreipėsi į orakulą dėl tos galvos. Orakulas įsakė galvą nuimti, palaidoti ir Onesilui kasmet aukoti aukas kaip herojui, ir tai jiems išeisią į gera. Amatuntiečiai aukoja tas aukas dar ir mano laikais.

115. Kai jonėnai, kovoję jūroje šalia Kipro, sužinojo, kad Onesilas pralaimėjo ir visi Kipro poliai, išskyrus Salaminą, jau priešo apgulti, o salaminiečiai atidavė savo polį anksčiau buvusiam jų valdovui Gorgui, tuojau išplaukė į Joniją. Iš apgultųjų Kipro polių ilgiausiai atsilaikė Solijas. Tik pasikasę po polio sienomis penktą mėnesį persai jį paėmė.

116. Taigi kipriečiai tik vienerius metus buvo laisvi,

o paskui vėl juos pavergė persai. Darijaus žentas Daurisas, taip pat Himėjas, Otanas (irgi Darijaus žentai) kartu su kitais persų strategais nusivijo į pajūrį tuos jonėnus, kurie dalyvavo žygyje prieš Sardus, ten juos sutriuškino ir, suvarę į laivus, pasidalijo polius ir pradėjo juos užkariauti.

117. Daurisas patraukė prieš Helesponto polius ir paėmė Dardaną, paskui Abidą, Perkotą, Lampsaką ir Pesą. Kiekvienas iš jų buvo paimtas per vieną dieną. Žygiuodamas iš Peso į Pariją, jis gavo žinią, kad karai susitarė su jonėnais ir sukilo prieš persus. Todėl nuo Helesponto jis pasuko į Kariją.

118. Karams apie tai buvo pranešta anksčiau negu Daurisas atvyko. Gavę tokią žinią, karai susirinko prie vadinamųjų Baltųjų stulpų ir prie Marsijo upės, kuri išteka iš Idrijos žemės ir įsilieja į Meandrą. Čia susirinkę karai tarėsi, ką daryti. Buvo pasakyta daug visokių nuomonių. Man atrodo, kad geriausia iš jų buvo kindijiečio[83] Mausolo sūnaus Piksodaro, kuris buvo vedęs kilikų karaliaus Sienesio dukterį. Jis patarė karams pereiti Meandro upę ir susiremti turint upę užpakaly, kad, negalėdami niekur bėgti, būtų priversti likti vietoje ir tapti dar narsesniais, negu jie yra iš prigimties. Ši nuomonė buvo atmesta. Nutarta, jog Meandro upė bus užpakaly persų, o ne jų,— aišku, dėl to, kad persai, pralaimėdami kovą ir imdami bėgti, sukristų į upę ir nebegrįžtų namo.

119. Netrukus persai atėjo ir persikėlė per Meandro upę. Žiaurios kautynės įvyko prie Marsijo upės. Karai ilgą laiką narsiai kovojo, bet pagaliau persai juos nugalėjo, nes pastarųjų buvo daugiau. Žuvo apie 2000 persų ir apie 10 000 karų. Iš čia pabėgę karai pasislėpė Labraunduose[84], didelėje Dzeuso Karų Globėjo[85] šventykloje ir aplink ją augančioje šventoje platanų giraitėje. Kiek žinau, tiktai karai jam aukoja. Čia pasislėpę jie tarėsi, kaip išsigelbėti: ar pasiduoti persams, ar geriau visai pasitraukti iš Azijos.

120. Kol tarėsi, karams į pagalbą atėjo miletiečiai ir kiti sąjungininkai. Tada karai atsisakė savo planų ir vėl stojo į kovą. Susirėmę su atžygiavusiais persais, jie narsiau kovojo ir dar labiau buvo sumušti negu anksčiau. Žuvo visų nemažai, bet daugiausia nukentėjo miletiečiai.

121. Po šio pralaimėjimo karai netrukus atsigavo ir vėl stojo į kovą. Mat, sužinoję, kad persai ruošiasi pulti jų polius, padarė pasalą prie kelio į Pedasą[86]. Į juos patekę, persai naktį buvo sunaikinti — kartu ir jų strategai Daurisas, Amorgas, Sisimakas, o su jais ir Gigo sūnus Mirsas. Toje pasaloje sėdintiems vadovavo Ibanolijo sūnus Heraklidas milasietis. Šitaip žuvo tie persai.

122. Himėjas — vienas iš tų, kurie vijosi į Sardus žygiavusius jonėnus,— patraukė į Propontidę ir paėmė Misijos Kiją. Jį paėmęs, sužinojo, kad Daurisas iš Helesponto žygiuoja į Kariją. Palikęs Propontidę, jis nuvedė kariuomenę į Helespontą ir užkariavo visus Troadoje gyvenančius eoliečius ir gergitiečius, senųjų teukrų palikuonis. Kariaudamas prieš tas gentis, Himėjas susirgo ir mirė Troadoje.

123. Taip jis mirė. O Sardų valdytojas Artafrenas ir trečiasis strategas Otanas gavo įsakymą žygiuoti į Joniją ir kaimyninę Eolidę. Jonijoje jie paėmė Klazomenus, o Eolidėje — Kimę.

124. Kai visi tie Jonijos poliai buvo paimti, Aristagoras pasirodė esąs silpnavalis. Jis, šitai jausdamas, visai nusiminė — tas Aristagoras, kuris sukėlė ant kojų visą Joniją ir padarė šitą sumaištį, dabar ėmė galvoti tik kaip pasprukti. Jis suprato, kad karalius Darijus yra nenugalimas. Susišaukęs sąmokslo vadovus, jiems pareiškė, kad būtų gera turėti saugią vietą pasislėpti, jeigu tektų bėgti iš Mileto: gal reikėtų išvesti žmones arba į Sardiniją, arba į edonų Mirkiną, kurį buvo beįtvirtinąs Histijėjas, gavęs kaip dovaną iš Darijaus? Taip pasiūlė Aristagoras.

125. Logografas Hekatėjas, Hegesandro sūnus, nei į vieną, nei į kitą vietą nepatarė vykti. Jo nuomone, reikia sutvirtinti Lero salą ir ten ramiai sau tūnoti, jei reikėtų trauktis iš Mileto, o vėliau iš ten bus galima grįžti į Miletą.

126. Šitaip patarė Hekatėjas. Aristagorui atrodė geriau vykti į Mirkiną, todėl Miletą jis pavedė kilmingam piliečiui Pitagorui, o pats, pasiėmęs visus, kurie tik norėjo, išplaukė į Trakiją ir užėmė tą vietą, kurios geidė. Per vieną žygį prieš trakus išdavikiškai žuvo jis pats ir jo kariuomenė, kai jis, apgulęs vieną trakų polį, leido trakams pagal susitarimą iš jo išeiti.

ŠEŠTOJI KNYGA

ERATA

1. ŠITAIP BAIGĖ SAVO DIENAS ARISTAGORAS, JONĖNŲ SUKILIMO KALTININKAS. TUO TARPU MILETIETIS HISTIJĖJAS, DARIJAUS IŠLEISTAS, atvyko į sardus. Sardų valdytojas Artafrenas paklausė atkeliavusįjį iš Sūzų, kodėl, jo manymu, jonėnai turėję sukilti. Šisai atsakė nežinąs ir stebįsis tuo, kas įvyko, tarsi pats būtų nieko nežinojęs apie tuos dalykus. Matydamas jį apsimetantį nežinančiu ir gerai žinodamas sukilimo priežastį, Artafrenas pasakė: „Histijėjau, štai kaip su visu tuo yra: šitą batą pasiuvai tu, o Aristagoras jį apsiavė."

2. Artafrenas tai pasakė turėdamas galvoj sukilimą, o Histijėjas, išsigandęs, kad Artafrenas viską žino, kitą naktį pabėgo į pajūrį šitaip apgaudamas karalių Darijų: pažadėjęs užkariauti karaliui didžiausią salą Sardiniją, panoro slapta įsibrauti į vadovavimą jonėnams kare prieš Darijų. Jis nukeliavo į Chiją, bet buvo chijiečių suimtas. Mat šie įtarė, kad Histijėjas yra Darijaus pasiųstas jiems kokią šunybę iškrėsti. Tačiau sužinoję visą teisybę, kad jis yra karaliaus priešas, paleido.

3. Paskui jonėnų klausiamas, kodėl jis taip labai ragino Aristagorą sukilti prieš karalių ir dėl to jonėnams padarė tiek blogo, tikrosios priežasties Histijėjas nenurodė, o tik papasakojo, kad karalius Darijus ketinęs finikiečius iškeldinti iš jų krašto ir apgyvendinti Jonijoje, o jonėnus — Finikijoje, užtat jis taip kurstęs sukilti. Iš tikrųjų karalius nieko panašaus nebuvo galvojęs, tik Histijėjas šitaip mėgino pagąsdinti jonėnus.

4. Po to Histijėjas parašė laiškus kai kuriems Sarduose gyvenantiems persams, su kuriais jau iš anksto buvo susitarta dėl sukilimo. Tuos laiškus nunešti padavė atarniečiui Hermipui. Bet tas jų neįteikė tiems, kuriems buvo siunčiami, o nunešęs padavė Artafrenui. Pamatęs, kas čia darosi, Artafrenas liepė Hermipui Histijėjo laiškus įteikti tiems, kuriems turėjo nunešti, o persų atsakymus perduoti ne Histijėjui, o jam. Kai viskas paaiškėjo, Artafrenas nužudė daug persų.

5. Dėl to Sarduose kilo didelis sumišimas. Žlugus tai Histijėjo vilčiai, chijiečiai jį nugabeno jo paties prašymu į Miletą. Bet miletiečiai, mielai atsikratę Aristagoro ir paragavę laisvės, visai nenorėjo įsileisti į savo šalį kito tirono. Kai Histijėjas naktį jėga mėgino išlipti į krantą, vienas miletietis jį sužeidė į šlaunį. Savųjų atstumtas, jis vėl grįžo į Chiją, o iš čia, neįstengęs chijiečių prikalbėti jam duoti laivų, persikėlė į Mitilėnę ir prikalbėjo lesbiečius jų duoti. Paruošę 8 trijeras, jie su Histijėju išplaukė į Bizantiją ir čia, gerai įsitvirtinę, grobė kiekvieną iš Ponto plaukiantį laivą, praleisdami tik tuos, kurie prižadėdavo Histijėjo klausyti.

6. Taip čia elgėsi mitilėniečiai ir Histijėjas. O tuo tarpu į Miletą jau žygiavo didelės persų sausumos ir jūrų pajėgos. Mat strategai sujungė savo turimas kariuomenes į krūvą ir varėsi Mileto link, palikę nuošaly kitus mažesnius polius kaipo ne tokius svarbius. Laivyne veržliausi buvo finikiečiai; su jais žygyje dalyvavo ir neseniai užkariautieji kipriečiai, taip pat kilikai ir egiptiečiai.

7. Taip šios pajėgos žygiavo į Miletą ir apskritai į Joniją. Tuo tarpu jonėnai, tai sužinoję, nusiuntė savo atstovus į susirinkimą Panjonijyje[1]. Atvykę į tą vietą ir apsvarstę padėtį, jie nutarė sausumoje prieš persus neišvesti kariuomenės, Mileto sienas ginti patiems miletiečiams, o laivyną parengti kovai visą iki vieno laivo ir kuo greičiausiai sutelkti prie Lados, kad galėtų stoti į kovą ginti Mileto. Lada yra nedidelė sala visai netoli Mileto polio.

8. Po to jonėnai paruošė savo laivus ir susirinko Milete. Kartu su jais atvyko ir eoliečiai, gyvenantys Lesbo saloje. Laivynas išsirikiavo šitaip: rytiniame sparne išsidėstė miletiečiai su 80 laivų; greta jų atsistojo prieniečiai su 19 laivų ir miuntiečiai su trimis laivais; toliau už miuntiečių buvo tėjiečiai su 17 laivų; greta jų — chijiečiai su 100 laivų; šalia jų išsirikiavo eritriečiai ir fokėjiečiai — eritriečiai davė aštuonis laivus, o fokėjiečiai — tris; greta fokiečių buvo 70 lesbiečių laivų; paskutiniai buvo samiečiai; jie sudarė vakarinį sparną su 60 laivų. Taigi iš viso buvo 353 laivai. Toks buvo jonėnų laivynas, o barbarai turėjo 600 laivų.

9. Susirinkus prie Mileto visiems barbarų laivams ir visai sausumos kariuomenei, persų strategai, sužinoję,

kiek yra jonėnų laivų, pabijojo neįstengsią jų nugalėti, o neturėdami pranašumo jūroje, negalėsią ir paties Mileto paimti. Už tai Darijus juos nubaus. Šitai turėdami galvoje, jie susišaukė miletiečio Aristagoro ištremtus ir pas persus perbėgusius jonėnų tironus, kurie dabar žygiavo kartu su persų kariuomene prieš Miletą, ir šitaip jiems pasakė: „Jonėnai, dabar kiekvienas iš jūsų turit padaryti ką nors gera karaliaus rūmams. Jums reikia pasistengti savojo polio piliečius ištraukti iš visų sąjungininkų kariuomenės. Prižadėkite jiems, jog jie nebus nubausti už tai, kad sukilo, nei šventyklos, nei privatūs namai nebus sudeginti ir šiaip su jais bus elgiamasi ne blogiau kaip iki šiol. O jeigu jie nesutiks su jūsų pasiūlymu ir vis tiek norės su mumis kovoti, jiems šitaip pagrasinkite — o grasinimai bus įvykdyti! — pralaimėję kovą, jie bus paversti vergais, jų sūnus mes iškastruosime, dukteris perkelsime į Baktriją, o jų šalį atiduosime kitiems."

10. Šitaip jie kalbėjo. O jonėnų tironai išsiuntė naktį kiekvienas po pasiuntinį pas savo piliečius visa tai pranešti. Bet jonėnai, pas kuriuos atėjo tie pasiuntiniai, atkakliai laikėsi savo nutarimo ir nepanoro tapti išdavikais, nes kiekvienas manė, kad tik jam vienam persai tai pasiūlė.

11. Šitai įvyko tuojau pat, kai tik persai atžygiavo prie Mileto. Paskui jonėnams susirinkus Ladoje, vyko bendri susirinkimai. Daug kas juose kalbėjo, o fokėjiečių strategas Dionisijas šitaip pasakė: „Jonėnai, mūsų reikalai kabo kaip ant plauko, būsime mes laisvi arba vergai, be to, pabėgę vergai. Todėl, jeigu jūs sutinkate iškęsti visas bėdas, dabar bus jums sunku, bet užtat, įveikę priešus, būsite laisvi. O jeigu būsite ištižę ir nesilaikysite tvarkos, tai aš nesitikiu, kad nebūsite karaliaus nubausti už sukilimą. Todėl paklausykite manęs ir paveskite man vadovauti jums. Ir aš jums pažadu: jeigu dievai yra teisingi, tai priešai arba visai nestos į kovą, arba bus visiškai nugalėti."

12. Tai išklausę, jonėnai sutiko būti Dionisijo vadovaujami. O jis kasdien išvesdavo laivus į jūrą vieną paskui kitą viena linija ir ten mokėsi su vienu laivu praplaukti irklais pro kitų laivų tarpą[2], kad šito gerai išmoktų irkluotojai ir su visa apranga apsivilkę laivų pėstininkai; paskui visą kitą dienos dalį laikydavo laivus

nuleistais inkarais. Taip jis vertė dirbti ištisą dieną. Septynias dienas jonėnai klausė [įsakymų] ir darė tai, kas buvo liepiama, bet aštuntą dieną jie, nebūdami pratę prie tokio darbo, be to, kankinami nepriteklių ir karščio, nepanoro toliau vykdyti įsakymų šitaip savo tarpe kalbėdamiesi: „Kuo mes nusidėjome, kad visa tai turime kęsti? Tarsi nebetekę proto ir visai sukvailioję, pavedėme save tam pagyrūnui fokėjiečiui, atplukdžiusiam mums iš viso tik tris laivus! O jis, suėmęs mus į savo rankas, kankina begalinėmis kančiomis. Daugelis mūsų jau susirgo, daugelis, aišku, dar susirgs. Verčiau kažin ką iškęsti, negu šitaip būti kankinamiems. Geriau kęsti tą gresiančią vergiją, negu dabar būti šitoje vergijoje. Tad daugiau nebeklausykime jo!“ Šitaip jie kalbėjo, ir tuoj nė vienas nebenorėjo klausyti. Kaip kokia sausumos kariuomenė, jie pasistatė saloje palapines ir jų pavėsyje ilsėjosi, nenorėdami nei sėsti į laivus, nei atlikinėti pratimus.

13. Matydami jonėnus taip darant, samiečių strategai priėmė anksčiau Silosonto sūnaus Eako jiems pagal persų įsakymą pasiūlytąjį patarimą ir prašymą atsisakyti sąjungos su jonėnais. Jie priėmė pasiūlymą todėl, kad matė visišką jonėnų pakrikimą, be to, įsitikino, jog persų karaliaus vis tiek nebus galima nugalėti — net jei šį laivyną ir sumuštų, tai atplauktų kitas, penkeriopai didesnis. Todėl, pamatę, kad jonėnai atsisakė būti geri kariai, pasinaudojo ta dingstimi, nes labai norėjo išsaugoti savo šventyklas ir privačius namus. Eakas, kurio pasiūlymą samiečiai priėmė, buvo Eako sūnaus Silosonto sūnus, buvęs Samo tironas, miletiečio Aristagoro išvarytas, kaip ir visi kiti Jonijos tironai.

14. Priplaukus finikiečių laivynui, jonėnai išvedė savo laivus išsirikiavusius vieną paskui kitą. Kai prisiartino vieni prie kitų ir susirėmė, tai, aš negaliu to pasakyti, kurie jonėnai toje jūrų kovoje buvo narsūs, o kurie bailiai, mat jie patys vieni kitus kaltina. Pasakojama, kad tada samiečiai, susitarę su Eaku, pakėlę bures, išėję iš kautynių rikiuotės ir išplaukę į Samą, išskyrus vienuolika trijerų. Tų vienuolikos trijerų vadai pasiliko ir kovojo prieš savo strategų valią. Už šitą poelgį bendras samiečių susirinkimas nutarė jų, kaip narsių vyrų, ir jų

tėvų vardus įrašyti į tam tikrą stelą. Toji stela ir šiandien stovi jų aikštėje. Lygiai taip pat pasielgė ir lesbiečiai, pamatę, kad jų kaimynai samiečiai bėga. Vėliau šitaip pasielgė daugumas jonėnų laivų.

15. Iš likusių kovoti jonėnų daugiausia nukentėjo chijiečiai, nes jie buvo labai narsūs ir ištvermingi. Kaip jau anksčiau sakiau, jų buvo 100 laivų, o kiekviename laive — po 40 rinktinių karių pėstininkų. Nors ir matė, kad daugumas sąjungininkų juos išdavė, jie vis tiek nenorėjo pasirodyti esą bailiai. Likę vieni su nedideliu skaičiumi sąjungininkų, kovojo nuolat pralauždami priešo liniją tol, kol paėmė daug priešo laivų, bet neteko daugiau kaip pusės savųjų.

16. Tada su turimais laivais jie pabėgo namo, o tie, kurie dėl laivų gedimų negalėjo greitai plaukti, priešo vejami, pabėgo į Mikalę. Ištraukę laivus į krantą, chijiečiai sausuma ėjo namo. Kai jie priėjo Efeso valdas, buvo naktis, ir moterys tuo laiku šventė Tesmoforijas[3]. Efesiečiai dar nieko nežinojo apie chijiečių nelaimę, todėl, pamatę įsiveržusią į jų kraštą svetimą kariuomenę, nusprendė, kad čia yra plėšikai, atėję grobti jų moterų. Todėl išbėgo visi ginkluoti ir chijiečius išžudė.

17. Toks buvo jų likimas. Fokėjietis Dionisijas, pamatęs, kad jonėnų padėtis beviltiška, paėmė tris priešų laivus, bet neplaukė į Fokėją, nes gerai žinojo, kad ji bus pavergta kartu su visa kita Jonijos dalimi. Jis tiesiog iš kautynių lauko išplaukė į Finikiją; ten paskandino keletą prekybos laivų ir, paėmęs daug pinigų, išplaukė į Siciliją ir pradėjo plėšikauti. Helėnų laivų jis nepuldavo, tik kartaginiečių ir tirsenų laivus.

18. Persai, nugalėję jūrų kautynėse jonėnus, apgulė Miletą ir iš sausumos, ir iš jūros pusės. Apgulę kasėsi po polio sienomis, panaudodami visokius prietaisus, ir pagaliau šeštaisiais metais, skaičiuojant nuo Aristagoro sukilimo[4], miestą paėmė, o piliečius pavertė vergais. Šitaip išsipildė orakulo duotoji Miletui pranašystė.

19. Mat argiečiai klausė Delfuose patarimo, kaip apsaugoti savo polį, ir gavo orakulo ištarmę, liečiančią pirmiausia argiečius, o paskui — papildomai — miletiečius. Apie argiečiams duotąją to orakulo [ištarmės] dalį aš pasakysiu vėliau, kai pasakosiu apie argiečius, o

miletiečiams, nors ir nesiteiravusiems, šitaip buvo pranašauta:

Tu, Milete, tada, blogų darbų pradininke,
Virsi daug kam maistu ir puikia dovana tapsi.
Tavosios moterys kojas mazgos ne vienam ilgaplaukiui.
Mano šventovėj Didimuos[5] tarnaus kitokie jau žmonės.

Taip ir atsitiko su miletiečiais: daugumą vyrų užmušė ilgaplaukiai persai, moterys ir vaikai tapo vergais, o Didimų šventovė kartu su orakulu buvo apiplėšta ir sudeginta. Tos šventovės turtus jau ne kartą minėjau[6].

20. Paimtieji į nelaisvę miletiečiai buvo nuvaryti į Sūzus. Karalius Darijus jiems nieko blogo nedarė, tik apgyvendino prie vadinamosios Raudonosios jūros Ampės polyje, šalia kurio Tigro upė įteka į jūrą. Dalį Mileto žemės, polio apylinkes ir lygumą pasiėmė persai, o kalnų vietoves atidavė Karijos pedasiečiams.

21. Tiek nelaimių nuo persų patyrusiems miletiečiams sibariečiai neatsilygino tuo pačiu (sibariečiai, išvyti iš savo polio, gyveno Lajyje ir Skidre[7]). Mat krotoniečiams užėmus Sibarį, visi suaugę miletiečiai nusikirpo plaukus ir šiaip labai gedėjo, nes šiedu poliai, kiek žinau, buvo labai susidraugavę. Visai kitaip pasielgė atėniečiai. Savo nepaprastą liūdesį dėl Mileto paėmimo jie reiškė ir šiaip įvairiais būdais, o kai Frinichas parašė dramą „Mileto paėmimas" ir pastatė scenoje, visas teatras pradėjo verkti, o autorių už tai, kad jis su savo drama taip priminė jiems artimų [miletiečių] nelaimę, nubaudė 1000 drachmų [bauda] ir uždraudė ateityje tą dramą statyti.

22. Šitaip Miletas neteko savo gyventojų. Tiems samiečiams, kurie turėjo šiokio tokio turto, labai nepatiko jų strategų pasielgimas su medais. Tuoj po jūrų kautynių pasitarę nutarė, kol Eakas dar neatvyko, išplaukti kur nors į koloniją, o ne, pasilikus vietoje, vergauti medams ir Eakui. Mat tuo laiku Sicilijos zankliečiai[8] buvo pasiuntę į Joniją savo pasiuntinius pakviesti jonėnų į Kalė Aktę, nes ten jie norėjo įsteigti jonėnų polį. Toji Kalė Aktė — tai Sicilijos vietovė toje salos pusėje, kuri yra priešais Tirseniją. Tad, zankliečių kviečiami, iš visų joniečių išvyko tik samiečiai ir ištrūkę miletiečiai.

23. Tuo laiku štai kas atsitiko: samiečiai, plaukdami į Siciliją, užsuko į Lokrus pas epizefyriečius[9], o zanklie-

čiai su savo karaliumi Skitu tuo laiku kaip tik buvo apgulę siciliečių polį, norėdami jį paimti. Tai sužinojęs, Regijo tironas Anaksilėjas, būdamas piktuoju su zankliečiais, prasiskverbęs pas samiečius, prikalbėjo juos ne vykti į Kalė Aktę, o užimti Zanklę, tuo metu likusią be vyrų. Samiečiai paklausė ir užėmė Zanklę. Zankliečiai, sužinoję, kad jų polis kitų užimtas, nuskubėjo jo gelbėti ir pasikvietė į pagalbą Gelos[10] tironą Hipokratą, nes šis buvo jų sąjungininkas. Atvykęs su kariuomene į pagalbą, Hipokratas zankliečių monarchą Skitą už tai, kad jis prarado savo polį, sukaustė grandinėmis — taip pat jo brolį Pitageną — ir išsiuntė į Iniko[11] polį, o kitus zankliečius atidavė samiečiams, sudaręs su šiais sutartį ir sutvirtinęs ją abipuse priesaika. Už tai samiečiai jam šitaip atsilygino: atidavė pusę polio kilnojamojo turto, pusę rastų vergų ir visą zankliečių laukų derlių. Daugumą zankliečių jis pats laikė sukaustęs kaip vergus, o 300 kilmingiausių vyrų atidavė samiečiams nužudyti. Tačiau samiečiai jų nenužudė.

24. Zankliečių monarchas Skitas iš Iniko pabėgo į Himerą[12], o iš čia išvyko į Aziją ir nukeliavo pas karalių Darijų. Šis Skitą laikė teisingiausiu iš visų žmonių, kurie kada nors buvo atvykę pas jį iš Helados. Mat Skitas išsiprašė iš persų leidimą išvykti į Siciliją, o paskui iš Sicilijos grįžo vėl pas karalių. Čia, būdamas turtingas, sulaukė senatvės ir mirė. O samiečiai, atsikratę medų, be jokio vargo įsigijo labai gražų Zanklės polį.

25. Po jūrų kautynių ties Miletu finikiečiai, persų įsakyti, pargabeno atgal į Samą Silosonto sūnų Eaką[13] kaipo labai naudingą ir daug pasidarbavusį [persams]. Tik vieniems samiečiams iš visų sukilėlių Darijus nesudegino nė vieno polio, nė vienos šventyklos, nes jie išdavikiškai pabėgo iš jūrų kautynių. Paėmę Miletą, persai tuojau užėmė Kariją. Vieni jos poliai patys pasidavė, o kiti jėga buvo paimti.

26. Taip visa tai įvyko. Miletiečiui Histijėjui buvo pranešta apie Mileto paėmimą tada, kai jis ties Bizantiju grobstė iš Ponto plaukiančius jonėnų prekybinius laivus. Helesponto reikalus jis pavedė abidiečiui Bisaltui, Apolofano sūnui, o pats su lesbiečiais nuplaukė į Chiją. Ties vietove, vadinama Kele, jis susikovė su chi-

jiečių sargyba, nenorinčia jo įsileisti į salą: nužudęs dalį sargybinių, įplaukė į Polichnos uostą ir, lesbiečių padedamas, užėmė visą Chiją, nes chijiečiai buvo smarkiai nukentėję tose jūrų kautynėse.

27. Dievybė paprastai vienokiais ar kitokiais ženklais praneša, kada polį ar tautą ištiks nelaimė. Taigi ir chijiečiai prieš tai matė tokius ženklus. Antai, jiems pasiuntus į Delfus chorą iš 100 jaunuolių, grįžo atgal tik du, o 98 iš jų nusinešė maras. Be to, polyje tuo pačiu laiku — prieš pat tas jūrų kautynes — ant vaikų, besimokančių rašyti, užgriuvo lubos taip, kad iš 120 vaikų liko gyvas tik vienas. Tokius ženklus jiems dievybė rodė iš anksto. Paskui jūrų kautynės parklupdė polį, o po tų jūrų kautynių atplaukė Histijėjas su lesbiečiais. Kadangi chijiečiai buvo nusilpę, jis lengvai užvaldė salą.

28. Iš čia Histijėjas žygiavo į Tasą[14], vesdamasis daug jonėnų ir eoliečių. Jam laikant apgultą Tasą, atėjo žinia, kad finikiečiai plaukia iš Mileto į visą kitą Joniją. Tai sužinojęs, jis Tasą paliko neapiplėštą, o pats su visa kariuomene nuskubėjo į Lesbą. Kadangi kariuomenė kentė badą, tai jis nuplaukė į žemyną, norėdamas nusiimti Atarnėjo ir Misijoje esančios Kaiko lygumos derlių. Atsitiko taip, kad kaip tik toje vietoje buvo persas Harpagas, didelės kariuomenės strategas. Jis susirėmė su išlipusia į krantą Histijėjo kariuomene ir patį Histijėją paėmė gyvą, o jo kariuomenę išžudė.

29. Histijėjas buvo paimtas gyvas štai kaip: ilgą laiką helėnams kovojus su persais ties Malene Atarnėjo žemėje, atjojo persų raiteliai ir užgriuvo helėnus — jie nulėmė kovą. Helėnams ėmus bėgti, Histijėjas, tikėdamasis, kad jo karalius nepasmerks mirti už tą nusikaltimą, nutarė žūt būt likti gyvas. Kai jį bėgantį pasivijo vienas persas ir jau taikėsi nudurti, Histijėjas jam persiškai pasakė, kad jis esąs miletietis Histijėjas.

30. Jeigu jis paimtas būtų buvęs tuojau nugabentas pas karalių Darijų, tai, manau, nieko blogo jam nebūtų atsitikę, ir šis būtų jam dovanojęs kaltę. O dabar kaip tik dėl to ir, be to, bijodami, kad jis, nugabentas pas karalių, vėl pasidarys įtakingas, Sardų valdytojas Artafrenas ir jį paėmęs nelaisvėn Harpagas, kai tik Histijėjas buvo atvestas į Sardus, jo kūną prikalė prie kryžiaus, o galvą išbalzamavę nunešė karaliui Darijui į Sūzus. Darijus iš-

barė Artafreną ir Harpagą, kam neatgabeno jam Histijėjo gyvo, ir liepė galvą nuplauti ir kaip dera palaidoti, nes tai esanti galva žmogaus, kuris jam ir persams daug gera padarė.

31. Taip atsitiko su Histijėju. Persų karo laivynas, peržiemojęs Milete, kitais metais vėl išplaukė į jūrą ir lengvai užėmė netoli žemyno esančias salas — Chiją, Lesbą ir Tenedą. Kai tik paimdavo kurią iš tų salų, barbarai gaudydavo žmones. O gaudydavo štai kaip: sustoję vyras prie vyro ir susikibę rankomis, jie išsitiesdavo nuo šiaurinės iki pietinės jūros, o paskui eidavo skersai visą salą ir gaudydavo žmones. Ir žemyno jonėnų polius persai panašiai paimdavo, tik žmonių negaudydavo, nes ten tai buvo neįmanoma.

32. Paskui persų strategai įvykdė savo grasinimus, duotus tada, kai jonėnai buvo išsirikiavę prieš juos. Nes kai tik užėmė polius, išsirinko gražiausius berniukus, iškastravo juos ir padarė eunuchais, o gražiausias merginas nugabeno karaliui. Šitaip jie elgėsi, be to, padeginėjo polius su visomis šventyklomis. Taip jonėnai trečią kartą buvo pavergti: vieną kartą lydų, o kitus du kartus persų.

33. Nuplaukęs nuo Jonijos krantų, [persų] laivynas užkariavo tą Helesponto dalį, kuri įplaukiant į jį yra kairėje, nes dešinėje pusėje jau anksčiau persai viską buvo užkariavę[15]. Europinėje dalyje prie Helesponto yra šios vietovės: Chersonesas, kuriame yra daug polių, Perintas, tvirtovės Trakijos pajūryje ir Selimbrija, taip pat Bizantijas. Bizantiečiai ir kitoje pusėje gyveną kalchedoniečiai nelaukė, kol atplauks finikiečiai. Jie, palikę savo polius, išplaukė į Svetingąją jūrą ir ten įkūrė Mesambrijos polį, o finikiečiai, sudeginę visas čia minėtas vietoves, patraukė į Prokonesą ir Artakę. Paleidę dūmais ir šias vietoves, grįžo vėl į Chersonesą, norėdami užkariauti polius, kurių dar nebuvo nusiaubę. Į Kiziką jie neplaukė, nes kizikiečiai, dar prieš atplaukiant finikiečiams, buvo pasidavę karaliui, padarydami sutartį su Megabazo sūnumi Oibaru, Daskilėjo valdytoju. O Chersonese finikiečiai paėmė visus polius, išskyrus Kardiją.

34. Tais laikais juos valdė Stesagoro sūnaus Kimono sūnus Miltiadas. Šias valdas anksčiau buvo įsigijęs Kipselo sūnus Miltiadas štai kokiu būdu. Chersonesą valdė

Trakijos dolonkai. Apsintiečių kariuomenės spaudžiami, dolonkai kreipėsi į Delfus patarimo, kaip jiems kariauti. Pitija jiems liepė į savo šalį parsikviesti kolonijos steigėju tą, kuris pirmas juos, išėjusius iš šventyklos, pasikvies vaišėms. Dolonkai, eidami šventuoju keliu[16], per Fokidę ir Beotiją atėjo į Atėnus, nes niekas jų nepakvietė.

35. Atėnus tada valdė Peisistratas, bet labai įtakingas buvo ir Kipselo sūnus Miltiadas[17], kilęs iš šeimos, išlaikiusios ketvertą žirgų, vedęs savo kilmę iš Eako ir Eginos, o atėniečiu tapęs vėliau — pirmasis tos giminės narys, tapęs atėniečiu, buvo Eanto sūnus Filėjas. Šitas Miltiadas, sėdėdamas prie savo namų durų, pamatė pro šalį einančius dolonkus, apsivilkusius neįprastais drabužiais ir ginkluotus, pasišaukė juos ir pasiūlė vaišes ir nakvynę. Šie kvietimą priėmė ir pavaišinti išdėstė orakulo ištarmę, o paskui paprašė, kad jis paklausytų dievo įsakymo. Tai išgirdęs, Miltiadas tuojau sutiko, nes buvo nepatenkintas Peisistrato valdymu ir norėjo iš Atėnų išvykti. Netrukus jis pats nukeliavo į Delfus paklausti orakulą, ar pasielgti jam taip, kaip jo prašė dolonkai.

36. Kai pitija tą patį pakartojo, Miltiadas, Kipselo sūnus, neseniai ketvertu žirgų laimėjęs lenktynes Olimpijoje, paėmė visus norinčius iš Atėnų išvykti, išplaukė kartu su dolonkais ir užėmė tą žemę. Pasikvietusieji dolonkai jį padarė tironu. Pirmiausia jis pertvėrė mūro siena Chersoneso sąsmauką nuo Kardijos polio iki Paktijos, kad apsintiečiai įsiveržę negalėtų niokoti jų žemės. Ta sąsmauka yra 36 stadijų. Nuo tos sąsmaukos einant į šią pusę, Chersoneso ilgis yra 420 stadijų.

37. Sutvirtinęs sienomis Chersonesą ir šitaip apsaugojęs savo valdas nuo apsintiečių, Miltiadas pirmiausia pradėjo karą su lampsakiečiais. Patykoję lampsakiečiai paėmė jį gyvą. Bet Miltiadas buvo lydo Krezo pažįstamas. Todėl Krezas, sužinojęs apie tai, perdavė įsakymą lampsakiečiams Miltiadą paleisti. Jei nepaleisią, pagrasino, iškirsiąs juos visus kaip pušis. Lampsakiečiams nesupratus, ką reiškia Krezo pasakytieji grasinami žodžiai „iškirsiąs kaip pušis“, vargais negalais atsirado vienas senis, kuris visai gerai išaiškino nurodydamas, kad jis girdėjęs, jog iš visų medžių tiktai pušis nukirsta neatže-

lia, visiškai pražūva. Tada lampsakiečiai išsigandę paleido Miltiadą[18].

38. Taip jį išgelbėjo Krezas. Paskui Miltiadas mirė nepalikęs sūnaus, visą valdžią ir turtus perdavęs Stesagorui, savo brolio Kimono sūnui. Mirusį Miltiadą chersonesiečiai gerbia aukomis kaip nomo įkūrėją, taip pat jo garbei rengia žirgų lenktynes ir gimnastikos rungtynes, bet jose nė vienam lampsakiečiui neleidžiama dalyvauti. Tebevykstant karui su lampsakiečiais, žuvo ir Stesagoras, nepalikęs sūnaus. Jį užmušė kirviu pritanėjyje vienas neva perbėgėlis, o iš tikrųjų piktas priešas.

39. Mirus ir Stesagorui, peisistratidai pasiuntė į Chersonesą su viena trijera Kimono sūnų Miltiadą, mirusiojo Stesagoro brolį, paimti valdžios. Chersonesiečiai su juo Atėnuose gerai elgėsi, tarsi niekuo nekalti dėl jo tėvo Kimono mirties (apie tą mirtį papasakosiu kitoje vietoje, kaip ji įvyko). Miltiadas, atplaukęs į Chersonesą, nėjo niekur iš namų tariamai liūdėdamas dėl savo brolio mirties. Tai sužinoję, kilmingiausieji chersonesiečiai susirinko iš visų polių pareikšti dėl Stesagoro užuojautos. Kai jie visi drauge atėjo, Miltiadas visus suėmė ir įmetė į kalėjimą. Taip jis užvaldė Chersonesą ir laikė prie savęs 500 samdytų karių. Jis vedė trakų karaliaus Oloro dukterį Hegesipilę.

40. Šitą Miltiadą, Kimono sūnų, neseniai grįžusį į Chersonesą vėl užpuolė bėdos, didesnės už tas, kurios jį buvo ištikusios. Mat prieš dvejus metus jis vos išsigelbėjo bėgdamas nuo skitų. Skitai klajokliai, karaliaus Darijaus sukiršinti, susibūrė ir atžygiavo iki Chersoneso. Miltiadas nelaukė, kol jie ateis, pabėgo iš Chersoneso ir grįžo tik tada, kai skitai pasitraukė ir dolonkai jį vėl parsikvietė. Tai buvo prieš dvejus metus.

41. O dabar, sužinojęs, kad finikiečiai jau Tenedo saloje, prisikrovęs penkias trijeras visokių gėrybių, išplaukė į Atėnus. Išvykęs iš Kardijos, jis plaukė per Melanos įlanką[19] ir pro Chersonesą. Čia jį užpuolė finikiečiai. Pats Miltiadas su keturiais laivais pabėgo į Imbrą[20], o penktąjį laivą pasiviję paėmė finikiečiai. Kaip tik tam laivui vadovavo vyriausiasis Miltiado sūnus Metiochas, gimęs ne iš trako Oloro dukters, o iš kitos moters. Ir jį su visu laivu paėmė finikiečiai. Sužinoję, kad jis yra Miltiado sūnus, nugabeno pas karalių, manydami tuo la-

bai įsiteiksią jam, nes Miltiadas buvo pataręs jonėnams paklausyti skitų patarimo tada, kai skitai jų prašė išardyti tiltą ir plaukti sau namo. Bet Darijus, kai finikiečiai jam atvedė Miltiado sūnų, nieko blogo Metiochui nedarė, priešingai, daug gero davė: namą, valdas, persę žmoną, iš kurios jam gimė vaikai (jie jau buvo laikomi persais). O Miltiadas iš Imbro atplaukė į Atėnus.

42. Tais metais jonėnams persai daugiau nieko blogo nepadarė, priešingai, net gero, ir štai kokio: Sardų valdytojas Artafrenas susikvietė visus polių pasiuntinius ir privertė jonėnus tarp savęs susitarti, kad šie visus iškilsiančius ginčus spręs teisme, o ne vieni kitus plėš. Taip jis juos privertė susitarti. Be to, išmatavo visų jų žemes persų vadinamaisiais parasangais (tai atitinka 30 stadijų). Pagal gautuosius duomenis uždėjo jiems duokles, kurios dar ir šiandien yra tokios pačios, kokias tada nustatė Artafrenas. O jos buvo nustatytos maždaug tokios, kokios buvo anksčiau. Tos taikingos priemonės nuramino Joniją.

43. Atėjus pavasariui[21], [Darijus] visus kitus strategus paleido namo, o į jų vietą paskyrė Mardoniją, Gobrijo sūnų, kuris, dar būdamas jaunas ir neseniai vedęs karaliaus Darijaus dukterį Artozostrę, su labai didele pėstininkų kariuomene ir dideliu laivynu patraukė pajūriu. Su tomis pajėgomis priėjęs Kilikiją, pats sėdo į laivą ir plaukė kartu su laivynu, o pėstininkų kariuomenę vedė kiti strategai Helesponto link. Kai, praplaukęs pro Aziją, jis atvyko į Joniją, ten (aš pasakysiu nuostabiausią dalyką tiems, kurie netiki, kad Otanas, vienas iš septyneto, pasakė nuomonę, jog persai turį tvarkytis demokratiškai) Mardonijas, išvaręs visus tironus, įvedė poliuose demokratiją. Po to jis sparčiai nužygiavo į Helespontą. Kai buvo sutraukta labai daug laivų ir susirinko didelė pėstininkų kariuomenė, persikėlę laivais, jie žygiavo per Europą į Eretriją ir Atėnus.

44. Tie du [poliai] buvo žygio dingstis, o iš tikrųjų jie norėjo užkariauti kuo daugiau helėnų polių. Šitaip su laivais jie pavergė tasiečius, net nė rankos nepakėlusius prieš juos, o su pėstininkais paėmė makedonus ir prijungė prie užkariautųjų tautų, nes iki makedonų visos tautos buvo jau anksčiau persų užkariautos. Nuo Taso persų kariuomenė pasuko žemyno link ir plaukė pakrante iki Ak-

anto[22], o iš Akanto pradėjo plaukti užuolanka apie Atono kalną. Bet tuo laiku juos, plaukiančius aplinkui, užpuolė nepaprastai stiprus šiaurės rytų vėjas, ir daug laivų sudužo, atsitrenkę į Atono kalną. Sako, tada žuvę 300 laivų ir 20 000 su viršum vyrų. Kadangi jūroje ties Atono kalnu yra daug visokių plėšrių žuvų, tai daug žmonių žuvys pagriebė ir suėdė, kiti ištiško į uolas, kiti, kurie nemokėjo plaukti, šiaip paskendo, dar kiti žuvo nuo šalčio. Toks buvo laivyno likimas.

45. O Mardoniją ir jo stovyklaujančią kariuomenę naktį užpuolė Trakijos brigai[23]. Jie nužudė daug persų, o patį Mardoniją sužeidė. Tačiau ir patys buvo užkariauti, nes Mardonijas tol nepasitraukė iš tų vietų, kol juos pavergė. Juos užkariavęs, visą kariuomenę nuvedė atgal, nes sausumos kariuomenė buvo smarkiai nukentėjusi nuo brigų, o laivynas — ties Atonu. Taip gėdingai šis žygis pasibaigė, ir kariuomenė pasitraukė į Aziją.

46. Po dvejų metų Darijus nusiuntė į Tasą pasiuntinį ir pareikalavo, kad tasiečiai nugriautų savo [polio] sienas ir visus savo laivus nuplukdytų į Abderą[24]. Mat kaimynai buvo apšmeižę tasiečius, esą šie norį sukilti prieš persus. Iš tikrųjų nuo to laiko, kai Histijėjas juos buvo apgulęs, tasiečiai, turėdami labai didelių pajamų, pasistatė daug karo laivų ir apsitvėrė tvirtesnėmis sienomis. Pajamos jiems plaukė iš žemyno ir iš aukso kasyklų. Antai iš kasyklų ties Skaptehile[25] jie gaudavo iš viso 80 talentų, iš kasyklų pačioje Taso saloje — truputį mažiau, bet vis tiek daug. Taigi iš viso jie, būdami laisvi nuo mokesčių už derlių, kasmet iš žemyno ir iš vietinių kasyklų gaudavo 200, o kartais net 300 talentų.

47. Aš pats mačiau tas jų kasyklas. Nuostabiausios iš jų yra tos, kurias aptiko Taso vadovaujami finikiečiai, apsigyvenę šioje saloje. Jos ir buvo pavadintos finikiečio Taso, Feniko sūnaus, vardu. Finikiečių kasyklos yra tarp vadinamųjų Enyros ir Kenyros[26] priešais Samotrakę. Didelis kalnas ten iškasinėtas beieškant aukso. Tokios yra tos kasyklos. Karaliui įsakius, tasiečiai ir savo sienas nugriovė, ir visus laivus nuplukdė į Abderą.

48. Po to Darijus nutarė ištirti helėnų sumanymus: ar ketina su juo kariauti, ar jam pasiduoti. Todėl išsiuntinėjo savo šauklius: vienus — vienur, kitus — kitur po visą Heladą, įsakydamas reikalauti iš visų karaliui žemės ir

vandens. Tuo pat laiku jis pasiuntė kitus šauklius į tuos pajūrio polius, kurie jau jam davė duoklę, įsakydamas paruošti karo laivus ir plaustus žirgams perkelti. Šie taip ir padarė.

49. Atvykusiems į Heladą šaukliams daugelis žemyne davė tai, ko buvo reikalaujama; taip pat gyventojai visų salų, į kurias jie atplaukė reikalauti, Darijui davė žemės ir vandens,— davė ir eginiečiai. Netrukus atėniečiai pradėjo eginiečiams grasinti manydami, kad šie davė [žemės ir vandens] tik todėl, kad norėjo kartu su persais užpulti atėniečius, todėl noriai pasinaudojo šia dingstimi ir, nuvykę į Spartą, apkaltino eginiečius, esą jie šitaip išdavę Heladą.

50. Remdamasis tais kaltinimais, Kleomenas, Anaksandrido sūnus, spartiečių karalius, persikėlė į Eginą, norėdamas suimti kalčiausius eginiečius. Mėginant tai padaryti, pasipriešino ir šiaip daug eginiečių, ypač Polikrito sūnus Krijas. Jis pareiškė, kad Kleomenas nė vieno eginiečio neišsigabens nenubaustas, nes jis veikiąs be spartiečių bendruomenės sutikimo, tik atėniečių papirktas. Mat antraip jis būtų atvykęs suimti ne vienas, o drauge su kitu karaliumi. Šitaip jis kalbėjo Demarato pakurstytas[27]. Išvykdamas iš Eginos, Kleomenas paklausė Kriją, kuo jis vardu. Kai tas pasakė, jog vadinasi Krijas[28], Kleomenas jam tarė: „Dabar, avine, apsikaustyk savo ragus variu, nes turėsi kovoti su didele nelaime."

51. Tuo tarpu Spartoje likęs antrasis karalius Demaratas, Aristono sūnus, stengėsi apšmeižti Kleomeną. Ir tas buvo Spartos karalius, tik iš mažiau gerbiamos giminės kilęs — šiaip nė kiek ne žemesnės kilmės, nes abu karaliai buvo kilę iš to paties protėvio, tik Euristeno giminė buvo labiau gerbiama už tai, kad jis buvo anksčiau gimęs.

52. Mat lakedemoniečiai nesutinka su visų poetų pasakojimais ir tvirtina, kad juos atvedę į tą kraštą, kuriame dabar gyvena, ne Aristodemo vaikai, o pats karalius Aristodemas, sūnus Aristomacho, kilusio iš Hilo sūnaus Kleodėjo. Po kurio laiko Aristodemo žmona pagimdžiusi. Ji vadinosi Argija, Poliniko provaikaičio, Tersandro vaikaičio, Tisameno sūnaus Autesiono duktė, pagimdžiusi dvynius. Aristodemas, tik pamatęs savo vaikus, susirgęs ir miręs. Tuometiniai lakedemoniečiai nutarę pasistatyti

karaliumi vyresnįjį iš tų vaikų, tačiau nežinoję, katrą iš jų pasirinkti, nes abudu buvę visai panašūs ir vienodi. Niekaip negalėdami jų atskirti, jie pasiteiravę motinos; ši atsakiusi taip pat nežinanti. Iš tikrųjų ji gerai žinojusi, tik taip sakiusi tikėdamasi, kad galbūt tokiu būdu abu vaikai tapsią karaliais. Nežinodami, ką daryti, lakedemoniečiai nusiuntę į Delfus [pasiuntinius] paklausti, kaip jiems pasielgti. Pitija liepusi abu vaikus laikyti karaliais, bet labiau gerbti vyresnįjį. Taip pasakiusi pitija, o lakedemoniečiai vis tiek nežinoję, kaip pažinti, kuris iš jų vyresnysis. Tada vienas mesenietis vardu Panitas pasiūlęs lakedemoniečiams stebėti motiną, kurį iš tų dviejų vaikų ji pirmiau maudanti ir maitinanti. Ir jeigu pasirodysią, kad ji visuomet tą patį pirmiau maitinanti, tai būsią sužinoję viską, ko taip iešką ir norį surasti, o jeigu ji pati suklysianti ir vieną kartą pirmiau maitinsianti vieną, o kitą kartą — kitą, tai būsią aišku, kad nė ji pati nežinanti, ir teksią ieškoti kitų priemonių. Tada spartiečiai paklausę meseniečio patarimo, pasaugoję motiną ir pamatę, kad ji visuomet pirmiau maudanti ir maitinanti vis tą patį Aristodemo vaiką nepastebėdama, jog jie ją saugą. Tada jie paėmę tą vaiką, kurį motina pagerbdavusi kaip pirmąjį, ir auginę valdžios namuose, vadindami Euristenu, o jaunesnįjį — Prokliu. Sako, tie vaikai, nors ir broliai, tarp savęs nesutikę iki mirties. Todėl taip nesutarę tarp savęs ir jų palikuonys.

53. Taip pasakoja lakedemoniečiai — ir tik jie vieni iš visų helėnų. O ką teigia kiti helėnai, aš tuoj pasakysiu. Šitie dorėnų karaliai iki Danajos sūnaus Persėjo yra teisingai pačių helėnų laikomi helėnais. Jie įrodinėja, kad iš tikrųjų buvę helėnai, nes jau tada jie priklausę helėnams. Pasakiau „iki Persėjo" ir toliau nesiekiau todėl, kad Persėjui nėra priskiriamas joks mirtingasis tėvas, kaip, pavyzdžiui, Herakliui Amfitrionas. Todėl aš labai tiksliai pasakiau „iki Persėjo teisingai". O einant nuo Akrisijo dukters Danajos tolyn į praeitį, matyti, kad dorėnų karalių protėviai buvo tikri egiptiečiai.

54. Taip veda genealogiją helėnai. O pagal persus išeina, kad Persėjas buvęs asiras ir pats, o ne jo tėvas, tapęs helėnu. O Akrisijo protėviai visai nebuvę Persėjo giminės; jie — taip sako ir helėnai — buvę egiptiečiai.

55. Tai tiek apie juos. Kodėl jie, būdami egiptiečiai, ir už kokius nuopelnus tapo dorėnų karaliais, aš nepasakosiu, nes apie tai jau yra pasakę kiti rašytojai. Paminėsiu tik tai, ko kiti dar nėra pasakę.

56. Spartiečiai suteikė karaliams tokias teises ir dovanas: būti Dzeuso lakedemoniečio ir Dzeuso Dangaus Valdovo šventikais; teisę paskelbti karą kam tik panorės (tuo klausimu nė vienas spartietis neturi teisės veikti prieš juos, o jeigu veiks, bus prakeiktas); į karą karaliai žygiuoja pirmieji, o grįžta paskutiniai; žygyje juos turi saugoti 100 rinktinių karių; vykdami į karą, jie gali pasiimti aukoms gyvulių kiek tik nori ir gauna visų paaukotų gyvulių odas ir nugaras. Tokios jų teisės karo metu.

57. O taikos metu štai kas jiems duodama: jei kada aukojama valstybės vardu, karaliai pirmieji sėda už puotos stalo ir pradeda vaišes; tada kiekvienam iš jų duodama dvigubai daugiau negu visiems kitiems vaišių dalyviams; jie pradeda aukos nuliejimo [ceremoniją] ir pasiima aukojamųjų gyvulių odas. Per kiekvieną jauną mėnulį ir septintą kiekvieno mėnesio dieną kiekvienam karaliui duodama po suaugusį gyvulį Apolono šventyklai paaukoti, taip pat po medimną[29] miltų ir po lakonišką ketvirtį vyno; visose rungtynėse jiems paskiriamos pirmosios garbingos vietos; jie turi teisę paskirti savo nuožiūra proksenus iš savo piliečių tarpo, taip pat kiekvienas gali paskirti po du pitijus. O tie pitijai — tai pasiuntiniai, [siunčiami] pas Delfų orakulą; jie maitinami kartu su karaliais valstybės lėšomis; jei karaliai neateina į šventės puotą, jiems pasiunčiama į namus po du chenikus miltų ir po vieną kotilę[30] vyno; o jei ateina į puotą, tai visko duodama dvigubai; taip pat juos pagerbia savo vaišėmis privatūs asmenys; karaliai turi saugoti orakulo duotąsias ištarmes, bet jas turi žinoti pitijai. Bylą spręsti jie gali tik štai kokiais atvejais: už ko turi tekėti paveldėjusi iš tėvo palikimą duktė, jeigu tėvas jai nėra suradęs vyro; dėl viešųjų kelių priežiūros; jei kas nori įsūnyti vaiką, turi tai padaryti karaliaus akivaizdoje. Karaliai dalyvauja ir 28 senių — gerontų — pasitarimuose. Jeigu karaliai neatvyksta į posėdį, artimiausi jų giminaičiai gerontai eina jų pareigas ir balsuoja už juos du kartus, o trečią kartą — už save.

58. Tokios teisės duotos gyviems spartiečių bendruomenės karaliams. O mirusiems štai kas suteikiama: raiteliai, jodinėdami po visą Lakoniją, praneša apie karaliaus mirtį, o moterys vaikščioja po polį ir barškina puodais. Paskui iš kiekvieno namo du laisvieji žmonės — vyras ir moteris — turi būtinai užsidėti gedulą; jei kas to nepadaro, nubaudžiamas didele pabauda. Lakedemoniečių papročiai, mirus karaliui, yra tokie patys, kaip ir Azijos barbarų. Iš tikrųjų daugumas barbarų, mirus karaliui, elgiasi visai taip pat, kaip ir anie. Kai miršta lakedemoniečių karalius, be lakedemoniečių, būtinai turi atvykti į laidotuves iš viso Spartos krašto ir tam tikras skaičius perioikų. Kai susirenka daug tūkstančių perioikų kartu su savo žmonomis, taip pat helotų ir pačių spartiečių, visi smarkiai mušasi sau į kaktą ir baisiai rauda sakydami, kad šis, pastarasis, karalius buvo pats geriausias. O jei kuris karalius miršta kare, tai padaro jo atvaizdą, paguldo į gražiai paklotą lovą ir taip palaidoja. Po laidotuvių 10 dienų nevyksta turgūs, nebūna liaudies susirinkimų, nevyksta jokių rinkimų,— tomis dienomis visi gedi.

59. Štai kuo jie dar panašūs į persus. Mirus karaliui, sostą užėmęs naujasis karalius panaikina visas kieno nors kada nors nesumokėtas Spartos karaliui arba valstybei skolas. Panašiai yra ir Persijoje: valdžią perėmęs naujasis karalius visiems poliams panaikina įsiskolintą duoklę.

60. Lakedemoniečiai štai kuo panašūs ir į egiptiečius: jų šaukliai, fleitininkai ir virėjai perima savo amatą iš tėvo, taigi fleitininko sūnus tampa fleitininku, virėjo sūnus — virėju, o šauklio — šaukliu. Niekas, kad ir labai stiprų balsą turėdamas, nepašalins jų iš tų pareigų, nes jas yra perėmę iš tėvo. Tai šitokie [jų] papročiai.

61. Tada Demaratas šmeižė Kleomeną, gyvenusį Eginoje ir gera dariusį visiems helėnams, nes tas ne tiek rūpinosi eginiečiais, kiek pavydėjo Demaratui. Todėl Kleomenas, grįžęs iš Eginos, norėjo Demaratą nušalinti nuo valdžios. Jis štai kuo rėmėsi: Aristonas karaliavo Spartoje, buvo vedęs dvi žmonas, bet vis tiek neturėjo vaikų. Kadangi jis neprisipažino dėl to esąs kaltas, vedė trečią žmoną. Ir vedė štai kaip: jis turėjo vieną draugą spartietį, prie kurio labiausiai iš visų buvo prisirišęs. Tas vyras turėjo labai gražią žmoną — gražiausią moterį Spar-

toje, [kadaise] iš negražiausios pasidariusią gražiausia. Jos auklė, matydama, kad ji yra labai negraži, bet vis dėlto turtuolių duktė, ir kad jos tėvai dukros negražumą laiko didele nelaime, visa apgalvojusi, štai kaip pasielgė: kasdien ją nešiojo į Helenos šventovę. Ta šventovė yra vadinamojoje Terapnėje[31] virš Febo šventovės. Mergaitę nunešusi prie deivės statulos, auklė ten ją padėdavo ir maldaudavo deivę padaryti tą mergaitę gražią. Pasakojama, kad kartą, kai auklė su mergaite išėjo iš šventovės, pasirodžiusi moteris ir paklaususi, ką ji nešanti ant rankų. Ši atsakiusi, kad vaiką. Tada toji moteris paprašiusi jai parodyti. Ši atsisakiusi, nes gimdytojai liepę niekam nerodyti. Ta moteris vis tiek vertusi mergaitę parodyti. Jausdama, kad toji baisiai nori pamatyti, auklė parodžiusi. Moteris palietusi mergaitės galvą ir pasakiusi, kad ji bus gražiausia iš visų Spartos moterų. Nuo tos dienos mergaitės išvaizda pasikeitusi. Kai ji sulaukė tekėjimo amžiaus, ją vedė Ageto sūnus Alkidas, Aristono draugas.

62. O Aristonas tą moterį įsimylėjo. Jis štai ką sumanė: pažadėjo draugui, turėjusiam tą moterį, duoti dovanų vieną daiktą, kurį tas pasirinks pats, ir savo draugui taip pat liepė duoti jam atitinkamą dovaną. Draugas, nesibaimindamas dėl savo žmonos, nes Aristonas buvo vedęs, su ta sąlyga sutiko. Po to abu prisiekė. Paskui Aristonas davė draugui tokią brangenybę, kurią šis pats išsirinko, ir tada, rinkdamasis atitinkamą dovaną, pasirinko draugo žmoną ir norėjo vestis namo. Draugas ėmė įrodinėti, kad su viskuo sutikęs, tik ne su tuo. Tačiau būdamas prisiekęs ir draugo apgautas, leido žmoną vestis. Taip Aristonas vedė trečią žmoną, o antrąją pametė.

63. Po kurio laiko, nepraėjus nė 10 mėnesių, ta moteris pagimdė jam šitą Demaratą. Aristonui posėdžiaujant su eforais, vienas tarnas jam pranešė, kad gimė vaikas. Jis, žinodamas, kada vedė tą moterį, ir ant pirštų suskaičiavęs mėnesius, prisiekdamas tarė: „Čia, matyt, ne mano vaikas.“ Tuos žodžius girdėjo eforai, bet tada neatkreipė dėmesio. Vaikas augo, ir Aristonas ėmė gailėtis to, ką buvo pasakęs. Mat įsitikino, jog Demaratas yra jo vaikas. Jį pavadino Demaratu todėl, kad prieš tai visi spartiečiai meldė Aristonui sūnaus, nes jis buvo labiausiai gerbiamas iš visų Spartos karalių. Todėl vaikui buvo duotas Demarato vardas[32].

64. Atėjo laikas, kai Aristonas mirė, ir Demaratui atiteko valdžia. Atrodo, likimo buvo lemta, kad dėl šitų žodžių Demaratas netektų valdžios. Jis ir anksčiau nesugyveno su Kleomenu, kai šis iš Eleusino parvedė atgal kariuomenę, o ypač nuo tada, kai Kleomenas vyko į Eginą [persams] palankių eginiečių nubausti.

65. Norėdamas Demaratui atkeršyti, Kleomenas susitarė su Agio sūnaus Menaro sūnumi Leotichidu, esančiu iš tos pačios giminės, kaip ir Demaratas, kad jeigu vietoj Demarato paskirs Leotochidą karaliumi, tai jis turės su Kleomenu vykti į Eginą. Leotichidas buvo didžiausias Demarato priešas dėl šių priežasčių: Leotichidas buvo susižiedavęs su Demarmeno sūnaus Chilono dukterimi Perkala. Demaratas klastingai išardė šias vestuves pats pasigrobdamas Perkalą ir ją vesdamas. Nuo to laiko Leotichidas neapkentė Demarato. Dabar, Kleomeno pakurstytas, Leotichidas įskundė Demaratą prisiekdamas, kad tas neteisėtai karaliauja Spartoje, nes nesąs Aristono sūnus[33]. Paskui, davęs priesaiką, pradėjo kaltinti Demaratą, primindamas tuos žodžius, kuriuos pasakė Aristonas tada, kai tarnas pranešė jam, kad gimė vaikas, ir jis, apskaičiavęs mėnesius, prisiekė, jog tai ne jo vaikas. Remdamasis tais žodžiais, Leotichidas įrodinėjo, kad Demaratas nesąs Aristono sūnus ir todėl neteisėtai karaliaująs Spartoje. Jis pasikvietė eforus, kurie posėdžiavo kartu ir girdėjo, ką sakė Aristonas.

66. Pagaliau prasidėjus tuo klausimu dideliems ginčams, spartiečiai nutarė paklausti Delfų orakulą, ar Demaratas yra Aristono sūnus. Tuoj po to, kai, Kleomenui įkalbėjus, buvo kreiptasi į pitiją, Kleomenas palenkė savo pusėn įtakingiausią Delfų vyrą Koboną, Aristofanto sūnų, o Kobonas prikalbėjo pranašę Perialą sakyti taip, kaip nori Kleomenas[34]. Todėl pitija, pasiuntinių klausiama, atsakė, kad Demaratas nesąs Aristono sūnus. Tačiau vėliau tai išaiškėjo, ir Kobonas buvo ištremtas iš Delfų, o pranašė atleista iš pareigų.

67. Taip Demaratas neteko valdžios. Jis įsižeidęs pabėgo iš Spartos pas medus. Nustojęs būti karaliumi, Demaratas tapo kažkokiu valdininku[35]. Per Gimnopedijų šventę, kai Demaratas stebėjo žaidimus, Leotichidas, vietoj jo karaliaudamas ir norėdamas iš jo pasijuokti bei pasityčioti, pasiuntė tarną paklausti, kaip tas jaučiasi val-

dininkaudamas po karaliavimo. Sisai, įžeistas to klausimo. atsakė, kad pats jau esąs patyręs ir viena, ir kita, o anas — ne, ir kad šis klausimas spartiečiams bus begalinių nelaimių arba begalinės sėkmės pradžia[36]. Tai pasakęs, jis užsidengė galvą ir išėjo iš šventės iškilmių namo; parėjęs greitai susiruošė, paaukojo Dzeusui jautį ir pasišaukė motiną.

68. Motinai atėjus, jis įdavė jai kai kurias aukojamojo gyvulio vidurių dalis ir maldaudamas šitaip pasakė: „Vardan visų dievų ir mūsų namų saugotojo Dzeuso prašau tavęs, motin, pasakyti teisybę, kas iš tikrųjų yra mano tėvas. Leotichidas teisme tvirtino, kad tu atėjusi pas Aristoną jau nėščia nuo ankstesniojo vyro; kiti pasakoja dar blogiau — kad tu atėjusi pas Aristoną nuo savo vergo, asilų piemens, ir aš esąs to vergo vaikas. Vardan visų dievų ir mūsų namų saugotojo Dzeuso prašau tavęs, motin, pasakyk man teisybę. Mat jei ir esi kažką tokio padariusi, tai pasielgei ne viena, [pasielgei] kaip ir daugelis moterų. Spartiečiai plačiai kalba, kad Aristonas buvęs netinkamas susilaukti įpėdinio, nes tada jam būtų gimdžiusios ir ankstesnės jo žmonos.“

69. Taip jis pasakė, o ši jam šitaip tarė: „O sūnau, kadangi tu mane maldauji pasakyti teisybę, tai tau ir pasakysiu, kaip buvo iš tikrųjų. Trečią naktį po to, kai Aristonas mane parsivedė į namus, pas mane atėjo Aristono išvaizdos vaiduoklis, su manimi gulėjo ir uždėjo ant manęs vainikus, kuriuos jis buvo atsinešęs. Jam išnykus, atėjo Aristonas. Pamatęs vainikus, paklausė, kas man juos davė. Aš atsakiau, kad jis, bet Aristonas neprisipažino. Aš prisiekiau sakydama, jog jis negražiai darąs užsigindamas, nes tik jis čia buvęs, su manim gulėjęs ir davęs tuos vainikus. Išgirdęs mano priesaiką, Aristonas nusprendė, kad čia bus dievybės darbas. Mat paaiškėjo, kad ir vainikai yra paimti iš herojaus šventyklos, esančios prie mūsų rūmų įėjimo ir vadinamos Astrabako šventykla, ir žyniai taip pat teigė, kad tai buvęs pats herojus Astrabakas. Taigi, o vaike, sužinojai visa, ką norėjai žinoti. Tad esi pradėtas arba to herojaus — tada tavo tėvas bus herojus Astrabakas, arba Aristono, nes tą naktį aš pastojau. O ką sako priešai tvirtindami, kad pats Aristonas, kai jam buvo pranešta apie tavo gimimą, daug kam girdint užsigynęs, jog tu esi ne jo, nes dar nesą praėję 10 mėnesių, tai jis

taip pasakė neišmanydamas: juk moterys gimdo ir po devynių, ir po septynių mėnesių — ne visos po 10 mėnesių. Aš tave, o sūnau, pagimdžiau septynių mėnesių. Vėliau ir pats Aristonas prisipažino, kad tik per neišmanymą ištarė tuos žodžius. Todėl kitokiais pasakojimais apie savo gimimą netikėk, nes tikra teisybė yra tik ta, kurią dabar išgirdai. Tegul moterys gimdo vaikus nuo asilų piemenų pačiam Leotichidui ir tiems, kurie tokius gandus skleidžia."

70. Taip ji pasakė. O jis, sužinojęs, ką norėjo [sužinoti], ir pasiėmęs kelionei pinigų, išvyko į Elidę, tvirtindamas neva vykstąs į Delfus orakulo patarimo gauti. Lakedemoniečiai įtarė, kad jis nori pabėgti, ir ėmė vytis. Bet Demaratas jau buvo spėjęs iš Elidės persikelti į Zakintą. Nusekę paskui jį į ten, lakedemoniečiai sugavo jį ir atėmė iš jo tarnus. Kadangi zakintiečiai neleido lakedemoniečiams jo išsigabenti, jis iš Zakinto nuplaukė į Aziją pas karalių Darijų. Šis jį puikiai priėmė, davė jam žemės ir kelis polius. Taip atvyko į Aziją Demaratas, tarp lakedemoniečių pasižymėjęs savo darbais ir išmintimi, ypač tuo, kad su ketvertu žirgų laimėjo lenktynes Olimpijoje — tik jis vienas iš kada nors buvusių Spartos karalių šito buvo pasiekęs.

71. Demaratą nuvertus nuo sosto, Leotichidas, Menaro sūnus, perėmė karaliaus valdžią. Jam gimė sūnus Zeuksidemas, kurį spartiečiai kartais vadindavo Kinisku[37]. Zeuksidemas nekaraliavo Spartoje, nes mirė dar prieš Leotichidą, palikęs sūnų Archidemą. Netekęs sūnaus Zeuksidemo, Leotichidas vedė antrą žmoną Euridamę, Menijo seserį, Diaktorido dukterį. Iš jos negimė sūnus, tik duktė Lampita, kurią vedė Zeuksidemo sūnus Archidemas, pačiam Leotichidui [ją] davus.

72. Bet ir Leotichidas nesulaukė senatvės Spartoje, nes buvo nubaustas už Demaratą. Jis vadovavo kariuomenei žygyje į Tesaliją ir, nors būtų galėjęs užimti visą kraštą, leidosi paperkamas už didelę pinigų sumą. Leotichidas buvo sučiuptas čia pat vietoje besėdįs stovykloje ant maišo, pilno pinigų. Patrauktas į teismą, jis pabėgo iš Spartos, o jo namai buvo sugriauti. Jis pabėgo į Tegėją ir ten mirė.

73. Bet visa tai įvyko jau vėliau. O tuosyk Kleomenas, pavykus jam nuversti Demaratą, pasiėmė Leotichidą ir tuoj nuvyko į Eginą, smarkiai pykdamas ant eginiečių

už tai, kam jį buvo labai įžeidę. Atvykus abiem karaliams, eginiečiai nebematė reikalo priešintis. Tada karaliai, išsirinkę 10 kilmingiausių ir turtingiausių eginiečių, tarp jų įtakingiausius Polikrito sūnų Kriją ir Aristokrato sūnų Kasambą, nugabeno juos į Atiką ir atidavė kaip įkaitus pikčiausiems eginiečių priešams atėniečiams.

74. O paskui, spartiečiams sužinojus apie klastingą Kleomeno poelgį su Demaratu, Kleomenas išsigandęs ir pabėgęs į Tesaliją. Iš čia, atvykęs į Arkadiją, ėmė rengti arkadų sukilimą prieš Spartą, prisaikindamas juos eiti paskui jį kur tik ves, ir net norėjo, kad arkadų vadai nukeliautų prisiekti prie Stikso[38] vandenų Nonakrio polyje. Arkadai tvirtina, kad tame polyje esąs Stikso vanduo; tikrai ten iš uolų į tarpeklį teka nedidelis upelis, apjuostas mūrine tvora. Nonakris su tuo šaltiniu — tai polis Arkadijoje netoli Fenėjo.

75. Tai sužinoję, lakedemoniečiai parsikvietė Kleomeną atgal į Spartą, prižadėdami jam už sugrįžimą tas pačias karaliaus teises, kurias turėjo[39]. Ką tik grįžęs į Spartą, jis susirgo proto liga (mat jau ir anksčiau buvo ne visai pilno proto). Kiekvieną kartą susitikęs kokį spartietį, jis suduodavo jam lazda per veidą. Šitaip besielgiantį ir šėlstantį, jį giminaičiai surišę įspraudė į medines trinkas. Būdamas surištas, jis kartą pastebėjo, kad pasilikęs tik vienas sargybinis, tad pareikalavo kalavijo. Kai sargybinis nenorėjo duoti, Kleomenas pagrasino atkeršysiąs jam tada, kai bus paleistas. Pagaliau tų grasinimų paveiktas, sargas — tai buvo vienas iš helotų — jam padavė kalaviją. Gavęs jį, Kleomenas pradėjo save pjaustyti: nuo blauzdų išvarydamas išilgai didelius rėžius, jis supjaustė save iki šlaunų; nuo šlaunų rėžė aukštyn į strėnas, tuštymą, pagaliau susiraižė pilvą ir mirė. Daugumas helėnų mano, kad Kleomenas žuvo dėl to, kad sukurstė pitiją neteisingai pranašauti apie Demaratą, o atėniečiai tvirtina, jog už tai, kad, įsiveržęs į Eleusiną, iškirtęs šventą deivių giraitę. Pagaliau argiečiai pasakoja, jog, pasibaigus kovai, jis išsivedęs iš šventos giraitės į ją pabėgusius argiečius ir išžudęs, o pačią giraitę padegęs nepaisydamas, kad ji šventa[40].

76. Vieną kartą, Kleomenui pasiteiravus Delfų orakulą, buvo išpranašauta, kad galįs Argą užimti. Tada jis su spartiečių kariuomene nukeliavo prie Erasino upės,

kuri, sako, ištekanti iš Stimfalidės ežero. Tas ežeras dingstąs bedugnėje, o paskui vėl pasirodąs Arge; nuo čia jis argiečių jau vadinamas Erasino [upe]. Atvykęs prie tos upės, Kleomenas jai sudėjo aukas. Kai aukos parodė, jog persikels per upę blogai, jis pasakė gėrįsis upe, kad ji neapleidžia savo piliečių, bet argiečiams nuo to vis tiek nebūsią geriau. Tada jis atsitraukė ir kariuomenę nuvedė į Tyrėją; paaukojęs jūrai jautį, perkėlė savo kariuomenę į Tirinto ir Nauplijos žemes.

77. Išgirdę apie tai, argiečiai nuskubėjo prie jūros. Atvykę prie Tirinto — į tą vietą, kuri vadinosi Sepiadė — sustojo visai netoli lakedemoniečių. Čia argiečiai nebijojo atviros kovos, bet baiminosi, kad nebūtų klasta paimti. Mat jiems taip rodė orakulo ištarmė, kurią davė pitija kartu argiečiams ir miletiečiams. Štai ta ištarmė:

Bet kai moteris vyrą, kovoj nugalėjus, iš žemės
Tuoj išvarys ir įgis argiečiuose didelę garbę.
Daug argiečių žmonų draskys tada veidą iš skausmo.
Šitaip tada pasakys kas nors iš žmonių būsimųjų:
Žuvo trigalvis žaltys[41] baisus, ietimi nužudytas.

Kadangi visa tai įvyko tuo pačiu laiku, tai argiečiai buvo labai išsigandę, todėl nutarė viską daryti taip, kaip sakys priešų šauklys. Taigi ką tik įsakydavo spartiečių šauklys lakedemoniečiams, tą ir argiečiai darydavo.

78. Kleomenas, pamatęs, kad argiečiai daro tai, kas ir spartiečiams įsakoma, saviesiems liepė, kai šauklys duos ženklą pusryčiauti, šokti prie ginklų ir pulti argiečius. Taip ir įvyko: argiečiams pusryčiaujant, pagal šauklio ženklą lakedemoniečiai juos užpuolė: daug jų nužudė, dar daugiau subėgo į šventovės giraitę — tuos lakedemoniečiai apsupę saugojo.

79. Tada Kleomenas štai kaip padarė: iš perbėgėlių sužinojęs giraitėje pasislėpusių argiečių vardus, per šauklį kiekvieną argietį šaukė vardu sakydamas, kad už jį jau esąs gavęs išpirką, o išperkamasis mokestis už kiekvieną belaisvį peloponesiečių nustatytas dvi minos. Šitokiu būdu Kleomenas parsišaukė apie 50 belaisvių ir visus nužudė. Buvę giraitėje nežinojo, kas ten darosi, nes ji buvo tanki, ir tie, kurie stovėjo jos gilumoje, nematė, kaip klojasi tiems, kurie iš jos išeidavo. Pagaliau vienas

iš jų, įsilipęs į medį, pamatė, kad darosi, ir jie šaukiami nebėjo.

80. Tada Kleomenas liepė visiems helotams apie giraitę prikrauti malkų ir sukrovus uždegti. Degant giraitei, Kleomenas kažkurį perbėgėlį paklausė, kokiam dievui priklauso toji giraitė; tas atsakė, kad Argui. Tai išgirdęs, jis suvaitojo ir pasakė: „O Apolono pranaše, tu mane labai apgavai sakydamas, kad aš užimsiu Argą. Matau, kad orakulo ištarmė išsipildė."

81. Po to Kleomenas daugumą kariuomenės paleido namo į Spartą, o pats su 1000 narsiausių karių nuėjo į Heros šventovę aukoti. Kai tas ruošėsi ant aukuro aukoti, šventikas neleido sakydamas, jog svetimšalis neturi teisės čia aukoti. Kleomenas įsakė savo helotams nusivaryti į šalį tą šventiką ir išplakti, ir tada paaukojo. Tai padaręs, grįžo namo į Spartą.

82. Grįžusį jį priešai patraukė į eforų teismą tvirtindami, kad jis buvęs papirktas ir dėl to nepaėmęs Argo, nors buvę lengva jį paimti. Kleomenas atsakė — nežinau, ar meluodamas, ar tiesą sakydamas,— kad po to, kai jis paėmė Argo šventovę, paaiškėję, jog orakulo ištarmė jau išsipildė, todėl jis manęs, kad negalima mėginti užimti polio tol, kol atliks aukojimo apeigas ir sužinos, ar dievas leidžia jį paimti, ar draudžia. Kai jis aukojęs Heros šventovėje, iš statulos krūtinės tvykstelėjusi šviesa. Iš to jis aiškių aiškiausiai supratęs, kad Argo nepaimsiąs, nes jeigu ugnis būtų tvykstelėjusi iš statulos galvos, tai būtų galėjęs paimti polį; bet kadangi ji tvykstelėjusi iš krūtinės, vadinasi, jis yra viską padaręs, ko dievas norėjęs. Šitais savo žodžiais, jis spartiečius įtikino, ir didele balsų dauguma buvo išteisintas.

83. O Argas per tą karą neteko tiek daug vyrų, kad žuvusiųjų vergai valdė ir tvarkėsi tol, kol užaugo žuvusiųjų vaikai. Tada tie išvijo vergus ir vėl paėmė Argą į savo rankas. Išvytieji vergai jėga užėmė Tirintą. Kurį laiką jie su savo despotais gyveno santaikoje, bet vėliau pas juos atėjo žynys Kleandras iš Arkadijoje esančio Figalėjo ir prikalbėjo vergus užpulti savo despotus. Iš to kilo ilgas karas, ir argiečiai tik vargais negalais jį laimėjo.

84. Argiečiai teigia, kad dėl to Kleomenas sukvailiojęs ir miręs bloga mirtimi. Patys spartiečiai tvirtina, jog jis išėjęs iš proto ne kokiai nors dievybei įsikišus, o todėl, kad, bendraudamas su skitais, ėmęs gerti neatmieštą vyną, pasidaręs girtuoklis ir dėl to pamišęs. Mat skitai klajokliai po Darijaus įsiveržimo į jų kraštą, sako, panorę jam už tai atkeršyti, todėl kreipęsi per pasiuntinius į Spartą su pasiūlymu sudaryti sąjungą ir sutartį: skitai mėginsią įsiveržti į Mediją palei Fasio upę, o spartiečiai turį iš Efeso žygiuoti pirmyn tol, kol abeji susitiksią. Kleomenas su tais skitų pasiuntiniais labai draugavęs ir išmokęs iš jų gerti neatmieštą vyną. Dėl to jis, anot spartiečių, ir pamišęs. Nuo to laiko, jų pačių žodžiais, jeigu kas nori gerti stipresnį vyną, tam pasako: „Gerk kaip skitai!“ Taip spartiečiai pasakoja apie Kleomeną. Man atrodo, kad Kleomenas buvo taip nubaustas už Demaratą.

85. Mirus Kleomenui, eginiečiai, tai sužinoję, nusiuntė į Spartą pasiuntinius paskųsti Leotichidą dėl Atėnuose tebelaikomų jų įkaitų. Sušaukę teismą, lakedemoniečiai nusprendė, kad Leotichidas neteisingai su jais pasielgė, ir nutarė jį už tai atiduoti eginiečiams vietoj Atėnuose laikomų jų įkaitų. Rengiantis eginiečiams gabentis Leotichidą, vienas kilmingas spartietis Teasidas, Leoprepo sūnus, jiems pasakė: „Ką jūs rengiatės daryti, eginiečiai? Nejaugi norite gabentis Spartos karalių, savo piliečių išduotą? Jeigu supykę spartiečiai taip nutarė, tai vis tiek saugokitės, kad dėl to jūsų poelgio jie neužtrauktų jūsų šaliai pražūties!“ Tai išgirdę, eginiečiai nebesigabeno Leotichido ir su juo sutarė, kad šis vyks kartu su jais į Atėnus ir grąžins jiems jų įkaitus.

86. Kai, atvykęs į Atėnus, Leotichidas pareikalavo eginiečių įkaitų, atėniečiai visokiomis dingstimis delsė juos atiduoti tvirtindami, kad tuos įkaitus jiems palikę abu karaliai, todėl, jų nuomone, neteisinga būtų juos atiduoti tik vienam be kito [karaliaus] sutikimo. Leotichidas atėniečiams, atsisakantiems atiduoti įkaitus, šitaip pasakė: „O atėniečiai, darykite, kaip norite: jeigu atiduosite, pasielgsite teisingai, o jei neatiduosite,— neteisingai. Bet aš noriu jums papasakoti, kas kartą atsitiko su tuo, kuriam buvo patikėta [saugoti] turtus Spartoje. Pas mus, Spartoje, pasakojama, kad prieš tris žmonių kartas, skai-

čiuojant nuo mano laikų, gyveno toks Glaukas, Epikido sūnus. Tas vyras ir šiaip visu kuo buvo pranašesnis už kitus, ypač apie jį kalbėjo kaip apie teisingiausią žmogų iš visų, kurie tais laikais Lakedemone gyveno. Kartą pas jį į Spartą atvyko miletietis ir jam pasiūlė: „Aš esu miletietis, atvykau pas tave, Glaukai, norėdamas pasinaudoti tavo teisingumu. Kadangi apie tavo teisingumą ir šiaip eina gandas per visą Heladą ir per Joniją, o aš apgalvojau, kad Jonija visuomet yra pavojuje, tuo tarpu Peloponesas — saugus ir jo padėtis tvirta, ir kad niekas nėra tikras, jog išsaugos [savo] turtus,— visa tai gerai apsvarstęs, nutariau pusę viso turto paversti pinigais ir juos padėti pas tave, gerai žinodamas, kad pas tave jie bus saugūs. Todėl paimk tuos pinigus ir štai šitą ženklą. Kas turės šitokį ženklą ir paprašys tų pinigų, tam ir atiduok." Taip pasakė tas svetimšalis iš Mileto. Pagal tą susitarimą Glaukas pinigus paėmė. Praėjus daug laiko, į Spartą atvyko pinigus padėjusiojo vaikai. Atnešę Glaukui sutartą ženklą, jie pareikalavo pinigų. Jis atsisakė atiduoti šitaip teisindamasis: „Aš viso to visiškai neprisimenu, ir tai, ką jūs sakote, man visai nepadeda to prisiminti. Bet aš noriu tai prisiminti ir pasielgti teisingai: jeigu iš tikrųjų tuos pinigus paėmiau,— atiduoti, o jei jų visai nepaėmiau, pasielgti pagal helėnų įstatymus. Todėl jūsų reikalą atidedu nuo šiandien keturiems mėnesiams." Miletiečiai iškeliavo nusiminę, kad neteko pinigų, o Glaukas nuvyko į Delfus pasiteirauti orakulo. Kai jis paklausė, ar negalėtų prisiekdamas pasigrobti tuos pinigus, pitija šitokiais žodžiais atsakė:

Glauke, sūnau Epikido! Dabar naudingiau tau išeina
Priesaika viską nulemti ir pinigus sau pasigrobti.
Taigi prisiek, nes mirtis ir teisingai prisiekiančio laukia.
Priesaika turi tačiau bevardį sūnų, berankį,
Net ir bekojį. Jis greitai pribėga ir, smarkiai pagriebęs,
To žmogaus ir šeimą, ir giminę visą išrauna,
O teisingo žmogaus ir būsimos kartos stiprėja.

Tai išgirdęs, Glaukas paprašė dievą atleisti, kad to paklausė. Bet pitija pasakė, kad dievybę mėginti — tai tas pat, kas nusikaltimą padaryti. Tada Glaukas pasikvietė tuos miletiečius ir atidavė jiems pinigus. Pasakysiu, kodėl jums, o atėniečiai, papasakojau šitą atsitikimą: ne-

išliko nei Glauko palikuonių, nei giminių, kurie kildintų save iš Glauko,— jis iš šaknų išrautas. Tad patikėtą turtą yra geriau grąžinti, kai tik jo paprašo."

87. Taip pasakė Leotichidas ir grįžo atgal, nes atėniečiai ir tada nepaklausė. O eginiečiai, dar neatsiteisę atėniečiams už ankstesnes skriaudas, kurias jie buvo padarę, norėdami įsiteikti tėbiečiams, štai ką padarė: jie pyko ant atėniečių, jausdamiesi jų įžeisti, ir rengėsi jiems atkeršyti. Kai atėniečiai surengė Sunijyje kas ketveri metai pasikartojančią šventę[42], jie patykoję pagrobė šventinį atėniečių laivą su visais juo plaukusiais kilmingiausiais atėniečiais ir juos sukaustė grandinėmis.

88. Patyrę iš eginiečių tokią skriaudą, atėniečiai nė trupučio negaišdami ėmėsi prieš juos visokių priemonių. Buvo toks Nikodromas, Kneto sūnus, kilmingas žmogus Eginoje: jis, pykdamas ant eginiečių už tai, kam jį anksčiau buvo išvarę iš salos, ir sužinojęs, kad atėniečiai visaip nori eginiečiams pakenkti, susitarė su atėniečiais išduoti Eginą ir nurodė jiems dieną, kada jis pradės savo žygį ir kada reikės atskubėti atėniečiams į pagalbą.

89. Tada Nikodromas pagal susitarimą užėmė senąją polio dalį, bet atėniečiai laiku neatvyko, nes neturėjo tiek laivų, kad būtų galėję susiremti su eginiečiais. Kol jie prašė korintiečių paskolinti jiems laivų, sumanymas sužlugo. Korintiečiai tuo laiku palaikė labai draugiškus santykius su atėniečiais, todėl jiems davė 20 laivų, už kiekvieną paimdami 5 drachmas, nes jų įstatymai draudė dovanoti. Tada atėniečiai, paėmę tuos laivus ir prie jų pridėję savuosius,— iš viso paruošę 70 laivų,— išplaukė į Eginą, bet į sutartą vietą atplaukė viena diena vėliau.

90. Atėniečiams laiku neatplaukus, Nikodromas įlipo į laivą ir pabėgo iš Eginos; su juo išplaukė daug kitų eginiečių. Atėniečiai jiems leido apsigyventi Sunijyje. Iš čia išplaukdami, jie apiplėšė saloje gyvenančius eginiečius. Bet tai vyko vėliau.

91. Eginiečių turtingieji nugalėjo kartu su Nikodromu prieš juos sukilusią liaudį ir, sugavę sukilėlius, nuvedė juos nužudyti. Nuo to laiko jų sąžinę slėgė toks dievybei padarytas nusikaltimas, kurio jie negalėjo jokiomis aukomis nusivalyti, ir, nespėję permaldauti deivės, buvo patys iš salos išvyti. Mat jie, sugavę 700 paprastų žmonių, ve-

dė juos žudyti. Vienas iš tų vedamųjų, ištrūkęs iš pančių, nubėgo prie Demetros Įstatymų Davėjos durų ir įsikibo į durų žiedus. Tie, negalėdami jo nuo durų atitraukti, nukirto jam rankas ir nusivedė, o rankos liko kaboti prie durų.

92. Šitaip eginiečiai pasielgė su savo žmonėmis. Tada eginiečiai kovojo su atėniečiais septyniasdešimčia laivų ir pralaimėję vėl kreipėsi, kaip ir anksčiau, į argiečius pagalbos. Šį kartą argiečiai nebepagelbėjo prikišdami jiems, kad eginiečių laivai, Kleomeno verčiami, buvo išlaipinę kariuomenę Argolidėje kartu su lakedemoniečiais. Tada buvo išsikėlusi į krantą ir dalis sikioniečių. Už tai argiečiai abejiems buvo uždėję baudą po 500 talentų (iš viso 1000 talentų). Sikioniečiai tada prisipažino esą kalti ir susitarę sumokėjo 100 talentų — buvo nutarta, kad jie atsiteisė. O eginiečiai neprisipažino esą kalti ir pasidarė dar įžūlesni. Todėl, jiems šaukiantis pagalbos, Argas nepasiuntė savo žmonių, o privačiai savanorių susirinko apie 1000. Jiems vadovavo Euribatas, pasižymėjęs penkiakovėje. Dauguma jų negrįžo namo,— atėniečiai juos nužudė Eginoje. Strategas Euribatas pats stojo į dvikovą ir, tris vyrus nukovęs, ketvirtojo — dekelėjiečio Sofano — buvo užmuštas.

93. Bet jūrų kautynes laimėjo eginiečiai, staiga užpuolę nesusitvarkiusius atėniečius, ir paėmė keturis laivus su jų įgulomis.

94. Taip atėniečiai įsivėlė į karą su eginiečiais. O persai tuo tarpu darė savo [darbą], nes ir tarnas nuolat primindavo karaliui, kad atsimintų atėniečius, o ir peisistratidai išvien šmeižė atėniečius; be to, pats Darijus norėjo pasinaudoti ta dingstimi ir užkariauti tuos helėnus, kurie jam nebuvo davę žemės ir vandens. Todėl jis už tai, kad pralaimėjo karą, atleido iš stratego pareigų Mardoniją ir į jo vietą paskyrė žygiui į Eretriją ir Atėnus Datį, kilimo medą, ir savo giminaitį, brolio Artafreno sūnų Artafreną. Siųsdamas juos į tą žygį, įsakė pavergti Atėnus ir Eretriją ir pavergtuosius atvesti jam gyvus.

95. Tie paskirtieji strategai, išėję iš karaliaus rūmų, atžygiavo su didele ir gerai visu kuo aprūpinta pėstininkų kariuomene į Alėjo lygumą Kilikijoje. Čia jiems sto-

vyklaujant, pagal įsakymą atplaukė visas įvairių tautų paruoštas laivynas; suplaukė taip pat arkliams pervežti laivai, kuriuos Darijus prieš metus savo valdiniams buvo įsakęs paruošti. Suvarę arklius į tuos laivus, pėstininkus susodinę į kitus, su 600 trijerų išplaukė į Joniją[43]. Iš čia išplaukę, jie nėjo laivais palei žemyną į Helespontą ir Trakiją, o iš Samo plaukė pro Ikaro salą nuo vienos salos prie kitos. Man atrodo, kad jie taip darė todėl, kad bijojo plaukti aplink Atono kalną, nes prieš metus ten plaukdami patyrė didelių nuostolių. Be to, juos taip vertė daryti ir Nakso sala, kuri iki tol dar nebuvo persų užkariauta.

96. Plaukdami iš Ikaro jūros, jie atvyko į Naksą, nes šią salą norėjo užkariauti pirmiausiai. Prisiminę, kas buvo įvykę anksčiau, naksiečiai nelaukė, kol priešas ateis, ir pabėgo į kalnus. Persai, pavertę vergais tuos, kuriuos pagavo, padegė šventoves ir polį. Tai padarę, išplaukė į kitas salas.

97. Persams taip darant, ir deliečiai, palikę Delo salą, pabėgo į Teną. Kariuomenei artinantis prie salos, Datis, plaukdamas laivyno priekyje, neleido laivams nuleisti inkarų ties Delo sala ir įsakė sustoti priešais Reniją. Sužinojęs, kur yra deliečiai, jis nusiuntė pas juos šauklį ir šitaip pasakė: „Šventieji[44] žmonės, kodėl jūs pabėgote ir susidarėte apie mane neteisingą nuomonę? Aš pats dar turiu tiek proto, o ir karalius man įsakė nesunaikinti to krašto, kuriame gimė du dievai,— nei jo paties, nei jo gyventojų. Todėl grįžkite į savo namus ir gyvenkite savo saloje.“ Taip jis paskelbė per savo šauklį deliečiams, o paskui sukrovė ant aukuro 300 talentų smilkalų ir juos sudegino.

98. Tai padaręs, Datis su kariuomene pirmiausia nuplaukė į Eretriją, vesdamasis kartu jonėnus ir eoliečius. Jam išvykus, tuojau, kaip sako deliečiai, pirmą ir paskutinį kartą iki mano laikų jie patyrė žemės drebėjimą. Matyt, tai buvo ženklas, kuriuo dievas perspėjo apie gresiančias nelaimes. Nes iš tikrųjų Histaspo sūnaus Darijaus, Darijaus sūnaus Kserkso ir Kserkso sūnaus Artakserkso — trijų šitų valdovų — laikais Helada patyrė daugiau nelaimių, negu per 20 iki Darijaus buvusių žmonių kartų: vienas nelaimes sukėlė persai, kitas — įtakingiausi

helėnai, kovoję tarp savęs dėl valdžios. Todėl nieko nuostabaus, jei Delas sudrebėjo, nors anksčiau ir buvo nepajudinamas. Juk ir orakulo ištarmėje buvo taip apie Delą pasakyta:

Delą pajudinsiu net, nors jis anksčiau nejudėjo.

(Helėnų kalba šie vardai reiškia: Darijus — valdovas, Kserksas — karingasis, o Artakserksas — labai karingas[45]. Taip helėnai savo kalba galėtų šiuos karalius vadinti.)

99. Tuo tarpu barbarai, išplaukę iš Delo, priplaukdavo prie salų ir jose rinkdavo vyrus į kariuomenę ir imdavo jų sūnus įkaitais. Kai jie, plaukdami nuo vienos salos prie kitos, priplaukė Karistą, jo gyventojai nedavė jiems įkaitų ir atsisakė žygiuoti prieš savo kaimynus. Tai sakydami, jie turėjo galvoje Eretriją ir Atėnus. Tada persai juos apgulė ir niokojo jų laukus tol, kol tie pasidavė persams.

100. O eretriečiai, išgirdę, kad artinasi persų kariuomenė, paprašė atėniečių pagalbos. Atėniečiai neatsisakė pagelbėti ir liepė 4000 kleruchų, dirbančių turtingųjų chalkidiečių žemę, eiti eretriečiams į pagalbą. Tačiau eretriečiai nebuvo nieko galutinai nutarę. Kviesdamiesi į pagalbą atėniečius, jie mąstė dvejopai: vieni iš jų norėjo palikti polį ir pasitraukti į Eubojos kalnus, o kiti, tikėdamiesi iš persų asmeniškos naudos, rengėsi jį atiduoti. Pamatęs susidariusią padėtį, Eschinas, Notono sūnus, vienas iš įtakingiausių eretriečių, papasakojo pas jį atėjusiems atėniečiams padėtį ir paprašė grįžti namo, kad netektų pražūti kartu su eretriečiais. Atėniečiai paklausė Eschino patarimo, ir, persikėlę į Oropą[46], išsigelbėjo.

101. O persai atplaukė laivais į Taminus, Cherėjus ir Egiliją — vietoves Eretrijos valdose. Užėmę jas, jie išvedė arklius [iš laivų] ant žemės ir pasirengė pulti priešą. Bet eretriečiai nė nemanė kautis: nutarę likti vietoje, jie susirūpinę galvojo, kaip apginti savo polio sienas. [Persai] visa savo jėga užpuolė polį. Per šešias dienas abiejose pusėse žuvo daug karių. Septintą dieną Alkimacho sūnus Euforbas ir Kino sūnus Filagras — abu kilmingi eretriečiai — atidavė jį persams. Šie, įėję į polį, apiplėšė šventyklas ir uždegė, keršydami už Sarduose sudegintąsias šventoves, o gyventojus Darijaus įsakymu pavertė vergais.

102. Užėmę Eretriją ir pabuvę ten keletą dienų, persai išplaukė į Atiką smarkiai skubėdami ir tikėdamiesi, kad atėniečiai darysią tą patį, ką padarė eretriečiai. Kadangi Maratonas buvo tinkamiausia vieta Atikoje raiteliams ir, be to, arčiausiai Eretrijos, tai Hipijas, Peisistrato sūnus, ir atvedė čion persus.

103. Išgirdę apie tai, atėniečiai tuoj pat nuskubėjo į Maratoną. Jiems vadovavo 10 strategų[47] — dešimtuoju buvo Miltiadas, kurio tėvą Kimoną, Stesagoro sūnų, buvo ištrėmęs iš Atėnų Hipokrato sūnus Peisistratas. Ištremtajam Kimonui pavyko ketvertu žirgų laimėti Olimpijoje lenktynes (tokią pačią pergalę Olimpijos žaidynėse anksčiau buvo pasiekęs jo brolis Miltiadas). Per kitą Olimpiadą jis vėl laimėjo lenktynes su tais pačiais žirgais, bet savo pergalę perleido Peisistratui ir už tai gavo, su tam tikromis sąlygomis, teisę grįžti į tėvynę. Per kitą Olimpiadą Kimonas vėl laimėjo lenktynes su tais pačiais žirgais ir po to buvo Peisistrato sūnų nužudytas (Peisistratas jau buvo miręs)[48]. Jį nužudė iš pasalų naktį šalia pritanėjo tam tikslui pasamdyti vyrai. Kimonas yra palaidotas už miesto — ten, kur pasibaigia gatvė „Už Kelės", o priešais jį palaidoti ir tie tris kartus lenktynėse laimėję žirgai. Tiek pat kartų buvo laimėję lenktynes ir lakono Euagoro žirgai — daugiau tokių žirgų nebuvo. Vyresnįjį Kimono sūnų Stesagorą užaugino dėdė Miltiadas Chersonese, o jaunesnįjį — jis buvo pavadintas Chersoneso įkūrėjo Miltiado vardu — tėvas Kimonas Atėnuose.

104. Štai šitas Miltiadas, grįžęs iš Chersoneso, du kartus išvengęs mirties, tuo metu buvo atėniečių strategas. Mat finikiečiai jį bėgantį vijosi iki Imbro, nes jiems būtinai reikėjo jį sugauti ir nugabenti karaliui. O kai tas, iš jų ištrūkęs, grįžo į Atėnus ir tarėsi išsigelbėjęs iš pavojų, priešai jį užpuolė ir patraukė į teismą, kaltindami tironijos įvedimu Chersonese. Vis dėlto jis išvengė ir šito pavojaus ir dabar, tautos išrinktas, vadovavo atėniečiams.

105. Prieš išvykdami iš miesto, strategai pasiuntė į Spartą šauklį atėnietį Filipidą, gerą bėgiką, žinianešį. Kaip pats Filipidas pasakojo ir atėniečiams pranešė, palei Partenijo kalną ties Tegėja jam pasirodęs ant kelio Panas[49]. Kreipdamasis į Filipidą vardu, jis liepęs paklaus-

ti atėniečių, kodėl juo visiškai nesirūpiną, nors jis atėniečiams esąs palankus, daug jiems padėjęs ir dar padėsiąs. Atėniečiai, padėčiai pakrypus į gera ir tikėdami tuo pasakojimu, akropolio apačioje pastatė Panui šventyklą ir nuo to laiko jį gerbia kasmetinėmis aukomis ir bėgikų su deglais lenktynėmis.

106. Tada tas strategų pasiųstasis Filipidas — kai, jo žodžiais, pasirodęs jam Panas — antrą nuo išvykimo iš Atėnų dieną atbėgo į Spartą. Atėjęs pas archontus, jis taip pasakė: „O lakedemoniečiai, atėniečiai prašo jus pagelbėti jiems ir neleisti, kad seniausias Helados polis būtų barbarų pavergtas. Štai Eretrija jau pavergta, ir Helada pasidarė vienu dideliu poliu silpnesnė.“ Jis kalbėjo tai, kas jam buvo liepta, o [lakedemoniečiai] norėjo jiems padėti, bet tuojau pat negalėjo, nes nenorėjo laužyti savo papročių. Mat buvo devintoji mėnesio diena, o devintą dieną jie sakė galį žygiuoti tik esant mėnulio pilnačiai[50].

107. Todėl jie liko laukti pilnaties, o barbarams rodė kelią į Maratoną Hipijas, Peisistrato sūnus. Prieš tai naktį jis susapnavo gulįs su savo motina. Iš to sapno jis padarė išvadą, kad vėl sugrįš į Atėnus ir atgaus valdžią, numirs sulaukęs senatvės savo tėvynėje. Taip Hipijas aiškino sapną, o tą dieną jis liepė atsigabentus vergus eretriečius išlaipinti styriečių saloje, vadinamoje Egilija[51], ir, atvedęs į Maratoną laivus, pats liepė jiems nuleisti inkarus ir rikiavo į krantą išlipusius barbarus. Jis, šitaip besidarbuodamas, nusičiaudėjo ir nusikosėjo smarkiau negu paprastai, o kadangi jau buvo senas — kosint klibėjo beveik visi dantys,— užsikosėjus vienas dantis net iškrito ant žemės. Hipijas stropiai ėmė ieškoti smėlyje iškritusio danties, o niekaip negalėdamas jo rasti, atsiduso ir šalia stovintiems pasakė: „Šita žemė tikriausiai ne mūsų ir mes jos negalėsime užkariauti: dantys paėmė tą jos dalį, kuri man priklausė.“ Hipijas pamanė, kad šitaip išsipildė jo sapnas.

108. Tuo tarpu atėniečiams, išsirikiavusiems palei Heraklio šventovę, į pagalbą atėjo visi platėjiečiai[52]. Mat jie jau anksčiau buvo atsidavę atėniečių globai; dėl jų atėniečiai jau buvo patyrę daug vargo. O atsidavė jie štai kaip: tėbiečių spaudžiami, iš pradžių mėgino atsiduoti

atsitiktinai į jų teritoriją atklydusiam Anaksandrido sūnui Kleomenui ir lakedemoniečiams, bet šie su tuo nesutiko šitaip atsakydami: „Mes gyvename gana toli nuo jūsų, ir mūsų pagalba jums būtų nesėkminga, ne kartą jūs būtumėte greičiau pavergti, negu kas nors iš mūsų apie tai spėtų sužinoti. Todėl patariame jums atsiduoti atėniečių globai, nes jie yra kaimynai ir pajėgūs jus apginti." Taip patarė lakedemoniečiai ne tiek todėl, kad buvo palankūs platėjiečiams, kiek norėdami sukiršinti atėniečius su beotais. Taip patarė lakedemoniečiai. Platėjiečiai paklausė ir, kai atėniečiai šventė 12 dievų šventę, jie atkeliavę susėdo prie aukuro kaipo pagalbos maldaujantieji ir atsidavė atėniečiams. Išgirdę tai, tėbiečiai patraukė su kariuomene į Platėją, o atėniečiai nuskubėjo jų gelbėti. Kol kariuomenės ruošėsi susiremti, atsitiktinai ten patekę korintiečiai neleido jiems susikauti ir juos sutaikė abiem [pusėms] sutikus: nustatė ribas ir privertė tėbiečius duoti laisvę tiems beotams, kurie nenori priklausyti Beotų sąjungai[53]. Sutaikę priešus, korintiečiai pasitraukė, o atėniečius, grįžtančius namo, užpuolė tėbiečiai, bet buvo sumušti. Tada atėniečiai perėjo ribą, kurią korintiečiai buvo nužymėję platėjiečiams, ir siena tarp tėbiečių ir platėjiečių padarė Asopo upę ir Hisijus. Šitokiu būdu platėjiečiai atsidavė atėniečių globai. Dabar jie atvyko į Maratoną pagelbėti atėniečiams.

109. Atėniečių strategų nuomonės pasidalijo per pusę: vieni nenorėjo leisti susiremti su medais, nes jų esą per maža, kad galėtų su tais kovoti, o kiti — tarp jų ir Miltiadas — ragino stoti į kovą. Pasidalijus nuomonėms, blogesnieji iš jų pradėjo imti viršų. Buvo tada dar ir vienuoliktas strategas, turįs teisę balsuoti strategų susirinkime. Tai buvo burtais renkamas polemarchas[54]. Mat anksčiau atėniečiai polemarchui davė lygias teises su strategais. Tuo laiku polemarchu buvo afidnietis[55] Kalimachas. Nuėjęs pas jį, Miltiadas šitaip pasakė: „Kalimachai, dabar nuo tavęs priklauso, ar bus paversti vergais atėniečiai, ar bus apginta jų laisvė ir visiems laikams pastatytas paminklas, kokio nepaliko nė Harmodijas su Aristogitonu. Juk dabar atėniečiams gresia toks pavojus, kokio dar niekada nėra buvę. Jeigu jie pasiduos medams, tai aišku, ką jie gaus iškęsti Hipijo valdžion atsidūrę, o jei-

gu mūsų polis laimės, tai galės pasidaryti pirmuoju iš visų helėnų polių. Kaip tai gali įvykti ir kiek tai priklauso nuo tavęs, tuoj pasakysiu. Mūsų 10 strategų nuomonės pasidalijo per pusę, nes vieni liepia stoti į kovą, o kiti — ne. Jei dabar nestosime į kovą, tai, manau, tarp atėniečių kils visokių ginčų, ir jie nutars nusileisti medams ir pereiti jų pusėn. O jeigu susiremsime anksčiau, negu tarp atėniečių kils nesutarimų, tai, dievų padedami, mes galėsime laimėti kovą. Visa tai priklauso nuo tavęs — ir tik nuo tavęs! Jei tu paremsi mano nuomonę, tėvynė bus laisva, ir mūsų polis taps pirmuoju Heladoje. O jeigu pritarsi tiems, kurie ragina nekovoti, viskas atsitiks priešingai."

110. Taip kalbėdamas, Miltiadas palenkė Kalimachą į savo pusę. Prisidėjus ir polemarcho balsui, buvo nutarta stoti į kovą. Po to kiekvienas iš tų strategų, kurie buvo balsavę už stojimą į kovą, kai tik ateidavo jo eilė, vadovavimo teisę perleisdavo Miltiadui[56]. O šis priiminėjo iš jų tą dovaną, bet nestojo į kovą, kol atėjo eilė jam pačiam vadovauti.

111. Kai priėjo eilė vadovauti Miltiadui, atėniečiai buvo išrikiuoti štai kaip: dešiniajam sparnui vadovavo polemarchas Kalimachas. Mat atėniečiai turėjo tokį paprotį: polemarchas visada vadovaudavo dešiniajam sparnui. Šalia jo išsirikiavo filėmis kiti atėniečiai — ta pačia seka, kaip buvo skaičiuojamos filės. Iš krašto stovėjo platėjiečiai, sudarydami kairįjį sparną. Kai tik atėniečiai švenčia kas ketvirti metai pasikartojančias nuo šito mūšio visuotines šventes[57], Atėnų šauklys, maldaudamas dievą atėniečiams gero, kartu maldauja ir kad platėjiečiams gerai sektųsi. Kai atėniečiai išsirikiavo Maratone, štai kas atsitiko: kariuomenės rikiuotė buvo lygi medų rikiuotei, bet jos viduryje stovėjo už vienas kito tik po kelis vyrus, todėl toje vietoje helėnai buvo silpniausi, o abudu sparnai buvo stiprūs dėl daugybės vienas už kito stovinčių vyrų.

112. Kai kariuomenė jau buvo išrikiuota ir aukos parodė gerus ženklus, atėniečiai buvo paleisti ir tekini ėmė bėgti į barbarus. Tarpas tarp abiejų kariuomenių buvo ne mažesnis kaip 8 stadijai. Pamatę atbėgančius priešus, persai pasirengė juos atremti nutarę, kad atėniečiai kvai-

li ir bėga tiesiai į pražūtį, mat jų buvo visai nedaug ir iš jų nebuvo nė vieno raitelio nei lankininko. Taip manė apie juos barbarai. O atėniečiai urmu susirėmė su priešu ir narsiai kovojo. Kiek žinau, tik jie vieni iš visų helėnų tekini puolė priešą ir tik jie vieni nepabūgo, pamatę medų drabužius ir žmones, apsirengusius tais drabužiais. O iki to laiko vien tik medų vardas jau išgąsdindavo helėnus.

113. Maratono mūšis tęsėsi ilgai. Ties atėniečių rikiuotės viduriu, kur buvo persai ir sakai, nugalėjo barbarai ir, ją pralaužę, ėmė vytis priešą gilyn į žemyną. O abiejuose sparnuose laimėjo atėniečiai ir platėjiečiai. Nugalėję jie nesivijo bėgančių priešų; atsisukę į tuos, kurie buvo pralaužę linijos vidurį, ir susiglaudę, puolė juos ir nugalėjo. Bėgančius priešus vijosi iki jūros ir žudė tol, kol, pribėgę krantą, ėmė reikalauti ugnies ir puolė laivus.

114. Toje kovoje žuvo narsumu pasižymėjęs polemarchas Kalimachas, o iš strategų — Trasilėjo sūnus Stesilėjas ir Euforiono sūnus Kinegyras: jam, užsikabinusiam už laivo krašto, kirviu buvo nukirsta ranka. Žuvo ir šiaip daug žymių atėniečių.

115. Tokiu būdu atėniečiai paėmė septynis priešų laivus. Su išlikusiais laivais barbarai išplaukė atgal į jūrą, pasiėmę eretriečius belaisvius, kuriuos buvo palikę saloje, ir suko aplink Suniją, norėdami anksčiau nuplaukti į Atėnus, negu patys atėniečiai. Pastarieji įtarė, kad persai šitaip darė alkmeonidų sukurstyti: šie buvo susitarę su persais ir, tiems išplaukus į jūrą, kaip sutartą ženklą iškėlė aukštyn skydą.

116. Tad persai plaukė apie Suniją, o atėniečiai kiek tik kojos leido skubėjo į miestą ir grįžo greičiau, negu atplaukė barbarai. Grįžę iš Heraklio šventovės, esančios Maratone, jie sustojo Heraklio šventovėje Kinosarguose. Barbarai atplaukė į Falerą, kuris tada buvo Atėnų uostas, ten kurį laiką pastovėjo ir išplaukė atgal į Aziją.

117. Maratono mūšyje žuvo 6400 barbarų, o atėniečių — 192. Tiek žuvo abiejose pusėse. Be to, ten atsitiko toks nuostabus dalykas: atėnietis Epizelis, Kufagoro sūnus, narsiai kovodamas apako, nors nebuvo sužeistas nei šiaip gavęs kokį smūgį. Nuo to laiko iki pat mirties jis

buvo aklas. Epizelis pats man apie tą įvykį šitaip pasakojo: pasirodęs priešais jį milžiniško ūgio hoplitas, jo barzda dengusi jam visą skydą. Tas vaiduoklis praėjęs pro šalį ir užmušęs šalia Epizelio kovojusį karį. Taip girdėjau pasakojant Epizelį.

118. Datis, grįždamas su visa kariuomene į Aziją, sustojo Mikone[58] ir čia susapnavo sapną. Ką jis tame sapne regėjo, nežinoma, tik, kai prašvito, liepė iškratyti visus laivus. Radęs viename finikiečių laive paauksuotą Apolono statulą, pasiteiravo, iš kur ją tie pagrobė. Sužinojęs, iš kurios šventovės ji yra, jis pats su savo laivu nuplaukė į Delą. Deliečiai tuo laiku jau buvo grįžę į savo salą. Jis pastatė tą statulą jų šventovėje ir įsakė deliečiams nugabenti ją į tėbiečių Deliją. (Tas Delijas yra pajūryje priešais Chalkidę.) Davęs tokį įsakymą, Datis išplaukė sau, o deliečiai statulos nenugabeno, kur buvo liepti. Tik po 20 metų tėbiečiai patys, orakulo paraginti, parsigabeno ją į Deliją.

119. Datis ir Artafrenas, grįžę į Aziją, vergais paverstus eretriečius nugabeno pas karalių į Sūzus. Darijus dar prieš juos pavergiant smarkiai pyko ant eretriečių už tai, kad jie pirmieji pradėję daryti skriaudas. Bet kai pamatė juos paimtus į nelaisvę ir atgabentus, nedarė jiems nieko blogo, tik apgyvendino Kisijos šalyje toje vietovėje, kuri vadinasi Arderika. Ji yra už 210 stadijų nuo Sūzų ir už 40 stadijų nuo šulinio, iš kurio gaunami trys daiktai — asfaltas, druska ir alyva[59]. Jie pasemiami štai kaip: į viršų ištraukiami semiamomis mašinomis, tik vietoj kibiro jose pririšta pusė odinio maišo; panardinę tą maišą, ištraukia ir pila į saugyklą; paskui iš tos saugyklos perpila į kitą, ir čia skystimas bepilant susiskirsto į tris daiktus, nes asfaltas ir druska greitai sustingsta ir sukietėja, o alyva [...][60], kurią persai vadina radinake, yra juoda ir turi stiprų kvapą. Čia Darijus apgyvendino eretriečius. Jie ir mano laikais gyvena toje vietoje, išlaikę savo senovinę kalbą.

120. Štai šitaip atsitiko su eretriečiais. O 2000 lakedemoniečių po pilnaties atžygiavo į Atėnus. Norėdami atvykti laiku, jie taip skubėjo, kad per tris dienas atėjo iš Spartos į Atiką. Nors jie pavėlavo į mūšį, vis dėlto no-

rėjo pamatyti medus, todėl nuėjo į Maratoną ir juos apžiūrėjo. Paskui, pagyręs atėniečius už jų žygdarbį, grįžo namo.

121. Man tiesiog nuostabus ir neįtikėtinas dalykas, kad alkmeonidai pagal susitarimą būtų iškėlę persams skydą, norėdami atiduoti atėniečius jiems ir Hipijui. Juk jie net daugiau — arba jau bent tiek pat — nekentė tironų, kiek ir Fenipo sūnus Kalijas, Hiponiko tėvas. Mat kai Peisistratas būdavo išvejamas iš Atėnų ir jo turtai parduodami iš varžytynių, Kalijas išdrįsdavo juos pirkti. Jis ir šiaip įvairiomis progomis rodydavo savo neapykantą Peisistratui.

[122. Kalijas yra vertas, kad jį kiekvienas nuolat minėtų, nes, ir sprendžiant iš to, kas buvo sakyta, jog jis pasižymėjo vaduodamas savo tėvynę, ir dėl to, ką pasiekė Olimpijoje: laimėjęs pirmą vietą pavienių žirgų lenktynėse, o ketvertu žirgų — antrą vietą (o dar ir anksčiau buvo laimėjęs pitinėse žaidynėse)[61], — jis pagarsėjo Heladoje nepaprastu dosnumu. Taip pat savo trims dukterims buvo labai geras tėvas, nes, joms sulaukus tekėjimo amžiaus, davė kiekvienai po didžiulį kraitį ir išleido už vyrų, kuriuos pačios iš visų atėniečių išsirinko.][62]

123. Taigi ir alkmeonidai nekentė tironų — ne mažiau kaip Kalijas. Todėl aš stebiuosi ir netikiu tuo šmeižtu, esą jie iškėlė skydą. Juk jie visą laiką buvo tironų ištremti. Tik per juos peisistratidai neteko valdžios. Mano nuomone, jie Atėnus labiau išvadavo, negu Harmodijas ir Aristogitonas. Mat tiedu, nužudydami Hiparchą, tik dar labiau įsiutino išlikusius peisistratidus ir vis tiek neatėmė iš jų valdžios, o alkmeonidai tikrai išlaisvino Atėnus — jeigu jie iš tikrųjų bus prikalbinę pitiją nuolat raginti lakedemoniečius išvaduoti Atėnus (apie tai jau anksčiau pasakojau).

124. Bet gal jie buvo dėl tam tikrų priežasčių nepatenkinti atėniečiais ir dėl to norėjo išduoti savo tėvynę? Tačiau iš visų atėniečių nebuvo garbingesnių ir kilmingesnių žmonių kaip alkmeonidai. Todėl neprotinga sakyti, kad jie iškėlė išdavystės skydą. Tačiau skydas buvo tikrai iškeltas, ir to užginčyti negalima. Bet kas jį iškėlė, negaliu pasakyti, nes nežinau.

125. Alkmeonidų giminė jau nuo senovės buvo garsi Atėnuose, o nuo Alkmeono ir paskui nuo Megaklio laikų ji dar labiau išgarsėjo. Mat Alkmeonas, Megaklio sūnus, pagelbėjo iš Sardų į Delfus atvykusiems Krezo lydams ir mielai padėjo jiems nukeliauti pas orakulą. Sužinojęs iš lydų, keliavusių pas orakulą, apie jam padarytą paslaugą, Krezas pasikvietė Alkmeoną į Sardus ir jam padovanojo tiek aukso, kiek tas įstengė iškart išsinešti. Kad dovaną būtų didesnė, Alkmeonas sugalvojo štai kokią gudrybę: apsivilko platų chitoną ir pasidarė labai didelį antį; paskui apsiavė plačiausiais — kiek tik buvo galima — batais ir toks įėjo į lobyną, į kurį buvo nuvestas. Ten įpuolęs į aukso smilčių krūvą, pirmiausia jų prisikimšo pilnus batus, paskui prisipylė pilną užantį, prisibėrė ant galvos į plaukus ir, daug aukso prisikimšęs į burną, išėjo iš lobyno vos pavilkdamas batus ir labiau panašus į kažką kita, tik ne į žmogų, nes žandai ir visas buvo išsipūtęs nuo aukso. Jį pamatęs, Krezas ėmė juoktis ir padovanojo jam ne tik tai, ką tas buvo paėmęs, bet dar kita tiek. Tokiu būdu ši giminė labai praturtėjo, ir Alkmeonas galėjo išlaikyti ketvertą žirgų ir su jais laimėti Olimpijoje lenktynes[63].

126. Praėjus vienai žmonių kartai, šitą giminę labai iškėlė Klistenis, Sikiono tironas ir dar labiau tarp helėnų išgarsino. Mat Klisteniui, Aristonimo sūnui, Mirono vaikaičiui, Andro provaikaičiui, gimė duktė vardu Agaristė. Tėvas nutarė ją išleisti už šauniausio helėno. Taigi Olimpijoje laimėjęs lenktynes ketvertu žirgų, jis liepė šaukliui paskelbti: kas iš helėnų laiko save vertu būti Klistenio žentu, po 60 dienų arba ir anksčiau nuo to paskelbimo tegul atvyksta į Sikioną, nes Klistenis tais metais, kurie prasidės po tų 60 dienų, iškelsiąs dukters vestuves. Tada pas jį pradėjo plaukti helėnai, kurie didžiavosi savo kilme ir gimtine. Jiems linksminti Klistenis įrengė aikštę žirgų lenktynėms ir palestrą.

127. Iš Italijos atvyko sibarietis Smindiridas, Hipokrato sūnus, labiau už visus garsėjęs savo prabanga (Sibaris tuo laiku kaip tik labiausiai klestėjo), ir siras Damasas, Amyrio, vadinamo išmintinguoju, sūnus; tiedu vyrai atvyko iš Italijos. Nuo Jonijos įlankos pakrantės

atvyko epidamnietis Amfimnestas, Epistrofo sūnus, taigi šis atvyko nuo Jonijos įlankos pakrantės. Atkeliavo etolietis Malis, brolis Titormo, kuris buvo stipriausias iš visų helėnų; vengdamas žmonių draugystės, jis buvo pasitraukęs į tolimiausią Etolijos vietovę. Iš Peloponeso atvyko Leokedas, Argo tirono Fidono sūnus — to Fidono, kuris peloponesiečiams buvo nustatęs matų sistemą ir labiausiai savavaliavo iš visų helėnų. Jis Olimpijoje buvo išvijęs elėjiečius rungtynių vadovus ir pats pasiėmęs vyriausiojo rungtynių teisėjo pareigas. Be jo sūnaus, atvyko iš Trapezunto arkadas Amiantas, Likurgo sūnus, ir azenietis Lafanas, Euforiono sūnus, iš Peono polio (tas Euforionas, kaip pasakoja arkadai, buvo priėmęs Dioskūrus ir nuo to laiko maloniai priiminėdavęs visus pas jį užklystančius pakeleivius), taip pat elėjietis Onomastas, Agėjo sūnus. Šitie atvyko iš paties Peloponeso. Iš Atėnų atkeliavo Megaklis, sūnus to Alkmeono, kuris buvo nuvykęs pas Krezą, ir Hipoklidas, Tisandro sūnus, pagarsėjęs tarp atėniečių turtais ir grožiu. Iš tais laikais klestinčios Eretrijos atvyko Lisanijas — tik jis vienas iš Eubojos salos. Iš Kranono, esančio Tesalijoje, atkeliavo skopadas[64] Diaktoridas, o iš Molosijos — Alkonas.

128. Šitiek buvo jaunikių. Atvykus jaunikiams paskirtąją dieną, Klistenis pirmiausia išklausinėjo kiekvieną apie jo giminę, o paskui laikė pas save ištisus metus ir tyrinėjo kiekvieno narsumą, polinkius, išsilavinimą ir būdą. Dėl to jis su kiekvienu bendravo — tai atskirai, tai su visais kartu. Jaunesniuosius jaunikius net vesdavosi į gimnastikos pratybas, o labiausiai juos stebėdavo per bendrus pokylius, nes visą tą laiką, kol pas jį buvo, puikiai juos vaišino. Iš visų jaunikių jam labiausiai patiko tie, kurie buvo atvykę iš Atėnų, o iš jų — Tisandro sūnus Hipoklidas, tiek dėl narsumo, tiek dėl giminystės su Korinto kipselidais.

129. Pagaliau kai atėjo vestuvių diena ir reikėjo paskelbti išsirinktą žentą, Klistenis įsakė paaukoti 100 jaučių ir iškėlė vaišes ne tik jaunikiams, bet ir visiems sikioniečiams. Po vaišių įvyko jaunikių muzikos ir improvizuoto sąmojo varžybos. Labiausiai visus žavėjo Hipo-

klidas, kuris liepė fleitininkui groti šokį, o užgrojus ėmė šokti. Jis šoko taip, kaip jam patiko. Bet Klistenis į tą šokį žiūrėjo šnairomis. Paskui, šiek tiek atsikvėpęs, Hipoklidas liepė atnešti stalą. Pastačius stalą, jis užsilipo, pirmiausia šoko lakoniškus, o paskui — atiškus šokius. Pagaliau įsirėmė galvą į stalą ir ėmė mataruoti kojomis. Kol Hipoklidas šoko pirmą ir antrą šokį, Klistenis, piktindamasis jo šokimu ir nekuklumu, negalvojo jo rinktis žentu, tačiau valdėsi, nenorėdamas rodyti savo nepasitenkinimo. Bet kai pamatė jį kojomis mataruojantį, nebeištvėrė ir pasakė: „O Tisandro sūnau, tu prašokai savo vestuves.“ Hipoklidas į tai atsakė: „Hipoklidui tai vis tiek.“ Nuo šiol šis posakis tapo priežodžiu.

130. Tada Klistenis nutildė visus ir šitaip pasakė: „Mano dukters jaunikiai, aš esu jumis visais patenkintas ir jeigu galėčiau, visiems norėčiau padaryti malonumą, neišskirdamas nė vieno iš jūsų ir neatstumdamas kitų. Bet aš turiu išrinkti tik vienai dukrai, taigi negaliu visų patenkinti. Tad duodu visiems tiems, kuriems bus atsakyta, dovanų po vieną sidabro talentą už tai, kad mane pagerbė prašydami dukters ir kad buvo išvykę iš savo namų. O Megakliui, Alkmeono sūnui, atiduodu pagal Atėnų papročius dukterį Agaristę už žmoną.“ Kadangi Megaklis sutiko tuoktis su Agariste, tai vedybų [klausimas] tuo ir buvo išspręstas.

131. Štai tokios buvo jaunikių varžybos ir taip pagarsėjo alkmeonidai visoje Heladoje. Iš tų vedybų gimė Klistenis, kuris atėniečius iš naujo suskirstė filėmis ir įvedė demokratiją. Jis buvo pavadintas savo senelio sikioniečio vardu. Megakliui gimė ir kitas sūnus — Hipokratas, o iš Hipokrato — kitas Megaklis ir kita Agaristė, pavadinta Klistenio dukters vardu. Ji ištekėjo už Arifrono sūnaus Ksantipo ir, būdama nėščia, susapnavo, kad pagimdė liūtą: po kelių dienų ji pagimdė Ksantipui Periklį[65].

132. Po pergalės ties Maratonu Miltaidas, jau ir prieš tai buvęs garsus Atėnuose, dabar ypač pagarsėjo. Jis paprašė atėniečių duoti jam 70 laivų, kariuomenės ir pinigų nesakydamas, į kurią šalį ketina žygiuoti, o tik tvirtindamas juos praturtinsiąs, jeigu jo paklausysią: mat vesiąs juos į tokią šalį, iš kurios lengvai parsigabensią

daug aukso. Šitaip sakydamas, jis prašė laivų, o atėniečiai, pasitikėdami tais pažadais, jam jų davė.

133. Paėmęs kariuomenę, Miltiadas nuplaukė į Paro salą ir apkaltino pariečius, esą jie pirmieji kartu su persais plaukę trijera į Maratoną. Tai buvo tik dingstis, o iš tikrųjų Miltiadas buvo piktas ant pariečių už tai, kam Tisijo sūnus Lisagoras, kilimo parietis, buvo jį apšmeižęs persui Hidarnui. Atvykęs į salą, Miltiadas apgulė pariečius, suvarė juos į polį ir, nusiuntęs šauklį, pareikalavo 100 talentų grasindamas, kad jeigu jam neduosią, tol neatsitrauksiąs, kol juos paimsiąs. O pariečiai nė nemanė Miltiadui duoti pinigų ir tik rūpinosi polio apsauga. Jie ir šiaip visko prisigalvojo, ir naktimis dvigubai paaukštindavo tas sienų vietas, kurios, puolant priešui, pasirodydavo esančios silpnesnės.

134. Iki čia visi helėnai vienodai pasakoja. Toliau jau tik pariečiai tvirtina, jog štai kaip atsitikę: Miltiadui nežinant, ką daryti, atėjusi pas jį pasikalbėti į nelaisvę paimta moteris vardu Tima, gimusi Paro saloje, požeminių dievų šventikė. Atėjusi pas Miltiadą, ji jam patarusi: jeigu jis labai norįs paimti Parą, turįs daryti tai, ką ji liepsianti. Paskui ji davusi patarimą, o Miltiadas, užlipęs ant priešais polį dunksančios kalvos, peršokęs per tvorą, kuria buvo aptverta Įstatymų Davėjos Demetros šventovė. Kadangi vartų jis neįstengė atidaryti, tai peršoko per tvorą ir ėjo į šventyklą, ketindamas kažką ten daryti — ar paliesti kokį nepaliestiną daiktą, ar šiaip ką kita padaryti. Jau buvo priėjęs prie durų, tik staiga jį apėmė toks išgąstis ir nupurtė toks šiurpulys, kad apsisukęs grįžo tuo pačiu keliu, kuriuo buvo atėjęs. Šokdamas per tą tvorą, išsisukęs šlaunį ar, kaip kiti pasakoja, susižeidęs kelį.

135. Tada jis, sunkiai sirgdamas, išplaukė namo iš Paro nei neparūpinęs atėniečiams pinigų, nei neužkariavęs salos, tik veltui pragaišęs 26 dienas, laikydamas apgultą polį, ir nuniokojęs salą. Pariečiai, sužinoję, kad požeminių dievų šventikė Miltiadą vedė į šventovę, ir norėdami ją už tai nubausti, išsilaisvinę iš apgulties, nusiuntė [pasiuntinius] į Delfus paklausti, ar galima šventikę nužudyti už tai, kad ji priešams nurodė, kaip paimti tėvynę, ir kad Miltiadui atidarė šventyklą, į kurią vy-

rams draudžiama įeiti. Bet pitija neleido nubausti sakydama, jog ne Tima čia kalta, o Miltiadui buvo lemta blogai mirti, o šventikė pasirodė tik todėl, kad jį ištiktų nelaimė. Va kaip atsakė pariečiams pitija.

136. Atėniečiai grįžusį iš Paro Miltiadą traukė per dantį, o Arifrono sūnus Ksantipas patraukė jį į tautos teismą, reikalaudamas mirties bausmės už tai, kad šis apgavo tautą. Į teismą stojo pats Miltiadas, bet nesigynė, nes pūvanti koja neleido jam kalbėti — teisme dalyvavo gulėdamas lovoje. Už jį kalbėjo draugai, daug kartų primindami Maratono mūšį ir Lemno paėmimą: paimdamas tą salą, jis atkeršijęs pelazgams ir perdavęs Lemną atėniečiams. Tauta taip pat jį palaikė ir atleido nuo mirties bausmės, bet už tai, kad nusikalto poliui, priteisė jam sumokėti 50 talentų baudą. Po to, prasidėjus gangrenai ir ėmus pūti kojai, Miltiadas mirė, o 50 talentų sumokėjo jo sūnus Kimonas.

137. Lemną Miltiadas, Kimono sūnus, štai kaip paėmė: pelazgai iš Atikos buvo atėniečių išvyti — teisėtai ar neteisėtai, sunku pasakyti. Aš papasakosiu tik tai, ką girdėjau iš kitų. Pavyzdžiui, Hekatėjas, Hegesandro sūnus, savo pasakojimuose tvirtino, kad neteisėtai. Mat kai atėniečiai pamatę, kad Himeso papėdėje žemės plotas, kurį jie buvo pavedę pelazgams kaip atlyginimą už akropolio sienų pastatymą[66], yra gerai įdirbtas, nors anksčiau jis buvo blogas ir nieko nevertas, juos apėmęs pavydas ir noras tą žemę atsiimti. Todėl jie ir išvijię pelazgus taip ir nesugalvoję, kuo juos apkaltinti. O patys atėniečiai tvirtina, kad išvijię tuos teisėtai. Mat pelazgai, gyvendami Himeso papėdėje, išeidavę iš savo sodybų ir darydavę atėniečiams visokių skriaudų: atėniečių dukros nuolat eidavusios vandens prie vadinamojo Eneakrūno, nes tais laikais dar neturėję vergų nei jie, nei visi kiti helėnai. Kai tik ateidavusios, suįžūlėję pelazgai, su niekuo nesiskaitydami, jas prievartaudavę. Bet šito jiems negana buvę, nes kartą atėniečiai juos sugavę besiruošiant pulti Atėnus. Tačiau atėniečiai buvę tiek kilnesni už pelazgus, kad, sučiupę juos besikėsinančius, būtų galėję visus išžudyti, bet to nenorėję daryti ir tik įsakę jiems išsinešdinti iš šalies. Išsikraustę pelazgai užėmę daug kitų vietovių ir Lemno salą. Šitaip pasakoja atėniečiai, o anaip — Hekatėjas.

138. Gyvendami Lemne ir norėdami atėniečiams atkeršyti, be to, gerai žinodami atėniečių šventes, pelazgai, įsigiję penkiasdešimtirklių laivų ir padarę pasalą atėnietėms, švenčiančioms Artemidės šventę Braurone, daug jų pagrobė ir išplaukė atgal. Parsigabenę į Lemną, jie padarė jas savo sugulovėmis. Iš tų moterų gimė daug vaikų. Tuos vaikus jos išmokė atikiečių kalbos ir auklėjo pagal atėniečių papročius. Vaikai visai nenorėjo bendrauti su pelazgių vaikais. Jei pelazgės vaikas primušdavo kurį nors atėnietės vaiką, tuoj visi subėgdavo tam pagelbėti ir padėdavo vienas kitam.

Pagaliau atėniečių vaikai net tarėsi turį teisę valdyti pelazgių vaikus ir buvo už juos daug stipresni. Tai matydami, pelazgai pradėjo tartis, ką su tais vaikais daryti. Besvarstant juos apėmė baimė pagalvojus, kas bus, kai tie vaikai suaugs, jeigu jau dabar veikia sutartinai prieš tikrųjų pelazgių vaikus ir net mėgina juos valdyti. Todėl jie nutarė tuos atėniečių vaikus išžudyti. Taip ir padarė, išžudydami kartu su jais ir jų motinas. Dėl šitų ir dėl ankstesnių žudynių, kai lemnietės išžudė savo vyrus, kartu ir Toantą[67], visus baisius nusikaltimus helėnai vadina lemnietiškaisiais.

139. Išžudžiusiems savo vaikus ir žmonas pelazgams žemė pradėjo neduoti derliaus, žmonos gimdė, o ir kaimenės vedė vaikų mažiau negu anksčiau. Bado ir mažavaikystės kankinami, jie pasiuntė [pasiuntinius] į Delfus paklausti, kaip išsivaduoti iš tų nelaimių. Pitija įsakė už atėniečiams padarytus nusikaltimus atlikti tokią bausmę, kokią patys atėniečiai nurodys. Tada pelazgai kreipėsi į atėniečius, pažadėdami atsilyginti už visas jiems padarytas skriaudas. Atėniečiai pritanėjyje kuo puikiausiai paklojo lovą, o šalia jos pastatė visokiomis gėrybėmis apkrautą stalą ir pelazgams liepė atiduoti jiems savo žemę, lygiai tokią pat puikią. Pelazgai į tai tuoj atsakė: „Kai laivas, borėjui pučiant, per vieną dieną atplauks iš jūsų šalies į mūsų, tada mes jums atiduosime savo žemę.“ Taip jie pasakė žinodami, kad tai neįmanoma, nes Atika yra toli į pietus nuo Lemno. Štai šitaip tada atsitiko.

140. Po daugelio metų, kai Helesponto Chersonesas pateko į atėniečių rankas, Miltiadas, Kimono sūnus, pu-

čiant etesijams, atplaukė laivu iš Chersonese esančio Elejunto į Lemną ir įsakė pelazgams išsinešdinti iš Lemno salos, priminęs jiems orakulo ištarmę, kurią pelazgai nesitikėjo kada nors išsipildysiant. Hefaistopoliečiai paklausė, o miriniečiai nepripažino Chersonesą esant Atikos žemę. Todėl Miltiadas juos apgulė ir laikė apgulęs tol, kol ir jie pasidavė. Šitaip įsigijo Lemną atėniečiai ir Miltiadas.

SEPTINTOJI KNYGA

POLIMNIJA

1. GAVĘS ŽINIĄ APIE MARATONO MŪŠĮ, KARALIUS DARIJUS, HISTASPO SŪNUS, JAU IR PRIEŠ TAI BŪDAMAS ĮSIRDĘS ANT ATĖNIEČIŲ UŽ ĮSIVERŽImą į Sardus, dar labiau supyko ir dar labiau pasiryžo žygiuoti į Heladą. Tuojau jis išsiuntinėjo pasiuntinius į polius su įsakymu visiems rengti kariuomenę, liepdamas duoti jos daug daugiau, negu anksčiau jie duodavo, paruošti karo laivus, maisto atsargas, arklius ir krovininius laivus. Dėl tų įsakymų trejus metus buvo sujudusi visa Azija. Žygiui į Heladą rinkosi ir rengėsi geriausi vyrai. Ketvirtaisiais metais sukilo prieš persus Kambizo pavergtieji egiptiečiai. Tada Darijus dar uoliau ėmė ruoštis karui prieš abejus.

2. Rengiantis jam žygiuoti į Egiptą ir prieš Atėnus, jo sūnūs labai susiginčijo dėl valdžios, nes pagal persų paprotį Darijus privalėjo prieš išvykdamas į žygį paskirti sosto įpėdinį. Jis iki tapdamas karaliumi turėjo tris sūnus nuo ankstesniosios žmonos, Gobrijo dukters, o tapęs valdovu, nuo Kyro dukters Atosos — dar keturis. Iš ankstesniosios žmonos sūnų vyriausias buvo Artobazanas, o iš vėlesniosios — Kserksas. Būdami ne tos pačios motinos, sūnūs tarp savęs ginčijosi. Artobazanas tvirtino turįs teisę į sostą todėl, kad yra iš visų Darijaus sūnų vyriausias ir kad pagal visų tautų papročius valdžia atitenka vyriausiajam, o Kserksas,— kad jis yra Kyro dukters Atosos vaikas ir kad Kyras persus išlaisvino.

3. Darijus dar nebuvo galutinai apsisprendęs, kai į Sūzus atvyko Aristono sūnus Demaratas, netekęs Spartoje karaliaus valdžios, o ir pats savo noru pasirinkęs ištrėmimą iš Lakedemono. Sklinda gandas, jog šis vyras, sužinojęs apie tą Darijaus sūnų ginčą, nuėjęs pas Kserksą ir pataręs jam, šalia jo turimų įrodymų, pridurti dar tai, kad jis esąs gimęs tada, kai Darijus jau buvo karalius, o Artobazanas gimė Darijui dar esant ne valdžios žmogumi, todėl būtų visai nesuprantama ir neteisinga, kad kas nors kitas, o ne jis, perimtų karaliaus valdžią. Juk ir Spartoje, kalbėjo toliau Demaratas, yra įstatymas, kad

jeigu karalius turėjo sūnų dar prieš tapdamas karaliumi, o karaliaujant jam vėl gimsta sūnus, tai šiam vėlesniajam atitenka karaliaus valdžia. Kserksas pasinaudojo tuo Demarato patarimu, o Darijus pripažino jo įrodymus teisingais ir paskyrė jį įpėdiniu[1]. Bet man atrodo, kad ir be šito Demarato patarimo Kserksas būtų tapęs karaliumi, nes Atosa buvo visagalė.

4. Paskyręs persų karaliumi Kserksą, Darijus ruošėsi žygiui. Bet praėjus metams po šito įvykio ir po Egipto sukilimo, atsitiko taip, kad Darijus pačiame rengimosi įkarštyje mirė karaliavęs iš viso 36 metus[2]. Taigi jam neteko nubausti nei sukilusių egiptiečių, nei atėniečių.

5. Mirus Darijui, valdžia perėjo į jo sūnaus Kserkso rankas. Iš pradžių Kserksas visiškai nebuvo linkęs žygiuoti į Heladą ir ruošėsi bei rinko kariuomenę tik Egiptui malšinti. Bet pas jį gyveno Mardonijas, Gobrijo sūnus, Kserkso pusbrolis, Darijaus sesers sūnus. Jis turėjo labai didelę įtaką Kserksui ir dažnai jam šitaip sakydavo: „Valdove, negerai, kad atėniečiai, padarę tiek blogo persams, liks nenubausti už savo nusikaltimus. Pirmiausia tu įvykdyki tai, ką dabar rengi, o paskui, nubaudęs įžūlųjį Egiptą, žygiuok į Atėnus, kad apie tave ir žmonės gerai kalbėtų, ir ateityje visi bijotų įžengti į tavo žemes.“ Tai buvo keršto [padiktuoti] žodžiai. Norėdamas šiuos žodžius sustiprinti, Mardonijas tvirtino, jog Europa yra labai graži, jog joje auga įvairiausi vaismedžiai, jog žemė ten labai derlinga ir todėl ji verta, kad tik karalius ją įsigytų.

6. Taip kalbėjo Mardonijas, trokšdamas visokių naujumų ir norėdamas pats pasidaryti Helados valdytoju. Ilgainiui jis pasiekė, ko norėjo, ir prikalbėjo Kserksą vykdyti jo norus. Jam pagelbėjo ir kai kurios kitos aplinkybės. Antai iš Tesalijos atvyko aleuadų pasiuntiniai kviesti karaliaus žygiuoti į Heladą, pažadėdami jam tame žygyje padėti. (Aleuadai buvo Tesalijos karaliai.) Panašiai kaip aleuadai kalbėjo ir pabėgę į Sūzus peisistratidai ir, be to, teikė karaliui dar ir kitokių didelių vilčių. Mat tie peisistratidai su savimi buvo atsigabenę atėnietį Onomakritą, orakulų aiškintoją, sutvarkiusį Musėjo[3] orakulų [pranašystes]. Jau anksčiau jie buvo susitaikę su Onomakritu. Mat Peisitrato sūnus Hiparchas jį buvo išvijęs iš Atėnų po to, kai hermionietis Lasas jį sugavo be-

įterpiant į Musėjo orakulų [pranašystes] pranašavimą, jog netoli Lemno esančios salos išnyksiančios po vandeniu. Dėl to jį išvijo Hiparchas, o anksčiau juo labai pasitikėdavo. Dabar Onomakritas atvyko į Sūzus kartu su peisistratidais, o tie apie jį papasakojo nuostabių dalykų. Todėl, atėjęs pas karalių, Onomakritas kiekvieną kartą pasakydavo kokio nors orakulo [pranašystę]. Jei kuris orakulas pranašaudavo barbarams nelaimes, tą jis nuslėpdavo, o sakydavo tik tas pranašystes, kurios žadėjo persams pasisekimą, pavyzdžiui, kad per Helespontą turįs pertiesti tiltą persas, kad bus žygis į Heladą. Šitaip vertė karalių žygiuoti Onomakritas su savo orakulais, o peisistratidai ir aleuadai — su savo patarimais.

7. Kai Kserksas pasiryžo žygiuoti į Heladą, antraisiais metais po Darijaus mirties jis pirmiausia išžygiavo prieš sukilusius egiptiečius. Juos nugalėjęs ir visame Egipte įvedęs sunkesnį režimą, negu Darijaus laikais, tą kraštą pavedė valdyti savo broliui Achemenui, Darijaus sūnui. Vėliau tą Achemeną, valdantį Egiptą, nužudė libis Inaras, Psameticho sūnus[4].

8. Sutramdęs Egiptą ir ketindamas žygiuoti į Atėnus, Kserksas sušaukė į nepaprastą susirinkimą kilmingiausius persus, norėdamas sužinoti jų nuomonę ir savąją visiems pasakyti. Šiems susirinkus, jis taip prabilo: „Persai, aš neįvedu jums šito papročio kaip naujo, o tik naudojuosi juo kaip paveldėtu. Mat, kaip pasakoja seni žmonės, nuo to laiko, kai Kyras atėmė iš medų valdžią ir nugalėjo Astiagą, mes dar nesame ramiai gyvenę, bet kadangi dievas mums taip nurodo, tai, ir mums patiems jo valios klausant, daug kas išeina į gera. Kokias tautas užkariavo ir prisijungė Kyras, Kambizas ir mano tėvas Darijus, nėra reikalo pasakoti, nes jūs tai gerai žinote. O aš, kai tik gavau sostą, visą laiką rūpinausi nesumenkinti protėvių garbės ir ne mažiau iškelti persų galybę negu jie. Tuo rūpindamasis, supratau, kad mes galime įsigyti ir didelę šlovę, ir šalį, ne mažesnę už tą, kurią dabar turime, ne blogesnę, o geresnę ir derlingesnę, be to, atkeršyti už [mums] padarytus nusikaltimus. Todėl jus čia ir susikviečiau papasakoti, ką ketinu daryti. Taigi aš rengiuosi nutiesti tiltą per Helespontą ir žygiuoti su kariuomene per Europą į Heladą atkeršyti atėniečiams už tai, ką jie yra padarę persams ir mano tėvui. Jūs matėte,

kad jau ir mano tėvas Darijus rengėsi žygiuoti prieš tuos žmones, bet mirė ir negalėjo nubausti kaltininkų. Todėl aš, kovodamas ir už jį, ir už visus persus, tol nepadėsiu ginklų, kol paimsiu ir sudeginsiu Atėnus, kurie ir man, ir mano tėvui yra padarę daug bloga. Pirmiausia jie, atvykę į Sardus su mano vergu miletiečiu Aristagoru, padegė šventoves ir dievų giraites[5]. O ką jie vėliau padarė mums, kai, Dačio ir Artafreno vadovaujami, mūsiškiai išlipo jų žemėje, jūs visi gerai žinote. Todėl aš ir ryžausi prieš juos žygiuoti. Be to, štai kokios naudos tikiuosi iš to žygio: jei užkariausime atėniečius ir jų kaimynus, gyvenančius frygo Pelopo[6] žemėje, tai persų šalies ribas pastumsime iki Dzeuso eterio[7]. Saulė daugiau nematys jokios žemės, kuri būtų mūsų šalies kaimynė, nes, jūsų padedamas, visas šalis sujungsiu į vieną ir pereisiu per visą Europą. Mat jeigu užkariausime tuos, kuriuos čia minėjau, tai, kiek žinau, neliks nė vieno polio, nė vienos tautos, kuri drįstų prieš mus stoti į kovą. Taip mes uždėsime vergijos jungą ir tiems, kurie yra mums nusikaltę, ir visai nekaltiems. O jūs man įsiteiksite štai kaip elgdamiesi: kai nurodysiu laiką, kada reikės susirinkti, kiekvienas iš jūsų turės atvykti kuo skubiausiai. Tas, kuris atvyks su geriausiai paruošta kariuomene, gaus iš manęs dovanų, mūsų nuomone, garbingiausių. Taip jūs turėsite padaryti. Bet kad neatrodytų, jog čia yra tik mano asmeniškas reikalas, aš pavedu jums jį apsvarstyti ir liepiu kiekvienam iš jūsų tuo klausimu pasisakyti."

9. Po jo kalbėjo Mardonijas: „O valdove, tu esi geriausias ne tik iš tų persų, kurie buvo, bet ir iš tų, kurie dar bus. Juk tu ir šiaip geriausiai bei teisingiausiai kalbėjai, ir neleisi Europoje gyvenantiems jonėnams iš mūsų tyčiotis, nes jie yra mūsų neverti. Juk būtų baisu, jei mes, pavergę sakus, indus, etiopus, asirus[8] ir daug kitų galingų tautų, nieko blogo persams nepadariusių, o vien tik norėdami padidinti savo galybę, paliksime nenubaustus helėnus, padariusius mums daug žalos. Argi mes jų bijome? Nejaugi baiminamės jų skaičiaus ar turtų gausybės? Juk mes žinome jų kovinį pajėgumą, žinome, kad jų pajėgos silpnos. Mes esame pavergę jų sūnus, kurie gyvena mūsų šalyje ir vadinasi jonėnais, dorėnais ir eoliečiais. Aš ir pats jau su jais susipažinau, kai, tavo tėvo liepiamas, žygiavau prieš juos: nuėjau iki Makedonijos, nedaug trūko

iki pačių Atėnų, ir niekas iš jų nestojo kovoti prieš mus. Nors helėnai, kiek girdėjau, yra pratę kvailiausiai stoti į kovą — iš nežinojimo ir nesupratimo. Paskelbę vieni kitiems karą, jie pasirenka gražiausią ir lygiausią vietą ir ten kovoja taip, kad ir nugalėtojai pasitraukia iš kautynių su dideliais nuostoliais, o apie nugalėtuosius nėra ką ir sakyti — jie visi žūva. O juk jie, kalbėdami ta pačia kalba, galėtų naudotis šaukliais bei pasiuntiniais ir per juos arba kokiu kitu būdu išspręsti ginčus, tik ne karu. O jeigu jau būtinai reikėtų vieniems su kitais kovoti, tai turėtų abeji išsirinkti tokią vietą, kur juos būtų sunkiausia įveikti, ir ten išmėginti priešą. Bet helėnai, taip neprotingai elgdamiesi, man nužygiavus iki Makedonijos, nesiryžo prieš mane stoti į kovą. O prieš tave, o karaliau, argi kas išdrįs stoti, kai vesiesi tokią Azijos galybę ir visą laivyną? Man atrodo, kad helėnai nebus tokie drąsūs. O jeigu apsirinku taip manydamas ir jie per savo neišmanymą mėgintų su mumis kariauti, tai sužinotų, kad mes esame visų stipriausi. Taigi reikia viską išmėginti. Juk savaime niekas žmonėms nepasidaro, o tik mėginant."

10. Taip pakalbėjęs ir palaikęs Kserkso užmačias, Mardonijas nutilo. Kitiems persams tylint ir nedrįstant pasakyti priešingos nuomonės, Histaspo sūnus Artabanas, Kserkso dėdė,— dėl to toks drąsus — šitaip pasakė: „O karaliau, nepasakę priešingos nuomonės, negalėsime pasirinkti geriausios, reikės tenkintis ta, kuri buvo pasakyta. O jeigu pasakysime priešingų nuomonių, galėsime pasirinkti. Juk ir gryno aukso, [paėmę jį] vieną, mes negalime pažinti. Tik greta patrynę į kokį kietą daiktą kitą auksą, įsitikiname, kuris iš jų grynesnis. Aš jau ir tavo tėvui, mano broliui Darijui, nepatariau žygiuoti prieš skitus — žmones, kurie neturi jokių miestų[9]. Bet jis, tikėdamasis pavergsiąs klajoklius skitus, manęs nepaklausė ir išžygiavęs grįžo netekęs daug, be to, gerų, karių. O tu, o karaliau, rengiesi žygiuoti prieš vyrus, daug geresnius negu skitai. Jie juk laikomi narsiausiais ir sausumoje, ir jūroje. Bus teisinga, kad tau pasakysiu, kodėl reikia ypač jų bijoti. Tu sakai, kad pastatysi tiltą per Helespontą ir žygiuosi per Europą į Heladą. Gali atsitikti taip, kad pralaimėsi arba sausumoje, arba jūroje, arba ir vienur, ir kitur. Mat kalbama, kad jie yra labai karingi. Ir tikrai apie jų karingumą galima spręsti iš to, jog tik

vieni atėniečiai sunaikino į Atiką įsiveržusią Dačio ir Artafreno kariuomenę. Tegu jie ir nelaimės abiejose vietose, bet jeigu jie puls laivus ir, nugalėję jūrų kautynėse, nuplauks į Helespontą ir išardys tiltą, tada, karaliau, bus baisu. Aš taip samprotauju ne kokiais asmeniškais sumetimais vadovaudamasis, o tik prisimindamas, kokia didelė nelaimė vos neištiko mūsų tada, kai tavo tėvas, pastatęs tiltą per Trakijos Bosporą ir Istro upę, perėjo į skitų kraštą. Tada skitai visaip prašė jonėnų, kuriems buvo pavesta saugoti tiltą, išardyti perėją per Istrą. Jei tada Mileto tironas Histijėjas būtų paklausęs kitų tironų nuomonės ir nebūtų jai pasipriešinęs, tai persų galybė būtų žlugusi. Juk tiesiog baisu pasakyti, visas karaliaus likimas priklauso nuo vieno žmogaus[10]! Taigi nenorėk patekti į tokį pavojų, kai nėra būtino reikalo, ir paklausyk manęs: šitą susirinkimą dabar paleisk, o pats, kada norėsi, apsvarstyk vienas visą padėtį ir paskui paskelbk tokį sprendimą, kuris tau svarstant pasirodys geriausias. Gerą sprendimą aš laikau didžiausiu dalyku. Net ir tuo atveju, kai įvyksta priešingai, vis tiek sprendimas lieka nė kiek ne blogesnis, ir tik atsitiktinumas neleidžia jo įgyvendinti. O jei bus netikęs sprendimas, tai net jei ir laimė jį lydėtų, vis tiek tai bus tik laimingas atsitiktinumas, o pats sprendimas bus blogas. Juk matai, kad dievas trenkia į aukštesnius gyvūnus ir neleidžia jiems puikuotis, o mažieji jo neerzina, matai, kaip žaibas trenkia visada į aukščiausius namus ir medžius. Taip ir didelę kariuomenę gali sunaikinti maža kariuomenė, ir štai kokiu būdu: jeigu dievas iš pavydo ant jos užleidžia laimę arba perkūną, tai kariuomenė negarbingai žūva. Mat dievas niekam neleidžia didžiuotis, tik sau. Paskubėjus viskas ima nesisekti, ir dėl to paprastai ištinka didelės nelaimės, o laukimas duoda naudą, kuri iš karto nepastebima, bet vėliau paaiškėja. Tai šitaip aš patariu tau, o karaliau. O tu, Gobrijo sūnau Mardonijau, liaukis niekingai kalbėjęs apie helėnus, nes jie to nėra verti. Šmeiždamas helėnus, tu kurstai karalių žygiuoti prieš juos. Aš matau, kad visaip stengiesi tai pasiekti. Taip neturi įvykti. Mat šmeižtas yra didžiausia blogybė, nes čia [dalyvauja] du skriaudėjai ir vienas skriaudžiamasis. Šmeižikas kaltas todėl, kad kaltina žmogų už akių. Kitas daro skriaudą to šmeižto klausydamas iš karto, neištyręs viso

reikalo o šmeižiamasis kenčia dvigubai: nuo vieno už tai, kad yra šmeižiamas, o nuo kito,— kad laikomas blogu žmogumi. O jeigu jau iš tikrųjų reikia žygiuoti prieš tuos žmones, tegu bus taip, bet pats karalius tegu lieka Persijoje, o mudu užstatykime savo vaikus įkaitais: žygiuok tu vienas, pasirinkęs vyrus, kuriuos tik norėsi, ir [paėmęs] kariuomenę kokio tik norėsi didumo. Ir jeigu žygis karaliui pasibaigs taip, kaip tu sakai, tegu bus nužudyti mano vaikai, o su jais ir aš pats. O jeigu bus taip, kaip aš sakau, tegu tas pat atsitiks su tavo vaikais, o su jais — ir tau pačiam, jei tik gyvas grįši. Jeigu su tuo nesutinki ir vis tiek nori vesti kariuomenę į Heladą, tai aš sakau, kad ne vienas čia likęs persas išgirs, jog Mardonijas, padaręs daug blogo persams, yra paukščių ir šunų draskomas[11] kur nors atėniečių ar lakedemoniečių žemėje, jeigu ne anksčiau kur nors kelyje, ir tada tu žinosi, prieš kokius vyrus patari karaliui žygiuoti."

11. Taip kalbėjo Artabanas, o Kserksas užpykęs šitaip pasakė: „Artabanai, tu esi mano tėvo brolis. Tatai tave saugo nuo bausmės, vertos už tokius tuščius žodžius. Bet aš tau padarysiu štai kokią negarbę už tai, kad esi nenarsus ir bailys: tu nežygiuosi su manimi į Heladą, liksi čia su moterimis. Aš ir be tavęs įvykdysiu tai, apie ką kalbėjau. Mat nebūčiau Darijaus sūnus, Histaspo vaikaitis, Arsamo, Ariaramno, Teispo, Kyro, Kambizo, Teispo, Achemeno palikuonis, jeigu atėniečiams neatkeršysiu. Juk aš gerai žinau, kad jeigu juos paliksime ramybėje, tai jie mums neduos ramybės ir tikriausiai žygiuos į mūsų šalį. Kad taip bus, galima spręsti iš to, ką jie yra padarę, kai įsiveržė į Aziją ir sudegino Sardus. Todėl nei vieni, nei kiti negalime trauktis: turime arba juos pulti, arba patiems būti jų užpultiems ir arba mes tapsime helėnų valdiniais, arba jie — persų. Ši neapykanta nežino vidurio. Taigi būtų teisingiausia, kad mes atkeršytume už tai, ką bloga iš jų esame patyrę, ir tada aš pats galėčiau patirti visus karo baisumus, žygiuodamas prieš tuos žmones, kuriuos frygas Pelopas, mano protėvių vergas, taip smarkiai pavergė, kad net šiandien ir patys žmonės, ir jų žemė vadinami to užkariautojo vardu."

12. Šitaip pasibaigė pasitarimas. Po to užėjo naktis, ir Kserksui parūpo Artabano nuomonė. Naktį jis viską apgalvojo ir nutarė, kad žygis į Heladą jam visai nenau-

dingas. Padaręs šitokią išvadą, jis užmigo. Tada, kaip pasakoja persai, Kserksas išvydo šit kokį sapną: jis susapnavo, kad prie jo atsistojo didelis gražus vyras ir prabilo: „Ar jau pakeitei savo nutarimą, o perse, ir nemanai žygiuoti į Heladą, nors anksčiau liepei persams rinkti kariuomenę? Negerai darai šitaip keisdamas savo nuomonę, ir aš tau nepritariu. Ką dieną nutarei daryti, tuo keliu ir eiki.“

13. Tai pasakęs, jis, kaip Kserksui pasirodė, nuskridęs. Išaušus dienai, Kserksas visai nekreipė dėmesio į sapną, o susišaukęs tuos pačius persus, kaip ir anksčiau, šitaip jiems pasakė: „Persai, atleiskite man, kad taip greit keičiu savo nuomonę. Mat mano protas dar nėra pakankamai subrendęs, be to, tie, kurie kursto į žygį, nė trupučio neatstoja. Kai išgirdau Artabano nuomonę, iš jaunystės įkarščio tuojau užsidegiau ir pasakiau senesniam žmogui blogesnius žodžius negu reikia. Bet dabar prisipažįstu klydęs ir sutinku su Artabano nuomone. Taigi aš pakeičiau nutarimą ir, būkite ramūs, į Heladą nežygiuosiu.“

14. Tai išgirdę, persai nudžiugo ir dėkingi puolė prieš jį ant žemės. Bet atėjus nakčiai, vėl tas pats vaiduoklis miegančiam Kserksui pasakė: „O Darijaus sūnau, nejaugi tikrai atsakei persams žygį visai nesiskaitydamas su mano žodžiais? Lyg iš visai niekingo žmogaus juos būtum girdėjęs. Taigi žinok, jeigu tuojau nežygiuosi, tai va kas tau atsitiks: kaip per trumpą laiką tu pasidarei didelis ir galingas, taip greitai vėl būsi pažemintas“.

15. Išsigandęs sapno, Kserksas pašoko iš miego ir nusiuntė pasiuntinį pašaukti Artabano. Kai jis atėjo, Kserksas tarė: „Artabanai, aš tada pasielgsiu neprotingai, kai už tavo gerą patarimą tave išplūdau. Bet vėliau to gailėjausi ir supratau, kad turiu klausyti tavo patarimo. Tačiau aš negaliu taip daryti, nors ir labai norėčiau. Mat po to, kai pagal tavo nuomonę pakeičiau sprendimą, sapne mane pradėjo lankyti vaiduoklis, kuris jokiu būdu neleidžia man to daryti, o dabar net grasino prieš išnykdamas. Jeigu tą sapną siunčia dievas ir jeigu jis yra palankus tam žygiui į Heladą, tai tas pats vaiduoklis su tais pačiais įsakymais atskris ir pas tave. Aš manau, kad taip atsitiks, jei apsivilksi mano drabužiais, atsisėsi į mano sostą ir paskui miegosi mano lovoje.“

16. Taip pasakė Kserksas. Artabanas iš pradžių nenorėjo paklausyti, nes manė esąs nevertas sėsti į karaliaus sostą, bet pagaliau verčiamas sutiko ir šitaip pasakė: „Manau, kad lygiai svarbu būti protingam ir klausyti kito protingų patarimų. Tu turi abi šias savybes, bet tave klaidina bendravimas su blogais žmonėmis — lygiai kaip jūrai, kuri yra žmonėms visų naudingiausia, smarkūs vėjai, kaip sakoma, įsisiautėję neleidžia rodyti gerų gamtinių savybių. Man buvo liūdna ne tiek dėl tavo piktų žodžių, kiek todėl, kad iš dviejų persams pasakytų nuomonių, kurių viena skatina išdidumą, o kita jį slopina ir tvirtina, jog bloga kurstyti sielą norėti daugiau įsigyti ir nesitenkinti tuo, ką turi,— kad iš tų dviejų pasakytų nuomonių tu pasirinkai blogesniąją ir sau, ir persams. Dabar, kai pasirinkai geresniąją nuomonę ir atšaukei žygį į Heladą, sakai, kad tave lanko kažkurio dievo siųstas vaiduoklis ir neleidžia tau atsisakyti to žygio. Bet tai, o vaike, ne dievo darbas. Aš esu už tave daug senesnis, todėl tau paaiškinsiu, kas yra tie sapnai, kuriuos paprastai regi žmonės: paprastai mes sapnuojame tai, apie ką mąstome dieną. O mes šiomis dienomis kaip tik buvome užsiėmę tuo karo žygiu. O jeigu sapnas nėra toks, kaip aš aiškinu, ir jame yra kažkas dieviška, tai tu viską pasakei; tegul vaiduoklis ir man pasirodo su tais pačiais įsakymais, kaip ir tau. O jis turi man vis tiek pasirodyti — ar būsiu apsirengęs tavo drabužiais, ar savo, ar ilsėsiuos tavo lovoje, ar savo, jei tik jis apskritai nori pasirodyti. Juk tasai per miegą pasirodantis vaiduoklis, nesvarbu kas jis būtų, nėra toks kvailas, kad, mane matydamas, tik iš drabužių nuspręstų matąs tave. Gali būti, kad tas vaiduoklis su manimi visai nesiskaitys ir nutars, jog neverta man pasirodyti nei tada, kai būsiu su savo drabužiais, nei tada, kai būsiu su tavo, o pas tave lankysis. Šitai reikia ištirti. Mat jeigu jis ir toliau lankysis, tai aš būsiu tos nuomonės, kad jis dievybės siųstas. Jeigu tu esi šitaip nutaręs ir savo nutarimo nemanai keisti ir jeigu aš turiu atsigulti į tavo lovą, taip ir padarysiu, kad tik [jį] ir aš pamatyčiau. O iki tol laikysiuosi savo nuomonės."

17. Taip pasakęs, Artabanas ir padarė, kaip buvo liepta, tikėdamasis tuo įrodyti Kserkso nuomonės nepagrįstumą. Jis apsivilko Kserkso drabužiais, atsisėdo į ka-

raliaus sostą, o paskui atsigulė. Kai jis miegojo, apsilankė tas pats vaiduoklis, kuris ir Kserksą lankydavo, ir, atsistojęs prie Artabano galvūgalio, prabilo: „Ar tu esi tas, kuris, neva rūpindamasis Kserksu, jį atkalbinėja nuo žygio į Heladą? Bet šitai tau geruoju nesibaigs nei dabar, nei ateity, nes tu nori nukreipti į šalį tai, kas turi įvykti. O ką Kserksas patirs, jei nepaklausys, jam pačiam pasakyta.“

18. Taip vaiduoklis grasino Artabanui ir net, kaip jam atrodė, ketino karšta geležimi išdeginti akis. Smarkiai surikęs, jis pašoko iš lovos, atsisėdo šalia Kserkso, nupasakojo jam, ką regėjo, ir šitaip pasakė: „Aš, o karaliau, ne kartą matęs, kaip silpnieji sunaikino didelę galybę, nenorėjau leisti tau pasiduoti jaunystės įkraščiui, nes žinojau, kaip pražūtinga siekti didesnės galybės, prisimindamas ir tai, kuo baigėsi Kyro žygis prieš masagetus, turėdamas galvoje ir Kambizo žygį prieš etiopus, pagaliau ir pats žygiavau su Darijumi prieš skitus. Visa tai žinodamas, maniau, kad visi žmonės tave laikys laimingiausiu, jeigu taikiai gyvensi. Bet kadangi čia kažkokia dievybė įkalbinėja, be to, regis, helėnams dievai yra lėmę pražūtį, tai ir aš pakeičiu nuomonę ir pasisakau už žygį. Tu pranešk persams tai, ką liepia dievas, įsakyk jiems rengtis į žygį pagal tavo pirmąjį paliepimą. Daryk taip, kad, dievui leidus, nieko netrūktų tam žygiui pasiruošti.“ Taip jis kalbėjo, ir abu buvo sapno įkvėpti. Vos prašvitus, Kserksas davė įsakymą persams, o Artabanas, kuris tik vienas anksčiau atkalbinėjo nuo žygio, dabar aiškiai stengėsi jį paskubinti.

19. Apsisprendęs žygiuoti, Kserksas išvydo trečią sapną, kurį magai aiškino kaip pranašystę, jog Kserksas užvaldys visą žemę ir pavergs visus žmones. Tas sapnas buvo štai toks: Kserksas regėjo save apvainikuotą alyvų šakelėmis, ir tos šakelės dengusios visą žemę; paskui nuo galvos vainikas išnykęs. Taip aiškino magai tą sapną. O visi pas karalių susirinkę persai grįžo į savo valdas ir energingai ėmė vykdyti karaliaus įsakymą, kiekvienas norėdamas gauti žadėtąsias dovanas. Taip Kserksas rinko kariuomenę, nepraleisdamas nė vienos Azijos vietovės.

20. Kadangi, numalšinus Egiptą, ištisus ketverius metus Kserksas rengė kariuomenę ir visa tai, kas kariuomenei reikalinga, tai penktaisiais metais su didžiulėmis pa-

jėgomis patraukė į žygį[12]. Ši kariuomenė buvo didžiausia iš visų mums žinomų: palyginti su ja, atrodo niekinga ir Darijaus kariuomenė, žygiavusi prieš skitus, ir skitų kariuomenė, kai jie, vydamiesi kimerus, įsiveržė į medų šalį, užkariavo beveik visą aukštutinę Aziją ir ten apsigyveno — dėl to jiems Darijus norėjo vėliau atkeršyti,— ir atridų kariuomenė, kuri, sako, žygiavusi į Troją, ir misų bei teukrų pajėgos, su kuriomis jie dar prieš Trojos karą, persikėlę per Bosporą į Europą, buvo užkariavę visus trakus, nusileidę iki Jonijos įlankos ir į pietus nužygiavę iki Penijo upės[13].

21. Visi šie ir kiti karo žygiai nė iš tolo negali lygintis su šituo vienu žygiu. Juk iš tikrųjų nebuvo nė vienos tautos, kurios Kserksas tada nebūtų vedęs iš Azijos į Heladą. Juk kurios upės nepritrūko vandens geriant tai kariuomenei, išskyrus didžiąsias upes? Vienos tautos davė laivų, kitos — pėstininkų, dar kitos — arklių, vėl kitos, be kariuomenės, turėjo parūpinti laivų arkliams gabenti, dar kitos — duoti ilgųjų laivų tiltams statyti, pagaliau kitos — maisto ir krovininių laivų.

22. Kadangi pirmą kartą, plaukiant apie Atono kalną, laivynas patyrė baisių nuostolių, tai dabar trejus metus buvo darbuojamasi apie šį kalną: Chersoneso Elejunte stovėjo nuleidusios inkarus trijeros. Iš čia įvairiausių tautų kariai vyko prie Atono ir, botagais pliekiami, kasė perkasą; paskui juos pakeisdavo kiti. Buvo verčiami kasti tą kalną ir aplinkiniai gyventojai. Tiems darbams vadovavo Megabazo sūnus Buraras ir Artėjo sūnus Artachėjas, abu persai. Atonas — tai didelis ir pagarsėjęs kalnas, jis leidžiasi į jūrą; jame gyvena žmonės. Toje vietoje, kur jis baigiasi ties žemynu, susidaro lyg koks pusiasalis su maždaug 12 stadijų ilgio sąsmauka. Ta sąsmauka yra lyguma, nusėta nedidelėmis kalvomis, besitęsianti nuo jūros ties Akantu iki priešais esančios jūros ties Torone. Tame sąsiauryje, kuriuo baigiasi kalnas, yra helėnų gyvenamas polis Sanė. O už Sanės kalno pusėje yra šie poliai (juos persų karalius tada norėjo padaryti iš žemyno polių salos poliais): Dionas, Olofiksas, Akrotonas, Tisas, Kleonai. Tai tokie yra poliai Atone.

23. O kasė štai kaip: nužymėję virve tiesią liniją palei Sanės polį, barbarai pasidalijo tą visą juostą pagal tautas ir kasė. Kai jau buvo iškastas gilus griovys, kasė

tik tie, kurie stovėjo griovio dugne. Kiti iškastas žemes perdavinėjo tiems darbininkams, kurie stovėjo aukščiau jų ant laiptų. Šie vėl perdavinėjo tretiesiems, kol tokiu būdu žemės pasiekdavo viršuje stovinčiuosius. Tada tie jas nešė ir metė tolyn. Kitiems visiems kasėjams, išskyrus finikiečius, nuolat griūvančios kasamojo griovio sienos darė dvigubą darbą. Mat jie kasė tiek viršuje, tiek apačioje vienodo pločio griovį, todėl griuvimas buvo neišvengiamas. O finikiečiai, kaip visuose darbuose, taip ir čia pasirodė esą išradingi. Pasiėmę jiems atitekusį ruožą, kasė taip, kad griovio viršus buvo dvigubai platesnis negu reikėjo, o paskui, grioviui einant gilyn, jo plotis palaipsniui siaurėjo, ir pagaliau dugnas buvo tokio paties pločio, kaip ir visų kitų kasėjų. Šalia griovio esančioje pievoje finikiečiai atidarė turgų ir pardavinėjo prekes. Duoninius miltus jie gausiai tiekė iš Azijos.

24. Mano nuomone, Kserksas padarė šitą perkasą tik dėl savo išdidumo, nes norėjo parodyti ir savo galybę, ir palikti paminklą ateičiai. Juk būtų buvę galima be jokio vargo pervilkti laivus per sąsmauką, o jis tuo tarpu liepė iškasti jūros lygyje tokio pločio kanalą, kad dvi trijeros galėjo greta viena kitos plaukti irklais varomos. Toms pačioms tautoms, kurios kasė kanalą, buvo taip pat įsakyta pastatyti tiltą per Strimono upę.

25. Taip ruošėsi Kserksas. Finikiečiams ir egiptiečiams jis įsakė parūpinti tiltams papiruso ir baltojo lino[14] virvių ir padaryti kariuomenei maisto sandėlius, kad, žygiuojant į Heladą, nereiktų badauti nei kariuomenei, nei gurguolių gyvuliams. O tuos sandėlius liepė padaryti tik gerai ištyrus vietoves, kad kiekvienas būtų pačioje patogiausioje vietoje. Dėl to jis įsakė tautoms iš įvairių Azijos vietų gabenti maistą į tuos sandėlius laivais ir plaustais. Daugiausia buvo nugabenta į Leukė Aktę Trakijoje, kiti gabeno į perintiečių Tirodizą, kiti — į Doriską, dar kiti — į Ejoną, esantį prie Strimono upės; kitiems buvo liepta gabenti į Makedoniją.

26. Kol šie žmonės buvo užsiėmę tuo darbu, visa susirinkusi pėstininkų kariuomenė, išėjusi iš Kapadokijoje esančios Kritalos, kartu su Kserksu išžygiavo į Sardus. Į Kritalą buvo įsakyta susirinkti visai sausumos kariuomenei, kuri turėjo žygiuoti kartu su pačiu Kserksu. Kas iš vadų atvyko su geriausiai paruošta kariuomene ir už tai

gavo karaliaus pažadėtąsias dovanas, aš nežinau. Man iš viso neaišku, ar ten buvo sprendžiamas tas klausimas. Persikėlusi per Halio upę, ši kariuomenė įžygiavo į Frygiją ir, per ją keliaudama, atėjo į Kelenus, kur trykšta Meandro upės šaltiniai ir teka dar kitos upės, ne mažesnės už Meandrą, vadinamos Katarektu, ištekančiu iš tos pačios Kelenų [turgaus] aikštės ir įsiliejančiu į Meandrą. Toje aikštėje kabo silėno Marsijo oda[15]. Frygai pasakoja, kad Apolonas nudyręs jam odą ir ten pakabinęs.

27. Kelenuose lydas Pitijas, Ačio sūnus, pasitiko karaliaus kariuomenę ir patį Kserksą, visus puikiai pavaišino ir pasiūlė didelę sumą pinigų, norėdamas prisidėti prie karo. Kai Pitijas pasiūlė pinigus, Kserksas paklausė jį lydėjusių persų, kas esąs tas Pitijas ir kiek jis turįs pinigų, kad galįs tokią sumą siūlyti. Šie jam atsakė: „O karaliau, tai žmogus, kuris tavo tėvui Darijui padovanojo auksinį plataną ir tokią pačią vynuogės šakelę. Jis ir dabar, atrodo, po tavęs iš visų žmonių turtingiausias."

28. Nustebintas paskutinių žodžių, Kserksas dabar pats paklausė Pitiją, kiek jis turįs pinigų. Šis atsakė: „O karaliau, aš neslėpsiu nuo tavęs savo turtų ir neįrodinėsiu nežinąs, kiek jų turiu, bet žinodamas tau tiksliai atsakysiu. Mat kai tik sužinojau, kad tu žygiuoji prie helėnų jūros, suskaičiavau savo turtus, norėdamas tau padovanoti pinigų karui, ir suskaičiavau, jog turiu 2000 talentų sidabro ir 4 milijonus Darijaus staterų be 7000 auksinių. Ir juos tau dovanoju, o aš pats gerai gyvensiu iš savo vergų ir valdų."

29. Taip jis pasakė, o Kserksas, nudžiugintas jo žodžių, pasakė: „Mielas lydai, nuo to laiko, kai išvykau iš persų šalies, dar nebuvau sutikęs žmogaus, kuris būtų norėjęs pavaišinti mano kariuomenę ir kuris, stojęs prieš mano akis, būtų pats pasiūlęs man duoti pinigų karui, išskyrus tave. O tu mano kariuomenę puikiai pavaišinai ir pasiūlei daug pinigų. Už tai tave apdovanosiu štai kokiomis dovanomis: aš tave laikau savo viešintoju ir tuos 4 milijonus staterų papildysiu iš savo iždo pridėdamas prie jų trūkstamus 7000 staterų, kad tiems tavo 4 milijonams netrūktų 7000, o ir juos visus, mano papildytus, turėtum. Taigi turėkis tai, ką turi, ir atsimink, kad visada būtum toks, nes, šitaip elgdamasis, nesigailėsi nei dabar, nei ateityje."

30. Tai pasakęs ir įvykdęs savo pažadą, [Kserksas] žygiavo toliau. Praėjęs Frygijos polį Anėją ir ežerą, iš kurio gaunama druska, atkeliavo į didelį Frygijos polį Kolosus. Ten Liko upė krintą į bedugnę ir prasmenga po žeme, o maždaug už 5 stadijų vėl išeina į žemės paviršių ir paskui įteka į Meandrą. Išėjusi iš Kolosų, kariuomenė atvyko į Kidraros polį, esantį Lydijos ir Frygijos riboje. Ten yra Krezo į žemę įkasta stela, ant kurios užrašyta, kad čia yra riba.

31. Toje vietoje kelias šakojasi į dvi šakas: kairioji veda į Kariją, o dešinioji — į Sardus. Pastarąja keliaujant, reikia persikelti per Meandro upę ir eiti per Kalatebo polį, kuriame tam tikri amatininkai iš tamarikso ir kviečių gamina medų. Kserksas patraukė šiuo keliu ir eidamas rado platano medį, kurį dėl nepaprasto jo grožio apdovanojo auksiniais papuošalais ir pavedė saugoti sargybiniui iš vadinamųjų nemirtingųjų[16] tarpo. Antrą dieną jis priėjo lydų sostinę.

32. Atvykęs į Sardus, pirmiausia pasiuntė į Heladą šauklius pareikalauti žemės ir vandens ir paliepti karaliui surengti pokylį. Be Atėnų ir Lakedemono, jis pasiuntė šauklius su tais reikalavimais į visus kitus [Helados polius]. Štai kodėl jis siuntė šauklius jau antrą kartą: tie, kurie buvo atsisakę duoti Darijui žemės ir vandens, jo manymu, pabijojo, užtat turėjo dabar visa tai duoti. Todėl ir išsiuntinėjo šauklius, norėdamas pamatyti, ar tikrai taip bus.

33. Paskui karalius ruošėsi vykti Abido užimti. Tuo tarpu buvo statomas tiltas per Helespontą iš Azijos į Europą. Prie Helesponto Chersoneso tarp Sesto ir Madito polių priešais Abidą leidžiasi į jūrą uolėtas kyšulys. Po kurio laiko atėniečiai, vadovaujami Arifrono sūnaus Ksantipo, ten sugavo gyvą persą Artaiktą, Sesto valdytoją, ir prikalė prie medinės lentos už tai, kad jis vesdavosi moteris į Protesilajo šventyklą, esančią Elejunte, ir ten jas prievartaudavo.

34. Į šitą kyšulį iš Abido tie, kuriems buvo įsakyta, padarė du tiltus; vieną padarė finikiečiai iš balto lino virvių, o kitą — egiptiečiai iš papiruso. Nuo Abido iki kito kranto yra 7 stadijai. Pastačius tiltus, kilo smarki audra ir viską sulaužė, išardė.

35. Tai sužinojęs, Kserksas baisiai supyko ir įsakė už bausmę išplakti Helespontą 300 rykščių ir nuleisti į jūrą porą grandinių. Girdėjau, kad jis pasiuntė ir įspauduotojus Helespontui įspauduoti. Be to, Kserksas liepė, plakant rykštėmis, barbariškai ir nešvankiai plūsti: „O bjaurusis vandenie, valdovas tave šitaip baudžia už tai, kad tu padarei jam žalos pats nieko blogo iš jo nepatyręs. Vis tiek karalius Kserksas pereis per tave, ar tu nori, ar nenori. Visai teisingai tau niekas neaukoja aukų, nes esi drumzlina ir sūri upė.“ Tiems patiems žmonėms jis įsakė nubausti jūrą ir nukirsti galvą tiems, kurie vadovavo tiltų per Helespontą statybai. Tuos nemalonius įsakymus ir įvykdė tie, kuriems tai buvo pavesta.

36. O tiltus iš naujo statė jau kiti statytojai, ir štai kokiu būdu: šalia vienas kito sustatė penkiasdešimtirklius laivus ir trijeras — iš Ponto pusės po tiltu 360 laivų, o iš Helesponto pusės — 314. Iš Ponto pusės laivai stovėjo įstrižai, o iš Helesponto pusės — pasroviui, kad srovė gerai įtemptų virves. Sustatę laivus, nuleido į vandenį labai ilgus inkarus: nuo tilto, einančio į Ponto pusę, prieš vėjus, pučiančius iš Propontidės, o nuo vakarinio tilto, einančio į Egėjo jūrą, prieš rytinius ir pietinius vėjus. Tarp penkiasdešimtirklių laivų ir trijerų trijose vietose paliko tarpus, kad pro juos galėtų kas tik nori praplaukti nedideliais laivais iš Ponto ir į Pontą. Tai padarę, iš sausumos įtempė virves, sukdami jas mediniais sukamaisiais prietaisais. Tos dviejų rūšių virvės jau buvo ne atskirai dedamos, kaip anksčiau, o kiekvienam tiltui po dvi balto lino ir po keturias papiruso virves. Abiejų rūšių virvių storis ir išvaizda buvo vienodi, bet lininės virvės buvo sunkesnės, taigi viena tokios virvės uolektis svėrė talentą. Kai buvo padaryta šitokia perėja, supjaustę iš medžių kamienų rąstus tokio ilgio, kokio pločio buvo kiekvienas tiltas, tvarkingai iš eilės juos sudėstė ant įtemptųjų virvių ir sudėję surišo juos vieną su kitu. Tai padarę, apklojo tą grendinį žabais; sudėliojię juos tvarkingai, ant viršaus užpylė žemėmis; sumindžioję tas žemes, iš abiejų pusių padarė lyg kokią nepermatomą sieną turėklus, kad gurguolių gyvuliai nesibaidytų, regėdami iš viršaus jūrą.

37. Kai tiltai buvo pastatyti ir darbai prie Atono baigti — kai buvo supilti žemių pylimai ties griovio galais, kad jūros potvyniai neužneštų jų dumblu,— kai buvo pra-

nešta, kad perėja jau baigta, kariuomenė, peržiemojusi Sarduose ir gerai pasiruošusi, pavasario pradžioje išžygiavo Abido link. Vos jai pajudėjus, saulė paliko savo įprastą vietą danguje ir pasidarė nematoma, nors dangus buvo be debesų ir visiškai giedras: iš dienos pasidarė naktis. Tai matydamas, Kserksas susirūpino ir paklausė magus, ką reiškia šis stebuklas. Šie atsakė, kad dievas pranašauja helėnams, jog išnyks jų poliai, ir paaiškino, kad saulė yra helėnų pranašė, o mėnulis — persų pranašas. Tai išgirdęs, Kserksas nudžiugo ir patraukė į žygį.

38. Kai tik jis išžygiavo su kariuomene, lydas Pitijas, to dangaus ženklo išgąsdintas, priėjo prie Kserkso ir šitaip pasakė: „O valdove, gal galėčiau paprašyti tavęs to, kas tau būtų lengva padaryti, o man būtų labai svarbu?“ Kserksas, tikėdamasis, kad jis prašys visai kitko, bet ne to, ko tas paprašė, pasakė patenkinsiąs jo prašymą ir liepė paaiškinti, ko nori. Tai išgirdęs, Pitijas įsidrąsino ir tarė: „O valdove, turiu penkis sūnus, ir visi jie turi žygiuoti su tavimi į Heladą. O karaliau, pasigailėk manęs, atsižvelgdamas į mano amžių, ir paleisk vieną sūnų — vyriausiąjį — iš kariuomenės, kad jis galėtų rūpintis manimi ir mano turtais, o keturi sūnūs tegul žygiuoja su tavimi. Linkiu tau įvykdyti sumanymus ir laimingai grįžti.“

39. Kserksas labai supyko ir šitaip pasakė: „Kaip drįsti tu, niekše, kai aš pats žygiuoju į Heladą ir veduosi savo sūnus, brolius, giminaičius ir draugus, priminti man savo sūnų pats būdamas mano vergas, kuriam reikėtų žygiuoti su visa šeima ir su žmona? Taigi gerai atsimink, kad žmonių siela gyvena ausyse. Ji, išgirdusi ką gera, pripildo visą kūną džiaugsmo, o išgirdusi ką priešinga, pasipučia iš pykčio. Nors tu man padarei daug gero ir žadėjai jo dar kita tiek, negalėsi didžiuotis, kad padarei daugiau geradarybių už karalių. O dabar, kai pasidarei įžūlus, būsi nubaustas, bet švelniau, negu esi vertas. Tavo vaišingumas išgelbės tave ir keturis sūnus, o vienas, kurį labiausiai myli, bus nubaustas mirtimi.“ Taip atsakęs, tuojau liepė tiems, kurių tai buvo pareiga, surasti vyriausiąjį Pitijo sūnų ir perpjauti jį per pusę, o perpjovus vieną kūno dalį padėti dešinėje kelio pusėje, o kitą — kairėje, ir kariuomenė turėjo eiti per vidurį.

40. Visa tai buvo įvykdyta, ir kariuomenė žygiavo toliau. Priešakyje ėjo nešuliniai ir darbiniai gyvuliai, už

jų — pramaišiui visokių tautų kariuomenė. Praėjus didesnei pusei kariuomenės, buvo paliktas tam tikras tarpas tarp karaliaus ir karių. Karaliaus priekyje pirmiausia jojo 1000 iš visų persų parinktų raitelių; po jų — 1000 karių, ginkluotų ietimis, taip pat parinktų iš visų persų. Jie ėjo savo ietis nukreipę į žemę. Toliau — 10 gražiai papuoštų šventųjų Nesėjos arklių. Štai kodėl jie taip vadinami: Medijoje yra tokia lyguma, vadinama Nesėja. Toje lygumoje kaip tik ir auga šie didžiuliai arkliai. Po šių 10 arklių važiavo šventasis Dzeuso vežimas[17], kurį traukė 8 balti žirgai, o paskui tuos žirgus ėjo pėsčias vežikas, laikydamas rankoje vadeles, nes į šitą vežimą nedrįsta lipti nė vienas žmogus. Už šio vežimo važiavo pats Kserksas kariškame vežime, pakinkytame Nesėjos arkliais. Šalia žingsniavo vežikas vardu Patiramfas, Otano sūnus.

41. Taip Kserksas išžygiavo iš Sardų. Kai tik panorėdavo, iš kariško vežimo jis persėsdavo į karietą. Užpakaly jo ėjo 1000 garbingiausių ir kilmingiausių persų ietininkų su aukštyn iškeltomis ietimis. Toliau jojo 1000 rinktinių persų raitelių, o už jų traukė 10 000 rinktinių persų pėstininkų. 1000 iš jų nešė ietis, kurios turėjo ne įprastinius apatinius ieties smaigalius, o auksinius granato obuolius. Jie ratu supo kitus karius, o jų viduryje žygiuoją 9000 pėstininkų laikė ietis su sidabriniais granato obuoliais. Auksinius granato obuolius turėjo taip pat tie kariai, kurie ėjo nukreipę ietis žemyn, o tų, kurie buvo arčiausiai karaliaus, ietys buvo su auksiniais obuoliais. Už tų 10 000 žygiavo 1000 persų raitelių. Po jų vėl buvo dviejų stadijų tarpas, ir tada ėjo susimaišiusi visa kita karių minia.

42. Iš Lydijos kariuomenė žygiavo prie Kaiko upės ir į Misiją, o nuo Kaiko, palikusi po kairei Kano kalną, per Atarnėją atėjo į Karėnės polį. Iš čia žygiavo per Tėbės lygumą, pro Adramitėjo ir pelazgų Antandro polius; palikusi po kairei Idos kalną, įžengė į Ilijono žemę. Nakvojant Idos papėdėje, juos pirmą kartą užklupo audra su perkūnija ir nutrenkė daug žmonių.

43. Atžygiavus kariuomenei prie Skamandro,— tai buvo pirmoji nuo išvykimo iš Sardų visai nusekusi upė, jos vandens neužteko atsigerti kariuomenei ir gyvuliams — atžygiavus jai prie šios upės, Kserksas panoro pamatyti Priamo rūmus ir įėjo į juos. Apžiūrėjęs rūmus ir apie

viską pasiklausinėjęs vietinių gyventojų, jis paaukojo ilijietei Atėnei 1000 jaučių, o magai atliko nuliejimo [ceremoniją] Trojos herojams. Po tų apeigų naktį kariuomenę apėmė baisus siaubas. Prašvitus ji patraukė toliau, palikdama po kairei Retėjo polį, Ofrinėją ir Dardaną, kuris ribojasi su Abidu, o dešinėje — teukrų Gergitą.

44. Atvykęs į Abidą, Kserksas užsinorėjo apžiūrėti visą kariuomenę. Tam tikslui iš anksto ant kalvos buvo pastatytas balto marmuro sostas. Jį padarė karaliaus liepti abidiečiai. Ten atsisėdęs ir žiūrėdamas žemyn į krantą, jis matė ir pėstininkų kariuomenę, ir laivyną. Žiūrėdamas Kserksas panoro pamatyti jūrų kautynes. Kai jos įvyko ir laimėjo Sidono finikiečiai, jis džiaugėsi ir kautynėmis, ir kariuomene.

45. Pamatęs, kad visą Helespontą užstojo laivai, o visos pakrantės ir abidiečių lygumos pilnos žmonių, karalius pasakė esąs laimingas, o paskui apsiverkė.

46. Tai pastebėjo jo dėdė Artabanas, kuris anksčiau buvo drąsiai pareiškęs savo nuomonę, patardamas Kserksui nežygiuoti į Heladą. Šis vyras, pamatęs karalių apsiverkusį, šitaip paklausė: „O karaliau, kaip skirtingai tu elgiesi dabar ir kaip — anksčiau. Sakeisi esąs laimingas, o dabar verki?“ Šis atsakė: „Man pasidarė liūdna, kai pagalvojau, koks trumpas tas žmogaus gyvenimas, jeigu iš tokios daugybės po šimto metų nė vieno nebebus!“ Šis jam atsakydamas tarė: „Bet mes savo gyvenime patiriame ir kitą, dar didesnį liūdesį. Mat per tokį trumpą gyvenimą nebūna nė vieno tokio laimingo nei iš šių, nei iš kitų žmonių, kad jis ne vieną, o daug kartų nebūtų labiau norėjęs mirti, negu gyventi. Juk mus užgriūvančios nelaimės ir kankinančios ligos tą trumpą gyvenimą padaro tokį, kad jis atrodo ilgas. Todėl mirtis žmogui yra geriausias išsigelbėjimas iš gyvenimo vargų. Dievas, kuris mums duoda paragauti saldaus gyvenimo, iš tikrųjų [mums] pavydi.“

47. Kserksas į tai šitaip atsakė: „Artabanai, liaukimės kalbėję apie žmogaus gyvenimą, nors jis iš tikrųjų yra toks, kaip tu sakai, ir, turėdami savo rankose laimę, neminėkime nelaimių. Geriau man štai ką pasakyk. Jeigu tas sapno vaiduoklis nebūtų tau toks aiškus pasirodęs, ar būtum laikęsis pirmesniojo nusistatymo ir mane atkalbinėjęs nuo žygio į Heladą, ar būtum pakeitęs savo nuomo-

nę? Atsakyk man teisingai!" Šis atsakydamas tarė: „O karaliau, ką sapno vaiduoklis nurodė, tegu ir įvyksta, kaip mes abu trokštame. O aš dar ir dabar pilnas baimės esu ir vis negaliu atsitokėti, kai daug ką apgalvoju ir matau, jog tu turi du didelius priešus."

48. Kserksas į tai šitaip atsakė: „Keistas žmogau, apie kokius du didelius priešus kalbi? Nejaugi manai, kad mano pėstininkų kariuomenė nepakankama ir kad helėnų kariuomenė bus keleriopai didesnė už mūsiškę? Arba kad mūsų laivynas bus silpnesnis už jų laivyną? O gal ir viena, ir kita? Jeigu tu manai, kad mūsų pajėgos tuo atžvilgiu nepakankamos, tai dar galima greitai surinkti kitą kariuomenę."

49. Šis pasakė: „O karaliau, nė vienas protingas žmogų nemano, kad mūsų pėstininkų kariuomenė ar laivynas nepakankami, ir jeigu tu surinktum dar daugiau kariuomenės, tai tiedu priešai, apie kuriuos aš kalbu, pasidarytų dar pavojingesni. O tiedu priešai yra sausuma ir jūra. Mat man atrodo, kad prie jūros niekur nėra tokio didelio uosto, kuris, kilus audrai, galėtų sutalpinti tavo laivyną ir apsaugoti visus laivus. O juk reikėtų ne vieno tokio uosto, o daugybės visame pajūryje, palei kurį tu plauksi. O kadangi tu neturi tokių uostų, kuriuose [jie] tilptų, tai žinok, kad atsitiktinumas valdo žmones, o ne žmonės — atsitiktinumus. Pasakęs pirmą iš dviejų priešų, pasakysiu ir antrąjį: žemė — ir ji tavo priešas. Štai kodėl. Jeigu kelyje ir nepasitaikys jokių kliūčių, vis tiek žemė bus tuo pavojingesnė, kuo toliau žygiuosi vis labiau apsigaudamas. Mat visiškos laimės žmogus niekada neapturi. Taigi jei tau kelyje ir niekas nepasipriešins, tai aš tvirtinu, kad tu pajusi badą, kai ilgainiui vis toliau nueisi žeme. Tikrai geras vyras bus tas, kuris svarstydamas jus baimę, atsižvelgs į visus atsitiktinumus, bet [viską] vykdys drąsiai."

50. Kserksas į tai atsakė: „Artabanai, tu visiškai teisingai viską numatai, bet nereikia visko bijotis ir imti į širdį. Nes jeigu dėl kiekvieno niekniekio imsi svarstyti visas aplinkybes, tai niekuomet nieko nenuveiksi. Geriau drąsiai imtis darbo ir patirti pusę bėdų, negu bijoti visokių atsitiktinumų ir niekada nieko bloga nepatirti. O jeigu tu viską ginčysi ir neturėsi tvirtos nuomonės, tai rizikuosi lygiai taip pat apsigauti, kaip ir tavo priešininkas,

nes abu atvejai yra vienodi. Argi tu, būdamas žmogus, gali viską iš tikrųjų sužinoti? Aš manau, niekada. Paprastai tuos žmones, kurie ryžtasi veikti, lydi sėkmė, o tie, kurie vis delsia ir dėl visko jaudinasi, nelabai kada patiria laimę. Juk matai, kokia galinga pasidarė persų valstybė! O jeigu mano protėviai persų karaliai būtų buvę tokios pačios nuomonės kaip dabar tu arba jeigu nebūtų patys taip nusistatę, bet būtų turėję tokius kaip tu patarėjus, tai niekada nebūtum išvydęs tokių sustiprėjusių persų. Bet jie drąsiai rizikuodavo, ir matai, kaip aukštai iškilo. Mat dideli žygiai paprastai atliekami tik su didele rizika. Taigi ir mes, lygiuodamiesi į protėvius, išžygiavome gražiausiu metų laiku ir, užkariavę visą Europą, grįšime niekur nepatyrę nei bado, nei šiaip ko baisaus. Mat mes žygiuojame su savimi gabendamiesi daugybę maisto, be to, imsime maisto iš tų tautų, į kurių kraštą įžygiuosime: juk mes einame prieš artojus, o ne prieš klajoklius."

51. Į tai Artabanas atsakė: „O karaliau, kadangi tu mums neleidi nieko bijoti, tai bent priimk mano patarimą, nes kai kalbama apie daug dalykų, reikia daug ir kalbėti. Kambizo sūnus Kyras užkariavo visą Joniją, išskyrus atėniečius, ir privertė mokėti duoklę persams. Todėl aš patariu jonėnų jokiu būdu nevesti prieš jų tėvus, nes mes ir be jų galime priešus įveikti. Mat jeigu jie žygiuos kartu su tavimi, neišvengiamai atsitiks tai, kad jie arba taps didžiausiais niekšais, nes pavergs savo gimtinę, arba pasielgs labai teisingai ir padės ją išlaisvinti. Tapdami niekšais, jie mums nepadarys didelės naudos, o elgdamiesi teisingai, pridarys tavo kariuomenei daug nuostolių. Prisimink pagaliau ir tą išmintingą senovinį priežodį, kad, pradėjus darbą, dar neaišku, kaip jis baigsis."

52. Kserksas į tai atsakė: „Artabanai, iš visų tavo žodžių klaidingiausi yra šie paskutiniai, kuriais reiški baimę, kad jonėnai gali tapti išdavikais. Mes turime tikriausią jų ištikimybės įrodymą, kurį gali paliudyti ir tu, ir tie, kurie kartu su Darijum žygiavo prieš skitus, kai tik nuo jų priklausė arba pražudyti visą persų kariuomenę, arba ją išgelbėti. Tada jie teisingumą suprato teisingai, parodė savo ištikimybę ir nieko blogo nepadarė. Be to, juk jie paliko mūsų žemėje savo vaikus, žmonas, turtus, tai kaipgi gali galvoti apie perėjimą priešų pusėn?

Todėl tu nė šito nebijok, būk ramus ir saugok mano namus ir valdžią, nes tik tau vienam iš visų persų pavedu saugoti savo skeptrą.“

53. Tai pasakęs, Kserksas išsiuntė Artabaną į Sūzus ir paskui vėl susišaukė garbingiausius persus. Jiems susirinkus, šitaip pasakė: „O persai, aš jus susikviečiau norėdamas paraginti jus būti narsiais vyrais ir nepadaryti gėdos tiems dideliems ir garbingiems žygdarbiams, kuriuos atliko ankstesnieji persai. Kiekvienas mūsų atskirai ir visi kartu stenkimės, nes tai liečia visų mūsų gėrį. Todėl aš raginu kariauti įtempus visas jėgas. Mat, kiek žinau, mes žygiuojame prieš narsius vyrus ir jeigu juos nugalėsime, tai nebebus daugiau tokios kariuomenės, kuri drįstų stoti prieš mus. Taigi pasimelskime dievams, kurie saugo persų žemę, ir eikime per tiltą.“

54. Visą tą dieną persai ruošėsi keltis per Helespontą. Rytojaus dieną, laukdami, kol patekės saulė, ir norėdami pamatyti saulėtekį, degino ant tiltų kaip auką įvairius smilkalus ir mirtų šakomis klojo kelią. Saulei tekant, Kserksas iš auksinės taurės nuliejo auką į jūrą ir pasimeldė saulei, kad neįvyktų jam tokia didelė nelaimė, kuri priverstų jį nutraukti Europos užkariavimą anksčiau, negu jis pasieks tolimiausią jos ribą. Pasimeldęs įmetė į Helespontą tą taurę, auksinį kraterą ir persišką kardą, vadinamą akinaku. Man sunku pasakyti, ar jis tuos daiktus įmetė į jūrą kaip auką saulei, ar gailėdamasis, kad buvo išplakęs Helespontą ir lyg atsilygindamas jūrai ją apdovanojo.

55. Šitai atlikus, per tiltą iš Ponto pusės pradėjo eiti pėstininkų kariuomenė ir visi raiteliai, o kitu tiltu į Egėjo pusę — gurguolės ir tarnai. Visų priekyje ėjo 10 000 apsivainikavusių persų, o paskui mišri visokių tautų kariuomenė. Tai tiek perėjo pirmąją dieną. Kitą dieną pirmiausia ėjo raiteliai ir tie, kurie ietis laikė nukreiptas žemyn; ir jie buvo apsivainikavę. Toliau ėjo šventieji žirgai ir šventasis vežimas, o už jų — pats Kserksas, ietininkai ir 1000 raitelių; po to — kita kariuomenė. Kartu ir laivai nuplaukė į priešingą krantą. Aš taip pat girdėjau, kad Kserksas persikėlė pats paskutinis.

56. Persikėlęs į Europą, Kserksas žiūrėjo, kaip kėlėsi botagu varoma jo kariuomenė. Ji ėjo per tiltą 7 dienas ir 7 naktis be jokios pertraukos. Pasakojama, kad, Kserk-

sui jau persikėlus į Europą, vienas iš Helesponto gyventojų šitaip pasakęs: „O Dzeusai, kam pasivertei persu ir pasivadinai vietoj Dzeuso Kserksu? Kam, norėdamas sunaikinti Heladą, vediesi į ją visus žmones? Juk tu gali tai padaryti ir be jų!“[18]

57. Kai visa kariuomenė perėjo ir pradėjo toliau žygiuoti, atsitiko stebuklas, į kurį Kserksas visai nekreipė dėmesio, nors jį buvo visai lengva išaiškinti: kumelė pagimdė kiškį. Šis labai aiškus stebuklas reiškė, kad Kserksas ves į Heladą kariuomenę kuo puikiausiai ir kuo iškilmingiausiai, o grįš į tą pačią vietą bėgdamas ir gelbėdamas savo gyvybę. Dar būnant jam Sarduose, įvyko ir kitas stebuklas: mulė pagimdė muliuką su dviem lytiniais organais — vyrišku ir moterišku: viršuje buvo vyriškas.

58. Į abu stebuklus nekreipdamas jokio dėmesio, Kserksas žygiavo toliau. Su juo kartu ėjo ir visa pėstininkų kariuomenė. Laivynas išplaukė iš Helesponto ir keliavo palei krantą visai priešinga kryptimi negu sausumos kariuomenė, nes jis plaukė į vakarus link Sarpedono kyšulio, kur jam buvo įsakyta atplaukus sustoti. O sausumos kariuomenė žygiavo į rytus per Chersonesą, po dešinei palikdama Atamanto dukters Helės[19] kapą, o po kairei — Kardijos polį, ir perėjo per vidurį polio, vadinamo Agora. Iš čia ėjo užuolanka apie vadinamąją Melanos įlanką ir Melanos upę, kurios vandens kariuomenei neužteko. Perėjusi tą upę — nuo jos gavo vardą ir ta įlanka,— kariuomenė pasuko į vakarus per eoliečių polį Elną, palei Stentoridės ežerą ir atkeliavo į Doriską.

59. Doriskas — tai Trakijos pajūrio vietovė ir didelė lyguma, per kurią teka didelė Hebro upė. Toje lygumoje stovėjo karaliaus tvirtovė, vadinama Dorisku. Tvirtovėje buvo persų įgula, pastatyta Darijaus dar tada, kai jis žygiavo prieš skitus. Ši vieta Kserksui pasirodė tinkama kariuomenei sutvarkyti ir suskaičiuoti. Tą jis čia ir padarė. Visus į Doriską atplaukusius laivus Kserkso paliepti jų vadai ištraukė į krantą ties Dorisku. Toje pakrantėje yra samotrakiečių polis Salė ir kitas polis Zonė. Pakrantė baigiasi garsiu Serėjo kyšuliu. Senovėje ši vietovė priklausė kikonams[20]. Ištraukę į šį krantą savo laivus, jūreiviai gavo atsikvėpti ir pailsėti.

60. O Kserksas tuo laiku Doriske skaičiavo savo kariuomenę. Aš negaliu tiksliai pasakyti, kiek karių pristatė

kiekviena tauta, nes niekas to nėra pranešęs, o visų pėstininkų buvo 1 700 000 vyrų[21]. Jie buvo suskaičiuoti štai kaip: surinkę į vieną vietą 10 000 vyrų ir sugrūdę juos kiek tik galima į krūvą, aplinkui apibrėžė liniją. Paskui išvarė iš tos vietos tą 10 000 ir ties ta linija aplinkui pastatė sieną tokio aukščio, jog siekė žmogui iki bambos. Tada į tą mūru aptvertą vietą įvarė kitus vyrus, paskui vėl kitus, kol šitaip buvo suskaičiuoti visi. Suskaičiavęs suskirstė juos pagal tautas.

61. Žygyje dalyvavo štai kurios tautos[22]: pirmiausia persai, šitaip apsiginklavę ir apsirengę: užsidėję aukštas kepures iš kieto milo, vadinamas tiaromis, apsivilkę margais chitonais su rankovėmis ir geležinių plokštelių šarvais, panašiais į žuvies žvynus, apsimovę kelnes; vietoj paprastų skydų turėjo pintinius skydus; po jais kabojo strėlių dėtuvės. Persų ietys buvo trumpos, o lankai — dideli; strėlės padarytos iš nendrių. Be to, prie dešinės šlaunies kabojo trumpas kardas, prisegtas prie diržo. Jiems vadovavo Kserkso žmonos Amestridės tėvas Otanas. Helėnai senovėje persus vadino kefėnais, o jie patys save — ir jų kaimynai — vadino artėjais. Kai Danajės ir Dzeuso sūnus Persėjas atkeliavo pas Belo sūnų Kefėją ir vedė jo dukterį Andromedą, jiems gimė sūnus, kurį pavadino Persu ir ten paliko, nes Kefėjas neturėjo nė vieno sūnaus. Nuo jo ir gyventojai buvo pavadinti persais[23].

62. Visai taip pat apsirengę bei apsiginklavę buvo ir medai, nes persai dėvėjo irgi mediškus drabužius. Medams vadovavo achemenidas Tigranas. Senovėje visi juos vadino arijais, ir tik atvykus pas juos iš Atėnų kolchietei Medėjai, jie pakeitė savo pavadinimą[24]. Taip pasakoja apie save medai. Kisijai žygyje dalyvavo apsirengę visai taip pat kaip persai, tik vietoj tiarų dėvėjo mitras. Juos vedė Anafas, Otano sūnus. Hirkanai buvo panašiai apsitaisę, kaip ir persai; jiems vadovavo Megapanas, kuris vėliau buvo Babilono valdytoju.

63. Asirai žygiavo ant galvų užsimovę bronzinius šalmus, kažkokiu sunkiai išaiškinamu barbarišku būdu iš vielų nupintus. Jų skydai, ietys ir kardai buvo panašūs į egiptiečių. Be to, jie buvo apsiginklavę medinėmis geležimi kaustytomis lazdomis ir vilkėjo lininiais šarvais. Helėnai juos vadino sirais, o barbarai — asirais. Jų vadas buvo Artachėjo sūnus Otaspas.

64. Baktrai buvo apsidengę galvas kaip medai; jų lankai buvo nendriniai, o ietys trumpos. Sakai, skitų gentis, ant galvų turėjo stačias smailėjančias kietas milines kepures, dėvėjo kelnes, turėjo vietinius lankus ir kardus, be to, kirvius [vadinamus] sagariais. Jie buvo skitai, bet juos vadino amirgų sakais[25], nes persai visus skitus vadina sakais. Baktrams ir sakams vadovavo Histaspas, Kyro dukters Atosos ir Darijaus sūnus.

65. Indai vilkėjo medvilniniais drabužiais; jų lankai ir strėlės buvo nendriniai, tik strėlių galai geležiniai. Šitaip buvo apsiginklavę. Jiems vadovauti buvo pavesta Artabato sūnui Farnazatrui.

66. Arijai turėjo mediškus lankus, o šiaip buvo apsirengę kaip baktrai. Jiems vadovavo Sisamnas, Hidarno sūnus. Partai, chorazmijai, sogdai, gandarijai ir dadikai buvo taip pat apsirengę, kaip ir baktrai. Jų vadai buvo: partų ir chorazmijų — Farnako sūnus Artabazas, sogdų — Artėjo sūnus Azanas, gandarijų ir dadikų — Artabano sūnus Artifijas.

67. Kaspijai vilkėjo skrandomis (ožkų kailių), turėjo vietinius nendrinius lankus ir akinakus. Šitaip jie buvo apsitaisę. Jų vadas buvo Ariomardas, Artifijo brolis. Sarangai išsiskyrė iš kitų savo spalvotais drabužiais; jų apavas siekė kelius, lankai ir ietys buvo mediški. Sarangus vedė Megabazo sūnus Ferendatas. Paktijai dėvėjo skrandas, turėjo vietinius lankus ir kardus; jiems vadovavo Itamitro sūnus Artaintas.

68. Utijai, mikai ir parikanijai buvo apsitaisę panašiai kaip paktijai. Jiems vadovavo: utijams ir mikams — Darijaus sūnus Arsamenas, parikanijams — Ojobazo sūnus Siromitras.

69. Arabai buvo apsivilkę juosta perrištais ilgais apsiaustais. Ant dešiniojo peties kabojo ilgi, į priešingą pusę įsitempią lankai. Etiopai buvo apsidengę liūtų ir panterų kailiais. Jų lankai buvo padaryti iš datulės palmės, ne trumpesni kaip 4 uolekčių, o strėlės — trumpos, nendrinės; jų smaigaliai buvo ne iš geležies, o iš smailaus ir aštraus akmens. Tuo pačiu akmeniu jie išrėžia akmenyje ir antspaudus. Be to, etiopai turėjo ietis, ant kurių smaigalio buvo [užmautas] nusmailintas antilopės ragas, ir geležimi kaustytas lazdas. Eidami į kautynes, jie vieną pusę kūno išsitepdavo gipsu, kitą — raudonais milteliais.

Arabams ir etiopams, gyvenantiems anapus Egipto, vadovavo Arsamas, Kyro dukters Artistonės ir Darijaus sūnus. Tą žmoną Darijus labiausiai iš visų savo žmonų mylėjo ir davė nulieti iš aukso jos statulą. Taigi už Egipto gyvenančius etiopus ir arabus vedė Arsamas.

70. Rytiniai etiopai — į karą ėjo dvi jų gentys — stovėjo greta indų. Savo išvaizda jie vieni nuo kitų beveik niekuo nesiskiria, nebent tik kalba ir plaukais, nes rytinių etiopų plaukai lygūs, o Libijos etiopų — labiausiai iš visų žmonių susiraitę. Iš Azijos kilę etiopai buvo apsiginklavę beveik taip pat, kaip ir indai, tik ant galvos turėjo užsimovę arklio odą, nuluptą kartu su ausimis ir karčiais. Šalmo kuodą jiems atstojo arklio karčiai, o tos arklio ausys stovėjo stačios, įtvirtintos. Vietoj skydo kūnui pridengti jie vartojo gervių odą.

71. Libiai vilkėjo odiniais drabužiais; jų iečių smaigaliai buvo apdeginti. Juos vedė Masagas, Oarizo sūnus.

72. Paflagonai žygiavo ant galvų užsimovę pintinius šalmus; jų skydai maži, ietys trumpos. Be to, jie turėjo ilgas ietis ir kardus, buvo apsiavę batais iki pusės blauzdų. Ligijai, matienai, mariandinai ir sirai buvo taip pat apsirengę, kaip ir paflagonai. Tuos sirus persai vadina kapadokais. Paflagonus ir matienus vedė Megasidro sūnus Dotas, o mariandinus, ligijus ir sirus — Gobrijas, Darijaus ir Artistonės sūnus.

73. Frygų apranga buvo panaši į paflagonų, beveik niekuo nesiskirianti. Taigi, kaip pasakoja makedonai, kol šie gyveno Europoje makedonų kaimynystėje, vadinosi brigais, o persikėlę į Aziją, pakeitė ir krašto, ir savo pavadinimą. Armėnai buvo apsirengę panašiai kaip frygai. Jie yra frygų palikuonys. Abiem šioms gentims vadovavo Artochmas, vedęs Darijaus dukterį.

74. Lydų apranga buvo labai panaši į helėnų. Senovėje jie vadinosi meonais o lydais buvo pavadinti jų karaliaus Ačio sūnaus Lydo vardu. Misai ant galvų turėjo vietinius šalmus, jie vartojo mažus skydus ir ilgas apdegintais smaigaliais ietis. Jie kilę iš lydų ir vardą gavo nuo Olimpo kalno[26] — vadinami olimpiečiais. Libiams ir misams vadovavo Artafreno sūnus Artafrenas, tas pats, kuris kartu su Dačiu buvo įsiveržęs į Maratoną.

75. Trakai žygiavo užsimovę ant galvų lapės kepures, apsivilkę chitonais ir ant viršaus apsigaubę ilgais mar-

gais apsiaustais, avėdami apavu iki blauzdų iš elnio odos. Jie buvo apsiginklavę ilgomis ietimis, lengvais skydais ir trumpais kardais. Persikėlę į Aziją, trakai pradėjo vadintis bitinais, o anksčiau, kaip jie patys sako, vadinosi strimoniečiais, nes gyveno prie Strimono upės. Juos iš gyvenamųjų vietų išstūmė teukrai ir misai. Azijos trakams vadovavo Artabano sūnus Basakas [...][27]

76. [Pisidai] buvo apsiginklavę mažais skydais, padarytais iš neišdirbtos jaučio odos. Kiekvienas turėjo po dvi likų darbo ragotines, o ant galvų — bronzinius šalmus; ant tų šalmų buvo variniai jaučio ragai ir ausys, o viršuje — kuodas. Blauzdas jie buvo apsivynioję raudonos spalvos skudurais. Tų žmonių krašte yra Arėjo orakulas.

77. Kabalijai, kitaip sakant, meonai, vadinami lasonijais, buvo apsirengę taip pat, kaip ir kilikai. Apie tą aprangą papasakosiu tada, kai iš eilės prieisiu prie Kilikijos. Milijai buvo apsiginklavę trumpomis ietimis ir dėvėjo segėmis susegtus drabužius; kai kurie iš jų turėjo likiškus lankus; ant galvų buvo užsidėję iš odų padarytus šalmus. Visus juos vedė Badras, Histano sūnus.

78. Moschai ant galvų turėjo medinius šalmus; jų skydai buvo maži, o iečių kotai trumpi, bet smaigaliai ilgi. Tibarėnai, makronai ir mosinekai buvo apsiginklavę taip, kaip ir moschai. Moschus ir tibarėnus vedė Ariomardas, Kyro sūnaus Smerdžio dukters Parmės ir Darijaus sūnus, makronus ir mosinekus — chorazmietis Artaiktas, valdęs Sestą prie Helesponto.

79. Marai buvo su vietiniais pintiniais šalmais; jų skydai — odiniai maži, o ietys trumpos. Kolchai ant galvų turėjo medinius šalmus, nedidelius skydus, padarytus iš neišdirbtos jaučio odos, ir trumpas ietis; be to, jie nešiojosi peilius. Marus ir kolchus vedė Teaspijo sūnus Farandatas. Alarodijai ir saspyrai buvo taip apsiginklavę, kaip ir kolchai. Jiems vadovavo Siromitro sūnus Masistijas.

80. Dalyvavusių žygyje Raudonosios jūros[28] salų — tose salose karalius apgyvendina iš savo vietų išgabentuosius žmones — gyventojų drabužiai ir ginklai buvo panašūs į medų. Tiems salų gyventojams vadovavo Bagėjo sūnus Mardontas, kuris, vadovaudamas kariuomenei Mikalėje, po dvejų metų[29] žuvo.

81. Tokios buvo tautos, žygiavusios sausumoje ir sudariusios pėstininkų kariuomenę. Tai kariuomenei vado-

vavo tie, kuriuos aš čia paminėjau. Jie buvo karių tvarkytojai, skaičiuotojai. Jie paskyrė 1000 ir 10 000 vyrų vadus, o 10 000 vyrų vadai savo ruožtu paskyrė šimtų ir dešimčių vyrų vadus. Be to, kiekviena kariuomenės dalis ir kiekviena tauta turėjo ir kitus vadus.

82. Tokie buvo vadai — aš juos ir išvardijau. O šių vadų archontai ir visos pėstininkų kariuomenės strategai buvo šie: Mardonijas, Gobrijo sūnus, Tritantechmas, sūnus to Artabano, kuris atkalbinėjo karalių nežygiuoti į Heladą, Smerdomenas, Otano sūnus (Tritantechmas ir Smerdomenas buvo Darijaus brolių vaikai, Kserkso pusbroliai), Masistas, Darijaus ir Atosos sūnus, Gergis, Ariazo sūnus, ir Megabizas, Zopyro sūnus.

83. Jie buvo visos pėstininkų kariuomenės — išskyrus 10 000 vyrų — strategai. Dešimčiai tūkstančių rinktinių persų vadovavo Hidarno sūnus Hidarnas. Šie persai vadinami nemirtingaisiais, ir štai dėl ko: jei kuris nors pasitraukdavo ar dėl ligos, ar dėl mirties, tai į jo vietą [ateidavo] jau iš anksto parinktas kitas, kad visą laiką jų būtų nei mažiau, nei daugiau — lygiai tiek pat. Gražiausiai ir tvarkingiausiai iš visų atrodė persai; jie buvo taip pat narsiausi. Jų ginkluotę aš jau aprašiau. Be to, jie išsiskyrė iš kitų daugybe aukso. Kartu su savimi persai vežėsi karietose suguloves ir daug gražiai apsirengusių tarnų. Maistas jiems buvo gabenamas atskirai nuo kitų karių kupranugariais ir darbiniais gyvuliais.

84. Raitelius sudarė šios tautos — ne visos davė raitelius, o tik štai šitos: pirmiausia persai, apsiginklavę kaip ir jų pėstininkai, tik kai kurie turėjo ant galvos tam tikrus iš vario ar geležies nukaltus daiktus.

85. Yra tokia klajoklių gentis, vadinama sagartijais. Tai persų gentis, beje, jų ir kalba ta pati, apsirengę panašiai kaip persai ir paktiečiai. Jie davė 8000 raitelių. Ginklų sagartijai nevartoja nei bronzinių, nei geležinių, išskyrus kardus. Kariaudami naudojasi iš diržų nupintomis kilpinėmis. Jomis pasitikėdami, jie stoja į kovą. Sagartijai kovoja šitaip: kai tik susiremia su priešais, meta kilpinę su kilpa, užnerta gale. Ant ko ta virvė užkrinta — ar ant arklio, ar ant žmogaus,— tą jie prisitraukia, ir tas, patekęs į tokią kilpą, žūva. Tai taip jie kovoja. Sagartijai stovėjo greta persų.

86. Medai raiteliai buvo taip pat apsirengę, kaip ir pėstininkai; kisijai irgi su tokia pačia apranga. Indai buvo apsiginklavę panašiai kaip pėstininkai. Jie ir raiti jojo, ir važiavo kovos vežimais, į kuriuos buvo įkinkyti arkliai ir laukiniai asilai. Baktrai ir kaspijai buvo apsirengę kaip pėstininkai, libiai irgi. Jie visi važiavo kovos vežimais. Panašiai ir kaspijai su parikanijais vilkėjo — pėstininkų apranga. Arabų apranga buvo tokia pati kaip pėstininkų, tik jie jojo ant kupranugarių, greitų kaip žirgai.

87. Tai tik šitos tautos sudarė raitelių kariuomenę. Raitelių buvo 80 000, neskaitant kupranugarių ir kovos vežimų. Visi kiti raiteliai buvo išrikiuoti daliniais, o arabai pastatyti paskutinėje vietoje. Kadangi arkliai negali pakęsti kupranugarių, tai jie ir buvo pastatyti užpakalyje, kad negasdintų arklių.

88. Raitelių vadai buvo Harmamitras ir Titėjas, Dačio vaikai. Trečiasis vadas, Farnuchas, susirgęs pasiliko Sarduose. Mat, iššygiuojant iš Sardų, jam atsitiko nelaimė: jojant po kojomis pasipainiojo šuo. Žirgas, iškart nepamatęs šuns, pasibaidė, atsistojo piestu ir numetė Farnuchą ant žemės. Tas nukritęs pradėjo spjaudyti kraujais, ir liga perėjo į džiovą. Su žirgu tarnai pasielgė taip, kaip buvo liepęs vadas: nuvedė į tą vietą, kur jis buvo numetęs savo šeimininką ir nupjovė jam per kelius kojas. Štai todėl Farnuchas negalėjo vadovauti raiteliams.

89. Trijerų buvo 1207. Jas davė šios tautos: finikiečiai kartu su Palestinos sirais — 300. Tų karių apranga buvo štai kokia: ant galvų turėjo šalmus, beveik visai tokius kaip helėnų; vilkėjo lininiais šarvais; buvo apsiginklavę skydais, neapkaustytais geležiniu ratlankiu, ir ilgomis ietimis. Tie finikiečiai, kaip jie patys pasakoja, senovėje gyveno prie Raudonosios jūros, o iš ten išsikėlę įsikūrė Sirijos pajūryje. Tas Sirijos kraštas ir visa juosta iki Egipto vadinasi Palestina. Egiptiečiai davė 200 laivų. Ant galvų jie turėjo pintinius šalmus; skydai buvo labai gaubti, plačiai apkraštuoti geležimi. Jų ietys buvo pritaikytos jūrų kautynėms, taip pat dideli kirviai. Dauguma jų turėjo šarvus ir didelius peilius. Tai šitaip jie buvo apsiginklavę.

90. Kipriečiai davė 150 laivų. Jų apranga buvo tokia: karaliai buvo apsivynioję galvas mitromis, o kiti kariai —

apsivilkę chitonais. Šiaip buvo apsirengę kaip helėnai. Kipriečių yra tokios gentys: vienos kilusios iš Salamino ir Atėnų, kitos — iš Arkadijos, dar kitos — iš Kitno[30], dar kitos — iš Finikijos, o dar kitos — iš Etiopijos — taip aiškina patys kipriečiai.

91. Kilikai davė 100 laivų. Šie ant galvų turėjo vietinius šalmus, vietoj įprastų skydų nešiojosi skydus iš neišdirbtos jaučio odos ir vilkėjo vilnoniais chitonais. Kiekvienas iš jų turėjo po dvi ilgas ietis ir po kardą, labai panašų į egiptiečių peilius. Senovėje kilikai vadinosi hiparchėjais, o valdant finikiečio Agenoro sūnui Kilikui, buvo pavadinti kilikais. Pamfilai davė 30 laivų; jų apranga helėniška. Pamfilai kilę iš tų, kurie, grįždami iš Trojos, pakeliui išsisklaidė. (Trojoje jiems vadovavo Amfilochas ir Kalchantas.)[31]

92. Likai davė 50 laivų. Jie nešiojo ir krūtinės, ir blauzdų šarvus, jų lankai buvo iš kizilo medžio, strėlės — nendrinės ir be plunksnų, ietys — ilgos. Ant pečių buvo užsimetę ožkų kailius, ant galvų nešiojo veltines kepures, aplinkui papuoštas plunksnomis, be to, turėjo trumpus kardus ir pjautuvus. Likai kilę iš Kretos ir anksčiau vadinosi termilais, bet, atėniečio Pandiono sūnui Likui valdant, buvo pavadinti likais[32].

93. Azijos dorėnai davė 30 laivų. Jie vilkėjo helėniška apranga ir buvo kilę iš Peloponeso. Karai davė 70 laivų. Jie buvo apsirengę kaip ir helėnai, tik dar turėjo kardus ir pjautuvus. Kaip jie vadinosi senovėje, buvau sakęs ankstesniuose pasakojimuose[33].

94. Jonėnai pristatė 100 laivų. Jų apranga helėniška. Kol jonėnai gyveno Peloponese, dabar vadinamojoje Achajoje, prieš atvykstant į Peloponesą Danajui ir Ksutui[34], vadinosi pelazgais egialiečiais; valdant Ksuto sūnui Jonui, buvo pavadinti jonėnais.

95. Salų gyventojai davė 17 laivų. Jų apranga helėniška. Ir jie senovėje buvo pelazgai. Jonėnais buvo pavadinti vėliau dėl tos pačios priežasties, kaip ir dvylikos polių jonėnai, kilę iš Atėnų. Eoliečiai davė 60 laivų. Ir jie buvo helėniškai apsirengę, o senovėje, sako helėnai, eoliečiai vadinosi pelazgais. Helesponto gyventojai, išskyrus abidiečius, kuriems karalius buvo įsakęs likti namie ir saugoti tiltus,— visi kiti iš Ponto žygiavę vyrai davė 100

laivų. Ir jų apranga heléniška. Jie yra jonėnų ir dorėnų išeiviai.

96. Karius visiems tiems laivams davė persai, medai ir sakai. Geriausiai iš visų plaukė finikiečių laivai, o iš jų geriausi buvo sidoniečių laivai. Tiek jūreiviai, tiek laivų kariai turėjo dar ir savo vietinius vadus. Išvardydamas gentis, jų nepaminėjau, nes pasakojimui nėra reikalingi, mat tie atskirų genčių vadai net nėra verti būti paminėti, be to, kiek buvo kiekvienos genties polių, tiek buvo ir vadų. Pagaliau jie dalyvavo žygyje ne kaip strategai, o kaip paprasti kariai. Tuos strategus, kurie savo rankose turėjo visą valdžią, taip pat vadovavo tautoms ir buvo persai, aš jau paminėjau.

97. Laivynui vadovavo šie: Darijaus sūnus Ariabignas, Aspatino sūnus Preksaspas, Megabato sūnus Megabazas, Darijaus sūnus Achemenas. Jonėnų ir karų daliniams vadovavo Gobrijo dukters ir Darijaus sūnus Ariabignas. Egiptiečius vedė Achemenas, Kserkso brolis. Visam kitam laivynui vadovavo kiti du strategai. Trisdešimtirklių ir penkiasdešimtirklių laivų, katerių ir didelių laivų arkliams gabenti buvo kone 3000[35].

98. Iš laivyne plaukusiųjų — po strategų — žymiausi buvo šie žmonės: sidonietis Tetramnestas, Aniso sūnus, tyrietis Matenas, Siromo sūnus, aradietis Merbalas, Agbalo sūnus, kilikas Sienesis, Oromedonto sūnus, likas Kiberniskas, Kosiko sūnus, kipriečiai Gorgas, Chersio sūnus, Timonaktas, Timagoro sūnus, ir karai Histijėjas, Timno sūnus, Pigretas, Hiseldomo sūnus, ir Damasitimas, Kandaulo sūnus.

99. Aš nematau reikalo minėti visų kitų padalinių vadų, bet paminėsiu Artemisiją[36], kuria ypač gėriuosi, nes, būdama moteris, ji žygiavo į Heladą. Vyrui mirus, ji tapo tirone ir, turėdama paauglį sūnų, savo noru išėjo į karą — buvo tvirtos valios ir narsi. Ji vadinosi Artemisija, Ligdamido duktė, iš tėvo pusės halikarnasietė, o iš motinos — kretietė. Ji vadovavo halikarnasiečiams, kojiečiams, nisyriečiams ir kalidniečiams ir pristatė penkis laivus. Jos laivai po sidoniečių buvo patys geriausi visame laivyne. Iš visų sąjungininkų ji teikė karaliui geriausius patarimus. Visus jos valdomų polių gyventojus laikau dorėnais: halikarnasiečius — trezeniečiais, o kitus — epidauriečiais.

100. Kai kariuomenė buvo suskaičiuota ir sutvarkyta, Kserksas panoro ją apvažiuoti ir apžiūrėti. Taip jis ir padarė: su kovos vežimu važiavo palei visą kariuomenę ir ties kiekviena tauta teiravosi, kaip ji vadinasi, o raštininkai čia pat viską užrašinėjo. Taip jis darė, kol apvažiavo nuo vieno krašto iki kito ir pėstininkus, ir raitelius. Paskui buvo nuleisti į jūrą visi laivai, o Kserksas, išlipęs iš vežimo ir įlipęs į vieną sidoniečių laivą, atsisėdo ten po auksiniu baldakimu ir plaukė palei visų laivų pirmagalius, klausinėdamas ties kiekvienu laivu to paties, ko klausė, apžiūrinėdamas pėstininkų kariuomenę, ir viską liepė užrašinėti. Laivų vadai buvo įsakę laivams maždaug 4 pletrus nuplaukti nuo kranto ir, išsirikiavus į vieną liniją, nuleisti inkarus, atsukus laivų pirmagalius į sausumą. Visi laivų kariai buvo laivuose su pilna kovos apranga. O Kserksas, plaukdamas tarp tų išrikiuotų laivų ir kranto, apžiūrinėjo.

101. Apžiūrėjęs laivyną ir išlipęs iš laivo, Kserksas pasišaukė su juo į Heladą žygiavusį Aristono sūnų Demaratą ir pasišaukęs šitaip paklausė: „Demaratai, dabar aš noriu tavęs paklausti vieno mane dominančio dalyko. Tu esi helėnas ir, kaip pats sakai, taip pat kiti helėnai, su kuriais kalbėjau, tvirtina, esi iš nemažo ir nesilpno Helados polio. Taigi dabar man pasakyk, ar helėnai stos prieš mane ir išdrįs pakelti ranką? Mano nuomone, net jeigu susirinktų visi helėnai ir visi kiti vakaruose gyvenantys žmonės, net ir tada jie negalėtų atsilaikyti prieš mano spaudimą, nes jie nėra susivieniję. Tačiau norėčiau iš tavęs išgirsti, ką apie juos manai.“ Taip jis užklausė, o šis atsakydamas tarė: „Karaliau, ar tau galiu sakyti teisybę, ar tik tai, kas tau malonu?“ Karalius liepė sakyti teisybę pridurdamas, kad ir paskui jam būsiąs jis ne mažiau malonus, negu iki šiol.

102. Tai išgirdęs, Demaratas šitaip pasakė: „Karaliau, kadangi man liepi sakyti tik teisybę, tai aš pasakysiu taip, kad vėliau negalėtum manęs apkaltinti melavus. Neturtas Heladoje yra nuo amžių, o šaunumą išugdė įgimta išmintis ir griežti įstatymai. Šaunumu Helada gelbstisi ir nuo neturto, ir nuo vergijos. Aš giriu visus helėnus, gyvenančius dorėnų žemėse, nors kalbėsiu ne apie visus, o tik apie lakedemoniečius. Pirma, negali būti nė kalbos, kad jie kada nors priimtų tavo pasiūlymus kaip ketinimą pa-

vergti Heladą. Paskui jie stos su tavimi į kovą net ir tokiu atveju, jei visi kiti helėnai pereitų į tavo pusę. Neklausk nei kiek yra [lakedemoniečių], nei kiek jų galėtų tai padaryti. Mat jeigu išžygiuos jų tūkstantis, tai lygiai taip pat su tavimi kovos, kaip tuo atveju, jei jų būtų daugiau arba mažiau".

103. Tai išklausęs, Kserksas nusijuokė ir tarė: „Demaratai, ką tu sakai? Argi 1000 vyrų galės kovoti su tokia didele kariuomene? Na, atsakyk man, juk tu sakaisi buvęs jų karaliumi: ar norėtum čia pat tuojau kovoti su 10 vyrų? Jeigu ta jūsų valstybė iš tikrųjų yra tokia kaip sakai, tai tu, jų karalius, pagal jūsų įstatymus turėtum stoti į kovą su dvigubu skaičiumi priešų. Taigi jeigu kiekvienas iš jų gali atstoti 10 mano karių, tai tu turėtum atstoti 20 vyrų. Tik tada patikėsiu tuo, ką sakai. Bet jeigu jie yra tokio didumo ir narsumo, kaip tu ir tie helėnai, su kuriais bendravau, ir jūs, tokie būdami, taip didžiuojatės, tai žiūrėk, kad šitie tavo pasakyti žodžiai nebūtų tik tuščias gyrimasis. Pagalvok savo sveiku protu, kaip 1000, 10 000 ar 50 000 vyrų, visi būdami lygiai laisvi ir vieno žmogaus nevaldomi, galėtų atsilaikyti prieš tokią didelę kariuomenę? Nes jeigu tų [lakedemoniečių] yra 5000, tai prieš kiekvieną mes pastatome daugiau kaip 1000 vyrų. Žinoma, jeigu juos valdytų vienas žmogus kaip pas mus, jie galėtų pasidaryti narsesni, negu yra iš prigimties, ir, botagu varomi, eitų prieš gausesnį priešą, nors jų būtų ir mažiau. Bet, būdami laisvi, jie nieko tokio negalėtų padaryti. Aš manau, kad net ir tada, kai helėnai savo skaičiumi susilygintų, vargu ar galėtų kovoti su vienais persais. Visa tai, ką tu sakai, yra pas mus, nors, tiesą sakant, gana retai pasitaiko. Aš turiu tokių persų ietininkų, kurie pasirengę stoti į kovą prieš tris helėnus. Tu to nežinai, todėl kalbi niekus."

104. Į tai Demaratas atsakė: „O karaliau, aš žinojau, kad, sakydamas teisybę, tau neįtiksiu. Bet kadangi man liepei sakyti tiesą, tai ir papasakojau apie spartiečių būdą. Juk pats gerai žinai, ką aš dabar jaučiu [spartiečiams], kurie, atėmę iš manęs paveldėtą karaliaus valdžią ir garbę, padarė mane tremtiniu ir žmogumi be tėvynės. O tavo tėvas, priėmęs mane, suteikė ir prieglobstį, ir pragyvenimą. Protingas žmogus neturėtų atstumti rodomo palankumo, priešingai — turėtų dar labiau branginti. Aš

nesigiriu galįs kovoti nei su dešimčia, nei su dviem vyrais, o savo valia nė į dvikovą nestočiau. Bet jeigu būtinai reikėtų arba jeigu tikėčiausi už pergalę didelio apdovanojimo, tai mielai norėčiau kovoti su vienu iš tų vyrų, kurie, kaip tu tvirtini, atstoją tris helėnus. Taip ir lakedemoniečiai, pavieniui kovodami, niekam nenusileidžia narsumu, o kartu kaudamiesi pralenkia narsumu visus kitus. Mat, būdami laisvi, jie yra ir ne visai laisvi — jie turi valdovą įstatymą, kurio bijo labiau negu tavo valdiniai tavęs. Todėl jie daro visa, kas tik pagal jį privalu, o pagal jį visada tas pat privalu — nebėgti iš kautynių lauko nuo gausesnio priešo, likti rikiuotėje ir arba nugalėti, arba žūti. Jeigu manai, kad aš, taip kalbėdamas, niekus pasakoju, tai esu pasirengęs ateity visa kita nutylėti, bet dabar tu mane privertei kalbėti. Tačiau visur tebūnie, karaliau, tavo valia."

105. Taip šis atsakė. Kserksas pradėjo juokauti, nė kiek neužpyko ir maloniai atleido Demaratą. Po šito pasikalbėjimo jis paskyrė Doriso valdytoju Megadosto sūnų Maskamą, atstatęs Darijaus paskirtąjį, ir išžygiavo su kariuomene per Trakiją į Heladą.

106. Valdytoju paskirtasis Maskamas buvo vienintelis žmogus, kuriam Kserksas kasmet siųsdavo dovanų kaip geriausiam valdytojui, pralenkiančiam dorybėmis visus kitus tiek Darijaus, tiek jo paties paskirtuosius. Panašiai ir Kserkso sūnus Artakserksas siųsdavo dovanas Maskamo palikuonims. Dar prieš šį žygį Trakijoje ir Helesponte visur buvo paskirti valdytojai. Po šito žygio visi jie, išskyrus Doriske esantįjį, helėnų buvo išvyti iš Trakijos ir Helesponto. O Dorisko valdytojo Maskamo dar niekam iki šiol nepavyko išstumti, nors daug kas mėgino. Dėl to persų karaliai jam ir šiandien tebesiunčia dovanas.

107. Nė vieno iš tų helėnų išvytųjų [valdytojų] Kserksas nelaikė narsiu vyru, išskyrus Ejono[37] valdytoją Bogą. Karalius jį visada girdavo ir labai gerbė jo sūnus, pasilikusius Persijoje. Ir iš tikrųjų Bogas buvo vertas pagyrimo, nes, būdamas apgultas atėniečių, vadovaujamų Miltiado sūnaus Kimono, ir turėdamas galimybę susitarti su priešu ir grįžti į Aziją, nesutiko to padaryti, kad neatrodytų karaliui tik savo bailumu išsigelbėjęs, ir laikėsi iki paskutiniųjų. Pagaliau kai jau tvirtovėje visiškai pritrūko maisto, sukrovęs didelį laužą, nužudė savo vaikus, žmo-

ną, suguloves ir tarnus, paskui visus sumetė į ugnį. Po to visą mieste buvusį auksą ir sidabrą išbėrė nuo tvirtovės sienų į Strimono upę. Tai padaręs, pats įšoko į ugnį. Todėl visai teisingai jis dar ir šiandien persų yra gerbiamas.

108. Iš Dorisko Kserksas išžygiavo į Heladą, versdamas visas pakeliui pasitaikančias tautas žygiuoti su juo kartu. Kaip jau sakiau[38], visas kraštas iki Tesalijos buvo pavergtas ir davė karaliui duoklę — jį pavergė pirmiausia Megabazas, o paskui Mardonijas. Žygiuodamas iš Dorisko, Kserksas pirmiausia praėjo samotrakiečių tvirtoves — jų paskutinė vietovė vakaruose vadinama Mesambrija. Šalia jos yra tasiečių polis Strimė. Tarp jų teka Liso upė[39], kurios vandens tada pritrūko geriant persų kariuomenei. Seniau šis kraštas vadinosi Galaikė, o dabar — Briantikė. Tačiau, teisybę sakant, ir ši sritis priklausė kikonams.

109. Perėjęs išdžiūvusią Liso upės vagą, Kserksas žygiavo per šiuos helėnų polius: Maroniją, Dikėją, Abderą. Taip pat pražygiavo ir pro šiuos garsius ežerus: tarp Maronijos ir Strimės — pro Ismaridės ežerą, ties Dikėja — pro Bistonidės ežerą, į kurį įteka dvi upės — Trauas ir Kompsatas. Prie Abdero jis nepriėjo jokio didesnio ežero, tik persikėlė per Nesto upę, tekančią į jūrą. Perėjusi šitas tasiečių žemes, kariuomenė patraukė per kai kuriuos žemyno polius. Viename iš jų yra ežeras, maždaug 30 stadijų perimetro, labai žuvingas ir druskingas. Šį ežerą nusausino vien tik gerdami gurguolių gyvuliai. Tas polis vadinasi Pistyras.

110. Tai tokie buvo helėnų pajūrio poliai, kuriuos žygiuodama kariuomenė paliko kairėje. Taip pat perėjo per kraštą šių trakų genčių: petų, kikonų, bistonų, sapėjų, dersėjų, edonų, satrų. Iš jų tie, kurie gyveno pajūryje, sekė paskui Kserksą laivais, o kiti mano suminėtieji, gyvenę toliau nuo jūros, išskyrus satrus, buvo priversti žygiuoti pėsčiomis.

111. Satrai, kiek man žinoma, iki šiol dar niekieno nėra buvę užkariauti — ir mano laikais jie tebėra laisvi — tik jie vieni iš visų trakų. Mat gyvena aukštuose kalnuose, apaugusiuose įvairiausiais miškais ir apdengtuose sniegu. Be to, jie labai karingi. Satrai turi Dioniso orakulą[40]. Tas orakulas yra labai aukštuose kalnuose. Jo šventikai

yra besai (iš satrų giminės). Orakulo ištarmes duoda pranašė, kaip ir Delfuose. Šiaip [šiame krašte] nieko ypatingo nėra.

112. Perėjęs tą kraštą, Kserksas praėjo pro pierų[41] tvirtoves. Jų viena vadinasi Fagretas, antra — Pergamas. Kserkso kelias ėjo visai palei pačias tas vietoves, o dešinėje liko didelis ir aukštas Pangėjo kalnas, kuriame yra aukso ir sidabro kasyklos, priklausančios pierams, odomantams ir daugiausia — satrams.

113. Praėjęs peonų, doberų ir peoplų[42] kraštą į šiaurę nuo Pangėjo kalno, Kserksas žygiavo į vakarus, kol priėjo Strimono upę ir Ejono polį, kurį tada dar būdamas gyvas valdė Bogas, apie kurį anksčiau šiek tiek papasakojau. Sritis aplink Pangėjo kalną vadinasi Filidė; ji tęsiasi į vakarus iki Angito upės, įtekančios į Strimoną, o pietuose siekia patį Strimoną, kuriam tada magai paaukojo[43] baltus žirgus, juos nužudydami.

114. Sudėję upei tokias ir kitokias permaldavimo aukas, [persai] perėjo ties Eneahodais[44] edonų žemėje iš anksto pastatytais tiltais Strimono upę. Sužinoję, kad ta vieta vadinasi Eneahodai, persai čia užkasė į žemę gyvus vietinius devynis jaunikaičius ir devynias merginas. Užkasti gyvus žmones yra persų paprotys. Panašiai girdėjau, kad ir Kserkso žmona Amestridė įsakė užkasti septynis aukštos kilmės persų jaunuolius kaip padėką požemių dievybei už tai, kad leido jai sulaukti žilos senatvės.

115. Žygiuodama tolyn už Strimono, kariuomenė pasuko į vakarus pajūrin ir čia praėjo pro helėnų polį Argilą. Ir ši, ir tolyn besitęsianti į žemyną sritis vadinasi Bisaltija. Toliau Kserksas su kariuomene ėjo per vadinamąją Silėjo lygumą, palikdamas kairėje įlanką, prie kurios yra Posidėja, perėjo Helados polį Stagirą ir atėjo į Akantą kartu vesdamasis ir visas tautas — tiek tas, kurios gyvena aplink Pangėjo kalną, tiek tas, kurias anksčiau minėjau — pajūryje gyvenančias su laivais, o toliau nuo jūros — pėsčiomis.

116. To kelio, kuriuo žygiavo Kserksas į Akantą, akantiečiai nesunaikina ir neužsėja iki šios dienos, nes didžiai gerbia. Atėjęs į Akantą, Kserksas jo gyventojus paskelbė savo viešintojais, apdovanojo mediškais drabužiais ir labai išgyrė, nes matė, kad jie noriai eina į karą, ir sužinojo, kad jie labai pasitarnavo kasant perkasą.

117. Kserksui tebesant Akante, susirgęs mirė perkaso kasimui vadovavęs Artachėjas, Kserkso labai gerbiamas žmogus iš achemenidų giminės. Jis buvo aukščiausio ūgio (iki penkių karališkųjų uolekčių jam tetrūko keturių pirštų) ir labai stipraus balso persas. Artachėjo mirtis be galo nuliūdino Kserksą. Dėl to jis įsakė Artachėją kuo puikiausiai palaidoti, o kapą jam pylė visa kariuomenė. Artachėjui akantiečiai, orakulo paraginti, aukojo kaip herojui, minėdami jo vardą.

118. Jo mirtis Kserksą labai sujaudino. O tuo helėnus, kurie priėmė ir pavaišino persų kariuomenę ir Kserksą, ištiko toks didelis nepriteklius, kad net turėjo palikti savo namus. Antai tasiečiai, priėmę ir pavaišinę Kserkso kariuomenę savo žemyno polių vardu, kaip pranešė paskirtas rūpintis vaišėmis Orgėjo sūnus Antipatras, vienas garbingiausių piliečių, vaišėms išleido 400 talentų sidabro.

119. Tokias dideles sąskaitas nurodė ir kitų polių vaišių prižiūrėtojai. Mat tos vaišės buvo užsakomos gerokai iš anksto ir ruošiamos labai kruopščiai: kai tik šaukliai paskelbdavo, kad kariuomenė jau artinasi, piliečiai tuojau pasidalydavo polio grūdų atsargas ir ilgus mėnesius iš jų maldavo kvietinius ir miežinius miltus. Kariuomenei vaišinti taip pat paskirdavo parinkę geriausius ir brangiausius gyvulius; vandens ir sausumos paukščius penėdavo garduose ir tvenkiniuose. Be to, gamindavo iš aukso ir sidabro taures, kraterus ir visus kitus reikalingus stalo reikmenis. Visa tai buvo ruošiama tik karaliui ir jo stalabendriams vaišinti, o visai kariuomenei buvo duodamas tik paprastas valgis. Kur tik kariuomenė atvykdavo, ten stovėdavo paruošta palapinė pačiam Kserksui apsistoti, o visa kariuomenė ilsėdavosi po plynu dangumi. Kai ateidavo pietų laikas, šeimininkai turėdavo daug vargo, o prisisotinę svečiai čia pat praleisdavo naktį ir rytojaus dieną; išardę palapinę ir pasiėmę visus daiktus, išvykdavo nieko nepalikdami, viską išsinešdami.

120. Tada visai teisingai pasakė abderietis Megakreontas, kuris patarė visiems abderiečiams — vyrams ir moterims — eiti į savo šventoves ir susėdus prašyti dievų ateity juos saugoti nuo pusės galimų nelaimių ir didžiai dėkoti jiems už išgelbėjimą nuo praėjusių nelaimių, tai yra už tai, kad karalius Kserksas nėra pratęs valgyti du kar-

tus per dieną, nes jeigu būtų buvę abderiečiams įsakyta ruošti ir tokius pačius pusryčius, kokius jie ruošė pietus, tai jiems būtų reikėję arba visai nelaukti atžygiuojant Kserkso ir bėgti, arba likti ir būti baisiausiai nualintiems.

121. Vis dėlto helėnai, kad ir baisiausius sunkumus kęsdami, vykdė karaliaus valią. Tuo tarpu Kserksas išleido iš Akanto laivyną, įsakė vadams plaukti į Termę ir ten jo palaukti. O Termė, yra [miestas] Termės įlankoje; jo vardu ir šita įlanka pavadinta[45]. Tai buvo, kaip sklido girdai, trumpiausias kelias. Iš Dorisko į Akantą kariuomenė žygiavo štai kokia tvarka: visą pėstininkų kariuomenę Kserksas padalijo į tris dalis. Vienai iš jų įsakė žygiuoti pajūriu kartu su laivynu — jai vadovavo Mardonijas ir Masistas. Kita dalis ėjo žemyno keliais, toliau nuo jūros,— ją vedė Tritantechmas ir Gergis, o trečioji dalis, su kuria vyko ir pats Kserksas, žygiavo tarp anų dviejų — jos strategai buvo Smerdomenas ir Megabizas.

122. Taigi Kserkso pasiųstasis laivynas perplaukė Atono kalne iškastą perkasą, išeinantį į įlanką, prie kurios stovi Asos, Piloro, Singos ir Sartės poliai. Pririnkęs kariuomenei šių polių vyrų, jis išplaukė iš čia į Termės įlanką, apiplaukdamas Ampelo kyšulį Toronės žemėje ir pereidamas šiuos helėnų polius: Toronę, Galepsą, Sermilę, Mekiberną, Olintą. Ir iš jų buvo imami laivai ir kariai. Ši sritis vadinasi Sitonija[46].

123. Nuo Ampelo kyšulio Kserkso laivynas patraukė tiesiai į Kanastrėjo kyšulį. Tai labiausiai išsikišusi į jūrą Palėnės dalis[47]. Čia ėmė laivus ir karius iš Potidėjos, Afičio, Neapolio, Egės, Terambo, Skionės, Mendės ir Sanės. Tai tokie yra [poliai] dabartinėje Palėnėje, anksčiau vadintoje Flegra. Praplaukęs ir šį kraštą, laivynas vyko į paskirtąją vietą, imdamas kariuomenę ir iš polių, esančių greta Palėnės netoli Termės įlankos. Jų vardai tokie: Lipaksas, Kombrija, Lisas, Gigonas, Kampsa, Smila, Enija. Ta šalis dar ir šiandien vadinama Krosėja. Iš Enijos, kurią paskiausiai paminėjau, laivynas plaukė į pačią Termės įlanką ir į Migdonijos[48] žemę, kol pasiekė jam skirtąją Termę ir Sindo bei Chalestrės polius prie Aksijo upės[49]. Ta upė sudaro ribą tarp Migdonijos ir Botijos, kur siauroje pajūrio juostoje yra Ichnų ir Pelos poliai.

124. Laivynas, laukdamas karaliaus, stovyklavo prie Aksijo upės šalia Termės ir tų polių, kurie yra tarp upės

ir Termės, o Kserksas ir sausumos kariuomenė, išėję iš Akanto, žygiavo keliu tiesiai į Termę. Tas kelias ėjo per peonų ir krestoniečių kraštą palei Chidoro upę, kuri, ištekėjusi iš krestoniečių šalies, srūva per Migdonijos kraštą ir įteka į jūrą šalia pelkių, esančių prie Aksijo upės.

125. Žygiuojant tuo keliu, liūtai užpuolė maistą nešančius kupranugarius. Išėję iš savo įprastų vietų ir klajodami naktimis, jie šiaip nieko nelietė — nei gyvulio, nei žmogaus, o puldinėjo tik kupranugarius. Man keista, kodėl jie taip darė: kas vertė liūtus susilaikyti nuo kitų gyvulių ir pulti tik kupranugarius, kurių jie anksčiau visai nebuvo matę ir mėginę?

126. Tose vietose yra daug liūtų ir laukinių jaučių, kurių nepaprastai didelius ragus veža į Heladą kaip prekę. Srities, kurioje gyvena liūtai, riba yra per Abderą tekanti Nesto upė ir per Akarnaniją tekantis Achelas: nei toliau į rytus nuo Nesto upės eidamas į Europą, nei į vakarus esančioje žemyno dalyje nepamatysi liūto, o tik tarp šių dviejų upių.

127. Atvykęs į Termę, Kserksas leido kariuomenei stovyklauti. Stovyklai kariuomenė užėmė tokią ilgą pajūrio juostą, kad nutįso nuo Termės polio ir Migdonijos iki Lydijo ir Haliakmono[50] upių, kurios, susiliejusios į vieną, sudaro ribą tarp Botijos ir Makedonijos. Tai tokiose vietose stovyklavo barbarai, o iš anksčiau minėtų upių tik vienas Chidoras, tekąs iš Krestono šalies, buvo nepakankamas kariuomenei pagirdyti, nes pritrūko vandens.

128. Matydamas iš Termės Tesalijos kalnus, Olimpą ir Osą, labai didelius ir aukštus, ir sužinojęs, kad tarp jų yra siauras slėnis, o per jį teka Penijo upė, be to, išgirdęs, kad ten yra kelias į Tesaliją, Kserksas panoro nuplaukti ir pats pamatyti Penijo žiotis, nes ketino keliauti viršutiniu keliu per aukštutinę Makedoniją, per Gono polį pas perebus[51]. Mat jam tvirtino, kad ten esąs saugiausias kelias. Kaip norėjo, taip ir padarė. Įlipęs į sidoniečių laivą, į kurį visada sėsdavo, kai tik ką nors panašaus norėdavo daryti, jis davė ženklą visam laivynui išplaukti, o vietoje paliko pėstininkų kariuomenę. Atplaukęs ir apžiūrėjęs Penijo žiotis, Kserksas labai stebėjosi, ir, pasišaukęs savo kelio vadovus, paklausė, ar negalima būtų tą upę nukreipti kita vaga tekėti į jūrą.

129. Pasakojama, kad kitados Tesalija buvusi ežeras, nes iš visų pusių ją juosia labai aukšti kalnai. Mat į rytus ją uždaro Pelijo ir Osos kalnai, apačioje abu suaugę į vieną kalną, į šiaurę — Olimpas, į vakarus — Pindas, į pietus — Otrio kalnas. Tesalija ir yra įdubimas tarp tų minėtųjų kalnų. Iš daugybės upių, tekančių į Tesaliją, žymiausios yra šios penkios: Penijas, Apidanas, Onochonas, Enipėjas ir Pamisas. Visos tos upės teka iš kalnų, aplinkui supančių Tesaliją, subėga į lygumą dar savo vardais vadindamosi, o čia, sujungusios savo vandenis į vieną upę, per vieną tarpeklį — ir tai labai siaurą — įteka į jūrą. Susiliejus toms upėms į vieną, Penijas nustelbia visas kitas ir paverčia jas bevardėmis. Pasakojama, kad senovėje, kai dar nebuvo to tarpeklio ir išėjimo į jūrą, visos tos upės, be to, dar ir Bebeidės ežeras, neturėjusios savo dabartinių vardų, bet jau tekėjusios taip, kaip dabar, ir pavertusios visą Tesaliją jūra. Patys tesalai tvirtina, kad Poseidonas padaręs tą tarpeklį, kuriuo teka Penijas. Tai visai panašu į tiesą, nes kiekvienas, kas tiki, kad Poseidonas purto žemę ir kad per žemės drebėjimą pasidarę plyšiai yra jo darbas, šitą tarpeklį pamatęs, pasakys, jog jį padarė Poseidonas. Mat tas plyšys tarp kalnų, mano nuomone, yra žemės drebėjimo padarinys.

130. Kserksui paklausus, ar Penijas negalėtų turėti kito išėjimo į jūrą, kelio vadovai, būdami su padėtimi gerai susipažinę, atsakė: „Karaliau, toji upė neturi kito išėjimo į jūrą, kaip tik šitą, nes Tesalija iš visų pusių apsuptą kalnų vainiku.“ Kserksas, sako, į tai atsakęs: „Išmintingi vyrai tie tesalai. Jau iš anksto jie nuo to apsisaugojo, pakeisdami savo nusistatymą ir kitų priežasčių verčiami, taip pat dėl to, kad suprato, jog jų šalis yra lengvai paimama ir užkariaujama. Juk užtektų tik šią upę pylimu išvesti iš to tarpeklio, nukreipus ją iš tos vagos, kuria ji dabar teka, ir paleisti į jų šalį, kaip tuoj užtvintų visa anapus kalnų esanti Tesalija.“ Taip jis pasakė, turėdamas galvoje Aleuo[52] palikuonis, nes jie, būdami tesalai, pirmieji iš visų helėnų pasidavė karaliui. Mat Kserksas manė, kad jie pasiūlė jam sąjungą visų tesalų vardu. Tai pasakęs ir apžiūrėjęs, jis nuplaukė atgal į Termę.

131. Pierijoje Kserksas praleido daug dienų, nes trečdalis visos kariuomenės kirto miškus Makedonijos kalnuo-

se, kad visa kariuomenė per čia galėtų žygiuoti pas perebus. Tuo tarpu grįžo į Heladą pasiųstieji šaukliai pareikalauti žemės — vieni tuščiomis rankomis, o kiti — nešdamiesi žemės ir vandens.

132. Žemės ir vandens davė šie helėnai: tesalai, dolopai, enijėnai, perebai, lokrai, magnetai, meliečiai, achajai iš Ftijos, tėbiečiai ir kiti beotai, išskyrus tespiečius ir platėjiečius. Tie helėnai, kurie pasiryžo su barbarais kariauti, sudarė tarp savęs sąjungą ir prisiekė šitaip: visi helėnai, kurie, niekieno neverčiami, pasidavė persams, gerai pavykus žygiui, turės paaukoti dešimtąją savo turtų dalį Delfų dievui. Tai tokia buvo helėnų priesaika.

133. Į Atėnus ir Spartą Kserksas nesiuntė šauklių reikalauti žemės dėl šios priežasties: kai Darijus anksčiau buvo pasiuntęs pas juos šauklius su tuo pačiu reikalavimu, atėniečiai tuos reikalautojus įmetė į bedugnę, o spartiečiai — į šulinį, liepdami iš ten jiems pasisemti vandens ir žemės ir nunešti karaliui. Todėl Kserksas dabar nesiuntė pas juos šauklių. Kokia nelaimė ištiko atėniečius, šitaip pasielgusius su šaukliais, negaliu pasakyti, nebent tik tai, kad jų polis ir kraštas buvo nuniokoti. Bet aš manau, kad tai atsitiko ne dėl tos priežasties.

134. Tačiau ant lakedemoniečių krito Agamemnono šauklio Taltibijo rūstybė. Mat Spartoje yra Taltibijo šventovė, gyvena ir jo palikuonys taltibiadai, kurie eina garbingas Spartos pasiuntinių pareigas. Po to pasielgimo su šaukliais visi būrimai iš aukų spartiečiams rodė blogai — taip buvo ilgą laiką. Tai labai jaudino ir liūdino lakedemoniečius. Dažnai jie šaukdavo visos tautos susirinkimą ir per šauklius teiraudavosi, gal kas iš lakedemoniečių norėtų paaukoti gyvybę už Spartą. Pagaliau Sperchijas, Aneristo sūnus, ir Būlis, Nikolėjo sūnus, abu aukštos kilmės ir labai turtingi spartiečiai, sutiko prisiimti Kserkso bausmę už Darijaus šauklių nužudymą Spartoje. Todėl spartiečiai ir pasiuntė juos į Mediją, į mirtį.

135. Kelia nuostabą tų vyrų ryžtas ir žodžiai, kuriuos jie pasakė. Vykdami į Sūzus, jiedu prisistatė Hidarnui. Hidarnas buvo persas, visų Azijos pajūrio gyventojų strategas, ir juos maloniai priėmė. Vaišindamas jis šitaip užklausė: „Lakedemoniečiai, kodėl vengiate karaliaus draugystės? Juk matote, kaip karalius moka gerbti gerus vyrus. Pažiūrėkite, koks aš esu ir kokią vietą užimu. Taip

ir jūs, jei tik pasiduotumėte karaliui, kiekvienas karaliaus pavedimu galėtumėte būti helėnų žemės valdytoju, nes esate šaunūs vyrai." Į tai jiedu atsakė: „Tavo patarimas, Hidarnai, kurį mums duodi, yra vienašališkas, nes mums patari tai, ką pats esi patyręs, o ne tai, ko nesi patyręs. Vergo dalią žinai, o laisvės dar nesi patyręs ir nežinai, ar ji saldi, ar ne. Mat jeigu būtum jos paragavęs, tai patartum mums ne tik ietimis, bet ir kirviais už ją kovoti."

136. Taip jiedu atsakė Hidarnui. Paskui jie nuvyko į Sūzus pas patį karalių ir, kai čia ietininkai iš karto liepė pasveikinti karalių puolant veidu į žemę ir net bandė priversti, jie atsisakė tvirtindami to nedarysią net jeigu jų galvas prilenktų prie žemės. Mat jie neturį papročio pulti prieš žmogų kniūpsčiomis; be to, ne tam ir atvykę. Atsispyrę prieš tokį reikalavimą, jie antrąkart šitaip maždaug pasakė: „O medų karaliau, lakedemoniečiai pasiuntė prisiimti bausmę už šauklių nužudymą Spartoje." Taip jiems pasakius, Kserksas, rodydamas kilniaširdiškumą, atsakė nedarysiąs taip, kaip lakedemoniečiai. Mat jie, nužudydami šauklius, pamynę visų tautų teisę. Jis pats nedarysiąs to, už ką kitus smerkiąs, nežudysiąs jų ir dovanosiąs spartiečiams bausmę už nužudymą.

137. Šitaip padarius spartiečiams, Taltibijo rūstybė tuojau atsileido, nors ir grįžo sveiki į Spartą Sperchijas su Būliu. Kaip pasakoja lakedemoniečiai, praėjus daug laiko, ši rūstybė vėl atgijo per spartiečių karą su atėniečiais. Man atrodo, jog ji tikriausiai buvo dievų siųsta. Tai, kad Taltibijo rūstybė krito ant pasiuntinių ir neatsileido tol, kol buvo atsilyginta, buvo teisinga. Bet kad toji rūstybė užgriuvo vaikus tų vyrų, kurie buvo nuvykę į Sūzus pas karalių, norėdami įveikti rūstybę, būtent ant Būlio sūnaus Nikolėjo ir ant Sperchijo sūnaus Aneristo, kuris su vienu prekybos laivu, prisėdusių ginkluotų vyrų, užkariavo Tirintijos koloniją Halijėją[53], čia, man rodos, aišku, jog visa tai padarė dievybė. Mat šiuodu vyrus, lakedemoniečių nusiųstus kaip pasiuntinius į Aziją, išdavė trakų karalius Sitalkas, Terėjo sūnus, ir abderietis Nifodoras, Pitijo sūnus, ir jie buvo paimti į nelaisvę Helesponte ties Bizantiju[54], nugabenti į Atiką ir atėniečių nužudyti. Su jais kartu žuvo korintietis Aristėjas, Adimanto sūnus. Tai įvyko jau daug metų praėjus nuo Kserkso žygio, ir aš vėl grįžtu prie savo ankstesniojo pasakojimo.

138. Nors karalius žygiavo tariamai prieš Atėnus, bet iš tikrųjų jis norėjo užimti visą Heladą. Helėnai apie žygį sužinojo iš anksto, bet ne visi vienodai pasielgė. Mat tie, kurie karaliui buvo davę žemės ir vandens, tikėjosi iš barbarų nieko blogo nepatirsią, o tie, kurie nebuvo davę, baisiai išsigando, nes Heladoje nebuvo pakankamai laivų, kurie įveiktų atžygiuojantį priešą atremti, be to, dauguma helėnų nenorėjo stoti į kovą, priešingai — prijautė persams[55].

139. Čia aš esu priverstas pasakyti nuomonę, daugumai žmonių nemėgstamą, tačiau nenutylėsiu to, kas man atrodo tiesa. Jeigu atėniečiai, pabijoję besiartinančio pavojaus, būtų apleidę savo kraštą arba būtų jo neapleidę ir vietoje būtų pasidavę Kserksui, jūroje jau niekas nebūtų išdrįsęs jam pasipriešinti. O jeigu jūroje niekas nebūtų Kserksui pasipriešinęs, tai sausumoje būtų galėję maždaug štai kas įvykti: kad ir daugelį mūro sienų būtų pastatę per Istmą peloponesiečiai, vis tiek lakedemoniečiai, sąjungininkų palikti,— ne savo noru, o iš prievartos, nes persų laivynas būtų paėmęs vieną polį po kito,— būtų pasilikę vienui vieni, o pasilikę vieni, būtų turėję vis tiek žūti, nors ir garbingai būtų įvykdę garsius žygdarbius. Taigi arba jie būtų tokį likimą patyrę, arba prieš tai, pamatę, kad visi helėnai pereina persų pusėn, ir patys būtų susitaikę su Kserksu. Abiem atvejais Helada vis tiek būtų patekusi į persų valdžią. Iš tikrųjų aš negaliu suprasti, kokia būtų galėjusi būti nauda iš tų per Istmą išvestų mūro sienų, jeigu jūroje būtų viešpatavęs karalius. Todėl atėniečius galima, nenusikalstant tiesai, pavadinti Helados išgelbėtojais. Juk į kurią pusę pasinėšino atėniečiai, į tą pusę pakrypo ir laimė. Nusprendę, kad Helada turi būti laisva, jie pakėlė į kovą visus tuos helėnus, kurie nebuvo perėję į persų pusę, ir, dievų padedami, atrėmė persų karalių. Net iš Delfų atėjusios baisios ir gąsdinančios orakulo ištarmės neprivertė jų palikti Helados[56]. Jie pasiliko vietoje ir pasiryžo pasitikti į jų šalį įsiveržusį priešą.

140. Mat atėniečiai buvo nusiuntę į Delfus pasiuntinius pasiteirauti orakulo. Atlikus šventovėje reikalingas apeigas, paskui įėjus į šventyklą ir susėdus, pitija Aristonikė šitaip išpranašavo:

Vargšai, ko jūs čia sėdit: bėkit skubiausiai į pakraštį žemės
Viską palikę — namus ir apskrito miesto viršūnes!
Nes nebeliks nei galvos jo sveikos, nei jo likusio kūno,
Kojų lig pat panagių, nei rankų, nei liemenio tvirto.
Miesto kūnas išnyks. Mat jį sugriaus ir sutrupins
Liepsnos ir karštas Arėjas, varydamas sirų vežimą[57].
Daug ir kitokių tvirtovių pražus, ne tik tavoji,
Daugel šventovių paves jis visa naikinančiai ugniai.
Gal nemirtingus dievus jau pila prakaitas šaltas,
Drebant iš baimės, gal jau nuo aukštųjų stogų pasirodęs
Kraujas raudonas lašena, išvydęs artėjantį vargą,
Eikite tat iš šventyklos ir širdį paruoškit nelaimėms.

141. Tai išgirdę, atėniečių pasiuntiniai baisiausiai nusiminė. Jiems esant labai prislėgtiems dėl tos orakulo ištarmės, Androbulo sūnus Timonas, vienas iš garbingiausių delfiečių, jiems patarė pasiimti po maldavimo šakelę ir, nuėjus antrą kartą, jau kaip pagalbos maldaujantiems vėl klausti orakulą. Atėniečiai patarimo paklausė ir tokiais žodžiais kreipėsi į dievą: „Viešpatie, pasakyk mums ką nors geresnio apie mūsų tėvynę, atsižvelk į šias maldavimo šakeles, kurias mes tau štai atnešėme, nes kitaip neišeisime iš tavo šventovės ir pasiliksime čia tol, kol numirsime." Pitija antrą kartą jiems šitaip pasakė:

Permaldaut Dzeuso Olimpe Atėnė Paladė negali,
Nei nuolatinėm maldom, nei savo gudriais patarimais.
Aš gi tau vėl pasakysiu sprendimą, tvirtą kaip plieną:
Priešai mat viską paims, ką Kekropo tas kraštas įgijęs
Turi ir kas Kiterono[58] garbingo slėpynėse glūdi.
Medžio tvirtovę paliks tau padangėje dundantis Dzeusas
Sveiką Atėnei; jinai tave patį ir sūnus išgelbės.
Tu tik nelauk sau ramiai atžygiuojant raitųjų kareivių
Kaip ir daugybės pėsčių iš žemyno, bet tuoj pasitrauki,
Nugarą savo atsukęs. Vėliau tu dar stosi ir priekiu.
Dieviškas tu Salamine! Tada pražudysi daugybės
Moterų sūnus — ar barstant Demetros grūdus, ar renkant[59].

142. Kadangi ši orakulo ištarmė buvo švelnesnė už ankstesniąją ir tokia atrodė esanti, tai jie, užsirašę ją, grįžo į Atėnus. Kai jie sugrįžę paskelbė visiems žmonėms orakulo ištarmę, aiškinant ją, atsirado įvairių nuomonių. Labiausiai iš visų išsiskyrė šios dvi nuomonės: kai kurie senesnieji žmonės tvirtino, kad dievas pranašaująs akropoliui, jog jis išliksiąs, nes senovėje buvo aptvertas erškėčių tvora, ir todėl jie manė, kad „medžio tvirtovė" tai ir bus tas aptvaras. O kiti reiškė nuomonę, kad dievas čia turi galvoje laivus, todėl jie patarė viską mesti į šalį ir juos ruošti. Tačiau tiems, kurie tvirtino, kad „medžio

tvirtovė“ — tai laivai, prieštaravo pitijos pasakytos dvi paskutiniosios ištarmės eilutės:

Dieviškas tu Salamine! Tada pražudysi daugybės
Moterų sūnus — ar barstant Demetros grūdus, ar renkant.

Šitos dvi eilutės paneigė nuomonę tų, kurie tvirtino, kad „medžio tvirtovė“ esą laivai, nes orakulų aiškintojai manė, jog ties Salaminu jie turėtų pralaimėti jūrų kautynes.

143. Atėnuose tuo laiku buvo vienas vyras, visai neseniai iškilęs į pirmaujančius. Jis vadinosi Temistoklis ir buvo vadinamas Neoklio sūnumi[60]. Šis vyras tvirtino, kad orakulų aiškintojai ne viską gerai išaiškinę: jeigu tos dvi ištarmės eilutės iš tikrųjų kalbėtų apie atėniečius, tai, jo nuomone, čia būtų ne taip švelniai pasakyta: vietoj „dieviškasai Salamine“ greičiau būtų žodžiai „nelaimingasai Salamine“, jeigu iš tikrųjų čia būtų norėta pasakyti, kad ties juo žus Atėnų gyventojai. Todėl, teisingai aiškinant ištarmę, tie dievo žodžiai esą taikomi ne atėniečiams, o jų priešams. Dėl tos priežasties Temistoklis patarė atėniečiams ruoštis jūrų kautynėms, nes laivai ir esą „medžio tvirtovė“. Šitaip Temistokliui išaiškinus, atėniečiai nusprendė, kad šis aiškinimas yra priimtinesnis negu orakulų aiškintojų, kurie patarė nesiruošti jūrų kautynėms ir apskritai net nenorėjo leisti rankų pakelti ir pasipriešinti, o tik palikti Atiką ir įsikurti kuriame nors kitame krašte.

144. Laimė, anksčiau buvo nusvėrusi ir kita Temistoklio nuomonė: kai Atėnų iždas surinko didelę sumą pinigų, atėjusių iš Laurijo kasyklų, ir kai atėniečiai ketino tuos pinigus tarp savęs pasidalyti — kiekvienas pasiimti po 10 drachmų, Temistoklis prikalbėjo juos nesidalyti tų pinigų ir už juos verčiau pasistatyti karo reikalams 200 laivų — būtent, karui su eginiečiais. Taigi tada kilęs karas su eginiečiais išgelbėjo Heladą, nes privertė atėniečius pasidaryti jūrų tauta. Tie laivai tada nebuvo panaudoti tam tikslui, kuriam buvo statomi, užtat jie buvo pastatyti ir, reikalui esant, galėjo padėti Heladai. Taigi atėniečiai jau turėjo tuos anksčiau pastatytus laivus, bet, be jų, dar reikėjo ir daugiau pasistatyti. Todėl, gavę orakulo ištarmę, jie savo susirinkime nutarė paklausyti dievo — visiems sėsti į laivus ir pasitikti į Heladą įsiveržusius barbarus jūrų kautynėmis kartu su tais helėnais, kurie tik panorės.

Tai tokios buvo tos atėniečiams duotosios orakulo ištarmės.

154. Bendrame kovoti nutarusių helėnų susirinkime ir pasitarime buvo sudaryta visų sąjunga[61] ir patvirtinta priesaika, o pirmiausia iš visų reikalų buvo nutarta nutraukti savitarpio peštynes ir karus. Tarp savęs buvo susikibę įvairūs poliai, bet didžiausias karas vyko tarp atėniečių ir eginiečių. Paskui sužinoję, kad Kserksas su kariuomene jau Sarduose, nutarė pasiųsti į Aziją žvalgus apžiūrėti karaliaus galybės, o į Argą — pasiuntinius pasiūlyti karinę sąjungą prieš persus; kitus pasiuntinius [nutarė] pasiųsti į Siciliją pas Dinomeno sūnų Geloną[62], dar kitus — į Kerkyrą prašyti pagalbos Heladai ir dar kitus — į Kretą. Jie manė, gal pavyks kaip nors visus suburti į krūvą ir visiems veikti susibūrus, nes dideli pavojai grėsė lygiai visiems helėnams. Apie Geloną buvo kalbama, kad jo galybė yra didelė ir kad nėra vieno helėnų polio, už kurį ji nebūtų daug didesnė.

146. Šitaip nutarę, helėnai nutraukė tarpusavio peštynes ir pirmiausia nusiuntė į Aziją tris žvalgus. Kai šie atvyko į Sardus ir susirinko žinių apie karaliaus kariuomenę, juos susekė ir suėmė. Pėstininkų strategai juos kankindami ištardė ir liepė išvedus nužudyti. Jų mirtis jau buvo nuspręsta, kai apie tai sužinojo Kserksas. Jis papeikė strategų nutarimą ir pasiuntė keletą ietininkų įsakęs, jeigu tuos žvalgus dar ras gyvus, atvesti pas jį. Kai tie juos rado dar gyvus ir atvedė pas patį karalių, šisai, sužinojęs, ko jie atvykę, liepė savo ietininkams apvedžioti juos visus ir po visą pėstininkų, ir po raitelių kariuomenę, o kai jie jau bus iki soties prisižiūrėję, išsiųsti juos ten, kur jie norės, nieko blogo nepadarius.

147. Duodamas tokį įsakymą, Kserksas pridūrė, kad jeigu tie žvalgai bus žuvę, tai nei helėnai iš anksto nesužinos, kad jo galybė yra didesnė negu pasakojama, nei priešams nebus padaryta didelio nuostolio nužudant tris vyrus. O grįžus jiems į Heladą, karaliaus nuomone, helėnai iš tų žvalgų sužinos apie jo galybę ir atsisakys savo laisvės dar prieš pradedant žygį. Todėl persams nereikės vargti ir žygiuoti prieš juos. Panašią nuomonę Kserksas buvo pareiškęs ir kitu atveju: būdamas Abide, jis pamatė grūdų prikrautus laivus, kurie plaukė iš Ponto per Helespontą į Eginą ir Peloponesą[63]. Jo artimieji palydovai,

sužinoję, kad tai priešų laivai, buvo pasirengę juos pagrobti ir tik žiūrėjo į karalių, kada jis įsakys. O Kserksas juos paklausė, kur laivai plaukia. Šie atsakė: „Tavo priešams, o valdove, grūdus gabena.“ Jis atsakydamas tarė: „Argi mes ne ten plaukiame, kur ir jie, ir nesame apsirūpinę visokiausiu maistu ir grūdais? Ką gi bloga mums jie daro maistą gabendami?“

148. Žvalgai, viską apžiūrėję ir paleisti, grįžo į Europą, o sudarę tarp savęs sąjungą prieš persus helėnai, išsiuntę [šiuos] žvalgus, nusiuntė pasiuntinius į Argą. Patys argiečiai apie save pasakoja šitaip: jie jau iš pat pradžių, sužinoję apie barbarų ruošimasi prieš Heladą ir numanydami, kad helėnai juos mėgins įtraukti į karą prieš persus, nusiuntė pasiuntinius į Delfus paklausti dievą, kaip jiems geriausiai pasielgti, nes visai neseniai 6000 argiečių žuvo nuo lakedemoniečių ir Anaksandrido sūnaus Kleomeno rankų,— todėl jie ir pasiuntė į Delfus. Jiems paklausus, pitija šitaip atsakė:

Piktas kaimynas saviems, bet mielas dievams nemirtingiems,
Būki budrus namie sėdėdamas ir ietį laikydamas
Rankoje. Saugok ir galvą, nes ji visą kūną išgelbės.

Tokį atsakymą jiems pitija davė anksčiau. Paskui atvyko į Argą pasiuntiniai, nuėjo į buleuterijų ir išdėstė, kas jiems buvo įsakyta. Argiečiai į tai atsakė esą pasirengę priimti jų pasiūlymą su sąlyga, jei bus su Lakedemonu sudaryta 30 metų taika ir jei bus suteikta argiečiams teisė vadovauti sąjungininkams iš pusės su lakedemoniečiais. Nors po teisybei jiems vieniems turėtų pereiti vadovavimas, bet jie pasitenkinsią [vadovavimu] ir iš pusės.

149. Toks, sako, buvęs jų bulės atsakymas, nors orakulas jiems ir buvo uždraudęs sudaryti sąjungą su helėnais. Argiečiai bijojo orakulo, bet norėjo sudaryti 30 metų taiką [su Sparta], kad per tą laiką spėtų užaugti jų vaikai. Mat jie samprotavo šitaip: neseniai patyrę pralaimėjimą ir vėl taip pat pralaimėję prieš persus, jie, nesudarę tokios taikos, ateityje patektų į lakedemoniečių rankas. Spartos pasiuntiniai į [tokius] bulės žodžius, sako, šitaip atsakę: dėl taikos jie pasiklausią savo tautos, o dėl vadovavimo jiems esą liepta duoti atsakymą, ir dar pasakę, kad jie turi du karalius, o Argas — tik vieną. Todėl esą negalima iš vieno Spartos karaliaus atimti vadovavimą, bet nesą kliūčių pripažinti ir Argo karaliui lygias teises į

vadovavimą šalia dviejų spartiečių karalių. Argiečiai pasakoja, esą jie negalėję pakęsti tokio spartiečių išdidumo ir pasirinkę verčiau patekti barbarų valdžion, negu nusileisti lakedemoniečiams, ir įsakę pasiuntiniams dar iki saulei nusileidžiant išnykti iš Argo žemės, nes priešingu atveju pasielgsią su jais kaip su priešais.

150. Taip pasakoja apie tuos dalykus patys argiečiai. Bet Heladoje yra paplitusi kita nuomonė, kad Kserksas, dar prieš išžygiuodamas į Heladą, pasiuntęs į Argą savo šauklį. Tas atvykęs tenai ir pasakęs: „Argiečiai, karalius Kserksas jums štai ką sako. Mes manome, kad Persas, iš kurio esame kilę, buvo Danajės sūnaus Persėjo vaikas, gimęs iš Kefėjo dukters Andromedos. Taigi mes esame jūsų palikuonys. Vadinasi, nei mums nedera žygiuoti prieš savo tėvus, nei jums eiti kitiems į pagalbą ir stoti prieš mus. Todėl sėdėkite sau ramiai namie. Nes jeigu man žygis pavyks, aš jus labiausiai gerbsiu iš visų tautų." Pasakojama, kad argiečiai susidomėjo tais žodžiais ir kol kas helėnams nieko nepažadėjo ir nieko iš jų nereikalavo. Bet kai tik helėnai juos pamėgino įsitraukti į savo sąjungą, pareikalavo vadovavimo, kad turėtų dingstį ramiai namie sėdėti, nes žinojo, jog lakedemoniečiai nesidalys su jais savo valdžia.

151. Kaip teigia kai kurie helėnai, šitą pasakojimą atitinka ir štai koks atsitikimas, įvykęs po daugelio metų: kažkokiais kitais reikalais siunčiami, atvykę į Memnono Sūzus[64] atėniečių pasiuntiniai, vadovaujami Hiponiko sūnaus Kalijo[65]. Tuo pat laiku ir argiečiai atsiuntę į Sūzus savo pasiuntinius paklausti Kserkso sūnų Artakserksą, ar tebegaliojanti su Kserksu sudarytoji draugiška sąjunga, ar jau tapę jo priešais. Karalius Artakserksas į tai atsakęs, kad tebegalioja ir kad jis nė vieno polio nelaikąs tokiu draugišku kaip Argas.

152. Ar iš tikrųjų tada Kserksas pasiuntė į Argą šauklį su tokiais pasiūlymais ir ar argiečių pasiuntiniai, nuvykę į Sūzus, užklausė Artakserksą dėl sąjungos, negaliu tikrai pasakyti, ir aš pasakoju tik tai, ką teigia patys argiečiai. Bet tik tiek žinau, kad jeigu visi žmonės suneštų savo bėdas į vieną vietą ir panorėtų pasikeisti jomis su savo kaimynais, tai, gerai įsižiūrėję į savo kaimynų bėdas, kiekvienas neštųsi namo atgal savąsias atsineštąsias. Todėl ir argiečiai nėra čia jau taip blogai pasielgę. Aš privalau pa-

sakoti tai, kas yra pasakojama, bet tikėti tuo, kas pasakojama, nebūtinai privalau. Šita mano pastaba galioja visiems mano pasakojimams. Juk pasakojama net ir tai, kad argiečiai pasikvietę persus į Heladą, nes jiems nesisekę kariauti su lakedemoniečiais,— toje savo nelaimėje jie norėję viską išmėginti, kad tik iš jos išsisuktų.

153. Tai tiek apie argiečius. O į Siciliją nuvyko kiti sąjungininkų pasiuntiniai vesti derybų su Gelonu. Tarp jų buvo ir lakedemoniečių pasiuntinys Siagras. Gelono protėvis, kuris įsikūrė Geloje, buvo kilęs iš netoli Triopijo esančios Telo salos. Jis dalyvavo Rodo lindiečiams ir Antifemui įkuriant Gelą. Ilgainiui jo palikuonys tapo požeminių deivių[66] šventikais ir visą laiką ėjo tas pareigas. Jas įsigijo vienas iš protėvių — Telinas — štai kokiu būdu: į Maktorijo polį, esantį už Gelos, pabėgo dalis Gelos gyventojų, kai pralaimėjo pilietiniame kare. Telinas juos parvedė atgal, neturėdamas jokių ginkluotų pajėgų, o tik pasinaudodamas tų deivių šventenybėmis. Iš kur jis tas šventenybes paėmė, ar pats jas įsigijo, nežinau. Jis sugrąžino pabėgėlius su sąlyga, kad jo palikuonys bus tų deivių šventikai. Sprendžiant iš to, kas pasakojama, kaip Telinas atliko tokį didelį darbą, reikia tikrai stebėtis: juk tokius darbus ne bet kas gali atlikti, o tik tvirtos valios ir vyriško stiprumo žmogus. Tuo tarpu Sicilijos gyventojai pasakoja apie Teliną visai priešingai: jis buvęs švelnus ir moteriškas. Tai taip jis įsigijo šitas garbingas pareigas.

154. Žuvus Pantaro sūnui Kleandrui, valdžiusiam Gelą septynerius metus (o jis žuvo nuo geliečio Sabilo rankos), monarcho valdžią paėmė Kleandro brolis Hipokratas Valdant Hipokratui, šventiko Telino palikuonis Gelonas kartu su daugeliu kitų vyrų — tarp kitų ir su Pateko sūnumi Enesidemu — buvo Hipokrato ietininkas [...][67]. Netrukus už pasižymėjimą jis buvo paskirtas visų raitelių vadu. Mat Hipokratui apgulus Kalipolį, Naksą, Zanklę, Leontinus, Sirakūzus ir daug barbarų polių, visuose tuose karuose labai pasižymėjo Gelonas. Iš tų mano ką tik paminėtų polių visi buvo Hipokrato užkariauti, išskyrus Sirakūzus. O sirakūziečius, sumuštus prie Eloro upės, išgelbėjo korintiečiai ir kerkyriečiai — jie sudarė taiką su sąlyga, kad sirakūziečiai užleis Hipokratui Kamariną, kuri nuo senovės priklausė sirakūziečiams.

155. Kai ir Hipokratas, valdęs tiek pat metų, kiek ir jo brolis Kleandras, žuvo kare su sikelais prie Hiblos polio, Gelonas tariamai norėjo padėti Hipokrato sūnums Euklidui ir Kleandrui, kurių nenorėjo daugiau klausyti piliečiai, o iš tikrųjų, nugalėjęs geliečius, pats pasiėmė valdžią, atėmęs ją iš Hipokrato sūnų. Po šito pasisekimo jis grąžino į Sirakūzus — iš Kasmenės polio parvedęs — vadinamuosius gamorus[68], kuriuos buvo išvijusi liaudis ir vergai, vadinamieji kilirijai. Tokiu būdu jis užvaldė ir Sirakūzus, nes sirakūziečiai atžygiavusiam Gelonui ir polį perdavė, ir patys pasidavė.

156. Paėmęs Sirakūzus, Gelonas pradėjo mažiau rūpintis Gelos valdymu ir pavedė ją savo broliui Hieronui, o pats stiprino Sirakūzus ir tik jais rūpinosi. Šis polis greitai iškilo ir suklestėjo. Mat Gelonas, sugriovęs Kamarinos miestą, perkėlė jos gyventojus į Sirakūzus ir padarė juos čia piliečiais. Paskui taip pat pasielgė su didesne puse geliečių. Be to, jis perkėlė į Sirakūzus ir padarė piliečiais turtinguosius Sicilijos Megaros gyventojus. Būdami apgulti, megariečiai su tam tikromis sąlygomis pasidavė, bet manė būsią iššudyti, nes buvo sukėlę karą prieš Geloną. O paprastus Megaros žmones, kurie buvo nekalti dėl to karo ir nesitikėjo nieko blogo, Gelonas nusivedė taip pat į Sirakūzus ir pardavė vergijon išsigabentinai iš Sicilijos. Taip pat jis pasielgė ir su Sicilijoje gyvenančiais eubojiečiais, juos suskirstęs į turtingus ir paprastus žmones. Jis taip padarė su abiejų nomų gyventojais todėl, kad, jo nuomone, gyventi kartu su paprastais žmonėmis yra labai nemalonu.

157. Tai šitokiu būdu Gelonas tapo galingu tironu. Tada atvykę į Sirakūzus ir susitikę su Gelonu, helėnų pasiuntiniai šitaip pasakė: „Mus atsiuntė lakedemoniečiai, atėniečiai ir jų sąjungininkai pakviesti tavęs į sąjungą prieš barbarą, apie kurio žygį tu, be abejo, esi girdėjęs. Persas, pertiesęs per Helespontą tiltą, ketina, vesdamasis iš Azijos visą Rytų kariuomenę, žygiuoti į Heladą neva norėdamas pulti Atėnus, o iš tikrųjų ketindamas pavergti visą Heladą. Tu esi ir labai galingas, ir, valdydamas Siciliją, turi savo rankose nemažą Helados dalį, todėl pagelbėk tiems, kurie ją vaduoja, ir tapk vienu iš jos išlaisvintojų. Suvienytoji Helada duos didelę kariuomenę, taigi mes galėsime atsispirti prieš priešą užpuoliką. O jeigu vieni iš mūsų pasielgs išdavikiškai, kiti nenorės pagelbėti ir tik

maža Helados dalis pasiliks sveika, tada iš tikrųjų jau bus baisu, kad ji visa nežūtų. Nes tu nemanyk, kad persas, mus kovoje nugalėjęs, neateis ir pas tave, taigi apsisaugok nuo to jau iš anksto. Tad, mums padėdamas, kartu ir save ginsi. O gerai užsimotas darbas paprastai baigiasi gerai.“ Taip jie pasakė.

158. O Gelonas smarkiai juos bardamas pasakė: „Helėnai, įžūliai kalbėdami, jūs išdrįsote mane kviesti į sąjungą prieš barbarą. O anksčiau, kai aš vaidijausi su kartaginiečiais ir prašiau jūsų padėti man kariauti prieš barbarų kariuomenę, kai aš visaip jus kviečiau atkeršyti egestiečiams už Anaksandrido sūnaus Dorijėjo nužudymą ir pažadėjau padėti išlaisvinti prekyvietes, iš kurių jūs esate turėję tiek daug naudos ir pelno, jūs neatvykote nei man padėti, nei už Dorijėją atkeršyti, ir per jus viskas galėjo patekti į barbarų rankas. Bet, laimė, mums pavyko, ir viskas baigėsi gerai. O dabar, kai karas apsigręžė ir atėjo pas jus, jūs prisiminėte Geloną. Tačiau aš, nors ir būdamas jūsų įžeistas, nenoriu būti į jus panašus, todėl esu pasirengęs jums padėti ir duoti į pagalbą 200 trijerų, 20 000 hoplitų, 2000 lankininkų, 2000 mėtyklininkų ir 2000 lengvai ginkluotų raitelių. Be to, pažadu tiekti maistą visai helėnų kariuomenei visą karo metą. Bet tatai pažadu su sąlyga, kad aš kare su barbarais būsiu visų helėnų vadovas ir vyriausiasis helėnų kariuomenės strategas. Ir jokiomis kitomis sąlygomis nei aš pats neisiu į pagalbą, nei nesiųsiu kitų.“

159. Tai girdėdamas, Siagras nebegalėjo ištverti ir pasakė: „Iš tikrųjų smarkiai imtų vaitoti pelopidas Agamemnonas, išgirdęs, kad Gelonas ir sirakūziečiai atėmė iš spartiečių vadovavimą. Tu daugiau neminėk tos sąlygos, kad mes tau perduotume vadovavimą, bet jeigu nori Heladai pagelbėti, žinok, kad turėsi atsiduoti lakedemoniečių vadovavimui. O jeigu atsisakai atsiduoti jų vadovavimui, tai visai nė nepadėk!“

160. Matydamas, kad Siagras atmetė jo sąlygą, Gelonas pasakė jiems paskutinį savo žodį: „O svety spartieti, įžeidžiantys žodžiai, mesti į žmogaus širdį, paprastai sukelia pyktį. Tačiau nors tavo kalba ir buvo labai įžeidžianti, bet ji neprivers manęs nesusivaldyti ir duoti nepritinkantį atsakymą. Jeigu jūs taip laikotės įsikibę į vadovavimą, tai visai suprantama, kad ir aš trokštu vadovavimo ir net

daugiau negu jūs, nes vadovauju ir keleriopai didesnei kariuomenei, ir daug didesniam skaičiui laivų. Bet jeigu jums mano sąlygos atrodo tokios piktinančios, tai aš truputį nusileisiu. Jei jūs norėsite vadovauti pėstininkams, tai aš imuosi vadovauti jūroje, o jei jums geriau patinka vadovauti jūroje, tai aš noriu vadovauti pėstininkams. Arba jums reikia su šitomis sąlygomis sutikti, arba grįžti namo be tokių gausių sąjungininkų." Šitaip pasiūlė Gelonas.

161. O atėniečių pasiuntinys, užbėgdamas už akių lakedemoniečiui, štai kaip atsakė: „O Sirakūzų karaliau[69], ne vadovo stokodama atsiuntė mus Helada pas tave, o kariuomenės. Tu atsisakai pasiųsti mums savo kariuomenę, jeigu netapsi Helados vadovu, o tik trokšti jai vadovauti. Kol reikalavai vadovavimo visoms helėnų karo pajėgoms, mes, atėniečiai, galėjome būti ramūs, žinodami, kad lakonai sugebės tau atsakyti už mus abejus. Bet kai tu, nusileisdamas dėl visos kariuomenės, reikalauji vadovavimo laivynui, tai štai koks yra reikalas: net jeigu lakedemonietis ir sutiktų, kad tu vadovautum laivynui, tai mes nesutiksime, nes jeigu lakedemoniečiai patys nenorės vadovauti jūroje, tai vadovavimas priklauso mums. Kitaip mes veltui turėtume įsigiję galingiausias iš visų Helados jūrų pajėgas, jeigu, patys būdami atėniečiai, perleistume sirakūziečiams vadovavimą — mes, kurie esame seniausi iš visų tautų ir vieninteliai iš visų helėnų nesame pakeitę savo gyvenamųjų vietų. Juk ir poetas Homeras pasakė, kad iš atėniečių atvyko į Troją vyras, geriausiai sugebąs vadovauti ir tvarkyti kariuomenę. Todėl mums niekas neturi teisės prikaišioti, kam šitaip kalbame."

162. Gelonas šitaip atsakė: „Svety atėnieti, man atrodo, kad jūs turite vadovų, bet neturėsite kam vadovauti, nes visiškai nenorite nusileisti ir norite viską patys laikyti savo rankose. Tad žiūrėkite, kad kuo greičiausiai išsinešdintumėte iš čia ir grįžę praneštumėte Heladai, jog jai iš metų yra atimtas pavasaris." [Tų žodžių prasmė tokia: kaip pavasaris yra gražiausias metų laikas, taip ir Gelono kariuomenė yra iš visų helėnų kariuomenių geriausia. Todėl netekusią jo pagalbos Heladą jis lygina su metais, iš kurių atimtas pavasaris][70].

163. Po šitiek pasitarimų su Gelonu helėnų pasiuntiniai išplaukė namo. Nors ir bijojo Gelonas, kad helėnai

gali neatsilaikyti prieš barbarus, bet laikė baisiu ir tiesiog nepakenčiamu dalyku, būnant Sicilijos tironu, nuvykti į Peloponesą ir atsiduoti lakedemoniečių vadovavimui. Todėl jis atmetė šį kelią ir nutarė eiti kitu: kai tik sužinojo, kad persai jau perėjo Helespontą, pasiuntė į Delfus su trimis penkiasdešimtirkliais laivais kojietį Kadmą, Skito sūnų, įdavęs jam didelę sumą pinigų ir taikos pasiūlymą, įsakydamas ten palaukti, kol pasibaigs karas, ir jeigu nugalės barbaras, tai tuos pinigus jam padovanoti, o kartu duoti vandens ir žemės, kurią valdo Gelonas; o jei helėnai laimės, tai parvežti pinigus jam atgal.

164. Tasai Kadmas buvo prieš kurį laiką paveldėjęs iš savo tėvo nuolatinę kojiečių tirono valdžią, bet paskui pats savo noru — nesant nė mažiausio pavojaus, o tik teisingumo jausmu vadovaudamasis — atidavė tą savo valdžią visiems kojiečiams ir iškeliavo į Siciliją. Čia jis kartu su samiečiais paėmė ir apgyvendino Zanklės polį, kuris vėliau buvo pavadintas Mesene. Tą Kadmą, atvykusį ką tik minėtu būdu į Siciliją, Gelonas pasirinko savo pasiuntiniu į Delfus, nes tas pasirodė esąs teisingas — tatai ir pats turėjo progos pastebėti. Mat, be kitų ankstesnių jo teisingų poelgių, ne paskutinę vietą užima ir šis pastarasis: paėmęs didelę sumą pinigų, kuriuos jam buvo pavedęs Gelonas, galėjo juos pasisavinti, bet nepanorėjo to padaryti, o kai tik helėnai nugalėjo jūrų kautynėse ir Kserksas pasitraukė iš Helados, Kadmas grįžo į Siciliją su visais pinigais.

165. Sicilijos gyventojai dar ir štai ką pasakoja: Gelonas esą būtų vykęs helėnams padėti net ir lakedemoniečių vadovaujamas, jeigu tuo pačiu laiku Himeros tironas Terilas, Krinipo sūnus, išvytas akragantiečių[71] monarcho Terono, Enesidemo sūnaus, iš Himeros, nebūtų atsivedęs į Siciliją 300 000 finikiečių, libių, iberų, ligūrų, elisikų[72], sardiniečių ir korsikiečių, kuriems vadovavo Kartaginos karalius Amilkas, Anono sūnus. Terilas prikalbėjo Amilką į tą žygį kaip savo gerą pažįstamą. Ypač jam padėjo Kretino sūnus Anaksilėjas, kuris, būdamas Regijo tironas, atprašė jį į Siciliją pagelbėti uošviui ir net atidavė Amilkui įkaitais savo sūnus. Mat Anaksilėjas buvo vedęs Terilo dukterį vardu Kidipė. Todėl Gelonas negalėjęs vykti helėnams į pagalbą ir todėl pasiuntęs į Delfus tuos pinigus.

166. Be to, jie pasakoja, kad tą pačią dieną ir Sicilijoje Gelonas su Teronu nugalėjo kartaginietį Amilką, ir helėnai sumušė persą ties Salaminu. Tasai Amilkas, būdamas iš tėvo pusės kartaginietis, o iš motinos — sirakūzietis, tapo kartaginiečių karaliumi tik dėl savo būdo savybių. Pasakojama, kad jis, pralaimėjęs kautynes, kažkur dingęs, ir niekas jo neradęs nei gyvo, nei mirusio, nors Gelonas liepęs visur jo ieškoti.

167. Patys kartaginiečiai šit kaip pasakoja — ir tas jų pasakojimas atrodo teisingas: barbarai su helėnais Sicilijoje tada kovoję nuo ryto iki vėlyvo vakaro — taip ilgai, sako, užsitęsusios kautynės O Amilkas visą tą laiką buvęs stovykloje ir aukojęs aukas, laukdamas gero ženklo ir degindamas ant laužo ištisus gyvulius. Pamatęs, kad jo kariuomenė jau bėga, jis, kaip buvo benuliejąs auką, taip ir šokęs į ugnį — tokiu būdu sudegęs ir išnykęs liepsnose. Ar jis išnyko tokiu būdu, kaip pasakoja finikiečiai, ar tokiu, kaip [aiškina] sirakūziečiai, vis tiek jo garbei kartaginiečai aukoja aukas ir visuose kolonijų poliuose pastatė jam paminklus — pats didžiausias paminklas yra Kartaginoje. Tai tiek apie Siciliją.

168. Kerkyriečiai atsakė pasiuntiniams viena, o padarė visai ką kita. Mat tie patys pasiuntiniai, kurie buvo Sicilijoje, ir pas juos buvo nuvykę, ir kalbėjo tas pačias kalbas, kaip ir Gelonui. Kerkyriečiai tuojau pažadėjo pasiųsti kariuomenę ir padėti helėnams sakydami, kad jie negalį pro pirštus žiūrėti, kaip žus Helada, nes jei ji pralaimės, tai netrukus ir jiems nieko kito neliks, kaip tapti vergais. Todėl reikia kaip galint helėnams padėti. Toks gražus buvo jų atsakymas. Bet kai reikėjo iš tikrųjų eiti į pagalbą, visai ką kita turėdami galvoje, jie paruošė 60 laivų ir, tik ką išplaukę į jūrą, prisiyrė prie Peloponeso, nuleido laivų inkarus ties lakedemoniečių žeme palei Pilą ir Tenarą ir laukė, kaip pasibaigs tas karas, netikėdami, jog helėnai atsilaikys, ir manydami, jog persas, nugalėjęs lemiamoje kovoje, užvaldys visą Heladą. Jie taip darė tyčia, kad galėtų persų karaliui maždaug šitaip pasakyti: „O karaliau, nors helėnai mus ir kvietė dalyvauti šitame kare, bet mes, turėdami nemažą kariuomenę ir nemažai laivų — po atėniečių daugiausia! — nepanorome stoti prieš tave ir daryti tau ką nors nemalonaus.“ Su tokiomis kalbomis kerkyriečiai tikėjosi daugiausia iš visų išlošią. Man

atrodo, kad taip ir būtų buvę. O prieš helėnus jie taip pat buvo sugalvoję pasiteisinimą — juo ir pasinaudojo. Mat helėnų kaltinami, kam nepagelbėjo, jie tvirtino paruošę 60 laivų, tik dėl etesijų negalėję praplaukti pro Malėją, todėl ir neatvykę į Salaminą, o ne kokią nors blogą mintį turėdami nedalyvavę jūrų kautynėse. Šitaip jie apgavo helėnus.

169. Kretiečiai pasielgė šit kaip: kai tam tikslui nusiųstieji helėnų pasiuntiniai pakvietė juos stoti į karą, visų vardu nusiuntė į Delfus pasiuntinius ir paklausė dievą, ar jiems būtų geriau, jei pagelbėtų helėnams. Pitija atsakė: „Kvailiai, jūs skundžiatės ašaromis, kurias jiems pasiuntė Minas, pykdamas už Menelajui suteiktą pagalbą dėl to, kad jie nepadėjo jums atkeršyti už jo nužudymą Kamike, o jūs jiems padėjote atkeršyti už moterį, pagrobtą iš Spartos“[73]. Tai išgirdę, kretiečiai nutarė nesuteikti pagalbos.

170. Mat pasakojama, kad Minas, ieškodamas Dedalo, atvykęs į Sikaniją — į dabar vadinamą Siciliją — ir čia buvęs nužudytas. Po kiek laiko kretiečiai, dievybės sukurstyti, visi, išskyrus tik polichniečius ir presiečius, nuvykę su didele kariuomene į Siciliją, apgulę Kamiko polį, kuriame mano laikais gyvena akragantiečiai, ir laikę apgultą penkerius metus. Pagaliau, neįstengdami jo paimti ir negalėdami dėl bado ilgiau ten pasilikti, palikę polį ir pasitraukę. Kai plaukę ties Japygija, pagriebusi juos didelė audra ir išmetusi į žemę. Kadangi laivai sudužę ir nebuvę jokios galimybės grįžti į Kretą, jie čia įkūrę Hirijos polį ir apsigyvenę, pasivadindami vietoj kretiečių japygais mesapiečiais ir pasidarydami nebe salų, o žemyno gyventojais. Iš Hirijos jie steigę kitas kolonijas. Po ilgo laiko tarentiečiai mėginę juos išstumti, bet patyrę tokį baisų pralaimėjimą, kad ta kova buvusi, kiek mes žinome, didžiausios helėnų žudynės[74]: pačių tarentiečių ir regiečių, kurie, Chero sūnaus Mikito verčiami, buvo atėję į pagalbą tarentiečiams, žuvo 3000, o vienų tarentiečių skaičius nežinomas. Mikitas buvo Anaksilėjo valdinys: jam buvo pavesta valdyti Regijų. Išvytas iš Regijo, jis apsigyveno Arkadijos Tegėjoje ir paaukojo Olimpijoje daug statulų.

171. Bet įvykiai su tarentiečiais ir regiečiais — tai tik mano įterptas pasakojimas. Kaip pasakoja presiečiai, tada

į ištuštėjusią Kretą atsikėlę gyventi daug visokių žmonių, ypač helėnų. Gyvenant trečiai kartai po Mino mirties, įvykęs Trojos karas[75], kuriame kretiečiai pasirodė esą nemenki Menelajo pagalbininkai. Užtat jiems grįžus iš to karo, užėjęs badas ir maras — ir jiems patiems, ir jų gyvuliams — taigi Kreta vėl ištuštėjusi, ir dabartiniai kretiečiai kartu su likusiais ankstesniaisiais gyventojais sudarą jau trečią kolonistų sluoksnį. Tatai primindama, pitija juos sulaikė nuo pagalbos teikimo helėnams.

172. Tesalai, kaip jie patys vėliau leido suprasti, iš pradžių stojo persų pusėn tik per prievartą, nes nepritarė tam, ką darė aleuadai[76]. Kai tik jie sužinojo, kad persai jau ketina keltis į Europą, pasiuntė į Istmą pasiuntinius. Tuo laiku Istme kaip tik buvo susirinkę atstovai visų tų Helados polių, kurie buvo nusiteikę ginti Heladą. Atvykę pas juos, tesalų pasiuntiniai pasakė: „Helėnai, reikia ginti įsiveržimo į Tesaliją kelią ties Olimpu, kad šitaip apsaugotume ir Tesaliją, ir visą Heladą nuo karo baisumų. Mes esame pasirengę jums padėti ginti, bet reikia ir jums pasiųsti didelę kariuomenę, nes jeigu nepasiųsite, tai žinokite, kad mes susitarsime su persais. Juk mums, gyvenantiems taip toli nuo visos kitos Helados, neapsimoka vieniems žūti už jus. Jeigu jūs nenorite mums padėti, tai neturite teisės ir mus priversti, nes jokia prievarta negali būti stipresnė už neišgalėjimą. Tada mes patys pagalvosime, kaip mums išsigelbėti.“ Taip pasakė tesalai.

173. O helėnai, į tai atsakydami, nutarė pasiųsti į Tesaliją jūros keliu pėstininkų kariuomenę, kad saugotų tą įsiveržimo kelią. Susirinkusi kariuomenė laivais persikėlė per Euripą ir, atplaukusi į Achajos Alą, išlipo į krantą. Palikusi laivus ten pat, ji pėsčia nužygiavo į Tesaliją. Taip ji atvyko į Tempę, kur buvo įsiveržimo kelias, einąs iš žemutinės Makedonijos į Tesaliją palei Penijo upę tarp Olimpo ir Osos kalnų. Čia pasistatė stovyklą maždaug 10 000 susirinkusių helėnų hoplitų; prie jų prisidėjo tesalų raiteliai. Lakedemoniečiams vadovavo Kareno sūnus Euenetas, išrinktas iš polemarchų tarpo, bet ne karališkos giminės žmogus, atėniečiams — Temistoklis, Neoklio sūnus. Ten jie buvo tik kelias dienas. Mat atvykę Aminto sūnaus Aleksandro makedono pasiuntiniai nusakė jiems priešo sausumos pajėgų ir laivų gausumą ir patarė pasitraukti, nelaukti prie įsiveržimo kelio, kol bus sutrypti

atžygiuojančios priešų kariuomenės. Helėnams šis patarimas pasirodė protingas, nes pamanė, kad makedonai jiems gero norį. Todėl paklausė. O man atrodo, kad juos privertė paklausyti baimė, nes jie sužinojo, kad yra ir kitas kelias į Tesaliją — iš aukštutinės Makedonijos per perebų kraštą palei Gono polį; ir iš tikrųjų Kserkso kariuomenė įsiveržė tuo keliu. Taigi helėnai sėdo į laivus ir vėl grįžo į Istmą.

174. Tai toks buvo žygis į Tesaliją tuo laiku, kai karalius rengėsi keltis iš Azijos į Europą ir jau buvo Abide. Tesalai, sąjungininkų palikti, tuojau pat nesvyruodami perėjo persų pusėn. Tame kare jie buvo karaliui labai naudingi.

175. Grįžę į Istmą ir atsižvelgdami į Aleksandro pranešimą, helėnai svarstė, kaip ir kuriose vietose kariauti. Pagaliau nusvėrė pasiūlymas ginti perėją ties Termopilais[77]: mat ji atrodė esanti siauresnė už tą, kuri veda į Tesaliją, ir yra arčiau jų žemės. O apie takelį, dėl kurio Termopiluose apsuptieji helėnai krito prieš ateidami į Termopilus, nieko nebuvo girdėję ir tik atvykę apie jį sužinojo iš trachiniečių. Tad nutarė saugoti šią perėją ir neleisti barbarui įsiveržti į Heladą, o laivynui — plaukti į Artemisiją[78] prie Histieotidės. Šios dvi vietos yra netoli viena kitos: būnant vienoje iš jų, galima lengvai sužinoti, kas darosi kitoje.

176. Tų vietų padėtis štai kokia. Pirmiausia Artemisijas; iš Trakijos jūros tarp Skiato salos ir žemyne esančios Magnezijos susidaro siaura perėja. Išėjus iš tos siauros jūros perėjos, iškart matyti Eubojos pajūrio vietovė Artemisijas su Artemidės šventove. Perėja iš Trachino[79] į Heladą siauriausioje vietoje yra tik pusės pletro. Bet ne čia yra siauriausia perėja, o iš vienos ir kitos Termopilų pusės — iš vienos pusės ties Alpėnais yra tokia siaura perėja, kad išsitenka tik vienas vežimas, ir iš kitos pusės ties Feniko upe netoli Antėlės polio — irgi tik vienas vežimas. Į vakarus nuo Termopilų iki Eto kyla neprieinamas skardingas, aukštas kalnas, o į rytus nuo to kelio yra pelkės ir jūra. Toje perėjoje muša karšti šaltiniai, kuriuos vietiniai žmonės vadina Chitrais, ir prie jų pastatytas Heraklio aukuras. Prie tos perėjos buvo pastatyta mūro siena ir kažkada joje buvo vartai. Sieną buvo pastatę fokiečiai, bijodami tesalų, kai šie atėjo iš Tesprotijos į eoliečių že-

mes, kuriose ir dabar gyvena. Kadangi tesalai mėgino juos užkariauti, tai fokiečiai ir atsitvėrė ta mūro siena. Tada jie ir karštus vandenis nukreipė į šią perėją, kad ta vieta būtų išraižyta upelių — visa tai jie darė, norėdami apsisaugoti nuo tesalų įsiveržimo. Dabar didžiuma tos senovėje pastatytos sienos per laiką jau stovėjo sugriuvusi. Helėnai nutarė ją vėl atstatyti ir toje vietoje sulaikyti barbarą, besiveržiantį į Heladą. Visai netoli perėjos yra Alpėnų kaimas. Iš jo helėnai tikėjosi apsirūpinti maistu.

177. Štai šitas vietas helėnai laikė tinkamomis gynybai. Iš anksto viską apsvarstę ir nusprendę, kad barbarai negalės pasinaudoti nei žmonių persvara, nei raiteliais, jie nutarė pasitikti į Heladą žygiuojantį priešą šitoje vietoje. Sužinoję, kad persai jau Pierijoje, jie pasiskirstė Istme, ir vieni patraukė pėsčiomis į Termopilus, o kiti — jūra į Artemisiją.

178. Taip pasiskirstę, helėnai skubiai išžygiavo pasitikti priešų. O delfiečiai, baimindamiesi ir dėl savęs, ir dėl Helados, atsiklausė dievą, o šis atsakydamas jiems liepė melstis vėjams, nes jie būsią dideli helėnų sąjungininkai. Išklausę tą orakulo ištarmę, delfiečiai pirmiausia ją pranešė tiems helėnams, kurie norėjo būti laisvi. Už tą pranešimą jie susilaukė iš helėnų amžino dėkingumo, nes helėnai baisiai bijojo barbarų. Paskui delfiečiai pastatė vėjams aukurą Tijoje, ten, kur yra Kefiso dukters Tijos[80] šventovė (jos vardu toji vieta ir vadiname Tija), ir stengėsi vėjus permaldauti aukomis.

179. Pagal tą orakulo ištarmę delfiečiai ir dabar aukoja vėjams. O persų laivynas išplaukė iš Termės polio. Dešimt greičiausių laivų pasileido tiesiai į Skiatą, kur stovėjo trys helėnų — trezeniečių, eginiečių ir atėniečių — sargybiniai laivai. Pamatę barbarų laivus, šie pasileido bėgti.

180. Pasivijię barbarai tuojau paėmė trezeniečių laivą su jo vadu Preksinu. Paskui gražiausią to laivo karį nusivedė į laivo priekį ir nužudė, nes palaikė geru ženklu tai, kad pirmasis aukai paimtasis helėnas buvo gražiausias. Nužudytojo vardas buvo Leontas[81]. Galimas daiktas, kad ir per savo vardą jis sulaukė tokios mirties.

181. Eginiečių laivas, kuriam vadovavo Asonidas, barbarus šiek tiek sutrikdė, nes tarp to laivo karių buvo Ischenojo sūnus Pitėjas. Jis tą dieną buvo narsiausias: paėmus laivą, jis tol kovojo, kol buvo visas sukapotas. Kai

Pitėjas net ir parkritęs tebebuvo gyvas, laivuose buvę persai kariai už jo narsumą norėjo būtinai išgelbėti jam gyvybę: smirna ištepė jo žaizdas ir aprišo plonos drobės juostomis. Grįžę į savo stovyklą, jie stebėdamiesi ir gėrėdamiesi rodė Pitėją visai kariuomenei ir rūpestingai su juo apsiėjo. Su kitais to laivo paimtais kariais elgėsi kaip su vergais.

182. Taip buvo paimti tiedu laivai. Trečiasis, kuriam vadovavo atėnietis Formas, bėgdamas priplaukė Penijo žiotis. Patį laivą barbarai paėmė, o vyrų nepagavo, nes atėniečiai, kai tik prisiyrė prie kranto, tuoj iššoko iš jo į krantą ir per Tesaliją grįžo į Atėnus.

183. Ties Artemisiju stovintys helėnai apie tai sužinojo iš Skiate uždegtų signalinių ugnių. Sužinoję ir nusigandę, pakėlė inkarus ir iš Artemisijo nuplaukė į Chalkidę, pasiryžę ginti Euripą, ir išstatė ant Eubojos aukštumų žvalgus. Iš tų dešimties barbarų laivų trys atplaukė ties povandenine uola, vadinama Mirmeku — ji yra tarp Magnezijos ir Skiato. Čia ant tos uolos jie pastatė akmeninę stelą, kurią buvo atsigabenę su savimi. Kadangi kliūtys jau buvo pašalintos, persų laivynas su visais laivais išplaukė iš Termės į Heladą, praėjus vienuolikai dienų nuo to laiko, kai Kserksas išžygiavo iš Termės. Tą povandeninę uolą, esančią pačiame kelyje, pirmasis persams parodė skyrietis Pamonas. Visą dieną plaukę, barbarai priplaukė Sepiadę Magnezijos srityje ir pajūrį tarp Kastanėjo polio ir Sepiadės kyšulio.

184. Iki šios vietos ir iki Termopilų persų kariuomenė nepatyrė jokių nuostolių. Jos dydis, mano paties apskaičiavimais, buvo štai koks: 1207 iš Azijos išplaukusiuose laivuose pradžioje buvo parinkta iš įvairių tautų iš viso 241 400 karių — imant kiekvienam laivui po 200 vyrų. Kiekviename laive, be vietinių karių, buvo po 30 persų, medų ir sakų. Iš šitų vėl susidarė 36 210 vyrų. Prie šių dviejų skaičių aš turiu pridėti dar penkiasdešimtirklių laivų karius, kiekvienam laivui duodamas vidutiniškai po 80 vyrų. Tokių laivų buvo, kaip jau anksčiau minėjau, 3000. Taigi juose turėjo būti 240 000 vyrų. Vadinasi, visame iš Azijos išplaukusiame laivyne buvo 517 610 vyrų. Pėstininkų buvo 1 700 000 karių, raitelių — 80 000. Prie to skaičiaus dar reikia pridėti ant kupranugarių jojusius arabus ir kovos vežimais važiavusius libius — maždaug 20 000 vyrų. Su-

dėję į krūvą sausumos ir jūros pajėgas, gausime 2 317 610 vyrų. Tai tokia buvo iš Azijos išvestoji kariuomenė, neskaitant iš paskos einančių tarnų, maistą gabenančių laivų ir jais plaukusių žmonių.

185. Prie tos sumos reikia pridėti, apytiksliai apskaičiavus, ir iš Europos vedamą kariuomenę. Trakijoje ir prie Trakijos esančiose salose gyvenantys helėnai pristatė 120 laivų. Iš tų laivų susidaro 24 000 vyrų. Pėstininkų davė trakai, peonai, eordai, botijai, Chalkidikės gyventojai, brigai, pierai, makedonai, perebai, enienai, dolopai, magnetai, achajai ir Trakijos pajūrio gyventojai — krūvon suėmus, kaip spėju, 300 000 vyrų. Pridėjus šį skaičių prie atsivestųjų iš Azijos, gausime iš viso 2 641 610 vyrų. Tai tiek buvo karių.

186. O iš paskos einančių tarnų ir žmonių, plaukusių maistą gabenančiuose ir visokiuose kitokiuose laivuose, vykusiuose kartu su kariuomene, mano manymu, buvo ne mažiau kaip karių — greičiau daugiau. Bet aš tarsiu jų buvus ne daugiau ir ne mažiau, o tiek pat, kiek karių. O jei taip, tai jų buvo tiek pat tūkstančių, kiek ir karių. Taigi Kserksas, Darijaus sūnus, atvedė iki Sepiadės ir Termopilų 5 283 220 žmonių. Tai tiek buvo iš viso Kserkso kariuomenės.

187. O kiek buvo maistą gaminančių moterų, sugulovių ir eunuchų, niekas nesugebėtų pasakyti, taip pat kaip traukos bei kitokių gyvulių ir Indijos šunų — tiek daug jų buvo! Todėl aš visiškai nesistebiu, jog kai kurių upių vandens neužteko kariuomenei atsigerti: greičiau mane stebina tai, kad tokiai daugybei žmonių užteko maisto. Iš tikrųjų tarus, kad kiekvienas žmogus kasdien gaudavo ne daugiau kaip vieną cheniką kviečių, ir tai kasdien reikėjo 110 340 medimnų[82]. Aš čia neįskaitau maisto moterims, eunuchams, gyvuliams ir šunims. Iš tokios daugybės žmonių nebuvo nė vieno tokio gražaus ir tokio aukšto ūgio vyro, kuris būtų labiau tikęs valdyti tokią galybę kaip Kserksas.

188. Kai laivynas atplaukė ir užėmė Magnezijos pajūrį tarp Kastanėjo polio ir Sepiadės kyšulio, pirmieji laivai prisiyrė prie pat kranto, o kiti visi stovėjo nuleidę inkarus. Kadangi pajūrio juosta buvo siaura, tai laivai stovėjo nuleistais inkarais išsirikiavę po aštuonis ir atsukę pirmagalius į jūrą. Taip jie ten praleido pirmąją naktį. Švin-

tant giedrai ir nevėjuotai dienai, staiga užvirė jūra ir pakilo baisi audra su stipriu rytų vėju, kurį aplinkiniai gyventojai vadina helespontiškiu. Tie, kurie pastebėjo kylantį vėją ir turėjo pakrantėje pakankamai vietos, suspėjo ištraukti savo laivus į krantą dar prieš užeinant audrai; šitaip išsigelbėjo ir patys, ir jų laivai. O tie laivai, kuriuos audra užklupo atviroje jūroje, vieni buvo nunešti į vadinamuosius Ipnus prie Pelijo kalno, kiti nublokšti į krantą. Kai kurie laivai sudužo atsitrenkę į pačią Sepidę, kiti — prie Melibojos polio, dar kiti buvo išmesti šalia Kastanėjo. Tos audros jėga buvo baisi.

189. Pasakojama, kad atėniečiai pagal orakulo ištarmę pasikvietę į pagalbą Borėją[83], nes buvo gavę naują orakulo ištarmę — pasišaukti į pagalbą savo žentą. Pagal helėnų padavimą, Borėjas yra vedęs atėnietę žmoną — Erechtėjo dukterį Oritiją. Dėl tos giminystės atėniečiai, kaip pasakojama, ir padarė išvadą, kad jų žentas esąs Borėjas. Todėl, būdami Eubojos Chalkidėje su laivais ir pamatę kylantį vėją, o gal ir prieš tai, jie meldėsi ir aukojo aukas Borėjui ir Oritijai, kad ateitų jiems į pagalbą ir sunaikintų barbarų laivus — kaip anksčiau prie Atono kalno. Negaliu spręsti, ar iš tikrųjų todėl Borėjas užpuolė stovinčius nuleistais inkarais persų laivus, bet atėniečiai pasakoja, kad Borėjas jiems pagelbėjęs ir tada, ir anksčiau. Todėl, grįžę namo, jie pastatė prie Iliso upės Borėjui šventyklą.

190. Per tą audrą žuvo mažių mažiausiai 400 laivų, taip pat nesuskaitoma daugybė žmonių ir begalės brangių daiktų. Šitas laivų sudužimas buvo labai naudingas Aminokliui, Kretino sūnui, magnetui [84] žemvaldžiui, gyvenančiam prie Sepiadės. Vėliau jis prisirinko daugybę į krantą išmestų auksinių ir sidabrinių taurių, rado daug persiškų pinigams laikyti dėžių ir įsigijo daugybę kitokių brangių daiktų. Įsigijęs šitų radinių, jis labai praturtėjo, nors šiaip nebuvo laimingas, nes jį užgriuvo nelaimė, atėmusi iš jo sūnų.

191. Maistą gabenančių laivų ir kitokių toje audroje žuvusių laivų skaičius nėra žinomas. Laivyno strategai išsigando, kad tesalai neužpultų jų, patyrusių tokią nelaimę, todėl iš sudužusių laivų liekanų pasidarė aplinkui aukštą užtvarą. Tris dienas truko ta audra. Pagaliau ketvirtą dieną magai kruvinomis aukomis ir būrimais vėjams,

be to, aukodami Tetidei ir Nereidėms[85], nutildė vėją — o gal šiaip dėl ko nors pailsęs vėjas nurimo. Tetidei barbarai aukojo todėl, kad sužinojo iš jonėnų mitą, esą iš šitos vietos ji buvusi Pelijo pagrobta ir kad visas Sepiadės kyšulys priklausąs jai bei kitoms Nereidėms.

192. Antrą audros dieną helėnų žvalgai, nubėgę nuo Eubojos kalnų, pranešė apie visą tą vykstančią laivų nelaimę. Tai išgirdę, helėnai pasimeldė ir nuliejo aukas išgelbėtojui Poseidonui ir kuo greičiausiai nuskubėjo atgal prie Artemisijo, tikėdamiesi prieš save turėsią jau tik nedaug priešo laivų. Taigi antrą kartą jie apsistojo ties Artemisiju. Nuo to laiko jie ir šiandien Poseidoną vadina išgelbėtoju.

193. O barbarai, kai vėjas nutilo ir bangos nurimo, nuvilko laivus į vandenį ir vėl plaukė palei krantą; aplenkę Magnezijos kyšulį, patraukė tiesiog į įlanką, vedančią į Pagasus[86]. Tos įlankos krante Magnezijoje yra vieta, kur, kaip pasakojama, Jasonas ir jo bendrakeleiviai, plaukdami auksavilnio kailio į kolchų žemę Eją, palikę Heraklį, pasiųstą iš Argo laivo parnešti vandens. Mat čia jie ketinę apsirūpinti vandeniu ir leistis į atvirą jūrą, todėl ir toji vieta buvo pavadinta Afetais[87]. Kserkso laivynas sustojo kaip tik šioje vietoje.

194. Atsitiko taip, kad 15 barbarų laivų plaukė toli nuo visų kitų ir kažkaip pastebėjo prie Artemisijo esančius helėnų laivus. Manydami, kad čia jų laivai, jie nuplaukė ir pakliuvo priešams į rankas. Tiems laivams vadovavo eoliečių Kimės valdytojas Sandokas, Tamasijo sūnus, kurį anksčiau karalius Darijus buvo liepęs prikalti prie stulpo už tai, kad jis, būdamas vienas iš karališkųjų teisėjų, pinigais papirktas, neteisingai išsprendė vieną bylą. Kai jis jau kabojo prikaltas, Darijus apsigalvojo ir nutarė, kad Sandokas karaliaus rūmams yra padaręs daugiau gero negu blogo, ir nusprendė, jog pasielgė per daug skubotai ir neprotingai, todėl liepė Sandoką paleisti. Taip tas išvengė Darijaus skirtos mirties ir liko gyvas. Bet šį kartą, užplaukęs ant helėnų, nebegalėjo išsigelbėti, nes helėnai, pamatę juos priplaukiant ir supratę, kad tie bus apsirikę, išplaukė ir visai lengvai juos paėmė.

195. Viename iš tų laivų buvo paimtas į nelaisvę Aridolis, Karijos Alabandos tironas, kitame — pafiečių[88] strategas Pentilas, Demonojo sūnus. Jis buvo atplukdęs iš

Pafo 12 laivų, bet ties Sepiade per audrą neteko vienuolikos jų ir, su išlikusiu vieninteliu laivu plaukdamas į Artemisiją, buvo paimtas. Suimtuosius išklausinėję visa, ko tik norėjo sužinoti apie Kserkso kariuomenę, helėnai pasiuntė grandinėmis sukaustytus į Korinto Istmą.

196. Persų laivynas be tų penkiolikos laivų, kuriems, kaip sakiau, vadovavo Sandokas, atplaukė į Afetus, o Kserksas ir pėstininkų kariuomenė, žygiuodami per Tesaliją ir Achają, prieš tris dienas jau buvo įsiveržę į Melidę. Tesalijoje Kserksas buvo surengęs lenktynes tarp savųjų ir tesalų žirgų, norėdamas išmėginti Tesalijos raitelius, nes buvo girdėjęs, kad jie yra geriausi visoje Heladoje. Tačiau helėnų žirgai toli atsiliko nuo jo žirgų. Iš Tesalijos upių tik Onochonas neįstengė pagirdyti visos kariuomenės, o iš Achajos upių net ir pati didžiausioji — Apidanas — tik su dideliu vargu pakakino kariuomenę.

197. Atvykusiam į Achajos Alą Kserksui kelio vadovai, norėdami viską paaiškinti, papasakojo vietinį mitą apie Dzeuso Lafistijo[89] šventovę, kaip Eolo sūnus Atamantas kartu su Inoja kėsinosi į Frikso gyvybę[90], o po to achajai, orakulo įsakyti, uždėjo jo palikuonims štai kokią bausmę: kiekvienam seniausiam tos giminės vyrui draudžiama įeiti į lejitą (lejitu achajai vadina pritanėją) ir saugoma, kad neįeitų. O jeigu jis ten vis tiek įeina, tai išeina tik kaip auka ir paaukojamas. Be to, jie sakė, kad daug Atamanto palikuonių, bijodami būti paaukoti, pabėga į svetimas šalis. Bet jeigu jie po kurio laiko grįžta namo ir būna sučiupti pritanėjyje, tai juos veda aukoti. Prieš aukojant, jie būna apvainikuojami ir su iškilminga eisena iš šventyklos išvedami. Šitokia bausmė ištinka Frikso sūnaus Kitisoro palikuonis todėl, kad tuo laiku, kai achajai, norėdami pagal orakulo ištarmę savo šalį apvalyti, rengėsi paaukoti Eolo sūnų Atamantą, atvyko iš kolchų Ejos Kitisoras ir jį išgelbėjo. Bet tuo savo poelgiu jis užtraukė dievo rūstybę savo palikuonims. Išklausęs to pasakojimo ir atėjęs prie šventovės giraitės, Kserksas ir pats nutarė neiti į ją, ir visai kariuomenei uždraudė įeiti. Paskui jis pagerbė ir Atamanto palikuonių namus, ir pačią šventą giraitę. Taip buvo Tesalijoje ir Achajoje.

198. Iš šių vietų Kserksas įėjo į Melidę palei jūros įlanką, kurioje kasdien būna potvyniai ir atoslūgiai. Palei visą tą įlanką tęsiasi lyguma, vienur gana plati, kitur —

siaura. Aplinkui tą lygumą stovi aukšti nepereinami kalnai, vadinami Trachino uolomis, iš visų pusių uždarantys Melidės šalį. Iš Achajos atėjus, pirmasis polis prie tos įlankos yra Antikyra, šalia kurios įteka į jūrą iš enienų ištekėjusi Sperchijo upė. Maždaug už 20 stadijų nuo jos yra kita upė vardu Dyras, kuri, kaip pasakojama, iš požemio pasirodžiusi ir atėjusi į pagalbą degančiam Herakliui. Už kitų 30 stadijų vėl yra kita upė vardu Melana.

199. Trachino polis stovi už penkių stadijų nuo tos Melanos upės. Toje vietoje, kur yra Trachino polis, šalis tarp kalnų ir jūros plačiausia, nes lyguma tęsiasi maždaug 22 000 pletrų. Nuo Trachino į pietus kalne, uždarančiame Trachino žemę, yra tarpeklis, kuriuo to kalno papėdėje teka Asopo upė.

200. Į pietus nuo Asopo yra kita nedidelė upė — Fenikas; tekėdama iš kalnų, įsilieja į Asopą. Ties Feniko upe yra pati siauriausia vieta — ja gali važiuoti tik vienas vežimas. Nuo Feniko upės iki Termopilų yra 15 stadijų. Tarp tos upės ir Termopilų stovi kaimas, vadinamas Antėle; šalia jo Asopo upė įteka į jūrą. Aplinkui yra plati vieta, joje pastatyta amfiktionietės Demetros šventykla; ten pat yra sėdynės amfiktionams ir paties Amfiktiono šventovė.

201. Karalius Kserksas stovyklavo Melidėje trachiniečių žemėje, o helėnai — pačioje perėjoje. Dauguma helėnų šią vietą vadina Termopilais, o vietiniai ir aplinkiniai — Pilais. Tai tose vietose sustojo abi kariuomenės. Kserksas buvo užėmęs visą plotą į šiaurę nuo Termopilų iki Trachino, o helėnai — sritį į pietus nuo Termopilų iš Helados pusės.

202. Štai šitie helėnai laukė persų toje vietoje: spartiečių — 300 hoplitų; tegėjiečių ir mantiniečių — abiejų po 500, tai yra 1000; iš Arkadijos Orchomeno 120 vyrų ir 1000 vyrų iš visos kitos Arkadijos; tiek buvo arkadų. Iš Korinto — 400, iš Flijunto — 200 ir iš Mikėnų — 80. Tiek buvo peloponesiečių. Iš Beotijos buvo 700 tespiečių ir 400 tėbiečių.

203. Be to, pakviesti atvyko su visa kariuomene lokrai opuntiečiai ir 1000 fokiečių. Juos pasikvietė helėnai per pasiuntinius sakydami, kad jie patys esą atėję tik kaip pirmasis visų helėnų dalinys, o kiti sąjungininkai laukiami kasdien pasirodant. Iš jūros pusės jie, tai yra lokrai ir fokiečiai, esą apsaugoti, nes ten einą sargybą jūroje atėnie-

čiai, eginiečiai ir kiti, kurie yra priskirti laivynui. Todėl jiems nesą ko bijoti, nes juk ne dievas žygiuojąs į Heladą, o žmogus. Nesą ir nebūsią nė vieno tokio mirtingojo, kurio nuo jo užgimimo nebūtų pasiekusi kokia nelaimė — ir kuo didesnis žmogus, tuo didesnės nelaimės jį užgriūvančios. Todėl ir tas, kuris dabar atžygiuojąs, kaipo mirtingasis turįs kristi nuo savo garbės aukštumos. Tai išgirdę, jie nuvyko pagalbon į Trachiną.

204. Kiekvienas šių helėnų polis turėjo savo strategą. Bet iš visų žymiausias buvo visos kariuomenės strategas lakedemonietis Leonidas, Anaksandrido sūnus, Leonto, Eurikratido, Anaksandro, Eurikrato, Polidoro, Alkameno, Teleklio, Archelėjo, Hegesilėjo, Doriso, Leoboto, Echestrato, Hegijo, Euristeno, Aristodemo, Aristomacho, Kleodėjo, Hilo, Heraklio palikuonis. Šis gavo Spartoje karaliaus valdžią netikėtai.

205. Turėdamas du už save vyresnius brolius — Kleomeną ir Dorijėją,— jis visai negalvojo apie karaliaus valdžią. Bet kadangi Kleomenas mirdamas nepaliko sūnaus, o Dorijėjo jau nebebuvo gyvo, nes jis jau buvo žuvęs Sicilijoje, tai karaliaus valdžia atiteko Leonidui[91] dar ir todėl, kad jis buvo vyresnis už Kleombrotą, patį jauniausią Anaksandrido sūnų, ir kad buvo vedęs Kleomeno dukterį. Leonidas tada nuvyko į Termopilus, pasirinkęs 300 tam tikro amžiaus [spartiečių], kurie jau turėjo sūnus. Vykdamas pasiėmė su savimi ir tuos tėbiečius, kuriuos aš anksčiau paminėjau. Jiems vadovavo Leontiadas, Eurimacho sūnus. Leonidas todėl stengėsi pirmiausia iš visų helėnų juos pasiimti, kad jie buvo kaltinami prijautimu persams. Todėl jis pakvietė juos į karą žiūrėdamas, ar atsiųs jam savo karių, ar atvirai atsisakys sąjungos su helėnais. Tėbiečiai, nors ir būdami kitokios nuomonės, vis dėlto atsiuntė.

206. Spartiečiai pasiuntė Leonidą su kariuomenės daliniu patys pirmieji todėl, kad, juos pamatę, kiti sąjungininkai išžygiuotų ir nepereitų persų pusėn, jei pamatytų juos delsiant. Pasibaigus šventei — jiems tuo laiku kliudė pasitaikiusi Karnėjų šventė,— spartiečiai ketino kuo greičiausiai išžygiuoti su visa kariuomene, palikę Spartoje tiktai įgulą. Taip pat manė pasielgti ir kiti sąjungininkai, nes kaip tik tuo metu vyko Olimpiada[92]. Todėl jie, manydami, kad Termopiluose greitai neišsispręs reikalas, nusiuntė ten

tik savo pirmuosius dalinius. Taip samprotavo sąjungininkai.

207. O Termopiluose esantys helėnai, persams prisiartinus prie perėjos, išsigandę pradėjo svarstyti, ar nereikėtų atsitraukti. Kiti visi peloponesiečiai siūlė grįžti į Peloponesą ir saugoti Istmą, o Leonidas, pasipiktinusiems fokiečiams ir lokrams atmetus šį siūlymą, nutarė likti vietoje ir pasiųsti į polius pasiuntinius su reikalavimu atsiųsti paspirties, nes jų jėgos esančios per menkos medų kariuomenei atremti.

208. Šitaip jiems svarstant, Kserksas pasiuntė raitą žvalgą ištirti, kiek yra helėnų ir ką jie veikia. Mat jis dar Tesalijoje buvo girdėjęs, esą ten susirinkusi nedidelė kariuomenė ir jai vadovaują lakedemoniečiai su heraklidų kilmės Leonidu. Persų žvalgas, prijojęs prie stovyklos, dairėsi, bet nematė visos stovyklos, nes negalėjo matyti tų karių, kurie buvo už atstatytos ir saugomos sienos. Taigi jis matė tik tuos, kurie buvo sargyboje priešais sieną. Tuo laiku ten buvo lakedemoniečiai. Žvalgas stebėjo, kaip vieni jų mankštinasi, kiti šukuojasi plaukus. Tai matydamas, jis stebėjosi ir stengėsi nustatyti jų skaičių ir, tiksliai nustatęs, nujojo ramiai atgal, nes į jį niekas nekreipė jokio dėmesio. Grįžęs Kserksui papasakojo visa, ką buvo matęs.

209. Išklausius pranešimą, Kserksui pasidarė keista, kad helėnai tokiu būdu ruošiasi žūti ir kiek įstengdami žudyti savo priešą. Toks jų elgesys jam pasirodė juokingas, ir jis pasikvietė stovykloje esantį Aristono sūnų Demaratą. Šiam atėjus, Kserksas smulkiai klausinėjo apie kiekvieną dalyką, norėdamas suprasti lakedemoniečių elgesį. Šisai atsakė: „Jau ir anksčiau, kai mes išžygiavome į Heladą, aš tau pasakojau apie tuos žmones. Tu juokeisi iš manęs, kai tau kalbėjau numatydamas, kaip bus. Mat labiausiai aš rūpinuosi, karaliau, tau į akis visada sakyti teisybę. Išklausyk ir dabar! Tie vyrai atėjo kovoti su mumis dėl tos perėjos ir tam rengiasi. Toks yra jų paprotys: kai rengiasi žūtbūtinai kautis, jie puošiasi galvas. Taigi žinok: jeigu nugalėsi juos ir tuos, kurie dar liko Spartoje, tai nebeliks, karaliau, nė vienos tautos, kuri drįstų prieš tave pakelti ranką. Mat prieš tave dabar stovi geriausia Helados valstybė ir narsiausi vyrai." Tais žodžiais Kserksas nepanoro tikėti ir vėl paklausė, kokiu būdu jie, būdami to-

ki negausūs, įveiks kovoti su jo kariuomene. Šis tarė: „O karaliau, galėsi su manimi elgtis kaip su melagiu, jeigu neįvyks taip, kaip sakau.“

210. Taip kalbėdamas, jis vis tiek Kserkso neįtikino. Keturias dienas karalius laukė tikėdamasis, kad helėnai pabėgs. Penktą dieną, kai jie vis nesitraukė ir dar, jo nuomone, ėmė elgtis akiplėšiškai ir neprotingai, supykęs pasiuntė prieš juos medus ir kisijus, įsakydamas anuos paimti gyvus ir jam atvesti. Medai daug kartų puolė helėnus ir daug jų krito. [Kritusių medų] vieton stojo vis kiti ir nesitraukė, nors ir turėjo didelių nuostolių. Be to, paaiškėjo visiems ir ypač pačiam karaliui, kad žmonių [jis turi] daug, bet vyrų — mažai. Susirėmimas truko ištisą dieną.

211. Pagaliau medai, smarkiai nukentėję, pasitraukė. Kai jie pasitraukė, jų vieton stojo persai, vadovaujami Hidarno,— juos karalius vadino nemirtingaisiais. Jie tikėjosi lengvai nugalėsią. Bet ir jiems, susirėmus su helėnais, nė kiek ne geriau sekėsi, kaip kad medams, o lygiai taip pat, nes kovėsi siauroje vietoje ir trumpesnėmis nei helėnų ietimis, be to, negalėjo panaudoti kiekybinės persvaros. Lakedemoniečiai kovojo narsiai ir parodė, kad moka gudriai kariauti su neišmanančiais. Gudrumą jie rodė štai kaip: atsukdavo nugaras ir neva imdavo bėgti. Matydami, kad tie bėga, barbarai šūkaudami ir triukšmaudami imdavo vytis; o šie, kai juos beveik prisivydavo, staiga atsisukdavo prieš barbarus ir išžudydavo labai daug persų. Žūdavo ir spartiečių, bet nedaug. Kai visi mėginimai paimti perėją nuėjo niekais, nors puolė ir urmu, ir būriais, persai atsitraukė.

212. Per šiuos susirėmimus, sakoma, karalius, juos stebėdamas, iš baimės dėl savo kariuomenės tris kartus pašokęs nuo sosto. Tokios buvo kautynės tą dieną. Rytojaus dieną barbarai kovėsi nė kiek ne sėkmingiau. Kadangi helėnų buvo nedaug, tai barbarai, puldami juos, tikėjosi, kad žaizdų nukamuoti helėnai nebegalės daugiau kovoti. O helėnai buvo pasiskirstę pagal ginklų rūšis bei gentis ir kovojo pasikeisdami, išskyrus fokiečius, kurie buvo nusiųsti į kalną saugoti takelio. Persai įsitikino, kad sekasi ne geriau negu vakar, ir pasitraukė.

213. Karaliui nežinant, ką daryti, pas jį atėjo malietis Efialtas, Euridemo sūnus, ir parodė takelį per kalnus į

Termopilus, tikėdamasis iš karaliaus gausių dovanų; dėl to buvo sunaikinti ten kovoję helėnai. Vėliau jis, bijodamas lakedemoniečių, pabėgo į Tesaliją, o pilagorai[93], susirinkus amfiktionams į Pilus, paskelbė piniginę dovaną už bėglio galvą. Praėjus kuriam laikui, Efialtas grįžo į Antikyrą ir čia buvo trachiniečio Atenado nužudytas. Tas Atenadas nužudė Efialtą dėl visai kitos priežasties, apie kurią papasakosiu kitoje vietoje, bet lakedemoniečiai vis tiek sumokėjo skirtą dovaną. Taip vėliau žuvo Efialtas.

214. Yra ir kitas pasakojimas, kuriuo aš netikiu, esą karistietis Onetas, Fanagoro sūnus, ir antikyrietis Koridalas davę karaliui tokį pasiūlymą ir parodę persams kalnų takelį. Kad tai netiesa, galima spręsti ir iš to, jog pilagorai paskyrė piniginę dovaną ne už Onetą ir Koridalą, o už trachinietį Efialtą, be abejo, gerai žinodami visą reikalą; be to, mes žinome, kad Efialtas pabėgo kaip tik dėl to. Galėjo ir Onetas žinoti tą takelį, nors ir nebuvo malietis, jei tik jis ilgai čia gyveno. Bet persus vedė tuo takeliu per kalnus Efialtas, todėl aš tik jį kaltinu.

215. Kserksui patiko Efialto pasiūlymas, ir nudžiugęs jis tuojau pasiuntė Hidarną su jo vadovaujama kariuomene. Vakare, kada uždegami žiburiai, jie išėjo iš stovyklos. Tą takelį buvo suradę maliečiai — jie juo vedė tesalus į fokiečių kraštą tuo laiku, kai fokiečiai, atitvėrę perėją mūro siena, tarėsi esą saugūs nuo įsiveržimų. Nuo tų laikų šiuo takeliu maliečiai visai nesinaudojo.

216. Tas takelis yra toks: jis prasideda prie Asopo upės, tekančios per kalnų tarpeklį. Ir kalnas, ir tas takelis vadinasi tuo pačiu vardu — Anopėja. Tas Anopėjos takelis eina išilgai kalno keteros ir baigiasi ties Alpėnų poliu — pirmuoju Lokridės poliu iš Melidės pusės, ten, kur siauriausioje vietoje yra vadinamoji Melampygo uola ir Kekropų[94] buveinė.

217. Persikėlę per Asopo upę, persai ėjo tuo takeliu ištisą naktį; jų kairėje buvo Etos kalnas, dešinėje — trachiniečių kalnai. Jau ėmė aušti, kai jie užlipo ant kalno viršūnės. Šitoje vietoje, kaip jau minėjau, ėjo sargybą 1000 fokiečių hoplitų, gindami savo šalį ir saugodami takelį. Apačioje perėją saugojo tie, kuriuos anksčiau išvardijau, o kalnų takelį, savanoriškai pasižadėję Leonidui, gynė fokiečiai.

218. Štai kaip fokiečiai pajuto, kad persai jau yra užlipę ant kalno. Mat tie lipo niekieno nepastebėti, nes visas kalnas yra apaugęs ąžuolais. Buvo ramus oras, tik kai staiga pasigirdo didelis triukšmas, nes — kaip kad esti — po kojomis čežėjo lapai, fokiečiai pašoko ir griebėsi ginklų. Čia pat pasirodė ir barbarai. Pamatę ginkluotus vyrus, jie nustebo, nes tikėjosi nesutiksią jokio pasipriešinimo, o čia susidūrė su kariuomene. Tada Hidarnas, bijodamas, kad vietoj fokiečių čia nebūtų lakedemoniečiai, paklausė Efialtą, kokia esanti kariuomenė, ir gavęs tikslią žinią, išrikiavo persus kautynėms. Fokiečiai, apšaudyti daugybės strėlių, tuoj pat pabėgo į kalno viršūnę manydami, kad persai atėjo prieš juos, ir ėmė ruoštis žūtbūtinei kovai. Taip jie manė. Bet su Efialtu ir Hidarnu atėję persai visai nekreipė dėmesio į fokiečius ir skubiai pradėjo leistis nuo kalno.

219. Termopiluose likusiems helėnams žynys Megistijas, apžiūrėjęs aukojamojo gyvulio vidurius, pirmasis pranešė, kad auštant jiems lemta mirti. Be to, atėjo perbėgėlių, kurie pasakė, kad persai einą aplink per kalnus. Tie pranešė dar naktį. Tretieji — nuo aukštumų žvalgai — atbėgo jau švintant. Tada helėnai ėmė svarstyti, ką daryti, ir jų nuomonės nesutapo: vieni tvirtino, kad nereikia pasitraukti, o kiti — priešingai. Tada jie persiskyrė, ir vieni pasitraukė ir išsiskirstė po savo polius, o kiti su Leonidu ryžosi likti vietoje.

220. Pasakojama, jog pats Leonidas pasiuntęs juos namo norėdamas, kad nežūtų. Jam pačiam ir čia esantiems spartiečiams, esą nepritinką palikti rikiuotę, kurios saugoti jie atėję. Mano nuomone, patikimiausia yra nuomonė, kad Leonidas, pamatęs, jog sąjungininkai nusiminę ir nenori su juo stoti į pavojų, jiems įsakęs pasitraukti. Pačiam pasitraukti jis laikė gėda. Jo manymu, likdamas ir jis pats susilauks didelės garbės, ir Spartos laimė nenukentės. Mat kai spartiečiai karo pradžioje užklausė orakulą apie tą karą, pitija jiems atsakė, kad arba Sparta būsianti barbarų sugriauta, arba jų karalius žūsiąs. Ta orakulo ištarmė yra hegzametru pasakyta ir skamba šitaip:

Jums, plačiakraštės Spartos gyventojai, lemta likimo,
Kad arba jūsų garsusis miestas Persijos vyrų
Bus sunaikintas, arba to nebus, bet užtat heraklido,
Žuvusio savo karaliaus, raudos Lakedemono žemė.
Jo negalės sulaikyti nei liūtų stiprumas, nei jaučių,

Dzeuso galybei prilygsta priešo galybė, ir jis tol —
Tvirtinu aš — nenurims, kol gaus ar viena, ar kita.

Taip, matyt, manė Leonidas ir, norėdamas, kad garbę įgytų vieni spartiečiai, bus greičiau pats išsiuntęs sąjungininkus namo, o ne jie pasitraukę dėl nesutarimų, nesilaikydami kariškos drausmės.

221. Nemenkas to įrodymas, manau, yra ir ši aplinkybė: žinoma, jog Leonidas norėjo pasiųsti namo, rūpindamasis, kad nežūtų kartu su juo, ne tik visus kitus, bet ir akarnanietį žynį Megistiją, tolimą Melampodo palikuonį, kuris ėjo kartu su kariuomene ir tada iš aukojamojo gyvulio vidurių išpranašavo jiems tai, kas ir įvyko. Tačiau Megistijas, nors ir siunčiamas, nepaliko Leonido, tik išsiuntė savo vienintelį sūnų, žygiavusį kartu su juo.

222. Atleistieji sąjungininkai paklausė Leonido ir išvyko, tik tespiečiai ir tėbiečiai liko su lakedemoniečiais. Tėbiečiai liko prieš savo norą ir valią. Mat Leonidas juos laikė kaip įkaitus. Tespiečiai pasiliko savanoriškai, tvirtindami nepaliksią Leonido ir jo karių. Pasilikę jie žuvo kartu su visais. Jiems vadovavo Demofilas, Diadromo sūnus.

223. Saulei patekėjus, Kserksas paaukojo nuliejimo auką ir maždaug tuo laiku, kai turgus būna pilnas žmonių, įsakė pulti. Taip buvę pataręs Efialtas. Mat nusileisti nuo kalno galima daug tiesiau ir greičiau, negu jį apeiti ir užlipti. Tad ir Kserkso barbarai ėmė artintis, ir Leonidas su helėnais išėjo toliau iš ankštumos į platesnę vietą, negu iš pradžių išeidavo, tartum tiesiai į mirtį išsiverždami. Mat ankstesnėmis dienomis vieni saugodavo mūro sieną, o kiti pasitraukdavo į siaurą vietą ir ten kovodavo. Šį kartą susirėmė vienas prieš vieną už siaurumos ir išžudė labai daug barbarų. Užpakaly jų stovėjo dalinių vadai su botagais ir pliekė visus, varydami juos vis tolyn į priekį. Daug jų įkrito į jūrą ir žuvo, dar daugiau sutrypė gyvieji. Į žūstančius niekas nekreipė dėmesio. O helėnai, žinodami, kad vis tiek žus nuo tų, kurie apėjo kalną, kovojo nepaprastai narsiai, kiek tai įmanoma, kovėsi drąsiai ir negailėdami gyvybės.

224. Kai daugumai jų jau sulūžo ietys, kapojo persus kardais. Tose kautynėse žuvo ir Leonidas, didžiai narsus vyras, ir su juo kiti kilmingi spartiečiai, kurių vardus — kaip didvyrių — aš sužinojau. Taip pat sužinojau vardus ir visų trijų šimtų. Žuvo ten ir daug kilmingų persų, iš

jų — du Darijaus sūnūs Abrokomas ir Hiperantas, kuriuos Darijui buvo pagimdžiusi Artano duktė Frantagūnė. Artanas buvo karaliaus Darijaus brolis, Arsamo sūnaus Histaspo sūnus. Leisdamas už Darijaus dukterį, jis kaip kraitį atidavė jam visą savo turtą, nes ji buvo vienturtė.

225. Ir du Kserkso broliai žuvo kovodami dėl Leonido kūno, kadangi čia buvo užvirusios smarkios kautynės tarp lakedemoniečių ir persų, kol pagaliau helėnai narsiai atėmė kūną iš persų, keturis kartus privertę priešus bėgti. Tai truko tol, kol atėjo Efialto vedami kariai. Kai tik helėnai sužinojo, kad tie jau ateina, tuoj pakeitė kovos būdą. Mat jie pasitraukė į siauriausią kelio vietą ir, užėję už mūro sienos, sustojo ant kalvos visi, išskyrus tėbiečius. Toji kalva yra prie įėjimo į siauriausią vietą, ten, kur dabar Leonido garbei pastatytas akmeninis liūtas. Šitoje vietoje jie gynėsi kardais, kuriuos dar turėjo, rankomis ir dantimis, kol barbarai juos užpylė strėlėmis — vieni iš priekio puldami ir mūro sieną griaudami, o kiti — iš užpakalio ir iš visų pusių apsupę.

226. Iš visų narsiųjų lakedemoniečių ir tespiečių, sakoma, vis dėlto labiausiai pasižymėjęs spartietis Dienekas. Kalbama, jog dar prieš susirėmimą, kai vienas trachinietis pasakęs, kad jei barbarai paleis strėles, uždengs saulę strėlių daugybe, jisai štai kaip atsakęs: tada jie galėsią kovoti pavėsyje, o ne saulės kepinami. Sakoma, kad šį ir kitus panašius posakius esąs pasakęs lakedemonietis Dienekas.

227. Kalbama, kad po Dieneko narsiausi buvę du broliai lakedemoniečiai Alfėjas ir Maronas, Orsifanto sūnūs. Iš tespiečių labiausiai pasižymėjo Harmatido sūnus Ditirambas.

228. Palaidoti jie ten pat, kur ir žuvo. Ir jiems, ir tiems, kurie krito dar prieš Leonidui atleidžiant sąjungininkus, padarytas įrašas, skelbiantis:

Šitoje vietoje kadaise prieš tris milijonus kovojo
Peloponeso karių tūkstančiai tik keturi.

Toks įrašas yra visiems žuvusiems. O spartiečiams yra atskiras įrašas:

O svetimšali, praneški spartiečiams, kad mes šitoj vietoj
Esame žuvę, jų įsakams paklusdami.

Taip parašyta lakedemoniečiams, o žyniui štai kaip:

Štai čia stovi Megistijo šauniojo kapas.
Perėję upę, kadais persai nužudė jį čia,

Žynį, kuris, tada aiškiai matydamas mirtį ateinant,
Nebesutiko palikt Spartos narsiųjų vadų.

Tomis stelomis ir įrašais pagerbė žuvusius amfiktionai, išskyrus žynio Megistijo kapą, kuriam epigramą parašė jo geras pažįstamas Leoprepo sūnus Simonidas.

229. Apie du iš tų 300 lakedemoniečių — Euritą ir Aristodemą — štai kas pasakojama. Abu tarp savęs sutardami, jiedu būtų galėję arba išsigelbėti ir grįžti į Spartą, nes buvo Leonido paleisti iš stovyklos dėl ūmios akių ligos ir sėdėjo Alpėnuose baisiai sirgdami, arba, jei nenorėjo grįžti, būtų galėję žūti kartu su visais kitais. Bet jiedu, turėdami galimybę sutartinai pasielgti vienaip arba kitaip, nepanoro veikti kartu, išsiskyrus jų nuomonėms: Euritas, išgirdęs, kad persai helėnus apsupo, pareikalavo ginklų ir, užsikabinęs juos, liepė savo helotui nuvesti į kovotojų gretas. Nuvedęs jį, helotas pabėgo, o Euritas kautynėse žuvo. Tuo tarpu Aristodemas, būdamas bailus, liko gyvas. Jeigu Aristodemas tik vienas būtų sirgęs ir grįžęs į Spartą arba jeigu abudu kartu būtų parvykę, tai, aš manau, spartiečiai ant jo nebūtų pykę; bet dabar, kai vienas iš jų žuvo, o antras, būdamas tomis pačiomis sąlygomis ir naudodamasis ta pačia dingstimi, nenorėjo žūti, šie turėjo baisiai užpykti ant Aristodemo.

230. Taip vieni pasakoja apie Aristodemo išsigelbėjimą ir grįžimą į Spartą. O kiti sako, kad jis buvęs pasiųstas iš stovyklos kaip pasiuntinys, ir, nors būtų galėjęs spėti sugrįžti į kautynes, nepanorėjęs paspėti todėl, lūkuriuodamas kelyje, išlikęs gyvas, o kitas kartu su juo siųstasis pasiuntinys spėjęs patekti į kautynes ir žuvęs.

231. Grįžęs į Lakedemoną, Aristodemas buvo paniekintas ir pažemintas. O pažeminimas buvo toks, kad niekas iš spartiečių neįžiebdavo jam ugnies ir nesikalbėdavo su juo ir visi jį vadindavo gėdingu Aristodemo Bailio vardu. Tačiau Platėjos kautynėse jis išsipirko savo kaltę.

232. Pasakojama, kad ir kitas iš tų 300 [spartiečių], būdamas pasiųstas į Tesaliją, kaip pasiuntinys išlikęs gyvas. Jis vadinęsis Pantitas. Grįžęs į Spartą, jis buvo pažemintas ir iš gėdos pasikorė.

233. O tėbiečiai, Leontiado vadovaujami, kurį laiką kartu su helėnais varu verčiami kovojo prieš karaliaus kariuomenę. Bet kai pamatė, kad pergalė krypsta persų pusėn, jie, kitiems Leonido vadovaujamiems helėnams sku-

bant užimti kalnelį, atsiskyrė nuo helėnų, ištiesę rankas į barbarus ėjo artyn sakydami tikriausią tiesą, jog esą jie persų šalininkai ir vieni iš pirmųjų davę karaliui žemės ir vandens, tik varu verčiami atėję į Termopilus ir todėl esą nekalti už persams padarytus nuostolius. Taip sakydami jie ir liko gyvi, ypač kad čia pat buvo tesalai, kurie paliudijo jų žodžių teisingumą. Tačiau jiems nelabai tepasisekė. Mat barbarai, jiems pasidavus, kai kuriuos čia pat nužudė, o daugumai jų, pradėję nuo paties vado Leontiado, Kserkso paliepti, įdegino karališkus ženklus[95]. Po kurio laiko platėjiečiai nužudė Leontiado sūnų Eurimachą, kai šis su 400 tėbiečių juos užpuolė ir užėmė Platėją.

234. Taip kovojo helėnai Termopiluose. O Kserksas, pasišaukęs Demaratą, pirmiausia šitaip pasakė: „Demaratai, tu esi geras vyras. Taip aš manau, nes esi teisingas. Mat kaip sakei, taip viskas ir atsitiko. Dabar pasakyk, kiek dar liko lakedemoniečių ir kiek iš jų dar yra tokių narsių, o gal ir visi tokie?“ Šis atsakė: „O karaliau, lakedemoniečių yra daug ir daug polių yra jų valdose. Bet tai, ką tu nori sužinoti, ir sužinosi. Yra jų žemėje Spartos polis su maždaug 8000 vyrų, ir visi jie yra tokie, kaip ir tie, kurie čia kovojo. Visi kiti tos žemės gyventojai ne tokie narsūs, bet vis dėlto ir jie gana narsūs.“ Kserksas į tai atsakė: „Demaratai, kokiu būdu mes galėtume tuos vyrus lengviausiai įveikti? Na, pasakyk! Juk tu buvai jų karalius, tai, be abejo, žinai visus jų minčių kelius.“

235. Šis atsakė: „O karaliau, jeigu jau tu iš tikrųjų nori su manimi pasitarti, tai visai bus teisinga, kad aš tau nurodysiu patį geriausią būdą: nusiųsk iš savo jūrų pajėgų 300 laivų į lakonų šalį. Netoli jos yra sala vardu Kitera, apie kurią kadaise protingiausias mūsų vyras Chilonas yra pasakęs, kad spartiečiams būtų daug naudingiau, jei ji būtų pasinėrusi po vandeniu, o ne išsikišusi iš jo. Mat jis visada laukė iš salos to, ką aš tau čia pasakoju — ne dėl to, kad jis buvo numatęs tavo žygį, bet todėl, kad bijojo kiekvieno užpuolimo. Taigi iš tos salos tavo laivai tegu gąsdina lakedemoniečius, o kai jie savo pašonėje turės savo karą, tai nereikės bijoti, jog tada, kai sausumos kariuomenė ims visą kitą Heladą, jie ateis į pagalbą. O pavergus visą Heladą, likę vieni lakonai jau bus silpni. O jeigu tu to nepadarysi, tai gali štai ko tikėtis: prie Peloponeso yra siaura sąsmauka. Toje vietoje

turi laukti baisesnių kautynių negu dabartinės, nes visi peloponesiečiai yra susibūrę ir prisiekę prieš tave kovoti. O jeigu tu tai padarysi, tai ir ta sąsmauka, ir visi poliai lengvai ir be kovos prisidės prie tavęs."

236. Po to Kserkso brolis Achemenas, jūrų pajėgų strategas, girdėjęs šį pokalbį ir pabijojęs, kad Kserksas nepasiryžtų taip daryti, pasakė: „O karaliau, aš matau, kad tu sutinki su pasiūlymu vyro, kuris tau pavydi tavo gerovės, o gal net nori su tavimi pasielgti išdavikiškai. Juk helėnai paprastai taip ir daro: pavydi tiems, kuriems gerai sekasi, ir neapkenčia stipresnių. Jei prie esamos nelaimės, per kurią žuvo 400 laivų, tu dar pridėsi kitus 300 laivų, pasiųsdamas juos plaukti aplink Peloponesą, tai priešai pasidarys pajėgūs prieš tave kovoti. O jeigu visas laivynas bus krūvoje, tai jis pasidarys jiems nenugalimas, ir apskritai jie net negalės prieš tave atsilaikyti. Be to, kartu veikdamas, visas laivynas padės pėstininkų kariuomenei ir pėstininkai padės laivynui. O jeigu jį perskirsi, tai nei tu nebūsi laivynui naudingas, nei tau — laivynas. Jeigu nori gerai savo reikalus tvarkyti, tai neprivalai rūpintis, kaip priešai kariaus, ką darys ir kiek jų yra. Užtenka, kad jie patys savo reikalais rūpinsis, o mes taip pat turime rūpintis savo reikalais. Jei lakedemoniečiai stos prieš tave į kovą, tai dabartinio pralaimėjimo jie tikrai neišlygins."

237. Kserksas atsakė: „Achemenai, man atrodo, kad tu gerai kalbi; aš taip ir pasielgsiu. Demaratas taip pat sako tai, kas, jo nuomone, man yra naudingiausia, tačiau tavo nuomonė yra geresnė už jo. Juk aš negaliu manyti, kad jis man bloga nori, spręsdamas ir iš to, ką jis anksčiau yra kalbėjęs, ir iš to, kaip iš tikrųjų su žmonėmis yra, nes paprastai pilietis pavydi tam piliečiui, kuriam gerai sekasi, ir patyliukais yra prieš jį nusistatęs. Todėl, klausdamas kito piliečio patarimo, pamatysi, kad jis nepatars tau taip, kaip jam atrodo geriausia, nebent jis būtų labai doras, o tokių žmonių, žinoma, yra reta. Bet žmogus, kurį sieja su kitu žmogumi gera pažintis ir draugystė, bus labai palankus savo draugui ir, klausiamas patarimo, visada patars kuo geriausiai. O kadangi Demaratą su manimi sieja draugystės ir svetingumo ryšiai, tai aš įsakau visiems jo nešmeižti."

238. Tai pasakęs, Kserksas nuėjo apžiūrėti lavonų. Leonidui jis liepė nupjauti galvą ir užmauti ant kuolo — sužinojęs, kad jis buvo lakedemoniečių karalius ir strategas. Man ir šiaip iš daug ko paaiškėjo, ypač iš šito poelgio, kad karalius Kserksas pyko ant Leonido, kai tas dar buvo gyvas, labiau negu ant bet kurio kito žmogaus — juk kitu atveju jis jokiu būdu nebūtų šitaip nedorai pasielgęs su lavonu, nes persai, kiek man žinoma, iš visų tautų labiausiai gerbia narsius vyrus.

239. Aš vėl grįžtu prie savo ankstesnio pasakojimo, kurį buvau nutraukęs. Lakedemoniečiai pirmieji sužinojo, kad Kserksas rengiasi žygiuoti į Heladą. Tada jis nusiuntė į Delfus paklausti [patarimo] ir gavo tą atsakymą, kurį anksčiau minėjau. O sužinojo apie tą žygį nuostabiu būdu. Pabėgęs pas persus Aristono sūnus Demaratas — taip man atrodo, o ir nesunku suprasti — nebuvo palankus lakedemoniečiams. Juk lengva nustatyti, ar jis tai padarė iš palankumo, ar džiaugdamasis jų nelaimėmis, o padarė jis štai ką. Kai tik Kserksas nutarė žygiuoti į Heladą, Demaratas, būdamas Sūzuose ir sužinojęs apie tai, panoro lakedemoniečiams pranešti. Šiaip kokiu nors būdu jis negalėjo pranešti, nes buvo pavojinga — galėjo būti sučiuptas. Tai jis štai ką sugalvojo: paėmė dvilypę vašku aplietą rašomąją lentelę, nugrandė nuo jos visą vašką ir ant medžio parašė karaliaus nutarimą. Tai padaręs, prirašytą lentelę vėl apliejo vašku, kad nešama tuščia lentelė nesukeltų įtarimo ir nebūtų sulaikyta kelio sargybinių. Kai ji buvo nunešta į Lakedemoną, lakedomoniečiai niekaip nesuprato, ką tai reiškia, kol pagaliau, kaip sužinojau, Kleomeno duktė ir Leonido žmona Gorga sugalvojusi pasiūlė vašką nugrandyti, ir tada jie rasią užrašą ant lentelės medžio. Jie paklausė, rado, kas parašyta, perskaitė ir pasiuntė lentelę kitiems helėnams perskaityti. Tai taip, sako, buvę.

AŠTUNTOJI KNYGA

URANIJA

1. HELĖNŲ LAIVYNO SUDĖTIS BUVO TOKIA: ATĖNIEČIAI PRISTATĖ 127 LAIVUS; BE TO, PLATĖJIEČIAI, NARSUMO IR UŽSIDEGIMO VEDAMI, KAD ir nebūdami patyrę jūroje, padėjo atėniečiams surinkti tiems laivams žmonių; korintiečiai parūpino 40 laivų, megariečiai — 20; chalkidiečiai aprūpino žmonėmis 20 laivų, kuriuos jiems buvo davę atėniečiai; eginiečiai pasiuntė 18, sikioniečiai — 12, lakedemoniečiai — 10, epidauriečiai — 8, eretriečiai — 7, trezeniečiai — 5, styriečiai — 2 ir kėjiečiai — 2, taip pat 2 penkiasdešimtirklius laivus. Lokrai opuntiečiai atplaukė į pagalbą su 7 penkiasdešimtirkliais laivais.

2. Tai šitie buvo nuplaukę į Artemisiją, ir aš jau pasakiau, kas kiek laivų pristatė. Iš viso ties Artemisiju susirinko, neskaitant penkiasdešimtirklių, 271 laivas. Vyriausią laivyno strategą paskyrė spartiečiai, būtent Euribiadą, Euriklido sūnų, nes sąjungininkai buvo pareiškę, kad tuo atveju, jeigu vyriausiuoju strategu nebus lakonas, jie neklausysią atėniečių ir išsklaidysią visą besirenkantį laivyną.

3. Mat iš pat pradžių, dar prieš pasiunčiant pasiuntinius į Siciliją pagalbos prašyti, buvo kalbama, kad vadovavimą laivynui reikėtų pavesti atėniečiams. Sąjungininkams pasipriešinus, atėniečiai, rūpindamiesi, kad išliktų Helada, nusileido, nes suprato, kad jeigu vaidysis dėl vadovavimo, tai Helada pražus. Ta mintis visai teisinga. Juk vidiniai vaidai yra tiek blogesni už sutartinai vedamą karą, kiek karas blogesnis už taiką. Visa tai žinodami, atėniečiai neprieštaravo ir nusileido, bet tik tol, kol patys buvo sąjungininkų reikalingi,— jie tai parodė vėliau savo elgesiu. Mat kai, išstūmę persus, pradėjo kovoti su karaliumi jau dėl jo paties žemės, pasinaudoję kaipo dingstimi Pausanijo įžūlumu, jie atėmė iš lakedemoniečių vadovavimą. Bet tai įvyko jau vėliau[1].

4. O tuomet į Artemisiją atėję helėnai, pamatę daugybę laivų, stovinčių Afetuose, ir visur pilna esant priešų kariuomenės, išsigando ir nutarė bėgti iš Artemisijo į He-

lados gilumą, nes barbarų galybė jiems pasirodė daug didesnė negu įsivaizdavo. Sužinoję tokį jų nusistatymą, eubojiečiai paprašė Euribiadą nors truputį palaukti, kol jie nugabens į saugią vietą savo moteris ir vaikus. Neįveikę Euribiado perkalbėti, jie kreipėsi į atėniečių strategą Temistoklį ir, davę 30 talentų kyšį, prikalbėjo jį pasilikti prie Eubojos ir susikauti jūroje su priešu.

5. Temistoklis helėnus tesulaikė štai kokiu būdu: Euribiadui iš gautosios dovanos davė penkis talentus — tartum iš savo pinigų. Šitaip Euribiadas buvo palenktas. Iš kitų strategų spyrėsi tik vienas korintiečių strategas, Okito sūnus Adimantas, tvirtindamas vis tiek plauksiąs iš Artemisijo ir nepasiliksiąs. Tada Temistoklis prisiekdamas jam pasakė: „Tu mūsų nepaliksi, nes aš tau duosiu daugiau pinigų, negu persų karalius tau duotų už tai, kad tu paliktum sąjungininkus.“ Taip pasakęs, jis pasiuntė į Adimanto laivą tris sidabro talentus. Taigi ir šie, kyšio paveikti, buvo perkalbėti, ir eubojiečiams buvo įsiteikta, ir pats Temistoklis turėjo pelno, nes slapta pasilaikė likusius pinigus, o gavę iš jo kyšį strategai manė, kad tie pinigai tam tikslui buvo jam atsiųsti iš Atėnų.

6. Taip helėnai pasiliko Eubojoje ir stojo į jūrų kautynes. Prie kautynių buvo prieita štai kaip: kai tik barbarai pavakare atplaukė į Afetus, jau iš anksčiau sužinoję, jog prie Artemisijo stovi nedaug helėnų laivų, dabar ir patys juos pamatę, trokšte troško susiremti, kad juos kaip nors paimtų. Tačiau iš priekio pulti jie nenorėjo, nes helėnai, pamatę juos priplaukiant, galėjo pradėti bėgti, o bėgant galėjo užeiti naktis, vadinasi, jie turėjo galimybę ištrūkti, o persų žodžiais tariant, turėjo nelikti gyvas nė ugnies nešėjas.

7. Dėl to jie štai ką sugalvojo: atskyrę nuo viso laivyno 200 laivų, pasiuntė juos plaukti anapus Skiato, kad, helėnų nepastebėti, apiplauktų visą Euboją, laikydamiesi kranto palei Kaferėją ir Gerestą, įplauktų į Euripą ir, čion atvykę, uždarytų helėnus, atkirsdami jiems kelią trauktis, o visi kiti laivai turėjo juos pulti iš priekio. Taip sugalvoję, persai pasiuntė tam tikslui skirtuosius laivus, o patys visiškai neketino tą dieną pulti helėnų, nes buvo nutarę laukti tol, kol gaus sutartąjį ženklą, rodantį, kad anie, kurie plaukė aplink, jau yra vietoje. Taip laivai išplaukė, o likę Afetuose buvo apžiūrėti.

8. Persams apžiūrint laivus, buvo laivyne toks skionietis Skilijas, geriausias tų laikų nardytojas ir ties Peliju įvykusioje nelaimėje persams išžvejojęs daug turtų ir nemaža pats įsigijęs. Tasai Skilijas buvo sumanęs perbėgti pas helėnus, bet vis negalėjo ir tik dabar jis tai padarė. Kokiu būdu jis iš čia pateko pas helėnus, tikrai negaliu pasakyti, ir stebiuosi, jei būtų tiesa tai, kas pasakojama. Mat žmonės pasakoja, kad jis panėręs Afetuose po vandeniu ir tol neišniręs, kol atsiyręs į Artemisiją šitaip nuplaukdamas po vandeniu maždaug 80 stadijų. Apie tą žmogų pasakojama ir šiaip visokių į pasaką panašių, bet ir šiek tiek visai teisingų dalykų. Kai dėl šito įvykio, tai, mano nuomone, jis atplaukė laiveliu į Artemisiją. Atplaukęs jis tuojau pranešė strategams apie įvykusią laivų nelaimę ir apie tuos pasiųstuosius plaukti apie Euboją laivus.

9. Tai išgirdę, helėnai tarėsi, ką daryti. Pasakius visokių nuomonių, nusvėrė ši: tą dieną pasilikti vietoje ir stovyklauti, o paskui po vidurnakčio traukti tų aplink plaukančių laivų pasitikti. Po to, niekam iš priešų neplaukiant artyn, helėnai palaukė vakaro ir, sėdę į laivus, išplaukė prieš barbarus, norėdami išmėginti jų kovos būdą — plaukimą pro priešo laivų tarpą[2].

10. Matydami juos atplaukiant su visai nedideliu laivų skaičiumi, Kserkso kariai ir strategai palaikė helėnus visiškais neišmanėliais ir patys išplaukė prieš juos, tikėdamiesi visus labai lengvai paimti — ir visai pagrįstai tikėdamiesi: jie matė, kad helėnų laivų yra mažai, o jų pačių laivų ir kelis kartus daugiau, ir geriau plaukiančių. Visa tai turėdami galvoje, jie pradėjo helėnų laivus supti ratu. Tie jonėnai, kurie buvo helėnams palankūs ir tik iš prievartos buvo priešo pusėje, matydami helėnų laivus jau iš visų pusių supamus, smarkiai jaudinosi būdami įsitikinę, kad nė vienas iš jų jau nebesugrįš,— tokios silpnos jiems atrodė tos helėnų pajėgos! O tie, kuriems tas dalykas buvo malonus, tarp savęs lenktyniavo, kas pirmas paims atėniečių laivą ir gaus už tai karaliaus skirtąją dovaną. Mat [persų] laivyne visi tik ir kalbėjo apie atėniečius.

11. Kai tik helėnams buvo duotas ženklas, pirmiausia visi atsuko savo laivų pirmagalius į priešą, o laivo užpakalius — į vidurį. Davus antrąjį ženklą, perėjo į puolimą,

nors buvo suvaryti nedideliame plote ir galėjo plaukti tik į priekį. Tada jie paėmė 30 barbarų laivų ir Salamino karaliaus Gorgo brolį Filaoną, Chersijo sūnų, svarbų persų laivyne žmogų. Pirmasis iš helėnų paėmė barbarų laivą atėnietis Likomedas, Eschrėjo sūnus. Jis už tai gavo dovaną. Abu laivynai kovojo narsiai, ir tik užėjusi naktis perskyrė juos. Tada helėnai nuplaukė į Artemisiją, o barbarai — į Afetus. Pastariesiems prisiėjo kovoti daug sunkiau, negu jie buvo tikėjęsi. Toje jūrų kovoje iš karaliaus laivyne esančių helėnų perbėgo pas helėnus tik lemnietis Antidoras. Už tai atėniečiai jam davė žemės sklypą Salamine.

12. Užėjus nakčiai — buvo vidurvasaris,— pradėjo smarkiai lyti, ir lietus pylė ištisą naktį, o Pelijo pusėje smarkiai trankėsi griaustinis. Lavonai ir aplaužytų laivų dalys buvo išnešamos į krantą ties Afetais arba maišėsi apie laivų pirmagalius ir kliudė jūreiviams irkluoti. Tai matydami, ten esantys kariai labai baiminosi manydami vis tiek pražūsią, patekę į tokius baisumus. Mat, dar nespėjus jiems atsikvėpti nuo audros ir laivų sudužimo ties Peliju, kilo smarki jūrų kova, o pasibaigus tai kovai, užėjo baisios liūtys, ėmė šniokšti upeliai į jūrą ir trankytis baisi perkūnija.

13. Tai tokia jiems buvo ši naktis. Bet tiems, kurie turėjo plaukti aplink Eubują, toji naktis buvo dar baisesnė, nes juos užklupo plaukiančius atviroje jūroje, taigi jų galas buvo visai liūdnas. Mat audra ir lietus užgriuvo juos tada, kai jie buvo ties Eubojos Kele[3]; vėjų blaškomi ir nežinodami kurlink yra nešami, jie dužo atsitrenkę į uolas. Tai dievas viską padarė, kad tik susilygintų helėnų laivynas su persų ir kad šis pastarasis nebūtų daug didesnis už helėnų. Taip šie laivai buvo daužomi ties Eubojos Kele.

14. Afetuose esantys barbarai labai džiaugėsi, kai prašvito diena, ir laikė ramiai savo laivus patenkinti, kad po tokių bėdų pagaliau gali ramiai sau ilsėtis. O helėnams į pagalbą atplaukė 53 atėniečių laivai. Tai pakėlė helėnų nuotaiką ne mažiau kaip ir atėjusi žinia, kad tie barbarai, kurie plaukė aplink Eubują, buvo audros sunaikinti. Palaukę vėl to paties dienos laiko, jie išplaukė ir užpuolė kilikų laivus, o juos sunaikinę, sutemus vėl grįžo į Artemisiją.

15. Trečią dieną barbarų strategai, laikydami didele gėda tai, kad patyrė tiek nuostolių nuo tokio mažo priešo laivyno, taip pat bijodami Kserkso, nelaukė, kol helėnų laivai pradės kovą, ir, pasiragindami vieni kitus, apie vidurdienį patys išplaukė į priekį. Atsitiko taip, kad ir jūrų, ir sausumos kautynės ties Termopilais įvyko tomis pačiomis dienomis. Panašiai kaip Leonidas su savo kariais gynė perėją, taip ir helėnų laivynas kovojo dėl Euripo. Taigi vieni ragino nepraleisti barbarų į Heladą, o kiti — sutriuškinti helėnų kariuomenę ir užkariauti perėją.

16. Kai Kserkso laivynas išsirikiavęs ėmė plaukti į priekį, helėnai ramiai sau stovėjo prie Artemisijo. Tada barbarai išrikiavo savo laivus pusmėnuliu ir pradėjo supti helėnus, norėdami susemti juos iš visų pusių. Tada jau ir helėnai išplaukė priešais ir susirėmė. Toje jūrų kovoje abeji pasirodė maždaug lygūs. Persų laivynas dėl savo didumo ir gausumo pats sau kliudė, nes laivai maišėsi ir trankėsi viens į kitą. Tačiau jie vis tiek laikėsi ir nesitraukė, nes manė, kad baisi gėda būti priverstiems bėgti nuo tokio mažo laivų skaičiaus. Daug helėnų laivų žuvo, daug ir vyrų, bet daug daugiau žuvo barbarų — ir laivų, ir vyrų. Taip abeji, sukovoję lygiosiomis, išsiskyrė.

17. Šitoje jūrų kovoje iš Kserkso karių geriausiai pasirodė egiptiečiai. Jie ir šiaip rodė gražių narsumo pavyzdžių, ir paėmė penkis helėnų laivus su visa įgula. Iš helėnų tą dieną labiausiai pasižymėjo atėniečiai, o iš atėniečių — Klinijas, Alkibiado sūnus: jis iš savo išteklių apginklavo 200 vyrų ir atplaukė nuosavu laivu.

18. Abeji išsiskyrė ir mielu noru grįžo į savo laivų stovėjimo vietas. Baigę tas jūrų kautynes ir grįžę į savo stovyklą, helėnai turėjo su savimi žuvusius vyrus ir laivų liekanas, bet buvo žiauriai nukentėję, ypač atėniečiai — pusė jų laivų buvo sužalota. Todėl jie nutarė bėgti į Helados gilumą.

19. Tačiau Temistoklis sugalvojo, kad jeigu nuo barbarų laivyno būtų atskelti jonėnai ir karai, tai helėnai visus kitus laivus galėtų įveikti. Eubojiečiams tuo laiku varant prie jūros avis, jis susišaukė toje vietoje strategus ir pasakė jiems, kad esąs sugalvojęs, kaip atitraukti nuo karaliaus geriausius jo sąjungininkus. Apie tą savo sumanymą jis tiek ir tepasakė, bet nurodė, ką reikia daryti dabartinėje padėtyje: papjauti kuo daugiau eubojiečių avių,

nes tegu geriau jas valgys helėnų kariuomenė, negu barbarai. Taip pat paragino kitus strategus įsakyti visiems uždegti ugnis. Apie grįžimo laiką jis pats pagalvosiąs taip, kad visi be nuostolių grįžtų į Heladą. Tas pasiūlymas visiems patiko, ir kiekvienas saviesiems tuojau įsakė uždegti ugnis ir pjauti avis.

20. O eubojiečiai nesirūpino Bakido[4] orakulu, nes laikė jį nieko nevertu, ir nieko neišsigabeno iš salos, net neaprūpino polių maisto atsargomis karo atveju — ir dabar jau priėjo liepto galą. Bakido orakulo ištarmė buvo tokia:

Kai tik barbaras jūrai užmes papiruso jungą,
Rūpinkis, kad iš Eubojos pašalintum bliaunančias ožkas.

Eubojiečiai nesuvokė šių žodžių kaip savo dabartinių ir būsimųjų nelaimių pranašystės, todėl jiems dabar teko patirti didžiausių bėdų.

21. Tuo jie buvo užsiėmę. O iš Trachino atvyko žvalgas. Mat Artemisijyje buvo žvalgas antikirietis Polijas su gerai paruoštu laivu. Jam buvo įsakyta: jeigu laivynas bus sumuštas, pranešti apie tai tiems, kurie buvo Termopiluose. Panašiai Leonidas turėjo atėnietį Abronichą, Lisiklio sūnų, pasiruošusį su trisdešimtirkliu laivu pranešti tiems, kurie buvo prie Artemisijo, jei atsitiktų kokia nelaimė pėstininkų kariuomenei. Tas Abronichas atplaukęs jiems pranešė, kas atsitiko Leonidui ir jo kariuomenei. Sužinoję visa tai, jie nebenorėjo ilgiau atidėlioti atsitraukimo ir tuoj išplaukė atgal ta pačia tvarka, kokia buvo išsidėstę laivų stovėjimo vietoje — pirmieji korintiečiai, paskutiniai atėniečiai.

22. Temistoklis, išsirinkęs greičiausius atėniečių laivus, plaukė salos pakraščiais ir tose vietose, kur buvo gėlo vandens, ant akmenų įrašinėjo žodžius, kuriuos rytojaus dieną į Artemisiją atvykę jonėnai perskaitė. Tuose įrašuose buvo šitaip pasakyta: „Jonėnai, jūs elgiatės neteisingai — žygiuojate prieš savo protėvius ir padedate pavergti Heladą. Kuo greičiausiai pereikite į mūsų pusę! Jeigu to negalite padaryti, tai bent dabar laikykitės nuošaly ir prikalbėkite karus tą patį daryti. O jeigu negalite padaryti nei viena, nei kita, jei esate prislėgti didesnės prievartos ir neįstengiate atsimesti, tai bent tada, kai stosime į kovą, būkite blogi kariai, prisimindami, kad esate iš mūsų kilę ir kad ta visa nesantaika su barbarais prasidėjo nuo jūsų.“ Mano nuomone, Temistoklis šitaip įrašė

turėdamas dvigubą išskaičiavimą: arba tie įrašai liks karaliui nežinomi ir sukurstys jonėnus išduoti karalių bei pereiti į savųjų pusę, arba jie bus pranešti karaliui ir sukels Kserksui įtarimą dėl jonėnų ištikimybės, ir jis neleis jonėnams kovoti jūrų kautynėse.

23. Taip įrašinėjo Temistoklis. O pas barbarus tuojau po to atvyko kažkoks histijėjietis su laivu ir pranešė, kad helėnai pabėgo iš Artemisijo. Barbarai juo nepatikėjo ir jį uždarė, pastatę sargybą, o patys pasiuntė keletą greitųjų laivų ištirti reikalo. Kai šie grįžę pranešė taip, kaip [iš tikrųjų] buvo, saulei tekant, visas laivynas išplaukė į Artemisiją. Čia pabuvę iki vidurdienio, nuplaukė į Histijėją. Atvykę ir užėmę histijėjiečių polį, ir įsiveržė Histijėjos žemėje, pajūryje, į visus Elopijos kaimus.

24. Sutvarkęs lavonus, Kserksas pasiuntė šauklį į laivyną. Lavonai buvo šitaip sutvarkyti: iš visų savo žuvusių ties Termopilais karių — o jų buvo apie 20 000 — palikęs tik 1000 lavonų, visus kitus liepė palaidoti iškastuose grioviuose; užversti juos žemėmis ir ant viršaus užberti medžių lapų, kad laivyno žmonės nepamatytų žuvusiųjų. Šauklys persikėlė į Histijėją ir, susišaukęs visus laivyno karius, šitaip pasakė: „Sąjungininkai, karalius Kserksas leidžia kiekvienam iš jūsų kas tik norės palikti savo vietą ir eiti pažiūrėti, kaip jis kovoja su tais neprotingais žmonėmis, kurie tikėjosi įveiksią karaliaus galybę.“

25. Šitaip paskelbus, pasidarė didžiausias laivų trūkumas — tiek daug buvo norinčių pažiūrėti. Persikėlę į Termopilus, jie vaikščiojo ir apžiūrinėjo lavonus. Jie manė, kad visi žuvusieji buvo lakedemoniečiai ir tespiečiai (nors tarp jų buvo ir helotų). Persikėlusiems pažiūrėti neliko paslaptis tai, ką Kserksas padarė su savųjų lavonais. Juk iš tikro buvo juokinga: jų karių gulėjo tik 1000, o priešų visi 4000 lavonų buvo sunešti į vieną vietą. Tą dieną jie praleido žiūrinėdami, o rytojaus dieną vėl išplaukė į Histijėją, į savo laivus. Kserkso pėstininkų kariuomenė tęsė žygį toliau.

26. Pas juos atėjo iš Arkadijos nedidelis būrys perbėgėlių: jie prašė maisto ir darbo. Nusivedę pas patį karalių, persai juos klausinėjo, ką veikia helėnai. Juos klausinėjo tik vienas iš persų. Šie atsakė, kad švenčia Olimpiadą ir žiūri gimnastikos varžybų ir žirgų lenktynių. Šis tada paklausė, kokios yra anų dovanos, dėl kurių rungty-

niauja. Tie atsakė, kad duodamas vainikas iš alyvos šakelių. Tada Artabano sūnus Tritantechmas pasakė labai kilnią mintį, už kurią Kserksas jį pavadino bailiu. Sužinojęs, kad dovana yra vainikas, o ne pinigai, jis nebeiškentė ir visiems pasakė: „Vargas mums, Mardonijau! Su kokiais žmonėmis tu mus atvedei kariauti! Juk jie rungtyniauja ne dėl pinigų, o norėdami parodyti, kokie yra šaunūs!“ Taip jis pasakė.

27. Tuo pačiu laiku, po Termopilų pralaimėjimo, tesalai tuojau pasiuntė šauklį pas fokėjiečius. Mat visą laiką ant jų pyko, o ypač po paskutinio pralaimėjimo: prieš keletą metų iki karaliaus žygio tesalai ir jų sąjungininkai įsiveržė į fokėjiečių kraštą ir buvo jų smarkiai sumušti — patyrė labai skaudžių nuostolių. Mat kai fokėjiečiai buvo suspausti prie Parnaso kalno, su jais buvęs žynys Telijas sugalvojo šitokią gudrybę: nubaltinęs gipsu 600 narsiausių fokėjiečių — ne tik juos pačius, bet ir jų ginklus,— naktį su jais užpuolė tesalus, įsakęs žudyti kiekvieną, kuris tik nebus nubaltintas. Juos pamatę, pirmiausia išsigando tesalų sargybiniai manydami, kad čia kokie vaiduokliai, o nuo jų užsikrėtė baime ir visa kariuomenė taip, kad fokėjiečiai galėjo paimti 4000 lavonų ir skydų, kurių pusę paaukojo Abams, o kitą pusę — Delfams. Iš dešimtadalio grobio, paimto tose kautynėse, jie padirbdino didžiules statulas, stovinčias apie trikojį priešais Delfų šventyklą, o kitos tokios pačios statulos yra Abuose.

28. Šitaip fokėjiečiai susidorojo su tesalų pėstininkų kariuomene, kuri buvo juos apgulusi. O įsiveržusiai į jų šalį raitelių kariuomenei jie padarė tiesiog neatitaisomų nuostolių. Mat toje vietoje, kur yra perėja į Fokidę ties Hiampoliu[5], fokėjiečiai iškasė didelį griovį ir sumetė į jį tuščias amforas, o paskui vėl užkasė žemėmis ir, sulyginę tą vietą, laukė atjojant tesalų. O šitie, tikėdamiesi lengvai pačiupti fokiečius, visu smarkumu užlėkė ant amforų: arkliai čia susilaužė kojas ir taip žuvo.

29. Pykdami už šiuos abu dalykus, tesalai, pasiuntę šauklį pas fokėjiečius, šitaip kalbėjo: „O fokiečiai, dabar jūs jau, be abejo, būsite įsitikinę, kad negalite susilyginti su mumis. Juk ir anksčiau tarp helėnų — kol dar mums patiko eiti išvien su helėnais — mes visada už jus aukščiau stovėjome, o dabar pas barbarus esame tokie galingi, kad nuo mūsų priklauso, ar atimti iš jūsų žemę ir paversti jus

vergais. Tačiau mes, nors ir turėdami tokią galimybę, neprisimename to, ką mums blogo padarėte. Duokite mums už visa tai 50 talentų sidabro, ir mes pažadame atitolinti nuo jūsų gresiančias nelaimes.“

30. Taip jiems pareiškė tesalai. Mat iš tų sričių gyventojų tik fokėjiečiai nebuvo persų pusėje ir, kaip spėju, ne dėl kokios nors kitos priežasties, o tik dėl to, kad nekentė tesalų. Jeigu tesalai būtų stovėję helėnų pusėje, tai, aš manau, fokėjiečiai būtų buvę persų šalininkai. Taip pareiškus tesalams, jie atsakė pinigų neduosią: ir jie, kaip ir tesalai, esą galėtų būti persų pusėje, jei tik panorėtų, bet savo noru niekados nepasidarysią Helados išdavikais.

31. Gavę tokį atsakymą, tesalai baisiai supyko ant fokėjiečių ir patys nuvedė barbarus į jų žemę. Pirmiausia iš Trachinijos barbarai įsiveržė į Doridę. Čia tęsiasi siaura, maždaug 30 stadijų pločio, Doridės juosta, įsikišusi tarp Melidės ir Fokidės. Senovėje ji vadinosi Driopidė. Šitas kraštas yra Peloponeso dorėnų tėvynė. Įsiveržę barbarai Doridės neniokojo[6], nes jos gyventojai buvo persams palankūs, be to, ir tesalai nenorėjo niokoti.

32. Iš Doridės persai įsiveržė į Fokidę, bet fokėjiečių nepaėmė; mat dalis jų subėgo į Parnaso viršūnę — ant tos viršūnės, visai atskirai esančios ties Neonpoliu ir vadinamos Titorėja, gali sutilpti didelė minia žmonių. Čia fokėjiečiai sunešė savo daiktus ir patys sulipo. Dauguma jų su savo manta pabėgo pas ozoliečius lokrus į Amfisos polį, plytintį anapus Krisos lygumos. Barbarai plėšdami perėjo visą Fokidę; jiems rodė kelią tesalai. Kur tik jie pasisuko, viską naikino padegdami polius ir šventyklas.

33. Eidami palei Kefiso upę, jie viską naikino. Sudegino Drimo polį, Charadrą, Erochą, Tetroniją, Amfikėją, Neonpolį, Pedijus, Tritėją, Elatiją, Hiampolį, Parapotamijus ir Abus, kur buvo turtinga Apolono šventykla su gausiais lobiais ir dovanomis. Buvo ten — ir dabar tebėra — orakulas. Tą šventyklą išplėšė ir padegė. Vydamiesi palei kalnus pagavo ir šiek tiek fokėjiečių. Kai kurias moteris daugybė vyrų išprievartavo — nuo to jos ir mirė.

34. Praėję Parapotamijus, barbarai atėjo į Panopėją[7]. Čia kariuomenė pasidalijo į dvi dalis ir iš tos vietos ėjo dviem keliais: didžiausioji ir galingiausioji kariuomenės dalis, žygiuodama kartu su pačiu Kserksu Atėnų kryptimi, įsiveržė į Beotiją — į Orchomeno sritį. Visi beotai bu-

vo medams palankūs, o jų polius saugojo pasiskirstę Aleksandro pasiųstieji makedonai. Jie saugojo todėl, kad norėjo tuo parodyti Kserksui, jog beotai yra medų pusėje.

35. Taigi ši barbarų dalis pasuko ta kryptimi. Kita dalis barbarų su savo vadais žygiavo į Delfų šventyklą dešinėje pusėje palikdami Parnaso kalną. Ir šitie viską naikino, kur tik pasisukdavo Fokidėje, sudegino Panopijo polį, taip pat Daulidę ir Eolidės polius[8]. Jie todėl ėjo atsiskyrę nuo visos kitos kariuomenės, kad, išplėšę Delfų šventyklą, karaliui Kserksui įteiktų jos lobius. Kiek teko patirti, Kserksas geriau žinojo šventykloje esančius brangiausius lobius, negu tuos, kuriuos jis buvo palikęs namie, nes apie juos visi kalbėjo — ir ypač apie Aliato sūnaus Krezo dovanotuosius brangius daiktus[9].

36. Tai sužinoję, delfiečiai baisiai išsigando ir drebėdami iš baimės paklausė dievą patarimo, ką daryti su šventyklos lobiais: ar juos į žemę užkasti, ar išgabenti į kitą šalį. Dievas neleido jų judinti sakydamas, kad jis pats esąs pakankamai stiprus jiems apginti. Tai išgirdę, delfiečiai rūpinosi jau tik savimi: vaikus ir moteris perkėlė į Achają — anapus jūros, o jų pačių dauguma užlipo į Parnaso kalno viršūnes. Savo mantą jie nugabeno į Koriko urvą[10]; kai kurie pasitraukė į lokrų Amfisą. Taip visi delfiečiai paliko polį, išskyrus tik 60 vyrų ir pranašą.

37. Kai barbarai buvo jau arti ir matė šventyklą, pranašas — jis vadinosi Akeratas — išvydo priešais ją gulinčius lauk išneštus šventuosius ginklus, kurių nebuvo leidžiama paliesti nė vienam žmogui[11]. Jis nuėjo apie tą stebuklą pranešti polyje likusiems delfiečiams. O kai tik barbarai atskubėjo prie Atėnės Pronėjos šventyklos, ten įvyko stebuklas, didesnis už ką tik minėtąjį. Labai nuostabus dalykas buvo ir priešais šventyklą gulinčių šventųjų kovos ginklų pasirodymas. Bet po to įvykę stebuklai yra iš visų stebuklų nuostabiausi: kai barbarai jau buvo atžygiavę prie Atėnės Pronėjos šventyklos, iš dangaus ant jų užgriuvo perkūnai, o nuo Parnaso nuskilo dvi viršūnės ir su dideliu triukšmu nusirito ant jų, sutriuškindamos daug žmonių; iš Atėnės Pronėjos šventyklos pasigirdo stipriu balsu suriktas kariškas šūksnis.

38. Visi šie įvykiai, kartu užgriuvę, labai išgąsdino barbarus. Delfiečiai, pamatę juos bėgant, nusileido nuo kalno ir ėmė vytis, o pasiviję daug jų užmušė. Likę gyvi

nubėgo tiesiog į Beotiją. Kaip klausinėdamas sužinojau, grįžę gyvi barbarai pasakojo, kad, be šitų stebuklų, jie matė dar ir kitų — du hoplitus, didesnius už paprastus žmones, kurie sekė iš paskos ir juos žudė.

39. Delfiečiai sako, kad jie buvo vietiniai herojai: Filakas ir Autonojas, kurių šventyklos yra netoli Apolono šventyklos: Filako šventykla — šalia paties kelio virš Pronėjos šventyklos, o Autonojo — netoli Kastalijos[12], Hiamijos kalno apačioje. Nuo Parnaso nukritusios uolos ir mano laikais tebegulėjo Atėnės Pronėjos šventovės giraitėje, į kurią jos nusirito per barbarus. Tai šitaip priešai pasitraukė nuo Delfų.

40. Tuo tarpu helėnų laivynas, atėniečių paprašytas, iš Artemisijo atplaukė į Salaminą ir čia sustojo. Atėniečiai todėl prašė sustoti Salamine, kad tuo laiku jie galėtų išgabenti iš Atikos savo žmonas ir vaikus, o paskui apsvarstyti, ką toliau daryti. Mat jie buvo apsigavę ir todėl dabar ketino iš naujo apsvarstyti susidariusią padėtį. Tikėjosi peloponesiečius rasti su visomis pajėgomis Beotijoje stovinčius prieš barbarus, bet ten nė vieno jų nerado, o tik išgirdo, jog jie stiprina mūro sienomis Istmą, rūpindamiesi pirmiausia, kad Peloponesas išliktų sveikas, ir tik jį saugo, o į visa kita numojo ranka. Tai sužinoję, jie ir paprašė laivyną sustoti Salamine.

41. Todėl kiti laivai apsistojo Salamine, o atėniečiai — savo pačių krašte. Parvykę per šauklį jie paskelbė, kad visi atėniečiai — kas ir kaip tik gali — gelbėtų savo žmonas, vaikus, namiškius. Tada dauguma atėniečių saviškius pasiuntė į Trezeną, kiti — į Eginą, dar kiti — į Salaminą. Jie skubėjo apsaugoti savuosius, norėdami įtikti orakului ir ypač dėl šitokios priežasties: atėniečiai tvirtina, kad akropolio šventykloje gyvenąs didelis žaltys, akropolio saugotojas. Jie ne tik taip kalba, bet ir per kiekvieną jauną mėnulį aukoja jam aukas, tartum iš tikrųjų ten būtų tas žaltys. Ta auka — tai su medumi keptas pyragas. Šis pyragas anksčiau visada būdavo suėdamas, o dabar jis buvo visai nepaliestas. Kai šitai pranešė šventikė, atėniečiai dar uoliau kraustėsi iš savo polio, nes, jų nuomone, jau pati deivė apleidusi akropolį. Išsigabenę visą savo mantą, jie grįžo į laivų stovyklą.

42. Kai iš Artemisijo atplaukę helėnai pastatė savo laivus Salamine, sužinoję apie tai, suplaukė iš Trezeno ir

visas kitas helėnų laivynas. Mat jam buvo liepta susirinkti Pogono uoste Trezeno žemėje. Čia susirinko daug daugiau laivų, negu buvo kovoję prie Artemisijo, ir iš daugiau polių. Laivyno vadas ir čia buvo tas pats Euribiadas, Euriklido sūnus, spartietis, bet nekarališkos giminės. Daugiausia laivų ir geriausiai plaukiančių pristatė atėniečiai.

43. Laivais kariavo šie helėnai: iš Peloponeso lakedemoniečiai su 16 laivų; korintiečiai su tiek pat laivų, kaip ir prie Artemisijo[13], sikioniečiai su 15, epidauriečiai su 10 laivų, trezeniečiai su 5, hermioniečiai su trimis laivais. Visi šie helėnai, išskyrus hermioniečius, buvo dorėnų ir makedonų gentys, atvykusios vėliausiai iš Pindo, Erinėjo ir Driopidės, o hermioniečiai yra driopai, Heraklio ir meliečių išvyti iš dabar vadinamosios Doridės.

44. Tai vis peloponesiečiai. O iš žemyno, esančio už Peloponeso, atėniečiai pristatė daugiau laivų negu visi kiti, 180,— ir tik jie vieni, nes platėjiečiai prie Salamino nebekovojo greta atėniečių dėl štai kokios priežasties: traukiantis helėnams iš Artemisijo ir atplaukus jau ties Chalkide, platėjiečiai išlipo į priešais esantį Beotijos krantą ir griebėsi gelbėti nuo pavojaus savo namiškius. Gelbėdami saviuosius, jie ir pasiliko vietoje. Tais laikais, kai dabar vadinamojoje Heladoje tebegyveno pelazgai, atėniečiai buvo pelazgai ir vadinosi kranėjai. Kekropui valdant, jie buvo pavadinti kekropidais, o Erechtėjui paėmus valdžią, buvo praminti atėniečiais. Pagaliau Ksuto sūnui Jonui tapus kariuomenės vadu, pasivadino jonėnais.

45. Megariečiai pristatė tiek pat laivų, kiek ir prie Artemisijo[14]. Amprakiečiai atėjo į pagalbą su 7 laivais, leukadiečiai — su trimis. Šitos gentys taip pat kilusios iš Korinto dorėnų.

46. Iš salų gyventojų eginiečiai pristatė 30 laivų. Jie turėjo ir daugiau kovai paruoštų laivų, bet tie saugojo jų žemę, o Salamine kovojo su 30 geriausiai plaukiančių laivų. Eginiečiai kilę iš Epidauro dorėnų. Jų sala anksčiau vadinosi Enoja. Po eginiečių atvyko chalkidiečiai su 20 laivų, kuriuos turėjo prie Artemisijo, ir eretriečiai su 7 laivais. Šie yra jonėnai. Toliau kėjiečiai, būdami kilę iš Atėnų jonėnų, atplaukė su tais pačiais laivais, kurie buvo prie Artemisijo. Naksiečiai pristatė 4 laivus. Kaip kiti salų gyventojai, taip ir jie, savo piliečių buvo siunčiami pas medus, bet šie nepaklausė įsakymo ir atplaukė

pas helėnus. Juos sukurstė Demokritas, garsėjantis tarp savo piliečių, tada buvęs trijeros vadu. Naksiečiai kilę iš Atėnų jonėnų. Styriečiai atplaukė su tais pačiais laivais, kaip ir prie Artemisijo[15]. Kitniečiai pristatė vieną penkiasdešimtirklį laivą. Jie abeji yra driopai. Serifiečiai, sifniečiai ir meliečiai taip pat žygiavo kartu su helėnais, nes tik jie vieni iš visų salų gyventojų nebuvo davę barbarams žemės ir vandens.

47. Visi šie helėnai, atplaukę su laivais, gyvena šiapus tesprotų ir Acheronto upės. Tesprotai yra amprakiečių ir leukadiečių kaimynai, atvykę į karą iš tolimiausių Helados vietų. Iš anapus jų gyvenančių helėnų tik vieni krotoniečiai atplaukė į pavojų patekusiai Heladai padėti su vienu laivu[16], kuriam vadovavo tris kartus laimėjęs pitinėse žaidynėse Failas. Krotoniečiai kilę iš achajų.

48. Visi kiti pristatė trijeras, o meliečiai, sifniečiai ir serifiečiai — penkiasdešimtirklius laivus. Meliečiai, būdami Spartos dorėnų kilmės, pristatė du laivus, o sifniečiai ir serifiečiai, kilę iš Atėnų jonėnų,— po vieną laivą. Iš viso, įskaitant ir penkiasdešimtirklius buvo 378 laivai[17].

49. Iš minėtų polių į Salaminą susirinkę strategai sušaukė pasitarimą. Euribiadas pasiūlė kiekvienam, kas tik nori, pasakyti savo nuomonę, kuriame iš jų dar tebevaldomų plotų, jų manymu, būtų patogiausia surengti jūrų kautynes. Mat Atika jau buvo palikta, todėl jis klausė tik apie kitus kraštus. Dauguma buvo vienodos nuomonės: reikia plaukti į Istmą ir ten kovoti jūroje dėl Peloponeso. Savo nuomonę jie grindė tuo, kad, jeigu pralaimėtų jūrų kautynes būdami Salamine, jie būtų apgulti saloje, ir niekas jiems negalėtų pagelbėti, o prie Istmo galėtų pabėgti pas savuosius.

50. Šitaip peloponesiečių strategams samprotaujant, atėjo vienas atėnietis pranešti, kad barbarai jau įėjo į Atiką ir viską ugnimi naikina. Mat ta kariuomenės dalis, kuri ėjo su Kserksu per Beotiją, uždegusi pasitraukusių į Peloponesą tespiečių ir platėjiečių polius, atėjo į Atėnus ir viską naikino. Jie uždegė Platėją ir Tespiją tik sužinoję iš tėbiečių, kad jie yra nepalankūs persams.

51. Nuo perėjimo per Helespontą — iš čia barbarai pradėjo žygį, sugaišę visą mėnesį, kol persikėlė į Europą,— per tris kitus mėnesius jie atkeliavo į Atiką, kai Atėnuose archontavo Kaliadas[18]. Jie paėmė tuščią miestą

ir rado tik vieną kitą atėnietį, susibūrusius šventykloje[19]. Tai buvo šventyklos iždo saugotojai[20] ir vargšai, kurie, užtvėrę akropolį lentomis ir rąstais, gynėsi nuo priešų puolimų. Jie nepasitraukė į Salaminą ir todėl, kad buvo neturtingi, ir todėl, kad tik jie vieni tarėsi teisingai išaiškinę pitijos duotąją atėniečiams ištarmę, esą medinės sienos būsiančios nepaimamos ir jos, o ne laivai, esančios tikroji priebėga.

52. Persai sustojo ant kalvos (atėniečiai ją vadina Areopagu[21]), esančios priešais akropolį, ir iš ten puolė jį štai kokiu būdu: apvynioję savo strėles pakulomis, uždegdavo ir šaudavo jas į sutvirtinimus. Apgultieji atėniečiai vis tiek priešinosi, nors ir buvo patekę į didžiausią bėdą, nes sutvirtinimai nebegelbėjo. Jie nepriėmė peisistratidų siūlomų pasidavimo sąlygų ir gynėsi kaip išmanydami. Jie net rito ant vartus puolančių barbarų didelius akmenis, ir Kserksas ilgai nežinojo, ką daryti, negalėdamas tų vartų paimti.

53. Pagaliau ilgainiui barbarai rado išeitį iš tų sunkumų ir įėjo į akropolį, nes, pagal orakulo ištarmę, visa žemyne esanti Atika turėjo patekti persams į rankas. Per akropolio priekį, esantį priešais vartus, ir kelią, vedantį aukštyn, keletas persų užlipo į viršų. Toje vietoje nebuvo jokio sargybinio, nes niekas nesitikėjo, kad kas nors ten galėtų užlipti. Šalia tos vietos buvo Kekropo dukters Aglauros šventykla[22] ir labai stati vieta. Kai atėniečiai pamatė juos užlipusius į akropolį, vieni šoko nuo sienų žemyn ir taip žuvo, o kiti subėgo į šventyklos vidų. Užlipę persai pirmiausia griebėsi šventyklos vartų ir, juos atidarę, žudė šventykloje pagalbos maldaujančiuosius. Kai jau visi atėniečiai ten buvo išguldyti, persai išplėšė šventyklą ir padegė visą akropolį.

54. Visiškai užvaldęs Atėnus, Kserksas pasiuntė į Sūzus raitelį pranešti Artabanui apie tą pasisekimą. Išsiuntęs šauklį, kitą dieną jis sušaukė su savimi varomus tremtinius atėniečius ir liepė jiems, užlipus į akropolį, aukoti aukas pagal savo papročius. Nežinia, ar jis tai įsakė todėl, kad buvo ką nors tokio susapnavęs, ar gal dėl to, kad, sudeginus šventyklą, jam pasidarė širdyje nesmagu. Atėniečiai tremtiniai įsakymą įvykdė.

55. Dabar aš pasakysiu, kodėl šitą dalyką paminėjau. Mat tame akropolyje stovi Erechtėjo, vadinamo Žemės

sūnumi, šventykla, kurioje auga alyvmedis ir yra šaltinis. Juos, pasakoja atėniečiai, kaip įrodymą buvo pateikę Atėnė ir Poseidonas tada, kai jiedu vaidijosi tarp savęs dėl tos šalies[23]. Atsitiko taip, kad tą alyvmedį sudegino barbarai kartu su visa šventykla. Rytojaus dieną po gaisro atėniečiai, kuriems buvo liepta aukoti, užlipę į akropolį, pamatė šventykloje iš alyvmedžio kelmo išaugusią maždaug uolekčio aukščio atžalą. Jie ir papasakojo apie tai.

56. Salamine buvę helėnai, sužinoję, kas atsitiko Atėnų akropoliui, taip išsigando ir pasimetė, kad kai kurie jų strategai, nė nelaukę nutarimo, puolė į laivus ir pakėlė bures tuojau išplaukti, o tie, kurie pasiliko, nutarė susikauti jūroje priešais Istmą. Užėjo naktis, ir išsiskirstę iš susirinkimo, [strategai] sulipo į savo laivus.

57. Kai Temistoklis grįžo į laivą, atėnietis Mnesifilas[24] jį paklausė, ką jie nutarę. Sužinojęs, kad nutarta plaukti prie Istmo ir susikauti jūroje priešais Peloponesą, jis pasakė: „Jeigu helėnų laivynas išplauks iš Salamino, tu nebekovosi jūroje dėl tėvynės. Mat kiekvienas pasuks į savo polį, ir nei Euribiadas, nei kitas kas negalės sutrukdyti laivynui išsiskirstyti — šitaip per kvailumą žus Helada. Taigi jeigu yra kokia galimybė, tai eik ir pamėgink atšaukti tą jų nutarimą. Galbūt tu kaip nors įveiksi prikalbėti Euribiadą pakeisti nuomonę ir likti vietoje.“

58. Temistokliui šis pasiūlymas labai patiko. Nieko neatsakęs, jis pasuko prie Euribiado laivo. Atplaukęs pasakė norįs su juo pasikalbėti bendru reikalu. Euribiadas pakvietė įlipti į laivą ir pasakyti, ko norįs. Tada Temistoklis atsisėdo šalia ir išdėstė kaip savo asmenišką nuomonę visa, ką buvo išgirdęs iš Mnesifilo, pridurdamas ir daug kitų įrodymų, kol pagaliau prikalbėjo Euribiadą išlipti iš laivo ir sušaukti strategus į pasitarimą.

59. Kai strategai susirinko, Temistoklis, dar prieš Euribiadui pranešant, dėl ko juos sušaukė, pasakė ilgą kalbą visaip jiems įrodinėdamas, koks svarbus tas reikalas. Jam kalbant, korintiečių strategas Adimantas, Okito sūnus, tarė: „O Temistokli, per varžybas tie, kurie per anksti pakyla bėgti, gauna lazdų“[25]. O tasai teisindamasis atsakė: „Bet tie, kurie atsilieka, negauna vainiko.“ Taip švelniai jis tada pasiteisino korintiečiui.

60. Tuo tarpu Euribiadui jis jau nebesakė to, ką anksčiau buvo kalbėjęs: jeigu išplauksią iš Salamino, tai tuoj

visi išbėgiosią. Juk sąjungininkų akivaizdoje buvo negražu juos kaltinti. Todėl jis dabar rėmėsi kitais įrodymais ir šitaip kalbėjo: „Tiktai tu dabar gali išgelbėti Heladą, jeigu manęs paklausysi ir liksi čia kovoti jūrų kautynėse, o neklausysi tų žmonių ir neplauksi laivais prie Istmo. Išklausyk abi nuomones ir sulygink: jeigu susiremsi ties Istmu, turėsi kovoti atviroje jūroje — tai mums visai nenaudinga, nes mūsų laivai yra sunkesni ir jų mažiau. Net jeigu mums visa kita ir sektųsi, vis tiek neteksi Salamino, Megaros ir Eginos. Mat paskui laivyną eis ir pėstininkų kariuomenė. Taigi tu pats atvesi priešus į Peloponesą ir pastatysi į pavojų visą Heladą. O jeigu pasielgsi kaip aš sakau, tai štai ką laimėsi. Pirma, stodami į kovą su nedaugeliu laivų prieš gausesnį priešą siauroje vietoje, būsime daug stipresni už juos, jeigu viskas vyks taip, kaip tikimės. Mat mums patogiau kautis siauroje vietoje, o jiems — plačioje. Be to, mums išliks Salaminas, į kurį sugabenome savo žmonas ir vaikus. Pagaliau šiuo atveju tu, likdamas čia, gausi ir tai, ko labiausiai trokšti; čia tu lygiai taip pat kovosi dėl Peloponeso, kaip ir ties Istmu. Be to, nenuvesi barbarų į Peloponesą, jei būsi protingas. Jeigu įvyks taip, kaip aš tikiuosi, ir mes laimėsime jūrų kautynes, tai barbarai neprieis prie jūsų Istmo ir nenueis toliau Atikos. Jie ims netvarkingai trauktis, o mes laimėsime dar ir tai, kad išliks sveika Megara, Egina ir Salaminas, prie kurio mums orakulas lemia priešus nugalėti. Jeigu žmonės kam nors ryžtasi, vadovaudamiesi sveiku protu, tai paprastai jiems pavyksta, o jeigu nesivadovauja sveiku protu, tai nė dievas nenori padėti tokius nutarimus vykdyti."

61. Šitaip kalbantį Temistoklį vėl užsipuolė korintietis Adimantas, liepdamas tylėti žmogui, kuris neturi tėvynės, ir neleisdamas Euribiadui suteikti žodžio žmogui, neturinčiam gimtojo polio. Jis liepė Temistokliui pirma nurodyti, kuriam poliui jis atstovauja, ir tada sakyti su visais kitais savo nuomonę. Jis taip kalbėjo dėl to, kad Atėnai buvo paimti ir atitekę priešui. Tada Temistoklis labai smarkiai išplūdo Adimantą ir visus korintiečius įrodinėdamas, jog atėniečiai turi ir polį, ir žemę, didesnę negu jų — tol, kol tebeturi 200 kovai paruoštų laivų. Mat niekas kitas iš helėnų negalėtų atremti jų puolimų.

62. Taip įrodinėdamas, Temistoklis paskui kreipėsi į Euribiadą ir dar labiau pakurstė, negu iki tol. „O tu arba liksi čia ir įrodysi esąs narsus vyras, arba ne — tada pražudysi Heladą. Juk visą karą lems laivai. Todėl paklausyk manęs. O jeigu nepaklausysi, tai mes, pasiėmę namiškius, išplauksime į Italijos Syrį, kuris yra mūsų nuo senų senovės ir kurį mums orakulai liepia apgyvendinti. Tada jūs, netekę tokių sąjungininkų, prisiminsite mano žodžius“[26].

63. Tokia Temistoklio kalba palenkė Euribiadą. Mano manymu, Euribiadas labiausiai išsigando, kad atėniečiai jų nepaliktų, jei jis su laivynu išplauks į Istmą. Mat, atsiskyrus atėniečiams, visi kiti sąjungininkai jau nebūtų pajėgūs kovoti su priešu. Tada jie nutarė likti ir stoti į jūrų kautynes.

64. Po šitokių ginčų ties Salaminu helėnai ėmė ruoštis pagal Euribiado nutarimą jūrų kautynėms. Rytojaus dieną, saulei tekant, įvyko žemės drebėjimas ir jūroje, ir sausumoje. Tada helėnai nutarė pasimelsti dievams ir šauktis į pagalbą eakidus[27]. Kaip nutarė, taip ir padarė: pasimeldė visiems dievams ir iš Salamino pasikvietė į pagalbą Eantą ir Telamoną, o į Eginą pasiuntė laivą pakviesti Eako ir kitų eakidų.

65. Atėnietis tremtinys Dikėjas, Teokido sūnus, buvęs tais laikais Medijoje įtakingas žmogus, pasakojo, kad tuo laiku, kai Atika, atėniečių palikta tuščia, Kserkso pėstininkų kariuomenės buvo niokojama, jis atsitiktinai buvęs kartu su lakedemoniečiu Demaratu Triasijos lygumoje[28]. Staiga jiedu pamatę iš Eleusino pusės kylantį tokį didelį dulkių debesį, kokį turėję sukelti ne mažiau kaip 30 000 vyrų. Jiedu stebėjęsi, kas per žmonės galėję sukelti tą dulkių debesį, ir tuojau išgirdę balsą. Tas balsas jiems atrodęs esąs mistų Jakchas[29]. Demaratas nieko nežinojęs apie Eleusino misterijų apeigas, todėl jį paklausęs, ką tas balsas reiškiąs. Jis atsakęs: „Demaratai, karaliaus kariuomenė neišvengiamai turės patirti kažkokią nelaimę. Juk jeigu Atika yra tuščia, tai aišku, kad čia girdime balsą, einantį iš Eleusino pagelbėti atėniečiams ir sąjungininkams. Jeigu tas dulkių debesis užgrius Peloponesą, tai aišku, kad pačiam karaliui ir jo kariuomenei gresia pavojus žemyne, o jeigu pasisuks į laivus, stovinčius ties Salaminu, tai karaliui grės pavojus netekti savo laivyno.

Tą Eleusino šventę atėniečiai švenčia kasmet Demetros ir Korės garbei, ir kiekvienas atėnietis arba šiaip helėnas, jei tik nori, gali būti įšvęstas. O tuo balsu, kurį tu dabar girdi, šventės dalyviai šaukia Jakchą." Į tai Demaratas atsakęs: „Tylėk ir niekam apie tai nesakyk, nes jeigu tuos žodžius sužinos karalius, neteksi galvos, ir nei aš, nei kas kitas negalės tavęs išgelbėti. Todėl tylėk, o [persų] kariuomene pasirūpins dievai." Šitaip jis pataręs, o iš to dulkių sūkurio ir iš balso pakilęs aukštyn debesis ir nugulęs ant helėnų laivyno, stovinčio ties Salaminu. Iš to jiedu supratę, kad turėsiąs žūti Kserkso laivynas. Tai papasakojo Dikėjas, Teokido sūnus, remdamasis Demarato ir kitų liudijimais.

66. Kserkso laivyno kariai, apžiūrėję lakonų[30] nelaimės vietą ir iš Trachino grįžę į Histijėją, pabuvo ten tris dienas ir paskui, perplaukę per Euripą, po kitų trijų dienų atvyko į Falerą. Man atrodo, kad į Atėnus įsiveržė sausumos keliais ir laivais ne mažiau kariuomenės, negu jų buvo atžygiavę į Sepiadę ir Termopilus, nes vietoj tų barbarų, kurie žuvo per audrą jūroje ir ties Termopilais, taip pat jūrų kautynėse prie Artemisijo, aš pastatysiu tuos, kurie tada dar nežygiavo su karaliumi, tai yra maliečius, dorėnus, lokrus ir beotus (jie, išskyrus tespiečius ir platėjiečius, su visa kariuomene žygiavo), taip pat karistiečius, andriečius, teniečius ir visus kitus, išskyrus tuos penkis polius, kurių vardus paminėjau anksčiau[31]. Mat kuo gilyn ėjo persai į Heladą, tuo daugiau tautų žygiavo kartu su jais.

67. Taigi visi jie atėjo į Atėnus, išskyrus pariečius, kurie, pasilikę prie Kitno, laukė, kuo pasibaigs tas karas. Kai ir visi kiti laivai atplaukė į Falerą, pats Kserksas nulipo į laivus, norėdamas pasitarti su laivų vadais ir sužinoti jų nuomonę. Kai jis ten atsisėdo pakilesnėje vietoje, atėjo kviestieji tautų tironai ir laivų vadai ir susėdo tokia tvarka, kokia karalius kiekvieną jų gerbė: pirmoje vietoje Sidono karalius, po jo — tyriečių karalius, o paskui ir visi kiti. Susėdus visiems pagal [nustatytą] tvarką, Kserksas pasiuntė Mardoniją paklausti kiekvieną iš jų, ar verta stoti į jūrų kautynes.

68. Kai Mardonijas, pradėjęs nuo sidoniečių karaliaus, ėjo ir visus klausinėjo, visi kiti reiškė tą pačią nuomonę, liepdami susiremti jūroje, tik Artemisija šitaip pasakė:

„Mardonijau, perduok karaliui mano žodžius: ir Eubojos jūrų kautynėse aš nepasirodžiau bailė, ir nuveikiau ne menkiausius darbus. Todėl, valdove, esu įsitikinusi, kad man dera tau pasakyti savo nuomonę, kas, mano manymu, tau būtų naudingiausia. Taigi šitaip sakau: saugok laivus ir nestok į jūrų kautynes. Mat tie žmonės jūroje yra tiek stipresni už tavo žmones, kiek vyrai stipresni už moteris. Kam tau iš viso stoti į tas kautynes? Juk turi paėmęs Atėnus, dėl kurių ir išsirengei į šitą žygį, turi ir visą kitą Heladą. Juk tavo kelyje niekas nebestovi. O tie, kurie pasipriešino, gavo tai, ko nusipelnė. Aš pasakysiu, kuo, mano nuomone, pasibaigs priešų reikalai. Jeigu tu nepaskubėsi pradėti jūrų kautynių ir pasiliksi [Atikoje], laikysi laivus toje pačioje vietoje prie kranto arba nuplauksi arčiau Peloponeso, tai viskas seksis taip lengvai, kaip tu, valdove, nori. Mat helėnai nepajėgs ilgą laiką tau priešintis — tu juos išsklaidysi, ir jie išbėgios į savo polius. Mat, kiek žinau, toje saloje jie neturi maisto atsargų, be to, neliktų tie, kurie čia yra atvykę iš Peloponeso. Jeigu patrauktum su pėstininkų kariuomene į Peloponesą, jiems neberūpėtų jūroje kovoti dėl atėniečių. O jeigu paskubėsi tuojau stoti į jūrų kautynes, tai bijau, kad laivyno pralaimėjimas neužtrauktų nelaimės ir tavo pėstininkų kariuomenei. Be to, o karaliau, atsimink ir tai, kad geri žmonės paprastai turi blogus vergus, o blogi — gerus. Tu esi geriausias iš visų žmonių, bet turi blogus vergus, kurie laiko save tavo sąjungininkais — egiptiečiai, kipriečiai, kilikai ir pamfilai — ir kurie neduoda jokios naudos."

69. Kai ji taip Mardonijui kalbėjo, tie, kurie buvo palankūs Artemisijai, susisielojo dėl jos žodžių manydami, kad karalius jai bloguoju atsilygins už atkalbinėjimą stoti į jūrų kautynes, o nepalankūs ir pavyduoliai — mat karalius ją labiausiai gerbė iš visų sąjungininkų — piktdžiūgavo klausydamiesi to prieštaravimo ir tikėjosi, kad tai ją pražudys. Kai nuomonės buvo praneštos Kserksui, jis ypač apsidžiaugė Artemisijos patarimu. Jis ir anksčiau ją laikė ryžtinga moterimi, o dabar itin išgyrė. Vis dėlto Kserksas ryžosi paklausyti daugumos nuomonės manydamas, jog prie Eubojos [laivynas] prastai kovėsi todėl, kad jo ten nebuvo. Dabar jis buvo pasirengęs pats stebėti jūrų kautynes.

70. Kai buvo duotas įsakymas išplaukti, laivai nuplaukė prie Salamino ir čia ramiai išsirikiavo kovai. Tada jie nesuspėjo pradėti kautynių, nes užėjo naktis, todėl rengėsi kautis rytojaus dieną. O helėnus apėmė baimė ir išgąstis, ypač tuos, kurie buvo atvykę iš Peloponeso. Jie baiminosi todėl, kad, patys būdami Salamine, turėjo kovoti jūroje dėl atėniečių žemės, o jeigu pralaimėtų, būtų saloje atkirsti ir apgulti, o tuo tarpu jų pačių tėvynė būtų neginama.

71. O barbarų pėstininkų kariuomenė kaip tik tą vakarą išžygiavo į Peloponesą. Tačiau buvo griebtasi visų galimų priemonių, kad tik barbarai sausumos keliu į jį neįsiveržtų. Mat peloponesiečiai, kai tik sužinojo, kad Leonidas su savo kariais žuvo Termopiluose, susirinkę iš savo polių į Istmą, užėmė pozicijas. Jiems vadovavo Anaksandrido sūnus Kleombrotas, Leonido brolis[32]. Užėmę Istmą, pirmiausia jie užvertė Skirono taką[33], o paskui, visi nutarę, pradėjo statyti skersai Istmą mūro sieną. Kadangi buvo daug tūkstančių žmonių ir visi dirbo, tai darbas sparčiai ėjo. Buvo nešami akmenys, degtos plytos, rąstai ir pintinės smėlio — visi nenustodami dirbo dieną naktį.

72. Į Istmą buvo susirinkę šie helėnai: visi lakedemoniečiai ir arkadiečiai, elėjiečiai, korintiečiai, sikioniečiai, epidauriečiai, flijuntiečiai, trezeniečiai ir hermioniečiai. Šitie helėnai, smarkiai išsigandę gresiančios Heladai nelaimės, buvo susibūrę Istme, o kitiems peloponesiečiams tai visai nerūpėjo. Tuo tarpu Olimpiada ir Karnėjų šventė jau buvo praėjusios.

73. Peloponese gyvena septynios gentys. Dvi iš jų yra autochtonės ir gyvena dabar tose pačiose vietose, kaip ir senovėje,— tai arkadai ir kinūrai. Viena gentis — achajai — nebuvo išėjusi iš Peloponeso, o tik iš savo krašto, ir dabar gyvena svetimame krašte. Kitos keturios iš septynių yra atėjusios iš svetur, būtent: dorėnai, etoliečiai, driopai ir lemniečiai. Dorėnai turi daug ir didelių polių, etoliečiai — tik vieną Elidę, o driopai — Hermioną ir Asinę, esančią šalia lakonų Kardamilės. Visi lemniečiai — parorejetai. Iš autochtonų tik vieni kinūriečiai, atrodo, yra jonėnai. Bet ir jie virto dorėnais, nes buvo ilgą laiką argiečių valdomi ir ilgainiui tapo dorėnais. Jie gyvena Ornėjuose ir aplinkinėse vietovėse. Kiti tų septynių genčių poliai, išskyrus tuos, kuriuos suminėjau, laikėsi nuošaly,

o atvirai kalbant, laikydamiesi nuošaly, jie palaikė barbarus.

74. Tai šitaip smarkiai darbavosi Istme susirinkę helėnai. Mat jie ruošėsi žūtbūtinei kovai ir nebesitikėjo pagarsėti savo laivais jūrų kautynėse. O Salamine esantys helėnai, nors ir girdėjo apie tuos pasiruošimus, vis dėlto baiminosi ne tiek dėl savęs, kiek dėl Peloponeso. Kurį laiką jie, susitikdami vienas su kitu, patyliukais kalbėjo ir stebėjosi Euribiado neprotingumu. Pagaliau nepasitenkinimas išsiveržė atvirai. Įvyko susirinkimas, kuriame buvo daug kalbama vis apie tą patį: vieni tvirtino, kad reikia plaukti į Peloponesą ir dėl jo kovoti, o ne likti vietoje ir kautis dėl jau užimto krašto. Atėniečiai, eginiečiai ir megariečiai siūlė likti čia ir atremti priešą.

75. Kai peloponesiečių nuomonė ėmė imti viršų, Temistoklis slapta išėjo iš susirinkimo ir laiveliu pasiuntė į medų stovyklą vieną žmogų, paliepęs jam pasakyti, kas reikia. To žmogaus vardas Sikinas. Jis buvo Temistoklio tarnas ir jo vaikų auklėtojas. Vėliau, kai tespiečiai pradėjo priiminėti naujus piliečius[34], Temistoklis jį padarė tespiečiu ir gausiai apdovanojo turtais. Tada [Sikinas], nuplaukęs pas barbarų strategus, pasakė šitaip: „Mane atsiuntė atėniečių strategas slapta nuo kitų helėnų. Mat jis palaiko karalių ir nori, kad laimėtumėte jūs, o ne helėnai. Jis liepė pasakyti, kad helėnai iš baimės rengiasi bėgti, ir dabar jūs turite progą atlikti puikiausią žygdarbį, jeigu tik neleisite jiems išbėgioti. Mat jie tarp savęs nesutaria ir tau nesipriešins. Pamatysite, kaip jie pešis tarp savęs,— tie, kurie palaikys jūsų pusę, su tais, kurie nepalaiko.“

76. Šitaip pasakęs, jis išplaukė atgal. Barbarai patikėjo jo žodžiais, ir daug persų išlipo [Psitalijos] salelėje, esančioje tarp Salamino ir žemyno. Kai atėjo vidurnaktis, vakarinio sparno laivai išplaukė Salamino link, norėdami jį apsupti. Taip pat išplaukė tie laivai, kurie stovėjo prie Kėjo[35] ir Kinosūros, ir užėmė visą sąsiaurį iki Munichijos. Jie išvedė laivus, kad helėnai negalėtų pabėgti ir kad, uždaryti Salamine, atkentėtų už kautynes prie Artemisijo. O į Psitalijos salelę buvo išlaipinta daug persų todėl, kad, įvykus jūrų kautynėms, čia turėjo būti išmetama daugiausia žmonių ir laivų skeveldrų — mat salelė yra tame sąsiauryje, kur turėjo būti jūrų kautynės. Jie gelbėtų sa-

vuosius ir naikintų priešus. Visa tai barbarai darė tylomis, kad neišgirstų priešai. Jie nemiegojo ištisą naktį, nes dirbo tą darbą.

77. Apie orakulus aš negaliu pasakyti, kad jie neteisingi, ir nenoriu net mėginti nuginčyti tų orakulų ištarmių, kurios išsipildė, kaip, pavyzdžiui, ši:

Kai su auksiniu kardu Artemidės šventą pakrantę
Karo laivai priplūs ir net Kinosūrą jūrinę,
Ir dėl kvailųjų vilčių sugrius puikieji Atėnai,
Dieviškasai teisingumas tramdys įžūlumą galingą,
Sūnų Puikybės, didžiai ištroškusį viską praryti.
Varis tada susirems su variu, ir jūrą Arėjas
Ten nuraudonins krauju. O tada laisvės dieną Heladai
Nikė valdovė atneš ir dundąs padangėj Kronietis.

Kadangi Bakidas taip aiškiai kalba per savo orakulą, tai nei pats nedrįstu pasakyti ką nors prieš jo orakulą, nei nesutinku su kitų pasisakymais prieš jį.

78. Tuo tarpu Salamine [helėnų] strategai tarp savęs labai vaidijosi dar nežinodami, kad barbarai iš visų pusių juos apsupo, ir tebemanė, kad jų laivai tebėra toje pačioje vietoje, kurioje juos matė išrikiuotus dieną.

79. Strategams šitaip ginčijantis, iš Eginos pas juos atvyko Aristidas, Lisimacho sūnus, atėnietis, bet liaudies ostrakizuotas[36]. Aš sužinojau apie jo būdą ir dėl to jį laikau geriausiu ir teisingiausiu vyru Atėnuose. Šitas vyras, nuėjęs į [strategų] pasitarimą, išsikvietė Temistoklį, kuris buvo ne jo draugas, o didžiausias priešas. Bet kadangi nelaimė buvo didelė, jis užmiršo neapykantą Temistokliui ir išsikvietė jį, norėdamas pasitarti. Mat buvo girdėjęs, kad peloponesiečiai norį išplaukti laivais į Istmą. Kai Temistoklis išėjo, Aristidas jam šitaip pasakė: „Visą laiką, o ypač dabar, mes turime lenktyniauti, kuris iš mūsų padarys tėvynei daugiau gera. Aš tau sakau, kad dabar jau tas pats, ar daug, ar mažai šnekėsime apie peloponesiečių norą išplaukti. Aš mačiau savo akimis ir todėl tau sakau, kad dabar nei korintiečiai, nei pats Euribiadas, nors ir norėtų, nebegalės išplaukti. Mes esame priešų apsupti. Todėl nuėjęs jiems tai pranešk.“

80. Temistoklis taip atsakė: „Tu puikiai patari ir atneši gerą žinią. Mat ko aš norėjau, kad įvyktų, tu pats atėjai pranešti, jog matei, kad tai įvyko. Žinok, šitai padaryti aš sukurstčiau. Helėnai savo noru nenorėjo stoti į kovą, tad reikėjo juos priversti tai padaryti, o kadangi atėjai su ge-

ra žinia, tai pats jiems ir pranešk. Mat jeigu aš jiems ją pasakysiu, tai jie manys, kad išsigalvojau, ir netikės, jog barbarai šitaip pasielgė. Todėl eik ir pats pasakyk jiems, kokie reikalai. O kai pasakysi, jeigu jie patikės, bus puiku, o jei ta žinia jiems atrodys nepatikima, tai mums tas pat, nes vis vien jie nebeišlakstys, jeigu, kaip tu sakei, esame apsupti."

81. Aristidas nuėjo pas helėnus ir visa tai pasakė tvirtindamas esąs atvykęs iš Eginos ir slapta vos praplaukęs pro išsirikiavusius priešų laivus. Mat visą helėnų laivyną apsupo Kserkso laivai. Todėl jis patarė ruoštis atremti priešą. Tai pasakęs, jis išėjo, o strategai vėl ėmė ginčytis, nes dauguma jų netikėjo tuo pranešimu.

82. Jiems dar vis netikint, atplaukė iš priešų perbėgusi teniečių trijera, vadovaujama Sosimeno sūnaus Panetijo,— ji pranešė visą teisybę. Už šitą darbą teniečiai buvo įrašyti Delfuose trikojyje[37] kartu su kitais helėnais, sumušusiais barbarus. Priskaičius šitą į Salaminą perbėgusį laivą ir anksčiau ties Artemisiju perbėgusį lemniečių laivą, helėnų laivų iš viso buvo 380, nes anksčiau iki to skaičiaus trūko dviejų laivų.

83. Patikėję teniečių žinia, helėnai ėmė ruoštis jūrų kautynėms. Auštant jie sušaukė laivų karių susirinkimą, ir Temistoklis pasakė geriausią iš visų vadų kalbą, kurioje jis gerus polinkius supriešino su blogais, nes abu jie yra žmoguje iš prigimties, paragino visada vadovautis tik gerais polinkiais ir, baigdamas kalbą, liepė kariams lipti į laivus. Šie sulipo į laivus, ir tuo metu parplaukė iš Eginos trijera, pasiųsta atgabenti eakidų. Tada helėnai išvedė visus laivus į jūrą.

84. Barbarai juos tuojau užpuolė. Kiti helėnai ėmė trauktis ir irkluoti prie kranto, o atėnietis Aminijas, kilęs iš Palėnės, būdamas priekyje, trenkė savo laivu į priešų laivą. Kai jie susikibo ir nebegalėjo atsiskirti, kiti laivai nuskubėjo Aminijui į pagalbą, ir kautynės prasidėjo. Taip pasakoja atėniečiai apie kautynių pradžią. O eginiečiai tvirtina, kad kovą pradėjo tas laivas, kuris buvo pasiųstas iš Eginos atgabenti eakidų. Be to, pasakojama, jog helėnams pasirodžiusi vaiduoklė ir tokiu stipriu balsu įsakiusi kautis, kad visas laivynas išgirdęs. Prieš tai vaiduoklė taip gėdinusi: „O bailiai, kiek dar trauksitės?"

85. Prieš atėniečius buvo išsirikiavę finikiečiai, nes jie sudarė vakarinį laivyno sparną iš Eleusino pusės, o prieš lakedemoniečius — jonėnai, nes tie buvo užėmę rytinį laivyno kraštą iš Pirėjo pusės. Tik nedaug jonėnų paklausė Temistoklio raginimo ir tyčia vaidino bailius[38]; dauguma kovėsi rimtai. Aš galėčiau paminėti daug trijerų vadų, kurie kovodami paėmė helėnų laivus, bet jų neminėsiu, išskyrus Teomestorą, Androdamanto sūnų, ir Filaką, Histijėjo sūnų, abu samiečius. Aš šių dviejų vardus paminėsiu todėl, kad Teomestoras už šitą savo žygdarbį persų buvo paskirtas Samo tironu, o Filakas buvo įrašytas į karaliaus geradarių skaičių ir apdovanotas didele sritimi. Karaliaus geradariai persiškai vadinasi orosangai.

86. Tai šitaip atsitiko su šiais dviem laivų vadais. Dauguma [barbarų] laivų prie Salamino buvo sunaikinta — vienus sudaužė atėniečiai, o kitus — eginiečiai. Mat helėnai kovėsi sumaniai, tvarkingai išsirikiavę ir kiekvienas savo vietoje, o barbarai dar nebuvo susitvarkę ir viską darė neapgalvotai, todėl jiems ir turėjo atsitikti taip, kaip atsitiko. Nors tą dieną barbarai buvo daug narsesni negu prie Eubojos, nes beveik visi labai stengėsi ir bijojo Kserkso. Mat kiekvienas manė, kad į jį žiūri pats karalius.

87. Apie kitus aš negaliu tiksliai pasakyti, kaip kovėsi tas arba kitas barbaras ar helėnas. O Artemisija štai kaip pasielgė ir dėl to dar labiau pakilo karaliaus akyse. Mat tuo metu, kai karaliaus reikalai buvo jau pašliję, jos laivą ėmė vytis atėniečių laivas. Artemisija neturėjo kur dėtis, nes priekyje buvo kiti draugų laivai ir užpakalyje — priešai, jau visai čia pat, o jos laivas buvo arčiausiai priešų. Ji pasielgė taip, ir tai jai pavyko: atėniečių laivo vejama, ji trenkė visu smarkumu į sąjungininkų kalindiečių laivą, kuriuo plaukė pats kalindiečių karalius Damasitimas. Jei ji ir pyko ant jo dar nuo to laiko, kai jie buvo prie Helesponto, vis tiek negaliu tiksliai pasakyti, ar ji tai padarė tyčia, ar atsitiktinai tas kalindiečių laivas ten susidūrė. Ji trenkė į tą laivą ir paskandino. Iš tos [Artemisijai] laimingos baigties jai buvo dviguba nauda. Mat atėniečių trijeros vadas, pamatęs, kad ji trenkė į barbarų laivą, pamanė, jog Artemisijos laivas arba kovoja helėnų pusėje, arba yra perbėgęs iš barbarų pas helėnus ir jiems padeda kovoti, todėl pasuko į šalį ir puolė kitus barbarų laivus.

88. Per šitokį laimingą atsitiktinumą ji pabėgo ir išvengė pražūties. Be to, ir padariusi tokį blogą darbą, ji labai įsiteikė Kserksui. Mat pasakojama, kad karalius pats matęs, kaip jos laivas trenkė į kitą laivą. Kažkas iš ten esančių jam pasakęs: „Valdove, ar matai, kaip narsiai kovoja Artemisija ir kaip ji paskandino priešo laivą?“ Jis paklausė, ar tai iš tikrųjų esąs Artemisijos darbas. Jie tai patvirtino, nes aiškiai matė jos laivo ženklą, o nuskandintąjį laivą palaikė priešo laivu. Taigi, kaip sakiau, jai ir šiaip tas įvykis į gera išėjo, be to, iš kalindiečių laivo neišsigelbėjo nė vienas jūreivis, kuris būtų galėjęs apkaltinti Artemisiją. Pasakojama, kad Kserksas atsakęs į artimųjų pastabą: „Mano vyrai virto moterimis, o moterys — vyrais.“ Taip, kalbama, jis pasakęs.

89. Šitoje sunkioje kovoje žuvo strategas Ariabignas, Darijaus sūnus, Kserkso brolis, žuvo ir šiaip daug žymių persų, medų ir sąjungininkų, o iš helėnų — tik nedaug kas. Mat helėnai mokėjo plaukti, todėl tie, kurių laivai buvo sugadinti, jeigu tik nežuvo pačioje kovoje vyras prieš vyrą, išplaukė į Salaminą. O barbarų daug žuvo jūroje, nes nemokėjo plaukti. Kai tik pirmieji barbarų laivai pradėjo bėgti, žuvo jų labai daug. Mat užpakalyje stovintys norėjo irgi kuo nors pasižymėti karaliaus akyse, todėl bandė patys stumtis su savo laivais į priekį ir čia susidūrė su bėgančiais laivais.

90. Toje sumaištyje įvyko dar ir štai kas: kai kurie žuvusių laivų finikiečiai, nuėję pas karalių, apkaltino jonėnus išdavyste tvirtindami, kad per juos jie netekę savo laivų. Bet atsitiko taip, kad jonėnų strategai nebuvo nubausti, o finikiečiai šmeižikai gavo už tai tokį atlyginimą: jiems tebekalbant, samotrakiečių laivas trenkė į atėniečių laivą. Šisai paskendo, bet vienas eginiečių laivas, skubiai atplaukęs, nuskandino patį samotrakiečių laivą. Tačiau samotrakiečiai, būdami geri ietininkai, savo ietimis išmušė paskandinusio laivo karius ir patys, sulipę į tą laivą, jį užėmė. Šis įvykis jonėnus ir išgelbėjo. Mat Kserksas, pamatęs juos atlikusius tokį didelį žygdarbį, atsigręžė į finikiečius visas perpykęs ir, smarkiai juos kaltindamas, įsakė visiems nupjauti galvas, kad, patys būdami bailiai, nešmeižtų už save narsesnių. Kserksas sėdėjo apačioje kalno, esančio priešais Salaminą ir vadinamo Egialu, ir kai tik pamatydavo ką nors iš savo karių darant toje jūrų

kovoje kokį žygdarbį, tuojau paklausdavo, kas jį atliko, ir raštininkai čia pat užrašydavo laivo vado, jo tėvo vardus ir polio pavadinimą. Prie šitos finikiečių nelaimės šiek tiek prisidėjo ir persas Ariaramnas, jonėnų draugas.

91. Tie, kam buvo įsakyta, griebė finikiečius, o tuo tarpu eginiečiai, barbarams pradėjus bėgti į Falerą ir norint išsigelbėti, pastojo jiems kelią sąsiauryje ir atliko nemažų žygdarbių. Mat tuo laiku, kai atėniečiai tame sumišime naikino besipriešinančius ir bėgančius priešo laivus, eginiečiai daužė išplaukiančiuosius į Falerą: tie, kurie ištrūkdavo iš atėniečių, bėgdami užplaukdavo ant eginiečių.

92. Tuo laiku atsitiktinai susitiko Temistoklio laivas, vydamasis vieną priešų laivą, su eginiečio Polikrito, Krijo sūnaus, laivu, užpuolusiu tą patį sidoniečių laivą, kuris buvo paėmęs einantį ties Skiatu sargybą eginiečių laivą,— tame laive plaukė Ischenojo sūnus Pitėjas, kurį persai buvo sužaloję ir, gėrėdamiesi jo narsumu, laikė pas save. Tas sidoniečių laivas, gabenęs ir Pitėją, dabar buvo paimtas kartu su jame buvusiais persais. Tokiu būdu Pitėjas išsigelbėjo ir grįžo į Eginą. Polikritas, pamatęs atikiečių laivą ir iš tam tikro ženklo supratęs, kad tai bus paties stratego laivas, garsiai pradėjo šaukti Temistoklį vardu ir plūsti už tai, kad šis anksčiau eginiečius buvo pavadinęs medų šalininkais. Taip išplūdo Polikritas Temistoklį, puldamas priešų laivą. O barbarai, kurių laivai liko sveiki, bėgdami atplaukė į Falerą ieškoti prieglobsčio pas pėstininkų kariuomenę.

93. Tose jūrų kautynėse didžiausią šlovę iš visų helėnų pelnė eginiečiai, o po jų — atėniečiai. Iš atskirų karių labiausiai pasižymėjo eginietis Polikritas ir atėniečiai anagyrietis Eumenas ir palėnietis Aminijas — tas, kuris vijosi Artemisiją. Jeigu jis būtų žinojęs, kad tame laive plaukė Artemisija, būtų ją vijęsis tol, kol arba būtų ją paėmęs, arba pats būtų buvęs paimtas. Mat atėniečių trijerų vadams buvo įsakyta ją paimti ir net paskirta 10 000 drachmų dovana tam, kas ją paims gyvą, nes atėniečiams buvo bjauru, kad moteris žygiuoja prieš Atėnus. Bet Artemisija, kaip jau sakiau, ištrūko į Falerą, kur buvo ir kiti iš kautynių pabėgę laivai.

94. Atėniečiai pasakoja, kad korintiečių strategas Adimantas jau iš pat pradžių, kai tik laivai susikovė, smarkiai išsigandęs, iš tos didelės baimės iškėlęs bures ir pa-

bėgęs. Pamatę bėgantį savo stratego laivą, korintiečiai ir patys pabėgę. Kai bėgdami jie atsidūrę ties Salamine esančia skyrietės Atėnės šventove[39], su jais susitikęs dievybės siunčiamas greitlaivis, kurio, kaip vėliau paaiškėjo, niekas nebuvo siuntęs. Laivas pasitiko korintiečius dar nieko nežinančius, kas atsitiko su helėnų laivynu. Kad laivas buvo dievybės siųstas, korintiečiai štai iš ko spėjo: kai tik jis priplaukęs prie pat korintiečių, jame buvę žmonės šitaip pasakę: „Adimantai, tu atgręžei savo laivus ir bėgi išdavęs helėnus, o jie dabar jau yra nugalėję priešus tiek, kiek patys to troško.“ Kai tais jų žodžiais Adimantas nepatikėjo, jie vėl pasakę esą pasirengę pasiduoti jam kaip įkaitai ir žūti, jei paaiškės, kad helėnai nebus nugalėję. Tada Adimantas ir kiti korintiečiai apgręžę savo laivus ir atplaukę į helėnų laivyną, kai kautynės jau buvo pasibaigusios. Tokį gandą apie juos skleidžia atėniečiai. Bet korintiečiai su tuo nesutinka ir tvirtina, kad tose jūrų kautynėse jie buvę vieni iš pirmųjų. Jiems pritaria ir visa kita Helada[40].

95. Atėnietis Aristidas, Lisimacho sūnus, kurį jau anksčiau minėjau kaip visų geriausią vyrą, toje Salamino kautynių sumaištyje štai ką padarė: paėmęs daug hoplitų iš tų, kurie buvo išdėstyti Salamino pakrantėje — tai buvo atėniečiai,— išsodino juos Psitalijos salelėje. Jie išžudė visus joje rastus persus.

96. Pasibaigus toms jūrų kautynėms, helėnai ištraukė į Salamino krantą visas ten tebeplūduriuojančias laivų skeveldras ir pasiruošė naujoms jūrų kautynėms, tikėdamiesi, kad karalius dar mėgins pasinaudoti išlikusiais sveikais laivais. O tų laivų skeveldrų didelę dalį pagriebęs zefyras nunešė į Atikos pakrantę, vadinamą Koliade. Šitaip pasitvirtino visa Bakido ir Musėjo orakulo duotoji ištarmė apie jūrų kautynes, ir tie prieš daugelį metų atėniečio žynio Lisistrato ištarmėje pasakytieji žodžiai apie į pakrantę išneštąsias laivų skeveldras, kurių anksčiau helėnai niekaip negalėjo suprasti:

Moterys koliadietės irklais keps savąjį kepsnį.

Pasitraukus persų karaliui, taip ir įvyko.

97. Pamatęs, jog pralaimėjo, Kserksas išsigando, kad kas iš jonėnų nepatartų helėnams arba jie patys nesugalvotų plaukti į Helespontą išardyti tiltų ir kad jis pats dėl to nepatektų į mirtiną pavojų, atkirstas Europoje. Todėl

sumanė trauktis. Bet norėdamas, kad apie tai sužinotų ir helėnai, ir jo paties žmonės, jis įsakė pilti pylimą į Salamino salą ir surišti į krūvą finikiečių prekinius laivus taip, kad iš jų pasidarytų tiltas ir gynybos siena,— ir šiaip ruošėsi naujoms jūrų kautynėms. Matydami jį taip darant, visi buvo įsitikinę, jog jis rimtai nutarė pasilikti ir toliau kariauti. Tik Mardonijas, kuris geriausiai žinojo Kserkso būdą, aiškiai viską suprato.

98. Tuo pat laiku Kserksas rengėsi bėgti ir į Persiją pasiuntė žmogų pranešti apie jam įvykusią nelaimę. Nėra nė vieno mirtingojo, kuris greičiau nuneštų žinias už tuos persų pasiuntinius — taip puikiai persai yra suorganizavę žinių nešimą. Pasakojama, jog kiek dienų trunka numatytoji kelionė, tiek stovi paruošta pakelėje lygiais tarpais žirgų ir žmonių, kad kiekvienos dienos kelio tarpui išeitų po vieną žirgą ir vieną žmogų. Nei sniegas, nei lietus, ne karštis, nei naktis netrukdo tam žmogui kuo greičiausiai nujoti nustatytąjį kelio ruožą. Taigi pirmutinis raitelis perduoda žinią antrajam, antrasis — trečiajam, ir šitaip keliauja tos perduodamos žinios iš eilės per visus — panašiai kaip Heladoje nešami deglai per Hefaisto šventę. Šitą žirgų bėgimą (estafetę) persai vadina angarėju.

99. Pirmutinė į Sūzus atėjusi žinia, kad Kserksas jau paėmė Atėnus, taip nudžiugino namie likusius persus, kad jie visas gatves išklojo mirtų šakelėmis, degino smilkalus, aukojo aukas ir lėbavo. O antroji atėjusi žinia taip juos pritrenkė, kad visi ėmė plėšyti savo chitonus, baisiai dejuoti, vaitoti, kaltindami dėl tos nelaimės Mardoniją. Jie taip darė ne tiek liūdėdami dėl laivų žuvimo, kiek baimindamiesi dėl paties Kserkso gyvybės.

100. Taip persai raudojo tol, kol grįžo Kserksas ir pats nutildė jų raudas. Mardonijas, matydamas, kad Kserksas skaudžiai išgyvena pralaimėjimą jūroje, ir įtardamas jį ketinant bėgti iš Atėnų, susirūpino dėl savęs, jog gali būti nubaustas už tai, kam prikalbino karalių žygiuoti į Heladą, ir nusprendė geriau dar kartą pamėginti stoti į kovą ir arba pavergti Heladą, arba pačiam garbingai žūti kovojant dėl didžių tikslų. Vis dėlto jam atrodė, kad greičiau pavyks Heladą nugalėti. Visa tai apsvarstęs, Mardonijas šitaip pasakė Kserksui: „Valdove, nei tu liūdėk, nei manyk, kad labai svarbu tai, kas įvyko. Juk karo likimą nulems ne rąstų, o žmonių ir žirgų grumtynės. Nė vienas iš

tų, kurie dabar įsivaizduoja, jog viską yra laimėję, išlipęs iš laivo, neišdrįs stoti prieš tave į kovą ir nė viena šito žemyno tauta to neišdrįs. O tie, kurie mums pasipriešino, buvo nubausti. Taigi jei nori, tuojau galime pulti Peloponesą, o jei nori palaukti, galime ir tai padaryti. Tik nenustok vilties, nes helėnai jokiu būdu neišsisuks nuo bausmės už tai, ką jie dabar daro ir ką anksčiau yra padarę, ir vis tiek taps tavo vergais. Geriausia būtų, jei taip pasielgtum. Bet jeigu manai pats pasitraukti su visa kariuomene, tai aš turiu ir kitą sumanymą. Tu, karaliau, persų neišstatyk helėnų pajuokai. Juk Persijoje tavo reikalai nė kiek nepablogėjo, ir negalėsi sakyti, kad mes kur nors buvome bailiai. Jeigu finikiečiai, egiptiečiai, kipriečiai ir kilikai pasirodė esą bailiai, tai tat persų nė kiek neliečia. O jeigu persai nekalti, tai paklausyk manęs. Jei esi nutaręs čia nepasilikti, tai keliauk atgal į savo valdas su didesne dalimi kariuomenės, o aš, išsirinkęs iš visos kariuomenės 300 000 vyrų, turiu tau užkariauti Heladą."

101. Išklausęs tai, Kserksas nudžiugo — kiek galima po tokios nelaimės nudžiugti — ir atsakė Mardonijui pagalvosiąs ir duosiąs atsakymą, ar taip darysiąs, ar kitaip. Besitardamas su rinktiniais persais, jis liepė pakviesti į pasitarimą ir Artemisiją, nes tik ji viena anksčiau buvo susivokusi, ką reikia daryti. Jai atėjus, Kserksas atleido visus persus patarėjus ir ietininkus ir jai pasakė: „Mardonijas man pataria likti čia ir pamėginti pulti Peloponesą sakydamas, kad dėl to pralaimėjimo nekalti nei persai, nei pėstininkų kariuomenė, ir su mielu noru jie esą įrodytų savo nekaltumą. Taigi jis pataria arba man pačiam taip padaryti, arba jis pats nori pasirinkti iš visos kariuomenės 300 000 vyrų ir pavergti man Heladą, o man liepia su visa kita kariuomene grįžti į savo valdas. Tu man ir dėl įvykusių jūrų kautynių gerai patarei, liepdama jų vengti, todėl ir dabar patark, kurį iš tų dviejų dalykų darydamas aš geriausiai pasielgčiau."

102. Taip jis paklausė patarimo, o ji šitaip atsakė: „Karaliau, sunku, tau klausiant patarimo, duoti geriausią pasiūlymą, bet, atsižvelgiant į dabartinę padėtį, man atrodo, kad būtų geriausia tau grįžti namo, o Mardoniją, jeigu jis nori ir pažada tai padaryti, palikti čia su tais, kuriuos jis nori pasirinkti. Mat jeigu jis užkariaus tai, ką sakosi norįs, ir jam pasiseks padaryti tai, apie ką jis gal-

voja, tai šitai bus, o valdove, ir tavo darbas, nes jį bus atlikę tavo vergai. O jeigu įvyks priešingai, negu tikisi Mardonijas, tai iš to nebus jokios didelės nelaimės, nes ir tu, ir tavo namai liks sveiki. Juk jeigu tu ir tavo namai liks sveiki, tai helėnams dažnai ir daug teks kovoti dėl savo likimo. Ir visai nesvarbu, jei Mardonijui atsitiks kokia nelaimė. Mat jeigu helėnai ir laimėtų prieš jį, tai vis tiek nebūtų nugalėtojai, nes jie būtų sunaikinę tik tavo vergą. Taigi sudegink Atėnus, dėl kurių išsirengei į šį žygį, ir grįžk sau namo."

103. Kserksą labai nudžiugino šitas patarimas, nes ji pataikė pasakyti kaip tik tai, ko jis norėjo. Juk jeigu net visi vyrai ir visos moterys būtų jam patarę čia pasilikti, jis, mano nuomone, nebūtų pasilikęs — taip labai buvo išsigandęs. Pagyręs Artemisiją, Kserksas pavedė jai nugabenti savo sūnus į Efesą — mat su juo kartu dalyvavo žygyje ir keletas jo pavainikių sūnų.

104. Kartu su vaikais jis pasiuntė jų saugotoju Hermotimą, kilusį iš Pedaso, pirmąjį karaliaus eunuchą. [Pedasiečiai gyvena už Halikarnaso. Pas tuos pedasiečius, sako, štai kas atsitinką: kai to miesto ir apylinkių gyventojams ketina artimiausiu laiku įvykti kokia nelaimė, ten esančiai Atėnės šventikei užauga didelė barzda. Sako, tai atsitikę jiems jau du kartus.

105. Iš pedasiečių buvo kilęs Hermotimas.][41] Jis už jam padarytą skriaudą atkeršijo [Panjonijui] baisiausiai iš visų žmonių, kiek man žinoma. Mat jis buvo priešų paimtas nelaisvėn ir parduotas. Jį nupirko chijietis Panjonijas, kuris vertėsi bjauriausiais darbais: jis nusipirkdavo gražius jaunuolius, juos iškastruodavo, paskui veždavo į Sardus ir Efesą ir parduodavo už didelius pinigus. Mat barbarai vertina eunuchus. Eunuchai yra labiau vertinami už nekastruotus vyrus dėl jų ištikimybės visokiuose reikaluose. Panjonijas daug ką iškastravo — juk jis iš to ir gyveno,— tarp kitų ir Hermotimą. Bet Hermotimas ne visais atžvilgiais buvo nelaimingas: su kitomis dovanomis jis atvyko iš Sardų pas karalių ir ilgainiui pasidarė labiausiai iš visų eunuchų Kserkso gerbiamas.

106. Kai karalius su persų kariuomene žygiavo į Atėnus ir buvo Sarduose, Hermotimas, nuvykęs su kažkokiais reikalais į Misijos vietovę, kurioje gyvena chijiečiai ir kuri vadinasi Atarnėjas, užtiko ten Panjoniją. Atpažinęs

jį, Hermotimas kalbėjo su juo ilgai ir draugiškai pirmiausia išskaičiuodamas visas gėrybes, kurių jis per jį įsigijo, o paskui žadėdamas už viską atsilyginti visokiais gerais darbais, jei tik jis persikels su žmona ir vaikais čia gyventi. Panjonijas noriai priėmė tą pasiūlymą ir persikėlė su namiškiais į Atarnėją. Turėdamas Panjoniją su visa šeima savo rankose, Hermotimas jam šitaip pasakė: „O tu, kuris užsidirbi pragyvenimui bjauriausiais iš visų žmonių darbais, ką aš tau bloga padariau — arba aš pats, arba kas nors iš mano giminių, kad iš vyro mane pavertei nieku? Matyt, tada manei nuslėpti nuo dievų savo darbus, bet jie, vadovaudamiesi teisingumo įstatymais, atidavė tave į mano rankas. Taigi nesiskųsk dėl bausmės, kuria tave nubausiu." Šitaip pagrasinęs, jis privertė patį Panjoniją iškastruoti savo sūnus, kurių buvo keturi. Priverstas jis tai ir padarė. Kai Panjonijas atliko tą darbą, jo sūnūs buvo priversti iškastruoti jį patį. Šitaip Hermotimas atkeršijo Panjonijui.

107. Pavedęs Artemisijai savo sūnus nugabenti į Efesą, Kserksas pasišaukė Mardoniją, paliepė jam iš visos kariuomenės pasirinkti tuos, kuriuos norės, ir pasistengti atlikti darbus, kurie būtų lygiai puikūs, kaip ir jo žodžiai. Taip praėjo toji diena. O naktį strategai, karaliaus liepti, išvedė savo laivus iš Falero atgal į Helespontą — taip greitai, kaip tik kiekvienas įstengė, saugoti tiltų keliantis karaliui. Kai laivai jau buvo netoli Zostero, ten, kur nedidelės aukštumos išsikiša į jūrą, tuos kyšulius barbarai palaikė priešų laivais ir pasileido bėgti gana ilgą kelią. Vėliau, pamatę, kad tai ne laivai, o kyšuliai, jie vėl susirinko į krūvą ir plaukė toliau.

108. Kai išaušo diena, helėnai tebematė pėstininkų kariuomenę toje pačioje vietoje, todėl manė, kad ir laivai tebėra prie Falero ir kad vėl teks kautis jūroje. Todėl pasiruošė gintis. Bet kai sužinojo, kad laivai jau išplaukė, tuojau nutarė juos vytis. Taip jie vijosi Kserkso laivyną iki Andro ir vis dar jo nematė. Atplaukę į Andrą, jie svarstė, ką daryti. Temistoklis ragino plaukti tarp salų ir tiesiog vytis priešą iki pat Helesponto, kad sunaikintų ten paliktus tiltus. O Euribiadas patarė elgtis visai priešingai, sakydamas, kad tuo atveju, jeigu jie išardys tiltus, padarys Heladai visų didžiausią blogybę. Mat jeigu persai bus atkirsti ir priversti pasilikti Europoje, tai jie ne-

sėdės ramiai, nes, laikydamiesi ramiai, negalės turėti jokio pasisekimo, nebegalės grįžti namo, ir kariuomenė išmirs badu. O jeigu jie veiks ir tvirtai imsis darbo, tai pamažu visos Europos tautos ir visi poliai vienas po kito prisidės prie jų arba jėga paimti, arba geruoju su jais susitarę. Be to, turės ir maisto, kasmet paimdami helėnų derlių. Bet jam atrodą, kad persai po pralaimėjimo jūrų kautynėse nepasiliks Europoje. Todėl reikia leisti jam bėgti tol, kol parbėgs į savo kraštą, o patiems kariauti dėl savo krašto. Jo nuomonei pritarė ir kiti peloponesiečių strategai.

109. Matydamas, kad negalės prikalbėti daugumos [strategų] plaukti į Helespontą, Temistoklis, nusigręžęs nuo peloponesiečių, kreipėsi į atėniečius, nes tie labiausiai piktinosi, kad anie ištrūko, ir veržėsi plaukti į Helespontą net patys vieni, jei kiti nenorėtų. Jis jiems taip pasakė: „Aš ir pats jau buvau daugybės tokių atsitikimų liudininkas, ir dar daugiau esu iš kitų girdėjęs, kad tautos, nugalėtos kovoje ir privarytos iki paskutiniųjų, vėl susizgrimba, pakyla iš naujo į kovą ir numeta nuo savęs bailumo ir pralaimėjimo gėdą. O mes, netikėtai padarę tokį didelį gerumą ir sau patiems, ir visai Heladai, atmušdami tokį milžinišką spiečių žmonių, nesivykime bėgančių priešų, nes juk ne mes tai padarėme, o dievai ir herojai, kurie negalėjo pakęsti, kad vienas žmogus užvaldytų ir Aziją, ir Europą, be to, nedoras ir niekšingas vyras, kuris lygiai elgėsi su privačiais namais ir su dievų šventyklomis, viską degindamas, dievų statulas vartydamas, kuris net jūrą plakė rykštėmis ir nuleido jai grandines. Todėl dabar būtų geriausia mums pasilikti Heladoje ir pasirūpinti ir savimi, ir savo namiškiais. Tegu kiekvienas vėl susilipdo sau namelį, tegu stropiai apsėja savo lauką, kai priešas jau galutinai išvytas, o pavasarį plauksime į Helespontą ir Joniją.“ Taip kalbėjo Temistoklis, norėdamas įsigyti karaliaus palankumą, kad turėtų kur pasitraukti, jei atėniečiai kartais jam iškrėstų kokią šunybę. Iš tikrųjų taip jam ir atsitiko[42].

110. Taip kalbėdamas, Temistoklis apgaudinėjo atėniečius, bet jie juo patikėjo. Mat jis jau ir anksčiau atrodė esąs išmintingas žmogus, o dabar pasirodė, kad jis iš tikrųjų yra išmintingas ir įžvalgus, todėl atėniečiai ir buvo pasirengę tuojau jo kalbos ir patarimų klausyti. Kai

atėniečiai sutiko su jo patarimu, tuoj Temistoklis pasiuntė su laivu žmones, kuriais pasitikėjo, kad jie neišduos paslapties net ir visaip kankinami, ir nepasakys, ką jis liepė pranešti karaliui. Tarp jų ir vėl buvo jo tarnas Sikinas. Atplaukę į Atiką, jie pasiliko laive, o Sikinas, nuėjęs pas Kserksą, šitaip pasakė: „Mane atsiuntė Neoklio sūnus Temistoklis, atėniečių strategas, geriausias ir išmintingiausias iš visų sąjungininkų, tau pasakyti, kad atėnietis Temistoklis, norėdamas tau pasitarnauti, sulaikė helėnus, norėjusius vytis tavo laivus ir išardyti tiltus per Helespontą. Todėl dabar ramiai grįžk namo.“ Tai pasakę, jie nuplaukė sau atgal[43].

111. Helėnai, nutarę daugiau nebesivyti barbarų laivų ir neplaukti nė į Helespontą ardyti tiltų, apstojo iš visų pusių Andrą, norėdami jį paimti. Mat andriečiai pirmieji iš salų gyventojų, Temistoklio paprašyti pinigų, atsisakė jų duoti. Kai Temistoklis jiems pareiškė, kad atėniečiai atvykę kartu su dviem didelėmis deivėmis — Įtikinimo deive ir Prievarta — ir kad dėl to jiems būtinai reikią duoti pinigų, andriečiai į tai atsakė, jog Atėnai iš tikrųjų esą galingi ir turtingi, nes turį naudingus dievus, o andriečiai esą mažiausiai teturį žemės, nes du nenaudingi dievai jų šalies niekada nepalieką ir mėgstą visą laiką su jais gyventi — tai Vargas ir Stoka. Turėdami tokius dievus, andriečiai ir neduosią pinigų, nes atėniečių galia niekuomet nebūsianti stipresnė už jų silpnumą. Dėl to, kad šitaip atsakė ir nedavė pinigų, andriečiai ir buvo apgulti.

112. Temistoklis ir toliau buvo gobšus: siųsdamas tuos pačius pasiuntinius, kaip ir pas karalių, ir į kitas salas, grasinimais reikalavo iš jų pinigų. Tais pačiais žodžiais, kuriuos sakė andriečiams, jis pareikšdavo, kad jeigu jie neduos reikalaujamų pinigų, atsivesiąs helėnų kariuomenę, apgulsiąs juos ir paimsiąs. Šitaip grasindamas, jis išreikalavo dideles sumas pinigų iš karistiečių ir pariečių, kurie, išgirdę, jog Andras yra apgultas už tai, kad buvo persams palankus, ir žinodami, kad Temistoklis iš visų strategų yra labiausiai gerbiamas, iš baimės siuntė jam pinigus. Ar ir kai kurių kitų salų gyventojai jam davė pinigų, negaliu pasakyti, bet manau, kad ne tik šie vieni davė, bet ir kai kurie kiti. Tačiau karistiečių tatai vis tiek neišgelbėjo nuo nelaimės, o pariečiai, pinigais permaldavę

Temistoklį, išvengė svetimos kariuomenės. Išvykęs iš Andro, Temistoklis rinko iš salų gyventojų pinigus slapta nuo kitų strategų.

113. Kserkso kariuomenė, palaukusi keletą dienų po tų jūrų kautynių, išžygiavo į Beotiją atgal tais pačiais keliais. Mat Mardonijas buvo nutaręs palydėti karalių ir, manydamas, kad metų laikas jau netinkamas kariauti, nusprendė geriau peržiemoti Tesalijoje ir pavasarį pulti Peloponesą. Atžygiavęs į Tesaliją, Mardonijas išsirinko pirmiausia visus vadinamuosius nemirtinguosius persus, išskyrus tik jų vadą Hidarną, nes tas sakė nepaliksiąs savo karaliaus. Iš kitų persų jis paėmė tuos, kurie turėjo šarvus, toliau — 1000 raitelių, medus, sakus, baktrus, indus — tiek pėsčiuosius, tiek raituosius. Šitas tautas jis pasiėmė ištisai, o iš kitų sąjungininkų pasirinko ne po daug, tik tokius, kurie buvo gražūs arba apie kuriuos žinojo, kad jie yra ką nors svarbaus padarę. Daugiausia jis išsirinko persų, pasipuošusių karoliais ir apyrankėmis. Toliau ėjo medai. Šių buvo ne mažiau kaip persų, tik jie buvo ne tokie stiprūs. Iš viso, įskaitant ir raitelius, buvo 300 000 vyrų.

114. Tuo laiku, kai Mardonijas skirstė kariuomenę ir Kserksas buvo Tesalijoje, lakedemoniečiams iš Delfų atėjo orakulo ištarmė, liepianti pareikalauti iš Kserkso atlyginimo už Leonido nužudymą ir visa, ką jis duos, priimti. Spartiečiai kuo greičiausiai pasiuntė šauklį, o šis, suradęs persų kariuomenę Tesalijoje, nuėjo pas patį Kserksą ir šitaip pasakė: „O persų karaliau, lakedemoniečiai ir heraklidai iš Spartos reikalauja atlyginti už tai, kad nužudei jų karalių, gelbstintį Heladą.“ Kserksas nusijuokė ir ilgai nieko neatsakė; pagaliau, rodydamas į atsitiktinai čia stovintį Mardoniją, tarė: „Tegu štai Mardonijas atsilygina jiems taip, kaip nusipelnė.“

115. Gavęs tokį atsakymą šauklys išėjo, o Kserksas, palikęs Mardoniją Tesalijoje, kuo greičiausiai nužygiavo prie Helesponto ir prie tilto atėjo per 45 dienas, taip sakant, beveik be kariuomenės. Kur tik jie žygiuodami užsukdavo ir į kurių žmonių kraštą įeidavo, visur grobdavo derlių ir taip maitindavosi, o jei nerasdavo derliaus, tai pjaudavo žolę, lupdavo nuo medžių luobą ir skindavo lapus — tiek vaismedžių, tiek laukinių medžių,— nieko nepalikdami, viską suvalgydami. Tai darė iš bado. Be to,

tame žygyje juos naikino užpuolęs maras ir viduriavimas. Susirgusius karius Kserksas palikdavo poliuose, per kuriuos žygiuodavo, įsakydamas juos maitinti ir slaugyti. Taip jis paliko dalį ligonių Tesalijoje, kitus — Peonijos Siryje ir Makedonijoje. Čia jis buvo palikęs šventąjį Dzeuso vežimą, bet jo grįždamas nebegalėjo atsiimti, nes peonai jį buvo atidavę trakams, o šie, Kserksui reikalaujant, tvirtino, esą besiganančias su tuo vežimu kumeles pagrobę trakai, gyvenantys prie Strimono šaltinių.

116. Tada bisaltų ir krestoniečių krašto karalius Trakas padarė nepaprastą darbą. Jis pareiškė prieš savo valią nevergausiąs Kserksui ir pasitraukė į Rodopės kalnus, taip pat savo sūnums uždraudė žygiuoti į Heladą. Bet šie nepaisė draudimo, o gal šiaip iš smalsumo norėjo dalyvauti tame žygyje, ir išžygiavo kartu su persais. Kai jie visi šeši grįžo sveiki namo, tėvas už tokį pasielgimą visiems išlupo akis. Šitaip jie buvo nubausti.

117. Perėję Trakiją, persai atėjo prie sąsiaurio ir skubiai laivais persikėlė per Helespontą į Abidą, nes pertiestų tiltų neberado — juos buvo sugriovusi audra. Čia jie kiek ilgiau užtruko — rado maisto daugiau negu keliaudami,— be jokio saiko prisirijo, ir daug karių mirė nuo persivalgymo bei nuo kitokio vandens. Likę gyvi su Kserksu atėjo į Sardus.

118. Apie tą grįžimą yra ir kitaip pasakojama: Kserksas grįždamas atėjęs į Ejoną, esantį prie Strimono upės, ir toliau nebėjęs, pavedęs Hidarnui vesti kariuomenę per Helespontą, o pats įsėdęs į finikiečių laivą ir nuplaukęs tiesiog į Aziją. Plaukiant jį užpuolęs iš Strimono pusės stiprus vėjas ir sukėlęs dideles bangas. Audra vis smarkėjusi, o laivas buvo prikimštas. Mat ant denio buvę daug persų, plaukiančių su karaliumi. Kserksas išsigandęs ir šūktelėjęs vairininkui, ar esanti kokia viltis išsigelbėti. Šis atsakė: „Valdove, jokios vilties nėra, jei kokiu nors būdu neatsikratysi daugumos šitų keleivių.“ Tai išgirdęs, Kserksas, kaip pasakojama, pasakęs: „Persai, dabar kiekvienas įrodykite, kaip rūpinatės savo karaliumi. Mano išsigelbėjimas, kaip matyti, priklauso nuo jūsų.“ Taip jis pasakęs, o tie puolę jam į kojas ir iššokę į jūrą. Palengvėjęs laivas laimingai priplaukęs Aziją. Išlipęs į krantą, Kserksas tuojau štai kaip pasielgęs: už tai, kad išgelbėjo karaliaus gyvybę, vairininką apdovanojęs auksiniu vai-

niku, o už tai, kad pražudė daug persų, liepęs jam nukirsti galvą.

119. Toks yra kitas pasakojimas apie Kserkso sugrįžimą, bet aš ir šiaip netikiu juo, ir ypač tuo pasakojimu apie persų iššokimą. Juk jeigu iš tikrųjų vairininkas būtų šitaip atsakęs karaliui, tai, man rodos, iš tūkstančių žmonių neatsirastų nė vieno, kuris paprieštarautų mano žodžiams, kad karalius tuo atveju būtų štai kaip pasielgęs: iš denio persus — ir tai labai žymius — būtų nuvaręs į laivo apačią, o finikiečių jūreivių tiek pat, kiek ir laivo apačion nuvarytųjų persų, būtų išmetęs į jūrą. Bet, kaip jau esu sakęs, karalius grįžo į Aziją sausumos keliu kartu su savo kariuomene.

120. Didelis įrodymas yra ir štai kas: žinoma, kad grįždamas Kserksas buvo Abderoje ir sudarė su abderiečiais draugystės sutartį, taip pat padovanojo jiems auksinį kardą ir auksu išsiuvinėtą tiarą. Kaip pasakoja abderiečiai (bet aš tuo jų pasakojimu netikiu), Kserksas Abderoje pirmą kartą nuo to laiko, kai išbėgo iš Atėnų, nusijuosęs diržą, nes tik čia jis pasijutęs saugus. O Abdera yra arčiau Helesponto negu Strimonas ir Ejonas, kur, sako, jis įsėdęs į laivą.

121. Tuo tarpu helėnai, neįstengę paimti Andro, pasuko į Karistą ir, nuniokoję jo žemes, pasitraukė atgal į Salaminą. Čia jie iš karo grobio parinko pirmiausia dovanas dievams, tarp jų finikiečių trijeras: vieną pastatė Istme — ji tebebuvo ir mano laikais, antrą — Sunijyje, o trečią — Eantui Salamine. Paskui pasidalijo tarp savęs grobį ir iš jo nusiuntė dovanų Delfų dievams. Iš jų buvo padaryta 12 uolekčių aukščio statula, rankoje laikanti laivo priešakio smaigalį. Ji stovi ten pat, kur ir auksinė makedono Aleksandro statula.

122. Pasiuntę į Delfus iš karo grobio paskirtas dovanas, helėnai užklausė dievą, aš jam užtenka tų aukų ir ar jis jomis patenkintas. Dievas atsakė: nuo kitų helėnų turįs pakankamai dovanų, tik iš eginiečių negavęs, ir paprašė jų dovanų už pergalę prie Salamino. Tai sužinoję, eginiečiai pastatė kaip dovaną tris auksines žvaigždes, uždėtas ant varinio stiebo. Jos stovi šventyklos kampe netoli Krezo kratero.

123. Pasidalijęs grobį, helėnai nuplaukė į Istmą įteikti dovanos narsiausiam to karo helėnui. Kai strategai, atėję

prie Poseidono aukuro, pasiėmė balsavimo akmenukus, norėdami iš visų išrinkti pirmąjį ir antrąjį narsuolį, kiekvienas iš jų padėjo po akmenuką už save kaip už narsiausią iš visų, o antrą vietą dauguma paskyrė Temistokliui. Taip kiekvienas gavo tik po vieną balsą, o Temistoklis už antrą vietą gavo už visus daugiau balsų.

124. Iš pavydo helėnai nenorėjo skirti pirmosios vietos ir, nieko nenutarę, kiekvienas išplaukė į savo kraštą, tačiau Temistoklis visoje Heladoje buvo giriamas ir laikomas išmintingiausiu iš visų helėnų. Kadangi laimėjusieji Salamino jūrų kautynes jo nepagerbė, nors jis ir buvo nugalėtojas, tai jis paskui nuvyko į Lakedemoną, norėdamas ten būti pagerbtas. Lakedemoniečiai jį iš tikrųjų gražiai priėmė ir didžiai pagerbė. Euribiadą jie apdovanojo alyvų vainiku už narsumą, o Temistokliui tokį patį vainiką davė už sumanumą ir gudrumą. Be to, jie jam padovanojo gražiausią visoje Spartoje vežimą. Labai išgyrę, išvykstantį Temistoklį palydėjo 300 rinktinių spartiečių, čia vadinamų raiteliais[44], net iki Tegėjos ribų. Kiek mums žinoma, iš visų žmonių tik jį vieną spartiečiai taip palydėjo.

125. Temistokliui grįžus iš Spartos į Atėnus, čia vienas iš jo priešų, afidnietis Timodemas, šiaip visai nežymus žmogelis, bet degdamas neapykanta, pradėjo jį plūsti, prikišdamas jam kelionę į Lakedemoną ir sakydamas, kad jis iš lakedemoniečių gavo tas garbingas dovanas ne savo paties, o tik Atėnų dėka. Kai Timodemas vis nesiliovė taip kartojęs, Temistoklis jam pasakė: „Štai kaip yra: nei aš, būdamas belbinietis[45], nebūčiau spartiečių taip labai pagerbtas, nei tu, žmogau, nors ir būdamas atėnietis, nebūtum jų taip pagerbtas.“ Tuo visa ir pasibaigė.

126. Farnako sūnus Artabazas, jau ir anksčiau buvęs Persijoje žymus žmogus, o nuo Platėjos kautynių dar labiau pagarsėjęs, su 60 000 karių iš Mardonijo pasirinktosios kariuomenės palydėjo karalių iki sąsiaurio. Kai karalius jau buvo Azijoje, o šis grįždamas jau buvo netoli Palėnės, kaip tik tuo laiku sukilo potidėjiečiai. Kadangi Mardonijas tebežiemojo Tesalijoje ir Makedonijoje, be to, nereikalavo skubintis susijungti su visa kita kariuomene, tai Artabazas pasinaudojo puikia proga parduoti vergijon sukilusius potidėjiečius. Mat potidėjiečiai, kai tik karalius pro juos pražygiavo, o persų laivynas jau buvo pa-

bėgęs iš Salamino, atvirai sukilo prieš barbarus. Tuoj pat sukilo ir kiti Palėnės gyventojai.

127. Taigi Artabazas apgulė Potidėją. Įtardamas, kad ir olintiečiai nori sukilti prieš karalių, apgulė ir juos. Olinte gyveno botijai, makedonų išvyti iš Termės įlankos pakrančių. Apgulimu paėmęs polį, gyventojus išvedė prie ežero ir ten išžudė, o polį atidavė chalkidiečiams, paskirdamas jo valdytoju toronietį Kritobulą. Taip chalkidiečiai užėmė Olintą.

128. Paėmęs Olintą, Artabazas visomis jėgomis puolė Potidėją. Taip jam puolant, skioniečių strategas Timoksenas pradėjo tartis dėl [Potidėjos] išdavimo. Kaip tos derybos prasidėjo, negaliu pasakyti, nes apie tai niekas nepasakoja, tik iš jų štai kas išėjo: kai tik norėdavo pasiųsti laišką arba Timoksenas Artabazui arba Artabazas Timoksenui, apvyniodavo jį apie buką strėlės galą palei įpjovas, uždėdavo plunksnas ir iššaudavo į sutartą vietą. Bet Timokseno kėslas išduoti Potidėją iškilo aikštėn dėl to, kad Artabazas, šaudamas į sutartą vietą, nepataikė ir sužeidė ta strėle vieną potidėjietį į petį. Sužeistąjį tuojau apstojo minia karių — kaip paprastai būna kare,— ištraukė strėlę ir, radę joje laišką, nunešė savo strategams. Tuo laiku ten buvo ir sąjungininkai iš kitų Palėnės vietų. Perskaitę laišką ir sužinoję iš jo išdavystės kaltininką, strategai vis dėlto nutarė Timokseno nebausti, kad skioniečiai nebūtų laikomi išdavikais. Taip buvo iškelta aikštėn Timokseno išdavystė.

129. Jau tris mėnesius Artabazas laikė apgulęs Potidėją, kai įvyko labai didelis ir labai ilgai užsitęsęs jūros atoslūgis. Pamatę, kad toje vietoje pasidarė pelkės, barbarai pasistūmė toliau pakrante Palėnės link. Kai jau jie buvo nužygiavę dvi dalis kelio ir buvo likę keliauti dar trys dalys, kurias nuėję jie turėjo atsidurti vidury Palėnės, jūra taip patvino, kaip, vietinių gyventojų žodžiais, dar niekada nėra buvę, nors potvyniai ten dažnai būna. Tie barbarai, kurie nemokėjo plaukti, žuvo, o kurie mokėjo plaukti, tuos potidėjiečiai išžudė prisiyrę laiveliais. Potidėjiečiai tvirtina, jog to jūros potvynio ir tos persų nelaimės priežastis buvusi ta, kad žuvo jūroje kaip tik tie persai, kurie buvo išniekinę užmiestyje esančią Poseidono šventyklą ir statulą. Man atrodo, kad jie, šitaip sakydami, aiškina visai teisingai. Likusius gyvus [persus]

Artabazas nuvedė į Tesaliją pas Mardoniją. Šitaip atsitiko tiems, kurie lydėjo karalių.

130. Išlikę [persų] laivai, kai, pabėgę iš Salamino, perkėlė iš Chersoneso į Abidą karalių su kariuomene ir atplaukė į Aziją, žiemą praleido Kimėje. Nušvitus pavasariui, jie gana anksti susirinko Same. Kai kurie laivai čia ir žiemojo. Daugumą laivyno karių sudarė persai ir medai. Laivyno strategai buvo Bagėjo sūnus Mardontas ir Artachėjo sūnus Artaintas. Kartu su jais vadovavo ir Artainto brolvaikis Itamitras, paties Artainto paskirtas. Būdami smarkiai sumušti, jie dabar nebeplaukė toliau į vakarus — ir niekas jų nevertė plaukti. Todėl sėdėjo sau Same ir žiūrėjo, kad Jonija nesukiltų. Kartu su jonėnų laivais jų buvo 300. Taip pat jie nesitikėjo, kad helėnai žygiuos į Joniją, manydami, jog tiems užteks ir savo kraštą saugoti. Tokią išvadą jie padarė iš to, jog helėnai nesivijo jų bėgančių iš Salamino ir su mielu noru pasitraukė. Taip jie buvo pralaimėję jūroje ir netekę vilties, bet tikėjosi, kad sausumoje Mardonijas su pėstininkų kariuomene lengvai priešą įveiks. Būdami Same, jie svarstė, kokiu būdu galėtų priešui ką nors bloga padaryti, ir nekantraudami gaudė žinias apie tai, kaip sekasi Mardonijo žygis.

131. O helėnus išjudino ir atėjęs pavasaris[46], ir Tesalijoje tebesąs Mardonijas. Pėstininkų kariuomenė dar nebuvo susirinkusi, o laivynas jau atplaukė į Eginą — iš viso 100 laivų. Jų strategas ir laivyno vadas buvo Leotichidas, Menaro sūnus, Hegesilėjo vaikaitis, Hipokratido, Leotichido, Anaksilėjo, Archidamo, Anaksandrido, Teopompo, Nikandro, Charilo, Eunomo, Polidekto, Pritanio, Eurifonto, Proklo, Aristodemo, Aristomacho, Kleodėjo, Hilo, Heraklio palikuonis. Jis buvo kilęs iš kitos karališkosios giminės. Šie visi, išskyrus du pirmuosius, mano išvardytus po Leotichido, buvo Spartos karaliai. Atėniečių strategas buvo Arifrono sūnus Ksantipas.

132. Kai visi laivai susirinko į Eginą, į jų stovyklą atvyko jonėnų kariuomenės pasiuntiniai, kurie neseniai buvo nuvykę į Spartą ir prašę lakedemoniečių išlaisvinti Joniją. Tarp jų buvo Basilido sūnus Herodotas. Jie buvo septyniese sudarę sąmokslą nužudyti Chijo tironą Stratį. Kai vienas iš sąmokslo dalyvių išdavė jų reikalą ir sąmokslas iškilo aikštėn, kiti šeši pabėgo iš Chijo ir atvy-

ko į Spartą, o vėliau — į Eginą prašyti helėnų, kad šie plauktų į Joniją. Bet su dideliu vargu juos prikalbėjo plaukti ir atvedė tik iki Delo, nes visa, kas buvo toliau, jiems atrodė baisu todėl, kad nežinojo vietovių ir manė, jog ten visur pilna priešo kariuomenės. Pats Samas jiems atrodė esąs tiek pat toli, kiek ir Heraklio stulpai. Taigi atsitiko taip, kad ir barbarai iš baimės nedrįso plaukti į vakarus toliau už Samo, ir helėnai, nors ir prašomi chijiečių, nesileido į rytus toliau už Delo. Šitaip baimė saugojo vietoves, esančias tame tarpe.

133. Helėnai jau plaukė į Delą, o Mardonijas vis tebežiemojo Tesalijoje. Iš čia išžygiuodamas, jis pasiuntė žmogų, kilusį iš Europo[47], vardu Misas į visus aplinkinius orakulus, į kuriuos tik buvo galima barbarams įeiti, patarimo paklausti. Ką jis norėjo sužinoti iš tų orakulų, kai liepė tam žmogui keliauti, aš nežinau, nes niekas apie tai nepasakoja. Bet man atrodo, kad jis norėjo paklausti ne apie ką nors kita, o tik apie savo dabartinę padėtį.

134. Yra žinoma, kad tas Misas buvo nuėjęs į Lebadiją ir, už pinigus papirkęs vieną vietinį žmogų, buvo nusileidęs pas Trofonijų. Jis nukeliavo ir į Fokidės Abų orakulą, po to — į Tėbus ir paklausė ismeniečio Apolono patarimo, nes čia, panašiai kaip ir Olimpijoje, leidžiama sužinoti dievo valią sprendžiant iš deginamų aukų. Paskui jis papirko už pinigus vieną svetimšalį — ne tėbietį — nuėjus atsigulti Amfiarėjo šventykloje. Tėbiečiams ten neleidžiama klausti orakulo dėl štai kokios priežasties. Per savo orakulą Amfiarėjas davė tėbiečiams laisvai pasirinkti vieną iš dviejų dalykų ir tada susilaikyti nuo antrojo: naudotis juo arba tik kaip pranašu, arba tik kaip sąjungininku. Tėbiečiai pasirinko jį sąjungininku, todėl dabar nė vienam iš jų neleidžiama ten atsigulti.

135. Tėbiečiai pasakoja, kad įvykęs štai koks nuostabus dalykas: apėjęs visus orakulus, europietis Misas atėjo ir į ptoniečio Apolono šventyklą. Ta šventykla vadinasi Ptonas, priklauso tėbiečiams ir yra už Kopaidės ežero prie kalno visai šalia Akrefijos polio. Kai tas žmogus, vadinamas Misu, įėjo į šventyklą, jį lydėjo pačių Tėbų parinkti piliečiai, norėdami užrašyti, ką orakulas pranašaus. Ir štai staiga pranašas prabilo barbarų kalba; tėbiečiai palydovai baisiai nustebo išgirdę vietoj helėnų kalbos barbarų kalbą ir nežinojo, ką daryti, bet europietis

Misas, ištraukęs iš jų lentelę, kurią jie nešėsi užrašams, užsirašė visa, ką sakė pranašas, sakydamas, kad pranašas kalbąs karų kalba. Užsirašęs orakulo ištarmę, jis išvyko atgal į Tesaliją.

136. Perskaitęs orakulų ištarmes, Mardonijas pasiuntė į Atėnus Aminto sūnų makedoną Aleksandrą dėl to, kad persai buvo su juo susigiminiavę — mat Aleksandro seserį Gigėją, Aminto dukterį, buvo vedęs persas Bubaras. Iš jo jai gimė Amintas, gyvenęs Azijoje ir gavęs vardą nuo savo motinos tėvo. Jam karalius padovanojo didelį Frygijos miestą Alabandą. Be to, Mardonijas pasiuntė į Atėnus Aleksandrą dar ir dėl to, kad jis buvo girdėjęs jį esant atėniečiams proksenu ir geradariu. Mat Mardonijas manė tokiu būdu greitai palenkti atėniečius savo pusėn — jis žinojo, kad atėniečių yra labai daug, kad jie labai karingi ir kad prie pralaimėjimo jūrų kautynėse daugiausia buvo prisidėję kaip tik atėniečiai. Atėniečiams perėjus į jo pusę, Mardonijas tikėjosi lengvai įsiviešpatauti jūroje — taip iš tikro ir būtų buvę,— o sausumoje jis save laikė daug stipresniu už helėnus. Šitaip jis nutarė nugalėsiąs helėnus. Galbūt ir orakulai jam patarė padaryti sąjungą su atėniečiais. Jų patariamas, Mardonijas ir pasiuntė savo pasiuntinį.

137. Septintasis Aleksandro protėvis Perdikas įsigijo makedonų valdžią štai kokiu būdu: iš Argo pabėgo pas ilyrus[48] trys broliai, Temeno palikuonys,— Gavanas, Aeropas ir Perdikas. Iš ilyrų jie perėjo į aukštutinę Makedoniją ir atvyko į Lebėjos polį. Čia broliai dirbo karaliui už atlyginimą kaip paprasti darbininkai: vienas ganė arklius, antras — jaučius, o jauniausias Perdikas — smulkiuosius gyvulius. Senovėje ir karaliai neturėjo daug pinigų, ne tik paprasti žmonės, ir karaliaus žmona pati jiems kepė duoną. Kai tik iškepdavo duoną, samdomam berniukui Perdikui skirtasis kepalas pats savaime pasidarydavo dvigubai didesnis. Šitaip nuolat kartojantis, žmona apie tai pasakė savo vyrui. Šiam tuojau kilo mintis, kad čia bus stebuklas, reiškiąs kažką nepaprasta, todėl pasišaukė tuos savo samdinius ir liepė jiems išsinešdinti iš jo šalies. Tie atsakę išeisią tik tada, kai gausią užsidirbtą atlyginimą. Tada karalius, išgirdęs apie atlyginimą, tarė jiems rodydamas į saulę, kuri tuo metu švietė į vidų pro skylę dūmams išeiti: „Štai aš jums duodu saulę kaip jūsų vertą

atlyginimą." Matyt, jam dievai buvo sumaišę protą. Tai išgirdę, vyresnieji broliai Gavanas ir Aeropas apstulbę stovėjo tylėdami, o berniukas, kuris tada atsitiktinai turėjo rankoje peilį, pasakė: „Mes paimame tai, ką duodi", ir aprėžė peiliu asloje saulės šviesą; paskui tris kartus pasisėmė tos saulės į užantį ir išėjo, o kartu su juo — ir aniedu broliai[49].

138. Jiems išėjus, kažkas iš artimųjų paaiškino karaliui, ką reiškia tas vaiko poelgis ir kaip protingai tas jauniausiasis iš jų paėmė tai, kas buvo duodama. Tai išgirdęs ir susierzinęs, karalius pasiuntė raitelius pasivyti brolius ir juos nužudyti. Toje šalyje teka upė, kuriai, kaip išgelbėtojai, aukoja aukas tų iš Argo pabėgusių vyrų palikuonys. Ši upė, kai tik ją perėjo temenidai, staiga taip patvino, kad raiteliai negalėjo per ją perbristi. O šie, nuėję į kitą Makedonijos sritį, apsigyveno netoli vadinamųjų Gordijo sūnaus Mido[50] sodų. Juose auga laukinės rožės, kurių kiekviena turi po 60 lapiukų ir savo puikiu kvapu lenkia visas kitas rožes. Makedonai pasakoja, kad tuose soduose buvęs pagautas ir Silėnas. Virš tų sodų kyla kalnas vardu Bermijas, kurio viršūnė neprieinama dėl šalčių. Užvaldę šitą sritį, jie palaipsniui užkariavo ir visą kitą Makedoniją.

139. Iš to Perdiko kilo ir Aleksandras šitokiu būdu: Aleksandras buvo Aminto sūnus, Amintas — Alketo sūnus, Alketo tėvas buvo Aeropas, šio tėvas — Filipas, o Filipo — Argėjas, kurio tėvas Perdikas įsigijo valdžią. Tokia buvo to Aleksandro kilmė.

140. Mardonijo pasiųstas, Aleksandras atvyko į Atėnus ir šitaip pasakė: „Atėniečiai, Mardonijas jums šit kaip sako: „Aš gavau iš karaliaus tokią žinią: atėniečiams dovanoju visus man padarytus nusikaltimus, ir tu, Mardonijau, dabar šitaip padaryk: grąžink jiems jų žemę, be to, tegul jie pasirenka dar ir kitą žemę, kokią tik norės, ir tegul būna nepriklausomi. Atstatyk jiems visas jų šventyklas ir visa kita, ką sudeginau, jei tik jie norės su manimi padaryti sąjungą." Gavęs tokį įsakymą, aš turiu taip ir padaryti, jeigu jūs nesipriešinsite. Todėl dabar jums sakau: ko jūs kaip kvailiai kariaujate prieš karalių? Juk nei jį nugalėsite, nei įstengsite visą laiką jam priešintis. Matėte, kokia didelė Kserkso kariuomenė ir kokie jos žygdarbiai. Žinote ir kokias aš dabar turiu karines pajė-

gas, tai jeigu mus net ir nugalėtumėte,— o dėl to nėra jums jokios vilties, jeigu protingai mąstote,— ateis kita kariuomenė, daug kartų didesnė. Taigi nenorėkite lygintis su karaliumi, kad neprarastumėte savo šalies ir kad nereikėtų visą laiką rizikuoti savo gyvybe, ir taikykitės! Jūs turite progą garbingai susitaikyti, nes to nori karalius. Neveidmainiaudami ir neapgaudinėdami padarykite su mumis karinę sąjungą ir būkite sau laisvi. Šitaip man, o atėniečiai, liepė pasakyti jums Mardonijas. O aš dabar nebekalbėsiu apie savo palankumą jums, nes tai jūs žinote jau iš anksčiau, tik noriu paprašyti, kad paklausytumėte Mardonijo, nes aiškiai matau, kad neįstengsite visą laiką su Kserksu kariauti. Jei to nematyčiau, tai neičiau pas jus su tokiais pasiūlymais. Karaliaus galybė yra juk tiesiog antžmogiška, o jo ranka — nepaprastai ilga. Taigi jeigu tuojau nesusitaikysite su juo, kai jis siūlo jums tokias patogias susitarimo sąlygas, tai aš bijosiu dėl jūsų, nes jūs vieni iš visų sąjungininkų gyvenate visiems ant kelio ir tik jūs vieni visada esate niokojami — jūsų žemė yra tarp abiejų kovojančių pusių. Taigi paklausykite! Jūs turite didžiai vertinti tai, kad didysis karalius tik jums vieniems iš visų helėnų dovanoja kaltes ir nori pasidaryti jūsų draugas.“

141. Taip pasakė Aleksandras. O lakedemoniečiai, sužinoję, kad Aleksandras atvyko į Atėnus, norėdamas palenkti atėniečius į barbarų pusę, ir prisiminę orakulo ištarmę, lemiančią jiems kartu su kitais dorėnais būti išvytiems medų ir atėniečių iš Peloponeso, išsigando, kad atėniečiai nesudarytų sąjungos su persais, ir tuojau nutarė pasiųsti pasiuntinius į Atėnus. Atsitiko taip, kad jie kalbėjo tuo pačiu laiku, kaip ir Aleksandras. Mat atėniečiai numanė, jog lakedemoniečiai sužinos apie to barbarų pasiuntinio atvykimą siekti sąjungos ir sužinoję kuo greičiausiai atsiųs savo pasiuntinius. Todėl jie vis laukė ir delsė su derybomis. Taip jie tyčia elgėsi, norėdami parodyti lakedemoniečiams savo nuomonę.

142. Kai Aleksandras baigė kalbėti, tuojau iš eilės prabilo Spartos pasiuntiniai: „Mus pasiuntė lakedemoniečiai prašyti jūsų nekeisti savo nusistatymo, nedaryti nieko blogo Heladai ir nepriimti barbarų pasiūlymo. Tai būtų ir neteisinga, ir negražu visiems helėnams, o jums labiausiai iš visų, ir štai dėl ko: šitą karą jūs sukėlėte mums

visai to nenorint, ir iš pradžių buvo kovojama dėl jūsų valdų, o dabar jau vyksta kova dėl visos Helados. Taigi būtų tiesiog nepakenčiama, jei jūs, užtraukę visas tas bėdas Heladai, pagaliau net pasidarytumėte kalti dėl helėnų pavergimo, jūs, kurie jau nuo senovės esate žinomi kaip daugelio žmonių išlaisvintojai. Mes užjaučiame jus dėl jūsų bėdų, nes jau du kartus netekote savo derliaus ir jau seniai jūsų namai sugriauti. Už tai lakedemoniečiai ir jų sąjungininkai pažada jums visą karo laiką maitinti jūsų žmonas ir visus kariauti netinkamus jūsų namiškius. Neklausykite makedono Aleksandro, kuris stengiasi padaryti jums priimtiną Mardonijo pasiūlymą. Jis taip ir turi daryti, nes juk, tironu būdamas, padeda tironui, bet jūs neturite taip daryti, jeigu esate protingi, nes juk žinote, kad barbarai nėra nei patikimi, nei teisingi." Taip pasakė pasiuntiniai.

143. Atėniečiai Aleksandrui štai kaip atsakė: „Mes ir patys žinome, kad medų kariuomenė yra daug kartų didesnė už mūsiškę, ir to mums visai nereikia prikišti. Vis dėlto mes, trokšdami laisvės, ginsimės kiek tik įstengsime. O su barbarais susitarti nei tu mus nemėgink prikalbėti, nei mes tavęs klausysime. Taigi pranešk Mardonijui, kad atėniečiai sako: kol saulė keliaus tuo pačiu keliu, kuriuo dabar keliauja, niekada mes nepadarysime sąjungos su Kserksu, kovosime prieš jį, pasitikėdami sąjungininkais dievais ir herojais, su kuriais nesiskaitydamas jis degino šventyklas ir statulas. O tu su šitokiais pasiūlymais daugiau nesirodyk atėniečiams, apsimesdamas, jog patari gera, nekurstyk mūsų daryti nedorus darbus."

144. Taip jie atsakė Aleksandrui, o Spartos pasiuntiniams davė šitokį atsakymą: „Jei lakedemoniečiai bijojo, kad mes galime susitarti su barbaru, tai buvo visai suprantama ir žmogiška. Bet gėda jums buvo bijoti, žinant atėniečių nusistatymą: juk jūs žinojote, kad niekur nėra nei tiek daug aukso, nei taip labai savo grožiu ir derlingumu viską pralenkiančios šalies, kurią mes paėmę panorėtume pasidaryti [persų] šalininkais ir pavergti Heladą. Mat yra daug ir svarbių priežasčių, kurios mus sutrukdytų tai padaryti, net jei mes panorėtume: pirmiausia ir svarbiausia kliūtis — tai sudeginti ir išgriauti dievų namai ir statulos, už kuriuos turime labiau kuo smarkiausiai atkeršyti, bet ne tartis su tuo, kuris tai padarė. Toliau —

kraujo ir kalbos bendrumas su helėnais, bendros su visais dievų šventovės, šventės, bendri papročiai. Būtų negražu, kad atėniečiai visa tai išduotų. Taigi žinokite, jeigu anksčiau to dar nežinojote: kol bus gyvas bent vienas atėnietis, jokiu būdu nedarysime sąjungos su Kserksu. Tačiau mes gėrimės jūsų rūpinimusi mumis, tuo, kad atsižvelgėte į mūsų sugriautus namus ir net apsiėmėte maitinti mūsų namiškius. Už tai mes esame labai dėkingi. Tačiau esame pasiryžę dabartinę būklę, kad ir labai sunki, kantriai kęsti nė kiek jūsų nevargindami. O dabar, atsižvelgdami į padėtį, kuo greičiausiai siųskite savo kariuomenę. Mat, kiek numatome, netrukus barbarai įsiverš į mūsų šalį, kai tik sužinos, kad mes nieko nedarome, ko jie mūsų prašo. Todėl prieš jiems įsiveržiant į Atiką turite skubiai nuvykti į Beotiją." Gavę iš atėniečių tokį atsakymą, pasiuntiniai grįžo į Spartą.

DEVINTOJI KNYGA

KALIOPĖ

1. O MARDONIJAS, KAI ALEKSANDRAS SUGRĮŽĘS PRANEŠĖ ATĖNIEČIŲ ATSAKYMĄ, IŠŽYGIAVO IŠ TESALIJOS IR SKUBIAI VEDĖ KARIUOMENĘ Į Atėnus. Pakeliui kur tik užsukdamas rinko sąjungininkus. Tesalijos valdovai[1] ne tik nesigailėjo to, ką anksčiau buvo bloga padarę, bet dar labiau kurstė persus pradėti žygį, o larisietis Torakas ir bėgantį Kserksą buvo palydėjęs, ir dabar Mardoniją atvirai praleido žygiuoti į Heladą.

2. Kai kariuomenė atžygiavo į Beotiją, jos gyventojai mėgino sulaikyti Mardoniją ir patarė pas juos pasilikti sakydami, kad nėra patogesnės stovyklavimo vietos už jų šalį. Jie įtikinėjo nežygiuoti toliau, daryti taip, kad visa Helada būtų be kautynių paimta, nes jėga užkariauti helėnus, kurie veikia taip pat sutartinai, kaip ir anksčiau, esą būtų sunku net jei ir visi žmonės kartu juos pultų. „O jeigu darysi taip, kaip mes patariame,— sakė jie,— tai be vargo sužinosi visus jų sumanymus. Pasiųsk pinigų į polius įtakingiems žmonėms, ir kyšiais išardysi helėnų vienybę. O tada su savo šalininkais lengvai pavergsi tuos, kurie bus tau priešiški.“

2. Taip jie patarė, bet Mardonijas nepaklausė, nes tiesiog degte degė noru antrą kartą paimti Atėnus, iš dalies neprotingai pasitikėdamas savimi, o iš dalies norėdamas signalinėmis ugnimis per salas pranešti Sarduose tebesančiam karaliui, kad Atėnus jau turi savo rankose. Bet ir šį kartą atvykęs į Atiką jis nerado atėniečių, tik girdėjo, kad dauguma jų yra Salamino saloje ir laivuose, todėl paėmė tuščią miestą. Karalius buvo paėmęs Atėnus 10 mėnesių iki to, kai juos antrą kartą paėmė Mardonijas.

4. Būdamas Atėnuose, Mardonijas pasiuntė į Salaminą helespontietį Murichidą su tais pačiais pasiūlymais, kuriuos buvo nunešęs makedonas Aleksandras. Nors ir anksčiau jis žinojo priešišką atėniečių nusistatymą, vis dėlto pasiuntė antrą kartą tikėdamasis, kad atėniečiai gal pakeis savo nusistatymą priešintis ir nusileis, nes visa Atikos šalis buvo užkariauta ir pajungta jo valdžiai.

5. Tai dėl to jis pasiuntė Murichidą į Salaminą. Šis, atėjęs į bulės namus, perdavė Mardonijo pasiūlymą. Vienas iš bulės narių — Likidas — pasakė, kad, jo nuomone, geriau būtų priimti tuos Murichido atgabentuosius pasiūlymus ir pavesti visiems žmonėms apsvarstyti. Šitokią nuomonę jis pasakė arba todėl, kad buvo paėmęs kyšį iš Mardonijo, arba jam taip iš tikrųjų atrodė. Vos išgirdę apie tai, baisiai tuo pasipiktinę ir bulės nariai, ir kiti atėniečiai apstojo Likidą ir užmušė akmenimis, o helespontietį Murichidą išsiuntė nieko jam nepadarę. Kilus Salamine triukšmui dėl Likido, išgirdo apie jį ir atėniečių moterys: niekieno neliepiamos, pačios, viena kitą pasiragindamos, susibūrusios į krūvą, jos nuėjo prie Likido namų ir užmušė akmenimis jo žmoną ir vaikus.

6. Į Salaminą atėniečiai persikėlė štai kaip: kol laukė iš Peloponeso kariuomenės ateinant į pagalbą, tol jie buvo Atikoje. Kadangi lakedemoniečiai vis delsė ir labai lėtai rengėsi, o apie Mardoniją ėjo gandas, kad jis atžygiuoja ir jau esąs Beotijoje, tai atėniečiai viską išsigabeno ir patys persikėlė į Salaminą, o į Lakedemoną pasiuntė pasiuntinius sugėdinti lakedemoniečių, kam tie pro pirštus žiūrėjo, kaip barbarai įsiveržė į Atiką, ir nepasitiko jų kartu su atėniečiais Beotijoje. Be to, pasiuntiniai turėjo jiems priminti ir tai, ką atėniečiams žadėjo duoti persai, jei tie pereitų į persų pusę, ir pagrasinti, kad jeigu lakedemoniečiai neateis jiems į pagalbą, tai ir patys susiras kokį būdą išsisukti iš tos padėties.

7. O lakedemoniečiai tuo laiku buvo užsiėmę Hiakintijų švente[2] ir labiausiai rūpinosi dievo garbinimu. Tuo metu ant sienos, kurią jie statė per Istmą, jau buvo pastatyti dantyti sutvirtinimai. Atvykę į Lakedemoną, atėniečių pasiuntiniai, vesdamiesi su savimi megariečių ir platėjiečių pasiuntinius, nuėjo pas eforus ir šitaip pasakė: „Mus atsiuntė atėniečiai jums pasakyti, kad medų karalius grąžina mums žemę ir nori sudaryti su mumis sąjungą kaip lygus su lygiu, neapgaudinėdamas ir neveidmainiaudamas; net ketino prie mūsų žemės pridurti dar ir kitą sritį, kokią mes patys išsirinksime. Bet mes gerbiame helėnų Dzeusą ir laikome baisiu nusikaltimu išduoti Heladą, todėl nesutikome priimti tų pasiūlymų ir juos atmetėme, nors esame helėnų skriaudžiami ir apleisti. Mes gerai žinome, kad daug naudingiau susitarti su persais, negu kariauti, bet

savo noru jokiu būdu su jais nedarysime sąjungos ir helėnų atžvilgiu laikysimės garbingai. O jūs tada labiausiai bijojote, kad mes nesusitartume su persais, ir kai tik išgirdote apie mūsų nusistatymą jokiu būdu neišduoti Helados, baigę statyti sieną per Istmą, pradėjote visiškai nebekreipti dėmesio į atėniečius. Nors ir buvote susitarę su mumis [persus] pasitikti Beotijoje, vis tiek išdavėte mus ir žiūrėjote pro pirštus, kaip barbarai veržėsi į Atiką. Todėl atėniečiai dabar ant jūsų pyksta, kam nepasielgėte taip, kaip tinka. Užtat dabar jie reikalauja iš jūsų kartu su mumis kuo greičiausiai pasiųsti savo kariuomenę ir su barbarais susiremti Atikoje. Kadangi jau praradome Beotiją, tai mūsų žemėje patogiausia vieta kautynėms yra Triasijos lyguma."

8. Tai išklausę, eforai pažadėjo duoti atsakymą rytojaus dieną, o rytojaus dieną — kitą dieną. Taip jie darė 10 dienų, kasdien atidėliodami atsakymą. O tuo tarpu visi peloponesiečiai energingai tvirtino sieną per Istmą, ir darbas jau ėjo prie galo. Kodėl [lakedemoniečiai], atvykus į Atėnus makedonui Aleksandrui, buvo taip susirūpinę, kad atėniečiai nepereitų persų pusėn, o dabar į tai visai nekreipė dėmesio, man atrodo, yra tik viena priežastis. Istmas jau buvo sutvirtintas, ir jiems atrodė, kad atėniečiai daugiau jiems nebereikalingi. O tada, kai Aleksandras atvyko į Atiką, [Istmas] dar nebuvo sutvirtintas, ir peloponesiečiai uoliai ten darbavosi, bijodami persų.

9. Pagaliau spartiečiai davė [pasiuntiniams] atsakymą ir išžygiavo štai dėl ko: dieną prieš paskutinį kartą pasiuntiniams ateinant pas eforus, kažkoks tegėjietis Chilėjas, įtakingiausias iš visų svetimšalių Lakedemone, sužinojo iš eforų visa, ką jiems sakė atėniečių pasiuntiniai, ir tada patarė: „Štai kaip yra, eforai: jeigu atėniečiai neis su mumis ir sudarys sąjungą su barbarais, tai nors ir stipri siena pastatyta per Istmą, vis tiek persams bus plačiai atvertos durys į Peloponesą. Taigi paklausykite pasiuntinių, kol dar atėniečiai nepriėmė kokio kito Heladai pragaištingo nutarimo."

10. Taip Chilėjas jiems patarė. Eforai tuojau šio patarimo paklausė ir, atėjus nakčiai, nieko nepranešę atėniečių pasiuntiniams, išsiuntė iš polio 5000 spartiečių, kiekvienam iš jų priskyrę po 7 helotus ir paskyrę jų vadu Kleombroto sūnų Pausaniją. Turėjo vadovauti Leonido sū-

nus Plistarchas, bet jis buvo vaikas, o Pausanijas buvo jo pusbrolis ir globėjas. Pausanijo tėvo Kleombroto, Anaksandrido sūnaus, jau nebebuvo gyvo: parvedęs iš Istmo sieną stačiusiąją kariuomenę, jis netrukus mirė. O kariuomenę Kleombrotas parvedė iš Istmo todėl, kad, jam aukojant aukas prieš persus, danguje užtemo saulė[3]. Kartu su savimi Pausanijas pasiėmė tuo pačios karališkosios giminės Dorijėjo sūnų Eurianaktą.

11. Taip Pausanijas su juo išžygiavo iš Spartos, o pasiuntiniai išaušus vėl nuėjo pas eforus, pasiryžę skirstytis kiekvienas sau namo, nes dar nieko nežinojo apie tai, kad [lakedemoniečiai] išžygiavo. Atėję šitaip pasakė: „Jūs, lakedemoniečiai, sėdėdami namie, švenčiate savo Hiakintijas ir linksminatės išdavę sąjungininkus. O atėniečiai, jūsų nuskriausti ir netekę sąjungininkų, sudarys su persais sąjungą taip, kaip galės, o sudarę sutartį, aišku, mes tapsime [persų] karaliaus sąjungininkais ir žygiuosime ten, kur jis mus ves. Tada jūs pamatysite, kas iš viso to jums bus.“ Šitaip pasiuntiniams pasakius eforai prisiekdami ėmė tvirtinti, kad jų kariuomenė jau, ko gero, priėjo Orestėją[4], nes išžygiavo prieš svetimšalius (svetimšaliais jie vadino barbarus). Nieko nesuprasdami, pasiuntiniai paklausė, ką tai reiškia, o kai sužinojo, kaip yra iš tikrųjų, labai nustebo ir kuo greičiausiai išskubėjo vytis lakedemoniečių. Su jais kartu žygiavo 5000 hoplitų perioikų, gyvenančių Lakedemono apylinkėse.

12. Taigi lakedemoniečiai skubėjo į Istmą, o argiečiai, išgirdę, kad anie su Pausaniju jau išžygiavo iš Spartos, susiieškojo greičiausią šauklį ir pasiuntė į Atiką, nes buvo pažadėję Mardonijui sulaikyti nuo žygio spartiečius. Tas, atėjęs į Atėnus, šitaip pasakė: „Mardonijau, argiečiai mane atsiuntė tau pranešti, kad iš Lakedemono jaunuomenė jau išžygiavo ir kad argiečiai neįstengė jų sulaikyti. Todėl gerai apsvarstyk [susidariusią] padėtį.“

13. Tai pasakęs, šauklys išskubėjo atgal, o Mardonijas išgirdęs [šią žinią], jokiu būdu nebenorėjo ilgiau pasilikti Atikoje. Kol dar nebuvo gavęs šitos žinios, jis vis lūkuriavo norėdamas sužinoti, kaip pasielgs atėniečiai, ir nei Atikos žemės neniokojo, nei šiaip nedarė jokios žalos — visą laiką jis tikėjosi, kad atėniečiai sutiks su jo pasiūlymais. Nepajėgdamas palenkti atėniečių ir sužinojęs tikrąją padėtį, jis pasitraukė iš Atikos, kai Pausanijas su savo

kariuomene dar nebuvo priėjęs Istmo. [Traukdamasis] Mardonijas padegė Atėnus, sugriovė ir sulygino su žeme visa, kas ten dar tebestovėjo — ar kokia sienos dalis, ar privatus namas, ar šventykla. Iš Atikos jis pasitraukė todėl, kad ji netinka raitelių kautynėms: jeigu būtų nugalėtas, galėtų pasitraukti tik siauru tarpekliu, kur ir visai mažai karių įveiktų juos sulaikyti. Todėl jis nutarė grįžti į Tėbus ir ten prie draugiško polio raiteliams tinkamoje vietoje pradėti kautynes.

14. Mardonijui traukiantis ir esant kelyje, atėjo žinia, kad kitas — priešakinis — priešų būrys, susidedąs iš 1000 lakedemoniečių, atėjo į Megarą. Tai sužinojęs, jis ėmė galvoti, kaip tuos karius įveikti. Pagaliau apgręžė savo kariuomenę ir patraukė į Megarą, o raiteliai, pasiųsti jau anksčiau, į ją įsiveržė. Megara — tai vakaruose tolimiausia Europos šalis, į kurią buvo atėjusi ši persų kariuomenė.

15. Paskui Mardonijas gavo žinią, kad visi helėnai susirinkę Istme. Tada jis pasitraukė atgal per Dekelėją, nes beotarchai[5] pasivadino prie Asopo gyvenančius žmones, ir šie rodė barbarams kelią į Sfendalę, o iš ten — į Tanagrą. Pernakvoję Tanagroje, rytojaus dieną jie nukeliavo į Skolą, esančią jau tėbiečių žemėje. Čia barbarai nuniokojo tėbiečių žemę ir iškirto medžius, nors tėbiečiai ir buvo persams palankūs — tai [Mardonijas] darė ne iš keršto, o iš didelės bėdos: norėjo kariuomenei pastatyti tvirtą stovyklą ir sau priebėgą, jei kova pasibaigtų ne pagal jo norą. Toji stovykla driekėsi palei Asopo upę nuo eritriečių žemės pro Hisijus iki platėjiečių žemės. Tačiau ji nebuvo aptverta ištisine siena: visuose stovyklos šonuose tebuvo tik maždaug 10 stadijų ilgio sienos.

16. Barbarams čia darbuojantis, tėbietis Ataginas, Frinono sūnus, surengė šaunią puotą ir pakvietė į ją patį Mardoniją su 50 kilmingiausių persų. Pakviestieji atėjo. Puota vyko Tėbuose. Visa kita apie tą puotą sužinojau iš orchomeniečio Tersandro, vieno iš garbingiausių Orchomeno piliečių, kuris ir pats sakėsi buvęs Atagino į ją pakviestas: buvę ten pakviesta 50 tėbiečių. Persai ir tėbiečiai gulėję ne atskirose lovose[6], bet kiekvienoje lovoje po vieną tėbietį ir vieną persą. Baigus valgyti ir pradėjus gerti, su Tersandru vienoje lovoje gulįs persas paklausęs helėniškai, iš kur tas kilęs. Šis atsakęs esąs orchomenietis.

Persas tada pasakęs: „Kadangi tu su manimi valgai ir geri prie vieno stalo, tai aš tau atsidėkodamas noriu pasakyti savo nuomonę, kad, viską žinodamas iš anksto, galėtum gerai tvarkyti savo reikalus. Matai štai tuos puotaujančius persus ir kitą kariuomenę, kurią palikome stovyklaujančią prie upės? Neilgai trukus tu pamatysi, kiek nedaug jų bus likę gyvų." Šitaip pasakęs, persas ėmęs smarkiai verkti. Nustebintas tų jo žodžių, Tersandras prabilęs: „Ar nereikėtų šitai pranešti Mardonijui ir kitiems persams, po jo garbingiausiems?" Persas atsakęs: „Mielas žmogau, prieš dievo valią nieko nepadarysi, nes niekas nepatikės, kad ir teisybę sakytum. Daugelis mūsų — persų — tai žino, bet mus jėga verčia žygiuoti. Labiausiai kankina tai, kad daug ką supranti, bet nieko negali padaryti." Taip man pasakojo orchomenietis Tersandras. Be to, jis pridūrė, jog pats apie tai daug kam yra pasakojęs dar prieš Platėjos kautynes.

17. Mardonijui stovyklaujant Beotijoje, visi kiti helėnai, kurie rėmė persus, atvedė jam savo kariuomenę ir kartu su persais įsiveržė į Atėnus, tik fokėjiečiai to nepadarė — tiesa, ir jie ėjo išvien su persais, bet ne savo noru, o verčiami. Praėjus kelioms dienoms po to, kai Mardonijas atėjo į Tėbus, pas jį atžygiavo 10 000 fokėjiečių hoplitų, kuriems vadovavo vienas iš kilmingiausių miestiečių — Harmokidas. Atėjus jiems į Tėbus, Mardonijas pasiuntė raitelius į lygumą ir liepė jiems sustoti atskirai nuo visos kariuomenės. Jiems taip padarius, tuojau atjojo ten visi raiteliai. Po kurio laiko kartu su medais esančių helėnų stovykloje pasklido gandas esą [Mardonijas] visus fokėjiečius žada subadyti ietimis. Gandas pasiekė ir pačius fokėjiečius. Tada jų vadas Harmokidas šitaip į juos kreipėsi drąsindamas: „O fokėjiečiai, visiškai aišku, kad tie žmonės mus ketina žudyte išžudyti, nes mus, man rodos, bus apšmeižę tesalai. Todėl visi jūs turite būti narsūs, nes geriau žūti ką nors darant ir ginantis, negu pasiduoti priešui ir šlykščiausia mirtimi mirti. Tegu visi barbarai sužino, kad patys klastingai išžudė helėnus."

18. Taip Harmokidas juos drąsino. O tuo tarpu raiteliai, apsupę fokėjiečius, pasileido risčia, norėdami juos išžudyti. Jau jie tempė savo lankus, o vienas kitas buvo ir strėlę paleidęs. Fokėjiečiai sustojo priešais ir, sustoję į ratą kiek galint tankesnėmis gretomis, pasiruošė gintis. Ta-

da raiteliai apsigręžė ir nujojo atgal. Sunku pasakyti, ar iš tikrųjų raiteliai atjojo tesalų paprašyti, kad išžudytų fokėjiečius, bet, pamatę, jog šie ėmė priešintis, išsigando ir pasitraukė, nes taip jiems įsakė Mardonijas. O gal jis tik norėjo ištirti, ar fokėjiečiai yra bent kiek narsūs. Raiteliams grįžus, Mardonijas pasiuntė pas fokėjiečius šauklį ir šitaip pasakė: „Nebijokite, fokėjiečiai! Jūs pasirodėte esą narsuoliai, o ne tokie, kaip apie jus buvau girdėjęs. Dabar narsiai kovokite šiame kare, nes geradarybėmis nepralenksite nei manęs, nei karaliaus.“ Tai taip atsitiko su fokėjiečiais.

19. Atėję į Istmą, lakedemoniečiai pasistatė stovyklą. Tai išgirdę, visi kiti peloponesiečiai, vieni todėl, kad buvo garbingi, o kiti,— kad matė spartiečius žygiuojant, nutarė, jog jiems negarbinga atsilikti nuo visų. Taigi kai aukos parodė gerus ženklus, visi peloponesiečiai išžygiavo iš Istmo ir atėjo į Eleusiną. Čia paaukoję aukas ir joms parodžius gerus ženklus, patraukė tolyn. Su jais ėjo atėniečiai, persikėlę iš Salamino ir prisijungę prie visų kitų Eleusine. Atėję į Beotijos Eritrus, jie sužinojo, kad barbarai stovyklauja prie Asopo upės. Tarp savęs pasitarę, išsirikiavo priešais juos Kiterono papėdėje.

20. Kadangi helėnai nenusileido į lygumą, Mardonijas pasiuntė prieš juos visus raitelius, kuriems vadovavo kilmingasis persas Masistijas — jį helėnai vadina Makistiju. Jis jojo ant Nesėjos žirgo su auksinėmis kamanomis ir šiaip buvo gražiai pasipuošęs. Prijoję prie helėnų, raiteliai puolė dalimis, padarė helėnams didelių nuostolių ir išsityčiojo pavadindami juos moterimis.

21. Atsitiktinai megariečiai stovėjo tokioje vietoje, kurioje raiteliams buvo lengviausiai pulti[7]. Čia raiteliai ir puolė smarkiausiai. Puolančių raitelių spaudžiami, megariečiai pasiuntė šauklį pas helėnų strategus. Šauklys atėjęs jiems šitaip pasakė: „Megariečiai sako: sąjungininkai, mes vieni neįstengiame atlaikyti priešų raitelių, stovėdami toje vietoje, į kurią buvome iš pradžių pastatyti. Bet, nors ir spaudžiami, laikomės narsiai ir ištvermingai. Tačiau dabar, jeigu neatsiųsite ko nors, kas mus pakeistų toje vietoje, tai pasitrauksime iš kautynių lauko.“ Taip jiems pranešė šauklys. Pausanijas mėgino kalbinti helėnus, gal kas norėtų savo noru eiti ten megariečių pakeisti. Niekam nepareiškus noro, sutiko atėniečiai — 300 rinktinių vyrų, vadovaujamų Lampono sūnaus Olimpiodoro.

22. Tai šie sutiko pakeisti megariečius ir, pasiėmę lankininkus, stojo visų Eritruose išsirikiavusių helėnų priešakyje. Jiems kurį laiką pakovojus, šitaip viskas pasibaigė: raiteliams puolant dalimis, Masistijo žirgas, būdamas visų kitų žirgų priekyje, buvo sužeistas strėle į šoną. Iš skausmo jis atsistojo piestu ir numetė Masistiją ant žemės. Nukritus Masistijui, atėniečiai tuoj šoko prie jo, žirgą paėmė, o jį patį besiginantį užmušė. Iš karto tai padaryti jiems nepavyko, nes Masistijas buvo štai kaip apsišarvavęs: po apačia ant krūtinės buvo užsidėjęs šarvus iš auksinių žvynų, o ant tų šarvų vilkėjo purpurinį chitoną, taigi, smogdami į šarvus, jie nieko negalėjo padaryti. Pagaliau vienas iš jų suprato, kas čia yra, ir dūrė jam į akį. Tada Masistijas parkrito ir mirė. Kažkaip kiti raitęliai šio įvykio nepastebėjo. Jie nematė Masistijo nei krintant nuo žirgo, nei mirštant ir net pasitraukdami[8] nieko nepastebėjo. Bet kai tik grįžę sustojo, tuojau pasigedo Masistijo, nes nebuvo kam jų rikiuoti. Pamatę, kas atsitiko, jie, vienas kitą pasiraginę, nujojo gelbėti savo vado lavono.

23. Atėniečiai, pamatę, kad raiteliai atjoja ne atskirais daliniais, o visi kartu, pasišaukė visą kitą kariuomenę į talką. Kol visi pėstininkai atėjo, aplink lavoną vyko smarkios kautynės. Kol tie 300 [atėniečių] buvo vieni, nepajėgė atsilaikyti ir paliko lavoną, bet kai visi kiti atėjo į pagalbą, raiteliai nebeatsilaikė, žuvo daug karių, tačiau neįstengė atsiimti lavono. Todėl, pasitraukę maždaug du stadijus, jie ėmė tartis, ką daryti, ir nutarė atsitraukti pas Mardoniją, nes nebuvo kam vadovauti.

24. Grįžus raiteliams į stovyklą, visa kariuomenė labai liūdėjo Masistijo, o labiausiai Mardonijas. Jie nusikirpo sau ir galvijams plaukus, arkliams — karčius ir smarkiai vaitojo. Per visą Beotiją pasklido garsas, kad žuvo persų karaliaus vyras, žymiausias po Mardonijo.

25. Taip barbarai savo papročiu pagerbė žuvusį Masistiją. Tuo tarpu helėnai, atlaikę ir atmušę puolančius raitelius, pasidarė daug drąsesni. Pirmiausia lavoną įsidėjo į vežimą ir vežiojo palei kariuomenės gretas. O lavonas buvo iš tikrųjų vertas pažiūrėti ir dėl didumo, ir dėl gražumo. Todėl, palikę savo vietas, kariai ėjo pažiūrėti Masistijo. Paskui jie nutarė nusileisti į Platėją, nes jos žemė jiems atrodė tinkamesnė stovyklauti negu Eritrų ir

šiaip įvairiais atžvilgiais [geresnė], ypač todėl, kad buvo vandeningesnė. Todėl jie nutarė žygiuoti prie Gargafijos šaltinio[9], esančio toje vietovėje, ir, išsirikiavus kautynėms, stovyklauti. Taigi, pasiėmę ginklus, jie ėjo Kiterono papėde pro Hisijus į Platėjos žemę. Atėję išsidėstė gentimis netoli Gargafijos šaltinio ir herojaus Androkrato[10] šventyklos — dalis ant neaukštų kalnelių, dalis — lygumoje.

26. Čia besiskirstant vietas, kilo didelis vaidas tarp atėniečių ir tegėjiečių, nes ir vieni, ir kiti norėjo užimti tą patį sparną, remdamiesi ir senais, ir naujais žygdarbiais. Tegėjiečiai šitaip sakė: „Visuose žygiuose ir visada sąjungininkai mus laikė vertais šią vietą užimti visuose bendruose peloponesiečių žygiuose tiek senaisiais, tiek naujaisiais laikais — nuo to laiko, kai heraklidai po Euristėjo[11] mirties pamėgino grįžti į Peloponesą. Tada tą vietą mums paskyrė štai dėl kokio žygdarbio. Kai mes kartu su achajais ir tada dar Peloponese tebegyvenančiais jonėnais nuskubėjome į Istmą ir išsirikiavome prieš grįžtančiuosius, Hilas[12], sako, pareiškęs, kad nėra jokio reikalo rizikuoti vienai kariuomenei kovojant su kita. Užteks, jei vienas kuris vyras iš peloponesiečių kariuomenės, kurį jie nuspręs esant narsiausią, stos pagal tam tikras sąlygas į dvikovą su juo, Hilu. Peloponesiečiai nutarė taip pasielgti ir prisiekdami susitarė šitokiomis sąlygomis: jei Hilas nugalės peloponesiečių vadą, tai heraklidai galės grįžti į savo tėvo žemę, o jei bus nugalėtas, jie pasitrauks su savo kariuomene atgal ir 100 metų nemėgins grįžti į Peloponesą. Iš visų sąjungininkų buvo parinktas pats pasisiūlęs Echemas, Fegėjo sūnaus Aeropo sūnus, mūsų karalius ir strategas. Jis stojo į dvikovą ir nukovė Hilą. Dėl šito žygdarbio mes gavome tada iš peloponesiečių ir šiaip įvairių garbingų dalykų, kuriuos ir šiandien tebeturime, ir teisę per kiekvieną bendrą žygį vadovauti vienam kariuomenės sparnui. Jums, lakedemoniečiai, mes nesipriešiname, tik leidžiame pasirinkti sparną, kuriam norite vadovauti. Bet mes tvirtiname, kad antrojo sparno vadovavimas priklauso mums, kaip jis priklausė mums ir anksčiau. Bet ir be šito ką tik papasakoto žygdarbio, mes esame vertesni užimti šią vietą negu atėniečiai, nes sukovojome su jumis, spartiečiai, taip pat ir su kitais, daug ir sėkmingų kovų. Todėl mes turime didesnę teisę vadovauti antrajam sparnui negu atėniečiai: jie

nėra atlikę tokių žygdarbių kaip mes nei senaisiais, nei naujaisiais laikais."

27. Atsakydami į tai, atėniečiai šitaip pasakė: „Mes žinome, kad čia susirinkome kovoti su barbarais, o ne kalbas kalbėti. Bet kadangi tegėjietis pirmasis pradėjo vardyti senus ir naujus abiejų pusių per visą laiką nuveiktus garsius darbus, tai ir mes turime jums įrodyti, kodėl mums už mūsų narsą nuo senovės labiau pritinka užimti pirmąją vietą negu arkadams. Pirmiausia iš visų helėnų tik mes vieni priėmėme heraklidus, kurių vadą arkadai sakosi užmušę Istme, nors anksčiau pas juos tie buvo atbėgę, norėdami ištrūkti iš mikėniečių vergijos. Be to, sutramdėme Euristėjo įžūlumą, kartu su heraklidais nugalėję kovoje tuometinius Peloponeso valdovus. Toliau mes didžiuojamės paėmę ir palaidoję savo šalyje, Eleusine, lavonus argiečių, kurie su Poliniku[13] žygiavo prieš Tėbus ir žuvo, bet gulėjo nepalaidoti; dėl to mes ir žygiavome prieš kadmiečius. Be to, mes atlikome dar vieną žygdarbį, kovodami su kadaise į Atiką įsiveržusiomis amazonėmis, kurios atsitrenkė nuo Termodonto upės. O ir Trojos kare mes niekam nenusileidome. Bet nėra jokios prasmės visa tai minėti, nes gali būti taip, kad tie, kurie tada buvo narsūs, dabar elgiasi negarbingai, o tie, kurie tada elgėsi negarbingai, dabar yra narsuoliai. Taigi užteks [kalbėti] apie senuosius žygdarbius. Jeigu mes ir nebūtume atlikę jokių kitų žygdarbių — iš tikrųjų mes jų nuveikėme daug ir garsių, tikriausiai ne mažiau ir ne mažesnių kaip bet kurie kiti helėnai,— tai jau vien tik už žygdarbį ties Maratonu mes verti šitos ir daugelio kitų garbingų vietų: juk tada tik mes vieni iš visų helėnų stojome į dvikovą su persais ir, išdrįsę griebtis tokio didelio darbo, likome gyvi ir nugalėjome 46 tautas. Taigi ar mes neturime teisės vien už šitą žygdarbį gauti šią vietą? Bet tokiu atsakingu laiku netinka vaidytis dėl vietos, todėl sutinkame jums, o lakedemoniečiai, nusileisti ir stoti ten, kur jums atrodo tinkamiausia mums stoti, nes, stovėdami bet kurioje vietoje, pasistengsime būti narsūs. Taigi nurodykite, ir mes sutiksime." Taip jie atsakė, o visa lakedemoniečių stovykla ėmė šaukti, kad atėniečiai turi didesnę teisę tam sparnui vadovauti, negu arkadai. Šitaip atėniečiai gavo tą vietą, įveikę tegėjiečius.

28. Paskui lakedemoniečiai šitaip pasiskirstė — ir tie, kurie čia buvo jau iš pat pradžių, ir tie, kurie tik ką buvo atvykę: dešinįjį sparną užėmė 10 000 spartiečių; iš jų 5000 turėjo prie savęs 35 000 helotų — kiekvienas po 7 helotus. Šalia savęs spartiečiai pasirinkę pastatė tegėjiečius — kaip garbingus ir narsius. Tai buvo 1500 hoplitų. Už tų stovėjo 5000 korintiečių. Šalia jų Pausanijas leido stoti 300 potidėjiečių iš Palėnės. Prie šių gretoje šliejosi 600 arkadų iš Orchomeno, o šalia jų — 3000 sikoniečių. Greta tų stovėjo 800 epidauriečių. Šalia jų išsirikiavo 1000 trezeniečių, o greta trezeniečių — 200 leprėjiečių, prie šių — 400 mikėniečių ir tirintiečių; šalia šių — 1000 fliuntiečių ir greta — 300 hermioniečių. Prie hermioniečių atsistojo 600 eretriečių ir styriečų, greta jų — 400 chalkidiečių, toliau — 500 amprakiečių. Po jų stovėjo 800 leukadiečių ir anaktoriečių, o šalia jų — 200 paliečių iš Kefalėnijos. Toliau išsirikiavo 500 eginiečių, už jų — 3000 megariečių. Prie šių šliejosi 600 platėjiečių. Paskutiniai, o kartu ir pirmutiniai, buvo pastatyti 8000 atėniečių. Jie užėmė kairįjį sparną. Jų strategas buvo Lisimacho sūnus Aristidas.

29. Visi jie, išskyrus kiekvienam spartiečiui paskirtus 7 helotus, buvo hoplitai. Iš viso jų buvo 38 700. Tai tiek prieš barbarus susirinko hoplitų. Lengvai ginkluotų buvo štai kiek: spartiečių gretose — 35 000, nes prie kiekvieno vyro buvo po septynis [helotus], ir kiekvienas [helotas] buvo pasirengęs kovai. Visų kitų lakedemoniečių ir helėnų gretose prie kiekvieno hoplito buvo po vieną lengvai ginkluotąjį — iš viso 34 500 vyrų. Taigi kovai tinkamų lengvai ginkluotų buvo 69 500 vyrų.

30. O iš viso į Platėją susirinkusių helėnų — tiek hoplitų, tiek lengvai ginkluotųjų — buvo 109 200 vyrų, o su vėliau atėjusiais tespiečiais — iš viso lygiai 110 000 vyrų, nes į stovyklą atėjo ir likę gyvi tespiečiai — iš viso 1800 vyrų. Ir jie neturėjo sunkiųjų ginklų.

31. Taip šie susitvarkę stovyklavo prie Asopo upės. O barbarai, apraudoję Masistiją su savo vadu Mardoniju ir sužinoję, kad helėnai yra Platėjoje, atėjo ir patys prie Asopo upės, tekančios toje vietoje. Kai atėjo, Mardonijas juos šitaip išrikiavo prieš helėnus: prieš lakedemoniečius pastatė persus. Jų buvo gerokai daugiau negu lakedemoniečių, todėl persų gretos nusitęsė daug toliau — ir už te-

gėjiečių. Be to, Mardonijas persus paskirstė šitaip: atrinkęs visus stipresniuosius, pastatė priešais lakedemoniečius, o silpnesniuosius išrikiavo priešais tegėjiečius. Šitaip jis padarė tėbiečių patartas ir nurodytas. Šalia persų pastatė medus. Jie stovėjo priešais korintiečius, potidėjiečius, orchomeniečius ir sikioniečius. Šalia medų išrikiavo baktrus. Jie stovėjo prieš epidauriečius, trezeniečius, leprėjiečius, tirintiečius, mikėniečius ir fliuntiečius. Už baktrų pastatė indus. Šių gretos ėjo priešais hermioniečius, eretriečius, styriečius ir chalkidiečius. Šalia indų surikiavo sakus — priešais amprakiečius, anaktoriečius, leukadiečius, palėjiečius ir eginiečius. Šalia sakų prieš atėniečius, platėjiečius ir megariečius pastatė beotus, lokrus, meliečius, tesalus ir 1000 fokėjiečių, nes ne visi fokėjiečiai buvo persų pusėje, o kai kurie iš jų padėjo helėnams, būdami nustumti į Parnasą; iš ten puldinėjo apiplėšinėti Mardonijo kariuomenės ir su juo kartu kovojančių helėnų. Be to, priešais atėniečius jis išrikiavo dar ir makedonus, taip pat prie Tesalijos gyvenančius žmones[14].

32. Aš čia paminėjau tik pačias didžiausias Mardonijo išrikiuotas tautas, nes jos yra ir didžiausios, ir žinomiausios. Bet ten buvo įsimaišiusių ir įvairių kitokių tautų žmonių: frygų, misų, trakų, peonų ir kitų, tarp jų etiopų, egiptiečių, apsiginklavusių kalavijais ir vadinamų hermotibijais ir kalasyrijais — iš egiptiečių tik šie ir yra kariai. Juos Mardonijas išlaipino iš laivų dar būdamas Falere, nes jie buvo laivų kariai (neįėjo į tą pėstininkų kariuomenę, kuri su Kserksu buvo atėjusi į Atėnus). Kaip jau anksčiau sakiau, barbarų buvo 300 000, o kiek buvo Mardonijo sąjungininkų helėnų, niekas nežino, nes jie nebuvo suskaičiuoti (galima spėti, kad apie 50 000). Tai buvo tik kovai išrikiuoti pėstininkai, o raiteliai stovėjo atskirai.

33. Kai visi buvo išrikiuoti pagal tautas ir dalinius, kitą dieną abi kariuomenės aukojo aukas. Pas helėnus aukojo Tisamenas, Antiocho sūnus; šis ėjo kartu su kariuomene kaip žynys. Nors jis buvo elėjietis ir kilęs iš jamidų[15] giminės, bet lakedemoniečiai padarė jį savo piliečiu. Mat Tisamenui pasiteiravus Delfų orakulą apie savo įpėdinius, pitija atsakė, kad jis laimės penkias didžiausias rungtis. Tisamenas, nesupratęs orakulo ištarmės, pradėjo gimnastikuotis, tikėdamasis nugalėti rungtynėse. Vienoje Olimpiadoje jis rungėsi penkiakovėje[16] su andriečiu Hie-

ronimu ir nugalėjo, išskyrus vieną rungtį. O lakedemoniečiai suprato, kad orakulas Tisamenui išpranašavo ne gimnastikos, o karo pergales, ir pinigais mėgino jį palenkti, kad apsiimtų kartu su heraklidų karaliais vadovauti karams. Matydamas, jog spartiečiams labai svarbu jį turėti sąjungininku, Tisamenas pasibrangino ir pareiškė, kad jeigu jį spartiečiai padarys savo piliečiu su visomis teisėmis ir privilegijomis, tai apsiims tai daryti, o kitaip — ne. Tai išgirdę, spartiečiai iš pradžių pasipiktino ir numojo ranka į orakulo pranašystę, bet kai prieš juos išsirengė persai, išsigandę sutiko su Tisameno sąlygomis. O tas, pamatęs, jog jie pakeitė savo nusistatymą, pareiškė jau tomis sąlygomis nesitenkinąs, ir pareikalavo, kad ir jo brolį Hegiją padarytų Spartos piliečiu tomis pačiomis sąlygomis, kaip ir jį.

34. Šitaip sakydamas, jis pamėgdžiojo Melampodą — jeigu apskritai galima lyginti karaliaus valdžios reikalavimą su pilietybės reikalavimu. Mat ir Melampodas, kai padūko Argo moterys ir kai argiečiai norėjo jį parsikviesti iš Pilo, kad išgydytų jų moteris nuo tos ligos, pareikalavo pusės karalystės. Kai argiečiai nesutiko ir parėjo namo, dar daugiau moterų apėmė pasiutimas. Tada jie nusileido ir grįžo pas Melampodą pasiryžę padaryti tai, ko šis prašė. Bet Melampodas, matydamas, kad tie pakeitė savo nuomonę, pareikalavo daugiau ir pareiškė, kad jeigu argiečiai nesutiks ir jo broliui Biantui duoti trečdalio karalystės, tai jis nedarysiąs to, ko jie nori. Prispirti prie sienos, argiečiai ir su tuo sutiko.

35. Lygiai taip ir spartiečiai su viskuo sutiko, nes jiems labai reikėjo Tisameno. Šiems su viskuo sutikus, elėjietis Tisamenas, tapęs spartiečiu, iš tikro padėjo savo būrimais šiems laimėti penkerias dideles rungtynes. Šie žmonės yra vieninteliai spartiečių priimti pilnateisiais piliečiais. Tos penkerios rungtynės buvo tokios: pirmosios — Platėjoje, antrosios vėliau — Tegėjoje prieš tegėjiečius ir argiečius[17], trečiosios — Dipėjoje prieš visus arkadiečius, išskyrus mantiniečius, ketvirtosios — prieš mesėniečius Istme[18], penktosios — Tanagroje prieš atėniečius ir argiečius[19]. Tai buvo paskutinės rungtynės.

36. Taigi šis Tisamenas į Platėją atlydėjo spartiečius ir buvo helėnų žynys, aukojo aukas. Helėnams aukos rodė

gerai tuo atveju, jei jie ginsis, ir blogai, jei pereis per Asopą ir patys pradės pulti.

37. O Mardonijui, trokštančiam pradėti kovą, aukos rodė blogai, bet jei ginsis, bus jam gerai[20]. Mat ir jis stebėjo helėnų aukojimą, nes prie savęs laikė žynį Hegesistratą, elėjietį, garbingiausią teliadų[21] giminės vyrą. Prieš tai spartiečiai jį buvo suėmę, įmetę į kalėjimą ir nuteisę mirti už tai, kad iš jo patyrė daug blogo. O šisai, įkliuvęs į tokią bėdą ir matydamas [gresiantį] mirties pavojų, be to, prieš mirtį — dar ir visokius kankinimus, padarė tiesiog neįtikėtiną dalyką: įrakintas į geležimi kaustytą trinką, jis, pasiėmęs geležinį peilį, kažkokiu būdu įneštą į kalėjimą, sugalvojo drąsiausią žygdarbį, kokį tik mes žinome, būtent: atmatavęs įrakintos kojos tiek, kad galėtų visa kita išlįsti iš trinkos, jis nusipjovė tos kojos pėdą. Tai padaręs (ir ištraukęs visą kitą kojos dalį iš trinkos), jis išlaužė sieną, nes išėjimas buvo saugomas, ir pabėgo į Tegėją — naktimis ėjo, o dienomis įlįsdavo į krūmus ir ten tūnodavo. Taigi visiems lakedemoniečiams jo ieškant, trečią naktį atėjo į Tegėją. Lakedemoniečiai baisiai stebėjosi ta nepaprasta Hegesistrato drąsa, kai pamatė ant žemės pusę kojos, o paties žmogaus niekur negalėjo rasti. Šitaip jis pabėgo iš Lakedemono ir prisiglaudė Tegėjoje, kuri tuo laiku pykosi su Lakedemonu. Išgijęs ir prisisegęs medinę koją, jis tapo atviru lakedemoniečių priešu. Tačiau tas jo priešiškumas blogai jam baigėsi, nes šie jį sugavo Zakinte, kai jis būrė iš aukų, ir nužudė.

38. Hegesistratas mirė gerokai po Platėjos kautynių, o tuo laikus jis, Mardonijo pasamdytas už nemažus pinigus, prie Asopo būrė iš aukų ir buvo labai stropus, nes nekentė lakedemoniečių ir norėjo pasipelnyti. Kai aukos blogai parodė ir persams, jeigu jie pradės kautynes, ir kartu su jais buvusiems helėnams (mat šie turėjo savo žynį, leukadietį Hipomachą) — pas helėnus rinkosi vis daugiau žmonių ir jų visą laiką daugėjo,— tėbietis Timagenidas, Herpijo sūnus, patarė Mardonijui pastatyti sargybą prie perėjų per Kiteroną sakydamas, kad helėnų kasdien vis daugiau ateina, todėl jis galįs gana daug jų sugauti. Mardonijui jis patarė tada, kai jau 8 dienas stovėjo vieni prieš kitus išsirikiavę.

39. Mardonijas, supratęs, kad patarimas geras, kai tik sutemo, pasiuntė raitelius prie perėjų per Kiteroną, kurios veda į Platėją ir kurias beotai vadina Trimis Galvomis, o atėniečiai — Ąžuolo Viršūnėmis. Pasiųstieji raiteliai ne veltui ten nujojo: jie čia paėmė 500 į lygumą besileidžiančių darbinių gyvulių, kurie gabeno iš Peloponeso maistą kariuomenei, ir juos lydinčių žmonių. Paimtą grobį persai negailestingai išžudė, nepalikdami gyvo nei gyvulio, nei žmogaus. Pagaliau pasisotinę žudynėmis, likusius gyvus apsupo ir atvarė į stovyklą pas Mardoniją.

40. Po šito įvykio vėl visi laukė dvi dienas — nei vieni, nei kiti nenorėjo pradėti kautynių. Mat barbarai buvo priėję prie pat Asopo upės, norėdami išmėginti helėnus, bet nei vieni, nei kiti nesikėlė per upę, tik Mardonijo raiteliai nuolat puldinėjo helėnus ir labai juos vargino. Vien tėbiečiai, būdami nuoširdūs persų šalininkai, entuziastingai kariavo: kiekvieną kartą jie ėjo priekyje ir susidurdavo [su helėnais], o tada jau į jų vietą stodavo persai ir medai, kurie ypač narsiai kovojo.

41. Taigi per 10 dienų nieko svarbesnio neįvyko. Vienuoliktai dienai išaušus,— nuo to laiko, kai persai su helėnais vieni prieš kitus sustojo ir helėnų jau buvo smarkiai daugiau, o Mardonijas nekantravo nieko neveikdamas,— ėmė tarp savęs tartis Gobrijo sūnus Mardonijas ir Farnako sūnus Artabazas, už kurį tik nedaug kas buvo kilmingesnis karalystėje. Tardamiesi jiedu pareiškė tokias nuomones: Artabazas tvirtino, kad reikia kuo greičiausiai pakilti iš vietos ir su visa kariuomene eiti į Tėbus, kur jiems prigabenta daug maisto ir gyvuliams pašaro, o ten ramiai sau sėdint štai ką padaryti, kad darbas būtų atliktas: jie juk turi daugybę aukso — ir iš jo nukaltų pinigų ir nenukalto,— daug sidabro ir taurių; nesigailint ir netaupant visa tai reikia išsiuntinėti helėnams, o iš helėnų pirmiausia tiems, kurie vadovauja poliams. Tada šie tuojau pasiduosią ir nė nebandysią stoti į kovą. Tokios pačios nuomonės buvo ir tėbiečiai, nes Artabazas geriau suprato padėtį ir numatė ateitį. Mardonijo nuomonė buvo drąsesnė, kupina išdidumo ir nepripažįstanti nuolaidų: manydamas, kad jo kariuomenė yra pajėgesnė už helėnų, jis norėjo kuo greičiausiai pradėti kautynes ir nežiūrėti pro pirštus į tai, kaip vis daugiau renkasi helėnų, nekreipti dėmesio į Hegesistrato būrimus, nereika-

lauti, kad burtai gerai rodytų, ir pagal persų paprotį susiremti.

42. Prieš šitą Mardonijo nuomonę niekas nepasisakė, ir ji nusvėrė, nes jam, o ne Artabazui, karalius buvo pavedęs vadovauti kariuomenei. Todėl, pasikvietęs savo dalinių ir su juo einančių helėnų strategus, Mardonijas paklausė, gal jie žiną kokio orakulo ištarmę, pranašaujančią persams pražūtį Heladoje. Pakviestiesiems tylint,— vieniems todėl, kad nežinojo tokios orakulo ištarmės, o kitiems todėl, kad žinojo, bet bijojo apie tai užsiminti,— Mardonijas pasakė: „Kadangi jūs arba nieko nežinote, arba nedrįstate pasakyti, tai aš pasakysiu, nes tą dalyką gerai žinau. Yra tokia orakulo ištarmė, kad persai, atėję į Heladą, turi išplėšti Delfų šventyklą ir, ją apiplėšę,— visi žūti. Tai žinodami, mes neisime į tą šventyklą ir jos neplėšime, todėl ir nežūsime. Taigi tie, kurie esate persams palankūs, galite būti patenkinti, nes mes helėnus nugalėsime.“ Tai pasakęs, jis liepė viską paruošti ir sutvarkyti, nes švintant įvyksiančios kautynės.

43. Man yra žinoma, kad ta orakulo [ištarmė], kuri, pagal Mardoniją, esanti taikoma persams, iš tikrųjų pranašauja apie ilyrų ir enchelėjų, o ne persų, žygį[22]. Bet yra Bakido orakulo [ištarmė], kurioje kalbama kaip tik apie šitas kautynes:

Prie Termodonto vandens[23] ir palei žolingą Asopą
Helio sūnų suėjimas ir barbarų riksmas laukinis.
Daug lankininkų medų, daugiau negu skirta likimo,
Žus čionai, kai ateis likimo diena paskirtoji.

Šiame ir kitose panašiose Musėjo ištarmėse, kiek žinau, turima galvoje persus. O Termodonto upė teka tarp Tanagros ir Glisanto.

44. Kai šitaip Mardonijas užklausė apie orakulus ir pats pasakė raminamuosius žodžius, užėjo naktis, ir buvo išstatyta sargyba. Vidurnaktį, kai stovykloje buvo ramu ir žmonės miegojo, makedonų strategas ir karalius, Aminto sūnus Aleksandras, prijojęs prie atėniečių sargybinių, pareiškė norįs pasikalbėti su jų strategais. Daugumas sargybinių pasiliko vietoje, o kai kurie nubėgo pas strategus ir pranešė, kad iš medų stovyklos esąs atjojęs žmogus, kurie nieko daugiau nesakąs, o tik tai, kad norįs pasimatyti su strategais, vadindamas juos vardais.

45. Tai išgirdę, šie tuoj nuėjo su sargybiniais. Jiems atėjus, Aleksandras pasakė: „Atėniečiai, aš jums atnešiau slaptą žinią kaipo prielankumo įrodymą ir prašau jos niekam nesakyti, išskyrus Pausaniją, kad manęs nepražudytumėte. Aš jos nepraneščiau, jeigu taip labai nesirūpinčiau visa Helada. Juk aš pats esu kilęs iš helėnų ir nenoriu, jog laisvoji Helada būtų pavergta. Taigi sakau, kad Mardonijui ir jo kariuomenei aukos rodo blogai, nes kitaip jūs jau seniai kovotumėte. Dabar jis nutarė į aukų būrimus numoti ranka ir švintant pradėti kautynes, nes, man rodos, bijo, kad jūsų dar daugiau neprisirinktų. Taigi pasiruoškite! O jeigu Mardonijas atidėtų susirėmimą ir nepradėtų kovos, turėkite kantrybės ir stovėkite vietoje, nes jiems maisto užteks tik kelioms dienoms. Ir jei šis karas pasibaigs taip, kaip jūs norite, tai turite mane prisiminti ir išlaisvinti, nes iš meilės helėnams ryžausi lįsti į pavojų, norėdamas jums papasakoti apie Mardonijo siekius, kad barbarai jūsų neužpultų iš netyčių, kai to visai nelaukiate. O aš esu makedonas Aleksandras." Tai pasakęs, jis grįžo į stovyklą, į savo vietą.

46. Atėniečių strategai nuėjo į dešinįjį kariuomenės sparną ir papasakojo Pausanijui, ką sužinojo iš Aleksandro. Išgirdęs tai, Pausanijas išsigando persų ir šitaip pasakė: „Jeigu jau švintant įvyks susirėmimas, tai jūs, atėniečiai, turite stoti prieš persus, o mes išsirikiuosime prieš beotus ir tuos helėnus, kurie dabar stovi priešais jus, ir štai dėl ko: jūs, kurie kovojote Maratone, jau pažįstate medus ir jų kovos būdą, o mes dar nesame to patyrę ir nepažįstame tų žmonių, nes nė vienas spartietis dar nėra bandęs savo jėgų prieš medus, o tesalus ir beotus pažįstame. Todėl jūs turite pasiimti ginklus ir eiti į šį sparną, o mes eisime į kairįjį." Atėniečiai į tai šitaip atsakė: „Mes jau iš pat pradžių, kai tik pamatėme persus išsirikiuojant prieš jus, norėjome tai pasiūlyti, ką jūs paskubėjote pirma mūsų pareikšti, tik bijojome, kad mūsų pasiūlymas jums nepatiks. Bet dabar, kai jūs patys mums apie tai užsiminėte, mes su mielu noru priimame jūsų pasiūlymą ir esame pasirengę jį vykdyti."

47. Kai abi pusės liko patenkintos, pradėjo jau švisti. Jie ėmė keistis vietomis. Beotai, pamatę, kas darosi, pranešė Mardonijui. Tai išgirdęs, ir jis pradėjo keisti karius vietomis ir pamėgino persus vėl pastatyti prieš lakedemo-

niečius. Pausanijas, tai pamatęs ir supratęs, kad vis tiek nenuslėps to pertvarkymo, vėl nuvedė spartiečius į dešinįjį sparną. Tą patį padarė ir Mardonijas su persais, pervestais į kairįjį sparną.

48. Kai kariuomenės vėl užėmė senąsias vietas, Mardonijas, pasiuntęs šauklį pas spartiečius, šitaip pasakė: „O lakedemoniečiai, čionykščiai žmonės jus laiko narsiausiais ir gėrisi jumis, kad nei iš kautynių nebėgate, nei rikiuotės nepaliekate, o likę vietoje arba savo priešus žudote, arba patys žūstate. Pasirodo, kad tai netiesa. Mat dar prieš susiremdami ir susikibdami už krūtų mes pamatėme jus bėgančius ir savo rikiuotę paliekančius — jūs norite pirmiau atėniečių kailiu mus išmėginti, o patys — išsirikiuoti prieš mūsų vergus. Tai visai ne narsių vyrų darbas! Ir mes jumis labai apsigavome. Mes laukėme, kada atsiųsite pas mus šauklį ir panorėsite tik su persais kovoti. Buvome tam pasirengę. Bet jūs nieko panašaus nepasiūlėte, tik priešingai — iš baimės pritūpėte. O kadangi jūs pirmieji mums to nepasiūlėte, tai mes jums siūlome. Juk iš tikrųjų, kodėl mums nepakovoti su vienodu skaičiumi karių vieni prieš kitus, nes jūs esate laikomi geriausiais kariais iš visų helėnų, o mes — iš barbarų. Jeigu panorės ir kiti kovoti, tegul ir jie kovoja — tik vėliau. O jeigu jie nenorės kovoti ir užteks mūsų vienų, tai mes kovosime: kurie iš mūsų nugalės, tų visa kariuomenė bus laikoma nugalėtoja."

49. Taip pasakė šauklys ir kurį laiką palaukė, bet kadangi niekas jam nieko neatsakė, grįžo atgal ir pranešė Mardonijui, kaip visa buvo. Šis baisiai nudžiugo ir, tuščiai didžiuodamasis tariama pergale, paleido į helėnus savo raitelius. Atlėkę raiteliai juos puolė ir visai helėnų kariuomenei padarė žalos: jie raiti mėtė ietis ir laidė strėles, todėl buvo sunku su jais kovoti. Be to, jie sutrypė ir užvertė žemėmis Gargafijos šaltinį, iš kurio visa helėnų kariuomenė sėmėsi vandenį. Šalia to šaltinio stovėjo tik lakedemoniečiai, o kitiems helėnams — desis kur jie stovėjo,— į tą šaltinį buvo toli eiti. Prie Asopo jų neprileido priešai, todėl jie ėjo prie to šaltinio: iš upės jiems neleido semti vandens raiteliai ir strėlės.

50. Esant tokiai padėčiai, kai iš kariuomenės buvo atimtas vanduo ir raiteliai ją nuolat vargino, helėnų strategai susirinko ir nuėjo į dešinįjį sparną pas Pausaniją

pasitarti ir šitais, ir kitais reikalais. Be šių sunkumų, buvo ir kitokių, kurie jiems kėlė dar daugiau rūpesčių, būtent: maisto atsargų nebebuvo, o jų tarnus, pasiųstus į Peloponesą maisto, atkirto [persų] raiteliai, ir jie nebegalėjo grįžti į stovyklą.

51. Apsvarstę padėtį, strategai nutarė persikelti į salą[24], jeigu persai dar vieną dieną atidės kautynes ir nepuls. Toji sala yra priešais Platėjos polį 10 stadijų atstumu nuo Asopo ir Gargafijos šaltinio, prie kurio tada stovyklavo helėnai. Toji sala štai kaip atsirado žemyne: ją padarė viena upė, kuri, tekėdama iš Kiterono, pasidalija į dvi vagas, esančias maždaug per tris stadijus viena nuo kitos, o paskui lygumoje vėl susilieja į vieną srovę. Ji vadinasi Oerojė[25]. Vietiniai vadina ją Asopo dukra. Į šitą vietą jie nutarė persikelti, kad turėtų užtektinai vandens ir raiteliai nedarytų jiems žalos — ne taip, kaip stovint priešais juos. O persikelti nutarė tada, kai stovės antroji nakties sargyba[26], kad persai nepastebėtų jų atsitraukiant ir raiteliai nevargintų sekdami iš paskos. Atėję į tą vietą, kurią iš abiejų pusių supa Asopo duktė Oerojė, tekėdama iš Kiterono, jie nutarė tą pačią naktį pusę visos kariuomenės pasiųsti prie Kiterono pagelbėti ten atkirstiems tarnams, pasiųstiems atgabenti maisto.

52. Kai šitaip nutarė [strategai], jų kariuomenė visą tą dieną baisiai kentėjo nuo puldinėjančių raitelių. Vakare liovėsi raitelių puldinėjimai. Prasidėjus nakčiai ir atėjus laikui, kada jie buvo nutarę pasitraukti, daugumas karių pakilo iš vietos ir ėmė trauktis. Bet jie nė nemanė eiti į strategų pasitarime numatytąją vietą, o kai tik pajudėjo, tuoj ėmė smagiai bėgti nuo raitelių į Platėjos polį ir atsidūrė prie Heros šventovės. Ta šventovė yra šalia Platėjos 20 stadijų atstumu nuo Gargafijos šaltinio. Atėję jie sustojo ir prie jos pasistatė stovyklą.

53. Taip jie stovyklavo prie Heros šventovės. O Pausanijas, matydamas juos traukiantis iš stovyklos, davė lakedemoniečiams įsakymą pasiimti ginklus ir traukti paskui tuos, kurie jau buvo išėję pirmieji, manydamas, kad jie eina į sutartą vietą. Visi kiti dalinių strategai buvo pasirengę vykdyti Pausanijo įsakymą, tik Amomfaretas, Poliado sūnus, vadovavęs Pitanės daliniui, pasakė nebėgsiąs nuo svetimšalių ir savo valia nedarysiąs Spartai gėdos stebėdamasis tuo, kas vyko,— mat jis nedalyvavo

tame [strategų] pasitarime. Pausanijas ir Eurianaktas supyko ant Amomfareto už tai, kad jis atsisakė klausyti. Ypač jie išsigando, kad Amomfaretas nepaklusęs nepaliktų Pitanės dalinio vietoje. Mat jie patys, vykdydami tai, ką buvo sutarę su kitais, tada turėtų palikti pitaniečius, ir tie, pasilikę kartu su Amomfaretu, būtų priversti žūti. Šitai turėdami galvoje, jie sulaikė lakedemoniečių kariuomenę vietoje ir mėgino Amomfaretą prikalbinti to nedaryti.

54. Tuo laiku, kai jie prikalbinėjo Amomfaretą — tik vieną iš visų lakedemoniečių ir tegėjiečių pasilikusį vietoje,— atėniečiai štai ką darė: žinodami lakedemoniečių būdą (tie viena sako, o kita daro), jie ramiai sau stovėjo toje pačioje vietoje. Kai kariuomenė pajudėjo iš vietos, atėniečiai pasiuntė vieną savo raitelį pažiūrėti, ar spartiečiai rengiasi išvykti, o gal nė nemano pasitraukti, ir paklausti Pausaniją, ką daryti.

55. Atėjęs pas lakedemoniečius, šauklys pamatė juos stovinčius vietoje ir jų vadus besivaidijančius. Mat Eurianaktas ir Pausanijas veltui stengėsi prikalbėti Amomfaretą nerizikuoti gyvybe ir vieniems nelikti, bet niekaip nepajėgė įtikinti. Tada jie ėmė vaidytis, ir tuo metu atėjo atėniečių šauklys. Ginčydamasis Amomfaretas paėmė abiem rankomis akmenį ir, padėjęs jį prie Pausanijo kojų, pasakė tuo akmeniu balsuojąs už tai, kad nereikia bėgti nuo svetimšalių (svetimšaliais vadino jis barbarus). Pausanijas pavadino jį pamišėliu ir bepročiu ir, atėniečiui šaukliui paklausus, ką buvo lieptas paklausti, liepė pranešti atėniečiams, kokia yra padėtis, ir paprašyti, kad atėniečiai ateitų pas juos ir pasielgtų taip, kaip jie.

56. Šauklys grįžo pas atėniečius, o besivaidijančius lakedemoniečius užklupo aušra. Tada Pausanijas, visą laiką būdamas toje pačioje vietoje, nusprendė, kad Amomfaretas vis tiek nepasiliks, jei visi kiti lakedemoniečiai pasitrauks — taip iš tikrųjų ir įvyko,— davė ženklą ir nusivedė per kalnelius visus kitus lakedemoniečius; iš paskos ėjo ir tegėjiečiai. Atėniečiai pagal įsakymą nužygiavo visai priešinga kryptimi negu lakedemoniečiai: mat pastarieji, bijodami priešų raitelių, laikėsi kalvų ir Kiterono papėdės, o atėniečiai patraukė žemyn į lygumą.

57. Amomfaretas iš pradžių manė, kad Pausanijas jokiu būdu nedrįs jų palikti, ir dėl to taip spyrėsi pasilikti

vietoje ir nesitraukti iš kautynių lauko. Bet kai tas su savaisiais nužygiavo jau gana toli, Amomfaretas pamatė, kad jie iš tikrųjų jį paliko, todėl liepė savo daliniui pasiimti ginklus ir su juo nuskubėjo paskui visą kitą kariuomenę. Ši, nužygiavusi maždaug 10 stadijų, laukė Amomfareto prie Moloento upės[27] vietovėje, vadinamoje Argiopija, kur yra eleusinietės Demetros šventykla. Jie čia laukė todėl, kad jeigu Amomfaretas ir jo dalinys nepasitrauktų iš tos vietos, kurioje buvo pastatyti, ir pasiliktų ten pat, galėtų nuskubėti atgal jiems į pagalbą. Kai tik Amomfaretas su savo daliniu atėjo, tuoj juos atsivijo visi [barbarų] raiteliai. Mat jie padarė taip, kaip kasdien darydavo, bet, pamatę, kad vieta, kurioje helėnai buvo iki šiol, jau yra tuščia, ginė savo žirgus vis tolyn į priekį ir, kai tik prijojo helėnus, tuoj juos užpuolė.

58. Mardonijas, sužinojęs, kad helėnai naktį pasitraukė, ir pamatęs, kad vieta tuščia, pasišaukė larisietį Toraką ir jo brolius Euripilą su Trasidėju ir pasakė: „O Aleuo vaikai, ką dabar pasakysite, matydami tuščią vietą? Juk jūs, lakedemoniečių kaimynai, tvirtinote, kad jie nebėga iš kautynių lauko ir kare yra pirmieji. Jūs jau anksčiau matėte, kad jie pakeitė savo vietas, o dabar mes visi matome, kad šiąnakt jie ir visai pabėgo. Kai lakedemoniečiams prireikė išmėginti savo jėgas kovoje su pačiais narsiausiais žmonėmis, jie pasirodė esą tokie niekingi. Ir būdami tokie niekingi, buvo laikomi narsiausiais iš visų helėnų, kurie irgi yra niekingi. Jums, nepažįstantiems persų, atleidžiu už tai, kad juos gyrėte, nes žinojote, kad jie atliko vieną kitą žygdarbį. Bet labai stebiuosi Artabazu, kad jis išsigando lakedemoniečių ir iš baimės pasiūlė bailiausią sumanymą pakilti iš stovyklos, eiti į Tėbus ir ten būti apgultiems! Apie tą jo užmačią išgirs dar iš manęs karalius. Bet apie tai bus kalbama kitur. O dabar neturime leisti priešams ištrūkti: reikia vytis juos tol, kol bus pavyti ir nubausti už visa tai, ką yra persams bloga padarę.“

59. Tai pasakęs, Mardonijas pervedė persus per Asopą ir protekiniais traukė helėnų pėdomis, vadindamas juos bėgliais, bet vesdamas kariuomenę tik prieš lakedemoniečius ir tegėjiečius, nes atėniečių, pasukusių į lygumą, per kalvas nematė. Pamatę, kad persai pasileido vytis helėnų, visų kitų barbarų dalinių archontai tuojau davė

ženklą visiems pakilti ir ėmė vytis persus kiek kojos nešė, nesilaikydami jokios tvarkos ir rikiuotės. Šitaip jie šaukdami ir triukšmaudami, lipdami vienas kitam ant kulnų, nuskubėjo paskui helėnus.

60. O Pausanijas, raitelių puolamas, pasiuntė pas atėniečius raitelį šitaip pasakyti: „Atėniečiai, kai mūsų laukia svarbiausia kova, kuri nulems, ar Helada bus laisva, ar pavergta, mūsų sąjungininkai išdavė ir mus, lakedemoniečius, ir jus, atėniečius, nes šiąnakt pabėgo. Taigi dabar nutarta, ką mums reikia daryti: gintis ir kiek galint padėti vieni kitiems. Jeigu priešų raiteliai pirmiausia būtų užpuolę jus, mums ir kartu su mumis esantiems tegėjiečiams, neišdavusiems Helados, būtų reikėję eiti jums į pagalbą, bet dabar visi raiteliai mus užpuolė. Todėl reikia, kad ateitumėte pagelbėti labiausiai spaudžiamai kariuomenės daliai. O jeigu jūs patys esate tokioje padėtyje, jog negalite mums padėti, tai malonėkite nors atsiųsti savo lankininkus. Mes žinome, kad jūs šiame kare parodėte daugiausia veržlumo, todėl manome, kad ir dabar mus išklausysite."

61. Tai išgirdę, atėniečiai išskubėjo į pagalbą, pasiryžę visomis jėgomis šiuos ginti. Tačiau juos bežygiuojančius užpuolė kartu su [persų] karaliaus žmonėmis einantys helėnai, kurie buvo prieš juos pastatyti. Todėl atėniečiai nebegalėjo ateiti į pagalbą, nes ir patys užpuolikų buvo spaudžiami. Taigi lakedemoniečiai ir tegėjiečiai, likę vieni (lakedemoniečių kartu su lengvai ginkluotaisiais buvo 50 000, o tegėjiečių, kurie nuo jų niekur nesiskyrė,— 3000), pradėjo aukoti aukas, ruošdamiesi susiremti su Mardoniju ir atžygiuojančia kariuomene. Aukų ženklai rodė blogai, be to, jau daug karių buvo žuvę, o dar daugiau buvo sužeistų. Mat persai, iš savo pintinių skydų pasidarę užtvarą, netaupydami leido strėles. Kai spartiečiai jau buvo visai spaudžiami, o aukos vis teberodė blogai, Pausanijas, žvelgdamas į Platėjos Heros šventyklą, ėmė maldauti deivės, kad jų viltys išsipildytų.

62. Dar jam tebemaldaujant deivę, tegėjiečiai, pakilę pirmiau už kitus, patraukė prieš barbarus, o lakedemoniečiams po Pausanijo maldos aukos jau rodė gerus ženklus. Po kurio laiko ir pastarieji patraukė prieš persus, priešais sustojusius nuleistais lankais. Pirmiausia kova vyko prie pintinių skydų užtvaros, o kai užtvara sugriuvo,

visi ilgai ir įnirtingai kovojo šalia pačios Demetros šventyklos, kol pagaliau susikibo vyras su vyru, nes barbarai griebė ilgas jų ietis ir laužė. Savo narsumu ir jėga persai nebuvo nė kiek menkesni, bet jie buvo tik lengvai ginkluoti, be to, ne taip puikiai sugebėjo naudotis ginklais ir buvo ne tokie gudrūs. Išbėgdami iš rikiuotės į priekį po vieną arba būreliais po dešimt žmonių, jie puldavo spartiečius ir taip žūdavo.

63. O ten, kur pats Mardonijas kovojo raitas ant balto žirgo, apsuptas tūkstančio narsiausių persų, barbarai labiausiai spaudė savo priešus. Kol Mardonijas buvo gyvas, jie tvirtai laikėsi ir gindamiesi partiesė daug lakedemoniečių, bet kai tik jis žuvo ir krito patys narsiausieji, kurie buvo aplink jį išsirikiavę, visi kiti apsigręžė ir pradėjo trauktis nuo lakedemoniečių. Blogiausia barbarams buvo tai, kad neturėjo stiprių šarvų ir, patys būdami tik lengvai ginkluoti, turėjo kovoti prieš gerai apsiginklavusius ir apsišarvavusius priešus.

64. Čia Mardonijas pagal duotąją spartiečiams orakulo ištarmę žuvo dėl to, kad nužudė Leonidą, o Anaksandrido sūnaus Kleombroto sūnus Pausanijas laimėjo puikiausią iš visų mums žinomų pergalių. Jo ankstesniųjų protėvių vardus jau minėjau pasakodamas apie Leonidą, nes abiejų protėviai yra tie patys. Mardoniją nužudė garbingasis spartietis Arimnestas, kuris, pasibaigus karams su medais ir vykstant karui su meseniečiais, prie Steniklero[28] užpuolė su 300 vyrų visą meseniečių kariuomenę ir žuvo kartu su tais trimis šimtais.

65. Platėjoje persai, lakedemoniečių priversti trauktis, be jokios tvarkos bėgo į savo stovyklą ir į tą medinę tvirtovę, kurią buvo pasistatę tėbiečių žemėje. Mano nuostabai, paaiškėjo, kad nors buvo kovojama šalia Demetros šventyklos ir šventosios giraitės, nė vienas persas nebuvo įėjęs į tą giraitę ir joje miręs: didelė daugybė žuvusiųjų gulėjo už šventovės. Aš manau (jeigu apskritai galima ką nors manyti apie dievybę), jog pati deivė jų ten neįsileido, nes jie buvo sudeginę jos šventyklą Eleusine.

66. Taip pasibaigė toji kova. Farnako sūnus Artabazas buvo nepatenkintas jau nuo pat pradžių, kai karalius paliko Mardoniją [Tesalijoje], ir tada visaip stengėsi atkalbinėti nuo susirėmimo, nors veltui. Būdamas nepatenkintas Mardonijo elgesiu, jis per kautynes štai kaip pasielgė:

visus karius, kuriems vadovavo (o jis turėjo prie savęs nemažas pajėgas: 40 000 karių), prasidėjus kovai ir gerai žinodamas jos baigtį, išvedė visiškai pasiruošusius, įsakęs visiems sekti paskui jį, kur tik jis eis, ir eiti taip greitai, kaip jis pats eis. Davęs tokį įsakymą, Artabazas vedė savo kariuomenę tarsi į kovą. Eidamas visų priekyje, jis pamatė persus jau bėgančius. Tada Artabazas nebevedė savo karių taip tvarkingai, kaip iki šiol, o ėmė bėgte bėgti, bet ne į tą medinę tvirtovę ir ne į Tėbus, o pas fokiečius, norėdamas kuo greičiausiai atsidurti Helesponte.

67. Taip jie patraukė ta kryptimi. O helėnai, kurie buvo [persų] karaliaus pusėje, kovojo nenoromis, tik beotai kovėsi gana ilgai su atėniečiais, nes tie tėbiečiai, kurie buvo [persams] palankūs, kovėsi su dideliu užsidegimu, ir 300 jų kilmingiausių ir narsiausių vyrų krito nuo atėniečių rankos. Priversti trauktis, jie bėgo į Tėbus, bet ne tuo pačiu keliu kaip persai. Ir kiti sąjungininkai pabėgo visai nekovoję ir nieko geresnio neparodę.

68. Man aišku, kad visa barbarų stiprybė priklausė nuo persų, nes ir šį kartą jų sąjungininkai, net nesusirėmę su priešais, ėmė bėgti tik todėl, kad pamatė bėgančius persus. Taip visi bėgo, išskyrus tik jų ir beotų raitelius. Šie pastarieji ypač daug padėjo bėgantiesiems, nes visą laiką buvo arti helėnų ir neleido jiems pasivyti bėgančių.

69. Nugalėtojai vijosi Kserkso karius ir juos žudė, o tuo metu, prasidėjus bėgimui, kitiems helėnams, kurie buvo sustoję prie Heros šventyklos ir kovoje nedalyvavo, buvo pranešta, kad kautynės jau įvyko ir kad Pausanijo kariai laimėjo. Tai išgirdę, jie be jokios tvarkos pasileido į priešus — korintiečiai su savo kaimynais per kalno papėdę ir kalvos keliu, einančiu aukštyn tiesiai į Demetros šventyklą, o megariečiai ir fliuntiečiai su savo kaimynais — lygiuoju keliu per lygumą. Kai megariečiai ir fliuntiečiai jau buvo netoli priešų, tėbiečių raiteliai, vadovaujami Timandro sūnaus Asopodoro, pamatė juos iš tolo skubant be jokios tvarkos, pavarė į juos savo žirgus ir užpuolę partiesė 600 jų, o kitus netvarkingai bėgančius nusivijo iki Kiterono kalno.

70. Šitaip negarbingai žuvo megariečiai ir fliuntiečiai. O persai ir visa kita kariuomenė, pabėgę į medinę tvirtovę, spėjo sulipti į bokštus prieš ateinant atėniečiams. Užsi-

lipę jie tvirtino sieną kiek tik galėjo. Taigi, atėjus lakedemoniečiams, prie sienos užvirė smarki kova. Kol atėniečiai dar nebuvo atėję, persai atrėmė lakedemoniečius ir jau ėmė viršų, nes tie nemokėjo kovoti prieš tvirtovę. Bet kai atžygiavo atėniečiai, įvyko ilgos ir įnirtingos kautynės dėl jos. Pagaliau atėniečiai, būdami narsūs ir atkaklūs, prasiveržė prie tvirtovės ir vienoje vietoje pralaužė jos sieną — tada helėnai pro ten į ją sulindo. Pirmieji į tvirtovę įėjo tegėjiečiai. Jie išplėšė Mardonijo palapinę ir iš jos išsinešė ir šiaip visokių daiktų, ir jo žirgų ėdžias, padarytas ištisai iš vario, nuostabiai gražias. Tegėjiečiai tas Mardonijo ėdžias paaukojo alėjietės Atėnės šventyklai, o kitus pagrobtus daiktus sunešė į vieną krūvą. Kritus tvirtovei, barbarai nebesudarė kovos būrių ir nebemanė gintis — tūkstančiai jų, mažame plote susigrūdę, buvo iš baimės apstulbę, todėl helėnai galėjo be vargo juos žudyti. Taigi iš 300 000 žmonių — išskyrus tuos 40 000, kuriuos pasiėmęs pabėgo Artabazas,— gyvų liko net mažiau negu 3000. Lakedemoniečių žuvo kovoje iš viso 91, tegėjiečių — 16, o atėniečių — 52[29].

71. Iš barbarų narsumu pasižymėjo persų pėstininkai, sakų raiteliai, o iš pavienių karių, kalbama, kad Mardonijas. O iš helėnų narsumu visus pralenkė lakedemoniečiai, nors ir tegėjiečiai bei atėniečiai kovėsi taip pat narsiai. Negaliu iš nieko spręsti, kad lakedemoniečiai buvo narsiausi, nes visi tada nugalėjo tuos, prieš kuriuos buvo išrikiuoti, bet aš sprendžiu iš to, kad jie kovojo su pačiais stipriausiais priešais ir juos nugalėjo. Mūsų nuomone, narsiausias iš jų visų buvo Aristodemas, kuris tik vienas iš 300 buvo išsigelbėjęs Termopilų kautynėse ir už tai buvo niekinamas. Po jo labiausiai pasižymėjo Posidonijas, Filokionas ir spartietis Amomfaretas, nors, kalbėdamiesi apie tai, kuris iš jų yra narsiausias, ten buvę spartiečiai nusprendė, kad Aristodemas aiškiai norėjo mirti dėl tos negarbės[30]. Todėl, išėjęs iš rikuotės ir įdūkęs, jis nuveikė didelius žygdarbius, o Posidonijas, nenorėdamas mirti, parodė didelę narsą, užtat jis esąs narsesnis už Aristodemą. Bet galbūt jie taip sakė iš pavydo. Visi čia mano išvardyti žuvusieji, išskyrus Aristodemą, buvo pagerbti, tik Aristodemas nebuvo pagerbtas, nes jis norėjo mirti dėl anksčiau minėtos priežasties.

72. Tai šitie labiausiai pasižymėjo Platėjos kautynėse. O Kalikratas mirė ne kautynių lauke, bet stovykloje. Tais laikais jis buvo gražiausias vyras ne tik iš lakedemoniečių, bet ir iš visų helėnų. Pausanijui aukojant aukas, jis ramiai sėdėjo stovykloje savo vietoje ir buvo strėlės sužeistas į šoną. Kiti stojo į kautynes, o jis, nuneštas į šalį, grūmėsi su mirtimi ir pasakė platėjiečiui Arimnestui nesigailįs, kad miršta už Heladą, bet gailisi, kad negalėjo stoti į kovą ir pasinaudoti savo ranka ir, nors labai norėdamas, negavo atlikti jokio žygdarbio.

73. Iš atėniečių labiausiai pasižymėjo, kaip sako, Eutichido sūnus Sofanas, kilęs iš Dekelėjos demo — iš tų dekeliečių, kurie kadaise, kaip patys atėniečiai pasakoja, atlikę darbą, naudingą visiems laikams: senovėje, kai tindaridai su didele kariuomene įsiveržė į Atiką, norėdami atimti Heleną, bet, nežinodami, kur ji slepiasi, vijo gyventojus iš jų kaimų, dekeliečiai — o kiti sako, kad pats Dekelas[31], pasipiktinęs Tesėjo[32] savavaliavimu ir baimindamasis dėl Atėnų žemės,— papasakojo tindaridams visą tiesą ir parodė kelią į Afidną[33]. O šitą vietovę išdavė tindaridams vietinis žmogus Titakas. Todėl nuo to laiko iki šių dienų dekeliečiai Spartoje turi teisę nemokėti jokių mokesčių ir užimti garbingas vietas susirinkimuose. Net tada, kai po daugelio metų kilo karas tarp lakedemoniečių ir atėniečių, lakedemoniečiai plėšė visą Atikos teritoriją, o Dekelėjos neplėšė[34].

74. Tai iš šito miestelio buvo kilęs Sofanas, tada garsus tarp atėniečių. Apie jį pasakojamos dvi pasakos. Pagal vieną iš jų, Sofanas nešiojęsis prie šarvo juostos prisirišęs varine grandine geležinį inkarą, kurį įleisdavęs į žemę, kai tik prisiartindavęs prie priešų, kad šie, jį užpuolę, negalėtų jo pajudinti iš vietos. O kai priešai pradėdavę bėgti, jis, pakėlęs inkarą, juos vydavęsis. Kita pasaka visiškai prieštarauja pirmajai, nes, pagal ją, Sofano skyde buvęs inkaro ženklas. Tas skydas išvien sukdavęsis ratu ir niekad nesustodavęs — tad visai ne geležinis inkaras buvo pririštas prie šarvų!

75. Ir kitą svarbų darbą atliko Sofanas: atėniečiams kovojant prie Eginos, jis iššaukė į dvikovą garsų penkiakovininką argietį Euribatą ir jį užmušė. Vėliau ir pačiam Sofanui teko žūti Date nuo edonų, kai kartu su Leagru vadovavo atėniečiams kovoje dėl aukso kasyklų[35].

76. Kai Platėjoje barbarus helėnai jau buvo visai sumušę, pas pastaruosius atvažiavo kaip perbėgėlė perso Farandato, Teaspijo sūnaus, sugulovė, išsidabinusi — ir ji pati, ir jos tarnaitė — auksiniais papuošalais ir gražiausiais drabužiais. Sužinojusi, kad persai jau pražuvę ir kad helėnai laimėjo kautynes, ji atvažiavo, išlipo iš karietos ir nuėjo pas lakedemoniečius, dar vis tebežudančius priešus. Matydama, kad viską tvarko Pausanijas — jo vardą ir giminę ji žinojo, nes apie jį buvo girdėjusi dažnai kalbant,— ji pažino jį ir, apkabinusi jo kelius[36], maldaudama šitaip pasakė: „O Spartos karaliau, išgelbėk mane, pagalbos maldaujančią, iš nelaimingos vergijos. Tu man jau ir taip pagelbėjai, išžudydamas tuos, kurie nepaiso nei dievų, nei demonų. Aš esu kojietė, Antagoro sūnaus Hegetorido duktė. Persas mane jėga paėmė Kojo saloje ir pas save laikė.“ Šis taip atsakė: „Moterie, būk rami ir todėl, kad prašai mano globos, ir todėl, kad, jeigu teisybę sakai, jog esi duktė Hegetorido, kuris yra vienas iš geriausių mano draugų tose vietose.“ Tai pasakęs, jis moterį pavedė čia buvusiems eforams, o vėliau nusiuntė į Eginą, į kurią ji pati norėjo važiuoti.

77. Netrukus po tos moters atvykimo, kai viskas jau buvo baigta, atžygiavo ir mantiniečiai. Sužinoję, kad pavėlavo į kautynes, jie baisiai susijaudino ir patys pasakė, kad reikėtų juos už tai nubausti. Išgirdę, jog dalis medų su Artabazu pabėgo, jie nusivijo bėglius iki Tesalijos, nors lakedemoniečiai ir buvo uždraudę juos vytis, o paskui, grįžę namo, ištrėmė iš krašto savo kariuomenės vadus. Po mantiniečių atėjo elėjiečiai. Ir šie, kaip ir mantiniečiai, grįžo namo smarkiai susijaudinę, o grįžę ir jie ištrėmė savo vadus. Tai šitaip atsitiko mantiniečiams ir elėjiečiams.

78. Platėjoje eginiečių stovykloje buvo Pitėjo sūnus Lamponas, vienas iš garbingiausių eginiečių. Jis davė Pausanijui labai nedorą pasiūlymą. Nuskubėjęs pas jį, pasakė: „O Kleombroto sūnau, tu atlikai didingą ir nuostabų žygdarbį. Tau dievas leido išgelbėti Heladą ir įgyti didžiausią šlovę tarp tų helėnų, kuriuos mes žinome. Todėl prie jos pridurk tai, ko dar trūksta, kad tavo šlovė būtų dar didesnė ir kad vėliau niekas iš barbarų nedrįstų daryti helėnams neteisybių ir skriaudų. Leonidui žuvus Termopiluose, Mardonijas ir Kserksas, nupjovę jam galvą,

prikalė prie stulpo. Jei atsiteisdamas tu jį panašiai nubausi, tai pirmiausia tave pagirs spartiečiai, o paskui ir visi helėnai. Mat prikaldamas Mardoniją prie stulpo, tu atkeršysi už savo dėdę Leonidą."

79. Jis taip pasakė manydamas įsiteiksiąs, bet Pausanijas jam šitaip atsakė: „O svety eginieti, aš gėriuosi tavo prielankumu ir įžvalgumu, bet tavo pasiūlymas yra negeras. Išaukštinęs mane, mano giminę ir žygdarbį, tu mane ir nusmukdai, liepdamas išniekinti lavoną ir sakydamas, kad aš labiau pagarsėsiu, jeigu taip pasielgsiu. Bet tai labiau tinka daryti barbarams, negu helėnams — už tai mes jiems ir priekaištaujame. Dėl to nenoriu įsiteikti nei eginiečiams, nei kitiems, kuriems tokie dalykai patinka. Man užtenka to, kad spartiečiai patenkinti mano doru elgesiu ir teisingu žodžiu. O dėl Leonido, už kurį tu mane ragini atkeršyti, tai už jį, mano nuomone, jau pakankamai atkeršyta: ir jis, ir kiti Termopiluose žuvę helėnai pagerbti nesuskaitoma daugybe čia gulinčių [barbarų] gyvybių. O tu su tokiu pasiūlymu ir tokiais patarimais daugiau nesirodyk mano akyse ir džiaukis, kad už tai tau nieko blogo nedarau."

80. Tai išgirdęs, Lamponas pasišalino. Pausanijas per šauklį įsakė niekam grobio neliesti ir liepė helotams sunešti visus paimtuosius brangius daiktus į vieną vietą. Tie, eidami per priešų stovyklą, rado palapinių, pilnų aukso ir sidabro, paauksuotų ir pasidabruotų lovų, auksinių vazų ir taurių, kitokių gėrimo indų. Vežimuose rado maišų, kuriuose pasirodė besančios auksinės ir sidabrinės prausyklės. O nuo gulinčių lavonų jie plėšė apyrankes, karolius, auksinius akinakus — į puikius drabužius jau niekas nebekreipė dėmesio. Tada helotai daug brangenybių pavogė ir pardavė eginiečiams, bet daug ką ir atidavė, ko negalėjo paslėpti. Taigi eginiečiai šitaip susikrovė didelius turtus[37], nes, pirkdami iš helotų [daiktus], už auksą jiems mokėjo tik tiek, kiek už varį.

81. Sunešę turtus į vieną vietą, jie dešimtąją [grobio vertės] dalį paskyrė Delfų dievui — iš tos dalies buvo padarytas auksinis trikojis, kuris dabar stovi ant trigalvio varinio žalčio šalia aukuro[38]; dar vieną dešimtąją dalį paskyrė Olimpijos dievui — iš jos buvo padaryta 10 uolekčių aukščio Dzeuso statula. Tokią pačią dalį paskyrė Istmo dievui; iš jos pagamintas 7 uolekčių aukščio Posei-

donas. Visa tai atskyrę, visą kitą grobį tarp savęs pasidalijo, ir kiekvienas gavo tiek, kiek buvo nusipelnęs: ir persų sugulovių, ir aukso bei sidabro, ir kitokių brangenybių, ir gyvulių. Kiek buvo duota tiems, kurie savo narsumu buvo labiausiai pasižymėję, niekas nepasakoja, bet aš manau, kad jiems buvo duota rinktinių dovanų. Pausanijui visų daiktų buvo duota dešimteriopai — ir moterų, ir žirgų, ir pinigų, ir kupranugarių, taip pat visokių kitokių turtų.

82. Sakoma, kad Kserksas, traukdamasis iš Helados, palikęs Mardonijui savo [apyvokos] daiktus. Pausanijas, išvydęs Mardonijo palapinėje aukso bei sidabro indus ir įvairiaspalvius kilimus, įsakė kepėjams ir virėjams pagaminti tokius pietus, kokius jie gamindavo Mardonijui. Kai jie padarė tai, kas buvo liepta, Pausanijas, pamatęs prašmatniai paklotas lovas — auksines ir sidabrines, auksinius ir sidabrinius stalus, brangius indus, įmantrius patiekalus, apstulbo nuo tos prabangos ir juokais liepė savo tarnams pagaminti lakoniškus pietus. Kadangi abu pietų [stalai] labai skyrėsi, Pausanijas nusijuokė ir pasikvietė helėnų strategus. Jiems susirinkus, rodydamas į abu pietų stalus, pasakė: „Helėnai, aš jus sukviečiau norėdamas parodyti, koks kvailas tas medas: gyvendamas tokioje prabangoje, atėjo atimti iš mūsų tokį varganą maistą.“ Taip, kalbama, Pausanijas pasakęs helėnų strategams.

83. Vėliau, praėjus kuriam laikui, daug platėjiečių rado dėžių, pilnų aukso, sidabro ir kitokių brangenybių. Dar vėliau ten buvo rastas ir štai koks dalykas: kai mėsos nukrito nuo kaulų ir platėjiečiai kaulus sunešė į vieną vietą, tarp skeletų buvo rastas galvos kiaušas be jokios siūlės, ištisai iš vieno kaulo. Prie jo buvo rasti žandikauliai — apatinis, ir viršutinis,— kurių visi dantys buvo į krūvą suaugę — ir priešakiniai, ir krūminiai, visi į vieną kaulą. Be to, ten buvo rasti 5 uolekčių aukščio žmogaus griaučiai.

84. Rytojaus dieną dingo Mardonijo lavonas. Kas jį pagrobė, negaliu tikrai pasakyti. Girdėjau minint daug žmonių iš įvairių vietų, kurie neva palaidoję Mardoniją, ir žinau, kad daug kas už tą darbą gavo iš Mardonijo sūnaus Artonto didelių dovanų. Tačiau kas iš tikrųjų paėmė ir palaidojo Mardonijo lavoną, negaliu pasakyti, nes ne-

pavyko sužinoti. Kalbama, kad jį palaidojęs efesietis Dionisofanas. Taip buvo palaidotas Mardonijas.

85. Pasidalijię Platėjoje grobį, helėnai laidojo savo žuvusiuosius kiekvieni atskirai. Lakedemoniečiai iškasė tris kapus: viename iš jų buvo palaidoti irenai[39] — tarp jų buvo Posidonijas, Amomfaretas, Filokionas ir Kalikratas; kitame — visi kiti [spartiečiai], o trečiame — helotai. Taip laidojo spartiečiai. Tegėjiečiai visus palaidojo vienoje vietoje atskirai nuo anų. Atėniečiai visus saviškius palaidojo drauge, o megariečiai ir flijuntiečiai — tuos, kurie buvo žuvę nuo raitelių. Visi tie kapai buvo pilni lavonų; o kiti kapai, kurie taip pat yra Platėjoje, kaip sužinojau, yra tušti. Mat kiti [helėnai], gėdydamiesi, kad nedalyvavo tose kautynėse, supylė tuščius kapus tarsi [savo dalyvavimo] įrodymą būsimosioms kartoms. Pavyzdžiui, ten yra vadinamasis eginiečių kapas, kurį, kiek girdėjau, supylė tik po 10 metų eginiečių paprašytas platėjietis Kleadas, Autodiko sūnus, eginiečių proksenas.

86. Palaidoję žuvusiuosius, helėnai Platėjoje sušaukė visos kariuomenės pasitarimą ir nutarė tuojau žygiuoti prieš Tėbus ir išreikalauti tuos jų piliečius, kurie laikė [barbarų] pusę, o pirmiausia Timegenidą ir Ataginą — jų archontus. Tėbiečiams atsisakius juos atiduoti, tol nesitraukti, kol paims polį. Tai nutarę, vienuoliktą dieną po kautynių visi atžygiavo ir apgulė Tėbus, reikalaudami išduoti tuos piliečius. Tėbiečiams nenorint atiduoti, jie ėmė niokoti jų žemę ir pulti [polio] sienas.

87. Kadangi helėnai nesiliovė niokoti tėbiečių žemę, tai dvidešimtąją dieną Timegenidas taip kreipėsi į tėbiečius: „Tėbiečiai, kadangi helėnai nutarė tol laikyti apgultą polį, kol arba paims Tėbus, arba mus jiems išduosite, tai Beotijos žemė neturi per mus daugiau kentėti. Jeigu jie reikalauja mūsų tik kaip dingsties ištraukti iš mūsų pinigus, duokime jiems pinigų iš bendro iždo, nes juk visi palaikėme [persus], ne tik mes vieni. O jeigu jie iš tikrųjų nori mūsų ir todėl laiko apgulę polį, tai mes patys išeisime su jais aiškintis.“ Visiems pasirodė, kad Timegenidas kalba teisingai ir atsižvelgia į aplinkybes, todėl tuojau per šauklį pranešė Pausanijui, kad yra pasirengę reikalaujamus Tėbų vyrus atiduoti.

88. Kai abi pusės su tuo sutiko, Ataginas pabėgo iš miesto, o jo vaikus, atgabentus pas helėnus, Pausanijas

išteisino sakydamas, kad jie yra nekalti dėl to, kad tėvas palankus [persams]. Kiti vyrai, kuriuos išdavė tėbiečiai, manė turėsią progos pasiteisinti ir išsipirkti nuo bausmės pinigais. Bet Pausanijas visą sąjungininkų kariuomenę paleido namo, o juos, nuspėjęs jų sumanymą, nugabeno į Korintą ir ten nužudė.

89. Taip atsitiko Tėbuose ir Platėjoje. Tuo tarpu Farnako sūnus Artabazas, bėgdamas iš Platėjos, jau toli buvo nužygiavęs. Kai atėjo į Tesaliją, tesalai jį pakvietė į vaišes ir pasiteiravo apie visą kitą kariuomenę, nes dar nieko nežinojo, kas įvyko prie Platėjos. Artabazas, manydamas, kad jeigu pasakys visą teisybę apie įvykusias kautynes, tai ir pats, ir jo kariuomenė žus, nes įsivaizdavo, jog kiekvienas, sužinojęs, kas įvyko, jį puls,— taip samprotaudamas, nei fokėjiečiams nieko nepasakė ir tesalams taip pareiškė: „O tesalai, kaip matote, aš labai skubu į Trakiją, nes esu pasiųstas kartu su šita kariuomene iš stovyklos su tam tikru pavedimu. O pats Mardonijas su savo kariuomene žygiuoja įkandin manęs, ir jo tuojau sulauksite. Jį gerai pavaišinkite ir šiaip juo pasirūpinkite. Taip padarę, niekada nesigailėsite.“ Tai pasakęs, Artabazas patraukė su kariuomene per Tesaliją ir Makedoniją tiesiog į Trakiją iš tikrųjų skubėdamas ir eidamas tiesiausiu keliu per šalies vidurį. Taip jis atėjo į Bizantiją, netekęs pakeliui daug karių, kurių dalį nužudė trakai, dalis mirė iš bado ir nuovargio. Iš Bizantijo persikėlė laivais į Aziją.

90. Šitaip grįžo Artabazas. Atsitiko taip, kad tą pačią dieną, kaip ir Platėjoje, persai pralaimėjo Jonijos Mikalėje[40]. Mat kai helėnų laivynas, atplaukęs su savo [strategu] lakedemoniečiu Leotichidu, stovėjo Delo saloje, pas šį Leotichidą atėjo samiečių pasiuntiniai: Trasiklio sūnus Lamponas, Archestratido sūnus Atenagoras ir Aristagoro sūnus Hegesistratas. Juos buvo pasiuntę samiečiai slapta nuo persų ir tirono Teomestoro, Androdamanto sūnaus, kurį persai buvo paskyrę Samo tironu. Atėjus jiems pas strategą, Hegesistratas ilgai kalbėjo visaip įrodinėdamas, kad jeigu jonėnai pamatysią helėnų laivus, tuojau sukilsią prieš persus, ir barbarai čia nepasiliksią; o jeigu ir mėgintų pasilikę vietoje gintis, tai helėnai paimtų iš jų tokį grobį, kokio niekur kitur nerastų. Visų helėnų dievų vardu jie maldavo gelbėti helėnus iš vergijos ir atremti

barbarus. Hegesistratas tvirtino, kad tai būsią lengva padaryti, nes [barbarų] laivai lėtai plaukią ir kovoje neprilygstą helėnų laivams. O jeigu helėnai įtarią pasiuntinius norint juos apgauti, tai jie patys sutinką būti nugabenti į helėnų laivus kaip įkaitai.

91. Svečiui samiečiui įkyriai maldaujant, Leotichidas jį paklausė — nežinia, ar norėdamas išgirsti gera lemiantį žodį, ar atsitiktinai pagal dievybės valią: „O svety samieti, sakyk, kuo tu vardu?" Šis atsakė: „Hegesistratas." Leotichidas nutraukė jį — tas rengėsi daugiau ką pasakyti — ir tarė: „O svety samieti, aš priimu tą Hegesistrato vardą kaip gerą ženklą[41]. Bet prieš išplaukdami ir tu, ir tavo draugai prisiekite, kad samiečiai tikrai pasiryžę būti mūsų sąjungininkais."

92. Tai pasakęs, Leotochidas tuoj pat liepė jiems tai įrodyti. Samiečiai čia pat iškilmingai prisiekė esą helėnų sąjungininkai, o paskui išplaukė atgal. Tik Hegesistratui Leotichidas liepė plaukti kartu su helėnais, nes manė, kad jo vardas lemia gera.

93. Tą dieną palaukę, atėjus rytdienai, helėnai aukojo aukas. Iš aukų būrė Euenijo sūnus Deifonas, kilęs iš Apolonijos, esančios prie Jonijos įlankos. Aukos rodė gerai. Su to žynio tėvu Eueniju štai kas buvo atsitikę: Apolonijoje laikomos šventosios saulės avys. Dieną jos ganosi palei Chono upę, tekančią iš Lakmono kalno per Apolonijos kraštą į jūrą šalia Oriko uosto[42], o naktį jas saugo rinktiniai vyrai iš garbingiausių ir turtingiausių miestiečių tarpo — kiekvienas po vienerius metus. Mat Apolonijos gyventojai, remdamiesi kažkokia orakulo ištarme, tas avis laiko labai dideliu daiktu. Avys nakvoja viename urve toli nuo polio. Taigi tas avis saugojo miestiečių išrinktas Euenijas. Kartą besaugodamas jis užmigo, ir vilkai, įlindę į urvą, papjovė apie 60 avių. Pamatęs, kas atsitiko, jis įvykį nuslėpė, niekam nepasakojo, ketindamas vietoj žuvusiųjų nupirkti kitas avis. Tačiau apoloniečiai šį įvykį sužinojo ir, patraukę Eueniją į teismą už tai, kad, eidamas sargybą, užmigo, nuteisė jį apakinti. Bet kai tik jie Eueniją apakino, avys pradėjo jiems nevesti ėriukų ir žemė — neduoti derliaus. Dodonėje ir Delfuose jie pasiteiravo orakulų, ir gavo atsakymus, kad neteisėtai apakino šventųjų avių saugotoją, nes patys dievai užsiundė tuos vilkus. Dievai tol nepaliausią keršiję miestiečiams, kol tie

atlyginsią Euenijui už tai, ką jam padarę — taip, kaip jis pats to norės, o atlyginimo dydį pats nustatys. Tai padarius, dievai duosią Euenijui tokią dovaną, kurią turėdamas jis žmonių bus laikomas laimingu.

94. Gavę tokį įsakymą, apoloniečiai jį laikė paslaptyje ir pavedė visą reikalą sutvarkyti keliems žmonėms. Tie žmonės štai kaip įvykdė [orakulo] įsakymą: Euenijui sėdint aikštėje, jie atėjo pas tą, atsisėdo šalia ir ėmė kalbėtis apie įvairius dalykus. Pagaliau jam pareiškė užuojautą dėl tos nelaimės. Taip apoloniečiai pamažu priėjo prie reikalo ir paklausė, kokį atlyginimą jis norėtų gauti iš jų, jeigu pasiūlytų atlyginti jam už tai, ką padarė. Euenijas, nieko nežinodamas apie [orakulo] ištarmę, pareiškė būsiąs patenkintas, jei jam duos du žemės sklypus, ir paminėjo dviejų miestiečių, turinčių geriausius žemės plotus Apolonijoje, vardus ir namą, kurį jis žinojo polyje esant gražiausią. Jei visa tai gautų, jis nustotų pykęs ant miestiečių ir būtų tokiu atlyginimu patenkintas. Taip Euenijas pasakė, o jo bendrininkai skubiai pridūrė: „Šitokį atlyginimą už apakinimą tau duos apoloniečiai pagal gautąją orakulo ištarmę." Sužinojęs visą teisybę, Euenijas labai pasipiktino, nes pasijuto esąs apgautas. O apoloniečiai atpirko iš savininkų tas žemes ir namą ir atidavė jam tai, ką pats buvo pasirinkęs. Netrukus Euenijas pajuto turįs žynio sugebėjimų ir dėl to išgarsėjo.

95. Jo sūnus Deifonas, atėjęs kartu su korintiečiais, būrė iš aukų visai kariuomenei. Bet aš girdėjau pasakojant, kad Deifonas nebuvo Euenijo sūnus, tik pasisavino Euenijo vardą ir visoje Heladoje būrė už pinigus.

96. Aukoms parodžius gerus ženklus, helėnai išplaukė su laivais iš Delo į Samą. Atplaukę prie Kalamų[43], jie nuleido inkarus ties Heros šventykla ir pasiruošė jūrų kautynėms. O persai, sužinoję, kad helėnai atplaukia, taip pat išplaukė į jūrą žemyno link, o finikiečių laivus paleido namo, nes per pasitarimą tie buvo nusprendę nestoti į jūrų kautynes, jausdamiesi esą silpnesni už [helėnus]. O į žemyną jie nuplaukė, kad Mikalėje būtų savosios pėstininkų kariuomenės apsaugoti. Toji kariuomenė, Kserksui įsakius, buvo palikta Jonijos saugoti. Ji susidėjo iš 60 000 vyrų, ir jai vadovavo Tigranas, garsėjęs tarp persų grožiu ir aukštu ūgiu. Taigi [persų] laivyno strategas nutarė prisiglausti prie tos kariuomenės, ištraukti laivus į krantą

ir apsitverti pylimu, kuris kartu būtų ir priedanga laivams, ir priebėga jiems patiems.

97. Taip nutarę, persai išplaukė į jūrą. Praplaukę pro Deivių Valdovių[44] šventovę, esančią Mikalėje, ir atplaukę į Gesoną ir Skolopoentą[45], kur yra eleusinietės Demetros šventykla, pastatyta Pasiklio sūnaus Filisto tuo laiku, kai jis kartu su Kodro sūnumi Nelėju[46] keliavo steigti Mileto, laivus ištraukė į krantą ir apsitvėrė akmenų ir rąstų siena. Dėl to jie iškirto vaismedžius ir aplink pylimą prikalinėjo kuolų. Taip jie pasirengė ir apgulimui, ir pergalei — abu atvejus turėdami galvoje.

98. Sužinoję, kad barbarai išplaukė į žemyną, helėnai buvo labai nepatenkinti tuo jų pabėgimu ir nežinojo, ką daryti: ar plaukti atgal, ar varytis toliau į Helespontą. Pagaliau nutarė nedaryti nei viena, nei kita, o plaukti į žemyną. Paruošę jūrų kautynėms tiltelius[47] ir visa kita, kas buvo reikalinga, išplaukė Mikalės link. Kai priplaukė visai arti priešų stovyklos ir nieko nepamatė išplaukiant jiems priešais, tik pastebėjo ant kranto už sienos ištrauktus laivus, be to, daug pėstininkų kariuomenės, išsirikiavusios pakrantėje kovai, Leotichidas, laivu plaukdamas kiek galint arčiau kranto, per šauklį jonėnams šitaip paskelbė: „Jonėnai, klausykite, kurie tik girdite, ką pasakysiu, nes persai vis tiek nesupras, ką jums kalbėsiu. Kai tik susiremsime, kiekvienas iš jūsų tegu prisimena pirmiausią laisvę, o paskui sutartą karo šūkį „Hera“[48]. Pasakykite šitai ir tiems jonėnams, kurie dabar manęs negirdi.“ Tų žodžių tikslas buvo tas pats, kaip ir Temistoklio pasakytųjų prie Artemisijo, nes Leotichidas manė, kad arba jo žodžių barbarai nesupras ir jonėnai palinks į helėnų pusę, arba juos barbarai supras, ir jonėnai pasidarys įtartini.

99. Po šitokio Leotichido kreipimosi helėnai štai ką padarė: priplaukė laivais prie kranto ir, išlipę į sausumą, pradėjo rikiuotis kautynėms. Persai, pamatę helėnus ruošiantis kovai ir kurstant jonėnus, įtarė pirmiausia samiečius, kad šie palaiko helėnus, ir atėmė iš jų ginklus. Mat samiečiai, atplaukus pas juos barbarų belaisviams atėniečiams, kuriuos, pasilikusius Atikoje, Kserkso kariuomenė buvo paėmusi, visus išpirko ir išsiuntė į Atėnus, parūpinę kelionei maisto. Dėl to samiečiai, kurie buvo išlaisvinę 500 Kserkso priešų, ir sukėlė [persų] įtarimą. Tada [per-

sai] įsakė miletiečiams, kaipo geriausiai pažįstantiems tą kraštą, saugoti tarpeklius, kuriais ėjo keliai į Mikalės aukštumas. Tai jie padarė, norėdami miletiečius pašalinti iš savo stovyklos. Šitaip [persai] apsisaugojo nuo tų jonėnų, kuriuos įtarė pirmai progai pasitaikius pasidarysiant išdavikais, o patys pasistatė iš savo pintinių skydų užtvarą.

100. Baigę pasiruošimus, helėnai patraukė prieš barbarus. Pradėjus jiems žygiuoti, visą kariuomenę aplėkė gandas, ir ant bangų skalaujamo kranto atsirado šauklio lazda. Gandas skelbė, kad helėnai Beotijoje nugalėjo Mardonijo kariuomenę. Iš daug ko galima spręsti, kad čia buvo dievo siųstas stebuklas, nes pralaimėjimas turėjo įvykti tą pačią dieną ir Platėjoje, ir Mikalėje, ir gandas pasiekė čionykščius helėnus toks, kad kariuomenė pasidarė daug narsesnė ir veržlesnė.

101. Be to, įvyko ir kitas nuostabus sutapimas: abejos kautynės vyko šalia eleusinietės Demetros šventyklų. Mat ir Platėjoje, kaip jau esu sakęs, kautynės vyko palei Demetros šventyklą, ir Mikalėje lygiai taip pat. Kad helėnai, Pausanijo vadovaujami, laimėjo kautynes, visai teisingai gandas pranešė apie tai čionykščiams helėnams, nes Platėjoje kova įvyko rytą, o Mikalėje — jau pavakary. Kad abejos kautynės įvyko to paties mėnesio tą pačią dieną, helėnai sužinojo tik po kurio laiko, kai ėmė teirautis. Kol gando nebuvo išgirdę, [vietiniai helėnai] baiminosi ne tiek dėl savęs, kiek dėl žemyno helėnų, kad Helada nepralaimėtų, kovodama su Mardoniju. Bet kai tik juos gandas pasiekė, jie puolė priešą greičiau ir smarkiau. Ir helėnai, ir barbarai troško susiremti, nes tos kovos prizas buvo salos ir Helespontas.

102. Atėniečiams ir šalia jų išsirikiavusiems kitiems [helėnams] — maždaug pusei visos kariuomenės — reikėjo eiti pajūriu ir lygiu keliu, o lakedemoniečiams ir kitiems kartu su jais buvusiems kariams — per upelių išgraužtas ir kalnuotas vietas. Kol pastarieji ėjo aplinkiniais keliais, kitame sparne jau buvo kovojama. Pintinių skydų užtvarai tebestovint, persai smarkiai gynėsi ir buvo nė kiek ne silpnesni už [helėnus], bet kai atėniečių ir kitų greta esanti kariuomenė, norėdama, kad pergalė būtų iškovota jų, o ne lakedemoniečių, pasiragindama ėmė daug smarkiau pulti, kautynių padėtis visiškai pasikeitė: pra-

laužę skydų užtvarą, jie urmu įnirtingai puolė persus. Šie ilgą laiką puolančiuosius atmušinėjo, bet pagaliau pabėgo už sienos. Atėniečiai, korintiečiai, sikioniečiai ir trezeniečiai (šitokia seka jie buvo išsirikiavę), būdami greta vieni kitų ir vydamiesi persus, iš paskos įsiveržė pro sieną. Kai jau ir siena buvo paimta, barbarai daugiau nebesigynė ir pasileido bėgti visi, išskyrus tik persus. Šie nedideliais būreliais kovojo su išvien per sieną besiveržiančiais helėnais. Iš persų strategų du pabėgo, o du žuvo kaudamiesi: laivyno strategai Artaintas ir Itamitras pabėgo, o Mardontas ir pėstininkų strategas Tigranas žuvo kovodami.

103. Dar persams tebesipriešinant, atėjo lakedemoniečiai su kitais, ir visi helėnai kartu užbaigė kovą. Žuvo ten ir gana daug helėnų, o sikioniečių net ir strategas Perilėjas. Samiečių kariai, būdami medų stovykloje ir neturėdami ginklų, iš pat pradžių pamatę, kad kovą laimi helėnai, kiek tik pajėgdami stengėsi jiems pagelbėti. Kiti jonėnai, pamatę samiečius padedant helėnams, atsiskyrė nuo persų ir ėmė pulti barbarus.

104. Miletiečiams persai buvo įsakę saugoti siauras perėjas, kad, jeigu ištiktų juos toks likimas, koks iš tikrųjų ir ištiko, turėdami kelio vadovus, galėtų paspruktiį Mikalės viršūnes. Miletiečiai ten buvo pastatyti ir todėl, kad nebūtų [persų] stovykloje ir jų neišduotų. Bet iš tikrųjų miletiečiai darė visai priešingai, negu buvo įsakyti: bėgantiems [persams] jie rodė visai kitus kelius, vedančius tiesiog į priešus, o pagaliau ir patys pradėjo tūžmingai juos žudyti. Šitaip Jonija antrą kartą sukilo prieš persus.

105. Iš helėnų toje kovoje labiausiai pasižymėjo atėniečiai, o iš atėniečių — Euteno[49] sūnus Hermolikas, garsus pankrationistas[50]. Tasai Hermolikas vėliau, vykstant karui tarp atėniečių ir karistiečių, žuvo ties Kirnu[51] Karisto žemėje ir buvo palaidotas netoli Geresto. Po atėniečių labiausiai pasižymėjo korintiečiai, trezeniečiai ir sikioniečiai.

106. Išžudę daugumą barbarų — dalį per kautynes, dalį kai šie bėgo,— helėnai padegė laivus ir visą tą sieną, pirmiau išgabenę iš ten visą grobį į pajūrį (jie rado ten ir dėžių su brangenybėmis). Padegę sieną ir laivus, išplaukė. Atvykę į Samą, helėnai tarėsi, kad reiktų jonėnus

iškraustyti iš Jonijos ir ją palikti barbarams. Jie svarstė, į kokį jų valdomą Helados kraštą reikėtų perkelti jonėnus, nes manė, jog neįveiks visą laiką jų saugoti. O jeigu jonėnų nesaugosi, tai nebus jokios vilties jiems atsiskirti nuo persų nenubaustiems. Peloponesiečiai siūlė iškraustyti [persams] buvusių palankių helėnų valdas ir atiduoti jas jonėnams apsigyventi, o atėniečiai visiškai nenorėjo perkelti jonėnų ir tartis su peloponesiečiais dėl savo kolonijų. Todėl atėniečiai smarkiai priešinosi tokiems pasiūlymams, ir peloponesiečiai nusileido. Tada atėniečiai padarė savo sąjungininkais samiečius, chijiečius, lesbiečius ir kitų salų gyventojus, kurie kovojo helėnų pusėje, ir juos prisaikdino, jog šie bus ištikimi ir neatsimes. Padarę juos savo sąjungininkais, [helėnai] nuplaukė ardyti tiltų manydami, kad tie dar tebestovi.

107. Taigi helėnai išplaukė į Helespontą, o nedaugelis barbarų, pabėgusių ir suvytų į Mikalės aukštumas, iš ten keliavo į Sardus. Jiems bekeliaujant, Darijaus sūnus Masistas, dalyvavęs pralaimėtose kautynėse, labai išplūdo strategą Artaintą ir šiaip jį visaip iškoneveikė už tokį vadovavimą, ir pavadino blogesniu už moterį. Jis pasakė, jog tas vertas didžiausios bausmės, kam karaliaus sūnums padarė tiek blogo. O pavadinti ką nors bailesniu už moterį persams yra didžiausias įžeidimas. Artaintas ilgai jo klausėsi, kol pagaliau supyko ir išsitraukė savo akinaką, norėdamas jį nužudyti. Stovėjęs Artainto užpakalyje halikarnasietis Praksilėjo sūnus Ksenagoras, pamatęs Artaintą šokantį ant Masisto, čiupo Artaintą per liemenį, pakėlė aukštyn ir trenkė į žemę. Tuo laiku pribėgo Masisto ietininkai. Tokiu pasielgimu Ksenagoras labai įsiteikė ir pačiam Masistui, ir Kserksui už tai, kad išgelbėjo jo brolį. Dėl to jis gavo iš karaliaus kaip atlyginimą valdyti visą Kilikiją. Jiems žygiuojant, daugiau nieko ypatingo neįvyko, ir jie visi be jokių nuotykių atėjo į Sardus.

108. Sarduose tada gyveno karalius [Kserksas] jau nuo to laiko, kai, pralaimėjęs jūrų kautynes, atplaukė čionai, bėgdamas iš Atėnų. Būdamas Sarduose, jis įsimylėjo ten buvusią Masisto žmoną. Nors pas ją siuntė tarpininką, bet neįstengė jos palenkti, o jėgos pavartoti nenorėjo, nes gerbė savo brolį Masistą — ta pati [priežastis] ir ją prilaikė; be to, ji žinojo, kad Kserksas prieš ją nepavar-

tos jėgos. Nesugalvodamas kitokio būdo jai palenkti, Kserksas apvesdino savo sūnų Darijų su Masisto ir tos žmonos dukra, tikėdamasis šitaip greičiau pasiekti tikslą. Atlikęs įprastas apeigas, jis išvyko į Sūzus. Ten jis priėmė į savo namus Darijaus žmoną ir tada atšalo nuo Masisto žmonos, nes įsimylėjo Darijaus žmoną, Masisto dukterį. Ši jam atsidavė. Tos moters vardas buvo Artaintė.

109. Po kurio laiko tie jų santykiai išaiškėjo štai kokiu būdu. Kserkso žmona Amestridė išaudė didelį, spalvingą, nepaprastai gražų apsiaustą ir padovanojo Kserksui. Šisai nudžiugęs jį užsivilko ir nuėjo pas Artaintę. Pasidžiaugęs ja, jis liepė jai prašyti už malonumus ko tik nori — patenkinsiąs bet kurį jos prašymą. Ji paprašė Kserksą (mat ir jai, ir visai giminei buvo lemta nelaimė): „Ar duosi man viską, ko tik paprašysiu?" O šis, kuo mažiausiai laukdamas tokio prašymo, pažadėjo ir net prisiekė. Jam prisiekus, Artaintė drąsiai paprašė to apsiausto. Kserksas visaip atsikalbinėjo ir nenorėjo duoti [apsiausto] ne dėl kokios kitos priežasties, o tik bijodamas Amestridės, kad ji, jau ir anksčiau Kserksą įtarinėjusi, dabar visai jo neišaiškintų. Todėl jis siūlė Artaintei dovanų ir polių, ir nesuskaitomą daugybę aukso, ir kariuomenės, kuriai vadovautų tik ji. Mat kariuomenę persai laiko labai didele dovana. Tačiau niekaip nepajėgdamas jos perkalbėti, apsiaustą atidavė. Artaintė labai nudžiugo ir užsivilkusi ėmė didžiuodamasi jį dėvėti.

110. Amestridė sužinojo, kad Artaintė turi jos apsiaustą, ir viską suprato. Artaintei ji nieko nedarė, nes manė, kad anos motina esanti kaltininkė ir visa tai padariusi. Todėl ji sugalvojo nužudyti Masisto žmoną. Amestridė palaukė, kada jos vyras Kserksas surengs karališkus pietus. (Tie pietūs rengiami tik kartą per metus, karaliaus gimimo dieną. Persiškai jie vadinami tikta, o helėniškai — tēleon — „puikūs" (pietūs). Tik tą dieną karalius pasitepa aliejais galvą ir apdovanoja persus.) Palaukusi tos dienos, Amestridė paprašė Kserksą padovanoti jai Masisto žmoną. Jam pasirodė negirdėta baisybė ir nedorybė atiduoti jai brolio žmoną, kuri buvo niekuo dėta. Mat Kserksas suprato, dėl ko ji prašo.

111. Bet kadangi Amestridė prisispyrusi prašė, o paprotys neleido jam atsisakyti, nes buvo įprasta, kad per

karališkuosius pietus karalius turįs patenkinti kiekvieno prašymą, tai, nors ir labai nenorėdamas, sutiko ir atidavė tą moterį, leisdamas su ja daryti, ką nori. Paskui pasišaukė brolį ir pasakė: „Masistai, tu esi Darijaus sūnus ir mano brolis, be to, šaunus vyras. Su ta moterimi, kuri dabar yra tavo žmona, nebegyvenk, nes vietoj jos aš tau duodu savo dukterį. Su ja gyvenk! O dabartinės žmonos nebelaikyk savo žmona, nes tai man nepatinka.“ Stebėdamasis tais žodžiais, Masistas atsakė: „O valdove, kokias nesąmones kalbi, liepdamas man pamesti žmoną, nuo kurios turiu suaugusių sūnų ir dukterų, iš kurių vieną tu savo sūnui išrinkai marčia; be to, ji man labai patinka, o tu liepi ją pamesti ir vesti tavo dukterį. Aš, karaliau, labai dėkingas, kad mane laikai vertu savo dukters, bet nedarysiu nei viena, nei kita. Neversk manęs to daryti, nes tai tau nebūtina. Tavo dukteriai atsiras kitas vyras, ne blogesnis už mane, o man leisk gyventi su savo žmona.“ Taip šis atsakė, o Kserksas užpykęs tarė: „Tada štai kaip bus, Masistai: nei savo dukters tau neduosiu, nei su žmona daugiau neleisiu gyventi, kad susiprastum priimti tai, kas duodama.“ Tai išgirdęs, Masistas išeidamas tik tiek pasakė: „Valdove, bet manęs dar nepražudei.“

112. Tuo laiku, kai Kserksas kalbėjosi su savo broliu, Amestridė pasišaukė Kserkso ietininkus ir baisiai sužalojo Masisto žmoną: liepusi nupjauti jai krūtis, numetė šunims, paskui nupjovė nosį, ausis, lūpas, išpjovė liežuvį ir tokią sužalotą parsiuntė namo.

113. O Masistas dar nieko nebuvo girdėjęs apie tai, bet, nujausdamas nelaimę, tekinas parbėgo namo. Pamatęs sužalotą žmoną, tuojau pasitarė su sūnumis ir išvyko į Baktriją su jais ir su kai kuriais kitais žmonėmis, pasiryžęs sukelti prieš karalių Baktrijos sritį ir tokiu būdu jam žiauriai atkeršyti. Mano nuomone, taip būtų ir įvykę, jeigu jis būtų spėjęs nukeliauti pas baktrus ir sakus. Mat šie jį labai mylėjo, ir jis buvo jų valdytojas. Bet Kserksas, sužinojęs jo ketinimus, pasiuntė kariuomenę ir nužudė kelyje jį patį, jo sūnus ir jo šalininkus. Tai šitaip atsitiko su Kserkso meile ir šitokia buvo Masisto mirtis.

114. Tuo tarpu helėnai, išplaukę iš Mikalės į Helespontą, iš karto buvo vėjų užklupti ir turėjo sustoti Lekte. Iš čia jie atplaukė į Abidą ir prie tiltų, kuriuos dar tikėjosi rasti sveikus ir dėl kurių kaip tik ir plaukė į Heles-

pontą, bet juos rado išardytus. Peloponesiečiai su Leotichidu buvo tos nuomonės, kad reikia plaukti atgal į Heladą, o atėniečiai su savo strategu Ksantipu norėjo pasilikti Helesponte ir mėginti paimti Chersoneso Sestą.

115. Taigi [peloponesiečiai] išplaukė namo, o [atėniečiai], persikėlę į Chersonesą, apgulė Sestą[52]. Į jį, kaip į stipriausią tose vietose tvirtovę, susirinko persai ir iš aplinkinių polių išgirdę, kad helėnai yra Helesponte. Ir iš Kardijos atvyko persas Ojobazas, čia sugabendamas visas buvusių Helesponto tiltų virves. Seste gyveno vietiniai eoliečiai, o dabar susirinko daug persų ir jų sąjungininkų.

116. Tą sritį valdė Kserkso vietininkas persas Artaiktas, žiaurus ir niekšingas žmogus. Apgavęs net ir karalių, žygiuojantį į Atėnus, jis iš Elejunto pasigrobė Ifiklio sūnaus Protesilajo turtus[53]. Mat Chersoneso Elejunte, šventovėje, yra Protesilajo kapas ir [šventykla], kurioje buvo daug turtų: auksinių ir sidabrinių taurių, drabužių, varinių ir kitokių šventyklai suaukotų brangių daiktų. Visa tai išplėšė Artaiktas, gavęs karaliaus sutikimą. Jis Kserksą apgavo šitaip sakydamas: „Valdove, čia yra namas vieno helėno, kuris žygiavo į tavo žemę ir už tai buvo nubaustas mirtimi. Padovanok man jo namą, kad ir kiti žinotų, jog nereikia žygiuoti į tavo šalį.“ Tai sakydamas, jis visai lengvai prikalbėjo Kserksą atiduoti jam to žmogaus namą, nes karalius visai nepagalvojo, kad Artaiktas sumanė šitokį kėslą. Sakydamas, kad Protesilajas žygiavo į karaliaus žemę, Artaiktas štai ką turėjo galvoje: persai visą Aziją laiko savo ir tuo laiku valdančio karaliaus šalimi. Tuos turtus Artaiktas pergabeno į Sestą, o šventovės žemę užsėjo ir pavertė ganykla; be to, kai tik atvykdavo į Elejuntą, viduriniame šventyklos kambaryje santykiaudavo su moterimis. O dabar jis buvo atėniečių apgultas, nors nebuvo pasiruošęs apgulimui ir visai nė nelaukė helėnų. Mat jį užpuolė visai netikėtai.

117. Kai, laikant polį apgultą, atėjo ruduo, atėniečiai pradėjo nekantrauti, nes jau seniai buvo iškeliavę iš tėvynės ir neįveikė tvirtovės paimti. Todėl jie prašė savo strategus vesti juos atgal, bet šie atsakė tol nevesią, kol arba bus paimta tvirtovė, arba Atėnai juos atšauks. Tada kariuomenė kantriai kentė visus sunkumus.

118. O tuo tarpu tvirtovėje apgultieji jau buvo prispirti didžiausios bėdos, nes turėjo virti ir valgyti odinius

diržus iš savo lovų. Kai jau ir odos pasibaigė, naktį persai kartu su Artaiktu ir Ojobazu pabėgo, nusileidę per užpakalinę sieną, kur buvo mažiausiai priešų. Kai išaušo diena, chersonesiečiai nuo tvirtovės bokštų pranešė atėniečiams, kas atsitiko, ir atidarė vartus. Daugumas atėniečių pasileido vytis bėglių, o kiti užėmė polį.

119. Į Trakiją pabėgusį Ojobazą trakai apsintiečiai pagavo ir saviškai paaukojo vietiniam dievui Plistorui, o jo palydovus nužudė kitaip. Artaiktas, su savo vyrais išbėgęs, vėliau buvo prisivytas tuojau už Egos Potamų. Jie ilgai gynėsi, kol pagaliau vieni žuvo, o kiti buvo paimti gyvi. Sukaustę grandinėmis, helėnai juos atgabeno į Sestą. Tarp jų buvo ir Artaiktas su sūnumi.

120. Chersonesiečiai pasakoja, kad, vienam iš belaisvius saugančių sargybinių kepant sūdytas žuvis, atsitikęs stebuklas: sūdytos žuvys ugnyje spurdėjusios ir blaškiusios tarsi ką tik sugautos. Aplinkui stovėję stebėjęsi, o Artaiktas, pamatęs tą stebuklą, pasišaukęs kepusįjį žuvis ir pasakė: „Svetimšali atėnieti, nebijok to stebuklo, jis ne tau skirtas. Elejuntietis Protesilajas duoda ženklą, kad jis, nors negyvas ir išbalzamuotas, vis tiek tebeturi iš dievų [gautą] jėgą atkeršyti tam, kuris jį nuskriaudė. Todėl aš noriu savo kaltę štai kaip išpirkti: už išplėštus šventyklos turtus sutinku duoti dievui 100 talentų, o už save patį ir savo sūnų, jei liksiu gyvas, sumokėsiu atėniečiams 200 talentų.“ Tačiau tais savo pažadais jis nepalenkė stratego Ksantipo, nes elejuntiečiai, keršydami už Protesalają, prašė Artaiktą nužudyti. Tokios nuomonės buvo ir pats strategas. Todėl, nusivedę jį į pakrantę, kurion Kserksas buvo nutiesęs tiltą,— o kiti sako, kad ant kalnelio, kylančio virš Madito polio,— prikalė Artaiktą prie lentos ir pakabino, o jo sūnų užmušė akmenimis paties tėvo akivaizdoje.

121. Tai padarę, helėnai išplaukė į Heladą, gabendamiesi su savimi ir visokius paimtus turtus, ir laivų virves, nes norėjo jas paaukoti dievų šventykloms. Tais metais daugiau nieko neįvyko.

122. To pakabintojo Artaikto senelis Artembaras persams yra pasakęs kalbą, kurią jie išklausė ir perdavė Kyrui. Artembaras taip pasakęs: „Kadangi Dzeusas davė persams valdžią, o persai — tau, Kyre, tai, nuvertęs Astiagą, leisk mums iškeliauti iš savo žemės ir susiieškoti geres-

nę, nes mūsiškė nedidelė ir prasta. Yra daug gerų žemių kaimynystėje ir toliau; kurią nors užėmę, tapsime turtingesni ir geresni. Valdančiajai tautai pritinka taip padaryti. Kada gi mes tai galėsime geriau padaryti, jeigu ne dabar, kai valdome daug žmonių ir visą Aziją?" Visa tai išklausęs, Kyras nepritarė šiam pasiūlymui, bet vis tiek paliepė taip pasielgti, tik kartu paragino juos pasiruošti jau ne valdyti, o būti kitų valdomiems. Mat, sakė jis, klestinčiose šalyse žmonės darosi suglebę, nes ta pati žemė negali ir didelių derlių duoti, ir narsių vyrų išauginti. Persai su juo sutiko ir atsisakė savo ketinimų supratę, kad Kyro nuomonė teisinga. Jie nutarė geriau prastą žemę turėti ir kitus valdyti, negu dirbti derlingas lygumas ir kitiems vergauti[54].

KOMENTARAI

PIRMOJI KNYGA

[1] Taip graikai vadino svetimtaučius, ne graikus; dažniausiai šiuo vardu buvo vadinamos Azijos tautos.

[2] Finikijos, Sirijos pajūrio dalies, gyventojai.

[3] Čia Persijos įlanka.

[4] Viduržemio jūra.

[5] Argolidės — srities Graikijos pietuose — didžiausias miestas.

[6] Mitinio Argo karaliaus Inacho duktė; pasak mito, ją įsimylėjęs Dzeusas, ir Dzeuso žmona Hera pavertusi ją karve.

[7] Vienas iš didžiausių Finikijos miestų.

[8] Mitinio Tyro karaliaus Agenoro duktė; pasak mito, Dzeusas, pamilęs ją, pasivertė jaučiu ir parplukdė ant nugaros iš Finikijos į Kretą.

[9] Kretos salos gyventojai apie 1200 m. pr. m. e. buvo išsikėlę į Sirijos pajūrio sritis ir įkūrę nemažai miestų (Gazą, Askaloną ir kt.).

[10] Karo laivas; čia — garsusis Argas, kuriuo Jasonas su kitais argonautais išplaukė iš Tesalijos Jolko į Kolchidę parvežti aukso vilnos.

[11] Kolchidė — sritis Užkaukazėje, Fasio lygumoje, pietvakarinėje Juodosios jūros pakrantėje; Fasis — upė Užkaukazėje, dabar Rionis; Eja — miestas Kolchidėje, karaliaus Ajeto sostinė, įkurta Fasio žiotyse.

[12] Pasak graikų mitų, Medėja padėjusi Jasonui pagrobti aukso vilną ir tapusi jo žmona.

[13] Kitaip Paris, Trojos (kitaip Ilijono) karaliaus Priamo sūnus; pasak mito, Menelajo žmonos Helenos pagrobimas ir buvo dešimt metų trukusio Trojos karo priežastis.

[14] Lydijos karalius, karaliaus Aliato (VI a. pr. m. e.) sūnus, valdęs apie 560—546 m. pr. m. e.; Lydija — Mažosios Azijos sritis su sostine Sardais.

[15] Upė Mažojoje Azijoje, dabar Kizyl Irmakas.

[16] Sirai — čia chalibai, gentis, gyvenusi už Halio upės netoli dabartinės Samsuno įlankos Turkijoje. Paflagonai — tauta, gyvenusi pietinėje Juodosios jūros pakrantėje.

[17] Tiesioginis graikiško pavadinimo vertimas (Pontos Euksinos), dabartinė Juodoji jūra.

[18] Trys pagrindinės graikų gentys, turėjusios kolonijų Mažosios Azijos pakrantėje, kur graikai pradėjo keltis apie 1170 m. pr. m. e., žlugus hetitų karalystei.

[19] Kitaip — lakedemoniečiai, lakonai, Lakonijos, pietinės Graikijos (Peloponeso) srities su sostine Sparta (kitaip — Lakedemonu), gyventojai.

[20] Kimerai, skitų spaudžiami, pasitraukė į Aziją; manoma, kad jie gyveno Kerčės bei Tamanės pusiasaliuose ir šiaurės vakarų Kaukaze.

[21] Heraklio palikuonys; čia Heraklis sutapatintas su lydų dievu Sandonu.

[22] Herodotas pateikia mitinę Lydijos karalių genealogiją; pagal V. Ivanovą, Kandaulas — ilyriškas karo dievo epitetas; iš dviejų Herodoto pateiktų vardų Mirsilas, be abejo, anatoliškas tikrinis vardas.

[23] Kitame mito variante teigiama, kad Omfalė, Jordano duktė, buvusi Lydijos karalienė; jai Heraklis turėjęs tarnauti trejus metus. Herodotas laiką skaičiuoja žmonių kartomis; dažniausiai tris kartas prilygina 100 metų, tačiau daug kur jis tokio skaičiavimo nesilaiko. Pvz., Lydijos karalių chronologijoje pirmajai kartai tenka ketvirtis amžiaus.

[24] Pirmasis mermnadų dinastijos karalius Lydijoje (apie 680—640 m. pr. m. e.), tikriausiai paėmęs valdžią perversmu.

[25] Manoma, kad šitas sakinys — interpoliacija. Archilochas — garsus lyrikas iš Paro salos (apie 650 m. pr. m. e.); jambinis trimetras — eilutė iš šešių jambų, sudarančių tris metrus:

u—́/u—́/u—́/u—́/u—́/u—́.

[26] Apolono orakulas Delfuose, kuriame pranašės — tarpininkės tarp dievo ir besiteiraujančiojo — buvo vadinamos pitijomis.

[27] Didelis indas, kuriame vynas buvo skiedžiamas vandeniu. Vyną gerdavo iš mažesnių taurių — fialų.

[28] Daugelis graikų miestų buvo įsirengę Delfuose savo lobynus, kur būdavo saugomos to miesto dovanos Apolonui. Korintiečiai — Korinto, Graikijos miesto Istmo sąsmaukoje, gyventojai.

[29] 26,19 kg. 1 talentas lygus 60 minų, 1 mina lygi 100 drachmų.

[30] Korinto tironas (VI a. pr. m. e.). Tironija vadinama graikų polių valdymo forma pereinamuoju iš aristokratų valdymo į demokratiją laikotarpiu, kai demokratų lyderis paimdavo valdžią jėga.

[31] Frygijos, Mažosios Azijos srities į rytus nuo Lydijos, karalius. Jo vardas sutinkamas VII a. pr. m. e. įraše.

[32] Jonėnų miestai Mažosios Azijos pakrantėje.

[33] Jonėnų miestas Mažojoje Azijoje netoli Mileto.

[34] Aukštesnėje vietoje įkurta ir įtvirtinta miesto dalis.

[35] Iranietiškai Chuvachšatra — Medijos karalius (625—585 m. pr. m. e.).

[36] Srities tarp Kaspijos jūros ir Mesopotamijos gyventojai. Novelinėse pasakojimo dalyse Herodotas medais vadina ir persus.

[37] Klazomenų, jonėnų miesto, gyventojai.

[38] Mileto miesto pajūrio ruožas.

[39] Lydijos upė (dab. Menderas).

[40] Chijo, Egėjo jūros salos netoli vakarinės Mažosios Azijos pakrantės, gyventojai. Tokį patį pavadinimą turėjo ir didžiausias šalies miestas.

[41] Eritrų, jonėnų miesto Mažosios Azijos pakrantėje, gyventojai.

[42] Asesas — gyvenvietė netoli Mileto, kur buvo Atėnės šventykla.

[43] Kipselo sūnus, Korinto tironas (VII—VI a. pr. m. e.).

[44] Lesbo, Egėjo jūros salos, gyventojai.

[45] Kyšulys pietinėje Peloponeso pakrantėje.

[46] Kitaristas (dainininkas, akompanuojantis sau kitara) iš Metimnos miesto Lesbo saloje.

[47] Himnas dievo Dioniso garbei, vėliau — iškilminga giesmė dievo ar herojaus garbei. Manoma, kad Arionas ditirambą, atsiradusį kartu su Dioniso kultu, gerokai patobulinęs.

[48] Dorėnų kolonija Pietų Italijoje.

[49] Efesas — jonėnų miestas Mažojoje Azijoje.

[50] Šitaip simboliškai sujungus šventovę su miestu, pastarasis būdavo perduodamas deivės globai.

[51] Ilgio matas, lygus 177,6 m; olimpinis stadijas lygus 192,27 m.

[52] Išminčiai, du iš legendinių septynių išminčių (kiti — Solonas, Kleobulas, Chilonas, Talis, Periandras). Manoma, kad Pitakas negalėjęs susitikti su Krezu, nes mirė apie 570 m. pr. m. e.

[53] Žymus Atėnų politinis veikėjas ir poetas (638—559 m. pr. m. e.); archontu buvo 594/593 m. pr. m. e. Manoma, kad nei su Krezu, nei su Amasiu (egipt. Ab mose — 569—526 m. pr. m. e.) Solonas susitikti negalėjo. Herodotas pasakoja atėniečių novelę.

[54] Eleusinas — miestas Atikoje, garsėjęs Demetros ir Persefonės šventove, kur vykdavo garsiosios Eleusino misterijos.

[55] Laidotuvės valstybės sąskaita buvo didžiausia garbė, kurią valstybė suteikdavo labiausiai nusipelniusiems piliečiams.

[56] Heros kultas Arge buvo labai stiprus. Jos garbei buvo įsteigta Herėjos šventė (Hekatombėjos) šventė.

[57] Metus graikai skaičiavo pagal mėnulio kalendorių. Vienerius metus sudarė 354 dienos, todėl kas keleri metai buvo įterpiamas pridėtinis (embólimos) mėnuo.

[58] Apvalymo apeigos buvo atliekamos taip: žudiko rankos būdavo apšlakstomos aukojamojo gyvulio krauju, po to — vandeniu; dievui per apeigas aukojama daug aukų.

[59] Kalnas Misijoje (M. Azijos sritis), dabar Kešiš dagas.

[60] Dzeusas Apvalytojas (Zeus Kathársios) — netyčinių žmogžudžių globėjas, Dzeusas Globėjas (Zeus Eféstios) — šeimos globėjas, šeimos židinio (hestiá) saugotojas, Dzeusas Draugystės Sergėtojas (Zeus Fílios) — draugiškų santykių globėjas.

[61] Persiškai Kuruš — nepriklausomos Persijos karalystės įkūrėjas (558—530 m. pr. m. e.). Astiagas (pers. Ištuvegu) — medų karalius, Kyro nugalėtas 554 m. pr. m. e.

[62] Taip graikai vadino Šiaurės Afriką be Egipto.

[63] Miestas Graikijoje, Fokidės srities rytuose, kur buvo antras pagal populiarumą (po Delfų) Apolono orakulas.

[64] Miestas Epyre, kur buvo seniausias Graikijoje Dzeuso orakulas.

[65] Argo herojus, legendinis pranašas. Jo garbei buvo įsteigtas orakulas. Klausiantysis, paaukojęs auką, pasilikdavęs nakvoti šventovėje; Amfiarėjas pasiųsdavęs jam pranašingą sapną.

[66] Dzeuso epitetas. Jo šventovė buvo Beotijoje.

[67] Apolono šventovės Didimėje (netoli Mileto) žyniai; nuo jų taip vadinosi ir apylinkė.

[68] Egipto Tėbų dievą Amoną graikai tapatino su Dzeusu (Zeus Ammon). Jo šventovė buvo Libijos dykumoje, dabartinėje Sivos oazėje.

[69] Delfų orakulas degė 548 m. pr. m. e.

[70] Tūrio vienetas, lygus 40 litrų.

[71] Švenčiama Delfuose grįžusio saulės dievo (Apolono) garbei.

[72] Žinomas meistras iš Samo salos (VI a. pr. m. e.). Jis buvo padirbęs ir garsųjį Polikrato žiedą.

[73] Pasak padavimo, Krezo pamotė norėjusi jį nužudyti ir sumaniusi užnuodyti duoną. Pamotės kėslus jam atskleidusi duonos kepėja. Iš dėkingumo jai Krezas Delfuose pastatė auksinę jos statulėlę.

[74] Tokį epitetą Apolonas gavo nuo Beotijoje tekančios Ismeno upės, kurios pakrantėje stovėjusi jo šventovė.
[75] Svorio matas; auksinis arba sidabrinis pinigas (1/50 minos).
[76] Didžiausia Lydijos upė.
[77] Gentis, gyvenusi Balkanų pusiasalyje iki graikų.
[78] Mitinis Ftiotidės (sritis Tesalijoje) karalius. Pasak mito, Dzeusas, nusprendęs sunaikinti nuodėmingą žmonių giminę, leidęs išsigelbėti per tvaną tik Deukalionui ir jo žmonai Pyrai. Jie ir buvę naujosios žmonių kartos pradininkai: akmenys, kuriuos jie mėtę per petį, virtę žmonėmis.
[79] Helėnas, Deukaliono sūnus, turėjo tris sūnus: Dorą, Eolą ir Ksutą. Doras — dorėnų protėvis, Eolas — eoliečių. Ksuto sūnūs Jonas ir Achajas tapo jonėnų ir achajų protėviais. Histieotidė — sritis Tesalijos šiaurėje.
[80] Tėbiečiai; jie taip vadinami nuo mitinio Tėbų įkūrėjo finikiečio Kadmo, Agenoro sūnaus.
[81] Kalnagūbris tarp Tesalijos ir Epyro.
[82] Sritis šiaurės Graikijoje.
[83] Pusiasalis pietinėje Graikijos dalyje; nuo visos kitos Graikijos jį skiria Istmo sąsmauka.
[84] Krestona — miestas Chalkidikėje. Tirsenais graikai paprastai vadindavo etruskus, Etrurijos srities Italijoje gyventojus. Čia tikriausiai pelazgų gentis pietinėje Makedonijoje.
[85] Tesalijos dalis į pietus nuo Penijo upės tarp Histieotidės ir Ftiotidės.
[86] Plakija — miestas prie Helesponto, Skilakė — miestas pietinėje Juodosios jūros pakrantėje.
[87] Atėnų tironas 541/540—528/527 m. pr. m. e.
[88] Vienas iš legendinių septynių išminčių.
[89] Atikos gyventojai buvo pasiskirstę į tris partijas: pirmąją sudarė pajūrio gyventojai (paralijai) — daugiausia pirkliai ir jūrininkai, antrąją — lygumos gyventojai (pedijėjai) — turtingi žemės savininkai, trečiąją — kalnuotų sričių gyventojai (diakrijai) — mažiausiai pasiturintys Atikos gyventojai, piemenys ir valstiečiai. Jų vadu ir tapo Peisistratas. Paralijai buvo aristokratų oligarchijos šalininkai, diakrijai — demokratijos. Pedijėjai rėmė mišrų valdymo būdą.
[90] Megaros uostas Istmo sąsmaukoje.
[91] Demais iš pradžių buvo vadinamos savarankiškos Atikos kaimų bendruomenės. Atėnams tapus politiniu Atikos centru, demai atsisakė politinio savarankiškumo, bet išsaugojo savivaldą. Iš viso buvo 174 demai.
[92] Visa karinė apranga — šarvai, šalmas, skydas ir ietis.
[93] Atėnų aristokratų giminė, kildinanti save iš Alkmeono. Žr. V. 71.
[94] Miestas Eubojos saloje.
[95] Didžiausia iš Kikladų salyno salų.
[96] Demas ir vietovė rytinėje Atikos pakrantėje.
[97] Taip Atėnė pavadinta nuo Palėnės demo, kur buvo jos šventovė.
[98] Upė Trakijoje (dab. Struma).
[99] Delas, mažiausia iš Kikladų salų, buvo laikoma šventa, nes joje gimę Apolonas ir Artemidė. Šventoje vietoje negalima buvo laidoti mirusiųjų. Peisistratas nevisiškai išvalė salą. Visai išvalytas Delas

buvo 426 m. pr. m. e., kai visi mirusieji buvo perkelti į gretimą Renijos salą.

[100] Tegėja — miestas Arkadijoje, Peloponese.

[101] Spartos karaliai apie 650—500 m. pr. m. e.

[102] Spartos įstatymų kūrėjas (IX—VIII a. pr. m. e.).

[103] Enomotija — mažiausias Spartos kariuomenės dalinys iš 25 ar 36 žmonių, triakada — 30 karių dalinys. Sisitijai — bendri viešieji pietūs. Nė vienam Spartos piliečiui nebuvo galima pietauti namie, atskirai (išimtys buvo daromos tik aukojantiems aukas). Kiekvienas pilietis turėjo kas mėnesį duoti tam tikrą sumą (pinigais ar produktais) sisitijams.

[104] Penkių (vėliau — dešimties) pareigūnų kolegija, renkama kasmet. Iš pradžių, matyt, ji vykdė teismo funkcijas, vėliau tapo aukščiausiuoju kontrolės organu. Gerontai — gerusijos (Senių tarybos), aukščiausiojo Spartos valdžios organo, nariai. Jai priklausė ir abu Spartos karaliai.

[105] Tegėja lyginama su orchestra (apskrita šokių aikštele), nes buvo įsikūrusi lygumoje, iš visų pusių apsuptoje kalnų.

[106] Epitetas kilo nuo Arkadijos Elėjos miesto, kur Atėnės kultas buvo labai stiprus.

[107] Sūnus Mikėnų karaliaus Agamemnono, graikų vado Trojos kare. Keršydamas motinai Klitemnestrai už tėvo nužudymą, ją užmušė. Už tai buvo keršto deivių Erinijų persekiojamas. Vėliau teismo išteisintas. Mirė Arkadijoje nuo gyvatės įkandimo, palaidotas Tegėjoje.

[108] Geradariai.

[109] Tornakas — kalnas į šiaurės rytus nuo Spartos. To meto graikai auksą įsiveždavo iš Lydijos; lydai pirmieji pradėjo kalti auksinius pinigus. Persai taip pat didžiąją dalį aukso gaudavo iš Lydijos.

[110] Sala netoli Mažosios Azijos pakrantės priešais Miletą.

[111] Sritis Mažojoje Azijoje, besiribojanti su Frygija.

[112] Gentis, gyvenusi Medijos šiaurės vakaruose, galbūt dabartinių kurdų protėviai.

[113] Visuose rankraščiuose, išskyrus vieną (codex Laurentinus) tarp žodžių orgēn ákros („staigaus būdo"), yra neiginys („nestaigaus, švelnaus būdo"), bet tai prieštarauja pasakojimo minčiai, todėl leidėjai neiginį praleidžia.

[114] Saulės užtemimas įvyko 585 m. gegužės 28 d. pr. m. e., taigi karas vyko 590—585 m. pr. m. e.

[115] Vienas iš vadinamųjų septynių išminčių, jonėnų filosofas materialistas (manoma, miręs apie 548 m. p. m. e.).

[116] Miestas pietinėje Juodosios jūros pakrantėje. Poliais Herodotas vadina ir ne graikų miestus.

[117] Babilono karalius Nabonidas (556—539 m. pr. m. e.).

[118] Likijos miestas Telmesas garsėjo savo pranašais.

[119] Dindimas — kalnas Mažojoje Azijoje (Galatijoje), kur buvo Kibelės, frygų derlingumo ir vaisingumo deivės, šventovė.

[120] Vienas iš didžiausių Mažosios Azijos prekybos centrų.

[121] Kyšulys pietrytinėje Peloponeso pakrantėje.

[122] Sala į pietus nuo Peloponeso priešais Malėjos kyšulį.

[123] Viena iš persų klajoklių genčių.

[124] Liūtas — Sardų simbolis, pavaizduotas lydų monetose, šventas

saulės dievo Sandono, miesto globėjo, gyvūnas. Herodotas čia mini lydų legendą.
[125] Kalnagūbris Lydijoje į pietus nuo Sardų.
[126] Sardai buvo paimti 546 m. pr. m. e.
[127] „Spinduliuojantysis". Taip Mažojoje Azijoje buvo vadinamas Delfų Apolonas.
[128] Tokį epitetą deivė gavo dėl to, kad jos šventovė Delfuose stovėjo priešais Apolono šventovę.
[129] Ilgio matas. 1 pletras lygus 1/6 stadijo, arba 29,6 m.
[130] Šitas paprotys susijęs su babiloniečių deivės Ištaros (Astartės) kultu.
[131] Vidurio Italijos sritis, kurioje gyveno aukštos kultūros neitalikų tauta. Manoma, kad etruskai atkeliavę į Italiją iš Mažosios Azijos.
[132] Jonijos miestas (dab. Izmyras).
[133] Vidurio Italijos sritis į rytus nuo Etrurijos.
[134] Asirija — karalystė Tigro vidurupyje į vakarus nuo Medijos; sostinė Ninevija (Ninas).
[135] Medijos sostinė.
[136] Atėnų miesto sienos ilgis buvo 60 stadijų, t. y. apie 1068 m.
[137] Manoma, kad 53 metus karaliavęs ne Dejokas, o Fraortas.
[138] Manoma, kad Kiaksaras pirmasis sudaręs reguliarią kariuomenę.
[139] Dabar Azovo jūra.
[140] Tikriausiai giminingi iberams, gyvenusiems rytinėje Gruzijoje.
[141] Dabartinė vakarinė Gruzijos dalis ir Abchazija.
[142] Pakrantės juosta tarp Kadičio miesto ir Finikijos.
[143] „Nara" — iranietiškas žodis, reiškiantis „vyras", su neiginiu „e" — „ne vyras".
[144] Šita Herodoto „Istorijos" dalis mūsų nepasiekė.
[145] Persijos žynių luomas.
[146] 554 m. vasarą pr. m. e.
[147] Medai sukilo prieš Darijų 520 m. pr. m. e.
[148] Persų dievai nebuvo antropomorfiški.
[149] Herodotas vyriausiąjį graikų dievą Dzeusą tapatina su Ahuramazda.
[150] Deivę, atitinkančią persų mitologijoje Uraniją (Dangiškąją Afroditę), persai vadino Anetide. Herodotas ją painioja su saule (Mitra).
[151] Aukodami graikai nuliedavo ant aukuro vyno, aukojamąjį gyvulį apibarstydavo miežiais, sumaišytais su druska.
[152] Čia turimos galvoje ritualinės orgijos; girtumą sukeliančiam gėrimui būdavo priskiriama dieviškoji galia.
[153] Indoeuropietiškasis „s" persų vyriškos giminės žodžiuose buvo išlikęs ne visur. Herodotas tikriausiai čia turi galvoje graikišką persų vardų transkribciją.
[154] Gyvatės, vabzdžiai, plėšrūnai buvo blogio dievo gyvūnai, o šunys, arkliai ir kt. — Ahuramazdai pašvęstieji.
[155] Žr. I. 148.
[156] Finikiečiai buvo puikūs jūreiviai; didžiąją persų laivyno dalį sudarė jų laivai.
[157] Penkių dorėnų miestų (polių) Karijoje ir gretutinėse salose

sąjunga. Kai sąjungos nariu buvo Halikarnasas, ji vadinosi šešiapoliu.

[158] Kyšulys netoli Knido miesto, kur buvo Apolono šventovė, sąjungos centras.

[159] Upė prie Turijų, graikų kolonijos Pietų Italijoje.

[160] Trakų gentis, persikėlusi iš Fokidės Abų.

[161] Minijai iš pradžių gyveno Tesalijoje, Jolko apylinkėse.

[162] Gentis Epyre.

[163] Miestas Argolidėje; kitos gentys — lydai, karai ir kt.

[164] Likija — sritis Mažojoje Azijoje tarp Karijos ir Pamfilijos. Glaukas — mitinis likų vadas Trojos kare.

[165] Kaukonai — gentis, gyvenusi Peloponese. Jos teritorijoje buvo Pilo miestas. Kodras — mitinis paskutinis Atėnų karalius.

[166] Trijų dienų šventė, fratrijų (giminių sąjungų) švenčiama rugsėjo—spalio mėn. Svarbiausia ceremonija — naujų narių priėmimas į sąjungą.

[167] Miestas ir kyšulys tarp Efeso ir Mileto.

[168] Tokį epitetą Poseidonas gavo nuo Helika-achajų miesto Peloponese. Poseidono kultą jonėnai pernešė į Mažąją Aziją.

[169] Kalnas Misijoje netoli Trojos.

[170] Grupė mažų salelių tarp Lesbo ir žemyno.

[171] Purpuriniai drabužiai iki karo su persais graikams (ypač spartiečiams) buvo mažai žinomi. Mažosios Azijos jonėnai juos perėmė iš lydų.

[172] Karo laivas, kurio abiejose pusėse buvo po 25 irkluotojus.

[173] Baktrija — Vidurinės Azijos sritis prie Okso (dab. Amudarijos) vidurupio su sostine Baktrais (dab. Balcho miestas Šiaurės Afganistane).

[174] Sakais vadinamos iranėnų gentys, gyvenusios rytinėse Vidurinės Azijos srityse ir rytų Turkestane I tūkst. pr. m. e. — pirmaisiais m. e. amžiais. Pavadinimas vartojamas ir platesne prasme: taip vadinamos kitos skitų gentys.

[175] Eoliečių miestas Mažojoje Azijoje.

[176] Miestas Jonijoje į pietryčius nuo Efeso.

[177] T. y. Adrijos jūrą; Iberija — dabartinė Ispanija, Tartesas — sritis Ispanijos pietvakariuose ir miestas joje prie Gvadalkviviro žiočių.

[178] Pirklių laivai. Fokėjiečiams dažnai tekdavo gintis nuo kartaginiečių, piratų ir kt.

[179] Taip simboliškai jie patvirtintų, jog pasiduoda persų karaliaus valdžion.

[180] Salos tarp Chijo salos ir žemyno.

[181] Dabar Korsika.

[182] Miestas rytinėje Korsikos pakrantėje, dabar Alerija.

[183] Kartaginos, finikiečių kolonijos šiaurinėje Afrikos pakrantėje, gyventojai. Kolonija įkurta IX a. pr. m. e.

[184] Viduržemio jūros dalis į pietvakarius nuo Korsikos ir Sardinijos.

[185] Kadmo pergalė — brangiai atsieinanti pergalė: Kadmo palikuonys, Edipo sūnūs Eteoklis ir Polinikas, kovodami dėl Tėbų karaliaus valdžios, užmušė vienas kitą.

[186] Graikų kolonija pietų Italijoje (dab. Redžo di Kalabrija).

[187] Tekste lakūna.

[188] Miestas Etrurijoje.
[189] Dabartinės Lukanijos ir Brutijo sritys Italijos pietuose.
[190] Posidėjas — miestas Italijos pietuose.
[191] Pitijos atsakymas dviprasmiškas: „Kýrnon ktisai" reiškia ir „apgyvendinti Kirną", ir „pastatyti Kirno šventovę". Kirnas — Heraklio sūnus.
[192] Šiaurinė Balkanų pusiasalio dalis nuo Graikijos ir Makedonijos iki Dunojaus.
[193] Dzeuso ir Europos sūnus, mitinis Kretos karalius.
[194] Miestas Karijoje, senovės Karijos karalių sostinė.
[195] Karas, Misas ir Lydas — mitiniai karų, misų ir lydų protėviai.
[196] Pagal kitą mito variantą, Sarpedonas buvęs ne Europos ir Dzeuso, o Laodamijos ir Dzeuso sūnus.
[197] Senovinis Likijos pavadinimas. Vėliau taip vadinama kalnuota sritis tarp Likijos, Pamfilijos ir Frygijos.
[198] Solimos kalnagūbrio Likijoje gyventojai.
[199] Pandionas — Atėnų karalius, Atėnų įkūrėjo Kekropo sūnus.
[200] Miestas Karijoje.
[201] Egėjo jūros dalis prie Simės ir Rodo salų.
[202] Lyguma Likijoje palei Ksanto upę.
[203] Asirija Herodotas dažnai vadina Babiloniją, o asirais — babiloniečius.
[204] Į miesto teritoriją Herodotas tikriausiai įjungia ir priemiesčio zoną.
[205] Karališkoji uolektis — persų ilgio matas, lygus 532,8 mm; graikų uolektis lygi 440 mm.
[206] Vyriausią babiloniečių dievą Belą (Baalą) Herodotas tapatina su Dzeusu.
[207] Babilono žynių luomas.
[208] Miestas Aukštutiniame Egipte, senoji Egipto sostinė (No Amon).
[209] T. y. Amono.
[210] Miestas Likijos pajūryje su garsiu Apolono orakulu. Pasak mitų, Apolonas 6 žiemos mėnesius praleidžiąs Pataruose, o 6 vasaros mėnesius — Delfuose.
[211] Persų karalius 521—485 m. pr. m. e.
[212] Kserksas karaliavo 485—465 m. pr. m. e.
[213] Nitokridei Herodotas priskiria karaliaus Nabuchodonasaro darbus (605—562 m. pr. m. e.).
[214] Pagal persų religiją, lavonai „sutepa". Todėl tikriausiai Darijus, negalėdamas įvažiuoti į miestą, įsakęs atidaryti kapą.
[215] Paskutinis Babilono karalius vadinosi Nabonidas. Jis negalėjo būti karalienės Nitokridės sūnus.
[216] Oficialus persų karalių titulas.
[217] Sūzai — Persijos sostinė. Choaspas — dabar Kercha.
[218] Dabar Diala, Tigro intakas. Herodoto pasakojimą apie tai, kaip Kyras nubaudė Gindą, daugelis tyrinėtojų laiko legenda, atsiradusia iš žinių apie irigacinius kanalus prie šios upės.
[219] Arkliai buvo pašvęsti Mitrai.
[220] Herodoto aprašytasis Babilono apgulimas ir paėmimas įvyko karaliaujant Darijui (522 m. pr. m. e.). Kyras jį užėmė 539 m. po pergalingų kautynių.
[221] Chenikas lygus 1,08, atiškasis medimnas — 52,5 litro.

[222] T. y. javams.
[223] Žemi, sandalus primenantys batai.
[224] Gentis Italijoje, šiaurinėje Adrijos jūros pakrantėje.
[225] Iranėnų gentis, gyvenusi apie Aralo jūrą.
[226] Upė nėra tiksliai identifikuota. Dauguma tyrinėtojų ją tapatina su Amudarja (Oksu).
[227] Sunkiai identifikuojama gentis, kai kurių mokslininkų laikoma mitine. Remdamiesi Herodoto aprašytaisiais isedonų papročiais, kai kurie mokslininkai mano juos buvus ne indoeuropiečiais, o viena iš Tibeto genčių.
[228] Dabar Dunojus.
[229] Heraklio stulpai — Gibraltaro sąsiauris. Atlanto jūra — Atlanto vandenynas. Jau finikiečiai žinojo, kad Atlanto vandenynas, Viduržemio jūra ir Raudonoji jūra tarp savęs jungiasi.
[230] Bokštai buvo reikalingi laivams nuo priešų ginti.
[231] Kyras žuvo 530 m. pr. m. e.
[232] Ktesijas pasakoja, kad Kyras kautynėse su derbais buvo sužeistas ir mirė nuo žaizdos. Ksenofontas praneša (Kyro auklėjimas, VIII. 7. 3—28), kad Kyras mirė sostinėje sava mirtimi.
[233] Vyrų drabužiai: odinė liemenė (vietoj šarvų), marškiniai ilgomis rankovėmis, ilgos odinės kelnės, minkšti žemi pusbačiai, sutraukti dirželiais, veltinė trikampė kepurė (vietoj šalmo buvo dėvima odinė kepurė). Persijuosdavo diržu, prie kurio prisikabindavo ginklus.
[234] Manoma, kad čia pasakojama apie grupinės santuokos ir matriarchato liekanas.

ANTROJI KNYGA

[1] Psametichas I (665—609 m. pr. m. e.).
[2] Hefaistu Herodotas vadina egiptiečių dievą Ptahą; Memfis (egipt. Men Nofer) — seniausia Egipto sostinė, dabar griuvėsiai į pietus nuo Kairo.
[3] Heliopolis (graik. „Saulės miestas") — miestas į šiaurės rytus nuo Kairo.
[4] Egiptiečių metai prasidėdavo liepos 19 d., patekėjus Sirijui; tada išsiliedavo Nilas. Egiptiečiai žinojo tris metų laikus: išsiliejimas, sėjos metas, pjūties metas.
[5] Egiptietiškai Hor Aga (apie 2850 m. pr. m. e.).
[6] Ežeras vardą gavo nuo faraono Merido (Amenemheto III, 1840—1792 m. pr. m. e.).
[7] T. y. Žemutinis Egiptas. „Nilo dovana" Egiptą pavadinęs jau Hekatėjas.
[8] Sieksnis (orgija) lygus 1,776 m.
[9] Schenas (egipt. ilgio matas, chenubas) lygus 445,20 m.
[10] Plintinės įlanka yra į vakarus nuo Aleksandrijos, rytinė Egipto riba; Serbonidės ežeras Žemutiniame Egipte — vakarinė Egipto riba; Kasijo kalnas skiria Egiptą nuo Sirijos.
[11] Persų ilgio matas, lygus 5549 m.
[12] Miestas Elidėje netoli Olimpijos miesto.
[13] Miestas prie pirmojo Nilo slenksčio.
[14] Pietvakarinė Misijos dalis.

[15] Dabar upė Aspros Akarnanijoje (sritis Graikijos vakarinės pakrantės viduryje).
[16] T. y. iš Viduržemio jūros.
[17] Iš Indijos vandenyno.
[18] T. y. Mėlynasis Nilas.
[19] Kiti autoriai (F. Miščenka, G. Stratanovskis) verčia „bokštas".
[20] Miestas Žemutiniame Egipte.
[21] Žuvų sūdykla ir vytykla.
[22] Miestas prie Nilo netoli Heliopolio.
[23] Miestas Egipte.
[24] Egipto vardas kilęs iš daugelio Memfio pavadinimų (Chet Ka Pta —„Pta sielos rūmai"); taip iš pradžių buvo vadinama Ptaho šventykla, nuo kurios pavadinimą gavo ir miestas,
[25] T. y. Afrikos.
[26] T. y. nuo Nilo slenksčių (čia turimas galvoje pirmasis Nilo slenkstis).
[27] Etesijai — vasaros vėjai. Tai miletiečio Talio hipotezė.
[28] Šita hipotezė priskiriama filosofui Anaksagorui (500—424 m. pr. m. e.).
[29] Daug diskusijų antikoje sukėlusią Nilo potvynių problemą išaiškino Aristotelis, susiedamas Nilo potvynius su lietinguoju laikotarpiu Etiopijoje.
[30] Su Atėne paprastai būdavo tapatinama egiptiečių deivė Neitė.
[31] Plačiai išsiliejusį už pirmojo slenksčio Nilą Herodotas palaikė ežeru.
[32] Miestas šalia Nilo intako Atbaros. Sostine Merojė tapo po Kambizo žygio prieš etiopus. Etiopijos karalystė gyvavo iki 355 m. e. metų.
[33] T.y. Amoną Ra ir Ozyrį.
[34] Tikriausiai taip buvo vadinamos Egipto rytuose gyvenusios gentys (egipt. „schm").
[35] Amono orakulas buvo Sivos oazėje Libijoje; tos oazės gyventojai vadinosi amoniečiai.
[36] Taip vadinama Sirto įlanka Libijoje.
[37] T. y. jūros į šiaurę nuo Libijos (Viduržemio jūros).
[38] Kyšulys dabartiniame Maroke.
[39] Miestas ir įlanka netoli dabartinės Prancūzijos—Ispanijos sienos.
[40] Iberų gentis dabartinėje Portugalijoje.
[41] Egipte buvo daug ir šventikių.
[42] Herodoto laikais egiptiečiai vartojo trejopą raštą: seniausias — hieroglifų — buvo vartojamas oficialiems įrašams; supaprastintas jo variantas — hieratinis (šventasis) — dokumentams ir laiškams; plačiam vartojimui buvo skirtas demotinis (liaudinis) raštas.
[43] Epafas — mitinis Dzeuso ir Ijos sūnus, gimęs Nilo pakrantėje, vėliau tapęs Egipto valdovu.
[44] T. y. Izidei.
[45] Afroditę Herodotas vadina Hatorą — dangaus deivę, meilės, pramogų, moterų globėją. Ji buvo vaizduojama karve (arba tik su karvės galva, arba tik su ragais ir saulės disku tarp jų).
[46] T. y. Amono.
[47] Ozyris išmokęs žmones dirbti žemę ir auginti vynuoges.

[48] Mendas — miestas Nilo deltos šiaurės rytuose su garsiąja Ozyrio šventykla.
[49] Herakliu Herodotas vadina egiptiečių mėnulio dievą Chunsu.
[50] Avinas buvo egiptiečių dievo Chnumo — vyriausiojo pietinio Egipto dievo — dievo kūrėjo ir krioklių valdovo — simbolis.
[51] Kastoras ir Polideukas (Dioskūrai) — Dzeuso ir Ledos sūnūs; po mirties, kaip Dvynių žvaigždyno žvaigždės, buvo ypač jūreivių garbinami.
[52] Finikiečių Heraklis — Melkartas, Tyro miesto globėjas, jūreivių ir kolonistų pagalbininkas.
[53] Tyras, pagal Herodotą, įkurtas III tūkstm. pr. m. e. viduryje; kiti šaltiniai nurodo II tūkstm. pabaigą.
[54] Panu tikriausiai Herodotas vadina dievą Chnumą. Senovės egiptiečiai garbino tik 9 dievus.
[55] Žynys Melampodas, pasak mitų, išmokęs graikus garbinti Dionisą. Graikai jį garbino jau II tūkstm. pr. m. e., kaip manoma, perėmę kai kurias kulto formas iš trakų.
[56] Senovinės pelazgų dievybės sietinos su Frygijos dievybėmis, atitinkančiomis graikų Demetros, Hefaisto ir Hermio kultą.
[57] Samotrakės salos Egėjo jūroje gyventojai.
[58] Anot Herodoto, Homeras ir Heziodas gyvenę apie 850 m. pr. m. e.
[59] Turimi galvoje Orfėjas, Musėjas ir kt.
[60] Gentis, gyvenusi pietinėje Epyro pakrantės dalyje.
[61] Egiptiečių Muta.
[62] Egiptiečių Horas.
[63] Egiptiečiai taip aprauda Ozyrį.
[64] Ibis buvo pašvęstas išminties dievui Totui, sakalas — dievo Horo simbolis.
[65] Kitaip faraono pelės — žebenkščių veislės gyvūnai.
[66] Feniksas simbolizuoja dievą Amoną Ra.
[67] Iš šito teiginio spėjama, kad Herodotas nesilankė vakarinėje Deltos dalyje, kur buvo auginamos vynuogės.
[68] Graikai šioje giesmėje apdainuodavo ankstyvą Apolono sūnaus Lino, finikiečiai — Adonio, egiptiečiai — Ozyrio mirtį. Linas, kaip ir Adonis, simbolizuoja mirštančią ir atgimstančią gamtą.
[69] Orfizmas, kaip viena iš religinių srovių, atsirado Graikijoje VIII a. pr. m. e. Orfikų teologinės sistemos pagrindas — Dioniso kultas. Jų religija turėjo didelės įtakos pitagoriečiams, Pitagoro VI a. pr. m. e. įsteigtos religinės, filosofinės ir politinės sąjungos nariams ir jų pasekėjams.
[70] Turima galvoje augalo Acacia arabica L. derva.
[71] Persėjas, Dzeuso ir Danajės sūnus, nugalėjęs Gorgonę Medūzą ir išgelbėjęs Andromedą, Etiopijos karaliaus Kefėjo dukterį.
[72] Danajas — mitinis Belo sūnus, Egipto karaliaus Egipto brolis. Linkėjas — mitinis Egipto sūnus, vienos iš Danajo dukterų — Hipermnestros — vyras. Linkėjo ir Hipermnestros sūnus buvo Argo karalius Abantas, Persėjo prosenelis.
[73] Bokštai tikriausiai buvo reikalingi apsisaugoti ne nuo uodų, o nuo gyvačių ir skorpionų.
[74] Graikų kolonija Nilo žiotyse.
[75] Miestai Nilo deltoje.
[76] T. y. Aukštutiniame Egipte.

[77] Herodoto faraonų sąrašas ir chronologija neatitinka Manetono sąrašo. Nitokridė — šeštosios dinastijos Egipto karalienė (III tūkstm. pr. m. e.). Herodoto šaltinis čia — egiptiečių pasakojamoji tradicija.

[78] Šitas ežeras ne iškastas, o savaime susiformavęs. Merido vardą faraonas Amenemhetas III liaudies tradicijoje buvo gavęs nuo to ežero. Manoma, kad Ptaho šventovės propilėjus Memfyje pastatydinęs ne Meridas.

[79] Moksle nėra vieningos nuomonės dėl Herodoto Sesostrio identifikacijos (galbūt Sesostris III, 1878—1841 m. pr. m. e.?). Herodotas priskiria Sesostriui kitų faraonų darbus.

[80] Kapadokai.

[81] „Sardoniškas" kitaip — „iš Sardo (Sardinijos salos)". Manoma, kad šitas pavadinimas atsiradęs per nesusipratimą.

[82] Herodotas mini hetitų, o ne egiptiečių reljefus Sipilo ir Kara Belo vietovėse.

[83] Memnonu graikai vadino Asirijos karalių.

[84] Manoma, kad Sesostrio ir Darijaus palyginimas yra tendencingas graikų anekdotas.

[85] Finikiečiai turėjo Memfyje savo „rajoną" su Astartės šventove. Ją Herodotas toliau ir vadina Svetimšale Afrodite.

[86] Teukrai — kitas trojiečių pavadinimas, kilęs nuo Trakijos teukrų, persikėlusių iš Europos į Aziją ir susimaišiusių su frygais.

[87] Iliada, VI. 289. V., 1981. A. Dambrausko vert.

[88] Odisėja, IV. 227. V., 1979. A. Dambrausko vert.

[89] Odisėja, IV. 351.

[90] „Kiprijų" epas neišliko. Jame buvo pasakojama Trojos karo priešistorė.

[91] Galbūt Ramzis II.

[92] Pasakojimas apie Rampsinito lobyną — vienas iš daugelio pasakos apie gudrųjį vagį variantų. Manoma, kad Herodotas čia papasakojo egiptiečių pasaką. Graikiškasis variantas — pasakojimas apie Trofonijų ir Agamedą.

[93] Herodotas čia pasakoja egiptiečių pasaką. Minimoji Demetra tikriausiai atitinka deivę Hatorą, kuri Tėbuose buvo garbinama kaip mirusiųjų valdovė.

[94] Čia, matyt, mirusiųjų dievas Anubis, vaizduojamas su šuns galva. Jis lydėdavo mirusius į mirusiųjų karalystę.

[95] T. y. Izidė ir Ozyris.

[96] Cheopsas (Chufu) gyvenęs tūkstantmečiu anksčiau už Ramzį II.

[97] Chefrenas (Chafre) valdė po Cheopso brolio.

[98] Egiptietiškai Menkau Ra, ketvirtosios dinastijos faraonas (III tūkstm. pr. m. e. vidurys).

[99] Herodotas turi galvoje Ozyrio šventę. Karvė — deivės Hatoros simbolis.

[100] Ezopas delfiečių buvo nuteistas mirti. Už tai jie turėjo sumokėti išpirką.

[101] Asichis (egipt. Šepses kafas) valdė apie 2480 m. pr. m. e.

[102] Anisis valdė apie 715 m. pr. m. e.

[103] Etiopų karaliai Egiptą valdė apie 715—655 m. pr. m. e. Jie pasitraukė taikiai perdavę valdžią egiptiečiams.

[104] Libijos valdovas.

[105] Herodotas pasakoja pasaką, atspindinčią istorinius įvykius: Egipto karalių etiopų kovas su asirais (671—653 m. pr. m. e.). Čia minimi kariai — samdiniai libiai.
[106] Asirijos karalius 705—681 m. pr. m. e.
[107] Pelė Asirijoje buvo maro simbolis. Herodotas čia tikriausiai aprašo dievo Horo statulą.
[108] Miletietis Hekatėjas lankėsi Egipte apie 569—526 m. pr. m. e.
[109] Tifonu Herodotas čia vadina karo dievą Setą.
[110] Žr. II. 43.
[111] Nisa — šventas kalnas, kur, pasak mito, augęs Dionisas. Tapatindamas Dionisą su Ozyriu, Herodotas tą kalną nukėlė į Etiopiją. Kituose variantuose Nisa nurodoma esanti Trakijoje, Indijoje ir kitur.
[112] Herodotas čia kalba apie Nilo deltos karaliukus (VII a. pr. m. e.).
[113] Šis labirintas prie Krokodilų miesto (dab. Fajumas) buvo pastatytas daug anksčiau, II tūkstm. pr. m. e. pradžioje.
[114] Artemidės šventovė Efese ir Heros šventovė Samo saloje.
[115] Asirijos karalius 668—626 m. pr. m. e.
[116] Apis (egipt. Hapi) — šventas jautis, kuriame įsikūnija dievas Ptahas.
[117] Dabartinis Achmimas, sala ir miestas Tėbų srityje.
[118] Minimoji tragedija neišliko.
[119] Egipto faraonas 609—594 m. pr. m. e.
[120] Miestas Egipte prie Arabijos sienos.
[121] Miestas Palestinoje prie Egipto ir Sirijos sienos.
[122] Dabar Gaza.
[123] Psametichas II (594—588 m. pr. m. e.).
[124] Elėjos (Elidės) srities vakarinės Peloponeso pusiasalio pakrantės gyventojai.
[125] Libių dinastijos Egipto karalius.
[126] Ozyrio kapas deivės Neitės šventovėje Saiso mieste.
[127] Religinę-politinę sąjungą sudariusių Graikijos polių atstovai.
[128] Miestas rytinėje Rodo salos pakrantėje.
[129] Samo salos tironas (537—522 m. pr. m. e.), vienas iš galingiausių Graikijos tironų. Jam valdant, Samo sala turėjo vieną iš stipriausių laivynų ir garsėjo kaip kultūros centras.

TREČIOJI KNYGA

[1] Kyro sūnus Kambizas II valdė persus 530—522 m. pr. m. e.
[2] Persų karalių dinastija, kurios pradininkas buvo Achemenas.
[3] Filistimams.
[4] Miestas prie Sirijos ir Arabijos sienos.
[5] Ši upė įteka į Negyvąją jūrą (ežeras Jordanijoje ir Izraelyje).
[6] Psametichas III, paskutinis Egipto faraonas (526—525 m. pr. m. e.).
[7] Egipto satrapas (valdytojas) buvo Darijo sūnus, Kserkso brolis Achemenas. Libijos valdovas Inaras, surengęs maištą, sumušė persų kariuomenę prie Papremio.
[8] Barkos, graikų kolonijos Libijoje, gyventojai.
[9] Pasakojimas apie Kambizo šventvagystes neturi istorinio pagrindo. Kambizas buvo naujos, 27-osios Egipto faraonų dinastijos pra-

dininkas. Jis, kaip ir kiti persų karaliai, garbino Egipto dievus, aukojo jiems gausias aukas.

[10] Čia tikriausiai turima galvoje Nubijos karalystė. Pietinė jūra, pagal to meto įsivaizdavimą, skalavo pietinę Libijos pakrantę.

[11] Gentys, gyvenusios vakarinėse bei rytinėse Arabijos įlankos ir Indijos vandenyno pakrantėse.

[12] Finikiečių kolonija Libijoje, įkurta IX a. pr. m. e.

[13] Chargos oazė, kurios įgulą sudarė samdiniai iš Samo salos Eschrionijos filės; filė — gimininė (vėliau — teritorinė) sąjunga, susidedanti iš kelių giminių, kildinamų iš vieno protėvio.

[14] Kambizas vedė savo seserį Atosą. Jaunesnioji Kambizo sesuo ir žmona — Roksana.

[15] Taip buvo vadinama epilepsija. Apie ją Hipokratas (V a. pr. m. e.) buvo parašęs traktatą. Manoma, kad Herodotas buvo susipažinęs su Hipokrato veikalais: jis žino Hipokrato įvestą proto ligų klasifikaciją, kalba apie klimato įtaką žmogaus būdui.

[16] Egiptiečių dievo Ptaho (jūreivių globėjo) atvaizdai finikiečių laivų pirmagaliuose.

[17] Tikriausiai Indijos neindoeuropiečių gentis.

[18] Žymus graikų poetas iš Tėbų, chorinės lyrikos kūrėjas (522—442 m. pr. m. e.).

[19] Dabartinė Skarpanto sala pusiaukelėje tarp Kretos ir Rodo.

[20] Sala prie Epyro kalno.

[21] Miestas Peloponese.

[22] Viena iš penkių Lakonijos apylinkių su to paties pavadinimo gyvenviete.

[23] Viena iš Kikladų salų, dabartinė Sifanto sala.

[24] Graikijos miestų visuomeninis pastatas, pritanėjų posėdžių vieta, simbolinis miesto centras.

[25] T. y. aikštė bus aptverta balta tvora.

[26] Hermiono miesto Argolidėje gyventojai.

[27] Trezeno miesto Argolidėje gyventojai.

[28] Zakinto (dab. Zanto) salos Jonijos jūroje gyventojai.

[29] Senovinė kretiečių deivė, vėliau sutapatinta su Artemide.

[30] Heros šventykla Samo saloje.

[31] Pagal oficialiąją persų tradiciją šie įvykiai datuojami 522 m. pr. m. e. balandžio 2—rugsėjo 29 d. Persiškas Kambizo brolio vardas Bardija; Smerdis — vienas iš graikiškų šio vardo variantų.

[32] Manoma, kad Patizeitas — ne tikrinis vardas, o dvariškio titulas — „karaliaus namų prižiūrėtojas". Kiti mokslininkai mano, kad Patizeitas — Kyro sūnaus Bardijos titulas ir kad sukilęs ne magas, o Kyro sūnus.

[33] T. y. Kambizo brolis Smerdis.

[34] Persiškai Utana, achemenidas. Numalšinus sukilimą, Darijus padovanojo Otanui Kapadokiją. Šios šalies valdytojai kildino save iš Otano. Jo sesuo Kasandanė buvo Kyro II žmona. Vieną iš jo dukterų buvo vedęs Darijus, kitą — Kserksas.

[35] Šitas persų pasitarimas istorikų įvairiai aiškinamas: vieni nepripažįsta jo istoriškumo ir laiko jį persų pasakojamąja tradicija, kiti mano, kad šitas kalbas sugalvojęs pats Herodotas, remdamasis graikų politiniais traktatais. Treti teigia, jog pasakojimas turi istorinį pagrindą ir pirmasis jį papasakojęs Herodotas.

[36] Satrapija Mažosios Azijos pakrantėje, į kurią įėjo graikų miestai.

[37] Lasonai ir kabalijai — gentys, gyvenusios kalnuotoje vietovėje į šiaurę nuo Meandro aukštupio. Hiteniečiai — Pamfilijos miesto Hitenės gyventojai.
[38] Pešavaro srities ir pietinės Afganistano dalies gyventojai.
[39] Senovinis Elamas.
[40] Kiti variantai — „hirkanai“, „barkanai“. Ši satrapija buvo Persijos šiaurės vakaruose.
[41] Dabartinis Azerbaidžanas su Hilanu.
[42] Dabartinis Šiaurės Afganistanas.
[43] Kalniečių gentys, gyvenusios tarp dabartinių Erzerumo ir Trapezunto.
[44] Gentys, gyvenusios tarp Istachano, Chanum i Chilmendo ir Persijos įlankos pakrantės (iki Ormuso sąsiaurio).
[45] Gentys, gyvenusios pietinėje ir rytinėje Kaspijos jūros pakrantėje.
[46] Sritis nuo dabartinės Syrdarjos žemupio iki Cherirudo lygumos dabartiniame Afganistane.
[47] Parikanijai ir Azijos etiopai — dravidų genčių palikuonys; gyveno Persijos įlankos pakrantėje nuo dabartinio Ormuso sąsiaurio iki dabartinio Beludžistano.
[48] Matienai gyveno tarp Vano ežero ir Tigro aukštupio, saspyrai — dabartinės Čorocho upės lygumoje, alarodijai (urartu) — tarp Vano, Urmijo ir Sevano.
[49] Kitas variantas — „marams“.
[50] Gentys, gyvenusios Juodosios jūros pakrantėje nuo dabartinių Trapezunto iki Počio.
[51] Dabartinė Pendžabo provincija Indijoje.
[52] T. y. būstuose, esančiuose po žeme, žeminėse.
[53] Turima galvoje Taro (Faro) dykuma.
[54] Gentis, gimininga Šri Lankos vedams.
[55] Paktija — sritis dabartiniame Afganistane, Kabulo upės lygumoje. Kaspatyras (ind. Kasa papura) — miestas dabartiniame Pešavare.
[56] Gentis dabartiniame Afganistane apie Balcho miestą.
[57] T. y. iš ryto.
[58] Nisėjos lyguma Medijoje, kur buvo auginami labai geros veislės arkliai.
[59] Turima galvoje medvilnė.
[60] Matyt, tam tikra skėrių rūšis.
[61] Eridanas paprastai tapatinamas su Po upe.
[62] Britų salos.
[63] Čia tikriausiai Uralo ir Altajaus sritys.
[64] Vieni mokslininkai arimaspus laiko mitine tauta, kiti — istorine, gyvenusia tarp Uralo ir Altajaus. Grifai — mitinės sparnuotos būtybės su liūto kūnu ir erelio galva.
[65] Hirkanai gyveno Kaspijos jūros pakrantėse, partai — dabartinės Persijos Chorasau provincijoje, sarangai — dabartinėje Seistano teritorijoje, tamanėjai — dabartiniame Afganistane.
[66] Aką mokslininkai bandė identifikuoti su daugeliu upių, tačiau nė viena hipotezė nėra įtikinanti. Herodoto pasakojimo istorinis pagrindas — irigacinių įrenginių statyba valdant achemenidams. Galbūt tai išlikę iki mūsų dienų Čermenjabo ir Kuniazajo kanalai senojo Chorezmo teritorijoje.

[67] Persiškai Vidafarna (Ktesijas jį vadina Atafernu) — turtingos ir įtakingos giminės palikuonis. Manoma, kad Herodoto pasakojimo istorinis pagrindas — Intafreno mėginimas užimti karaliaus valdžią.

[68] Miestas ir vietovė Bitinijoje, Marmuro jūros pakrantėje.

[69] Žymus graikų lyrikas (VI a. pr. m. e.). Po Polikrato mirties gyveno Atėnuose, Peisistrato rūmuose.

[70] Miestas Karijoje.

[71] T. y. Kretos valdovas Minas. Knosas — Kretos valdovų rezidencija.

[72] Krotonas — graikų miestas Italijoje.

[73] Garsus Krotono atletas, šešis kartus nugalėjęs olimpinėse žaidynėse (532—512 m. pr. m. e.).

[74] Kalabrijos dalis nuo Tarento ir Brundizijo (Herodoto Brentesijo) iki Japygijos kyšulio.

[75] Knidas — vienas iš dorėnų miestų Mažojoje Azijoje, spartiečių kolonija.

[76] Spartos karalius 520—491 m. pr. m. e.

[77] Valdant Darijui, babiloniečiai sukilo du kartus: 522 m. gruodžio mėn. ir 521 m. lapkričio mėn. pr. m. e.

[78] Kyras, iškasęs griovius, nukreipė Eufrato tėkmę kita vaga, o pats senąja vaga įėjo į miestą (539 m. spalio mėn. pr. m. e.).

[79] T. y. libius ir jų vadą Inarą (456 m. pr. m. e.).

KETVIRTOJI KNYGA

[1] T. y. dėl to, kad pagrindinis jų maistas — kumelių pienas ir iš jo pagaminti produktai. Herodoto tvirtinimas, jog skitai apakina savo vergus dėl pieno, yra labai įvairiai interpretuojamas, bet iki šiol nėra galutinai išaiškintas.

[2] Taurų kalnai driekiasi pietinėje Krymo pusiasalio pakrantėje nuo Sevastopolio iki Feodosijos.

[3] Dabar Dnepras.

[4] Šitie pavadinimai daugiau tekste nesutinkami. Vieni tyrinėtojai juos laiko giminių, kiti — genčių, treti — klasių ar socialinių sluoksnių pavadinimais.

[5] Manoma, kad šitoje vietoje tekstas sugadintas. Vienas iš siūlomų atstatymo variantų — „jų visų bendras pavadinimas — skolotai; skitais juos graikai praminė nuo jų karaliaus vardo“ (Herodotas skitų karalių protėviu laiko Heraklio sūnų Skitą — IV.10).

[6] Kolaksajis padalijo tik savąją — karališkų skitų — žemę.

[7] T. y. sniego.

[8] Graikų kolonijų prie Juodosios jūros (Ponto) gyventojai.

[9] Čia Herodotas pasakoja 10-ąjį Heraklio žygį: Heraklis užmušė trigalvį pabaisą Gerioną, turėjusį puikių jaučių bandą, ir nusivarė jaučius į Tirintą.

[10] Miškinga Skitijos sritis kairiajame Dnepro krante; driekėsi nuo Kinburno rago į rytus.

[11] Dabar Dnestras.

[12] Dabar Kerčės sąsiauris.

[13] Aristėjas iš Prokoneso (sala Marmuro jūroje), neišlikusių veikalų — poemos „Arimaspėja“ ir prozos kūrinio „Teogonija“ — autorius (VII/VI(?) a. pr. m. e.).

[14] Miestas Marmuro jūros pakrantėje.

[15] Mileto kolonija šalia Kiziko.

[16] Metaponto miesto Italijoje gyventojai.

[17] Olbijos kolonijos gyventojai; Boristenis — pirmasis Olbijos pavadinimas (nuo Boristenio — Dnepro — upės).

[18] Viena iš kalipidų vardo etimologijų — „gražiaarkliai".

[19] Kitas variantas — „alazonai".

[20] Herodotas taip pat vartoja pavadinimą „skitai — žemdirbiai". Dauguma mokslininkų mano, kad čia turimos galvoje dvi skirtingos gentys.

[21] Tikriausiai ne skitų gentis. Nėra vieningos nuomonės dėl jos lokalizacijos. Vieni mano, kad jie gyveno nuo Lenkijos ir Lietuvos iki Dnepro esančioje teritorijoje, kiti — Dnestro arba aukštupyje, arba žemupyje, arba vidurupyje; dauguma mokslininkų mano juos gyvenus Pripetės baseine.

[22] Dabar Pietų Bugas.

[23] Vienos dienos kelias — 35—42 km.

[24] Manoma, kad čia minimoji upė yra arba kairysis Dnepro intakas Konka, arba dešinysis — Ingulecas.

[25] Herodotas androfagus („žmogėdras") vadina rytiniais neurų kaimynais.

[26] Neaišku, kurią upę Herodotas turi galvoje. Pastaruoju metu mokslininkai tapatina Gerą su Konka arba Moločnaja.

[27] Taurija, kalnuota Krymo pusiasalio pakrantės juosta nuo Sevastopolio iki Feodosijos. Vėliau taip imta vadinti visą Krymo pusiasalį.

[28] Dauguma tyrinėtojų mano, kad Kremnai buvo Azovo jūros šiaurinės pakrantės viduryje.

[29] Dabar Donecas.

[30] Graik. melanchlenai — „juodaapsiausčiai". Gentis nėra įtikinamai lokalizuota. Kai kurie tyrinėtojai manė juos gyvenus Lietuvos teritorijoje.

[31] Antikoje kitaip vadinami sarmatais. Tai iranėnų gentis, gyvenusi stepėse tarp Dono ir Volgos.

[32] Manoma, gyvenę apie Dono vidurupį. Dauguma tyrinėtojų juos laiko slavų protėviais, nors yra ir kitų hipotezių (pvz., jie kartais laikomi sauromatams gimininga iranėnų, finougrų, baltų gentimi).

[33] Dauguma tyrinėtojų tisagetus laiko finais, nors yra ir kitokių nuomonių.

[34] Tyrinėtojų laikomi ugrais.

[35] Dauguma mokslininkų mano, kad čia minimi Uralo kalnai.

[36] Herodoto argipėjus vieni mokslininkai laiko baškirų, kiti — kinų, finougrų, mongolų protėviais.

[37] Gentis, gyvenusi Tamanės pusiasalio rajone.

[38] Odisėja, IV. 85.

[39] Hiperborėjai buvo susiję su Apolono kultu (Delas — Apolono kulto centras). Iš pradžių jie buvo laikomi mitine tauta, kurioje Apolonas gyvenęs tam tikrą metų dalį.

[40] Tikriausiai ilyrų gentis, gyvenusi Makedonijos šiaurėje ir trakų išstumta.

[41] Artemidės kultas Dele buvo susijęs su Apolono kultu.

[42] Deivė, globojusi gimdyves, susijusi su Apolono kultu.

[43] Legendinis dainius.

[44] Pavadinimą „hiperborėjai“ Herodotas etimologizuoja „gyvenantys už Borėjo (šiaurės vėjo)“; vėliau antikoje jie buvo vadinami tiesiog „šiaurės žmonėmis“. Hipernotijai — „pietų žmonės“.
[45] Čia Juodoji jūra.
[46] Dabar Iskenderono įlanka Mažosios Azijos pietryčiuose.
[47] T. y. Viduržemio jūrą.
[48] Poratas — Prutas. Kitų intakų identifikacija ginčytina.
[49] Mario upė paprastai tapatinama su Myrečos (Marošor) upe.
[50] Trakiškas Stara Planinos kalnagūbrio pavadinimas.
[51] Dabar Rodopai.
[52] Dabar Iskyras.
[53] Tribalų lyguma — dabartinės Nišavos upės lyguma Serbijoje ir Bulgarijoje. Angras — Ibaro, Brongas — Moravos upė.
[54] Iberų gentis, gyvenusi Pirėnų pusiasalio pietvakariuose.
[55] Erškėtai.
[56] Šio miesto griuvėsiai atkasti vakarinėje Krymo pakrantėje netoli Eupatorijos.
[57] Dabartiniai Tendros ragas ir Džarilgačas.
[58] Tabitė buvo židinio deivė, šeimos gerovės saugotoja. Papajas — vyriausias skitų dievas, dangaus ir saulės dievas. Žemės deivę Apę mokslininkai tapatina su ta būtybe, kurią buvęs susitikęs Heraklis (pusiau moteris, pusiau gyvatė, IV.8—10). Oitosyras (kitas variantas — Getosyras) — saulės dievas. Argimpasa (kiti variantai — Aripasa, Artimpasa) — derliaus, vaisingumo deivė.
[59] Legendinis skitas, pagal antikinę tradiciją laikomas vienu iš septynių išminčių. Kai kurie tyrinėtojai mano jį esant istorine asmenybe.
[60] Kai kurie mokslininkai jį laiko istorine asmenybe, skitų karaliumi.
[61] T. y. Kibelės.
[62] Istrija — miestas Juodosios jūros pakrantėje prie Olbijos.
[63] Trakijos karalius, Odrisų karalystės įkūrėjas.
[64] Tero sūnus, valdęs V a. pr. m. e. antrojoje pusėje.
[65] Spartos karalius (580—467(?) m. pr. m. e.
[66] Karas su skitais vyko 515 m. pr. m. e. Kalchedonas (Chalkedonas) — miestas Mažojoje Azijoje, Bosforo pakrantėje. Manoma, kad pontoninis tiltas buvęs pastatytas pačioje siauriausioje Bosforo vietoje.
[67] Dabar Marmuro jūra.
[68] Kapadokijos upė.
[69] Čia tikriausiai Dzeuso Urijo šventovė, kurios vietoje vėliau buvo pastatyta Bizantijo tvirtovė.
[70] Trakijos miestas prie Juodosios jūros.
[71] Dabar Sozopolio miestas.
[72] Tearas ir Kontadesdas (Kontadestas) — sunkiai identifikuojamos upės. Agrianas — dabartinė Ergenė, Hebras — Marica. Enosas — Enezo miestas.
[73] Odrisai — trakų gentis, gyvenusi palei Artisko (Artesko) upę, kuri nėra tiksliai identifikuota: tapatinama ir su Arda, ir su Tundža, ir su Kamčija.
[74] Trakų gentis, gyvenusi šiaurinėje Trakijos dalyje.
[75] Miestas Trakijoje ir vakarinės Juodosios jūros pakrantės pajūrio ruožas.

[76] Dabar Nesebyras.

[77] Zalmoksis (Herodoto Salmoksis) — trakų dievas. Šitas pasakojimas — graikų kilmės.

[78] Kiti vertėjai verčia „iki pusiasalio, vadinamo Kalnuotuoju“ arba „iki vadinamojo Kalnuotojo Chersoneso“. Čia turimas galvoje dabartinis Kerčės pusiasalis.

[79] Dabar Brundzijas.

[80] Agamemnonas — mitinis Mikėnų karalius. Ifigenija buvo susijusi su Artemidės kultu (taurų Mergelę graikai tapatino su Artemide). Ifigeniją, kuri turėjo būti paaukota Artemidei, pati deivė pernešusi į taurų kraštą.

[81] Manoma, kad agatirsai gyvenę dabartinėje Transilvanijoje. Dėl etninės priklausomybės ginčijamasi: vienu nuomone, jie trakai, kitų — skitai, trečių — slavai.

[82] Įvairios gentys, gyvenusios apie Azovo jūrą iki Kubanės.

[83] Likas sunkiai nustatomas (Uralas? Kalmijas?) Oarą dauguma tyrinėtojų laiko Volga, mėgindami įvairiai aiškinti Herodoto klaidą (Herodotas tvirtina, kad Volga — kaip ir Likas — įteka į Azovo jūrą). Sirgį kai kurie mokslininkai tapatina su Herodoto minėtuoju Hirgiu (IV. 57) ir laiko vienu iš Dono intakų, kiti — mano, kad tai skirtingos upės.

[84] T. y. išreikšdamas savo pasidavimą karaliaus valdžion.

[85] Tindaras — mitinis Spartos karalius. Tindaro sūnumis (tindaridais) čia vadinami Dioskūrai.

[86] Dabar Santorinas.

[87] Kaukonai gyveno kalnagūbryje, einančiame nuo Arkadijos iki Elidės.

[88] Lajas — Tėbų karalius, Edipo tėvas, užmuštas sūnaus. Erinijos — keršto deivės.

[89] Iš pradžių 100 jaučių auka, vėliau — bet kuri didesnė.

[90] Batas I, Kirėnės įkūrėjas, valdė apie 630—599 m. pr. m. e.

[91] Batas II (Laimingasis) valdė apie 583—560 m. pr. m. e.

[92] Manoma, kad mūšis vykęs apie 570 m. pr. m. e.

[93] Batas III (Šlubasis) valdė apie 550—530 m. pr. m. e.

[94] Silfijas — prieskoninis augalas. Jis sudarė didžiąją Kirėnės eksporto dalį.

[95] Libių dievas.

[96] Čia tikriausiai turima galvoje vaisingumo deivės šventė (kartaginiečių Tanitė).

[97] Atlaso kalnai Afrikos šiaurės vakaruose (dab. Maroke, Alžyre, Tunise).

[98] Atėnės Paladės atvaizdai.

[99] Tikriausiai tam tikra antilopių rūšis.

[100] Tokie matomi piešiniuose ant uolų; tikriausiai juose pavaizduotos vietinės dievybės.

[101] Pigargos — tam tikra gazelių rūšis, zorkados — antilopės Dorcas gazella, bubalidai — Antilope bubalus, vandens negeriantys asilai — antilopės gnu (Catoblepas gnu), orijai — irgi tam tikra antilopių rūšis (Oryx bucoryx).

[102] Žirafos.

[103] Išmirusi akiniuočių gyvačių rūšis.

[104] Dvikojės pelės — šokliai (Pedetes).

[105] Galbūt Berberijos pelės.

PENKTOJI KNYGA

[1] Chorinė padėkos giesmė dievo garbei; priedainyje būdavo žodžiai „O peane!" Peonai dėl artimo jų etnonimo ir priedainio skambėjimo, pasak Herodoto, ir pamanę, kad juos šaukia.

[2] Trakų gentis, gyvenusi palei Travoso (dab. Kuručai) upę.

[3] Krestonija — sritis Trakijoje. Čia minimos gentys gyveno tarp Strimono ir Aksijo upių.

[4] Gentis, gyvenusi šiaurinėje Adrijos jūros pakrantėje.

[5] Tekste ligijai (Lígyes), ligūrai — neindoeuropiečiai, Aukštutinės Italijos, Pietų Prancūzijos, Balearų salų, Korsikos ir Sardinijos autochtonai, išstumti keltų.

[6] Tai tikriausiai genties pavadinimo, skambėjusio panašiai kaip graikų k. žodis „bitė" (mélissa), etimologizavimas.

[7] Edonai — trakų gentis, gyvenusi į rytus nuo Strimono. Mirkino miestas buvo įkurtas dabartinio Tachino ežero pakrantėje.

[8] Makedonija — istorinė valstybė Balkanų pusiasalio šiaurėje (dab. Jugoslavijos Makedonija, Bulgarijos Blagojevgrado rajonas, Graikijos sritis apie Salonikų miestą). Makedonų tauta susidarė susimaišius graikų gentims (daugiausia tesalų) su trakų-ilyrų gentimis. Kalba buvo artima graikų kalbai.

[9] Makedonijos karalius, Aleksandro I tėvas.

[10] Aleksandras I, Aminto sūnus, valdė maždaug iki 450 m. pr. m. e.

[11] Dabar Kruša Balkano kalnas Makedonijoje.

[12] Čia Herodotas pasakoja patriotinę legendą, neatitinkančią tikrovės: Aleksandras I pasidavė persams ir, išreikšdamas savo nuolankumą, turėjo savo seserį atiduoti į persų didiko haremą.

[13] Argiečio Temeno palikuonis, Makedonijos įkūrėjas.

[14] Olimpinė bėgimo distancija — 192,27 m.

[15] Sritis Mažojoje Azijoje apie buvusį Trojos miestą.

[16] Tekste lakūna.

[17] Uostas pietinėje Chijo salos pakrantėje.

[18] Dorėnų uostas Mažojoje Azijoje netoli Halikarnaso.

[19] Šis epizodas laikomas istoriniu anekdotu.

[20] Dėl Histijėjo vaidmens organizuojant sukilimą yra įvairių nuomonių. Iškelta hipotezė, jog Histijėjas sukilimo neorganizavo, atvirkščiai, bandė taikiu būdu jį numalšinti (galbūt Darijaus siunčiamas).

[21] Miestas prie Meandro upės, į šiaurės rytus nuo Mileto.

[22] Spartos karalius 560—526/525 m. pr. m. e.

[23] Kleomenas valdė apie 526/525—489/488 m. pr. m. e.

[24] Dorijėjas išvyko iš Spartos 520—510 m. pr. m. e. (galbūt kolonizacija vyko 515—512 metais). Mirė apie 489 m.

[25] Kalnas vakarinėje Sicilijos pakrantėje, kurioje gyveno finikiečiai. Jo papėdėje stovėjo finikiečių dievo Melkarto (Heraklio) šventovė.

[26] Sibaris — miestas Italijoje.

[27] Upė Italijoje.

[28] Alyvos šakelė — taikios misijos, prašytojų simbolis.

[29] Herodotas aprašo persų karališkąjį kelią iš Sūzų į Sardus.

[30] Dabar Didžiojo Zabo ir Mažojo Zabo upės.

[31] Egėjo jūra.

[32] Panatinėjų šventė — didžiausia ir seniausia Atėnų šventė deivės Atėnės garbei, švenčiama Hekatombeono mėn. (liepos antroji pusė—rugpjūčio pirmoji pusė) 25—28 d.
[33] Hiparchas buvo nužudytas 514 m. pr. m. e.
[34] Nuo antrojo tūkstm. pr. m. e. vidurio graikai vartojo skiemeninį raštą. Iš finikiečių abėcėlę jie perėmė IX a. pr. m. e. (Pasak mito, raštą į Europą atnešęs finikietis Kadmas).
[35] Pietų Ilyrijos valdovų giminė, kilusi iš Kadmo.
[36] Atikos demas.
[37] Atėnų uostas (kol nebuvo pastatytas Pirėjas).
[38] Miestas Tesalijos šiaurėje (kitas variantas — Konijas).
[39] Atikos demas.
[40] Atikos vietovė į pietryčius nuo Atėnų.
[41] Kitas variantas — Pelazgų tvirtovė. Tvirtovė akropolio šlaito šiaurės vakaruose.
[42] Miestas Troadoje.
[43] Peisistratidai savo giminės pradininku laikė Homero apdainuotąjį Nestorą, Pilo karalių (Nestoras — Nelėjo sūnus, Poseidono vaikaitis).
[44] Melantas, Atėnų karalius, paskutinio Atėnų karaliaus Kodro tėvas, buvo atvykęs iš Mesenijos, esančios pietvakarinėje Peloponeso pusiasalio dalyje.
[45] Klistenis (VI a. pr. m. e. pab.) — Atėnų demokratijos lyderis, parengęs ir įvykdęs Atėnuose socialinę reformą, suskirstydamas Atiką į 10 filių ir 100 demų.
[46] Aristokratų lyderis, Klistenio priešas.
[47] Sikiono miesto Peloponeso pietuose tironas (VI a. pr. m. e. pirmoji pusė). Jis veikė prieš aristokratus, padarė Sikioną nepriklausomą nuo Argo, suskirstė gyventojus į files.
[48] Mitinis Argo karalius, garbinamas kaip herojus.
[49] 640 m. pr. m. e.
[50] Apie 632 m. pr. m. e.
[51] Visa Atika buvo suskirstyta į 48 naukrarijas. Kiekviena iš jų turėjo savo lėšomis pastatyti ir įrengti vieną karo laivą.
[52] Apie 508/507 m. pr. m. e.
[53] Atėnės šventovė Erechtejone.
[54] Apie 506 m. pr. m. e. Eleusinas — Atikos miestas.
[55] Valdė apie 510—491 m. pr. m. e.
[56] Einant į mūšį, buvo nešami Kastoro ir Polideuko atvaizdai.
[57] Sąsiauris tarp Eubojos salos ir žemyno.
[58] Taip buvo vadinami kolonistai, gavę nuosavybėn žemės sklypelį (klēros).
[59] Homerizmas (Odisėja, II. 150).
[60] Upė Beotijoje.
[61] Eginos sala, pavadinta Asopo dukters vardu, buvo netoli Atikos, Saronijos įlankoje.
[62] Eakas — mit. Dzeuso ir Eginos sūnus, eakidų giminės pradininkas. Eakidai Eginoje buvo garbinami kaip herojai. Čia turima galvoje herojų statulėles, kurioms buvo priskiriama dieviškoji galia.
[63] Damija — Eginos ir Epidauro derlingumo deivė, Auksesija — tikriausiai Persefonės epitetas Epidaure („dauginanti“, „auginanti“).
[64] Akropolyje augęs alyvmedis buvo laikomas šventu, Atėnės išaugintu.

[65] Atėnei Poliadei. Erechtėjas — mitinis pirmasis Atėnų karalius.
[66] Nuo Homero laikų chitonus dėvėjo vyrai. Moterys juos pradėjo dėvėti IV a. pr. m. e., jonėnų mados paveiktos. Moteriškas chitonas buvo ilgas, ne susegamas, o surišamas.
[67] Kitas variantas — Sosiklis.
[68] Sena giminė, viešpatavusi Korinte iki 657 m. pr. m. e., kildinusi save iš karaliaus Bakchido.
[69] Lapitai — mitinė gentis Tesalijoje, kovojusi su kentaurais. Kenėjas — mitinis lapitas, iš merginos Poseidono paverstas nesužeidžiamu vyru.
[70] Kipselas (VII a. pr. m. e.) veikė prieš aristokratus. Herodoto pateikiamos orakulų ištarmės rodo glaudžius kipselidų kontaktus su Delfais. Jiems valdant, Korintas suklestėjo.
[71] Periandras valdė Korintą 627—586(?) m. pr. m. e.
[72] Upė Tesprotijoje, Epyro srityje. Pasak mitų, Acherontu buvo galima patekti į mirusiųjų karalystę.
[73] Alkajas iš Lesbo salos Mitilėnės, garsus graikų lyrikas (g. apie 620 m. pr. m. e.).
[74] Jonėnų sukilimas datuojamas 499—494 m. pr. m. e. Manoma, jog, tvirtindamas, kad sukilimas — nelaimė ir graikams, ir barbarams, Herodotas išreiškia amžininkų nuomonę. Ko gero, šitie įvykiai nebuvo laikomi sukilimu, tik neapgalvotais, intrigantų išprovokuotais veiksmais, juo labiau kad prie sukilimo prisidėjo ne visi jonėnų miestai.
[75] Lyguma ir miestas dabartinės Maricos upės žiotyse.
[76] Miestas Eubojos pietvakariuose.
[77] Miestas Eubojoje.
[78] Lydijos upė (dab. Karasu).
[79] Garsus poetas iš Kėjo salos (VI. a. pr. m. e.).
[80] Miestas Kipro saloje.
[81] Solų miesto Kipre gyventojai.
[82] Miestas Kipro saloje.
[83] Kindija — miestas Karijos pietvakariuose.
[84] Gyvenvietė Karijoje.
[85] Zeus strátios.
[86] Miestas ir vietovė Mažojoje Azijoje.

ŠEŠTOJI KNYGA

[1] Poseidono šventovė Mikalės pusiasalyje, Jonėnų sąjungos narių susirinkimo vieta. Šitame susirinkime dalyvavo tik sukilusių Jonijos miestų atstovai.
[2] Pagrindinis taktinis laivyno manevras, kurio sėkmė priklausė nuo atlikimo greičio, todėl buvo reikalingos ilgos pratybos. Laivas, prasiverždamas pro priešo laivų tarpą, sulaužydavo priešininkų irklus ir padarydavo spragą priešų laivynui iš užnugario įsiveržti.
[3] Efesas sukilime nedalyvavo. Tesmoforijos — šventė Demetros garbei; švenčiama spalio 10—17 d.
[4] 494 m. pr. m. e.
[5] Didimuose (vietovė šalia Mileto) buvęs Apolono orakulas, Kserksui įsakius, perkeltas į Baktriją.
[6] I. 92, V. 36.

[7] Miestai Polikastro įlankoje, dabartinės Kalabrijos vakarinėje pakrantėje.
[8] Dabar Mesinos miestas Sicilijoje.
[9] Gyvenvietė rytinėje Kalabrijos pakrantėje.
[10] Gela — graikų kolonija Sicilijoje, įsteigta 689 m. pr. m. e.
[11] Sicilijos miestas.
[12] Himera — miestas šiaurinėje Sicilijos pakrantėje.
[13] T. y. vėl jį padarė tironu.
[14] Sala Egėjo jūroje netoli Trakijos pakrantės.
[15] Žr. V. 117.
[16] Šventasis kelias vedė iš Delfų į Atiką.
[17] Aristokratas iš filaidų giminės, 560 m. pr m. e. Olimpinių žaidynių nugalėtojas kvadrigų lenktynėse.
[18] Spėjama, kad tai įvykę 548 m. pr. m. e.
[19] Įlanka Trakijos pakrantėje.
[20] Sala Trakijos jūroje (šiaurinėje Egėjo jūros dalyje).
[21] 492 m. pr. m. e.
[22] Trakų miestas Chalkidikėje.
[23] Viena iš trakų genčių.
[24] Miestas Trakijoje.
[25] Miestas Makedonijos rytuose.
[26] Vietovės Taso saloje.
[27] Nesutarimas tarp karalių prasidėjo jau 506 m. per žygį prieš Atėnus; jo priežasčių Herodotas nenurodo.
[28] „Kriós“ graikiškai — „avinas“.
[29] 52,5 litro.
[30] Chenikas — 1,08, kotilė — 0,275 litro.
[31] Gyvenvietė į pietryčius nuo Spartos, kur buvo Helenos ir Menelajo šventovė (Menelajonas): pasak mito, čia buvo palaidoti Helena ir Menelajas.
[32] Herodotas aiškina šitą vardą „Liaudies išmaldautas“.
[33] Neteisėtas sūnus negalėjo būti Spartos karaliumi. Mokslininkai spėja, kad Demaratas buvo Aristono įsūnis. Herodoto pasakojimas apie Leotichido ir Demarato nesantaikos priežastis (lygiai kaip ir pasakojimas apie Aristono vestuves) yra novelė. Tikroji nesantaikos priežastis galėjo būti konkurencija siekiant valdžios.
[34] Iš šio pasakojimo matyti, jog Kleomeno įtaka Delfuose buvo labai didelė.
[35] Spėjama, kad eforu. Viena iš eforų pareigų buvo kontroliuoti Gimnopedijų šventės eigą (ši šventė būdavo Spartoje švenčiama kas vasarą žuvusių prie Tirėjos 550 m. garbei).
[36] Šitie Demarato žodžiai nebuvo tuščias grasinimas. Jis, matyt, nusprendė susigrąžinti valdžią persų padedamas.
[37] Šuniukas.
[38] Upelis Arkadijos pietuose, įtekantis į Kračio upę. Buvo manoma, kad jo vanduo kenksmingas. Galbūt todėl didžiausia požemio karalystės upė buvo vadinama Stiksu.
[39] Spartos valdžia, matydama gresiantį pavojų iš išorės, norėjo kuo greičiau stabilizuoti padėtį valstybės viduje.
[40] Kai kurie mokslininkai mano, kad Kleomenas ne nusižudė, o buvo nužudytas politiniais sumetimais (matyt, prie jo mirties buvo prisidėję ir eforai). O apie Kleomeno ligą dauguma mokslininkų mano, jog Herodoto pasakojimas atitinka tikrovę.

[41] Argo kariuomenės emblema.
[42] Šventė Poseidono garbei, švenčiama jo šventovėje Sunijyje (kyšulys Atikos pietuose).
[43] 490 m. pr. m. e.
[44] Iš šio epizodo matyti persų pagarba svetimų kraštų dievams (tai patvirtina ir persų karalių įrašai).
[45] Herodotas šituos vardus aiškina klaidingai.
[46] Įtvirtinimas Atikoje, prie Beotijos sienos.
[47] Kiekviena filė sudarydavo tam tikrą kariuomenės dalį, kuriai vadovavo strategas.
[48] Apie 524 m. pr. m. e.
[49] Panas — mitinė miškų, girių dievybė, piemenų globėjas, vaizduojamas su ragais, ožio kojomis ir uodega. Atėnuose buvo pradėtas garbinti po Maratono mūšio.
[50] Spartiečiai tada šventė Karnėjų šventę Apolono garbei.
[51] Sala tarp Styros miesto Eubojoje ir Kinosūros kyšulio.
[52] Platėja — Beotijos miestas.
[53] Beotų sąjunga susidarė VIII—VII a. pr. m. e. Jai priklausė keliolika polių; didžiausias miestas — Tėbai.
[54] Polemarcho (visos kariuomenės vado) teisės jau per karą su persais buvo apribotos. Herodoto laikais šių pareigų nebebuvo (manoma, kad jos buvo panaikintos 487/486 m. pr. m. e.).
[55] Iš Afidnų demo.
[56] Strategai vadovavo kariuomenei iš eilės po vieną dieną. Graikų pergalės organizatorius buvo Miltiadas, pritaikęs naują taktiką, sustiprinęs kariuomenės sparnus ir šturmu atakavęs priešus.
[57] Panatėnėjų šventės.
[58] Viena iš Kikladų salyno salų.
[59] Ten buvo naftos šaltinis. Minimieji trys komponentai tikriausiai yra naftos perdirbimo produktai.
[60] Tekste lakūna.
[61] Šventė Fokidėje Apolono garbei, švenčiama kas ketveri metai.
[62] Manoma, kad tekstas skliaustuose — interpoliacija.
[63] Čia Herodotas pasakoja novelę, kurią daugelis laiko neturinčia istorinio pagrindo. Tačiau yra iškelta hipotezė, kad Alkmeonas galėjo susitikti su Krezu 549/548 m. pr. m. e.
[64] Skopadai — Kreonto sūnaus Skopo palikuonys.
[65] Žymus Atėnų valstybės veikėjas, Herodoto amžininkas (apie 495—429 m. pr. m. e.).
[66] Čia tikriausiai turima galvoje vadinamoji akropolio Pelazgų siena, pastatyta apie 1600—1200 m. pr. m. e.
[67] Bakcho ir Ariadnės sūnus, Lemno salos karalius.

SEPTINTOJI KNYGA

[1] Įpėdiniu Kserksas, nugalėjęs konkurentus, tikriausiai buvo paskirtas jau apie 498 m. pr. m. e.
[2] 484 m. spalio mėn. pr. m. e.
[3] Musėjas — mitinis dainius ir pranašas. Jam buvo priskiriama daug pranašysčių, kurias Onomakritas, peisistratidams valdant, surinko ir išleido.
[4] Žr. III. 12, 15.

[5] Žr. V. 102.
[6] Mitinis Frygijos karaliaus Tantalo sūnus, kurio vardu buvo pavadintas Peloponeso pusiasalis (Pelopónnesos — „Pelopo sala"). Čia Kserksas turi galvoje spartiečius.
[7] Dangaus skliautas, gaubiantis žemę.
[8] Asirais Mardonijas vadina Babilonijos gyventojus.
[9] Žr. IV. 83.
[10] Žr. IV. 136—142.
[11] Šitie žodžiai rodo, jog kalbos yra graikų sugalvotos. Plg. I. 140, kur Herodotas pasakoja, kad persai laidoja numirėlį tik tada, kai jo kūną sudrasko paukščiai ir šunys.
[12] 480 m. pr. m. e. pavasarį.
[13] Tesalijos upė.
[14] Baltuoju linu Herodotas vadina Ispanijos augalą spartiją, iš kurio plaušų kartaginiečiai vydavo virves.
[15] Mitinė frygų Marsijo upės dievybė, Kelenų miesto globėjas, graikų mitologijoje — silėnas, arba satyras. Pasak mito, Marsijas ir Apolonas varžėsi grodami muzikos instrumentais (fleita ir lyra). Pralaimėjusiam Marsijui Apolonas nudyręs odą.
[16] Rinktinis persų kariuomenės dalinys, karaliaus asmens sargybiniai.
[17] Ahuramazdos vežimas.
[18] Šitas pasakojimas — graikų istorinis anekdotas.
[19] Helė, Atamanto duktė, kartu su broliu Friksu bėgdama nuo pamotės Inojos į Kolchidę, toje vietoje įkritusi į jūrą. Helesponto sąsiauris buvo pavadintas jos vardu („Helės jūra").
[20] Trakų gentis, gyvenusi šiaurinėje Trakijos pakrantėje.
[21] Manoma, kad Herodoto pateiktieji skaičiai yra kelis kartus padidinti.
[22] Čia Herodoto šaltinis buvo ne tik liudininkų pasakojimai (drabužių ir ginkluotės aprašymas), bet ir oficialus persų dokumentas.
[23] Persijos pavadinimas kilęs nuo Persidės srities (pers. Parsa), kurią persai užkariavo tarp 675—640 m. pr. m. e.
[24] Manoma, kad „arijai" — klaidingas žodis. Turėtų būti „arėjai". Herodoto pasakojamas padavimas vargu ar yra medų tradicija.
[25] Herodoto amirgų sakai (sakai — haumavarga), daugumos mokslininkų nuomone, gyvenę rytiniuose Vidurinės Azijos rajonuose.
[26] Dabar Kešiš dagas.
[27] Tekste lakūna.
[28] Persijos įlanka.
[29] Žr. IX. 102.
[30] Viena iš Kikladų salų.
[31] Į Pamfiliją achajai atkeliavo apie XIV a. pr. m. e.
[32] Žr. I. 173.
[33] Žr. I. 171.
[34] Egipto karaliaus brolio Egipto išvytas, Danajas atplaukė į Graikiją ir tapo Argo karaliumi. Nuo jo vardo argiečiai pradėjo vadintis danajais. Heleno sūnus Ksutas, brolių Eolo ir Doro išvytas iš Tesalijos, atvyko į Atiką ir vedė Atėnų karaliaus dukrą.
[35] Manoma, kad skaičius kelis kartus padidintas.
[36] Herodoto gimtojo miesto Halikarnaso valdovė, persų sąjungininkė kautynėse prie Artemisijo ir Salamino (480 m. pr. m. e.).
[37] Miestas Trakijoje prie Strimono žiočių.

[38] Žr. VII. 59.
[39] Trakijos upė, įtekanti į jūrą netoli dabartinio Dedeagačo.
[40] Dioniso kultas graikų buvo perimtas iš Trakijos apie VI a. pr. m. e.
[41] Pierijos, Makedonijos srities dabartinės Vistricos aukštupyje, gyventojai.
[42] Trakų gentys, gyvenusios į šiaurę nuo dabartinio Krušnicos kalno, Angito upės slėnyje.
[43] Tikriausiai magai aukojo ne upei, o saulės dievui Mitrai.
[44] Devyni keliai.
[45] Dabartinis Salonikų miestas ir įlanka.
[46] Vidurinis Chalkidikės kyšulys.
[47] Vienas iš Chalkidikės kyšulių.
[48] Sritis į šiaurę nuo Chalkidikės.
[49] Trakijos upė, dabar Vardaras.
[50] Dabar Jenikoros upė.
[51] Gentis aukštutinėje Tesalijoje.
[52] Tesalijos valdovų dinastijos (aleuadų) pradininkas.
[53] Tirinto gyventojai, jų miestą sugriovus 468 m. pr. m. e., įkūrė Argolidės įlankoje naują miestą Halijėją.
[54] Dabar Rodosto miestas.
[55] Beveik visų Graikijos miestų gyventojai buvo susiskirstę į persofilus ir nepriklausomybės šalininkus, tik Atėnuose ir Spartoje visi socialiniai sluoksniai susivienijo į kovą prieš persus.
[56] Delfų žyniai per karus su persais laikė persų pusę, todėl Delfai visai nenukentėjo.
[57] Persų karaliai turėjo asiriškus kovos vežimus.
[58] Kalnas prie sienos su Beotija.
[59] T. y. per sėją ar pjūtį.
[60] Temistoklis buvo kilęs iš mišrios santuokos: jo tėvas Neoklis buvo senos likomedų giminės atstovas, tačiau motina — ne atėnietė (karė? trakė?). Būdamas archontu 483/482 m., jis įgyvendino savo pasiūlytąją programą, kurios priešininkas buvo Aristidas.
[61] Iš pradžių buvo sudaryta sąjunga tarp Spartos ir Atėnų, o 481 m. pr. m. e. ją jau sudarė 31 miestas. Aukščiausia karinė valdžia sąjungoje priklausė Spartai.
[62] Sirakūzų tironas 485—478 m. pr. m. e.
[63] Herodotas pirmasis iš autorių mini grūdų įsivežimą iš Ponto.
[64] Memnonu graikai vadino Asirijos karalius. Šitas pavadinimas vėliau buvo taikomas ir Persijos karaliams, kurių rezidencija buvo Sūzuose.
[65] Atėniečių pasiuntiniai buvo atvykę ne „kažkokiais kitais reikalais“, o tais pačiais, kaip ir argiečiai: sutarties su persais sudaryti. Sutartis nuo delegacijos vadovo vardo vadinama „Kalijo taika“ (449 m. pr. m. e.).
[66] Demetros ir Persefonės.
[67] Tekste lakūna.
[68] Turtingus žemvaldžius.
[69] Sicilijos tironai užėmė ypatingą padėtį. Herodotas daug kur juos vadina ne tironais, o karaliais.
[70] Herodotas įdeda į Gelono kalbą palyginimą, priskiriamą Perikliui (Aristotelis, Retorika, I. 7, 1365a 31). Periklis, kalbėdamas prie mūšyje žuvusių atėniečių kapo, palygino Atėnus, netekusius jaunuo-

menės, su metais, netekusiais pavasario. Sakinius, paimtus į laužtinius skliaustus, mokslininkai laiko interpoliacija.

[71] Lot. Agrigentum (dab. Agrigentas) — miestas Sicilijoje.

[72] Iberų gentis, gyvenusi apie dabartinius Narboną ir Monpelję.

[73] Turimas galvoje Helenos pagrobimas.

[74] Kova vyko 473 m. pr. m. e.

[75] Manoma, kad Trojos karas įvykęs apie 1200 m. pr. m. e. Pagal Herodoto laiko skaičiavimą (3 kartos lygios 100 metų), Minas turėjęs gyventi maždaug 1300 m. pr. m. e.

[76] Stambūs žemvaldžiai Tesalijoje palaikė persus. Demokratai, palaikę atėniečius, buvo per silpni jiems priešintis.

[77] Termopilai („Siltieji vartai"), arba Pilai („Vartai") — perėja iš Tesalijos į vidurio Graikiją.

[78] Kyšulys šiaurinėje Eubojos pakrantėje.

[79] Miestas Tesalijoje prie Etos kalno.

[80] Kefiso (Fokidėje Kefiso upės dievo) duktė, pirmoji Dioniso gerbėja.

[81] Liūtas.

[82] Fia dalijant padaryta klaida: 1 medimną sudaro 48 chenikai, taigi 110 067 medimnai.

[83] Borėjas — mitinis šiaurės vėjo dievas, pasigrobęs Atėnų karaliaus Erechtėjo dukterį Oritiją.

[84] Tesalijos gentis.

[85] Nereidės — Nerėjo (jūrų dievybės) dukterys, jūrų nimfos. Tetidė — viena iš Nereidžių, Ftijos karaliaus Pelėjo žmona, Achilo motina.

[86] Dabar Voloso įlanka.

[87] Uostas Magnezijos pusiasalio pietuose.

[88] Pafas — miestas Kipro saloje.

[89] Lafistijas („rajūnas", t. y. besimaitinąs žmonių aukomis) — Dzeuso epitetas Tesalijos Achajoje.

[90] Orchomeno karalius Atamantas su žmona deive Nefele turėjo du vaikus: Friksą ir Helę. Vėliau Atamantas vedė Kadmo dukterį Inoją, kuri norėjo nužudyti Nefelės vaikus. Nefelė pasiuntusi jiems auksavilnį aviną, kuris turėjęs pernešti juos į Kolchidę. Helė kelionėje žuvusi, o Friksas atkeliavęs pas kolchus.

[91] Apie 488 m. pr. m. e.

[92] Olimpiada turėjo baigtis 480 m. rugsėjo 19 d. pr. m. e.

[93] Termopilų (Pilų) amfiktionijos nariai. Pavasarį jie rinkdavosi Termopiluose, rudenį — Delfuose.

[94] Du mitiniai demonai, užpuolę miegantį Heraklį.

[95] Šitaip buvo ženklinami tik vergai.

AŠTUNTOJI KNYGA

[1] Herodotas mini įvykius po Bizantijo užėmimo. 477/476 m. pr. m. e. Pausanijas, tapęs Spartos karaliumi po Leonido (480—467?), pradėjo elgtis kaip persofilas.

[2] Šitą fokėjiečių karinį manevrą, pritaikytą 485 m. mūšyje prie Ladės, 480 m. pr. m. e. buvo perėmę dauguma graikų.

[3] Sekluma Euripo sąsiauryje priešais Eretriją.

[4] Mitinis beotietis iš Heliono, sudaręs orakulų ištarmių rinkinį.

[5] Fokidės miestas.
[6] Doridė nebuvo persų nusiaubta, nes palaikė gerus santykius su Delfais. Fokidė su Abų Apolono orakulu, Delfų konkurentu, buvo nusiaubta.
[7] Fokidės miestas.
[8] Miestai prie Fokidės ir Beotijos sienos.
[9] Žr. I. 50—51. Herodotas toliau pasakoja Delfų kilmės legendą, kurios tikslas — reabilituoti Delfus.
[10] Parnaso kalne.
[11] Tikriausiai Apolono lankas ir strėlės.
[12] Šaltinis prie Parnaso, pašvęstas Apolonui ir Mūzoms.
[13] T. y. 40 laivų.
[14] 20 laivų.
[15] Su dviem laivais.
[16] Graikų miestai, esantys į šiaurę nuo dabartinės Arto įlankos, tarp jų Kerkyra bei Epyras, kare nedalyvavo.
[17] Sudėjus Herodoto paminėtus laivus, būtų tik 366. Jis nepaminėdamas priskaičiavo dar 12 eginiečių laivų, kurie turėjo saugoti Eginą.
[18] Kaliadas 480 m. buvo archontas eponimas.
[19] Erechtejone, bendroje Poseidono ir Atėnės Poliadės šventovėje, esančioje šiaurinėje akropolio dalyje.
[20] 10 renkamų pareigūnų, kurie saugojo ne tik šventovės, bet ir valstybės židą, laikomą Partenone.
[21] Areopagas („Arėjo kalva") buvo į vakarus nuo akropolio. Čia vykdavo teismai ir valstybiniai pasitarimai.
[22] Kekropas turėjo tris dukteris: Aglaurą, Ersą ir Pandrosą. Aglaura ir Ersa, nepaklausiusios Atėnės ir atidariusios patikėtą joms saugoti skrynią, išprotėjusios ir šokusios nuo uolos žemyn. Toje vietoje buvo pastatyta Aglauros šventovė.
[23] Atėnė susiginčijusi su Poseidonu dėl teisės valdyti Atiką. Dievai nusprendę, kad Atiką valdysiąs tas, kas pateiksiąs šaliai vertingesnę dovaną. Atėnė padovanojusi Atikai alyvmedį, Poseidonas — sūraus vandens šaltinį. Dievai nusprendę, kad Atėnės dovana vertingesnė.
[24] Manoma, kad Mnesifilas — istorinis asmuo, vaidinęs nemenką vaidmenį to meto politiniame gyvenime.
[25] Adimantas priekaištavo Temistokliui už tai, kad pastarasis pradėjo kalbėti dar neatidarius Euribiadui susirinkimo. Šitą anekdotą pasakoja ir Plutarchas (Themist. II), tik ten priekaištauja Euribiadas.
[26] Tie žodžiai nebuvo tuščias grasinimas. Temistoklio ryšius su Italija patvirtina jo dukterų vardai Italija ir Sibarė.
[27] T. y. parsigabenti eakidų atvaizdus. Herojus Eakas — Dzeuso ir Eginos sūnus, pirmasis Eginos karalius. Eakas, jo sūnūs Pelėjas, Fokas ir Telamonas bei jų palikuonys (Eantas — Telamono sūnus) buvo laikomi Eginos globėjais.
[28] Lyguma Atikos šiaurės vakaruose.
[29] Iš pradžių tai buvo Eleusino misterijų dalyvių — mistų — šūkis, vėliau — Dioniso epitetas.
[30] T. y. spartiečių, žuvusių prie Termopilų.
[31] Naksas, Kitnas, Serifas, Sifnas, Melis (reikia pridurti ir Kėją).
[32] Kleombrotas tuo metu buvo nepilnamečio Leonido sūnaus Plistarcho globėjas.

[33] Skirono takas ėjo nuo Megaros pro Skirono uolas iki Geranijos viršūnės ir ten stačiai leidosi iki Istmo.
[34] Jų miestas patyrė nuo persų didelių nuostolių.
[35] Vietovė Salamino rytuose.
[36] Aristidas, Temistoklio priešininkas, buvo ostrakizmo („šukių") teismo ištremtas 482 m. Jis grįžo į tėvynę prieš pat Salamino mūšį.
[37] Trikojis buvo padarytas iš dešimtosios dalies pinigų, gautų už grobį, ir pastatytas Delfuose. Jame buvo surašyti visi miestai ir gentys, dalyvavę kautynėse prie Salamino ir Platėjos.
[38] Žr. VIII. 22.
[39] Šventovė buvo Skyro kyšulyje.
[40] Adimantas ir korintiečiai narsiai kovėsi prie Platėjos. Herodotas čia perpasakoja atėniečių, Korinto priešų, skleidžiamus gandus.
[41] Manoma, kad čia interpoliacija.
[42] 470 metais Temistoklis buvo ištremtas iš Atėnų ir pabėgo pas Kserkso sūnų Artakserksą.
[43] Ir Tukididas mini šį faktą.
[44] Trijų šimtų kilmingiausių Spartos šeimų atstovai, sudarę rinktinį būrį.
[45] Belbino sala į pietus nuo Sunijo; čia — tolimiausias provincijos užkampis.
[46] 479 m. pr. m. e. pavasarį.
[47] Miestas Karijoje.
[48] Ilyrija — sritis į šiaurę nuo Makedonijos.
[49] Herodotas pasakoja seną makedonų pasaką.
[50] Midas — legendinis Frygijos karalius. Ko gero, frygų vardai rodo, kad prieš persikeldami į Mažąją Aziją šioje srityje gyvenę frygai.

DEVINTOJI KNYGA

[1] Čia Herodotas turi galvoje aleuadus.
[2] Švenčiama liepos mėn. pradžioje Amikluose herojaus Hiakinto garbei.
[3] 480 m. spalio mėn. pr. m. e.
[4] Agamemnono sūnaus Oresto šventovė.
[5] Kasmet renkami pareigūnai (jų buvo nuo 5 iki 11) Beotų sąjungos reikalams tvarkyti.
[6] Turimi galvoje guoliai, kuriuose gulėdami graikai valgydavo.
[7] Jie, priešingai kitiems graikams, išsidėsčiusiems ant Kiterono šlaito, stovėjo lygesnėje vietoje.
[8] Raiteliai greitai atakavę atsitraukdavo, kad galėtų pradėti naują ataką.
[9] Gargafijos šaltinis buvo maždaug 4 km į šiaurės rytus nuo Platėjos.
[10] Senovinis Platėjos herojus.
[11] Mitinis Mikėnų karalius.
[12] Mitinis Heraklio ir Dejanyros sūnus.
[13] Mitinis Edipo ir Jokastės sūnus, Eteoklio brolis. Po tėvo mirties broliai turėję valdyti Tėbus kasmet pasikeisdami. Praėjus metams, Eteoklis neužleidęs Polinikui valdžios, ir tas iškeliavęs į Argą pas karalių Adrastą. Vėliau Polinikas prikalbėjęs Adrastą žygiuoti prieš Tėbus. Mūšyje žuvę visi žygio vadai ir pats Eteoklis.

[14] Aprašydamas kariuomenių išsirikiavimą, Herodotas remiasi Homeru. Ir graikai, ir persai tada rikiavo kariuomenę ne pagal gentis, o pagal ginklų rūšis.
[15] Šios giminės nariai buvo Dzeuso Olimpiečio šventikai, kildinę save iš Apolono sūnaus Jamo.
[16] Penkiakovę sudarė šios rungtys: bėgimas, šuoliai, kumštynės, disko ir ieties metimas.
[17] Po Platėjos kautynių spartiečiai užpuolė ne tik neutralius ar persų pusę palaikiusius miestus, bet ir savo sąjungininkus.
[18] Turimas galvoje trečiasis Mesenijos karas.
[19] Atėniečiai ir argiečiai trukdė spartiečiams grįžti į Peloponesą.
[20] Pradėti kautynes nebuvo naudinga nei vienai, nei antrai pusei.
[21] Elėjos žynių giminė.
[22] Orakulas mini šiaurinių graikų genčių įsiveržimą iš Tesalijos.
[23] Asopo intakas.
[24] Ši sala buvo šalia kelio į Megarą.
[25] Upė į šiaurę nuo Platėjos.
[26] Naktį graikai skirstė į tris sargybas. Antroji sargyba — nuo vidurnakčio iki aušros.
[27] Kalnų upelis Moloentas tekėjo per šiaurinį Kiterono šlaitą ir įsiliejo į Oeropę.
[28] Lyguma Mesenijoje. Kautynės įvyko per trečiąjį Mesenijos karą (464—460/459 m. pr. m. e.).
[29] Plutarchas liudija, kad Platėjos kautynėse žuvo 1360 graikų.
[30] VII. 229—231.
[31] Mitinis herojus eponimas Dekelėjos Atikoje.
[32] Tesėjas dalyvavo pagrobiant mažametę Heleną. Jos ieškodami, broliai Dioskūrai atkeliavo į Atiką.
[33] Atikos demas.
[34] Čia Herodotas mini Archidamo žygį 431 ir 430 m. pr. m. e.
[35] 466 m. pr. m. e. atėniečiai pradėjo karą su Tasu dėl aukso kasyklų, buvusių Trakijoje. Jį laimėjo atėniečiai.
[36] Įprastinė maldautojo poza.
[37] Eginiečiai susikrovė turtus plačiai prekiaudami, ypač VII—VI a. pr. m. e.
[38] Šį trikojį IV m. e. amžiuje imperatorius Konstantinas parvežė į Konstantinopolį.
[39] Nuo 20 iki 30 metų amžiaus spartiečiai. Sulaukę trisdešimties metų, jie tapdavo vyrais ir pilnateisiais piliečiais.
[40] Kalnas ir kyšulys tarp Efeso ir Mileto.
[41] Hegesistratas reiškia „kariuomenės vadas“.
[42] Dabar Semenio upė. Orikas — uostas Jonijos įlankoje.
[43] Taip vadinosi meldais („kálamoi“) apaugusi pakrantės juosta.
[44] Taip buvo vadinamos Demetra ir Persefonė.
[45] Gesonas — upė prie Mikalės kyšulio, Skolopoentas — vietovė šalia Mikalės.
[46] Nelėjas, paskutinio Atėnų karaliaus Kodro sūnus, išvytas brolio Medonto, apsigyveno Jonijoje.
[47] Tilteliai buvo naudojami ir išlipti iš laivų, ir kautynėse — priešų laivų abordažui.
[48] Kitas variantas — „Hebė“.
[49] Kitas variantas — Euteno.

[50] Pankrationas — atletų rungtynės, susidedančios iš imtynių ir kumštynių.

[51] Kautynės įvyko 476 m. pr. m. e. Kirnas buvo tarp Karisto ir pietinio Eubojos kyšulio Geresto.

[52] Miestas Chersonese, ties siauriausia Helesponto vieta priešais Abidą. Graikai atsiėmė Sestą 478 m. pr. m. e.

[53] Mitinis vienos iš Tesalijos genčių karalius, garbinamas kaip herojus.

[54] Hipokratas (460—377) savo veikale „Apie klimatą, vandenis ir vietoves“ aiškino klimato ir gyvenimo sąlygų poveikį žmonių bei tautų sveikatai ir charakteriui. Herodotas buvo susipažinęs su Hipokrato mokslu.

N. JUCHNEVIČIENĖ

TURINYS

Серия «Памятники письменности»

ГЕРОДОТ

ИСТОРИЯ

На литовском языке
Перевел с старогреческого Ионас Думчюс
Вильнюс, издательство «Минтис», 1987

HERODOTAS

ISTORIJA

Redakcijos vedėjas Antanas Kubilius
Redaktorė Danutė Mėlynienė
Viršelio dailininkas Saulius Chlebinskas
Men. redaktorius Jokūbas Zovė
Tech. redaktorė Regina Bancevičienė
Korektorės Violeta Baltušytė, Marijona Rėzienė

ИБ № 3528

Duota rinkti 87.06.03. Pasirašyta spaudai 87.11.11.
Leidinio Nr. 008. Formatas 84×108¹/₃₂. Popierius Nr. 1. Garnitūra literatūrinė 10 punktų. Iškilioji spauda 29,4 sąl. sp. l. 59,91 sąl. spalv. atsp. 32,93 apsk. leid. l. Tiražas 30 000 egz. Užsakymas 1318. Kaina 4 rb 30 kp
Leidykla „Mintis“, 232600 Vilnius, Z. Sierakausko 15.
Spaudė K. Poželos spaustuvė, 233000, Kaunas, Gedimino 10

Herodotas.

He289 Istorija [Į ž. str., p. 5—14. N. Juchnevičienės].— V.: Mintis, 1988.— 558 p., [1] portr. lap.— (Raštijos paminklai).

„Istorija"— tai Europos ir Azijos nesantarvės istorija nuo seniausių laikų iki pat Herodoto gyvenimo metų. Autorius rėmėsi, pirma, savo gausiose kelionėse sukauptais duomenimis, antra,— pasakojimais ir faktais, sužinotais iš įvairių asmenų, taip pat folklorinės tradicijos atgarsiais, ir trečia,— raštijos paminklais. Veikalo medžiaga išdėstyta iliustraciniu komponavimo būdu: į pagrindinį pasakojimą įjungti aiškinantys, iliustruojantys, papildantys epizodai — novelės, anekdotai, padavimai ir kt. Tai pirmasis graikų prozos kūrinys, kuriame pateikti literatūriniai istorinių veikėjų paveikslai.

$H\frac{0503010000—440}{M851(08)—88}$ 119—87

BBK 63.3(0)3
9(P)03